This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

Slav 3227.55

HARVARD
COLLEGE
LIBRARY

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Ex Libris
NICHOLAS CEGLINSKY

„С Ї Ч“.

АЛЬМАНАХ.

Digitized by Google

Digitized by Google

1868—1908

„СІЧ“.

АЛЬМАНАХ

В ПАМЯТЬ 40-их РОКОВИН ОСНОВАНЯ
ТОВАРИСТВА „СІЧ“ У ВІДНІ.

Зібрали і видали:

ДР. ЗЕНОН КУЗЄЛЯ і МИКОЛА ЧАЙКІВСЬКИЙ.

У ЛЬВОВІ, 1908.

Digitized by Google

SCan 3027.55

HARVARD UNIVERSITY LIBRARY SEP 1 1959

"SICH AL'MANAKH"

НАКЛАДОМ РЕДАКЦІЙНОГО КОМІТЕТУ.

З ДРУКАРНІ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА
під. зарядом К. Беднарського.

Digitized by Google

ВІД РЕДАКЦІЇ.

Сповняючи обовязок, вложений на нас старшими і молодшими Сїчовиками на загальних зборах „Сїчи“ 18 падолиста 1906 р., випускаємо отсим в сьвіт ювилейний „Альманах“ товариства і віддаємо його в руки членів найстаршого українського академічного товариства як поважну памятку з сьогорічного 40-лїтнього ювилею.

Можемо мати спокійне сумлїнє, що зробили усе, що було в нашій силї і не залишили нїчого, щоб книжка випала краще і поважнїйше та відповідала свому призначеню, а коли й знайдуть ся які браки, то лише по причинї прикрих фінансових обставин і других технїчних перепон, серед яких вона друковала ся. Окремими листами запросили ми до співучасти около 200 визнатнїйших, старших і молодших членів „Сїчи“, без огляду на їх партійні переконаня і суспільне становище, старали ся з'єднати як найбільше співробітників, особливо між людьми, що ще не виступали публично з своїми працями, — дбали о ріжнородність і інтересність змісту і інформували загал отвертими листками і проспектом, розісланим в 15.000 примірниках. При тім звернули ми увагу на дві річи: перше, щоби „Альманах“ мав характер памяткової книжки „Сїчи“, а друге, щоби се була збірка, яка походить від академічного товариства. Вважаючи на се, ми старали ся о спомини і статї про „Сїч“ з ріжних часів її істнованя та з під пера людий ріжних напрямків і, здаєть ся нам, дали досить повний образ житя в „Сїчи“ за цїлий час її розвою. Що до другої точки, то ми хотїли зібрати звістки про житє української академ. молодїжи в усїх місцевостях, де студіюють Українцї на висших школах.

Digitized by Google

На жаль, не вдалось нам дати повного образу житя укр. академиків; помимо найліпшої охоти і найбільших старань не могли ми роздобути звісток про деякі — особливо закордонні центри. Все-ж таки, здаєть ся нам, буде отся збірка навіть у тій формі, в якій вона саме являєть ся, бодай матеріялом, з якого буде міг користати будучий історик суспільного житя укр. народа, маючи зібрані статї, писані очевидцями.

Перед деякими статями помістили ми літературні та біографічні звістки про декотрих визначнїйших авторів, які брали участь в нашому видавництві; при тім звертали ми увагу на се, щоби містити звістки лише про тих членів „Сїчи", яких біографії доси ще не друковані або й зовсїм незнані.

В „Альманаху" взяло участь звиж 50 „Сїчовиків" і кількох не-членів „Сїчи", яких ми запросили до написаня деяких статей про житє в українських студентських організаціях. За те мусїли ми з жалем відкинути кілька праць задля браку місця і зробити завід кільком авторам, які спізнили ся з надісланєм своїх праць і доставили їх нам в остатнїй хвили, коли вже „Альманах" кінчив ся друковати. Маємо надїю, що ВП. Панове не возьмуть нам того за зле і дякуємо сердечно їм, як і тим ВП. Панам, що заявили нам готовість взяти участь в збірцї, але не могли по причинї всїляких перешкод виготовити своїх праць.

Разом з тим почуваємо ся до милого обовязку зложити подяку усїм тим ВП. Добродїям, які помогли нам з матеріяльного боку. І так поспішили з значнїйшими датками і позичками отсї Добродії: Володислав Федорович, Кость Паньковський, др. Іван Горбачевський, др. Іван Пулюй, Микола Василько, др. Евген Кобринський, др. В. Шмігельський, др. Стан. Днїстрянський, др. О. Колесса, Юлїян Романчук, др. Ев. Олесницький, др. Вол. Кобринський, др. Стан. Людкевич, Сидір Громницький, о. О. Фолис, др. М. Лагодинський, др. В. Куровець, др. О. Петровський, о. В. Кузик, др. В. Янович, др. Мирон Кордуба, др. О. Волощак, Зах. Павлюх, Е. Семака, Атан. Заячківський, др. Зобков, П. Огоновський і др. Т. і Яр. Окуневський. Не менше мило нам подякувати усїм ВП. Паням і Панам, що займали ся розпроду-

Digitized by Google

ванєм цеголок і приєднуванєм передплатників на провінції та устроєнєм вечерниць з танцями у Відні.

На сьому місци мусимо ще зложити щиру подяку тим Добродіям, що були нам помічні в редакційних справах, головно-ж ВП. П. Вол. Кушнїреви, що вибраний до комітету заг. зборами мусїв відтак уступити задля браку часу, др. Іванови Раковському, Осипови Турянському і т. С. Твердохлїбови, що займив ся виданєм і розісланєм проспекту. Рівно-ж дякуємо усїм ВП. Авторам, що зовсїм безінтересовно дали нам свої статї, а вкінци і Зарядови Друкарнї Н. Т. ім. Шевченка, що допильнував гарного викінченя книжки.

У Відні, 1 жовтня 1908.

РЕДАКЦІЙНИЙ КОМІТЕТ:

Др. Зенон Кузеля. *Микола Чайківський.*

Digitized by Google

Digitized by Google

ЗМІСТ КНИЖКИ.

(Поезії зазначені курсивом, белєтристичні статї розстріленим друком).

	стр.
СИЛЬВЕСТЕР ЯРИЧЕВСЬКИЙ: *Поклін родині*.	1
МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ: Початки Сїчи.	3
З. К. і М. Ч.: Два листи Наталя Вахнянина.	6
НАТАЛЬ ВАХНЯНИН: Спомини про заснованє „Сїчи". . .	8
БОГДАН ЛЕПКИЙ: *Товаришови*.	14
ДР. МИХАЙЛО ЗОБКОВ. (Біографія).	15
ДР. МИХАЙЛО ЗОБКОВ: Правне відношенє студентів до університетських властий.	17
ІВАН ФРАНКО: *Туль, цар вгинетський*.	28
ВОЛОДИМИР ТЕМНИЦЬКИЙ: По тернистім шляху. (Нарис).	30
ДР. ВОЛОДИМИР КОБРИНСЬКИЙ. (Автобіографія).	35
ДР. ВОЛОДИМИР КОБРИНСЬКИЙ: Про етичні почуваня. (Уривок з ряду відчитів).	42
ВАСИЛЬ ПАЧОВСЬКИЙ: *Моє трой-вїлле*.	46
КОСТЬ ПАНЬКОВСЬКИЙ. (Біографія).	49
КОСТЬ ПАНЬКОВСЬКИЙ: Кооперація, її ідея, задача і значінє.	57
ДР. КИРИЛО СТУДИНСЬКИЙ: Два листи Мих. П. Погодіна	56
ОСТАП ГРИЦАЙ: *Із циклю: „Моя сповідь"*.	61
ОСИП ТУРЯНСЬКИЙ: Де сонце?	63
МИКОЛА ЧАЙКІВСЬКИЙ: Розвій чисельних системів в історії людської культури.	67
МИКОЛА ВОРОНИЙ: *З циклю „Атогово"*.	96

Digitized by Google

стр.
ОСИП НАЗАРУК: Два сни Наполєона Бонапарте. (Фантазія). 98
ДР. СТАНИСЛАВ ДНІСТРЯНСЬКИЙ. (Біографія). 102
ДР. СТАНИСЛАВ ДНІСТРЯНСЬКИЙ: Право in concreto. . 103
КОСТЬ ПАНЬКОВСЬКИЙ: Економічні справи а наше дневникарство. 108
СИДІР ТВЕРДОХЛІБ: *Три сурми.* 110
ДР. ІВАН ФРАНКО: Пять листів Остапа Терлецького. . . 112
ЕПІФАНІЙ РОЗДОЛЬСЬКИЙ: Під хвилю. (Статя з часів сецесії української молодіжи). 122
ДР. ІВАН КОПАЧ. (Біографія). 125
ДР. ІВАН КОПАЧ: На переломі двох віків. 127
БОГДАН ЛЕПКИЙ: *На сьвято.* (Фантазія). 140
ЮРІЙ ЛЕБІЩАК: Наше гончарство. 146
СИЛЬВЕСТЕР ЯРИЧЕВСЬКИЙ. (Біографія). 150
СИЛЬВЕСТЕР ЯРИЧЕВСЬКИЙ: За вітчину, за короля. 152
ВОЛОДИСЛАВ ФЕДОРОВИЧ: *Афоризми.* 157
ЯРОСЛАВ ГОРДИНСЬКИЙ: Із кореспонденції І. Наумовича. 159
ТЕОДОР ЗАРИЦЬКИЙ: Кров і її значінє для людського орґанізма. 161
ІВАН ФРАНКО: *Зороастрова смерть.* 174
ІВАН БРАЩАЙКО: Дескілько слів за угорсько-руське простонародне житє і поезію. 175
ЛЕВ ЛОПАТИНСЬКИЙ: *Тривна.* 187
ДР. ЯРОСЛАВ ОКУНЕВСЬКИЙ. (Біографія). 189
ДР. ЯРОСЛАВ ОКУНЕВСЬКИЙ: Василь Чудотворець. 190
ДР. МИХАЙЛО ПАЧОВСЬКИЙ: Келестин Скоморовський, забутий галицький поет. 195
ДР. ІВАН РАКОВСЬКИЙ: Історія а природничі науки. . . 203
ГРИГОРІЙ ЦЕГЛИНСЬКИЙ: Метаморфоза. (Сїчові спомини — Евгенії Цеглинській на памятку). 224
ОСТАП ГРИЦАЙ: *І. Цвинтар. ІІ. Noctis imago.* 235
ДР. ЗЕНОН КУЗЄЛЯ: Наші сїльські оповідачі. . . 237
ДР. ІВАН ГОРБАЧЕВСЬКИЙ. (Біографія). 242
ДР. ІВАН ГОРБАЧЕВСЬКИЙ: Нїтропруссідова реакція білковин 245
СИЛЬВЕСТЕР ЯРИЧЕВСЬКИЙ: *Нерав я ще думками...* . 247
ОСИП ТУРЯНСЬКИЙ: Ей, коб мене були вчили! (Фотоґрафія з житя). 248

Digitized by Google

стр.
МИКОЛА ЧАЙКІВСЬКИЙ: Др. Іван Пулюй. (Біографія). . . 255
БОГДАН ЛЕПКИЙ: *Сниш ся мені так живо, ясно*... . . . 266
ДР. ІВАН ЗІЛИНСЬКИЙ: Дещо з фонетики українських говорів. 267
ВОЛОДИМИР ТЕМНИЦЬКИЙ: Дід. 278
ДР. ФРАНКО МАРИСЮК: Питанє Унії Русинів з Римом в часах констанцького собора. (Причинок до історії унії). 283
ВАСИЛЬ ПАЧОВСЬКИЙ: *Ніч 27 червня 1909 року*. . . . 330
ДР. ОСТАП ВОЛОЩАК: Cytisus ruthenicus Fisch. Woł. . . 332
ІЛЬКО ПОПОВИЧ: Поезія в техніці. 335
ЯРОСЛАВ ГОРДИНСЬКИЙ: Чорний хліб. 340
ОСТАП ГРИЦАЙ: *Наполєон.* (1812). 344
ДР. ЕВГЕН ОЗАРКЕВИЧ. (Біографія). 345
СИДІР ТВЕРДОХЛІБ: *Смерть Гатфи* (Виїмок з перекладу поеми Ю. Словацького). 348
ОСИП ТУРЯНСЬКИЙ: Курка. (З українського житя на Волині). 351
ДР. АНТІН БОРИС: Житє. 355
БОГДАН ЛЕПКИЙ: *В горах*. 377
СПОМИНИ БУВШИХ ЧЛЕНІВ ПРО „СІЧ“. 378
ІСТОРИЧНИЙ ОГЛЯД ЖИТЯ В УКРАЇНСЬКИХ СТУДЕНТСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЯХ. 386
Осип Назарук і Олена Охримович: Хроніка руху української академічної молодіжи у Львові. . 387
Володимир Темницький: I. Часопись „Молода Україна“. 436
II. Сецесія з львівського університета. 444
Василь Цмайло-Кульчицький: Товариство „Кружок правників“ у Львові. 457
Богдан Вахнянин: Кілька слів про „Академічний хор Бандурист“ у Львові. 461
Ярослав Ганкевич: Товариство укр. студентів політехніки „Основа“ у Львові. 462
Осип Брилинський: Краківська „Громада“. . . . 463
Др. Зенон Кузеля: Історія віденської „Січи“. . . 465
Н. Будка: Августінеум у Відні. 486
Др. Евген Козакевич і Михайло Лаврів: Про акад.-техн. земляцтво „Русь“ в Градци. 487
Гриць Герасимович: Українська Громада у Празі. 488
Евген Гайдукевич: Розвій „Української Громади“ у Празі в цифрах. 491

Digitized by Google

стр.

Микола Чайківський: Спомини з курсу української мови у Празі. 491

Іван Перепелиця: Із життя української молодіжи у Інсбруці. 492

Др. Мирон Кордуба: З життя українських студентів у Москві. 494

О. Міхновський: Товариство студентів-Українців у Дорпаті. (З примітками В. Р—ого). 499

Василь Сїмович: Розвиток студентського життя в Чернівцях. 502

З. К.: Дещо з життя української молодіжи в Одессї. (На підставі інформацій А. Н—ого). 531

Лев Шепарович: Про житє українських студентів у Карльсруе. 533

СПИС ГОЛОВ „СЇЧИ“ 1868—1908. 534

ВАЖНЇЙШІ ДРУКАРСЬКІ ПОХИБКИ І ДОПОВНЕНЯ. . . 537

В додатку:

СТАНИСЛАВ ЛЮДКЕВИЧ: *День і ніч падуть снїги.* (Сольоспів з фортепяном до слів Богдана Лепкого).

Digitized by Google

ПОКЛІН РОДИНІ.

Поклін Тобі, о тиха наша вітчино!
Чолом! великомученице сумнославна,
що вміла проливати кров свою в одно
за долю, волю й істину сьвятую здавна!
Обнови дїло все посьвячувала кров,
змиваючи пересудів, рабства порóки —
і кровю Назорей значив людства любов —
і в струях крови йшли народнії пророки...
А Твій уже скінчив ся з братом обрахунок?
Чи все ковтáєш Ти кровавий почастунок?...

Поклін Тобі, сердешна Мати вітчино!
Чи вже у Тебе ясне сонце долї сходить?
Бо тут на чужинї приносить сьвіт воно,
блискучий рай-добробут із небес приводить...
Ах, нї! Усе в ярмі чужому стогне Львів —
і плаче волї в Київі козацька слава —
і все невóльничий поганий чути сьпів —
і все в киреях гробовúх нїма Полтава...
Що де пісень веселий звук — то дома стони,
що де сьміху, забави шал — ту похорóни!...

Поклін Тобі, далека — люба вітчино!
Ось ми „зійшлись бурлáки до чужої хати“
і заздро нам дивитись на чуже добро —
і жаль і біль і стид зі своїм порівнати...

Digitized by Google

Ой жаль, бо в нас минають марно сьвітлі сни —
а біль, бо в нас падуть у гріб свобідні думи —
а стид, бо все чекаємо весни, весни
і від зітхань падемо власних, як від джуми...
Пропащий, хто кінчить невдачу зойком, стоном;
бо ді́ло завершить він власним похоро́ном!...

Поклін Тобі, засму́ченая вітчино!
Хиба доволі жалїсливих псальмів смути!
Бо час забути нам давне уже́ давно́ —
За про́гріхи батьків відпекатись покути —
звернути силу всю на се, що є тепер,
і нищити, що зле, тверді піднявши руки —
і відчинити храм, що дух нам злий запер —
і зажегти́ в нїм сьвіт побра́таня, науки...
А серце й ум і руки — жизнетворна лучність...
Минувшости прощай — нехай живе будучність!...

Поклін Тобі, обновленая вітчино!
Будучність най сіяє в щастя авреолї!
Усїх нехай бажа́ннє запалить одно:
правдивої — наро́дньої — сьвятої волї!
Пора, щоби червоний крови цьвіт з левад
козачих видав довго й тужно ждані плоди,
аби запанував у рідній хатї лад —
і рідне йшло судно на тихі, чисті води...
У невмиручій силї встань козацька мати:
брати́ далеко вже!... туди нам шлях вертати!...

1908.

Digitized by Google

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ.

Початки Сїчи.

До памятковоï книги віденськоï Сїчи хочеть ся менї вписати кілька слів про ïï патрональну Сїчу Днїпрову — про ïï початки.

Назву сю толкують звичайно в значінню „засїки“ — зрубаного дерева уложеного так, щоб воно могло служити охороною, загороджуючи дороги ворогови, далї — деревляного укріплення.

Форми степового господарства, практикованого на Поднїпровю в XV—XVI віках, сильно вимагали таких укріплень для охорони від татарських наїздів, від дрібних татарських ватаг, що шпирали за „уходниками“ по пасїках, рілях, рибальських затоках, і забирали їх в неволю, коли вони не мали де сховатись та відборонитись. Оселї людські постійні тримали ся під стїнами замків, розкиданих зрідка по широкій просторони Поднїпровя і Побожа. Поза сими „острогами“, укріпленими містами при замках, господарство — чи рільне, чи ловецьке, чи пасїчницьке, чи рибальське — мусїло вести ся з великою обережністю, оборонною рукою, міркуючи так, щоб кождої хвилї було де сховати ся від наглого татарського наїзду або дати йому відправу. Цїсарський висланець Лясота, що переїздив через Украïну при кінцї XVI в., описуючи степове пограниче Браславщини, звертає увагу „на дивні, малі, відокремлені домки з стрільницями“, що зчаста виднїють ся серед тутешнїх піль — „туди тїкають селяне, коли на їх нагло й несподївано нападуть Татари і боронять ся звідти — бо кождий селянин, ідучи в поле, бере на плече свою рушницю, а при боцї має шаблю або тесак, тому що Татари тут дуже часто крутять ся, і майже нїколи нема від них безпечности.“ Коли

Digitized by Google

так було уже серед численних осад в часах, коли осела кольонїзація присувала ся до степу, то тим більше таких сховищ потрібували „уходники“ на долїшнїм Днїпрі, в другій половинї XV в. або першій половинї XVI в. Запускаючи ся далеко, за кількадесять миль від пограничних замків, в глубину степів, в сусїдство татарських кочовищ і випасів, вони з одного боку — мусїли вязати ся в більші організації, спілки, добре узброєні, готові кождої хвилї дати сильну відправу напастникам, з другого боку — повинні були робити певні укріплені позиції, сховища, для оборони від сильнїйшого неприятеля. І справдї, уходницька територія, що далї від замків, а близше неприятеля, тим густїйше мусїла бути вкрита такими укріпленнями, „городками“ уходницькими. Вже серед скарг черкаських міщан на „новини“, які позаводили на них старости в 1530-х роках, стрічаємо наріканнє і на те, що вони не дозволяють уходникам ставити в уходах „городцїв“. Старости робили се тому, очевидно, що такі городцї давали уходникам можливість загнїзджувати ся в степах, на певних уходах, тим часом як старости, в інтересах своїх поборів з уходників, хотїли їх тримати в можливій залежности й контролї. Та власти і сили в тих далеких степах старости не мали і перешкодити закладанню таких „городцїв“ не могли реально. Вони ставляли ся далї й служили важними опорними базами, коло яких скупляла й організувала ся, ся уходницька людність — контінгенти козацькі, і загнїзджували ся в степах. Особливо важне значіннє мали такі козацькі укріпленнія по головній артерії уходницького і козацького промислу — Днїпру. Було їх богато. В оповіданню про погоню за Татарами Язловецького 1571 р. називають ся такі важнїйші: Базавлук, Хортиця, Білозерський острог — сей найдальше висунений — в найблизшім сусїдстві кочовищ татарських.

В 1550-х роках Дмитро Вишневецький, побудувавши замок на Хортиці, обсаджений залогою і уоружений артилєрією, дав взірець сїчових укріплень в більшім стилю, як і взагалї в житє козачини внїс богато нових ідей — дав новий розмах козацькій полїтиці й її енергії. Його імя зістало ся звязане на все з Сїчею і з Хортицею спеціяльно. „Се острів славний воєнною організацією героя Вишневецького“, записує польський письменник в 1580-х роках.

То та то иньша Сїча служила головним гнїздом козачини в сих часах, в залежности від ріжних обставин. В міру того, як козачина звязувала ся все більше в певну організовану цїлість,

Digitized by Google

виробляєть ся понятє головної, центральної Сїчи — одної для всеї козачини, для всього „Низу“ Днїпрового; та якій припадала ся роля в даний момент, носила назву „Сїчи“ par excellence. Істнованнє такого загальнопризнаного центра служило зверхнїм виразом концентрації козачини, його суцїльности і єдности. В 1580 рр. зявляєть ся в нашім матеріялї назва „козаків сїчових“ в значінню давнїйших „козаків низових“ (в дневниках сойму 1585 р.) і свідчить про довершеннє і кристалїзацію сього процесу: Сїч стала осередком козацького житя і єго репрезентанткою. Пізнїйші претенсії Сїчовиків (в середині XVII в.), що Запороже має задавати тон козацькому житю, анахронїстичні для того часу, опирали ся на старій традиції XVI в., коли степове, запорозьке житє мало справдї величезне значіннє в розвою козачини й його орґанїзації, а Сїч була його головним огнищем і центром. Така роля її потягнула ся до самої Хмельниччини: аж тодї козаки стали хазяєвати „на волости“, в „городовій“ Украіні, могли тут орґанїзувати ся свобідно, і Сїч стратила своє значіннє центра всеї козачини, — заховавши тілько значіннє моральне — як школа козацького завзятя і лицарської слави, гнїздо радикального демократизму і опозиції всякому „панському“ духу.

Digitized by Google

Два листи Наталя Вахнянина.

Приступаючи до видавництва ювилейного „Альманаха“, звернули ся ми до усїх визначнїйших людей, що були колись членами „Сїчи“, а в першій мірі до пок. Наталя Вахнянина, як основателя і першого голови товариства з просьбою о співучасть в видавництві. На перший наш лист з д. 22. лютого 1907 не відповів Покійник нїчого, бо був тоді недужий. Коли-ж ми звернули ся до Него вдруге листом з 4. грудня 1907 з просьбою о присланє якої музичної композиції для „Альманаха“ — бо саме тоді порішили ми завести в „Альманаху“ музичний додаток — і о написанє нам яких цїкавих споминів про „Сїч“, одержали ми в другій половинї грудня жадані спомини, які нисше друкуємо в цїлости, а притім лист, який теж подаємо дослівно.

Другий лист написав пок. Вахнянин до комітету, що займав ся устроєнєм ювилею „Сїчи“, коли сей комітет просив його о нові композиції[1]) на ювилейний концерт, заповідаючи притім свій приїзд.

Друкуючи оба листи пок. Вахнянина, хочемо віддати отсим честь Його памяти; за свої заслуги для „Сїчи“ здобув Він собі безперечно одно з перших місць між усїми членами товариства.

У Відні, 20. марта 1908.

[1]) Присланї пок. В - ом композиції відсьпівав Сїчовий хор на ювилейнім концертї д. 19. марта 1908.

Digitized by Google

I. Лист до редактора „Альманаха“ д-ра З. Кузелї.

Високоповажаний Пане Товаришу!

Посилаю Вам дещо з згадок про перші роки „Сїчи“.

Пишу прихапцем. Як Вам сї згадки припадуть до вподоби, умістїть їх в Альманаху, справивши хиба стиль, бо я старий не з'умію вже свої мисли подати в путній формі.

При сїм здоровлю Вас та всїх „Сїчовиків“ сердечно: Кріпіть ся в сих тяжких часах та не упадайте на дусї. Наша правда побідить. Перетриваємо все та ще не дамо зломити ся.

У Львові 15/12 1907.

Анатоль Вахнянин

улиця Лукасїньского 4.

II. Лист до ювилейного комітету.

У Львові 31/1 1908.

Любі Товариші!

Посилаю Вам дещо нот на Ваш концерт. Відспівайте з них дещо, що зможете. Що до мого приїзду до Відня на ювілей, то я не відказую ся від Ваших запросин. Коли здоровлє буде так статкувати, як до тепер, то приїду до Вас враз з зятьом Студиньским, також Сїчовиком. О одно лише прошу Вас, іменно о те, щоби Ваш чи наш ювілей не випав на перші днї марта, бо ми тут у Львові опроваджуємо роковини смерти Тараса концертом 5 н. ст. марта. По сїм днї я вже свобідний. Відтак рад би знати хоч лише в начерку програму нашого ювілейного сьвята. Тому начеркнїть сю програму в короткости.

До любого звидання

Ваш

Наталь Вахнянин.

Digitized by Google

НАТАЛЬ ВАХНЯНИН.

Спомин про заснованє „Січи".

Хочете знати, посеред яких обставин заснувала ся „Сїч" у Відни, то розкажу Вам дещо як той, що враз з другими товаришами віденського університета заходив ся біля завязаня її вже заздалегідь до 1868 року. У моїх записках найшов я дещо, що вяже ся вправдї до моєї особи, але воно як-раз кидає сьвітло на обставини, в яких жила тодїшня українська молодїж, що задля студій часово поселила ся у Відни.

Я опинив ся у Відни в жовтни 1865 р. Розглянувши ся на університетї між товаришам всяких славянських народностий, я почув потребу, вписати ся як дїйсний член до сьпівацького славянського (переважно чеського) „Spolk"-у, яким управляв тодї хороший баритонїст і композитор Ферхгот-Товачовський. Ферхгот гостив колись у старого Федоровича у Вікнї, призбирав там деякі наші народні пісні і згармонїзував їх в одну вязанку з піснями московськими. У тім „Spolk"-у мав я нагоду познакомити ся не лише з чеськими студентами, але і з словацькими, словінськими, хорватськими, сербськими, польськими і болгарськими. Від сих товаришів дізнав ся я, що всї вони після народности, до якої належали, звязані в окремі студентські товариства для самопомочи і навязаня дружних зносин між славянською братією.

Відтак одержав я свобідний вступ до „Чеської Беседи", де мав я опять нагоду, познакомити ся зі старшими віком Славянами. З розговорів в однім і другім товаристві дізнав ся я, що богато братів-Славян уважає нас Русинів за один народ з Москалями та що називають нас просто „Russen". З часом дізнав ся

Digitized by Google

я, що сесю теорію о тотожности України-Руси з Москвою поставив і розширив між Славянами звісний підручник протопопа при російській амбасаді Раєвського — Іван Головацький, колишній редактор „Вінка", завзятий „сепаратист" український, пізнійше автор нїмецького підручника до науки московської мови і ц. к. транслятор принагідних актів на московську мову. Сей Головацький зносив ся з славянською молодїжю, а спосібнїйших з посеред неї тягнув на „чайні сходини" до Раєвського, щоби їх загріти до так званої „славянської взаїмности", а на дїлї, щоби під сею покришкою гнати їх в рамена панмосковської „обєдинительної" ідеї. В сїй цїли спроваджено вже в 1863—4 р. звісного на той час Йосифа Лївчака до Відня (недовареного гімназиста) і поручено йому видавати „Славянскую Зорю" попри „Страхопуда" (газетку гумористичну). Позаяк однакож Лївчак сам не був спосібний до такого видавництва, то дано єму до помочи двох спосібних але бідних і жадних хлїба галицьких Русинів: Ксенофонта Климковича і Остапа Левицького (vulgo „дралу"). Оба ті помічники Лївчака були менї добре знакомі з редакції „Вечерниць" і „Мети" і я сходячи ся з ними не таїв ся перед ними, що ми наміряємо у Відни заснувати своє студентське товариство на лад чеської „Славії" та „Морави", словацького „Татрана", хорватського „Велебіта", сербської „Зорі", словінського „Тріглява", польського „Ogniska" та болгарського „Балкану".

Лївчак дізнав ся про сей наш намір і забажав нас перебігти в заснованю такого товариства. В тій цїли запросив він мене, Юл. Целевича, брата мого Івана та Дамяна Гладиловича до своїх редакційних, сьвітло умебльованих апартаментів, щоби будьто сю справу основно обговорити, а на дїлї, щоби зібрати наших академиків в товариство о змаганях „обєдинительних", московських. Він жеж стояв при московськім жолобі Раєвського.

На сих сходинах почала ся широка дебата над питанєм: „хто ми і чиїх батьків дїти?" Лївчак, слабкий в аргументах, став нам відчитувати якийсь лист Н. Костомарова, з якого нїбито виходило, що ми Русини повинні зілляти ся в одно з народом московським. Читаючи се письмо (дуже механічно) нараз Лївчак зупинив ся, неначе би подавив ся... Тодї Остап Левицький, піднявши ся з крісла, закричав: „Нї, нї, читайте дальше, читайте до кінця, там жеж стоїть виразно, що ми Русини окрема нація від Москалїв". Зібрані заворушили ся та небавом потім і розійшли ся, а Остап одержав за свою нельояльність небавом — дімісію від свого шефа. На тайних сходинах розкрив нам відтак Клим-

Digitized by Google

кович дійсні наміри Лівчака — recte Раєвського, ми академики зібрали ся небавом ще раз в готели „Zur Ente“, обговорили справу наново і порішили засновати своє товариство під назвою „Сїч“. Лише кількох медиків, між ними Книгиницький, остали ся при Лівчаку і зібрались в товариство „Основа“.

Нас народовців був вже тоді у Відни спорий гурток, ось: Юліян Медвецький (пізнїйший професор льв. полїтехнїки), брат мій Іван (пізн. гімн. професор), Волощак (пізн. проф. полїтехнїки), Юліян Целевич (пізн. гімн. проф.), Калужняцький (пізн. проф. унїв. в Чернівцях), Гапанович (скоро помер), Дам. Гладилович (пізн. гімн. проф.), Децикевич (пізн. лїкар у Львові), Ник. Подлуський (пізн. лїкар в Болехові), Венгринович (лїкар в Сербії), Лев Шехович (пізн. апел. совітник у Львові), Комарницький (пізн. апел. совітник у Львові), Кропивницький (пізн. урядник зелїзничий), Загайкевич (пізн. гімн. проф. в Тернополї), Йос. Ганїнчак (пізн. інспектор зелїзничий у Львові). А тайком до нас належали і питомці з так званого Barbareum, між ними оба Скобельські, Пулюй (пізн. проф. полїтехн. в Празї), Гладишовський (пізн. гімн. проф. у Львові), Бачинський і другі.

Ми рішили уложити статут товариства і подати його до відомости властий. Се все дїяло ся в 1866—67 р. Коли статут став правосильний, товариші вибрали мене головою „Сїчи“. Здаєть ся, що рука наша була добра, бо „Сїч“, перетрівавши всякі злидні, не занидїла, не розпала ся, хвилево навіть цвила хорошо та вкінци діждала ся і свого сорокового ювілею.

Ще заки „Сїч“ зложила ся, наш гурток розвивав свою дїяльність досить широко. В 1866 році в марті — приміром — дали ми концерт в V. роковини Тараса в салї „Zum grünen Thor“, на який ми запросили всї славянські студентські товариства. Я говорив вступне слово, Юл. Целевич деклямував „Невольника“ та грав на флєтї руські мельодії, а Ферхгот-Товачовський, явивши ся на моє запрошенє з своїм співацьким „Spolk“-ом, доповнив програму концерту. По затвердженю статутів збирали ся „Сїчовики“ майже що суботи в якійсь реставраційній сепаратцї, дїлили ся вістями з краю, обговорювали народну справу, а навіть брали участь в полїтиці. З нашого гуртка вийшов почин до протесту проти заведеня польського язика урядового в Галичинї, почім посипали ся на руки посла Івана Гушалевича протести з цїлої Галичини. До „Сїчи“ приступили як дійсні члени і старші віденські Русини, як: віцеректор Барбареума Бачинський, о. Пелеш (пізн. єпископ),

Digitized by Google

Іван Вітошинський (секр. найв. трибуналу), один аптикар (імени не тямлю) і др.

Головна задача „Січовиків" лежала на разї в тім, щоби сходити ся з славянськими студентами, репрезентувати перед ними нашу Русь як окремий народ та знакомити їх з нашою мовою, піснею і лїтературою.

Ми Січовики брали правильно участь в так званих „славянських комерсах", на яких кожде товариство, витягнувши жребій, мусїло дати до програми або хоральну продукцію, або яку-то річ. Тямлю, що один такий великий комерс відбули ми в салях „Der Gartenbaugesellschaft". Студентів і старших Славян зібрала ся добра тисячка. „Січ" витягнула жребій, що хтось з посеред її членів мав забрати слово. Мені поручили товариші сю задачу. Бачучи, що за столом на першім місци засїв о. Раєвський з своєю родиною, я порушив питанє, на яких основах мали би Славяни з'орудувати велику славянську державу: чи асимілюючи ся через принятє одної мови, именно московської, до чого стремлять так звані „панславісти", чи розвоєм своєї рідньої мови? Я указав на проби асіміляції народів через Римлян, Кароля Великого, та імператорів нїмецьких, именно Йосифа II і Марії Тереси. А який був успіх сих заходів сеї полїтики асіміляційної? Нїякий. Держава римська та Кароля Великого розпали ся на національні державні органїзми, а проби Йосифа II і Марії Тереси як-раз розбудили національний сепаратизм в Італії, у Славян судетських та альпейських, у Мадярів, Румунів, Русинів та Поляків. Вкінци спитав я присутних: Чого бажаєте Славяни? Чи унїформности та національного централїзму, чи сепаратизму національного, автономної національної федерації? І вся саля загреміла unisono: Хочемо національної автономії! Раєвський закликав: Kellner, zahlen! і забрав шматє.

Мав я за сю річ трохи клопотів в віденській поліції, але я з'умів витолкувати якомусь нїмчикови (урядникови), що моя річ була як-раз звернена проти „панславізма", бо чейже Славяни заявили ся за плеканєм і розвоєм своїх національних індівідуальностий, та що они не кваплять ся лїзти в панмосковське ярмо. Мене відпущено „in Gnaden".

Зразу, як ми познакомили ся з славянськими студентськими товариствами, заходили на комерси і Поляки з „Ognisk"-а, на котрого чолї стояв тодї Альфред Згурський (теп. директор краєвого Банку у Львові). Пізнїйше Поляки зірвали з славяньскими товариствами, а притичина була така, що ми Січовики на однім

Digitized by Google

комерсї („Zu den drei Engeln“) виступили рішучо проти режіму тодїшнього намістника Галичини, гр. Агенора Голуховського, котрий богато урядників-Русннів вислав на „заточенє“, на Мазури. Славяни, взяли нашу сторону, а „Ognisko“ вийшло з салї демонстраційно.

Як симпатично відносили ся в сих часах студентські славянські товариства до нашої „Сїчи“, сьвідчить факт, що кождого разу, коли ми Русини лише явили ся на спільних комерсах, або в їх товариствах, они витали нас (і лише нас) грімким „жівіо Русини!“

В 1867 р. дали славянські студентські товариства (10 товариств) перший „славянський баль“ у Відни в Софійських салях. Ганїнчака і мене вислала „Сїч“ як делєгатів до балевого комітету. Тут Ганїнчак поклав великі заслуги. Його заходами довели ми до того, що на тім бали крім чеської „беседи“, польського „мазура“ та сербского „кола“, ми Русини враз з вольонтерами других Славян станули в 20 пар до нашої „коломийки“.

І церков св. Варвари мала користь з нас „Сїчовиків“. Під управою питомця Теоф. Скобельського зложили ми хороший хор, який виступав що неділї, а який послухати не соромили ся і Віденчуки. Скобельського, що співав неначе соловейко, я викрадав нераз з семінара, щоби з ним заспівати на меньших комерсах студентських. Співали ми при ґітарі, та знакомили Славян з чудовою мельодією наших пісень. Було так, що случайно до Відня заїхала депутація моравських Ганаків до цїсаря з жалобою на архіеп. Шварценберґа за те, що він до чеських парохій насилає нїмецьких сьвящеників. Чехи устроїли сейчас для Ганаків комерс, а ми з Скобельським вибрали ся туди бодай в двійку. Ми співали поруч других слав. товариств, але нам таки припав лавровий олїмпійський вінець. Ганаки обносили нас при грімкім: „жівіо, na zdar Rusini!“ Коли по піснях „Ой став Пугач на могилї“ та думі про „Морозенка“ ми заспівали ще чеську пісню в дуетї „Тече вода, проті води“, то все жіноцтво закинуло нас цьвітами, а ми тїшили ся не собою, а тим, що наша пісня побідила, що она „не вмре, не поляже, а розкаже, чия правда, чия кривда, і чиї ми дїти“.

Тут взагалї примічу, що західні Славяни підлягли на пісеннім поли впливам нїмецьким та що наші мельодії, як орігінальні славянські, були для них новостю і западали глибоко в їх душу.

В мартї 1868 р. обійшла „Сїч“ інавґурацію свою великим концертом. Наш хор співав своїх пісень, Славяни своїх, а в кінци заспівав я їм ще кілька пісень в супроводї лїри. На сїм вечорі я і попрощав ся з славянськими товариствами і з „Сїчовиками“.

Digitized by Google

По мені обняв управу „Сїчи“ товариш Юл. Целевич.

Ось кілька згадок з тих часів, які полишили ся в моїх записках. Не велике дїло сповнила молода „Сїч“ за ті два роки — се правда, але доконала сего, що Славяни пізнали нас та що пропаганда Раєвського між славянською молодїжю не мала успіху.

Одна ще рефлєксія насуває ся менї при нагодї, коли згадаю ті часи. Молоде поколїнє австрійських Славян пізнало тодї „Сїчовиків“ а в „Сїчовиках“ пізнало і Русинів, а пізнавши нас, полюбило нас. І здавало ся, що як ті молоді, сердечні люде підростуть та возьмуть провід свого народа в свої руки, що вони, жиючи згадками молодих лїт, щирою взаїмностю славянською, поведуть дїло так, що австрійські Славяни уважати-муть себе дїйсними братьми, на яких тяжить моральний обовязок не лише шанувати себе взаїмно, але і давати собі поміч посеред случайних невзгодин. Така була надїя... А результати? Результати не відповіли сподїванням. Славянські народи, а іменно їх репрезентанти в парлямєнтах, як Рігери, Енглї, Кайцлї та Крамаржі виявили ся великими еґоїстами. Молоді, щирі душі заснїтили ся. І хоч Славяни становлять більшість в австрійськім парлямєнтї, то таки через сей еґоїзм національний і несолїдарність не можуть винести ся на поважне та рішаюче становиско в Австрії. Розвій всїх австрійських народів не лежить їм на серци. Іменно Чехи держать ся полїтики Рігера, який в своїм часї сказав Озаркевичеви: „Wir bedauern euch, aber helfen können wir euch nicht“.

Digitized by Google

ТОВАРИШОВИ.

Вибирав ся я, брате,
Вибирав ся я жити,
Довело́ ся на сьвітї
За життєм лиш тужити.

Задивившись на зорі,
Не дививсь я під ноги —
Тож не диво, що збив ся
З життєвої дороги.

Я зривав ся заєдно
За добром, за красою,
А життє все лишалось
Ген — далеко за мною...

Digitized by Google

ДР. МИХАЙЛО ЗОБКІВ

звичайний професор цивільного права на унїверс. в Софії, судовий секретар в Сараєві, б. прив. доцент римского і австр. приватного права на кор. унїверситетї в Загребі, дїйсний член Наукового товариства ім. Шевченка у Львові, почетний член тов. „Сїч“ у Відни, родив ся 19 листопада 1864 р. в Липици горішній, пов. Рогатин, де його батько був дякоучителем. По наглій смерти батька на холєру 1873 р. заопікував ся ним по батьківськи пок. о. Іполит Дзерович, тодїшний парох Рогатина, і його мудрому проводови завдячує др. Зобків чимало. По скінченю гімназії в Тернополи і одного семестра унїв. студій у Львові переніс ся 1885 р. на унїверситет до Відня, де був промований 1889 р. на доктора прав. За час однорічної судової практики у Відни був головою тов. „Сїч“, а 1891 р. вступив до судової служби в Сараєві. Відси дістав від австр. мінїстерства просьвіти стипендію, щоби приготовити ся до обнятя катедри цивільного права з українською викладовою мовою по пок. Ол. Огоновським на унїверситетї у Львові. По дворічних студіях (1 семестер у Відни а 3 в Берлїнї) внїс у Львові поданє о габілїтацію на основі працї: „Die Theilpacht nach römischem und österr. Recht“ (Berlin. 1895 стор. XII + 156) але безуспішно. Колєгія професорів відбила його наперед за се, що у Львові нема викладів „in kleinrussischer Sprache“, а по виясненю того „ученого“ питаня в друге in merito, що „предложена праця не відповідає науковим вимогам“. Жадав бодай суплєнтури того предмета, але те жаданє його відкинено також, бо „викладає габілїтований доцент“ (Поляк Долїньскі). Коли і інтервенція мінїстерства нїчого не помогла, звернув ся др. З. на унїверситет в Загребі і ту в р, 1898 дістав veniam docendi на основі тої самої працї. Того він і хотїв: показати справедливість рішеня львівської колєгії. Наукову відправу свому рецензентови і референтови проф. Е. Till-ови дав в „Причинку до науки про частинне полїтє (colonia partiaria)“ (Час. правн. з 1898 ст. 1—42, переведено також на нїмецьке в „Ruthe-

Digitized by Google

nische Revue" ч. 4—11 з 1904 р.). Виказав референтови прямо фалшованє і перекрученє слів і місць з габілїтаційної розвідки і на се не удостоїв ся ожиданого карного процесу, ані навіть не переведено дісціплїнарного слїдства. В р. 1906 дозволено йому розширити veniam legendi і на римське право. В жовтнї 1907 р, покликано його на катедру цивільного права на болгарський унїверситет в Софії під дуже корисними услівями на звичайного професора.

Крім згаданих двох праць оголосив ще отсї праці в українській мові:

а) Forum solutionis в Австрії тепер а в будущинї (1894, Час. павнича).

б) Pactum de contrahendo (1896, Час. правн.).

в) Чи можна у нас духовника против його волї пенсіонувати? („Дїло" ех 1898 ч. 65, 66).

г) Правне відношенє між парохом а сотрудником („Дїло" ех 1901 ч. 3—8).

д) Емфітевза греко-римського права (1902, Час. правн.) перероблена 1906 р. також в хорватській мові.

е) Правне положенє духовника при веденю метрик (1905, Час. правн. і екон.).

В хорватській (сербській) мові:

1) Akcesorna narav založnoga prava (1898, „Mjesečnik" ч. 5 і 6. Той пробний габіл. виклад переведений пок. К. Навроцьким на руське (Час. правн. ех 1898).

2) Advitalitetsko pravo po austr. gradj. zakonu („Mjesečnik" ех 1902 ч. 1, 2, 8).

3) Odgovornost nazljedučka za uzdržavanje vanbračne djece ostavitelja („Mjesečnik" ех 1903 ч. 10, 11, 12).

В нїмецькій мові крім наведеної габілїтаційної розвідки:

Schadenersatz durch Vertragsaufhebung (allg. öst. Gerichtszeitung ex 1902 ч. 31); die rechtliche Stellung des Seelsorgers als Matrikelführer (Öst. Richter-Zeitung ex 1905 ч. 11 в Чернівцях);

Das österreichische Advitalitätsrecht (Grünhut's Zeitschrift Bd. XXXII і XXXIII).

Крім того оголосив до 40 рецензій на ріжні наукові праці по фахових часописях в нїмецькій, хорватській або українській мові, та дописував чимало до „Дїло" і до „Ruthenische Revue" (1903 і 1904) під псевдонїмами.

Digitized by Google

ДР. МИХАЙЛО ЗОБКІВ.

ПРАВНЕ ВІДНОШЕНЄ СТУДЕНТІВ ДО УНІВЕРСИТЕТСЬКИХ ВЛАСТИЙ.

Питанє про правне відношенє слухачів університета до університетських властий виринуло на дневний порядок маркантно в послїдних часах з нагоди борби університетської молодїжи о права руської мови на університетї у Львові.

Університетські власти стояли і стоять на становищи, що університетські слухачі не є супротив університету „сторонами“ (Parteien), але близше неозначеними членами університету. Тому обовязують їх приписи не о „внїшній“, але о „внутрішній“ польській мові, котра уведена для внутрішного дїловодства університетських властий у Львові найвисшим рішенєм з 27 цьвітня 1879 (мін. розп. з 5 мая 1879 ч. 6275 V. Bl. ч. 33). Студенти противно не бажають дати собі вкоротити тих прав, які признає ся державними законами кождому горожанинови і, уважаючись супротив тих державних властий за „сторони“, жадають для себе права, послугуватись в своїх зносинах з університетськими властями котрою небудь з краєвих мов (отже і руською).

Той спір має своє жерело в наведенім найвисшім ріш. з 1879 р., котре заряджає, „dass die polnische Sprache in der Art und Weise und der **Ansdehnung**, in welcher dieselbe durch die Verordnung vom 5 Juni 1869 № 24 bei den in §§. 1—3 dieser Verordnung angeführten Behörden und Ämtern eingeführt worden ist, auch als Geschäftssprache der akademischen Behörden der Lemberger Universität zu gelten hat“. При інтерпретації тої норми настало міродайне прінціпіяльне питанє, чи студенти є на університетї „сторонами“ супроти університетських властий, чи складовою частю університета.

Digitized by Google

Університетські власти і неприхильники признаня прав української мови на львівськім університеті дістали в тім згляді на свою інтерпретацію велику підпору в рішеню ц. к. державного суду (k. k. Reichsgericht) у Відни з 22 цьвітня 1904 ч. 137. 138. Тими рішенями відмовив державний суд студентам права домагатись відчитаня формули присяги і виданя легітімаційних карт в руській мові, бо студенти не є на університеті „сторонами" і до них не відносять ся язикові приписи про уживанє „внїшної" мови сторін в зносинах з властями.

Та інтерпретація найшла у Львові радісний відгомін: на ню покликують ся університетські власти, намісник в соймі, польські професори в своїй „декларації" з 2 марта с. р. та в письмах по політичних дневниках.

З руського боку не було, о скілько знаю, проби ввійти в близший розбір того питаня. Проф. Дністрянський цитує в своїй розвідці: „Eine selbständige ruthenische Universität in Lemberg" (Ukrainische Rundschau, 1907. № 2/3 стор. 48) отсе: „was darauf zurückzuführen ist, dass die von den ruthenischen Studenten verfasste Beschwerde nicht entsprechend motiviert war, während das Referat im Reichsgerichte einem Polen zufiel, der die Auffassung der polnischen Universitätsprofessoren vertrat und weil im Reichsgericht keine Ruthenen da sind, welche das objektiv Richtige zugunsten der ruthenischen Studenten festgestellt hätten".

За се дістав автор враз з другими Русинами іронічну відправу, що Русини не здобулись на інакшу відповідь (Till в „Neues Wiener Tagblatt з 19/4 1907 ч. 106).

Питанє про правне положенє студентів супротив університетських властий має без огляду на його дотеперішню важність для Русинів також загальний науковий інтерес. Тому рішив ся я його на тім місці піддати обєктивному, хоть і не всесторонному розборови. При тім буду мати на увазї передовсїм звязь, в якій то питанє поставлено на денний порядок, іменно відносини на університеті у Львові.

* * *

Сьогодні панує в науці погляд[1]), що університети не є фаховими державними науковими заведеннями, але автономними

[1]) Пор. Dernburg, Lehrb. d. preuss. Privatrechtes, I §. 51., Brockhausen в Conrad-a Handbuch der Staatswissenschaften, Suppl. Bd. I стор. 775, Mischler в Öst. Staatswörterbuch II. стор. 1369.

Digitized by Google

корпораціями, що мають за ціль і завдачу розвивати найвисше культурне добро, плекати науку. Університети є отже правними особами (juristische Personen). До новійших часів удїлювано їм в фундаційних грамотах навіть виразно права корпорації і тим без сумніву признано їм характер правних осіб. Але і без огляду на те[1]) мусить ся признати університетам той характер, бо багато з них мають свої маєтки, далеко ідучу самоуправу, своїх свобідно вибираних репрезентантів, з поміж котрих найвисший достойник, ректор, виповняє іменем університета в краєвім соймі навіть полїтичні права.

Иньша є річ відношенє тих автономних корпорацій до держави. З огляду на великі задачі, які мають університети сповняти, потребують вони значних фондів. Задля недостачі мусить їх достарчати держава, котрої обовязком є дбати про загальну просьвіту своїх горожан. Через се всї університети в Австрії зависимі майже виключно від державної дотації[2]). В звязи з тим застерігає собі і держава вплив на органїзацію університетів, їх адмінїстрацію і веденє науки. Як далеко має йти той вплив, о тім все спорено між інтересованими чиниками, в тій борбі лежить значінє „автономії“ університетів.

Майже жадного впливу держави на університети нема в Анґлії і Америці. Ту панує повна автономія університетів. Вони є матеріяльно майже зовсїм незалежні від держави і тому можна їх супокійно уважати за свобідний союз професорів і студентів. В Америці істнують крім того по-при державні також приватні університети[3]). Противну систему находимо в Франції і других державах, котрі відси взяли взорець. Тут університети, особливо від Наполєона I, є цїлковито зависимі від держави, автономія їх є мінїмальна[4]).

По середині станули в своїм розвитку університети в Нїмеччині, а по їх взірци і австрійські університети. Розвій універ-

---

[1]) Brockhausen l. c. сумніваєсь, чи університет в Чернівцях має характер правної особи, бо в законї з 31 марта 1875 ч. 40 в. з. д. не згадано виразно про „корпораційні права“. Але цїлий устрій того університета і другі його права і обовязки не є иньші, як других університетів.

[2]) В Австрії дотація ще тому оправдана, що за цїсаря Иосифа II. получено фонди поодиноких університетів з загальним науковим фондом (Studienfond). Тільки краківський університет розпоряджає власним значним фондом (Mischler в Öst. Staatswörterbuch, II. стор. 1369).

[3]) Conrad, Handb. d. Staatswissenschaften, Suppl. Bd. II. стор. 932.

[4]) Kleinwächter в Grünhut's Ztschr. VI. 764.

Digitized by Google

ситетів в Австрії доказує, що у нас автономія університетів радше розширяєсь ніж звужаєсь, отже що і держава, хоч при помочи законодавства і міністеріяльних розпоряджень зазначує свій верховний вплив на університети, признає їм характер правних осіб. В старині мали наші університети характер строго церковний, католицький: навіть фундаційні грамоти потверджував папа. Той характер змінив ся в часах Марії Терезії і цїсаря Йосифа II, коли верховодство в державі перейшло з церкви на державу, з папи на цїсаря. З часом навіть здеґрадовано декотрі університети на ліцеї (у Львові, Ґрацу і Інсбруку), а пізнїйше опять піднесено їх до давного значіня[1]). З тою зміною не настала свобода для університетів, а противно безусловне підчиненє їх під волю монарха і правительства. Креованє університета залежало від одинокого рішеня монарха[2]), так само увесь устрій і веденє науки. Наука була змонополїзована державою, свобідна думка і її голошенє вкорочене. Приватні маєтки університетів забрала держава і получила їх з загальним науковим фондом (Studienfond). Професори стояли під строгим надзором державної власти, не могли нїчого иньшого викладати, як те, що їм в цензурованих підручниках було точно визначено. Студенти не мали свобідного діланя і не ріжнились від студентів середних шкіл. Кождий мав в сали на лавці своє нумероване місце, яке не сьміло стояти порожне, бо боязливий професор мусїв що години відчитувати катальоґ. Вступ на висші курси залежав від успіху семестральних і річних іспитів, студентів перепитувано також в протягу семестра[3]).

Рішуча зміна в напрямі свобідної автономії настала на австрійських університетах після днїв першої полїтичної свободи 1848 року. „Академічні власти“ дістали нову організацію (зак. з 27 вересня 1849), студенти новий дисциплїнарний статут (зак.

---

[1]) У Львові заснував польський король Ян Казїмір дипльомом з 21/1 1661 єзуїтський (отже чисто католицький, не національний) університет. По скасованю того товариства не стало і єзуїтського університета. Марія Тереза відновила поодинокі колеґії, новий університет заснований цїсаром Йосифом II. розп. з 21 жовтня 1784. Цїсар Франц II. злучив (ріш. з 9/8 1805) львівський унів. з краківським, у Львові оставив тільки ліцей, який 1817 р. знов піднесено до ряду університетів (Brockhausen в Conrad-a Handbuch der Staatswissenschaften. Supplem. Bd. I. стор. 773).

[2]) Длятого не можна уважати новокреонованого університета у Львові (1784 зглядно 1817 р.) продовженєм єзуїтського університета з р. 1661. — Сегодня є креованє університета у нас актом законодатної власти, не виключної волї монарха (§. 11 зак. з 31 грудня 1867 ч. 141 в. з. д.).

[3]) Гл. в Grünhut's Zeitschr. f. d. öff. u. Privat. Recht, XIII. стор. 221 слїд.

Digitized by Google

з 13/10 1849 ч. 416 в. з. д.), введено новий плян наук (allg. Studienorgnung з 1 жовтня 1750). Те законодавство є міродатне в головних начерках і основах до сьогодні. Пізнїйші закони, именно зак. з 27 цьвітня 1873 ч. 63 в. з. д. про внутрішну органїзацію університетів та подрібні закони і розпорядженя ще більше видані в дусї свобідної самоуправи університетів і свободи науки. Всї згадані пута відпали при новій органїзації університетів. На місце відвічальних поодиноких осіб (професорів) настала відвічальна корпорація в особі академічного сенату і колегії професорів поодиноких факультетів. Колегії професорів дістали власть давати новим адептам науки veniam legendi[1]) і ставити правительству предложеня на обсадженє вільних катедр. Відпали давні ограниченя, що відносили ся до методи викладів, і конкурсові іспити на професорів, а на їх місце прийшло покликуваня професорів. Професори є ще і тепер державними урядниками, але сей характер відносить ся більше до забезпеченя їх матеріяльного положеня, нїж до їх уряду як представителїв державної власти: поодинокі особи не мають урядової власти, має її лиш цїлість (Gesamtheit) зглядно вибрані до сего репрезентанти.

Свобода науки настала не лиш для професорів (Lehrfreiheit), але і для студентів (Lernfreiheit). Звичайний студент мусить бути вправдї імматрикульований на однім факультетї, але може після своєї вподоби слухати викладів котрогонебудь професора[2]), також і на других факультетах (§. 4 зак. з 1/10 1850 ч. 370 в. з. д.). В тій цїли і з сеї причини заведено тодї на місце такси за науку (Unterrichtsgeld) гонорар для свобідно вибраних професорів (Collegiengeld, мін. розп. з 22/8 1850 ч. 310 в. з. д.). Повну свободу дїланя слухачів в границях дісципліпарних приписів назначено в той спосіб, що надано студентам достойну назву „академічних горожан“ (akademische Bürger)[3]). На всякий спосіб

[1]) Після дотеперішньої практики є рішенє професорів в науковім зглядї навіть невідкличне. Мінїстерство уважаєть ся фактично некомпетентним зміняти такі рішеня мимо того, що §. 11 розп. з 11/2 1888 ч. 19 в. з. д. виразно допускає рекурс против рішеня колегії професорів. Але на иньшім становищи стоїть мін. розп. з 20/4 1875: „Die oberste Unterrichtsbehörge sei nicht bloss für die politische und soziale Integrität des Dozenten, sondern überhaupt für die Erfolge des Unterrichtes verantwortlich“. — Инакше при именованю звич. або надзв. професора. Ту розходить ся о именованє держ. урядника, і тому мін. не є вязане осудом факультета.

[2]) Тільки для декотрих цїлий, для іспитів, приписано слухати означене число годин декотрих предметів. Хто не потрібує іспитів, може слухати викладів після своєї вподоби.

[3]) §. 4 дісц. уст. з 13/10 1849 ч. 416 в. з. д.

Digitized by Google

розширено значно супроти давньої автократичної орґанїзації права слухачів, можна прямо сказати надано їм права свобідних горожан.

Той коротенький перегляд розвитку австрійських університетів подав я тому, щоби видїти, о скілько оправданий погляд, що студенти не є супротив університетських властий сторонами. З него іменно видно, що університети мають у нас (без сумнїву досить обкроєну) автономію, та що в правнім сьвітї мусить ся їх уважати за правні особи. Ті автономні корпорації є немислимі без слухачів, бо їх задача лежить в тім, щоб вони мали особи, для котрих наука голосить ся. В тім змислї є слухачі університета безперечно дїйсним чинником університета, подібно як громадяни є складовим чинником громади, або люди, що мають в судї орудку, є дїйсним чинником судівництва. Але з того зовсїм не слїдує, що студенти є ідентичні з правною особою „університет", або що є членами університета, подібно як громадяни не є ідентичні з правною особою „громада", не є в маєтковім змислї членами тої правної особи, подібно як посторонні люди не є складовою частю судової власти, або уряду. Студенти не мають жадного голосу і впливу на внутрішню орґанїзацію і на майно тої правної особи, ані на вибір її репрезентантів. Коли вони є від того виключені, то не може бути о тім бесїди, щоби студенти були членами тої правної особи в розуміню приватного або і публичного права. Вони є лиш конечними складовими частями (partes), відломами корпорації, а не її членами[1]) в правнім змислї. На противну думку моглаб наводити норма §. 1 зак. з 27/4 1873 ч. 63 про внутрішню орґанїзацію університетів, в котрій каже ся: факультети складають ся з колеґії професорів і іматрикульованих студентів. З того виходило би на перший погляд, що факультет. як власть університетська, має два рівнорядні чинники: колеґію професорів і студентів. Се лиш не дуже щасливий вислов закона. Студенти є складовими частями факультета в повисшім змислї, але лиш конечними частями (partes), не рівнорядними факторами з колеґією професорів і сенатом. То видно з цїлого духа нових орґанїзаційних законів, котрі перенесли власть з поодиноких осіб (професорів, директора) на колеґії. Неможливо проте, щоби

[1]) Тільки в тім розуміню оправданий погляд Mischler-a (Öst. Staatswörterbuch, II. стор. 1370): „Die immatrikulierten Hörer sind Fakultäts-, wie Universitätsangehörige resp. konstituierende Bestandteile der Universität als Korporation".

Digitized by Google

з одної сторони студентство як таке, а з другої сторони поодинокі особи студентів незорганізованих в цілість були рівнорядними чинниками колегії. Коли лиш цілість (збір) професорів уважаєсь членом-представителем автономної корпорації, а не поодинокі професори, то неможливо, щоби закон хотів уважати кождого поодинокого слухача репрезентантом-членом тої корпорації[1]). Се видно також з §. 19 цит. зак., котрий говорить про дісципліїнарну власть ректора і виразно ставить студентів супроти других осіб приналежних до університета (über das gesammte der Universität angehörige „Personale" und über die Studierenden). По однім боці стоїть отже „персонал" університета (професори, урядники, слуги), по другім боці студенти. Перші є домашні люди, другі немов би не „personae", лиш якийсь матеріял, що іззовні дістає ся „персоналови".

Нові академічні закони розширили а не ограничили свободу дїляня студентів не лиш поза університетом але і intra muros. Відповідно до того розширеня свободи лишено з другої сторони студентам повну відвічальність за їх поступованє поза університетом. Університетська власть компетентна потягати до відвічальности студентів лиш за їх „академічне поведенє", інакше підпадають вони під загально обовязуючі закони і є підчинені загальним зверхним державним властям[2]). Супроти давних автократичних організаційних приписів проголошена тепер з огляду на свободу і власну відвічальність студентів ідеальна солїдарність між академічними властями а студентами, котра наказує „im freundschaftlichen Verkehr das Verhältnis gegenseitiger Achtung und Teilnahme zu pflegen" (§. 18 дисц. уст. з 1/10 1850 ч. 370 в. з. д.). То почутє права і обовязку солїдарности наказує з одної сторони студентам совісно виповняти свої обовязки і берегти інтерні приписи автономної корпорації, котра за ними уйме ся, а з другої сторони наказує академічним

---

[1]) І студенти самі для себе не становлять на університеті корпорації: Die Studierenden einer Universität oder Fakultät in ihrer Gesammtheit sind keine Corporation (§. 6 дісц. нор. з 13/10 1849 ч. 416 в. з. д.). Посередно з того виходить, що студенство цїле тим меньше можо бути „членом" - репрезентантом університета як автономної корпорації.

[2]) §. 3 дісц. уст. з 13/10 1849 в. з. д. каже виразно: Alle Studierenden unterstehen in Ansehung ihrer „bürgerlichen Verhältnisse", sowie der bürgerlich strafbaren Handlungen den allgemeinen Gesetzen und Behörden, in Ansehung ihres „akademischen Verhaltens" aber noch überdies den besonderen akademischen Anordnungen und Disciplinarvorschriften und den akademischen Behörden.

Digitized by Google

властям уважати студентів правдивими академічними горожанами, достойними власної відвічальности за свої дїла та признати їм свободу поступованя в границях автономних академічних приписів[1]). Ту взаїмну „солїдарність“ треба розуміти в найідеальнїйшім змислї: вона вимагає поважаня і послуху супроти унїверситетських репрезентантів, але рівночасно дає студентам право жити „своїм житєм“, і то поза університетом і в самім університеті. То каже §. 3 цит. дісц. уст. виразно: инакше булоби запорученє загальних прав в горожанськім житю (bürgerliche Verhältnisse) голословною фразою.

З тих виводів слїдує для нашого питаня от що: Студенти на австрійських унїверситетах є, як усюди, конечною складовою частиною університета, бо та автономна корпорація істнує не безоглядно для самої науки, але для ширеня і плеканя науки при помочи і за посередством слухачів-студентів. Студенти не є виключною цїлию удержуваня унїверситетів, тільки средством, при помочи якого наука має цїль осягнути. Тому не є студенти для унїверситета цїлком чужі особи, але є до него приналежні (Universitätsangehörige). Але з другого боку не є вони з унїветситетом так цїпко споєні, щоби могли уважатись за членів репрезентації унїверситетів. Противно: супроти репрезентантів університета як правної особи мають студенти становиско третих чужих осіб. То має розуміти ся іменно також на области користуваня з загальних і спеціяльно-академічних горожанських прав, запоручених їм державними або академічними приписами. І ту мусять вони супроти університетської репрезентації, супроти академічних властий, уважати ся третїми, посторонними особами. Такими мусять уважати ся вже тому, що державна власть і уряд[2]) знають лиш її представителїв і виконуючі органи, а з другого боку чужосторонні особи, „сторони“ (Parteien). Посередних осіб для властий нема. Коли студентів не можна зачисляти до першої категорії (того нїхто і не твердить), то мусять вони в відношеню до академічних властей підпадати під другу категорію.

Таке виходить з того становиска, коли університети уважатимемо не державними заведенями, а автономними корпораціями.

---

[1]) В тім лежить найбільша сила унїверситетської „автономії“. Пор. виводи в Grünhut's Zeitschr. XIII. стор. 232.

[2]) Се неоспоримий і загально признаний факт, що академічні власти є рівночасно державними властями і урядами. Пор. мін. розп. з 10 серпня 1861 ч. 6510 (Mayerhofer-Pace, Handb. f. d. polit. Verwaltungsdienst, IV. стор. 1110 ув. 2).

Digitized by Google

Воно має ще в більшій мірі примінене в разї, коли університети уважаємо не правними особами, а державними науковими заведенями[1]). Ту стоять студенти без всякого посередництва академічної репрезентації прямо як треті особи супроти державної власти, не є нїчим иньшим, як „сторонами".

Чи сяк чи так, на всякий спосіб виходить, що хибний є погляд, будьто студенти в відношеню до академічних властий не „сторони" (Parteien). Через се відпадає головний аргумент для тих, котрі є тої думки, що студентам на ц. к. університеті у Львові не прислугує право уживати в зносинах з академічними властями иньшої мови, як мови внутрішнього дїловодства (Geschäftssprache). Зарядженє корпорації (чи то на основі статута чи за посередництвом державної власти) про уживанє якоїсь мови у внутрішнім дїловодстві, під нїяким услівєм не обовязує треті особи, „сторони", коли їм загальний державний закон дає право на яку другу мову[2]). На ц. к. університеті у Львові введено згаданим найв. ріш. з 28/4 1879 польську мову для внутрішнього дїловодства з виразним застереженєм, що вона обовявує лиш в той спосіб і в тім обсягу, в якім введено ту мову в ц. к. урядах і властях. Се сказано виразно, якби наперед побоювано ся, що се рішенє можна буде інтерпретувати в зносинах студентів і других сторін до академічних властий в некористь Русинів. Так і справдї сталось мимо того, що се розпорядженє наперед і виразно перестерігає перед тою хибною інтерпретацією. При тім є академічні власти в поодиноких своїх рішенях неконсеквентні, бо самі признають, що „і так вже багато поробили" концесій „в користь руської мови, принимають поданя, квіти і т. д. в руській мові, виставляють сьвідоцтва і др.". Закон не знає „концесій" і не дає академічним властям права, від закона відступати. Тут нема вибору иньшого як: або признати студентам право у всїх зносинах уживати другої мови, як мови внутрішнього дїловодства, або їм зовсїм того права не признати. „Концесіями" ослаблюють лиш орґани, що виконують закон, своє положенє і признають ся до переступленя закона. Того повинні вистерігати ся ті, що є покликані голосити правду.

---

[1]) Mayerhofer-Pace, Handb. f. d. polit. Verwaltungsdienst, IX. стор. 1060.

[2]) Тому оправдано стоїть ц. к. державний суд (Reichsgericht) у Відни на становищи, що громади, котрі ввели в своїм дїловодстві якусь мову, мусять в зносинах зі сторонами респектувати також иньшу признану краєву мову. Пор. рішеня ч. 800, 423, 424, 440, 778 в Hye-Hugelmann, Sammlung der... Erkenntnisse des k. k. Reichsgerichtes.

Digitized by Google

Нехай менї нїхто не закидує, що при тій інтерпретації могли би студенти на других університетах, напр. віденськім, жадати уживаня своєї матерної мови в зносинах з академічними властями. Таке розумінє булоби цїлком хибне. В кождім університетї є міродатні спеціяльні корпораційні норми, чи то автономні чи видані зі сторони управненої до нагляду державної власти. І ті послїдні треба уважати частиною статутарних норм автономної корпорації. Такої корпораційної норми, як ц. к. університет у Львові, дотично управильненя язикового дїловодства не мають другі університети, а мають иньші норми. Крім того мусить бути уживанє якоїсь мови в поодиноких краях дозволене державним чи краєвим законом (landesübliche Sprache). Того рода ограниченє, як: die polnische Sprache hat in der Art und Weise und der Ausdehnung, in welcher dieselbe bei... den Behörden und Ämtern eingeführt worden ist... спеціяльно є лиш на університетї у Львові. Воно не має приміненя на університетї в Кракові. Його не знає також напр. університет в Чернівцях. Тут без всякого ограниченя введено язик нїмецький в викладах і внутрішнім дїловодстві (зак. з 31/3 1875 ч. 40 в. з. д.). Тому і не мають ту студенти права послугуватись в зносинах з академічними властями язиком руським або румунським, котрі є на Буковинї також „landesübliche Sprachen“[1]).

З другої сторони було би цїлком нельогічно і без всякого raison d' être розуміти ограниченє наведеного розпорядженя лиш супроти осіб, шо стоять поза університетом, а виключити від того імматрикульованих студентів. Противно: про треті особи не треба зовсїм говорити, бо їх права признані в самім кр. зак. з 5 червня 1869 ч. 24 в. з. к. То ограниченє відносить ся як раз тільки до зносин академічних властий з студентами, інтересованим в тім фактором. Се видно також з сего, що в тім самім розпорядженю (найв. ріш. з 27/4 1879 оголошене мін. розп. з 5/5 1879 ч. 6275 Vdg. Bl. 33) управильнено рівночасно на університетї у Львові язикову сторону при ригорозах, отже права не внутрішнього дїловодства але в зносинах з (бувшими) студентами: ригороза можна складати також в руськім або нїмецькім язиці, „wenn die zur Teilnahme an dieser Prüfung berufenen Professoren der betreffenden Sprache mächtig sind“.

[1]) Але і ту рішив принагідно ц. к. державний суд у Відни, що академічний сенат в Чернівцях як державний уряд мусить приняти поданє третих осіб (з поза університета) писане в язиці руськім і не може покликатись на свій припис про внутрішне дїловодство.

Digitized by Google

В спірнім питаню не поможуть нїякі софістерії і поодинокі рішеня властий. Вони можуть ще якийсь час виходити на користь „внутрішньої мови“, але право Русинів до повної свободи на унїверситетї у Львові не дасть ся затерти нї закопати. Міродатне є цїсарське слово, висказане в найв. ріш. з 4 липня 1871, котрим нїмецький язик з унїверситета того усунено: „die Allerhöchste Absicht Seiner Majestät ist dahin gerichtet, dass der Lehre der Wissenschaft an der Lemberger Universität in den beiden dort einheimischen Landessprachen ein freies Feld geöffnet werde“. Та основа не дасть ся змінити, хиба на рівну некористь обох „домашних мов“. Першенство одної або другої мови може бути лиш провізоричне. Хто бажає лише одну з тих мов піднести до сталого панованя, той заперечує рівночасно свободу науки на львівськім унїверситетї, тим самим доказує, що то місце для науки непотрібне. В урядовім справозданю про австрійські унїверситети добре каже мінїстерство просьвіти у Відни з нагоди париської сьвітової вистави (1878) устами свого референта[1]). „Wer Wissenschaft sagt, sagt Freiheit; wo nach vollständiger Erkenntniss gestrebt wird, muss dem erkennenden Geiste volle Freiheit gelassen sein, sonst kann das Ziel unmöglich erreicht werden. Wo daher der Staat wissenschaftlichem Unterrichte eine Stätte eröffnet, muss er dieselbe auch mit voller Freiheit umgeben, und was immer sonst noch die Zwecke sein mögen, die er mit der Institution anstrebt, jedenfells müssen dieselben durch Einrichtungen erreicht werden, welche die Freiheit des Unterrichtes nicht verkümmern.“

Отже не „Besitzstand“, не „традиція“ міродатна при науцї на унїверситетї, а повна свобода у всїх напрямах. Се повинні мати на увазї ті, в чиїх руках находить ся тепер судьба і управа унїверситета у Львові.

Сараєво, в маю 1907.

[1]) Dr. Karl Lemayer, die Verwaltung der österreichischen Hochschulen von 1868—1877, Wien, 1878 (Пор. рецензію в Grünhut' Ztschr. VI. 765).

Digitized by Google

Туль, цар єгипетський.

Туль, син Гора, цар Єгипту
Покорив усї краї
Від усть Нілю по далекі
Океанськії плаї.
А вертаючи з військами
По пустинї пісковій
Він знайшов оазу гарну,
І величній храм у нїй.
Гордо він у храм вступає,
Жертву щедрую склада,
К божій вирочні підходить
І ось що проповіда:

„Ти, огнемогуча сило,
Правдомовний і Святий,
Що бігом своїм ефірним
Повертаєш світ цїлий, —

„Ти скажи: передомною
Хто міг так усе і вся
Побороть, по мнї хто зможе
Доконать таке, як я?“

Digitized by Google

Ви́рочня до нього мовить:
„Перший Бог оте зробив,
Потім Слово, а Дух третій,
Що тих двох з віка злюбив.

„А ти, смертний, геть із храма,
Бо не знаєш часу ти,
Як моргне на тебе фатум
І ти щезнеш без мети.“

Туль жахнувсь, із храма вийшов,
В па́льмовий пішо́в лїсок, —
Тут його й убили слуги
І сховали у пісок.

Digitized by Google

ВОЛОДИМИР ТЕМНИЦЬКИЙ.

ПО ТЕРНИСТІМ ШЛЯХУ.

(Нарис).

Легка мельодія вальса стелить ся опянїлим виром по блискучих гладких паркетах, ошоломлена глухо звенить у горячім тяжкім воздусї. На живу мозайку яскравих строїв дївчат, що мерехтять ріжними красками, падуть темні плями чорних уборів мущин.

...Розпалена уява строїть сї хвилї райським цьвітом, пронизує ясним сонїшним сьвітлом, сьвіжою зеленню маїть...

Весела екстаза прислонює сірі будні шовковою драперією у серці злелїяних мрій і розсипуєть ся перлами надії...

Їх двоє... а перед ними зачарований рай!

Підуть разом далеким шляхом, що тягне, манить їх до себе, усьо обіцює дати...

Підуть!...

Над берегом чарівного моря, де каскада будучої долї у воздусї зависла і їх чекає — там в цїлюшій водї сполочуть наболїлі душі, там сьміливою горячою рукою посягнуть по той пух білої піни, що мамою був вічномолодої Венус...

І серед шуму филь, під сьвітлом зависних зірок, що сїють ся стадом на нічнім небосклонї — — сплинуть ся в одну кришталь ну струю роскошів...

Явір і береза хиляють ся до себе серед пристрасного шуму чарівних леготів весни... Листясті руки любашно витягають і шепотять тихоньку розмову двох близьких приязних душ...

І шепіт йде по цїлім лїсї, бо яворовий та березовий сей лїс... Завмирає у нїмім воздусї музика, завмирають на дрожачих

Digitized by Google

устах звичайні слова, лише жаріє дивний огонь очий і серця ведуть тайну розмову... Довершаєть ся сповідь, стелить ся один великий імн коханя...

Лише їх двоє сидить у сутінку букшпанів...

По довгих літах зійшли ся.

Колись се було. — А тоді під звуки легких безжурних тонів мережала ся їм весела ясна дорога житя.

Вибирали ся, як двоє орлят, що з гнізда на високім шпилю скали бачили лиш прекрасні чари природи... Дивили ся ясним оком на далекий шлях, що в сонїшнім блиску жемчугом їм стелив ся...

Купали ся в ранній росї молоденьких первіснок, з весняних фіялків сплїтали вінки і з молитвою в серці клали їх на свої молоді ясні чола...

Кидали перед себе зоряне сяєво щастя і як дві тїни тихим летом несли ся у його сьвітлї в незвісну даль. Перед ними вона малювала ся країною вічної втїхи, розливала ся звуками небесних пісень радости.

Не знали нїкого лиш себе обоє.

Зворушені дрожали і вслухували ся у дрожачу мельодію коханя, та бачили лише зьвіздистий шлях до криштальних стовпів, що на них опираєть ся їх небо....

І ледви станули на половинї дороги, як під її серцем прозябла... нова душа...

І тодї ще раз зійшли ся на березї левади засїяної роскішним цьвітом вимріяного раю, і ще раз ясним надїйним оком поглянули на шлях, що склистим вужем вив ся по рівній долинї серед цьвітів та молодої зелени і ще раз повторили горячу молитву перед затаєним сфінксом долї...

Під ворітьми загадочної будущини покляли ся собі взаїмно...

Він пішов крутою стежкою збирати піря до крила... Вона їхала на село, під соломяну стріху бездїтної вдовиці. По дорозї губила найкрасші пера своїх молоденьких крилець, але не плакала за ними, не поронила нї одної слези за перами дївочих крил...

А коли йому крила змогутнїли, він літав пишно далекими сьвітами, неначе-б шукав гнїзда.

До неї доходив шум його крил і трівожив, лякав її серце, що у нїм, кромі дївочого коханя, зродила ся материнська любов...

* * *

Digitized by Google

А тимчасом на її городці зацвили знова чудові цьвіти.

Рожа всисала і те пристрасне проміня сонця і лагідну вогкість пила з грудий землї. Убирала ся у сьвіже одінє краси...

Той третїй проходив попри сей городець, рожа манила своєю красою його душу, причаровувала і полонювала його серце і будила в грудях небувалі звуки.

У куточку городця стелила ся купочка невялих незабудьків. До них рожа звертала все свою пишну головку і нахиляючись синьому цьвітови, повторювала давні слова, що їх чули загадочні ворота. Вони стали ся її ранньою та вечірною молитвою...

А по відсьвіженій зеленї трави йшла друга тиха молитва, що з безмежним болем виривала ся з грудий. Палка, пристрасна, безоглядна піднїмала ся горі до листочків рожі, і безсильна опадала вниз, рожа не слухала її...

Колись лише його тиха мова вражала її слух і щастєм наливала веселу душу — тепер в глибокій тузї розуміла лише мову незабудьків...

* * *

По шумі крил спізнала, що він зближаєть ся і затрівожена у великім щастю вийшла йому на стрічу.

По довгих лїтах зійшли ся. І коли звуки веселої музики сипали ся скристими тонами, коли явір та береза хиляли ся, а цїлий лїс шумів імном коханя — вони мовчки сидїли у сутїнку букшпанів... Чи вже не мали про що говорити? Тілько лїт! Кілько тем і ріжних мотивів вона пильно складала поміж картки великої книжки, попереклади цьвіточками незабудьків, що її слези, як роса їх змивали...

Тая книжка тепер не хотїла відчинити ся. Її картки мов злипли ся разом від слїз.

Обоє мовчали...

А по салї плїв ся пестрий вуж, плила довга кольона. І той третїй плив у сїй живій струї. Проходив попри, склонив ся її і засумованим чолом доторкнув ся галузки букшпану. Зелень листя шуміла зараз над її скранею, шуміла довго, невпинно, мов теє листє осики, що вічним дрожанєм покутує гріх молодої дївчини...

І було в тім шумі щось, що дратувало її, що пригадувало, викликувало спомини і мучило, дражнило її.

Перервала мовчанку, щоби власними словами заглушити той незвичайний шепіт букшпанів.

Digitized by Google

— „Тиждень тому, як я їздила до неї... Ах як би ти бачив! Така люба, весела, як капля води — тато. І воно мене кликало ...„ляля“! Я не в силі була здержати ся і вибухла довгим спазматичним плачем“...

— — — — — — — — — — — — — — —

А він дивив ся у противний бік... По хвилї звернув ся до неї і як би не чув її слів:

— „Сестричко! Подивино, як тая дама по чудернацькому пристроїла ся!“ Сказав так легко, байдужно.

Вона букетом прислонила лице, щоби закрити ті корчові лїнії нїмої розпуки, які орали його.

Слово „сестричко“ прошибло її, як скрегіт тупого ножа, що живцем крає тіло...

У нїм відповідь на все. Страшна розвязка долї!

Нагадав її, що вони дуже близькі свояки, що він її лиш тїточний брат.

Він брат такої дївчини, що її нога повинула ся на стрімкій дорозї. Але вирозумілий, великодушний, не кидає на неї каменем. Він при людях говорить з нею, танцює, купує букет! — — —

...Скінчив ся кадріль. Загрохотїли тони гальопки, аранжер кликнув: „пані вибирають!“

— — — — — — — — — — — — — — —

...Вже третїй раз облїтають божевільним темпом гальопади довкруги салї — вона і... той третїй.

— Так ви говорили менї, зрештою цїлком непотрібно. Більше правди нїж у ваших словах, було у вашому серцю і я чула, бачила її. Я вас цїлком розумію, але ви мене зовсїм не знаєте... Але-ж прошу, не перебивайте. Наперед знаю вашу відповідь. Тільки ви не догадуєте ся того, що хочу сказати. Ви не чуєте того крику розпуки, що рветь ся з моєї груди. Маю на стілько сили, що власною рукою розідру собі груди і перед чужими очима роз'ятрю страшну рану“...

І нервозними словами сповідала ся йому, а сповідь зачала від тої хвилї, коли її було шіснайцять лїт...

— От се історія мойого житя, чорна страшна історія...

— Але-ж, пані, ви небогато сказали менї нового, але проте все я... я не зважаю на пересуди і перестарілі форми моралї, я сьвідомо нехтую ними і мимо того, нї! Як раз для того я рішив ся...

Digitized by Google

— Досить! досить! Вже забогато, я перечислила ся зі своїми силами... Не говоріть! Не... Ні, що се зі мною?... Ах, як мен недобре, слабо робить ся... Води напити ся, виведіть мене...

Обімлїла склонила голову на його рамени і вийшли.

За ними грала музика, гула весела розмова, стелив ся тихий придавлений шопіт.

Відчував, що там за собою лишають сьвіт, житє, що виводить її поза їхні межі і сам оті межі переступає. Чув, що обоє найшли ся за порогом, але кожде окремо...

У Львові, в лютім 1901.

Digitized by Google

Др. Володимир Кобрижський.

(Автобіографія.).

Я родив ся р. 1858 в Мишині, підгірськім селї коломийського повіта, де мій батько був сьвящеником. Нас дїтей було много. От і гаразди... Дитячий вік провів я весело і безжурно в кружку сїльських товаришів, напуваючи ся тими самими радощами і мріями, що й они. Батько, відданий цїлою душею народним справам, не звертав майже уваги на домашні дрібниці, тому заживали ми повної свободи. Пок. мій батько був чоловіком твердого характера, неспожитої енергії і великої очитаности. — З переконаня народний москвофіл, які нині уже виродили ся; вірив, що наш темний нарід зможе висвободити ся з під тяжкого польсько-шляхотського режіму і стати ся культурним народом тілько при помочи великого, братьнього, росийського народу. Вчитуючись в історичні і лїнгвістичні книги авторів, прихильних нашій справі, признавав вправдї теоретично відрубність українського народа, однак з повизших мотивів голосив явно „єдину, нероздїльну велику Русь“. Затримавши етимольогічну правопись з невідступними ъ, ы, Ѣ, писав і проповідав впрочім в чисто народній, хлопській мові, котрою володїв по майстерськи. У Відни належав до славянофільського кружка Штросмаєра, Людовіта Ґая і мабуть Паляцького і т. п., пропагуючи народне відродженє. Як сьвященик на селї, посьвятив ся в цїлости народним дїлам, відмовляючи собі найконечнїйших потреб житя, заохочуючи живим словом і дїлом до закладаня шкіл, читалень, шпіхлєрів, позичкових кас, крамниць і взагалї до громадської організації. В по-

Digitized by Google

слідних роках свого житя (помер в марті 1901 в 84 р. ж.) занимав ся лише майже виключно ділами будови „Н. Дому“ в Коломиї, в що вложив цїле своє майно, здоровлє і рештку енергії. Трудив ся для сего — як казав — великого, народного дїла безупинно; недосипляв, недоїдав, їздив всюди і просив милостинї-лепти на здвигненє сеї народньої твердинї, де могли би помістити ся тисячі наших бідних селянських і учительських дїтей, рвучих ся до просьвіти, промислу, купецтва і т. д. Однак не дочекав ся скінченя будови „Н. Дому“ в Коломиї, що своє істнованє має передовсїм завдячити його величезним трудам і заходам.

В таких обставинах я скінчив першу шкільну науку в „народномъ училищи“ в Мишинї під проводом злобного дяко-учителя „Пелехатого“, почім батько післав мене на дальшу науку до польської, панської народної школи в Коломиї, де я попав ся в тугі руки народних просьвітителїв, що за найменьшу причину бризкали в очи кождій, руській, сїльській дитинї ординарними епітетами: „przeklęci moskale, nikczemne gniazdo szerszeni etc.“. При помочи „папуш“ (кубани в формі звитків листків тютюну, який тодї у нас управляли) скінчив я сю любеньку школу і пішов в гімназію, де однак чи не більше прийшло ся терпіти від тої туманної, руссофобної змори... Але коли мій батько за свою народну дїяльність стягнув на себе нечуване одіюм з боку уряду, прийшло ся і менї чим скорше опустити сю славетну гімназію і перенести ся до гімназії О. О. Василіянів в Бучачи. Аж тут я міг свобіднїйше відохнути. Вітцївсько-патріархальне, лагідне, повне сердечности обходженє Вп. ОО. Василіян з учачою ся молодїжю (переважно були ту руські дїти) напували наші серця найкращими надїями на будучність, заохочували нас з любови до науки; тож відразу став я ту передовим учеником. Се найкращі спомини з мого шкільного житя. По скінченю низшої гімназії, я записав ся до висшої г. в Чернівцях. Ту дістав ся я в цїлком чужі відносини, між Нїмців, Румунів, трохи Поляків і Русинів, та кількох Мадярів. Про нашу Русь мало що можна було довідати ся. Деякі писані уривки з української літератури, хрестоматія з теки пок. проф. Білїнкевича, от й все — хиба що деколи попала припадково в руки яка росийська книга або дещо з москвофільських видань...

Однак мушу признати, що під проводом кількох очитаних і лїберальнїйших тодїшних професорів могла молодїж вповнї користуватись читанєм гарних книг і видань в нїмецькій мові, з яких деякі були навіть писані в дуже лїберальнім дусї. Пригадую

Digitized by Google

собі, як то в наших руках курсувала одна, інтересно і остро написана книжка: „Das Leben und Treiben der römischen Päpste“ — автора призабув. Над сею книжкою рвала ся молодїж. А коли вона припадково дістала ся в професорські руки, то здавало ся, що наступить страшна буря. Та однак — завдяки лїберальности і вирозумілости професорів — скінчило ся на невиннім: „Zurechtweisung“. Так то і ся гімназія могла вщіпити в молодїж любов і охоту до духової праці!

По скінченю гімназії р. 1880 вступив я на фільософічний видїл унїв. у Відни, а по році переписав ся на медицину, вступивши як член до тов. „Сїч“. — Не маючи ще часу отрясти ся з гімназіяльного вузкоглядства, не міг я спершу з'орієнтувати ся в новій ситуації, тому чув ся межи старшими товаришами „Сїчи“, що називали нас новиків „embryon-ами,“ досить „ungemütlich“.

Тов. „Сїч“ стояло тодї під безпосередним впливом досьвідченого пок. Остапа Терлецького, а дальше під духовим вражінєм науковости і критицизму пок. Драгоманова.

О. Терлецький, бувший аманuензіс унїверситетської бібліотеки, був чоловіком працьовитим, дуже очитаним і належав до найлїпших знатоків новійшої лїтератури і науки европейської. Оба вони з Драгомановим збогатили бібліотеку „Сїчи“ дуже цїнними дїлами і виданями майже з всїх царин людського знаня, переважно з росийської лїтератури і науки.

Остап, з переконаня сьвідомий, лїберальний радикал-Українець, чоловік скромний, тихий, непохитного характеру і переконаня, якось дивно насьмішливо-сумовито настроєний, був надзвичайно чутливий на найменьший промах і нетакт з боку товаришів. Не любив жадної, блискучої фразеольогії і відносив ся до пересадних поривів і мрій товаришів з безпощадним критицизмом і з якоюсь, будь насьмішливо-жартобливою, будь гіркою, саркастичною іронїєю... як звісно терпів він від часу до часу на тяжку нервову хоробу. Коли н. пр. хто з товаришів пальнув собі яку горячу промову або відчитав яку працю, на борзі скомпільовану на підставі якого новійшого дїла, повну голословних фраз і безкритичних сентенцій — а по скінченю запитав о опінїю т. Остапа, то сей в приязно насьмішливий спосіб поплескавши товариша по плечах за його добру волю і козаче геройство уживав нераз дуже досадних і гірких уваг н. пр. „де св... до олтаря!“ „Viel zu schlecht um den A. abzuwischen“, „пиши на лїпшім папери“ etc. часто любував ся в нїмецьких зворотах...

Digitized by Google

Успокоївши троха товариша, казав: Не зражай ся, братчику, сим, в тебе видко великий талант і добру волю, але покищо сирий, непережутий науковий матеріял, тому то й хаос в твоїй голові. Возьми мій леґінику і в супокою перечитай собі і перестудіюй отсї, та сї дїла, письма, брошури, а потім будемо по людськи балакати і радувати ся"... „Не гнївай ся на мене за сї непарляментарні уваги, але знаєш, я старий, зломаний на тїлї і духу, а старому годить ся не одно вибачити!" Головна річ, учи ся, учи ся! От се був його девіз! Такі і тим подібні уваги т. Остапа що правда нераз й знеохочували до праці, але з другого боку хоронили від пустомельства, плиткої балакучости та направляли товаришів, чуючих охоту до праці, на правдиву дорогу систематичного основного студіованя.

Другим чоловіком, що мав величезний духовий вплив на характер і полїтичний напрям „Сїчовиків", був пок. Драгоманів. Иого бистрий, на широкім, европейськім знаню і критицизмі опертий ум, його завзята полєміка з тодїшним вузкоглядним народовством і рутенським ретроґрадством, його численні, та глубоко обдумані письма і виданя (н. пр. „Вольнос Слово" — тодї заказане) з заграници, заохочували товаришів до праці і поступу і зробили великий перелом.

Широко загомонїло між нами гасло науки, критицизму, поступу. Кождий з нас був переконаний, що треба доконче зірвати з дотеперішним, гнилим рутенством з його мнимими традиціями і святощами і взяти ся до народної праці на европейський спосіб. Якесь дивне, наївне, і найдивачнїйшими привидами навіяне хлопоманство огорнуло товаришів... В народ! в народ! всюди лунало. Несїмо правдиву науку, ширім нові ідеї і гасла, не оглядаючи ся на нїчо!...

Менї здає ся, що як раз завдяки величезному а може й зле зрозумілому впливови Драгоманова, много товаришів потонуло в глубокім інтернаціональнім мори, віддаляючи ся несьвідомо від убогого, але ідеалїзмом навіяного українського ґрунту. Українство з своїми традиціями і слабою ще національною сьвідомостю видавало ся неодному з нас тодї за вузке, може й маловажне... „Ходженє в народ" (цїлком на спосіб росийських прогресїстів — тілько у нас лишило ся при фразї), европейська критична наука, поступ-перелом! все се, що правда гарне, але мало хто з нас задавав собі питанє, як належало би се зробити... Фактом є, що не було у нас тодї ясної, національної програми, кріпкої громадської орґанїзації молодечих сил на чисто питомих, народно-

Digitized by Google

українських основах, анальогічно організаціям иньших, славянських, студентських товариств... Тому то не диво, що значна часть тих широко закроєних, европейських ідей пізнійше в публичнім житю скоро розвіяла ся.

В р. 1883 в січни виступив я по раз перший з публичним відчитом в „Січи“ на тему: „Про сумний політично-економічний бит мужика хліборoба і як сему зарадити“. Читано на двох вечерах. — Пригадую собі, що відчит сей викликав заінтересованє і горячу дискусію pro і contra між товаришами з невідступними саркастичними увагами мого дорогого приятеля тов. Остапа Т. Початок був зроблений. Я набрав охоти до дальшої праці, принявши з вдячностю слушні уваги і декуди відмінні думки старших, очитаніїйших товаришів. Пізнійше я читав: про „Дарвінізм“, про „борбу о істнованє а ассоціяційний прінціп“, про „вихованє“ на підставі книги Spencera і инші поменші. Завше те саме заінтересованє, дискусія а навіть сварки, що і нераз продовжали ся ще й в кофейні до пізної ночи.

З великою приємністю мушу ту згадати про вельми гостинний дім нашого сердечного, народовецького посла до думи держ. пок. В. О. Озаркевича, де від часу до часу збирав ся наш кружок на гостинну перекуску і чайок, диспутуючи при живій участи господаря пок. посла і його дітей: Наталії Кобринської, Гієронїми (тепер п. Величкової), др. Евгенія (тепер лїкаря у Львові) і Льонгіна (адв. краєв. в Городку) над ріжними, новочасними питанями: соціялїзм, дарвінїзм, альтруізм, егоізм, інтернаціоналїзм, націоналїзм, повісти, поезії, штука і т. д. і були би ми на такі блискучі дискусії посьвятили й цїлу ніч, як би не зіванє нашого дорогого господаря і згляд на його видиме умученє.

Скінчивши медицинські студії і вступну лїкарську шпитальну практику при хронїчних матеріяльних клопотах — але у гарнім, веселім настрою душі, повний молодечих поривів, покинув я з жалем Відень і дороге тов. „Сїч“ у вересни 1887 і вибрав ся в Хорватію (Vizje — область Белювар), де обняв службу окружного і судового лїкаря і ветеринаря в урожайній околиці „Podravina“.

Хорвати, нарід рослий, гарний і горячковий, матеріяльно добре ситуований, бо всї грунти „Podraviny“ з гарними винницями („gorice“) майже цїлком в руках селян, — дїдичів нема. Трудять ся побіч рільної господарки передовсїм годівлею свиней, по части продукцією вин на власний ужиток і експорт; провадять подвійну господарку: зимою в селї а лїтом на „konakah“, господарських забудованях на далеких полях над рікою Дравою. Всї

Digitized by Google

помешканя обширні, дуже чисті, з обширними господарськими будинками — все в надзвичайнім порядку утримане. Коні мають чудові, гладкі, військової міри і се мабуть заслуга військової управи (що трівала до р. 1872), „пограничя військового". Цїкаве й се, що декуди істнують єще так звані „zadruge", себто спільні, нероздїльні маєтки під управою найстаршого голови родини. У величезній хатї, під одним дахом мешкають разом всї сини з невістками і дочки з зятями, працюють спільно на один рахунок і повинують ся всї приказам одного старшини родини („japica"). Хорвати палкого, веселого успособленя, любують ся в гарних піснях і веселих, чисто патріархальних принятях. Свою „ljepu Hrvatsku" любить цїлою душею, а ненавидить Мадярів; для других Славян дуже гостинний і ввічливий. Полїтичних партій є кілька (прим. партія народно-радикальна Старчевича, клєр.-демократична Штросмаєра) але всї вони, з винятком нечисленної горстки мадяронів (прихильників Мадярів) стремлять до цїлковитої независимости своєї вітчини від власти Угрів (дуалїзм хорватсько-угорський — дотепер з застереженєм автономії хорватської). На жаль провадить ся ту братобійча борба з Сербами, що ріжнять ся від Хорватів тілько православною релїгією і кирильською правописю (впрочім фонетичною)..

Більшість Хорватів русофіли, але тілько з чисто полїтичних, більше плятонїчних причин (як страшак на Мадярів), бо нїкому анї в голову не впаде, росийщити свою любу Hrvatsku і народні звичаї — за котрі дав би собі кождий очи видерти. Лїтературу мають досить богату, але переважно толковану з других славянських мов, передовсїм з росийського. Є і свої, голосні писателї як: Šenoa, Harambašić, що дуже гарно перетолкував нашого Шевченка. Особливо богата популярна лїтература. Видавництва „Hrvatske maticy" — знаходять ся буквально в кождій хатї. Народня просьвіта загальна; навіть молоді дївчата і баби читають з книжочок в церкві. Для народної просьвіти головні заслуги поклав пок. звісний патріот і бесїдник-проповідник Штросмаєр, що цїлий свій маєток і духову працю посьвятив на закладанє просьвітних і економічних інстітуцій, народних музеїв, театру — що правда, кождий член родини мусїв бодай дрібним датком причинити ся до загальної, народної справи (а як же у нас буває!...). Впрочім відносини і звичаї з патріярхально-консервативними наклонами з нашими дуже схожі.

От межи сим народом прийшло ся менї розвинути мою першу, публичну дїяльність. Мушу сказати, що мій побут в Хор-

Digitized by Google

ватії, де в коротці здобув собі надзвичайну прихильність і любов сего гарного народу, лишив в мені найсолодші спомини мого житя. Однак уже по четвертім році своєї діяльности на хорватській землї огорнула мене така туга за рідною вітчиною, що рішив ся, мимо великих сукцесів — покинути службу на чужині і сердечно, та зі щирим жалем пращаний вернув р. 1891 яко вільнопрактикуючий лїкар до Коломиї. Від трох лїт практикую у Львові.

Львів дня 29/1 1908.

Digitized by Google

ДР. ВОЛОДИМИР КОБРИНСЬКИЙ.

„ПРО ЕТИЧНІ ПОЧУВАНЯ".

(Уривок з ряду відчитів.

Приступимо до аналїзи висших, психічних появ, до котрих зачисляємо наші етичні почуваня доброго і зла. Заходить питанє, чи і вони є залежні від внїшних причин і від нашої спеціяльної органїзації мозка і цїлого нервного укладу, чи може цїлком незалежні від того, — абсолютні?

Побачимо те на відповідних примірах:

Проходжуємось прм. берегом ріки (припадково) і бачимо нагле у филях води потопаючого чоловіка. Ся несподївана, трагічна поява подражняє наші чутєві нерви і змислові знаряди (оптичний, слуховий і т. д.) а дальше викликує через цїлий ряд скомплїкованих, відрухових, матеріяльних чинностий нервної тканки, ассоціятивні, також відрухові чинности на корі нашого мозку — у нашій уяві приємне, моральне почуванє, що належалоби потопаючого чоловіка ратувати. — Але вслїд за тим виринають і противні почуваня і з'ображеня, неприємне чувство, що мовляв ратуючи чоловіка, можемо легко самі утратити житє. Зачинає ся у нашій психічній уяві борба двох противних собі чувств і гра мотивів — наступає хвиля розваги... Уратованє чоловіка дасть менї крім морального вдоволеня, єще й належне признанє у людей, а може й славу, нагороду і т. д. самі приємні, позитивні чувства. Вони візьмуть прм. перевагу над першими, неприємними (негативними), подразняють відповідно відосередковими (руховими) нервами наш руховий апарат (знаряд, кістяк,

Digitized by Google

мясні і т. д.), ми скачемо нагле у воду і ратуємо потапаючого чоловіка.

Такий самий психічний процес (чинність) відбуває ся, коли хто в бурливих, революційних часах хватає за збрую в обороні загроженого краю, хоч знає, яка небезпека йому евентуально грозить. Подібно всї наші людяні, альтруїстичні змагання і вчинки справляють нам приємний настрій душі і пруть нас до сповнення їх. Одначе не кождий чоловік схоче добровільно кинути ся у воду в цїли ратования чоловіка, не кождий вхопить за збрую. Се залежатиме від його індівідуальної орґанїзації мозка і тисячних иньших зовнїшних причин. Переважать у него неприємні чувства, то повздержить ся від сих добрих учинків.

Як бачимо, наші етичні почуваня і учинки є уконечнені — условні, а набули ми їх постепенним розвоєм нашого нервного укладу, як добрі, корисні для нас прикмети. В давних часах, могли навіть дикі, ще мало уцівілїзовані племена, звязані між собою в більші спілки, громади і держави, тим лїпше розвинути ся, чим більше етичних понять змогли собі присвоїти. Але знаємо з історії розвою людства, що нераз навіть убійство другого чоловіка і цїлих племен у власній оборонї в борбі о власну екзистенцію, уважалось чимось добрим, етичним. Ба навіть в наших культурних часах уважає ся прм. війну, отже масове убиванє невинних людей, з висших зглядів за щось дозволене і етичне — з додатком як malum necessarium в обороні інтересів держави!... Також неетичні учинки налогових злодіїв і злочинців можуть бути психольоґічно оправдані, як випливаючі з індівідуальної, хоробливої орґанїзації мозка і тисячі иньших, не всїм звісних, зовнїшних причин. Суспільність мусить одначе уважати їх неетичними і для загального добра шкідливими, тому боронить ся проти них і робить їх нешкідливими.

Любов і привязанє до родини і людства, співчутє і милосердє для бідних і горем пригнетених людей, почутє правди і справедливости, цїненє свободи, переконаня і взнеслого характеру і т. п. прикмети, що нашу душу настроюють приємно, є безперечно підставою етики культурного чоловіка. Але більший або менший засіб сих почувань у якогось чоловіка буде очевидно залежати від його спеціяльної орґанїзації і ріжних зовнїшних причин і обставин житя. Буває, що й „на злодію шапка горить", як каже пословиця. Значить і у людей, що не мають висших етичних почувань, відзиває ся нераз голос лїпшого, людського сумлїня і жалю. — В наших культурних часах спостерігаємо на жаль

Digitized by Google

нераз, що два братні, племенно споріднені собі народи, що жиють на тій самій землї і майже в тих самих матеріяльно-культурних обставинах і потребах, воюють між собою в брутальний спосіб і з запереченєм найпрімітивнїйших засад етики. Се дїє ся очивидно тому, що сума тих висших, етичних прикмет не дійшла у людей ще до бажаної, висшої степеиї розвою — засади не увійшли ще загально у кров і належать до пересїчної, народньої маси. Кождий нарід дорожить своєю мовою, звичаями, історичними традиціями — а переціюючи себе, боронить свого мнимого „стану посїданя", послугуючи ся при тім такими способами оборони, які друга сторона мусить уважати неетичними актами насильства... Такі прояви обопільного, варварського насильства мусїлиби зникнути, колиби всї народи руководили ся зарівно тими висшими, загально людськими етичними прінціпами та ідеалами...

Слїдячи пильно і без упередженя за законами розвою в цїлім, живім орґанїчнім сьвітї, знаходимо попри прояви брутальної, насильної борби за істнованє, де слабші одиниці мусять гинути, ще й доволї богато примірів друженя ся і залишеня насильства для спільного добра — отже безперечно зароди етичности. — Тим більше бачимо в змаганях людського суспільства, що в міру зросту правдивої науки і культури, змагають ся і унасліджують ся етичні прикмети людей. Але поки що знаходимо ще доволї слабі прояви упорядкованя людських відносин на гуманних засадах етики, тому борба в первіснім напрямі, хоть у лагіднїйшій, делїкатнїйшій формі, мусить вести ся ще далї, бо покищо лише в борбі учимо ся пізнавати наші моральні хиби, в борбі витворюють ся передові люди, з більшими засобами духових спосібностий, що є конечно потрібні до розвою даного суспільства в другім, етичнім напрямі. Чим більше який нарід витворить таких людей, тим скорше зблизить ся до такої степеиї загального добра і щастя, о якім в теперішних обставинах заледви мріяти можна... Чи буде справдї так? Чи може людський мозок у своїм безнастаннім розвою з'ужиє ся, фізично висилить ся, а людство попаде знов в свій первісний варварський стан? — Се годї нинї предвидїти...

Психічно інтересне і се, що нераз у людей учених і обдарованих великими засобами духових спосібностий, знаходимо разячі обяви браку етичних засад і почувань. З другого боку нераз подибуємо в нужденній, курній хатї, де заледво який промінчик науки дістати ся може, людий з чистим, гідним подиву

Digitized by Google

характером і почуванєм добра, людей, яких матеріяльна нужда і терпінє не в силї зломити.

Тому попри стислу науку і знанє, що є конечно потрібні до трівкого людського будинку, треба в народній масї плекати і розвивати ще і ті висші етичні прикмети духа, без яких неможлива краса житя і щастя. Ми до сего зобовязані тим більше, що після психічних законів всякі терпіня моральна нужда нашого окруженя, яка походить передівсїм з недостатку етичних вартостий, удїляє ся дорогою нервів (внїшне подразненє нервів) і змислів нашій сьвідомости і викликує у нашій уяві психічний біль і моральне невдоволеня, коли ми розуміє ся до таких почувань є спосібні.

Звісно, що много людей, що живе у великих достатках і вигодах, але не старали ся нїколи розвинути в собі ті етичні, благородні стремлїня душі, попадають помимо всяких даних до позірно приємного житя, в якийсь дивпий, гіпохондричний стан і душевий розстрій, що немов яка змора тяжить на цїлім їх єстві і не дає їм нї дрібки радости в житю...

У Львові дня 29/1 1908.

Digitized by Google

Моє трой-зїлле.

I.

Покинутий я вірою у себе
Стою і сумно сам дивлюсь на шлях...
Нїхто не прийде скинути із тебе
Той жаль на всїх і той смертенний жах,
Що душу облягає серед ночи...

Всьо найсьвятїйше сквернить нам зневіра,
Всьо найсьвятїйше смуга поняла́
Якась надїя була з того міра
І та звалила ся під громом і лягла
І слїпота сповила ясні очи...

Щож гріє чин мій?... Чи в нїм лишиш ім'я
Серед падальців, що плюють на чин?...
А час гризе, гризе поволї тїмя
Моє, аж упаду... і буду сам один
Конати тихо в млї глухої ночи!...

Неплаканий, покинутий усїми
Сконаю в ясний чи який там день...
Сира земля з надїями моїми
Сховає душу, біль, нудьгу, огень
І темінь вкриє невидющі очи!...

Digitized by Google

II.

Зачуєш сьміх дитини до Матері сьвятої,
Побачиш дві перлини слїз в неї ув очах —
Душа тобі заплаче від жалости глухої:
А в тебе що?! бурлаче?...

І не зазнав ти долї, анї тепла родини,
Терпиш важкі мозолї „для мрії“ у снїгах,
А ще прийдуть морози... в день чорної години!...
І сльози йдуть на сльози.....

* * *

Загавкали собаки від хати та до брами...
Жебрачка йде і плаче з подвіря, аж дрожить...
Вам що таке? — „А ґазди затровали псами,
А то мій ґрунт, то моя хата...“ Цить, серце моє, цить!

Український поете, ще можеш ти дожити
Вкраїнї зависти того́, що та старуха —
З твойго́ „Сьвятая Сьвятих“ будуть тебе гонити
Собаками анальфабети... за гордість твого духа!

III.

І знов росту з роси... радїю серцем цїлим,
Тремтить сьвята роса від Сяну по Кавказ!...
Народ мій взявсь росою на полї погорілім,
З роси повстане буря в слушний час!...
Чи я діжду сего, чи не діжду — байдуже,
Житє — не те, щоб так жалїти дуже...

Я жив росою горя від самого ранку,
Нї за майном, анї за честю не гонив...
Самітен був я в сьвітї і буду до останку,
Нїхто мене, як чужениці, не любив —
Одна Україна — за всїх найбільше бідна,
За всїх менї душа однїська рідна!

Digitized by Google

І я Їй дам життє... І як би й нині згинув,
То вже остане слїд, що кров і кість
Я на жертвенник Матері покинув —
Хоч і нечутий через людську злість...
Пропаде злість і слина плазунів в темряві,
Я буду все — яснїти в Її славі...

Digitized by Google

Натаљ Ваҳнянин.

Digitized by Google

Digitized by Google

Наталь Вахнянин.

Digitized by Google

Digitized by Google

КОСТЬ ПАНЬКОВСЬКИЙ

родив ся 25 цьвітня 1855 в Ришковій Воли ярославського пов. До народних і гімназіяльних шкіл ходив в Перемишли. По іспиті зрілости був на богословськім факультеті у Львові; арештований в р. 1879 за „мнимий соціялїзм“ перейшов на рільничу академію у Відень. По скінченю академії не дістав посади, бо як „підозрілий соціялїст“ не кваліфікував ся, як сказали в дирекції лїсів і домен у Львові, до державної служби. По 3-лїтній практиці банковій у Львові став в році 1885 управителем інституту руського педагогічного товариства у Львові. По вісїмнаціяти лїтах управительства задля браку здоровля і часу зробив місце в інституті молодшим силам а сам заняв ся економічною орґанїзацією галицького суспільства як один з директорів Краєвого Союза Кредитового у Львові, де позістає до тепер. Пробував теж своїх сил і пером підписуючись звичайно К. П., К. Ф., Ф. (батько його звав ся Федько). І так видав або уложив для тов. Просьвіта: 3 календарі, сьпіванник, оповіданє (переклад з Льва Толстого) Два старці, альбум заслужених Русинів; для педагогічного товариства безплатно: „Дзвінок“ в р. 1899 і 1900, книжочки Віночок, Квіточку, Казки Андерзена, народні казки і иньші числом 23 (між ними богато ілюстрованих). Репродукував теж по над 200 ріжних виднїйших наших дїячів та етнографічних видів. В році 1892 видавав своїм коштом полїтичну ґазету „Батьківщина“; в р. 1892—3 гумористичну ґазету „Зеркало“; в роках 1894—6 видавав коштом тов. „Просьвіта“ просьвітно-господарську ґазету „Читальня“ а від року 1904 коштом Союза ревізійного господарсько-економічний місячник „Економіст“. Крім сего видав своїм накладом 5 книжочок бібліотеки „Батьківщини“, 4 книжочок бібліотеки „Зеркала“, 17 книжочок „Дрібної бібліотеки“, Монограми до гафту і декілька книжочок як: „Про правопись Нагнїбіди“ (10.000 екз. накладу), „Орлеанську Дїву“, „Про жидовина і християнина“ і иньші. Своїм накладом випродуковав теж великий бюст Шевченка і 4 малі Шевченка, Лисенка, Нечуя і Хмельницького; рівнож зібрав на памятник Тараса Шевченка у Львові понад 1000 кор., які передав Науковому Товариству імени Шевченка.

Digitized by Google

КОСТЬ ПАНЬКОВСЬКИЙ.

Кооперація, її ідея, задача і значінє.

Минувше столїтє принесло зі собою і зіставило нам в спадщині мару суспільної квестії. Тяжкі обставини житя, ріжниця поводженя і добробиту, нужда широких мас, терпіня і біди єствували все; але в середних віках і пізнїйше суспільний орґанїзм розвивав ся помимо них, ріс і поборював перешкоди, які здибував на дорозї свого розвою. Він потрафив побороти їх природно, він видїляв їх з себе або віддавав на загладу, але нїколи не слабував від нужди так, як хорують нинї від неї сучасні суспільства.

Конець вісїмнацятого і девятьнацятого віку принїс з собою дві сили, які випровадили з рівноваги суспільне житє: одною з них був нечуваний зріст матеріяльного богацтва, другою раціоналїзм французької фільософії. Ся історична періода, яка носить в Англії назву промислової революції, викликала найбільші зміни, які коли небудь зайшли в економічнім житю суспільства. Населенє через пів століття зросло о 50%; винайденє парової машини і ряд технїчних удосконалень допровадили витворчість до небувалої інтензивности і розмірів; богацтво зросло а рівночасно нові форми продукції зруйновали ремесла а на їх місце створили фабрики а з ними й робітника. Нагромаджені в руках одної суспільної верстви богацтва зробили зависимими від неї до сего ступня решту суспільства, що нїчо не могло опертись надужитю. Рівночасно інтелєктуалїстична течія, яка від часів осьвіченого абсолютизму змогла ввійти протягом девятьнацятого віку до середних кляс суспільства, створила підклад до сего, що називаємо системом вільної конкуренції.

Digitized by Google

Осьвічений егоізм признано добродійною силою, одиноким чинником добробиту і суспільного розвою. Спонукою до господарської праці перестала бути охота служеня потребам населеня а сталась нею жажда зиску, кормлена інстинктом співзавідництва. В наслїдок сего розвій господарського житя представляв подвійний образ: зросту богацтва і необмеженого нїчим егоізму з одної сторони, а нужди і зависимости з другої.

Рівночасно повстали дві суспільні доктріни, які зі собою ще й тепер борють ся. З одної сторони пануючі верстви створили теорію полїтичної економії, оперту на господарській засадї с. є. узнаню жажди зиску за найпоступовійшу суспільну силу. З другої стороны утиснені верстви стались осередком, в якім від самого початку промислової революції засїв суспільний інстинкт, який протестує против всесили егоізму і против терпіням великих мас людий, — терпіням, неусправедливеним вимаганями суспільного поступу.

Доктріна і етика пануючих верств розвинули ся на підставі сеї полїтичної і господарскої переваги, а систем господарського житя девятьнацятого віку справдї й відповідав сим виображеням і сим правам, які бачимо в полїтичній економії, — але сї права не є природні так як право еволюції, бо людське житє — як природна сила — представляє образ змагань ріжнороднїйший і ширший від господарської системи; суспільне житє — се щось більше як господарске житє і воно не дасть ся на стало в нїякий спосіб від першого віддїлити. Права полїтичної економії були відповідні для певної доби суспільного житя, сеї доби дегенерації і розкладу, в якім винайденє пари і удосконаленє технїки викликали загальний заворот голови. Легкість збогаченя збаламутила людий; люди, яким богацтво само ішло в руки в такім надмірі, якого й не знали й не підозрівали поперед, упоєні новою здобичею, з сих спекуляцій виснули без труду етику, якою старались заглушити голос сумлїня — голос суспільних інстинктів. Сею етикою була апотеоза вільної конкуренції.

Небавом по повстаню сеї нової теорії і етики почалась однак реакція, яка приняла ріжнородні форми. Найбезпосереднїйший практичний вираз против вільної конкуренції знайшла реакція в дїяльности Овена, котрий сьвідомо ішов до заступленя співзавідництва через співдїланє. Течія реакції против промислової революції почала рости в цїлій Европі. Був се протест суспільної природи чоловіка против егоізмови і індівідуалїзмови, яких розбудило ростуче богацтво. Ідеї суспільної

Digitized by Google

кооперації, ідеї народних кооперацій принялись дуже радо у широких мас суспільства, яке терпіло від розкладу; природа людська бурилась против зростови еґоізму і тужила до нових кличів, які би збурили гасло вільної конкуренції.

Кульмінаційною точкою сего руху був рік 1848. Попри економічне, моральне і полїтичне пересиленє зачалась у всїх суспільствах домова війна — війна найсуперечнїйших живл: вибуялого богацтва і понижаючої нужди. Була то борба, позбавлена майже всяких висших цїлий, борба голодного пролєтаріяту з роззухваленою буржуазією о кусник хлїба. А однак посеред сеї атмосфери, гнилої і брудної, давались чути й знеслі кличі. З цїлої повени високопарних слів, революційних запалів, якими величав ся 1848 рік, богато минулось, лишилась однак з сих часів одна ідея, яка видала до тепер вже богаті плоди а на будуче принесе ще більші. Була нею ідея кооперації с. є. змаганє до опертя економічної орґанїзації на суспільних інстинктах чоловіка через моральну еволюцію, якаб взнесла його понад еґоізм а тим самим підтяла підстави дотеперішньої господарської засади.

Дороги, що ведуть до поступу, єствують все для суспільства, належить їх лише віднайти, а потім з ряду відкритих вибрати в даних обставинах найвластивші, які допровадилиб до цїли без надмірних страт а навіть без виїмкових провідників. Розум людський каже знову, шоб сї, які беруть ся до таких доріг, користали з примірів сих культурнїйших суспільств, які вже їх не лише віднайшли але й вивели з вузької дороги на широкий гостинець, рівно догідний для слабих як сильних, рівно доступний для бідних як і богатих. Такою дорогою на тепер для всїх отже і для нас є переведенє засади кооперації, введеної консеквентно у всї галузи нашого економічного житя.

Найблизшою з них для нас булаб споживна кооперація. Є се спілка для спільного закупна зарівно предметів щоденного ужитку як і всяких иньших товарів. Замість, щоб кождий віддїльно купував в торговлях і магазинах хлїб, молоко, масло, нафту, уголь, обувє, одїж, бїлизну і иньші річи, люди лучать ся в спілку, яка за посередництвом своєї адмінїстрації купує всї сї товари гуртом для власної торговлї. Купуючи гуртом спілка купує дешевше; членам своїм продає по звичайній цїнї і звідси повстає зиск для спілки. Є се звичайний купецький зиск, лиш що не становить він особистого доходу сего або иньшого купця але спільний дохід купуючих спільників. Він належить до загалу

Digitized by Google

членів і може бути ужитий ними після їх узнаня і волї; часть його може бути призначена до поділу між них як дівіденда від закупна, часть друга може бути захована як фонд громадський на загальні цїли. Чим більше людий належить до спілки і чим більше кождий член купує в своїй торговли, тим більше зростає торговельне значінє спілки і її економічна сила. Вона стає ся великим купцем, з яким мусять числитись і торговельні фірми як і промисловцї; вони мусять пристроїтись до її запотребовань і вимагань, мусять дбати о добрий товар і уступати в цїнах. Рівночасно з зростом членів і з зростом торговельного обороту спілки ростуть і її доходи, громадять ся більші капітали та позваляють розширяти господарську дїяльність. Вона відбирає зиски з рук капіталїстів і купців а віддає їх в руки народу. Спілка така, привлащуючи собі купецькі доходи і маючи свій власний з'організований ринок, численні гурти своїх членів, є в силї піти й дальше на дорозї суспільної реформи і витворити власну продукцію. В сїй цїли згромаджує вона в своїх руках як найбільше вкладів та старає ся, щоб найбільша часть зисків капіталїзовалась як громадське добро. При помочи нагромаджених в сей спосіб капіталів, спілка закладає варстати, фабрики, набуває копальнї, фільварки, які як власність спілки становлять спільне добро всїх спільників. Вони самі вибирають адмінїстраторів, самі контролюють спосіб веденя інтересів, самі установляють права і самі користають з доходів. Майно спілки є власностю з'організованого народу. В них визиск працї виключений; робітники, працюючі в них, є теж членами спілки і як такі властителями фабрик і фільварків, беруть участь в їх зарядах і доходах, які вони дають. Спілка, стаючись продуцентом, привлащує собі нове жерело доходів, бо забирає всї зиски, які належали до капіталїстів. Замість купувати від фабрикантів для своїх магазинів хлїб, муку, полотно, обувє, спілка ставляє власні пекарнї, млини, ткальнї, варстати і забирає дохід, який поперед давала фабрикантови. Тим способом спільні капітали з'організованого народу ростуть що раз більше а в міру сего що раз більша часть продукції і краєвих богацтв переходить в її руки. Біля капіталїстичної господарки, опертої на привілеях і визиску, з'являє ся нова господарка, в якій нема визискуваних і визискуючих, властителїв і пролєтаріяту, а вільне, отверте для кождого, шануюче безоглядну рівність прав і обовязків, народне стоваришенє.

Коли спілка добре адмінїстрована, а має великі заступи чле-

Digitized by Google

нів, тодї доходи її доходять до великанських розмірів і можуть бути ужиті на заспокоєнє всїлякого рода суспільних потреб. З спілкового свого фонду може витворити вона з часом цїлу власну народну культуру. Так само як купцям відібрала вона ринок, фабрикантам продукцію, так само зможе вона з приватних рук відібрати й осьвіту, школу, поміч і все те віддати в руки народу, щоб сам був господарем свого житя. Для споживної спілки є се тим легшим, що не вимагає вона нїяких жертв для збираня фондів, бо доходи походять з самого споживаня. Кождий бохонок хлїба, кожда пара чобіт, куплена в спілцї зіставляє в спільній касї приросток, а з тих приростків творять ся великі суми, яких можна ужити на ріжні збірні а загальні потреби. Добродїйні інституції вимагають жертв, правительственні податків, щоб могли удержатись, спілкові інституції лише — можуть удержатись без нїяких жертв та тягарів зі сторони своїх членів.

Спілка отже споживна є найширшим і найбільше демократичним стоваришенєм народним, отвертим для кождого і забезпечаючим цїлковити рівність прав. Коли вона возьме в свої руки школи, бібліотеки, охоронки, бурси, шпиталї, то інституції сї стануть доперва тодї справдї народними; народ визволить ся з під опіки бюрократії і сам стане своїм добродієм, опікуном своїх хорих і інспектором своїх дїтий. В кооперації люди замість піддаватись накиненим їм з гори плянам і зарядженям, самі мусять становити над способом веденя своїх інтересів; вони мусять пізнати докладно обставини, в яких знаходить ся народне господарство, вчитись в спільній економічній роботї ріжних сторін торговельної і промислової дїяльности, адмінїстрації предприємств, веденя кас, виховавчих інституцій, взагалї всего, чим спілка занимає ся. Замість приймати готові річи і обставини, які їм капіталїсти, філянтропи, держава накидують, вчать ся вони бути господарями свого житя як люди вільні, яких до сего нїхто не силує. І в тім то власне лежить велике значінє кооперації, що в нїй витворює ся правдива демократія. Де люди всего жадають від держави, де всї надії опирають на таких або иньших реформах, переведених примусово, там нема ні демократії ані вільних горожан; там є піддані. Такого вільного чоловіка має витворити кооперація і се її найвисша задача.

Сї нові обставини житя мусимо витворити отже собі самі, ідучи крок за кроком в його щоденних проявах і то закладаючи кооперативи в найріжнороднїйших видах. Всї сьогочасні економісти признали кооперацію найлекшим способом визволеня

Digitized by Google

з зависимости і нужди. Не можна сподіватись і годї обіцювати, що спілки сї від разу направлять все зло на сьвітї, бо на се треба богато часу, але се можна вже тепер на певно ствердити, що спілки всїлякого рода є невідкличною умовою нового, лучшого господарського устрою. Як насїнне зернятко є зародком великого дерева, так кооперація на всїх полях наших потреб сталаб зародком нашого економічного відродженя.

Львів 1906/907.

Digitized by Google

ДР. КИРИЛО СТУДИНСЬКИЙ.

Два листи Мих. П. Погодіна.

В „Чтеніяхъ московск. общества древностей“ за рік 1879 і 1880 видав Нїль Попов незвичайно інтересні „Письма къ М. П. Погодину изъ славянскихъ земель“ (1835—1861). Значну частину сеї кореспонденції з Погодіном займають листи галицько-руських дїячів і письменників, Варлаама Компаневича, Дениса Зубрицького, Івана Вагилевича, Якова Головацького і Северина Шеховича (Чтенія за рік 1880, книга I—II стр. 533--666). Нема сумнїву, що листи Галичан до Погодіна, видані в „Чтеніяхъ“, кинули нам богато сьвітла на їх лїтературні і полїтичні стремлїня. Найвиднїйше між ними місце займають листи „атамана Погодинской колоніи въ Галиціи“ Дениса Зубрицького. Замітна однак річ, що відповідий Погодіна на письма галицьких Русинів не можна було нїде віднайти.

Один з наших визначних бібліографів, якому довело ся бачити і читати листи Погодіна до галицьких Русинів, заявив менї, що в них богато цїкавого, але рівночасно додав, що їх нїхто більше не дістане до рук. Хто знає, чи богато з сих листів не понищив сам час, або й руки недотепних людий, які не хотїли зрозуміти, що сим способом заподїяли велику кривду не лише нам, але й самому Погодінови.

Невеличку вязку переписки Погодіна з Галичанами подав др. Ілярiон Свєнцїцький у своїх „Матеріялахъ по исторіи возрожденія карпатской Руси“ (стр. 142 - 154), де стрічаємо вперве два листи Погодіна, один до Компаневича, другий до Вагилевича. З листів Погодіна до Зубрицького не мали ми до останньої хвилї

Digitized by Google

ані одного. Доперва недавно попали менї під руку два листи Погодіна, один до Дениса Зубрицького з дня 18 (30) червня 1855 року, другий до дочки Зубрицького, Станїслави з дня 20 цьвітня 1871 р., які вважаю відповідним, подати до відомости нашої, ширшої публики.

Перший з них писаний в часї, коли рішала ся доля Севастополя. Лист сей цїкавий для характеристики душевного настрою самого Погодіна. Він не тратив надії на побіду росийського війська в скрутнім для Росії часї, він одушевляв ся його хоробростю та вірив в патріотизм і самовідреченє росийської публики. Мрії Погодіна розбила небавом сумна дійсність. Річ однак певна, що навіть після паденя Севастополя, Погодін не упав на дусї та вірив в красшу будучність Росії. Вносимо се з листу Зубрицького, який під впливом оптимістичних вісток Погодіна, писав до него дня 7 (19) червня 1856 р.: „Обнадеживаете меня къ лучшей будущности по заключеніи мира: такъ и я думаю, и радуюсь, что война кончилась. Никогда Россія не обнаружила столь силы, столь государственнаго могущества, столь геройства своихъ сыновъ. Она боролась съ пятью державами, и всемірной Англинской и съ Императорами, и съ невѣрнымъ мусульманомъ, и съ Самозванцемъ и съ перемѣнчивымъ, и съ какимъ-то итальянскимъ выскочкой — Европейскія, Азіятскія и Африканскія полчища устремились на Святую Русь, и что же успѣли? Всѣ вмѣстѣ потеряли въ двоє столько въ людяхъ и сокровищахъ, сколько Россія, не пріобрѣвъ ни одной сломанной копейки. Это для нихъ урокъ и я думаю, что никогда впредь не быть уже сего рода союзи...“ („Чтенія“ за рік 1880 стр. 597.)

Другий лист цїкавий з иньшого боку. Після смерти Зубрицького († 4 (16) сїчня 1862 р.) звернув ся Погодін до його дочки Станїслави, щоби йому прислано друкований егземпляр „Kronik-и miasta Lwowa“ враз з рукописними додатками, яких австрійська цензура не пропустила, а він зобовязав ся видати цїлий твір в московськім перекладї в Москві. Дочка Зубрицького вислала за порадою крил. о. Мих. Петрушевича згаданий егземпляр враз з бажаними доповненями Погодінови, однак він слова не додержав. („Ив. Ем. Левицкій: Библіографія“ I. № 285.)

Тимчасом матеріяльні відносини Зубрицького ставали чим раз більше невідрадними і вона звернула ся в р. 1869, або 1870 з просьбою до Погодіна, щоби він виєднав для неї, ради памяти і заслуг її вітця, пенсію від росийського ряду, а побіч сего, щоби видав переклад „Kronik-и miasta Lwowa“ та прислав їй гонорар

Digitized by Google

в видї тисячки друкованих егземплярів. Щоби успішнїйше поперти свою просьбу, Станїслава Зубрицька поїхала навіть сама до Москви, однак з Погодіном, що лежав тодї тяжко недужий, не бачила ся.

Погодін віднїс ся до дочки Зубрицького крайно грубо. Зложила ся на те не лише його недуга, але й вістка, яку Погодін одержав зі Львова, будьто би дочка Зубрицького продала всї папери, що після вітця лишили ся, Полякам. Погодін вірив в сю вістку так уперто, що заперечуваня дочки Зубрицького, будьто після її батька нїчо не лишило ся, піднїс в листї до неї на глум. Погодін не знав, що богато цїкавих матеріялів, книжок і листів продав сам Зубрицький в р. 1856 за цїну 1000 злр. гр. Вікторови Баворовському, в якого бібліотеці у Львові вони по нинї находять ся. (Часть листів видруковав я в статї п. з. „З кореспонденції Дениса Зубрицького (рр. 1840—1853) Львів 1901 р.) Не продав однак Зубрицький Баворовському анї одного листу Погодіна, а о сї останному, чи не найбільше розходило ся, коли писав до дочки Зубрицького: „Возвратите бумаги, докажите несправедливость извѣстій, изъ Львова объ нихъ полученныхъ, тогда мы и станемъ къ вамъ въ прежніи отношенія". З сих слів Погодіна видно, як важними та цїкавими були його письма до Зубрицького. Останнїй лист Погодіна закінчив, мабуть, всякі дальші його зносини з родиною Зубрицького, якій на прощанє кинув слова: „Der Mohr hat seinen Dienst gethan, der Mohr kann gehen..."

Після сих заміток друкуємо оба листи Погодіна без зміни.

I.

Сколько лѣтъ, сколько зимъ прекратилась наша переписка, почтенній другъ! Я, прочемъ, писалъ къ вамъ кажется нѣсколько писемъ, кои выдно до васъ не доходили. Что ваше здоровье? Получились вы по крайней мѣрѣ посланныя къ вамъ книги объ Индіи? Въ какое время мы живемъ? Доживемъ ли до развязки нынѣшней трагедіи? Кажется Богъ смилостивился надъ несчастными Славянами-мучениками. Турецкимъ вѣрно будетъ лучше, совершится ли это чрезъ Русскихъ, или чрезъ Французовъ и Англичанъ, или наконецъ, вслѣдствіе собственнаго движенія. Такъ дѣла не могутъ остать ся нигдѣ, ни у нихъ, ни у васъ, ни у насъ. Пути Провидѣнія неисповѣдимы. Все къ лучшему. Претерпевый до конца, той спасенъ будетъ. Можетъ быть, мы воскликнемъ

Digitized by Google

всѣ вмѣстѣ: „Христосъ воскресъ... смертію смерть поправъ, и сущимъ во гробѣхъ животъ даровавъ.

Часто думаю я о васъ. Недавно получилъ третію часть вашей Исторіи. Много добраго вы сдѣлали. Честь вамъ и слава и благодарность. Ученыя занятія теперь у насъ остановились. Все вниманіе устремлено на Севастополь. Бой идетъ не на животъ а на смерть. Наши молодцы рѣшились кажется побѣдить, или умереть. Духъ удивительный. Смерть тамъ ни по чемъ: Летитъ пуля, никто и не посторонится. Ко мнѣ пишутъ письмо всякую недѣлю изъ арміи. Еслибъ Государь произнесъ одно рѣшительное слово, все полетѣлобъ на войну. Покойникъ[1]) не произносилъ этого слова, удерживалъ народъ, а глупо все журналы обвиняютъ его въ страсти къ завоеваніямъ. Мы обвиняемъ его напротивъ въ уступчивости и смиреніи излишнемъ.

Что будетъ, то будетъ. Станемъ молится Богу и надѣятся, что правое дѣло возторжествуетъ. Увѣдомте мене о состояніи вашего семейства. Я слышалъ, что ваша дочь желала вступить въ монастырь. Въ ожиданіи скораго отвѣта обнимаю васъ крѣпко и цѣлую

преданный

18,30 юня 1855. М. Погодинъ.

А у васъ печатается ли что дѣльное?

II.

Апрѣля 20.

Милостивая Государыня!

Въ прошедшемъ году я былъ боленъ при смерти и пролежалъ 4 мѣсяца. Въ нынѣшнемъ было два воспаленія, и опять былъ взаперти и съ запрещеніемъ занимать ся. До сихъ поръ еще меня не выпускаютъ изъ комнаты. Не помно, отвѣчалъ ли я въ промежуткахъ болѣзней на ваши письма, или не поручалъ ли отвѣчать кому нибудь изъ семейства. На всякой случай отвѣчаю теперь, хотя можетъ бытъ и во второй разъ.

На пенсію вамъ никакой надежды нѣтъ, по вашей собственной винѣ. Вы продали бумаги вашего отца Полякамъ, у насъ стало извѣстнымъ даже имя покупателя, и всѣ пришли въ негодованіе, ибо обязанностію вашею было представить ихъ въ

[1]) Цар Никола I, що не міг пережити сорому російського оружя і отроїв себе і умер 18 лютого 1855 року.

Digitized by Google

Россію, которая помогала вашему отцу, а не Польща, нехотѣвшая его знать. Археографической комисіи онъ былъ членомъ и проч.

Словамъ вашимъ, будьто у ученаго, который трудился 50, 60 лѣтъ ничего не осталось, никто не вѣритъ. Теперь объ Исторіи Львова. Вы прислали статью Слова, разумѣется вами на этотъ случай заказанную, ибо странно газетѣ говорить о сочиненіи извѣстномъ и переизвѣстномъ, которое вышло за 20 лѣтъ. Но во достоинствахъ книги никто и не сомнѣвается. Да печатать то ее некому. Если не находится издателей у васъ, гдѣ книга всего нужнѣе и полезнѣе, то у насъ какую пользу можетъ она принесть на польскомъ языкѣ? Надо ее перевести, что стоитъ тысячу р., да напечатать двѣ, а читателей-охотниковъ найдется не болѣе 100. А вы хотите еще 1000 экз. Помилуйте — еслибъ нашелся какой благодѣтель, то ему слѣдовало бы поклониться въ ноги, а не предлагать условія. Я впрочемъ стараюсь о приисканіи издателя.

Я помогъ вамъ, чѣмь моглъ изъ Петерб., потомъ въ Москвѣ. Въ Петерб. Г. Мух.[1]) предложилъ вамъ также, что могъ. Въ Москву вы пріѣзжали совершенно безъ мзды и пользи.

Это услуги наши безкорыстныя въ память о вашемъ отцѣ. Мы готови были бы помогать и впредъ, но вашъ поступокъ съ бумагами насъ совершенно смутилъ. Извините больнаго, который со возбужденными нервами, выражается рѣзко. Признаюсь, ми не ожидали такаго образа дѣйствія отъ дочери Зубрицкаго. Что васъ побудило — мы не понимаемъ. Возвратите бумаги, дикажите несправедливость извѣстій, изъ Львова объ нихъ полученныхъ, тогда мы и станемъ къ вамъ въ прежніи отношенія.

Васъ покорный слуга

М. Погодинъ.

На ковертї адреса: An Wohlgeboren Stanislawa Weniawa Zubzjicky

Галиція, Львовъ Armeniergasse Nr. 145 in Lemberg

і почтова стампіля: Russie. На другій сторонї почтові стампілї: „Москва 21. Апр. 1871“, „22 Апрѣля 1871“, третя нечитка а четверта: „Lemberg 3/5 71“.

[1] Мухановъ.

Digitized by Google

ІЗ ЦИКЛЮ: „МОЯ СПОВІДЬ“.

Ви всї менї такі байдужні,
Ви всї, що вас житя демóн
Скував оковами зі мною
І кинув у долину слїз
Судьбі злорадній на утїху...
Ви всї, що йдете манівцями
Посеред терня і темряв,
На зустріч Смерти враз зі мною.
О ви невільники житя!
Нї, — спільні цїли не сіяють
Менї і вам, мій гордий шлях
Він самітний, пустий заєдно...
Нема вас там, нема —
Я сам. — — — — —
Не збуджував мій сум в вас суму,
Не був сьміхом для вас мій сьміх.
І не перлили ся там сльози,
Де я пращав ся на завсé...
Нехай... Відвик я вже від скарги,
Я в собі всю печаль замкнув,
І в величавім царстві духа
Печальну душу погребав.
А там — де тихо лиш лелїють
Нїжні уяви образи,
Де лиш шепіт відвічних звуків,

Digitized by Google

Де виднокруги чар країн —
Там де мене цілують ніжно
Краси невидимі уста,
Там я живу і пещу серце
Бальсамом вічної краси.
А ви, ви далі із слезами
Минайте тернє все і біль,
І злобну долю проклинайте
І перед Господа престол
Мов плазуни в покорі лізьте
І ласки, ласки там просіть,
Житя безжурного благайте
І Смерти без страху та мук,
На хліб і золото у других
Із завистию все глядіть.
Чужий я вам! Чужий мов зорі,
Хоть був між вами і глядів
На ті лиця і злобні очи
Де тлів ненависти огонь.
Чужий я вам! А ви байдужні
Мені як хмари війна стать,
Бо ви мов хмари є — лиш сонця
Притемнюєте вічний блеск.

Digitized by Google

ОСИП ТУРЯНСЬКИЙ.

ДЕ СОНЦЕ?

Дїти не шанували старого дїда Гарасима; все цьвіркали йому в очи, що нїчого не робить, дурно їсть і в хатї заваджає. Нинї пішли всї в поле, а в хатї лишив ся дїдусь і його чотиролїтний внук Миханьо. Гарасим посадив свого внука коло себе, гладив його по головцї і розмовляв з ним, як з приятелем. Тепер міг дїд свобідно розказати свій жаль, бо як були всї в хатї, то не було нї мови нї розмови: гнїв і ненависть замикали всїм уста або родили лайку та проклони. Перед сусїдами не міг дїд пожалувати ся, бо його ровесники вже повмирали, а котрі жили, боялись прийти до него, а він нездужав піти до них. І так, відтятий від сьвіта і проклятий у своїй хатї, шукав старий, мов спрагнений серед пустинї краплї води, хоч одного теплого слова, щирої душі, якаб його розрадила й пожалувала. І знайшов таку душу у свого маленького внука і полюбив його дуже. Миханьо не розумів гаразд усього, що йому дїд балакав, та старий про те не дбав; він радїв, що преціньо має ще когось на сьвітї, до кого може щиро обізвати ся. Дивне се було привязанє вісїмдесятьлїтнього старця до чотиролїтньої дитини. Однак в дїйсности була се приязнь двох дїтий: одної дитини, що недавно відбилась від колиски і другої, що одною ногою стояла вже в колисцї вічности — в гробі.

Дїд став розказувати Миханеви про свою кривду і неначе здавало ся старому, що його жалоби слухає не дитина, а якийсь мудрий і справедливий судія. Згадав за свої молоді лїта, як був наймитом, як потім придбав поле і хату і записав свому синови. Миханьо слухав уважно, але пізнїйше не стало йому терпцю і він перебив:

Digitized by Google

„Дїду, дай менї свою люльку, я хочу бавити ся".

Дїд дав малому люльку і жалував ся:

„Твоя мама, Миханю, каже, що я нїчого не роблю, що я дармоїд. Слухай Миханьо! Я всю свою силу стратив на те, щоб моїм дїтям добре було, а вона менї тепер каже, що я дармоїд! Миханю, недобра твоя мама!

„Чекай дїду, як я виросту, то я маму набю."

„То ти не любиш мами, Миханю?"

„Нї."

„І тата не любиш?"

„Нї".

„А чому тата не любиш?"

„Бо тато мене бє."

„А когож ти любиш, Миханю?"

„Тебе, дїду."

„А більше нїкого не любиш?"

„Нї, тілько ще люблю котика і кашу з молоком."

„А як виростеш великий, Миханю, то не даш дїда кривдити?"

„Не дам, дїду."

Дїд сказав, зїтхнувши:

„Заки ти, Миханю, виростеш, то вже давно буде трава зеленїти на дїдовім гробі".

„Дїду, зробиш менї батїжок?"

„Зроблю, зроблю, сину, такий великий батїжок."

„А буде наш рижий кінь бояти ся того батїжка?"

„Буде бояти ся. Дїд тобі дасть віз і конї, будеш їздити і поганяти вйо—вйо..."

Малий дуже тїшив ся і питав:

„Дїду, а коли ти менї даш віз і конї?"

„Як будеш, Миханю, великий і розумний."

„Е, коли то буде..." сказав Миханю посоловівши.

„Ще не з одної печи хлїба з'їш, заким виростеш."

„А купиш менї, дїду, книжку, таку, де є о і?"

„Куплю, Миханю, тобі книжку і табличку, будеш ходити до школи і вивчиш ся на пана, на такого, що буде людий судити і скажеш до своєї мами: „Мамо, ти кепсько робиш, що дїда не шануєш".

Замовк і задумав ся, відтак сказав, дивлячись нїмо перед себе:

„Але дїда вже тодї не буде на сьвітї. Дїд уже буде спочивати і сиру землю їсти. Вже недалека моя дорога. Коб умерти як найскорше."

Digitized by Google

„Дїду, не вмирай, бо як умреш, то хто менї книжку купить?“

Тут Миханьо положив люльку на бік і кликнув радісно:

„Дїду, я вже вмію рахувати! Дай менї свою руку!“

Дїд подав руку і Миханьо числив на його пальцях:

„Один, два, пять, три, чотири...“

Дїд засьміяв ся і учив:

„Трошки так і трошки не так. Чекай, я тобі порахую, а ти, Миханю, переймай за мною.“

При повторюваню начислив Миханьо на дїдовій руцї шість пальцїв. Дїд питав весело:

„Ти чому отсей палець числив два рази?“

„А чогож він такий великий?“ відповів Миханьо.

Дїда дуже здивувала отся відповідь і він говорив:

„Е, з тебе головка, Миханю. Дивіть ся, таке мале, а як мудро, уважаєте, воно собі розміркувало: великий палець, значить, треба його два рази взяти. Миханю, з тебе буде адукат!“

Миханьо рахував далї на дїдових пальцях, але дїд не зовсїм на те уважав, бо роздумував над тим, що Миханьо такий малий, а така вже з него головка.

„А тепер я буду тебе катехис питати“, говорив дїд. „Скажи менї, Миханю, де є Бог?“

Миханьо відповідав:

„Бог є на небі, на землї, в церкві, в школї і — дїду, не знаю, де ще?“

„І в нашій хатї“, додав дїд.

„Нї, дїду, в нашій хатї нема Бога.“

Дїд здрігнув ся. Ті слова дитини подїлали наче грім на старого. Перед його душею отворилась нагло якась тайна безодня, яку Миханеві слова осьвітили мов блискавиця темну, глуху нїч. Він сидїв наче скаменїлий, а його душа, поражена і здивувана, блукала по тій безоднї.

Тимчасом блисло сонце споза хмар, ввійшло крізь вікно в хату і срібним рядном простелилось на підлозї.

„Дїду, до сонця хочу“, кликнув Миханьо втїшно і вирвавшись дїдови з рук, сїв на срібне соняшне пасмо і бавив ся. Розмовляв з сонцем, казав, що його не пустить і поставить на нїм маленьку хатиночку. Носив з під лави полїна і обгороджував його. В серединї поставив стільчик і поклав свої забавки: старосьвітську книжку без початку й кінця, колїсцятко і дїдову люльку. З під ліжка добув котика і посадив його коло стіль-

Digitized by Google

чика. Відтак просив дїда, щоби сїв на стільчику на сонцї. Але дїд сидїв непорушно на своїм місцї. Миханьо добув з під ліжка бульбу і привязавши її до нитки, водив по соняшнім пасмі, а котик ловив ту миш з бульби. А коли вже йому тай котикови тої гри було досить, прибіг Миханьо до дїда і, ухопивши його за руку, тягнув його до сонця. Дїд пригорнув Миханя до своєї груди, заплакав своїми старечими сльозами і сказав з болем немічного, поневіряного старця:

„Миханю, мій ангеле маленький, у нашій хатї нема Бога."

„Не плач дїду", говорив Миханьо. „Ходїм до сонця! Я тобі там хаточку поставив і сонце чекає на тебе. Диви ся дїду!"

Миханьо показав на сонце, але сонця вже не було; на його місцї сїріла звичайна підлога. Здивований і засмучений Миханьо жалував ся:

„Дїду, глянь, сонце втїкло від нас. Дїду, де сонце?"

Digitized by Google

МИКОЛА ЧАЙКІВСЬКИЙ.

РОЗВІЙ ЧИСЕЛЬНИХ СИСТЕМІВ
В ІСТОРІЇ ЛЮДСЬКОЇ КУЛЬТУРИ.

I.

Ціль отсеї розвідки є, представити в головних начерках розвій основних понять, на яких оперла ся одна з найважнїйших чинностий людської думки, численє. Кинувши оком на історію культури побачимо, що та чисельна система, якої уживаємо нині в мові і письмі, є розмірно недавним здобутком. Ідея представленя кождого числа при помочи тільки десяти знаків о подвійнім значіню є така проста і природна, що прямо не хочеть ся вірити, як могли люди прийти на неї так пізно.

Вважаючи по нинїшнім суспільнім ладї зрозуміємо легко, якої великої ваги є вигідний спосіб писаня чисел; бо не лиш математика, природничі й технїчні науки, але всї галузи людської дїяльности не можуть обходити ся без численя і чисел. Від найпростїйших господарських записок до найбільше скомплїкованих операцій у фінансовім сьвітї — на кождім кроцї бачимо ту вигоду, яку нам приносить нинїшний спосіб писаня чисел. Приглядаючи ся, як вправний банковий урядник сумує моментально великанські колюмни чисел або виконує кількоциферні множеня, а читаючи описи, як числили старинні народи при помочи ріжних приладів, сейчас побачимо ріжницю між давними способами численя, а нинїшними. Тодї зможемо сьміло сказати, що з впровадженєм т. зв. „арабських цифр“ осягнуло людство ідеал

Digitized by Google

писаня чисел, ідеал, якого так довго шукало; він усунув раз на все ті рахункові трудности, які давнїйше поконувано лиш з великим накладом часу і праці.

Історія винаходу нашої чисельної системи дуже мало знана. А преціньь вартоб приглянути ся тим крутим стежкам, якими ішов її розвій. З другої сторони буде отся історія тим більше поучаюча, що кине нове сьвітло на кілька характеристичних прикмет людського думаня. Побачимо, що така вже доля простих річий, що їх винаходить ся звичайно дужо пізно. Людській думці, що образованєм збивала ся з прямої дороги, не подобаєть ся те, що виглядає на дуже природне і просте. Великих річий шукає вона далеко, високо. Чим більше одначе віддаляє ся від того, чого шукає, чим довше блукає і чим прикрійші ті дороги, тим більше тїшить ся вона, коли дійде до доброго результату. Французький астроном Ляпляс[1]) каже: „Думка, писати всї числа девяти знаками, яким надає ся рівночасно власну їх вартість і вартість по позиції, є така проста, що власне длятого не можна як слїд оцїнити, на який подив вона заслугує. Власне завдяки отсїй простотї і легкости, яку вона надає рахункови, є аритметична система Індійців одним з найпожиточнїйших винаходів. Як тяжко було знайти отсю методу, бачимо з того, що її не знали ґенії Архімеда і Апольонія з Перги, двох з поміж найбільших умів старини".

* * *

Представляючи тут історію того епохального винаходу, подїлимо нашу розвідку на дві части, відповідно до того, що численє проявляє ся в двох видах: в мові як чисельники і в письмі як чисельні системи та цифри. Властиву річ випередимо роздїлом про ролю великих чисел у ріжних народів та про чисельні забобони, тзв. містику і символїку чисел. Звісна річ, що деякі народи, особливо старинні, дуже любували ся в твореню великих чисел, не могучи очивидно мати нїякого зображеня про їх величину. Сей момент мав також великий вплив на видосконаленє чисельних системів, бо пишучи великі числа добирано способів, щоб їх можна виписувати як найпростїйше. Другу квестію порушуємо тому, щоб виказати, який могутнїй вплив мала теоретична аритметика (нинїшня теорія чисел) на спосіб людського думаня; се відбило ся в фільосо-

[1]) Laplace, Exposition du système du monde, p. 325.

Digitized by Google

фічних системах Пітагора і по части Плятона, а також в християнській фільософії (сьв. Августин і др.).

Перед тим мусимо одначе посьвятити кілька слів повстаню і розвоєви понятя числа.

Ні один фільософ ні психольог не здефініював доси поняття числа. Се понятє є нам так вроджене, як понятє часу або понятє простору. Всї проби, подати научну дефініцію того понятя, не довели до нїякого результату, так само як усї зусилля, доказати евклїдові аксіоми[1]). Тому-то й нїхто не буде питати ся, звідки взяли ся числа або хто їх винайшов. Справедливо каже Плято про переказ, що числа винайшов Палямед: „Якто, чи-ж може Агамемнон не знав без Палямеда, кілько має ніг?“[2]).

Понятє числа повстало у чоловіка вже при першій обсерваціï видимої природи. Факт, що деякі предмети є до себе більше або менше подібні, навів його на думку, що подібні предмети можна зібрати в одну ґрупу і надати тій ґрупі відповідну назву. Скількість предметів в ґрупі — а понятє скількости повстало рівночасно з понятєм величини — навела його на понятє числа. Він змагав ся порівнувати скількости предметів в ріжних ґрупах, він завважав, що кілька ґруп можна получити в одну, або одну ґрупу роздїлити на кілька частий, та що притім змінить ся скількість предметів в ґрупі. З круга його понять усувала ся поволї залежність числа від якости предметів в ґрупі, хоч довго ще не зміг увільнити ся від тої залежности. Слїди сеї залежности подибуємо ще нині в деяких мовах, де: пять, десять, двацять значать: рука, дві руки, цїлий чоловік — відповідно до числа пальцїв на одній, на двох руках, та на руках і ногах разом. Римляни відносили звичайні дроби до частий їх монет або ваг; так прм. одиницю ваги, *ac*, дїлили на 12 унцій, отже дріб $^5/_{12}$ називали „quincunx“ (т. є quinque unciae = пять унцій)[3]). Ті при-

[1]) Nesselmann, Algebra der Griechen, Berlin 1842, стр. 62. Аксіомами називаємо такі наглядні правди, яких не можна доказати, прм. що дві скількости рівні третій є між собою рівні. Грецький математик Евклїд перший зібрав усї такі ґеометричні правди, які від того названо „евклїдовими аксіомами“; математика не вміє дати стислого доказу на ті аксіоми. До таких евклїдових аксіомів належать прм. такі: через одну точку можна потягнути лиш одну рівнобіжну лїнїю до даної прямої, або: через дві точки можна попровадити лиш одну пряму, або: дві прямі лїнії можуть перетинати ся лиш в одній точці.

[2]) Plato, de republica; Nesselmann, op. cit., стр. 63.

[3]) Hankel, Zur Geschichte der Mathematik im Altertum und Mittelalter, Lepzig 1874, стр. 57.

Digitized by Google

міри ілюструють доволі ясно характеристичну прикмету людської думки, ставити свого рода опір проти такої абстракції понять, і дають один новий доказ на факт, що кваліїтативна сторона кождої річи становила скорше предмет обсервації, ніж квантітативна.

Так вже сама первісна обсервація вплинула на витворенє понятя числа; з него дійшов чоловік вже легше до понятя операцій числами. Та вже саме творенє чисел, а опісля операції на них висунули другу конечність: творити чисельники і цифри. Переказати число другому — приймаємо, що розвій мови ішов в парі з розвоєм понять[1]) — або занотувати результат численя — до сего не вистарчало саме понятє числа. Хотячи сказати прм. пять людий, мусїв він первісно повторити пять разів слово: чоловік, а записуючи се, мусїв зробити на камені або дереві пять знаків; спершу рисував пять людських постатий, опісля, коли дійшов до абстракції понять, міг обмежити ся на назначеню пятьма звичайними палочками. Згадана абстракція викликала конечність, надати кождій скількости осібну назву. Так повстали назви чисел або чисельники, найстарші части людської бесїди[2]).

Писанє такої скількости палочок, кілько було предметів, було теж дуже невигідне, тому придумувано над скороченими способами писаня чисел; так повстали знаки або симболї на числа, цифри.

II.

Мала дитина, ще заки навчить ся числити, вже уживає чисельників, не розуміючи одначе їх значіня і не перебираючи в їх виборі. Їй всьо одно, чи скаже: два чи тисяч, чи сто слїдує по пять, чи на відворот. Колиж зачне справдї вчити ся числити, переходить від числа до числа поволї, пізнаючи докладно їх прикмети, немовби хотїла кожду слїдуючу одиницю з осібна зрозуміти і втягнути її в круг свого знаня.

Подібно, як у дитини, поступав в розвою людства поволї розвій понять поодиноких чисел. Первісний чоловік числив

---

[1]) Cantor, Vorlesungen über die Geschichte der Mathematik, Bd. I. 3. Aufl. Leipzig 1907, стр. 4.

[2]) Nesselmann, op. cit. стр. 202; Hankel, op. cit. стр. 28; Günter, Geschichte der Mathem. im Altert. (Handbuch des klass. Altertumswiss. V). Nördlingen 1888. стр. 8; Krist, Über Zahlensysteme u. ihre Geschichte. (Progr. Ober-Realschule) Ofen 1859, стр. 36.

Digitized by Google

спершу на пальцях, отже міг числити лиш до десять або двацять. Більшого числа над двацять не вмів ні назвати, ні навіть оцінити. Одначе деякі менше культурні народи не доходили до тої горішної границі, а й ще нині є дикі племена, які знають числити лиш до чотирох, кажучи на дальші числа: „багато". Одно американсько-індіянське племя, Караіби, числить лиш до 10; на означенє більших чисел показують на своє волосє, на волосє другого або на пісок в морі. Иньше індіянське племя каже, що „порядні люди не мають нагоди, уживати чисел висших від 10"[1]).

Народи з більшим нахилом до культури вспіли скорше знайти способи до численя понад 20; беручи 10 за основу чисельної системи, мусїли утворити осібні назви на $10^2 = 100$, $10^3 = 1000$, а деякі також на $10^4 = 10000$, прм. Греки *(μύριοι)*. Нині маємо більше назв на степені основного числа; так міліон $= 10^6$ (т. є 1 і 6 зер), міліярд $= 10^9$ (т. є 1 і 9 зер), білїон $= 10^{12}$, трилїон $= 10^{18}$, квадрилїон $= 10^{24}$ і т. д.; ті назви творили ся в міру потреби, особливо коли в 17 ст. астрономи зачали вдавати ся в обчисленя віддалень небесних тїл.

Ні один нарід не мав тілько назв на степенї основного числа, що давні арійські Інди. В їх національній епопеї „Магабарата" можна знайти назви на степенї числа 10 аж до 17 включно, іменно один король оцінює свій маєток на сто тисячів білїонів (т. є 1 і 17 зер). В другій народній епопеї, „Рамаяна", оповідає ся про битву, в якій брало участь 10.000 секстілїонів (т. є 1 і 40 зер) малп. Розказують також про 30 милїонів божих синів, про 600.000 милїонів синів Будди та 24.000 білїонів божеств.

Математика, а ще більше штука численя, була у Індійців у великій пошанї. На доказ сего нехай послужить оттаке оповіданє з житя самого Будди: Будда станув був до чисельної боротьби з одним з найвизнатнїйших математиків; побідник в тій боротьбі мав оженити ся з дівчиною, о яку оба забігали. Будда розвязав всї поставлені задачі, побиваючи, розумієть ся, противника, а на закінченє обчислив ще число атомів у всесьвітї. Втїшений побідою, розказує про три системи великих чисел. В першій або найнизшій системі є кожде число 10 разів більше від попереднього; друга або середня йде по соткам, а третя або велика творить ряд десяти великих чисел, які може розуміти

[1]) Pott, Die Sprachverschiedenheit in Europa, an den Zahlwörtern nachgewiesen, Halle 1868, стр. 64 і 68.

Digitized by Google

Будда сам один. Ті числа „дають розумінє про істоту усїх річий, про невичерпану та безграничну природу, про чисті заслуги мудрців, про час тріваня екзістенцій, які переходить судьба змінених духів, про океан бажань, сотворених для щастя живучих істот, та про причинову звязь законів, що творять безконечний розвій сьвітів". Перше велике число є 10^{17}; десяте, яке називає „невисказаним", має 4,456.448 зер. В звичайнім друкованім письмі займилоб воно стрічку довгу на 44.000 стіп. „А преціньє", каже далї Будда, „навіть і се число є менше від иньшого, якого вартости не можна означити; воно подає число атомів, з яких зложена сьвята гора Су Меру"[1]). В пізнїйших письмах буддистів є навіть такі числа, що на саме означенє скількости цифр у них требаб ужити аж 40-циферного числа.

Такого замилуваня до твореня великих чисел не бачимо у нїякого иньшого народу. Греки уживали їх в поезії лиш в дуже незнатних границях, бо найвисше міріяди міріяд (10^8). Гомер[2]) оповідає, що Арес ранений кричав як 10.000 чоловіків, або що Гефайст скинений з неба летїв до землї цїлий день.

Перший з Греків Архімед займав ся великими числами в своїй задачі численя піску[3]). Властиво ходило йому о знайденє обєму кулї, якої луч є рівний віддалї Сиракузів від середини сьвіта. Обчисляючи, кілько зерен піску змістилоб ся в тій кулї, доходить до такого результату: Коли одиницю четвертого ряду (10^4) назвемо тетрадою, а дві тетрати першою октадою (10^8), далї дві перші октади другою октадою (10^{16}) і т. д. аж до 10.000-ої міріяди 10.000 рази 10.000-ої октади, то одержимо одиницю першої періоди. Щоб її написати, треба 800 мілїонів зер. Численє йде ще далї і доходить аж до 10.000 міріяд 10.000 рази 10.000-ної октади в 10.000 рази 10.000-ній періодї, т. є до числа 1 з 80.000 білїонами зер! Се таке великанське число, від якого аж в голові морочить ся[4]).

Розуміють ся, що такі великі числа, а з другої сторони переконанє, що можнаб утворити ще більше і ще більше число —

---

[1]) Се оповіданє взяте з одного пізнїйшого китайського письменника. Пор. Hankel, op. cit. стр. 16, Cantor, Mathematische Beiträge zum Kulturleben der Menschen, Halle 1864, стр. 66–7.

[2]) Ілїяда V. 860; I. 590.

[3]) Cantor, Beiträge, стр. 149.

[4]) Хто близше заінтересує ся такими великими числами, того відсилаю до дотичного роздїлу інтересної книжки: H. Schubert, Mathematische Mussestunden, Leipzig 1898.

Digitized by Google

в безконечність — витворювали у старинних народів віру, що в тих числах містять ся якісь надприродні сили.

Се була одна з причин, длячого повстала містика чисел, т. є приписуванє їм надприродної сили. Другою, може навіть важнїйшою причиною, були ріжні прикмети цїлих чисел, які не могли не звернути на себе уваги найдавнїйших математиків і фільософів. З того самого жерела пішла також символїка чисел, яка полягала в тім, що числа заступлювано такими понятями, які стояли до тих чисел у певнім відношеню, хоч — розумієть ся — не було між ними нїякої причинової звязи.

Містика і символїка чисел знайшли також вираз в фільософії, именно у Греків Пітагора та Плятона, в жидівській кабалї, а опісля в христіянській теольогії, яка вже з природи річи мала на собі сильно-містичну закраску. Наведемо тутки кілька уривків з пітагорейської фільософії задля їх інтересности[1]).

Основною думкою фільософії Пітагора є, що жерелом та істотою усїх річий є число. До такого висновку дійшов він з обсервації деяких дивних прикмет цїлих чисел з огляду на їх подїльність або на їх примінєнє в акустиці та будівництві. Він завважав, що лиш ті тони викликують естетичне вдоволенє, які видає струна, подїлена в сталім, означенім відношеню. Він бачив, що в будівництві подобали ся лиш деякі пропорції між лїнїями, луками і кутами. Знаючи добре, як ученик египетської школи, астрономію, подивляв правильність в рухах небесних тїл, і з тих усїх обсервацій прийшов до переконаня, що естетичне вдоволенє, краса, або те, що нас вводить в подив, полягає лиш на чисельних відношенях. Ту згідність поодиноких елємептів тої появи назвав він гармонією. Через те набрало понятє гармонії, доси абстрактне, конкретного значіня і змісту; гармонію можна було виразити математичним взором, бо гармонія — се нїчо иньше, тільки отсї таємничі відношеня між числами; їх наслїдок видимий, але їх внутрішня істота не знана. Усюди, де гармонія, там є і числа; де числа, там мусить бути і гармонія. Увесь порядок в сьвітї, усьо, що гарне, лежало в гармонії, так що Пітагор в екстазї кликав: „Бог упорядкував сьвіт по мірі, вазї та числам!“ В рухах небесних тїл бачив він таку саму гармонію, як в струнах семиструнної лїри і говорив про

---

[1]) На сїм місцї мусимо зазначити, що Пітагор привіз завязок тої фільософії з Єгипту, де перебував на студіях і обзнакомив ся докладно з наукою египетських сьвящеників.

Digitized by Google

гармонію сфер; він сам вечірними годинами вслухував ся в ту дивну музику сфер, кажучи, що її може чути лиш надлюдське ухо.

Але не лиш в обсязі естетичних почувань на вид матеріяльного сьвіта бачив Пітаґор числа; на його думку панували числа і в иньших, надприродних країнах, там, де чоловік залежний від добрих та лихих демонів.

На тих основах збудував він науку про надприродні прикмети чисел, згадану містику та символіку чисел. Характеристичну її прикмету становить ідентіфікованє ріжних чисел з ріжними понятями, і так[1]):

Одиниця є символічним означенєм для духа, бо так як одиниці не можна анї з нїчого зложити, анї на части розложити, так і дух є поєдинчий, незложений.

Матерія відповідає двійці, бо складає ся з землї і води, або також з безконечно великого і безконечно малого елємента. Длятого також є одиниця символем чинности, а двійка символем пасивности.

Три означає безграничний час[2]).

Символічне означенє простору, число чотири, також символь справедливости, судьби або долї, як математичне понятє тїла о трох розмірах відповідає кулї всесьвіта; четверту одиницю становить тутки безконечне і незмірне божество, що окружає ту кулю.

Пять — се творчий дух, етер, що повстав з прабожеської одиниці. Його дїланє розтягає ся на чотири земські елємети, іменно: огонь, повітрє, воду та землю.

Так пять перших чисел творило видимий, внїшний сьвіт. Дальші числа, 6—10, відповідали внутрішній орґанїзації сьвіта.

І так: шість відповідало тілько-ж родам живих єств, що мають душу, т. є богів, демонів і півбогів або героїв; людий, звірят та ростин.

Висша і чистїйша часть сьвіта, тзв. космос або район етеру (духа), відповідає числови сїм; космос -- се простір з семи небесними тїлами, планетами. Вони були: Місяць, Сонце, Меркур, Венера, Марс, Юпітер, Сатурн. Ті небесні тїла обдаре-

---

[1]) Один з найкращих трактатів про містику чисел дав Röth, Geschichte unserer abendländischen Philosophie. Mannheim 1858—9, том II. стр. 868—944.

[2]) Три — було сьвятим числом у ріжних народів.

Digitized by Google

ні божескою інтелїгенцією; вони рушають ся своїми дорогами в незміннім, вічнім порядку та з молодечою сьвіжістю.

Сей висший, божескый простір є замкнений осьми сферами (σφαῖρα = куля) або фірментами; на семи перших, прозорих сферах поміщені планети, а на осьмій, непрозорій, попричіплювані сталі звізди. Віддаленя між поодинокими сферами є пропорціональні інтервалам музичної скалї.

Побіч тих осьми божеських сфер і їх інтервалів (т. є віддалень) відповідає число вісїм також осьми великим космічним божествам, довкола яких обертає ся цїле внутрішне житє у всесьвітї. Ті божества є: 1) небо в своїм безнастаннім оборотї довкруги 2) землї, що остає у вічнім спокою; 3) етер, що проникає сьвіт висших небесних сфер своїм творчим духом і 4) огонь, що містить ся в центрі всесьвітньої кулї; 5) сьвітло дня і 6) тьма ночи, які на переміну панують над обома половинами всесьвіта, а врештї 7) сонце і 8) місяць, божества сьвітла; ті два небесні тїла служать двом попередним силам.

Згадані сфери разом з землею і протиземлею дїлять всесьвіт на девять великих космічних просторів; перший або середнїй простір — се куля, замкнена землею і протиземлею[1]); в її серединї містить ся всесьвітнїй огонь. Другий простір є між землею а сферою найблизшої планети, т. є місяця, а останнїй між сферою найдальшої планети (Сатурна) а сферою сталих звізд.

Вкінцї цїлий всесьвіт, та великанська куля, складає ся з десяти частий: землї і протиземлї (зложених в одну кулю), сфер семи планет і сфери сталих звізд. Таким способом цїла куля всесьвіта упорядкована гармонїйно, по числам.

Се в головних начерках містика чисел Пітаґора. „Отся фільософія“ — каже Арістотель в своїй метафізиці — „се вражінє, яке мусїла віднести вражлива душа, коли уперше застановила ся над безоглядним і незмінним порядком і причиновостю у всесьвітї. Вона є виразом непохитної віри в як найтїснїйшу звязь матерії з числами“[2]).

Дальший розвій містики чисел є твором учеників Пітаґора, м. и. Телявґа, Архита, Плятона та Спевзіппа. Вони, не маючи

---

[1]) Отже по нашому розуміню протиземля — се нїчо иньше, як противна (полуднева або західна) півкуля.

[2]) Hankel, op. cit., стр. 109.

Digitized by Google

ніякої реальної підстави до таких спекуляцій, розбігають ся в багатьох точках і дуже часто доходять до зовсім противних результатів. Вони ділять числа на непаристі і паристі; перші називають сьвятими та досконалими, другі несьвятими, недосконалими. Таких контрастів знайдено більше і уложено таблицю десяти противенств, тзв. пітаґорейських категорій: 1) границя і безграничність; 2) непаристе число і паристе число; 3) один і багато; 4) права сторона і ліва сторона; 5) мужескість і жіночість; 6) тіло в спочинку і тіло в руху; 7) пряма лінія і крива лінія; 8) сьвітло і тьма; 9) добро і зло; 10) квадрат і прямокутник. Се справді дивовижня мішанина ріжних річий, які не мають з собою нічого спільного; вона є найліпшим доказом, які всесторонні були погляди Пітаґорейців на природу і на власности чисел. На сполуці тих противенств полягала уся гармонія в сьвіті.

Як примінено ті категорії в фільософії, бачимо з того прм., що одиницю установлено симболем жіночости, бо з одиниці творять ся (родять ся) всі числа, а двійку симболем мужескости. Три означувало твір або плід тому, що три повстає з сполуки одиниці з двійкою. Чотири — число сторін сьвіта, темпераментів та елєментів, з яких складає ся сьвіт, завдячувало свої незвичайні прикмети тій обставині, що 1+2+3+4 = 10. Пітаґорейці присягали на число 4[1]). Пять — число справедливости тому, що стоїть по середині між 1 а 10; колиб ми поділили беревно на 10 рівних частий і завісили ії на пятій передїлці, то вона зістане в рівновазї. Шість — симболь краси, число, присьвячене Венері, — тому, що се перше досконале число[2]). Сїм було загально принятим сьвятим числом[3])

---

[1]) В христіянській теольоґії число чотири сьвяте тому, що слово „Бог" в десяти ріжних мовах складає ся з 4 букв. Пор. Heilbronner, Historia matheseos, Lipsiae 1752, стр. 755.

[2]) Досконалі числа — се такі, в яких сума усїх можливих подїльників (з виключенєм того числа самого) рівна тому числу, прм. 6 подїльне через 1, 2, 3, а 1+2+3 = 6; 28 подїльне через 1, 2, 4, 7, 14, а 1+2+4+7+14 = 28. Сьв. Августин (De civitate Dei Lib. XI, cap. 30) поясняє сотворенє сьвіта в шести днях в той спосіб: Бог сотворив сьвіт в шести днях не тому, щоби не мав більше часу, або щоби спішив ся, лиш тому, що шість — досконале число — днїв вистарчило йому якраз на те, щоб довершити досконалого (совершенного) дїла. Heilbronner, op. cit. стр. 755.

[3]) Після папи Григорія Вел. тому, що сім є сумою першого подїльного і першого неподїльного числа (7 = 4 + 3). Heilbronner, op. cit., стр.

Digitized by Google

у ріжних народів, у Пітаґорейців числом дївоцтва. Вісїм — символь здоровля, символь любови, а в християнській містиці символь смерти[1]); девять — символь сили[2]).

Християнські теольоґи клали дуже велику вагу на містику чисел; Гайльброннер, історик математики з 18 стол.,[3]) ділить ті чисельні забобони на дві части: нешкідливі, коли вони не є противні християнській вірі — тоді вони є милою розривкою — та безбожні, незгідні з вірою, які треба відкидати. Рет говорить — може навіть трохи парадоксально — про „теольоґічні твердженя з теорії чисел“[4]).

Отся символїчна аритметика була в середнїх віках важною підпорою теольоґічної екзегези, особливо за часів Каролїнґів. Алькуін був репрезентантом тої ексцентричної галузи математики; що правда, не він сам її сотворив, тільки взяв від старших отців церкви. Він любував ся в таких чисельних спекуляціях; вичитавши прм. в евангелію сьв. Івана, що сьв. Петро зловив за одним разом 153 риби, тїшив ся, що число 153 можна

---

752. В одній книжці, виданій у Липську з початком XVI ст., Heptalogium Virgilii, є багато фільософії на тему числа сїм; говорить ся там про 7 планет, 7 красок в малярстві — а далї питанє (quaestio impertinens): чи 7 є числом брехнї, бо Мойсей все його уживав, коли божив ся. Звісна річ, що Жиди присягали на число 7. Пор. Kästner, Geschichte der Mathematik, Göttingen 1796, I том, стр. 207.

[1]) З тої причини, що коли будемо творити чергою многократи числа 8, т. є числа 8, 16,.... аж до 64, то суми цифр усїх таких чисел будуть спадати від 8 до 1:

8.1 = 8; сума цифр = 8;
8.2 = 16; „ „ = 7;
8.3 = 24; „ „ = 6;
8.4 = 32; „ „ = 5;
8.5 = 40; „ „ = 4;
8.6 = 48; „ „ = 3;
8.7 = 56; „ „ = 2;
8.8 = 64; „ „ = 10, а тутки сума цифр = 1.

Heilbronner, op. cit., стр. 758.

[2]) Девять є квадратом числа 3 ($9 = 3^2$), отже числа, що повстає через сполуку першого непаристого з першим паристим. Грецька назва на степень є: „δύναμις“, а те значить також: сила. Пор. нїм. „Potenz“ або поль. „potęga“ в значіню: степень числа і сила взагалї.

[3]) Heilbronner, op. cit., стр, 740.

[4]) Röth, op. cit., том II. стр. 869: „Theologumena Arithmeticae“.

Digitized by Google

випровадити з 17 на два способи: раз додаючи 17 перших чисел до себе, а також як добуток 3 . 3 . 17[1]).

Наведені факти ілюструють доволі ясно ту свого рода цікаву — скажім: патольогічну — появу в історії людської думки. Вийшовши з звичайних прикмет чисел, перемінила ся пітагорейська фільософія у учеників тої школи, далі в жидівській кабалі та християнській теольогії в неприродні, штучні та дивовижні спекуляції, яких слїд задержав ся до нині в деяких забобонах, що відносять ся до чисел. Так прм. маємо ще нині віру в щасливі і нещасливі числа, днї та години. Розуміть ся, що люди вже від давна переконані про безосновність тих видумок, та всеж таки держать ся тих забобонів, особливо в пояснюваню снів та ставляню відповідних чисельних комбінацій на льотерію. Таких комбінацій вишукує ся в „сонниках". Найбільше розповсюджені є тзв. египетські сонники; вже в самій їх назві маємо потверджене, що жерелом того рода забобонів є египетско-пітагорейська фільософія.

III.

Перше численє завдячує свій початок відкритю, що скількість пальців у всїх людий однакова; се перше і найважнїйше відкритє не втратило до нині свого значіня. Воно заслугувало на те, щоб йому дати осібну назву[2]). І дїйсно до нині заховало ся багато слїдів того відкритя в мовах ріжних народів. Ті слїди є саме доказом, що перше численє відбувало ся на пальцях.

Так один чоловік міг числити лиш до 20; хотячи числити дальше, мусїв прикликати до помочи когось другого, потім третього і т. д. Більше культурні народи звернули ся до иньшого способу численя, уживаючи камінців або зернят (прм. кукурудзи) замість пальців. Численє відбувало ся в той спосіб, що складано разом по 10 зерен; десять таких купок відсувано на бік в одну більшу, що відповідала по нашому одиниці другого ряду. Десять тих купок, т. є 1000 зерен, творило знов одиницю третього ряду і т. д.

А тепер переведено таку анальогію: пальці першого чоловіка означають поодинокі зерна, отже одиниці; числячи до 10, він підносить по одному пальцеви. Коли дійшов до 10, тоді

---

[1]) Günther, op. cit., стр. 83.

[2]) Cantor, Geschichte, т. I. стр. 6.

Digitized by Google

функція його пальців вже скінчена. Тоді підносить другий чоловік один палець, що репрезентує вже одиницю другого ряду, і держить його так довго, доки перший не перечислить вдруге усіх своїх пальців. Тоді підносить він другий палець і т. д. аж до сотки. Від тої хвилі мусїли кликати третього чоловіка, щоб числив сотки і т. д.

Сей процедер наслїдувано дуже консеквентно при приладах до числення. Найпримітивнїйшим інструментом того рода була тзв. рахункова доска. На доску або скіряну таблицю натягано кілька шнурків або дротів, а на кождий дріт насилювано десять кульок, які свобідно можна було пересувати. Кульки першого дрота відповідали одиницям, кульки другого дрота десяткам, третього соткам і т. д. Численє полягало на тім, що з початку — до 10 — пересувано кульки першого дрота, опісля зсувано їх на місце, натомість пересунено одну кульку з другого дрота і т. д.

Ся доска до числення, звана також абаком[1]), мала велике значінє в практичнім рахованю через цїлі середні віки; а і дотепер ще в деяких сторонах є в уживаню (прм. щотки російських купців). Побіч того відіграла вона важну ролю в відкритю нинїшньої нашої чисельної системи, тзв. позиційної аритметики. На таких таблицях виконувано всї чотири операції, навіть дїленє, та всї операції дробами і доходжено притім до задивляючої вправи.

Не від річи буде згадати на тім місцї про деякі иньші прилади до числення, які до нині удержали ся в уживаню. Маємо на думцї християнській „рожанець“ до молитви, індійський інструмент до числення імен бога Вішну та незвичайно орігінальну машину Калмуків до молитви[2]); є се грубий валець, обтягнений сукном, на якім написана молитва сто разів під собою дуже дрібним письмом. Коли валець обертати, то він видає шелест, який має мати значінє молитви. Так один оборот вальця уходить за 100 молитов, отже не диво, що в короткім часї можна відмовити молитву багато тисячів разів.

Пригляньмо ся тепер, звідки пішла та легкість, яку дає нам чисельна система. До тої цїли мусимо утворити собі зображенє про те, що маємо називати чисельною системою.

---

[1]) Грецьке ἄβαξ, лат. abacus.

[2]) Cantor, Beiträge, стр. 131.

Digitized by Google

Ми бачили, як зерна складано на купки по 10; за кождим разом, як дочислено до 10, роблено павзу і числено далї наново. Число, до якого доходжено, називає ся основним числом даної системи. Наші предки вибрали за основне число десять тому, що тілько виносить число пальців на обох руках. Вони мали до вибору числа 5, 10 і 20. — Пять було числом за малим — тодї мусїлиб протягом першої сотки завертати ся двацять разів; знов-же числити до двацять, творити двацять ріжних назв і знаків, було за багато, а навіть у виду того, що мали ще до диспозиції число 10, було злишне. Длятого рішили ся на десяточну систему. Мусїло се стати ся дуже давно, бо нинї є та система так сильно вкорінена і так сильно звязана з сучасною культурою у цїлім її розвою, що прямо годї припустити, щоб було можливе перевести коли в практиці иньшу систему.

Власне ся обставина, що так трудно уявити собі, як виглядалиб числа иньшої системи, спонукує нас сказати кілька слів про чисельні системи взагалї.

В десяточній системі можемо прм. число 3826 представити так:

$3826 = 3.\ 1000 + 8.\ 100 + 2.\ 10 + 6.\ 1,$

або кладучи: $10^0 = 1$, $10^1 = 10$, $10^2 = 100$, $10^3 = 1000$, в такій формі:

$3826 = 3.\ 10^3 + 8.\ 10^2 + 2.\ 10^1 + 6.\ 10^0.$

Анальогічно до того будемо мати прм. в чвірковій системі число:

$(1323)_4 = 1.\ 4^3 + 3.\ 4^2 + 2.\ 4^1 + 3.\ 4^0,$

а що: $4^0 = 4$, $4^1 = 4$, $4^2 = 16$, $4^3 = 64$,

то в десяточній системі відповість тому числу 123, бо:

$(1323)_4 = 1.\ 64 + 3.\ 16 + 2.\ 4 + 3.\ 1 = 123.$

В десяточній системі маємо девять знаків (цифр) і 0, в чвірковій системі лиш три цифри, 1, 2, 3, і 0 — бо вже чотири, як основне число системи, напише ся так: $(10)_4$. — Зате потрібно до написаня чвіркового числа більше цифр, як при десяточнім.

Возьмім ще систему о основі більшій як 10. Назвавши прм. десятий знак α, одинацятий β, дванацятий γ, а тринацять δ, побачимо, що десяточне число 15.791 відповідає чотирнацятковому $(5\alpha 7\delta)_{14}$, бо:

$(5\alpha 7\delta)_{14} = 5.\ 14^3 + 10.\ 14^2 + 7.\ 14^1 + 13.\ 14^0,$

а: $14^0 = 1$, $14^1 = 14$, $14^2 = 196$, $14^3 = 2744$, отже:

$(5\alpha 7\delta)_{14} = 5.\ 2744 + 10.\ 196 + 7.\ 14 + 13.\ 1 = 15.791.$

Digitized by Google

Михайло Драгоманов.

Digitized by Google

...кладено на купки по 10; за ...
10, робимо навпаки і числово да...
...жено ...ливає ся основним числом д...
...ибрали за основне число десять ...
...вильов на своїх ...
...20. — Нехай ...число за ...
...ої ...
...ерший ...
...ьму то ...
...ягнуло ...
...же дарно, ...
...ьно ...
...ій ...
...щ ...

...абина, ...
...ой систе...
...ми взяла

...системі ...
...о + ... + 2. 10 + 6. 1,

1 ... 10² ... 10, 1⁰ = 1⁹ ... 1⁰ ...

... 10¹ ... 10

... 10 ... 10⁰ ...

2. 4² + 3. 4¹,

... = 1 ... 4⁰ ...,

... від ...сять ... чи ... 12³

... 2 4 ... 1 =

...ємо дев... ...ко ... ...

при 1, 2, ... 0 = ...

...дне ся ...; (1⁰ = ...

... а б ... ...

... Ось ...більше ... 10 ...

... ...ано ..., а ... ..., в

791 в... ...дає ... при ...

... 7. 11² + ...3. 11

... = 196, 1...

... 196 + 7 ... + 1...

...791

Digitized by Google

Михайло Драгоманов.

Digitized by Google

Digitized by Google

Десяточне число є пятициферне і пише ся девятьма знаками, а чотирнацяткове, хоч має менше цифр, вимагає за те аж тринацяти знаків.

Отже беручи з теоретичного боку, рішала при виборі основного числа вимога, щоб заховати пропорцію між скількостю цифр в числї а скількостю знаків, яких вимагає ся система. Найлїпша пропорція була задержана в десяточній та дванацятковій системі; факт, що чоловік має десять пальців, та традиція рішили на користь десяточної системи[1]).

Помимо того уживали деякі народи менше або більше консеквентно иньших системів; ті системи можемо подїлити на природні (пяткова і двацяткова) та штучні (всї иньші).

Слїди пяткової системи стрічаємо у деяких народів лиш о стілько, коли творять 6 = 5 + 1, або = 10 — 4. У Гомера[2]) є слово *πεμπάζειν*, дослівно „пяткувати", себ-то числити по 5. — Гренляндцї і Остіяки числять теж до 5.

Двацяткову систему заховали американські племена, як Мехіканцї, Азтеки, Юкатанцї, хоч не творять всїх чисел консеквентно. Слїди тої системи маємо в французькій мові та в данській[3]). Ганкель[4]) каже, що ми, народи „в черевиках" (gestiefelte Völker), не можемо зрозуміти тої системи.

Побіч тих природних системів, що випливають з самої обсервації людського тїла, можемо ще стрінути ся з слїдами иньших системів. Слїди трійкової і чвіркової системи[5]) можна оправдати тим, що нам вигідно збирати предмети по 2, 3 або 4 разом. Далї — а се стоїть в звязи з що-йно сказаним — з тої самої причини повстали понятя тузина, копи, чверть копи (нїм. Mandel); а знов шістьдесяткова система є дуже консеквентно переведена в подїлї кола на степенї і в помірах часу.

Подїл кола на степенї завдячуємо Египтянам і Вавилонцям, народам, що перші плекали астрономію[6]). Первісна обсервація

---

[1]) Гл. м. и. Арістотель, Problemata, III, 16.

[2]) Одиссея, IV. 412.

[3]) 80 = quatre-vingt (= 4. 20); 90 = quatre-vingt-dix (= 4. 20 + 10); данське: 50 = півтретя двацятки, подібно 70.

[4]) Hankel, op. cit., стр. 20.

[5]) Hankel, op. cit., стр. 15.

[6]) За таким повстанєм сеї системи говорять також латинські назви дробів о знаменнику 60: fractiones astronomicae vel fractiones physicae (астроно-

Digitized by Google

цілорічного обігу сонця довела до результату, що рік має 360 днів. Дорогу сонця по екліптиці поділено на 360 частий; одна така часть, дорога сонця протягом одного дня, називала ся кроком сонця (gradus) або степенем. Звідси пішов поділ кола на 360 степенів, який задля своєї придатности удержав ся до нині, а проби, переведені в часі французької революції, щоб десяточну систему завести також і тутки, не вдали ся.

Деякі автори згадують ще про иньші системи. Так прм. Арістотель[1]) згадує про одно племя в Тракії, яке вміє числити лиш до чотирох; Оссети[2]) на Кавказї уживають вісїмнацяткової системи, а шіснацяткову систему слїдно в пагінації одного кондексу індійської Магабарати[3]); дванацяткової системи уживає одно мальдівійське племя[4]), а Цигани числять лиш до сїм[5]). Згадують також про шісткову систему у Болянців (на західнім березї Африки), про одинацяткову у Новозеляндців, а також про девяткову у долїшних Бретонців.[6])

Двійкової системи не уживав нїхто. Помимо того курсувала довгі часи повірка, що Китайці числять у двійковій системі. Сю похибку спричинив Ляйбнїц через свій нахил до містицизму. Він обробив теоретично ту систему і думав, що відкрив ключ, яким можна навертати поган на християнство. Двійкова система мала йому вказати, як з „нїчого“ т. є. зера — може повстати „щось“ т. є одиниця; так пояснював він собі сотворенє сьвіта з нїчого. Врадуваний своїм відкритєм, післав його французькому єзуїтови Буве (Bouvet), що саме тоді перебував як місіонар в Пекінї, як средство до навертаня поган. Сей не порозумів Ляйбнїца, бо думав, що він говорить про ключ до відцифровуваня китайських чисельних написів, які складали ся з прямих і ломаних лїнїй; зараз потім доніс про се Ляйбнїцови, а той оголосив своє відкритє, що Китайці уживають двійкової системи, в париській академії наук в 1703 р. Сей його погляд повтаряв ся безкритично аж до половини 19 ст.; похибка ви-

---

мічні або фізикальні дроби); Günther, op. cit., стр. 10; Cantor, Geschichte I, стр. 70, 83.

[1]) L. c.; Klügel, Mathematisches Wörterbuch, том IV, стр. 45.

[2]) Cantor, Beiträge, стр. 44.

[3]) Humboldt, Über... Systeme von Zahlzeichen; в Crelle's Journal für reine u. angew. Mathem., том IV, стр. 231.

[4]) Klügel, Wörterbuch, том V, стр. 1168.

[5]) Krist, op. cit., стр. 57.

[6]) Cantor, Geschichte, т. I, стр. 10.

Digitized by Google

крила ся і показало ся, що згадані написи не були нїчим иньшим, як лиш рисунками китайських шнурів з ґудзами, приладів до числення[1]).

IV.

Знаючи, як повстало понятє числа та длячого десяточна система приняла ся загально у всїх культурних народів, займемо ся з черги питанєм, як відбило ся на людській мові і в письмі се творенє понять в думцї. Ми вже говорили, що творенє мови, сталих виразів на понятя, йшло в парі з творенєм понять. Письмо, знаки для утріваленя спершу конкретних, опісля-ж абстрактних понять, повстало пізнїйше.

Обставина, що чисельники 1—10 у всїх мовах індоґерманських народів є до себе дуже зближені, є новим доказом, що вони повстали дуже давно. Придивім ся тепер близше, як творили ся чисельники. З самого початку не уживано при численю осібних слів на числа, тільки повторювано назву предмету кілька разів. Опісля скорочувано собі повторюванє слова одною спеціяльною назвою; се виступило ще яснїйше тоді, коли зачато абстрагувати понятє числа від конкретних предметів, бо тоді було понятє числа вже самостійним, абстрактним понятєм. Так повстали перші чисельники.

Як далеко йшло творенє тих слів? Ми бачили, що границю творило основне число даної системи; так отже в десяточній системі утворено поки-що десять слів. Далї, до сотки включно, творено чисельники так, що комбіновано з основним числом одиниць другої десятки[2]); двацять значило два (рази по) десять, далї трицять, сорок[3]) і т. д. аж до девятьдесять і девятьдесять девять. Тепер слїдувало „десятьдеся́ть", якому придано осібне слово: сто. І се слово дасть ся звести у всїх індоґерманських мовах до спільного пня[4]). Дальші чисельники на означенє висших степенїв

---

[1]) Cantor, Beiträge, стр. 48-9.

[2]) І то так, що кладено одиниці перед десяткою, або по десятцї, прм. сїмнацять = сїм на десять = десять + сїм з другої десятки, а франц. dix-sept = десять + сїм.

[3]) Двацять = два рази по десять; сорок походить від грецького слова τεσσαράκοντα = 40; се одинокий виїмок від загального права в славянських мовах.

[4]) Санскр. çata, ґот. hunda (hunta), лат. centum, грець ἑκατόν. Hankel, op. cit., стр. 13

Digitized by Google

основного числа, тисяч і т. д., є вже в ріжних мовах ріжні; знов доказ, що чисельники до сто походять з дуже давного часу.

Тілько про повстанє чисельників. Для нашої теми важнїйше питанє, як сей прінціп твореня чисельників відбив ся в письмі. Доки народи стояли ще на тім уровенї культури, що обходили ся без писаня чисел, тодї ще було їм байдуже, який прінціп писаня буде найвигіднїйший; їм вистарчало вповнї численє на пальцях. Творенє циферних системів та прінціпів писаня чисел датує ся з часу, від коли письмо стало одним з найважнїйших чинників розвитку культури.

Початки письма вяжуть ся з початком міської культури[1]), та саме їх повстанє досить невияснене. Певне є те, що перше письмо було образкове і служило до означеня конкретних понять. Найстарші роди писем, з якими маємо до дїланя, є: три роди староегипетського письма (гієроґлїфи, гієратичне та демотичне письмо), далї вавилонське клинове, китайське, а вкінцї староіндійський санскрит[2]).

Властиве гієроґлїфічне письмо — письмо сьвятих книг — складало ся з яких 900 знаків, які мали означувати конкретні предмети. Уживано його або буквально, і то так, що кождий знак заступав першу букву слова, яке означував, прм. лев букву л і т. д., або символїчно, т. є так, що рисунок означував впрост предмет, прм. колїсце означувало сонце, — письмо т. зв. міметичне, т. є основане на наслїдуваню, властиве образкове письмо — або загадкове, коли трудно було на перший погляд подати звязь між знаком, а предметом, який він означував. Так прм. за сонце рисовано хруща жука (Mistkäfer), бо він котить кульки улїплені з гною, відвертаючи від них лице, так само, як ми відвертаємо лице від сонця — а сонце є теж кулею.

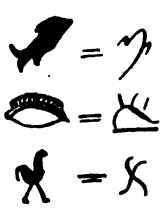

Рис. 1.
Гієроґлїфічне і гієратичне письмо.

Гієратичного письма уживали сьвященики; воно не було нїчим иньшим, як упрощеними гієроґлїфами.

Третїм родом письма було тзв. демотичне, т. є людове; воно було ще простїйше і вигіднїйше від гієратичного.

---

[1]) Hankel, op. cit., стр. 23.

[2]) Подані тутки дати про письма взяті з дотичних роздїлів Кантора Beiträge etc.

Digitized by Google

Числа писали Египтяни в той спосіб, що повтаряли гієроґліф кілька разів; часто виписували буквами цілий чисельник, або теж мали осібні знаки на числа 1, 10, 100, 1000 і 10000.

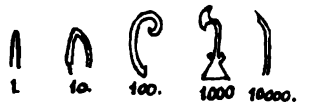

Рис. 2.
Гієроґліфічні цифри.

І так означувало один лату до міряня, десять охоронний вал, сто криву лїску авґурів. Тисяч означувано через листок льотосу — символь обильности —, десять тисячів через палець.

З тих цифр складано числа подібно як римські, але в ґрупах по 4; отже девять писано: дві ґрупи по чотири знаки і один знак і т. д. Висші числа творено тим способом, що писано перше одиниці, потім десятки і т. д. від правої руки до лївої, отже в тім порядку, як ми нині пишемо.

Клинове письмо мало бути, як здогадують ся, азбучним. Воно складало ся з клинів, які кладено прямовисно або поземо, а також складано два клини на вкіс під кутом.

Рис. 3.
Елєменти клинового письма: а) прямовий клин, б) поземий клин, в) зложений клин.

Цифри були зложені з поодиноких клинів (знач. 1) і зложених (знач. 10). Ґротефенд, що відцифровував клинове письмо, добачує в тім символь зложеня обох рук. Для ощадженя місця писано кілька клинів не побіч себе, лиш парами один над другим. — Цифри писано від найвисших до найнизших від лївої руки до правої, і то так, що все більша цифра стояла перед меншою; відворотний порядок означував, що менша цифра є сочинником більшої. Її означую поземим клином, перед яким кладено одиницю. Тисячу писано як десять соток, т. є знаки на 10, 1, 100. — Пізнїйше введено ще одно скороченє: вертикальний клин, поставлений перед більшим числом, означував його пятикрать.

Третє з ряду письмо, про яке згадуємо, китайське, найдивовижнїйше зі всїх. Китайська мова сама дуже убога, бо складає ся всього лиш з 450 односкладових слів, з яких кожде служить до означеня кількох понять. Зложенє двох ріжних слів означує те понятє, яке є спільне обом словам. Прм.[1]) слово: dáo має 9 значінь: провадити, украсти, осягнути, запасти ся, по-

[1]) Cantor, Beiträge, стр. 40.

Digitized by Google

кривати, хоругва, топтати ногами, збіже, дорога; слово: lú має 7 значінь: дорогий камінь, роса, морський крук, красити, віз, ріка Лю, дорога. Зложенє: dáo-lú означає понятє, спільне обом

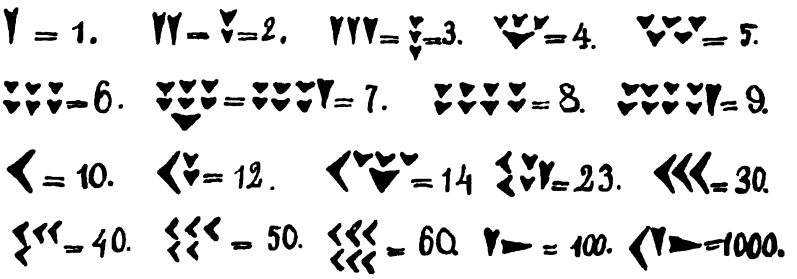

Рис. 4.
Цифри і числа в клиновім письмі.

словам, отже: дорога. Chiûng значить: старший брат, dí: молодший брат; chiûng-di — брат взагалї.

В китайській мові нема флєксії (відміни); її заступає ся ріжними частицями (партикулами) або положенєм слова в реченю.

Китайське письмо є образкове і — в протиставленю до мови — дуже богате. Симболї є дуже подібні до предметів, а вимовляє ся їх так, в якім значіню ужиті, отже один і той сам знак

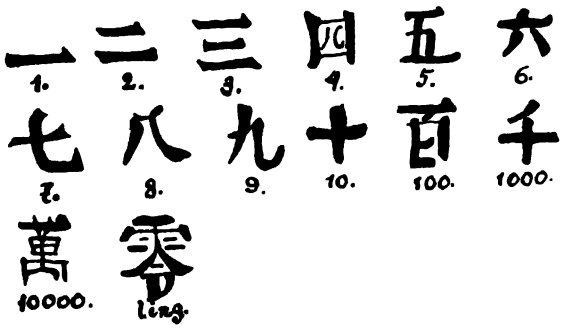

Рис. 5.
Старокитайські цифри.

можна вимовляти в ріжні способи. Ся обставина стоїть на перешкодї впровадженю латинської азбуки в китайську мову.

Цифри писано осібними, самостійними знаками. Десяточна система була у Китайців дуже консеквентно переведена; мали

Digitized by Google

Рис. 6.
Число 186214 в старокитайськім письмі.

вони назви на 1—9, 10, 100, 1000 і дальші степені числа 10 аж до одиниці з 18 зерами[1]).

Числа писано в той спосіб, що коли більша цифра стояла перед меншою, то ті дві цифри додавали ся, відворотний порядок означав множенє. Китайці пишуть слова в сей спосіб, що буква стоїть під буквою; таксамо числа: цифра під цифрою, отже слова: „перед“ і „по“ треба розуміти властиво як „над“ і „під“.

Китайці мають два роди цифр: наукові і купецькі. Перших уживають лиш в наукових творах, других усюди в практичнім житю. На місці бракуючих одиниць писано свого рода зеро, зване ling.

Оставало-б ще сказати дещо про санскритське письмо, якого уживали давно мешканці передно-індійського півострова. Санскритським язиком говорило одно із тамошніх племен, що відділило ся з загального населеня між 1400 а 1360 р. перед Хр. Опісля остав санскрит язиком сьвятих книг, подібно як у Жидів єврейська мова. Ще нині є в Індії богато людей, що володіють добре санскритом.

Санскритська азбука складає ся загалом з 48

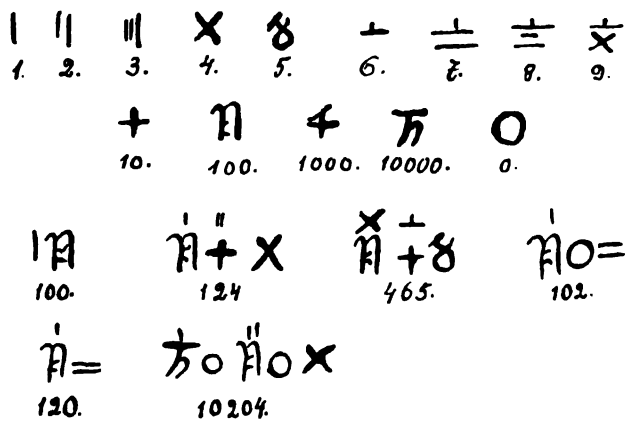

Рис. 7. Новокитайські купецькі цифри.

[1]) Ті назви витворили ся очивидно під впливом і за приміром Індійців.

Digitized by Google

букв; складовою частю кождої букви є позема лїнія, яку рівночасно уважає ся за лїнїю до писаня. Слова писано разом, а навіть стягано їх часто в той спосіб, що опускано співзвуки.

Цифри означує ся в санскритї початковими буквами дотичних чисельників: 1 = e (eka); 2 = d (dwi); 3 = t (tri); 4 = tscha (tschatur); 5 = pa (pantscha); 6 = sch (schasch); 7 = sa (saptan); 8 = a (aschan); 9 = na (navan). — На степенї числа 10 були у Індів — як знаємо — назви аж до 17-ого включно.

Познакомивши ся в отсей спосіб з найдавнїйшими родами письма, вернемо до питаня, по яким прінціпам складано цифри в числа.

Пригляньмо ся длятого клясифікації тих прінціпів, яку перевів Ганкель[1]). Його клясифікація дає погляд на їх розвій і поясняє, чому той розвій ішов отсею власне дорогою.

Перше означуванє чисел в письмі було несистематичне. Се „несистематичне“ означуванє перевели деякі народи в дуже гарну систему, іменно народи грецько-семітської ґрупи, т. є: Греки, Фенїкійці, Жиди, Араби та Сирійці. — Воно полягало на тім, що на означенє девяти перших одиниць, 1, 2, ... 9, девяти перших десяток, 10, 20, ... 90 та девяти перших соток, 100, 200, ... 900, уживано букв дотичної азбуки чергою, а опісля складано їх так, що букви писано побіч себе.

Грецька новійша азбука, звана іонською, складає ся з 24 букв, а що до означеня усїх тих одиниць треба було 27 букв, тому запозичено три знаки з своєї давної азбуки.

Поодинокі букви означували:

Буква: $\alpha, \beta, \gamma, \delta, \varepsilon, \varsigma, \zeta, \eta, \vartheta; \iota, \varkappa, \lambda, \mu, \nu, \xi, o, \pi,$ ϟ;

Число: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9; 10, 20, 30, 40, 50, 60, 70, 80, 90;

$\varrho, \sigma, \tau, \upsilon, \varphi, \chi, \psi, \omega,$ ϡ.

100, 200, 300, 400, 500, 600, 700, 800, 900.

Вставлені букви були: $\varsigma = 6$, ϟ $= 90$ і ϡ $= 900$[2]).

Тисячі означувано в той спосіб, що під цифрами на тисячі писано кому, прм.: 1235 = $\varrho\sigma\lambda\varepsilon$.

---

[1]) Hankel, op. cit. стр. 31 - 46.

[2]) ς, зване $\sigma\tau\tilde{\imath}\gamma\mu\alpha$, відповідало старогрецькому digamma = F, (фенїк. Vav, гр.: $\beta\alpha\tilde{\upsilon}$; ϟ = $\varkappa\acute{o}\pi\pi\alpha$ (відпов. лат. Q); ϡ = $\sigma\alpha\nu\pi\acute{\imath}$ було комбінацією старогр. $\sigma\acute{\alpha}\nu$ з буквою π.

Digitized by Google

Сей спосіб писаня чисел взяли Греки від Фенїкійців, отже був він семітського походженя. Його введено в уживанє аж в 5 ст. пер. Хр.; давнїйше уживали Греки тзв. геродіянських знаків, названих так від Геродіяна, візантійського граматика з 3 ст. по Хр. Геродіянські цифри писали ся по иньшому прінціпови, тому згадаємо про них на відповіднім місці.

Тепер задержимо ся на хвилю при символїчній аритметицї, про яку ми вже згадували.

Щоби затямити собі якесь число, розкладали його Греки часом на такі части, що букви, що відповідають тим частям, зложені разом, творили якесь слово, прм. букви слова *Νεῖλος* = Нїль давали суму 50 + 5 + 10 + 30 + 70 + 200 = 365, т. є число днїв в роцї. Се мало стояти в звязи з тим, що Нїль виливає правильно раз в рік. Таким комбінаціям надавано часто також містичне значінє, прм. одну апокалїптичну потвору з „Відкритя" сьв. Івана ідентіфіковано з числом 666, тому, що букви її імени Лятейнос (*Λατεῖνος*) — давали на суму 666[1]).

З подібними символями стрічаємо ся прм. у Жидів, що число 15 писали не 10 + 5 (т. є *IE*), лиш 9 + 6 тому, щоб не вимовляти непотрібно двох перших букв сьвятого імени „Єгова", і тимсамим не переступати другої заповіди божої[2]). Дуже часто стрічаємо теж таку символїчну аритметику у Індів[3]).

Ми згадали, що семітські народи уживали того самого способу писаня чисел, що Греки, іменно Жиди мали 22 букви, а пять бракуючих знаків (на сотки 500, ... 900) заступали або сумами з 400 і решти соток, або уживали тзв. кінцевих букв[4]) єврейської азбуки. Тисячі означували двома точками над дотичною буквою.

Араби писали числа в той спосіб від часу введеня нової азбуки, т. є десь від середини 7 ст. по Хр. Давнїйше їх письмо, зване пальмірeнським, згинуло без слїду, заховали ся лиш написи на кількох камінях. Ся азбука мала лиш чотири знаки на числа: 1, 5, 10, 20.

Нова азбука Арабів, куфійське письмо, яким списаний коран, перемінило ся в гарний курсив, якого уживають тепер всї орієнтальні народи. Поазбучний порядок цифр усталив ся аж

---

[1]) Cantor, Beiträge, стр. 118.

[2]) Cantor, Beiträge, стр. 126.

[3]) Cantor, Beiträge, стр. 69.

[4]) Кінцеві букви се такі, які пише ся лиш на кінцї слова, пор. нїмецьке ſ, ß, грецьке: σ, ς.

Digitized by Google

згодом; до того часу писано числа, виписуючи цілі чисельники. Скороченя чисельників перемінили ся в тзв. дивансьκі цифри.

Куфійських букв в писаню чисел уживано подібно, як в єврейській азбуці, на одиниці, десятки і сотки до 400 включно; дальші сотки значено шістьома злишними (подвійними) буквами, отже був осібний знак і на 1000.

Сирійці, яких азбука подібна до жидівської, уживали того самого способу; вони писали числа виключно кінцевими буквами, яких було 22. На сотки 500—900 уживано букв для десяток 50—90 з точками в горі.

З грецького перейшли букви і спосіб писаня чисел до старославянського; ще нині подибуємо в церковних книгах такі числа:

Буква: а, в, г, д, е, ѕ, з, и, ѳ; і, к, л, м, н, ѯ, о, п, ч;
Число: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9; 10, 20, 30, 40, 50, 60, 70, 80, 90;
р, с, т, у, ф, х, ѱ, ѡ, ц.
100, 200, 300, 400, 500, 600, 700, 800, 900.

На означенє тисячів кладено перед буквою знак: ҂, прм. ҂аѡчѥ = 1895[1]).

З наведеного бачимо, що прінціп „несистематичного" означуваня перевели деякі народи дуже консеквентно. Щоб дійти одначе до позиційної аритметики, мусїли закинути сей спосіб писаня і шукати иньшої дороги.

Основного типу, з якого розвинула ся наша система, мусимо шукати де инде. До тої цїли дійдемо, виходячи з природного способу писаня чисел, т. є кількаразового повторюваня знаків. Наслїдуючи численє зерен і розкладанє по 10 на купки, установлено знаки на степенї основного числа, т. є один, десять, сто і т. д. і писано тілько знаків, кілько було одиниць. Сей прінціп називає Ганкель прінціпом додаваня (Prinzip der Addition); його уживали Греки в давнїйшім, геродіянськім письмі та Римляни.

Грецькі геродіянські знаки були слїдуючі: I = 1 (здаєть ся, звичайний знак на одиницю[2]); Δ = 10 (від слова δέκα); H = 100 (від ἑκατόν)[3]); X = 1000 (від χίλιοι) і M = 10.000

[1]) Д-ръ О. Огоновскій: Граматика руского языка, Львовъ 1889, стр. 121—122.

[2]) Иньші поясняють се як жіночий рід μία = ἷα чисельника один, εἷς; Пор. Cantor, Beiträge, стр. 114.

[3]) Вправдї ἑκατόν пише ся через ε, не η, одначе до аспірації служила давнїйше буква h = H; пор. ibid.

Digitized by Google

(від *μύριοι*), а крім того побічний знак Π = 5 (від *πέντε*). Цифри писано від найвисших до найнизших, притім повторювано кожду найбільше чотири рази; пятикрать кождої означувано в той спосіб, що вписувано її в Π, отже: ⌈Δ⌉ = 50, ⌈H⌉ = 500, ⌈X⌉ = 5.000, ⌈M⌉ = 50.000. Сего способу уживано в Аттиці до половини 5 ст. перед Хр.

Римські цифри знані загально; числа пише ся в той спосіб, що комбінує ся знаки: головні I, X, C, M, і побічні V, L, D, притім пише ся все висшу цифру перед низшою; противний порядок вказує, що меншу цифру треба від більшої відіймити. Числа дальші, від кількох тисячів почавши, творили ся в зовсім нам незнаний спосіб: Замикаючи I в скобки, (I), одержували тисячку; сей знак перемінив ся в M або в ∞ (символь безконечности у новійших математиків). Замикаючи тисячку в другі скобки, ((I)), одержувано 10.000, в треті, (((I))), 100.000, а беручи в скобки знак безконечности, (∞), мілїон. Половина тих чисел означувала половини їх вартостий, отже I), стягнене в D значило 500, I)) = 5.000, I))) = 50.000, а (I = 500.000 (?)[1]).

Цїкаві є деякі гіпотези про повстанє римських цифр. Найбільше знана та, що I означує 1 тому, що є симбольом одного пальця; V симбольом долонї (власт. великого і вказуючого пальця); X зложені дві пятки, відвернені; C походить від слова centum = сто, а M від mille = тисяч. Звідки пішла ся гіпотеза, незнаю. Вона не пояснює повстаня чисел L і D.

Другу, дуже дивовижну, гіпотезу поставив Прісцієн, візантійський граматик з VI ст.[2]). Після него є I наслїдуванєм одиниці Греків; V є пятий самозвук (так писали давнїйше велике лат. U); X значить десять тому, що в латинській азбуці слїдує по V — або може тому, що *χ* є десятим співзвуком в грецькій азбуці. L значить 50 тому, що у Греків N значить 50, а N переходить часто в L[3]). C — початкова буква слова centum, отже значить 100, а D значить 500 тому, що слїдує в азбуці по C. Знак на 1000 був перше, як в грецькім, X, але тому, що X вже значило 10, взято його в значіню 1000 в скобки, (X), а з того повстало ∞ і M. Годї припустити, щоби власне в такий спосіб добирано букви з ріжних азбук і язиків.

---

[1]) Cantor, Beiträge, стр. 155.

[2]) Priscianus, De figuris numerorum; пор. Cantor, Beiträge, стр. 383.

[3]) Прм. *λύμφα* замість *νύμφα*.

Digitized by Google

Найправдоподібнїйше пояснює річ Петро Рамус, фільософ з 16 ст.[1]). Степенї основного числа 1, 10, 100, 1000, означувано одним, двома, трьома та чотирма прямими лїнїями, які комбіновано так: I, X, ⊏, ⊓. Ті комбінації позаокруглювали ся в звичайні римські цифри, а їх половини були: V і L. D мало знов бути половиною M, заокругленого в ∞.

Геродіянські та римські знаки характеризують зовсїм ясно прінціп, по якому складано їх в числа. В тім прінціпі зарисувала ся — що правда, ще дуже незначно — залежність вартости цифри від її позиції.

Поза тисяч (у Греків поза 10.000) творено цифри вже инакше, одначе таким способом, який не противив ся в нїчім тамтому. Римляни писали перед M його сочинник, прм. XIIMDCCCCIV = 12954, або давали над тисячами позему лїнїю і віддїлювали їх точкою від решти цифр, прм. $\overline{\text{CXXIV}}$.DXXIII = 124.522. Греки віддїлювали десятки тисячів і писали так: *μυριάδες ᾱ μονάδες ῇ*[2]), т. є одна міріяда і 8.000 одиниць або 18.000, або инакше, віддїлюючи міріяди від одиниць точкою, прм. *ρν.,ψ* ⌒ *πδ* = 150 × 10.000 + 7984 = 1,507.984; *ᾳ* ⌒ *α.εσιδ* = 1991 × 10000 + 5214 = 19,915.214. Писанє тисячів відбувало ся вже властиво по третьому з ряду прінціпови, прінціпови множеня (Prinzip der Multiplikation). Звідси був вже дуже легкий перехід до позиційної аритметики. Треба було лиш розширити те, що зробили Греки з словами: *μυριάδες* і *μονάδες*, а Римляни з знаком M: опустити їх. Треба було отже розбити число на степенї основного числа і написати при кождім його сочинник, т. є написати прм. висше подане число так: 12954 = 12M9C5X4I — а опісля опустити знаки M, C, X, I. Головна трудність лежала в тім, що не знано зера, отже не знано, що робити в тім разї, коли забракне одиниць даного ряду.

В середнїх віках писано числа на таблицї з рубриками, в які вписувано цифри поодиноких рядів. Коли бракувало яких одиниць, оставало місце в дотичній колюмнї порожне. Сей прінціп колюмн не був нїчим иньшим, як лиш відтворенєм в письмі способу численя на рахунковій досцї. Він перейшов безпосередно в прінціп позиції, коли тільки люди впали на думку,

---

[1]) Petrus Ramus, Scholarum mathematicarum libri unus et triginta, Базілєя, 1569, стр. 117. Цит. за: Cantor, Beiträge, стр. 396.

[2]) Позема лїнїйка над *α* і *η* має на цїли зазначити, що дотичні букви бере ся в значіню цифр.

Digitized by Google

що бракуючі одиниці можна заступити окремим знаком. Від тої хвилї була скінчена роля колюмн; число писано так, що цифри кладено впрост одну побіч другої.

В тій системі осягнено ідеал, до якого стреміли всї народи, отже довершено дїла розвою чисельних системів. Переведенє сеї ідеї є заслугою в останнїй мірі Індійців; за посередництвом Арабів перейшла вона до нас разом з питомими цифрами, які від того називають ся арабськими, хоч в дїйсности є індійського походженя. Арабський писатель Альдефаді каже: „Індійці можуть хвалити ся трома річами: збіркою байок, подібною до Езопівської, штукою числення та грою в шахи“ [1]).

Останнїм питанєм, яке належить до нашої теми, є квестія походженя наших чисельних знаків. Вона є до нині непорішена остаточно; маємо багато гіпотез, які одначе є цїлком нестійні.

В першій мірі належать сюди чисто формальні поясненя[2]), як можна-б випровадити вигляд нинїшних цифр з відповідної скількости прямих лїнїй,

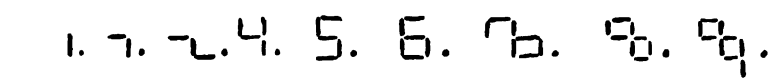

Рис. 8.

або також з комбінації ріжних лїнїй, які маємо в квадратї з обома перекутнями.

Рис. 9.

Иньші гіпотези, оперті на історичних жерелах, доходять згідно до висліду, що ті знаки є індійського походженя і що за посередництвом Арабів дістали ся до нас. Перед IX. ст. по Хр. нема в західній Европі слїду тих знаків. Що дїйсно Араби були посередниками в перенесеню індійських цифр до нас, ба-

[1]) Treutlein, Geschichte unserer Zahlzeichen und Entwickelung der Ansichten über dieselbe. (Progr. Gymn.). Karlsruhe, 1875, стр. 69.

[2]) Cantor, Beiträge, табл. II, fig. 19, Treutlein, op. cit., стр. 15—16.

Digitized by Google

чимо хочби з того, що вони в деяких околицях уживали цифр, званих г о б а р с ь к и м и[1]).

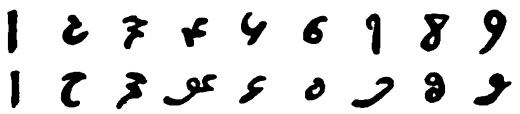

Рис. 10.
Арабські цифри „гобар".

Бачимо, що не можна заперечити подібности тих знаків до наших[2]).

На закінченє подамо ще порівнуючу таблицю тих індійських знаків з ріжних манускриптів[3]):

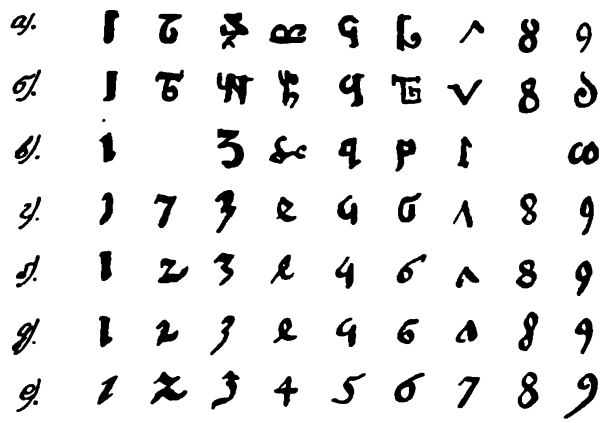

Рис. 11.
Порівнуюча таблиця „арабських" цифр з ріжних часів; а) середина XI ст.; б) і в) початок XII ст.; г) XIII ст. перед 1271; ґ) XIV ст. по 1367; д) XV ст. (1427—60); е) XVI ст.

Трудно доглядіти тутки якоїсь провідної думки, по якій поступав розвій і удосконаленє тих знаків; перед винаходом друкарської штуки були вони наражені на довільні зміни з сторони монахів, що їх переписували. Длятого можемо сумнівати ся, чи взагалі доведеть ся нам коли мати перед очима комплєтний образ того розвою.

Правду кажучи, формальна сторона, як виглядали та які зміни переходили поодинокі ц и ф р и — се річ другорядної ваги.

---

[1]) C a n t o r, Beiträge, стр. 247, 399.

[2]) H a n k e l, op. cit., стр. 326.

[3]) Рисунки взяті з: H a n k e l, op. cit., стр. 325, і з таблиці, долученої до згаданої розвідки Трайтляйна.

Digitized by Google

Тому-то ми звертали в нашій розвідці увагу головно на принціпи, на провідні думки, якими руководили ся ріжні народи, хотячи довести до найвигіднїйшого способу писаня чисел.

Реасумуючи те все, що ми дотепер сказали, переконаємо ся про правдивість тверджень, які ми поставили на вступі, именно, що:

1) нинїшня чисельна система є одним з найпожиточнїйших винаходів; вона ґарантує легкість і вигоду в численю, вона є ідеалом всяких стремлїнь у тім напрямі, отже тим самим той розвій вже довершений;

2) людська думка не бачить того, що є близько, коли шукає чогось, що їй видає ся кращим, хоч би близькі річи були як прості і природні;

3) длятого не можна „оцїнити, на який подив заслугує" отсей індійський винахід.

В чім-жеж лежить та велика заслуга Індійців?

Ми бачили, що головну трудність в розвою прінціпів становило питанє, що робити, коли бракує цифр якогось ряду. Індійці розвязали се питанє, впроваджуючи зеро. Длятого справедливо каже орієнталїст Брокгавз: Коли який винахід має правдиво індійський характер, то ідея, надати вартість „нїчому" (т. є зерови) і при помочи „нїчого" завершити будову „чогось"[1]).

Відень, в лютім 1908.

[1]) Hankel, op. cit., стр. 45.

Digitized by Google

З ЦИКЛЮ „AMOROSO".

I.

На скелї.

Я стою на гострій скелї
Мов маяк в одкритім морі.
Зір мій губить ся в просторі,
Що прославсь до неба стелї.
Ясне соняшне проміння
Золотим дощем спадає;
Ухо ледви зачуває
Плескіт хвилї об каміння.
Синє море піді мною,
Наді мною сонце красне,
Небо чисте, небо ясне
Усьміхаєть ся весною.
В серцї любе почування
Пишним цьвітом розцьвітає,
І душа моя співає
Гімн щасливого кохання!

II.

На бульварі.

Понад морем на бульварі
Я, самотний, похожаю
І тихесенько зітхаю,
Як побачу очі карі.

Digitized by Google

Ох, такі-ж бо очі має
І моя далека любка...
Як то там вона, голубка,
Десь без мене пробуває?
Серед на́товпу і шуму
Сїв собі я на ослонї.
Грав оркестр в мінорнім тонї,
Навіваючи задуму.
Серце млїло від самоти...
Біля мене-ж до коханки,
Волоокої панянки,
Молодик чинив зальоти.
Я цїкаво прислухав ся
Залицянню запальному
І рушаючи до дому
Так в душі своїй озвав ся:
Ви щасливі, молодята!
Бо за втїхами кохання
Не тяжкі вам сподївання
На веселі шлюбні сьвята.

III.

Нїчого!...

Нїчого, нїчого — нї цьвіту буйного,
Нї проміня сонця, нї усьміху з неба,
Нї сна чарівного, — нїчого, нїчого
Не треба.

Не сила, не сила... Бо рученька мила
Влила́ в моє серце отрути,
Мій рай оганьбила... Не сила, не сила
Забути!...

Digitized by Google

ОСИП НАЗАРУК.

Два сни Наполєона Бонапарте.

(Фантазія).

Відколи його відвезли до школи, чув ся дуже самітним. Кругом чужі люди, що не любили його і неприхильно на нього глядїли. Навіть з ровесниками не міг жити в згоді, бо його не обходило те, що їх.

Кілько довело ся йому плакати — тим таємним, тяжким плачем, якого нїхто не почує! А як заходило сонце і чорна тїнь обвивала будівлї, то почутє самоти і відчуженя обгортало його душу і приносило перед його очі то родинний остров, дикий і скалистий, то пляни працї і — самовбійства. І тодї він на мить успокоював ся, бо гадка мала на чім спинити ся.

Так плили днї і йшли ночі, одностайні і подібні.

Але раз приснив ся дивний сон молодому кадетови... Він лежить у величавій салї в палатї найстаршого царського роду, в палатї Габсбургів. Крізь тяжкі, дорогоцїнні занавіси доходить від темних вікон одностайний плюскіт дощу і безкрайний відгомін маршу піхоти. На малу хвилину затихне і знов пливе-шумить... Але велике місто пожирає ту масу війська. Кругом мрачно і темно, тільки Дунай шумить і несе гори криги, що перевалюючи ся з гуком, блискає в темряві гострими кантами леду. Нараз залунав страшний лоскіт, в якім було чути, як рвало ся зелїзо, тріскало дерево... До салї вступив ад'ютант і зложив рапорт, що Дунай зірвав міст і тисячі війська потонуло у його хвилях.

Digitized by Google

— „Новий!“ — сказав він до ад'ютанта крізь затиснені зуби і відвернув ся до стїни, з якої насьмішливо глядїли на нього могучі володарі й антенати роду, в якого гнїздї розложив ся.

...А там битими шляхами знов рушили маси війська в ніч і темряву; блеск армат і ракет осьвітив їх незлїчимі струї і страшний Дунай, що нїс окровавлені трупи на білій кризї.

...А потому Дунай станув; стовпила ся крига і з пекольним ревом рушила горі рікою, проти води — на місто і росла-росла, а на її верху хитала ся відвернена женщина з дитятем на руках. Відтак усе провалило ся і Дунай поплив далї — змалїв його рев великий, а там і шум затих . . . . . .

* * *

Від того часу много лїт минуло і много дива бачили народи Европи. Над нею стояла пламенна комета, а по її найдальших окраїнах горіли таборні біваки великого вождa. Над Дунаєм пишав ся город Габсбургів, а на нього плила мов крига найбільша армія Европи. Окруженый масою генералів і ад'ютантів їхав імператор Франції і пострах трох частий сьвіта. І хто би в нїм пізнав того засумованого ученика військової школи? Він сам уже давно не пізнавав себе.

А Відень мовчав, мов вимер — і зачудованый вслухував ся в одностайний марш величезних полків. Їх оклики: „Vive l' Empereur!“ гудїли попри стїни камяниць і плили пустими вулицями, змішані, мов пожовкле листє, вітром гнане. А як затихали на закрутах далеких улиць, чути було лиш гомін — одностайний, рівний. То йшов найбільший з вождів, якого людський рід бачив.

Відчинили ся брами цїсарського замку і знов зачинились. Надійшла ніч, заснуло місто. Так засипляє людина в горячцї; не було нїкого, хто не думавби про *него* — від маленької дитини до сивого старця. Кругом горіли червоні огні біваків, мов нездорові очі хорого, а темними вулицями переходили патрулї, лискаючи збруєю.

Довго ходив він по старинних комнатах, а гадки якось неохочо прилїтали, немов лякали ся тяжкого сумерку, що лежав у глибоких нїшах — і великанських невиразних постатий, що глядїли зі стїн остро і понуро. Тілько почутє великої сили розпирало його грудь і немов осьвічувало півсумерк. Він підійшов до вікна, нахилив ся і глянув у темну ніч: там тихо стояли його

Digitized by Google

ґвардисти, а кождий очи впер у пітьму, готов сейчас лягти під дверми свого вождa.

І він заснув.

Дивний сон приснив ся володареви Европи... Кругом тихо, дуже тихо — як у військовій школї — але та тишина якась инакша, немов перед нею щось уже було-минуло — щось невідлучне і темне як тїнь... Він вдивив ся в неї всею силою свого зору і побачив — море, тихе, безконечне море, той елємент, що йому нїколи не піддав ся, — і страх огорнув холодними руками душу найбільшого з володарів — він простягнув руку, але натрафив на тверду скелю, — хотїв піднести ся, але не міг — — в холодній мраці, що лежала над понурим краєвидом, пересували ся неясні постатї з болем і кровю на лици — і зникли — — мрака все більше налягала, холодила його ноги, підсувала ся до серця разом з глухою гнетучою тишиною, в якій гинула навіть думка, мов птах у пустини — — він чув, як стигне, умирає серед тої тишини і пустки, а нїзвідки помочи, поратунку — — зітхнув і — пробудив ся.

Зимний піт спливав по його тїлї, а ляк мов опир ще останні хвилї ссав його душу — — він не знав, чи все його житє не є сон, не є казка, яких тілько начитав ся у військовій школї — був певний, що зараз встане і піде до школи і жахав ся, щоби не застогнали ті нічні окровавлені привиди — вже навіть чув за вікнами їх тихі завмираючі стони, бачив тисячі жіночих голов, похилені в заводах — — легке червоне сьвітло прислоненої нічної лямпади разило його мов великанська пожежа... Хирна, несьміла думка зродила ся в його розбитій душі: ...„руху за всяку цїну“... Слабим голосом закликав і двох ад'ютантів увійшло до салї.

Мов тяжка скеля зсунула ся з його грудий, зібрав думки і немов людина, що по довгій недузї пробує ніг своїх, непевна, чи вдержить ся на них, спробував видати приказ, короткий як усе, але не такий острий:

— „Алярм! Дівізія Мірá' йде сейчас на північ!“

Осьмілений його нетвердим тоном, сказав тихо один з ад'ютантів:

— „На дворі сильна злива і темрява...“

Та Наполєон опритомнїв майже цїлком, простягнув ся, сїв на ліжку і своєю характеристичною пів-мовою, пів-криком сказав з притиском:

Digitized by Google

— „Зі всїх пушок огню, всї сурми най заграють! Йдем усї і сейчас!“

Вийшли тихо як тїни; ще одна хвиля жаху стиснула його груди, та за хвилину чорна ніч заревіла як пекло і ревом виполошила з забутого закамарка його душі хлопячий сон, що тепер здїйснив ся. Гадки як трівожні мари стали налїтати, але до салї увійшов поспішно цїлий штаб ґенералів.

Вулицями Відня посували ся серед пітьми і зливи полки зі стягами — йшли поспішним маршом: вожд отримав важні вісти.

А імператор Франції їхав у критій колясї скоро, скоро — на зустріч своїй доли...

Digitized by Google

Др. Станислав Дністрянський,

надзвич. професор цівільного права на університеті у Львові, посол до парляменту, дійсний член Наук. Товариства ім. Шевченка, голова „Правничої комісії“ і редактор „Правничої Бібліотеки“ і „Часописи правничої і економічної“, уродив ся 13 падолиста 1870 в Тернополі; батько др. Северин Д., краєвий інспектор шкіл і радник двору у Львові. Покінчив гімназію 1888 р. в Тернополі, 1893 університет у Відні; 1894 р. одержав ступінь доктора прав. Опісля продовжував свої студії за границею, в Берліні, Липську, вкінці знов у Відні. 1898 р. написав габілітаційну розвідку, 1899 р. став суплєнтом і доцентом австрійського приватного права у Львові, 1901 іменований надзвичайним професором, 1907 вибраний послом до парляменту.

Важнїйші працї: Das Wesen des Werklieferungsvertrages im österreichischen Rechte; Заручини в австрійськім праві; Нові причинки до науки заручин в австрійськім праві (також по нїмецьки); Dożywocie małżonka; Чоловік і його потреби в правнім системі; Звичаєве право і соціяльні звязки (також по польськи і по нїмецьки); Австрійське право облїгаційне; Mandatum в почині правного розвою; Die Aufträge zugunsten Dritter; Zur Lehre von der Schuldübernahme; Реформа виборчого права в Австрії; Eine selbstständige ruthenische Universität in Lemberg.

Крім того писав багато правничих розвідок і рецензій в українських і польських часописях.

Digitized by Google

ДР. СТАНИСЛАВ ДНІСТРЯНСЬКИЙ.

ПРАВО IN CONCRETO.

Неодному мусїло — як менї — лучитись, коли зараз на вступі до науки приватного права довідав ся, що понятє права не є одно, але що треба різко від себе відріжняти два понятя права, в предметовім і в підметовім значіню, — той мусїв піднести сумнїв, чи се можливе, аби те, що є виразом норми суспільного житя, мало подвійну натуру. Сумнїв оправданий. Але коли приглянемо ся близше, мусимо сказати: Тут не ходить о подвійну натуру права, не ходить о діяметральну ріжницю між т. зв. предметовим а підметовим правом, — та понятє права у своїй сути є лише одно, виключно одно. Се не перешкаджає одначе, що на ту саму появу дивимо ся з двох точок погляду: абстрактної і конкретної. Діямант, як понятє, се абстракт, що означує один рід жемчугів взагалї — обіймає усї діяманти, де небудь вони й находять ся. Але діямант се також скристалїзований брилянт в руках якогось чоловіка — се конкретне понятє, се зреалїзованє абстрактного понятя діямanта в поодинокім випадку. Не два понятя, тільки одно; але в однім випадку абстрактне, в другім конкретне.

Так і понятє права є одно, але раз говоримо про нього абстрактно, другий раз конкретно: право як абстрактна норма і право як скристалїзована норма, привязана до даної особи або до даного правного орґанїзму.

Лише в науцї природи конкретні появи є першорядні, на яких опісля можна виставити в другому рядї абстрактне понятє; противно в правї: абстрактне понятє є вихідною точкою усього права; спершу мусить бути абстрактна норма і що йно із такої

Digitized by Google

абстрактної норми може уробити ся в другому ряді конкретна форма, в якій абстрактне право виступає на зверх.

Те, що пануюча теорія називає предметовим правом — се право in abstracto, а що звісне під назвою підметового права — се право in concreto.

До сего останнього можемо одначе дійти тільки через перше. До права in concreto веде дорога лише через право in abstracto. Понятє права in abstracto се засадниче понятє права взагалї; право in concreto є лише його конкретною формою. Аби пізнати сю форму, мусимо предівсїм пізнати її суть.

Суть права лежить у правилї, у нормі. Його метою є переняти керму суспільного ладу. Право — се норми, якими кермує ся суспільний лад у поодиноких відносинах людий між собою.

Кожде право має суспільний підклад, бо є керманичем суспільного ладу; воно єствує через суспільність і для суспільности.

Правні норми доторкають людських житєвих відносин, та сї відносини є двоякого рода, так як житє одиниць і житє суспільних звязків є двояке: приватне та публичне. Житє приватне зберігає родинні і домашні, т. є господарські, економічні (*οἶκος*) потреби; житє публичне — се житє в суспільности і для суспільности, житє, що зберігає потреби суспільности як такої. Тому й право є приватне і публичне.

Ціллю усього права є норма для заспокоюваня людських потреб.

Сей висновок веде впрост до понятя права in concreto. Не можна поставити трівкого понятя права in concreto, як не вийде ся з мети, до якої воно має вести, як не опре ся його на тім, що воно має нормувати людські потреби.

Право in concreto являє ся на зверх скристалїзованєм абстрактної норми у конкретну форму. Сеї конкретної форми набирає право через привязанє його до якоїсь особи або якогось правного орґанїзму. Право власности in abstracto є правним інститутом; воно є сьогодні оперте на системі приватної власности, проте право власности in concreto є тодї, коли прислугує якійсь особі, або якомусь правному орґанїзмови.

Тут будемо говорити про право in concreto в обсягу приватного права, тому обмежуємо ся до тих правних норм, що доторкають родинного і економічного житя.

Суспільний підклад права мусить бути підставою права in concreto; на тім суспільнім підкладї мають нормувати ся родинні і економічні потреби. А в суспільности потреби одного можуть

Digitized by Google

бути лише о стілько заспокоєні, о скілько не терплять через те потреби других людий: чоловік є що-до своїх потреб засадничо ограничений соціяльним оглядом на других.

Розбираючи понятє права in concreto мусимо проте в першому ряді натрафити на понятє „границі", якої не можна переступити з огляду на суспільність.

Не можна після давнійше пануючої теорії (Windscheid) виходити із понятя „власти" (Willensherrschaft). Але не богато лїпша є теорія Ihering'a, що суть права in concreto, лежить в інтересї" (das rechtlich geschützte Interesse), бо ся теорія виходить лише із економічних знамен, а не бере під розвагу соціяльних прикмет права. Зрештою і саме слово „інтерес" є многозначне і тому до сеї цїли непридатне. Далї не зовсїм вірна дефінїція „підметового" права, яку дає Piniński, що воно подає обсяг свобідного дїланя одиниці, яке змагає до цїли, признаної через правний лад — бо при праві in concreto ходить не о довільність управненого, але в великій степени о деякі ограниченя з огляду на економічну сферу других.

Побіч соціяльного чинника виступає в праві in concreto ще другий чинник, що вказує провідну цїль права. Як сказано, людські потреби вказують напрям, в якім понятє права in concreto має обертати ся. Сї потреби є етичні і економічні; в родиннім праві переважають етичні, в маєтковім економічні.

В родиннім праві єствує огляд на дальшу і тїснїйшу суспільність. Тїснїйша суспільність — се родина, о яку ходить; дальша суспільність — се люди, що стоять поза нею, чи суспільні звязки. Супроти дальшої суспільности єствують отсї соціяльні моменти, про які була вже бесїда. В обємі родинної суспільности найважнїйшу ролю грають етичні потреби, але й тут не бракує економічних моментів (управа майна в родинї, маєткове право подружа і т. д.).

В маєтковім праві є все два дїйсні елєменти: економічний і соціяльний. Економічний елємент вказує на се, що цїлию права in concreto є заспокоєнє людських потреб, а соціяльний елємент вказує, що при заспокоюваню економічних потреб треба оглядати ся на потреби других, на потреби суспільности.

Збираючи все сказане, приходимо до ось яких висновків:

Суспільний лад кермує ся засадою, що для кождої особи, для кождого правного органїзму треба визначити границї, в яких вони можуть заспокоювати свої етичні і економічні потреби.

Digitized by Google

Отсї границї висказують, що у нутрі можна щось робити, а на зверх, себ-то супроти третїх, можна іти доси, а не дальше.

Права in concreto подають отже границї, серед яких одиниця або правний орґанїзм можуть підчинювати добра окружаючого сьвіта для заспокоєня економічних або етичних потреб. „Границї“ — се соціяльний, „огляд на заспокоєнє людських потреб“— се економічний і етичний бік понятя.

В міру сего, чи при правах in concreto звертаємо увагу на економічний, чи на соціяльний бік понятя, відріжняємо дві ґрупи прав: з одного боку річеві і особисті права (dingliche und persönliche Rechte), з другого боку безоглядні і зглядні права (absolute und relative Rechte). Подїл на річеві і особисті права виходить з економічного, подїл на безоглядні і зглядні права з соціяльного боку понятя.

Ріжниця між річевими а особистими правами стоїть на відношеню одиниці, зглядно правного орґанїзму до дібр окружаючого їх сьвіта задля заспокоєня економічних потреб. Чоловік підчиняє собі добра зверхнього сьвіта безпосередно або посередно. Безпосередно, значить: чоловік сам своїм власним дїланєм та без чужої інтервенції може підчинити твори природи і иньші добра своїй розпорядимости, аби з них витягнути безпосередно потрібні користи. Право, яке змагає до того, є річевим правом. Але коли він до сего підчиненя дібр своїм цїлям потребує аж помочи дїланя других осіб, через те, що для заспокоєня потреб одного дїлають другі, тодї право in concreto є правом особистим.

Річеве право дає управненому спроможність користувати ся безпосередно добрами для заспокоєня його потреб. Особисте право реалїзує матеріяльну цїль управненого що йно посередно через дїланє, себ-то чинитьбу другого.

Ріжниця між безоглядним а зглядним правом виходить з иньшої точки погляду. Вона опирає ся на соціяльній прикметї права, що ставить границї з огляду на треті особи, з огляду на суспільність. Питанє звучить: Як мають супроти права особи А поводити ся всї иньші особи, зглядно як має поводитись управнений супроти третїх осіб, супроти суспільности?

Право безоглядне, се таке, яке мусять респектувати усї, а хто-небудь його не респектував би, нарушує його та управнений може його доходити супроти кождого, хто його нарушив. Воно дасть ся отже нарушити через кождого і можна його до-

Digitized by Google

ходити проти якоїсь особи, проти якогось орґанїзму, проте лише вони можуть його нарушити, лише проти них можна його доходити.

Так — бачимо — основний поділ прав на річеві і особисті, безоглядні і зглядні, сам собою виходить із повисшої аналїзи права in concreto — і отсим доказує правдивість самої теорії.

Зазначу врештї, що й два основні права приватно-правного устрою, власність і посїданє, опирають ся на повисшім понятю права in concreto, і що понятя власности і посїданя лише тодї стійні і лише тодї відповідають новітному правному устроєви, коли опруть ся на повисших дослїдах.

Digitized by Google

КОСТЬ ПАНЬКОВСЬКИЙ.

Економічні справи а наше дневникарство.

З хвилею, коли дневникарство стало і у нас одним з чинників публичного образованя, приняло воно на себе певні обовязки, від яких усуватись не повинно. Задачею дневникарства є не лише попирати погляди полїтичних сторонництв, які вони заступають, але теж у рівній мірі узгляднювати економічні потреби суспільства, досліджувати прояви економічного житя і заохочувати до продуктивної праці.

Розглядаючи наше дневникарство мусимо признати, що ні один наш дневник сеї задачі не сповняє як слїд. Від часу до часу обговорюєсь у нас економічні справи, втягає ся тодї до них і патріотизм, але звичайно кінчить ся все на подразненю нервів, яке викликує в своїх наслїдках лише апатію.

Коли проте хочемо, щоб суспільство відзивалось на кинений якийсь клич, то треба його відповідно виховувати в тім напрямі і його підготовити.

У всїх наших часописях знаходимо рубрику „Економічний віддїл“, в богатьох одначе з них титул займає більше місця як сама суть річи. Часто сей віддїл подає торгові цїни, курс біржи, замкненє рахунків якоїсь каси, але рідко коли можна там знайти статю, з якої можна-б віднести яку більшу користь. Що за причини сего?

Звичайно причиною сего занедбаня є брак відповідної теми або матеріяльні згляди, а також легковаженє економічних справ. В краю, де є охочі до економічної роботи, але не знають, як до неї взяти ся, — вказанє дороги, розвиненє економічних

Digitized by Google

тем, представленє примірів, вказанє нових жерел праці, звернене уваги на богатства краю, становлять богатий матеріял до цілого ряду статей, яких на жаль не знаходимо по наших дневниках. Нині за тим всім треба звертатись до заграничних письм, а преціньсе все повинно-б бути і по наших дневниках.

Можна-б сказати, що обговорюванє стисло фахових справ належить до фахових письм. Певна річ — але лиш тоді, як розходило-б ся о дослїди даного предмету з наукової сторони. Популяризованє одначе фахових відомостий може відбуватись лише дневниками; тут місячник і найлучше редагований не вистарчить. Крім сего фахові письма дуже рідко знаходять ся в нефахових руках. Матеріяльні знова згляди не повинні тут бути в нїякий спосіб перешкодою щоби совісно заняти ся економічними справами.

Скаже дехто, що навал иньшого матеріялу і брак місця є причиною занедбаня.

На се зауважимо, що в наших дневниках є за багато відомостий не лише непотрібних, але й шкідних, вставлених лише для заповненя шпальти. Всї забійства, крадїжи по наших дневниках, могли-б, зібрані разом, становити поучаючий підручник для кандидатів до криміналу. Описи самовбійств, відомости о балях, сварнях, особистих уразах, можуть мати лише місцеві інтереси, а на їх місце можна-б помістити реальні річи, пожиточні і поучаючі, на чім і дневник і читачі вийшли би дуже добре.

Нехай же проте наші дневники і не нарікають, коли конечність змусить їх відозватись в якій важній економічній справі до суспільства буцім-то зрілого, що говорити муть з одної сторони до дїтий, анальфабетів, а не вдоволять з другої сторони бажань тих, що інтересують ся економічними справами.

Digitized by Google

ТРИ СУРМИ.

I.

В смертельній стомі дня, прибитий лїт судьбою,
Понурив голову мій рідний люд, заснув —
Заснув мій люд... Не сон! хто дзенькнув в ніч косою? —
Чи кличуть в луг? а хто?... Пу-гу! пугач загув

І гасло вчув мужик. Глядить на сад з сьвітлиці,
Хто звав? Як темно там... Буде червоний сьвіт!...
Гей! де коса? На шлях!... Втім зойкнув сич з дзвінниці,
Мужик черкнув лиш хрест — вернув ся від воріт!

II.

Я йшов по гóродах. У них за шумом хвилї
Оглухли всї на зов, що йшов з минулих громів,
Я видів, як лягли в нїкчемнім, сїрім пилї
Булава, меч, печать—в малих синів — —в сїромів — — —
І дух, мій хмурий дух, поник в мовчанню сумно...

Понїс я гнїв сьвятий і стид в чужу чужину,
Покинув я сей край, де в ніч зітхають тюрми,
А в день о мідний гріш кричить жебрак з під тину...
З чужини шлю до вас мої три срібні сурми,
Най грають вам в ночі безголосно, безшумно...

Digitized by Google

III.

В той мрачний день, в якім на душу смуток ляже,
Китайкою повє мою розкриту грудь, —
Буде мій добрий час... Задума вісти скаже...
І спомин скотить з віч сльозу, важку як ртуть —

Скажу свій тяжкий жаль вам сонним, вам скарлїлим...
Побий вас всїх батіг! вам добрий кнут — ви — Русь!
Не варті волї ви!... Госпóдь дав волю сьмілим! —
А правди слів моїх діждете — й я діждусь:

На білих сорочках буде калину знати —
Заколеним сто раз наймете парастас —
Се твій вчорашний день, твоє то й завтра, брате,
Як нинї всїх зі сну не збудить грому глас! —

Дарма нам Пекло звать, дарма молитись Богу!
Хвали не вернете нїкчемним трудом дня — —
Ударте в дзвін! — у дзвін! — — — — — —
— — — — — — — — — — — — — — —

Digitized by Google

ДР. ІВАН ФРАНКО.

Пять листів Остапа Терлецького.

Між паперами, які я ще в 80-их роках минулого віка відібрав із львівського суду як спадщину родини Навроцьких, по смерти Володимира Навроцького, у якого вони були забрані в часі ревізій 1877 року, знайшло ся також отсих пять листів Остапа Терлецького з літ 1866, 1868 (2), 1869 і 1876 років. Чотири перші адресовані до пок. Леонїда Заклинського, а остатнїй до пок. Мелїтона Бучинського.

Листи до Л. Заклинського цїкаві як причинки до історії ученицьких (гімназіяльних) громад 60-их років, що були першими у нас розсадниками галицького „українофільства“ з його демократизмом і критичним відношенєм до старих традицій. Вони відповідали російським „кружкам самообразованія“, хоча справдї просьвітної роботи в них робило ся дуже мало, а за те дуже часто, особливо під опікою Данила Танячкевича, званого тодї „громадським батьком“ та „пророком“, замісь науки плекала ся пуста, але шумна патріотична фразеольогія. Тілько такі виємково тверезі уми, як Вол. Навроцький, уміли оперти ся тій фразеольогії, та більшість тодїшньої молодїжи впивала ся нею та боготворила „батька Данила“.

Листи Остапа Терлецького писані зі Львова, коли Остап скінчивши гімназію в Станїславові перейшов на львівський університет. Станїславівська громада по відходї таких людий, як Навроцький і Терлецький, лишила ся сиротою. На чоло її звільна висуваєть ся Леонїд Заклинський, чоловік безсумнївно щирий, але дуже слабий у всяких науках і зовсїм нездібний на провід-

Digitized by Google

Др. Иван Франко.

Digitized by Google

Digitized by Google

Др. Иван Франко.

Digitized by Google

Digitized by Google

ника молодїжи. Не диво, що листи Остапа до нього роблять прикре вражінє. Громада станїславівська, на яку Остап покладав великі надії, ледво животїє. Товариші, які недавно кляли ся на вічну приязнь, тепер мовчать, гроший визичених їм не звертають, складок не складають. Вони раді-б читати книжки, але платити за них не хочуть. Кожде найменше орґанїзаційне дїло тягнеть ся роками; прим. ще в 1866 році Остап радить громадянам, щоб приняли в свої ряди Стеблецького і Кумановського, а ще д. 23 падолиста 1868 вони мабуть не приняті до громади.

Якийсь Лушпінський грає в громадї важну ролю, був мабуть її головою. До него Остап писав листи, упоминав ся у нього гроший, доходячи аж до трагічного тону, та все, здаєть ся, було даремно. Редакцію громадської рукописної часописи „Зірка“ по Навроцькім і Терлецькім обняв Л. Заклинський, та вже в початку 1869 р. до Остапа, який тодї проводив сьвята в Трійцї, дійшла чутка, що „Зірка“ загасла. Одним словом, по короткій добі й розцьвіту прийшла звичайна „школярська мізерія“, якій слабосилий та неенергічний, хоч дуже балакучий Л. Заклинський не міг дати ради.

Остатнїй лист переносить нас у зовсїм иньші обставини. Він писаний 6 лютого 1876 р. з Відня до М. Бучинського, тодї вже адвоката чи може лиш адвокатського конціпієнта в Станїславові. Остап Терлецький був тодї головою Сїчи, під його впливом стояла сїчова молодїж, а сам він під впливом деяких Українців, а особливо М. Драгоманова зробив значний поступ від колишнього „громадського“ наївного народолюбства в напрямі нових лїтературних лїберальних і радікальних ідей. У Сїчи під його проводом вели ся широкі діскусії про дарвінізм та реалїзм; слїди тих діскусій маємо в деяких тогочасних записках Терлецького. Маємо тут реферати Остапові з кількох модних тодї книжок: Дарвінового „Походженя родів звірів і ростин“, Лявалє „De la propriété et de ses formes primitives. Paris 1874“, уваги до реферата М. Зарицкого „Борба за істнованє в товаристві людскім“, читаного в Сїчи д. 1 марта 1876, ще один реферат Терлецького про ґазетні новости 1873 р. (заголовок: Повитягав из Кіевлянина 1873 ч. 91, 96, Впередъ I і устних оповідань). В р. 1875 деякі російські лїберали, гостюючи у Відні, притягали його до своїх видань, для яких він давав фірму. Опубліковано тодї три брошури, написані або перероблені Українцями: „Парова машина“, „Про правду“, і „Про бідність“. Віденська цензура пропустила ті брошури, та сконфіскувала четверту

Digitized by Google

„Правдиве слово хліборобa до своїх земляків“ і виточила Остапови, що дав фірму для всіх сих брошур (він підписав їх своїм „громадським“ прозвищем В. Кістка), прасовий процес. Отсей його виступ, на який ще перед процесом завзято накинули ся львівські народовці, був також причиною листа Бучинського до Остапа, на який Остап відповів долученим тут листом із 6 лютого 1876 р.

I.

Львівъ 13,11 1866.

Здоро́ві бу́ли!

Пе́редъ па́ру неді́лями писа́въ я до Васъ листъ та післа́въ го на ру́ки Оле́ся. — А коли́ він не отри́мавъ мо́го ли́сту, то здае́тця й Ви сво́го не чита́ли. — — — До Ва́шої „че́сної“ грома́ди писа́въ я два ра́зи листъ, разъ щось пе́редъ З. неді́лями, а разъ висила́ючи Вамъ „Пра́вду“. — Незна́ю, якъ Ви їхъ тамъ приняли, и яки́й вплівъ они́ ма́тимуть на Ва́шу „че́сну“ громаду — зна́ю ті́льки, що я їхъ писа́въ од щи́рого се́рця. Та бу́дьте ласка́ві, напиші́ть мі́ні, якъ тамъ пре́тцінь ко́ло Ва́шої грома́ди стоїть, и чого́ я по ній сподіва́тися мо́жу. — Я сподіва́юся, що Ви не забу́дете, якъ ве́лико я на Васъ буду́ю, що Ви не забу́дете, що Ви мі́ні обіця́ли, и що своє́і обіцянки ві́рно доде́ржете. **Вамъ** (я́ко осо́бі) здае́тця, не тра ся бога́то розводи́тися о грома́дськихъ ре́чахъ — що зре́штою Вамъ мо́же би бу́ло потрі́бно, знайде́те въ мо́іхъ обо́хъ ли́стахъ. Я Вамъ ма́ю бога́то, бога́то нови́нъ говорити, не списа́въ бимъ їхъ и па трёхъ аркýшикахъ, але стри́маюся до Ва́шого ві́дпису. Про́шу Васъ ті́льки, відпиші́ть мі́ні ско́ро, та опиші́ть мі́ні в і́ р н о, д о к л а́ д н о и п о д р о́ б н о ціле́ Ва́ше сего́річне това́риство, духа[1]) єго́ и патріо́тизмъ єго́ — опиші́ть єго́, Васъ про́шу, щоби́ я знавъ, якъ ма́юся застосува́ти. Я Вамъ ду́же вдя́чнимъ за те бу́ду. — Листъ Вашъ неха́й буде́ ду́же, ду́же до́вгий, чимъ до́вший, тимъ ли́пше. Я Вамъ за те зновъ ві́рно, докла́дно й подро́бно опи́шу усі на́ші тутеє́йші стосу́нки. — За́разъ по відо́бранню ли́сту, Васъ прошу, відпи́суйте, бо я ду́же, ду́же за Станісла́въ неспокійний. Чому́ ще гро́шей не присила́єте? Луш-

[1]) поправл. на: духъ.

Digitized by Google

пінський писавъ, що до Понедівка найдальше зъ пару десятокъ надішлете, а ту уже й Пятниця, а грошей якъ нема, такъ нема. — За Лушпінського мині богато напишіть! Чи приняли уже Стебльцького и Куманівського до громади? Коли приняли, дуже добре зробили — колижъ ні, то приймайте, я по Стебльцькімъ особливе богато ся сподіваю.

А покищо прощавайте та незабувайте на мене. Щирий Вашъ товаришъ

Остап Терлецький.

Якъ тамъ „Зірці“ поводитця??

Будьте такі ласкаві, та поспитайте ся Стебльцького, чи отримавъ вінъ мій листъ — коли отримавъ, просіть го о відписъ. — Поздоровіть го відъ мене — нехай хочъ пару словечками до мене ся обізве. *К.*

II.

Львівъ 16/11 1868.

Здорові були Пане брате Товаришу!

Щось той листъ відъ Лушпінського дуже поволеньки до мене лізе! Мабуть тяжкий мусить бути, та далеко му ажъ до Львова йти. — Ци може въ громадській канцелярії така масса писанини, що тяжко виекспидіювати листъ до мене!? Бачу, якъ хорошо до діла взялись! Якъ такъ усі громадські листи зачнуть до мене писатись, то я ні одного не дочекаюсь. — Листъ передъ тижнемъ заповіли, а его ще й доселі нема. — Хорошо!

Я Вамъ ту усего поприсилаю, и до истории, и до літератури и до митолегиі, и уже дечого прилагодивъ, але я упередъ мушу бачити, що Ви взялись до діла не тільки на папері, але на ділі. Та я можу написати до Васъ, що цілий Львівъ згорівъ, що я знайшовъ 30 милл. дукатами самими и т. д., та чи Ви мині увірите? Таке то й зъ Вашою громадою. — У обохъ Вашихъ листахъ, що до мене написали, ані словечкомъ за гроші не згадали Ви. — А якъ[1]) Вашъ голова ще сего тижня не надішле принаймій 30 рінськихъ, то я подякую за секретарство, а Ви собі тоді беріть або Руденського або кого самі схочете. Я не можу жаднимъ чиномъ зъ лінивими людьми заходити у кор-

[1]) перечеркн. Ви еще.

Digitized by Google

респонде́нції. Сподіва́юся, що Ви ви́розумієте моє́ стано́висько, и самі́ не схо́чете, щобъ я ні зъ се́го ні зъ то́го компроміту-ва́вся пе́редъ ціло́ю грома́дою.

Книжо́къ Вамъ наді́шлю якъ зо́лота — самі́ найкра́щі и най-ли́пші. Пришлю́ Вамъ 12 книжо́къ „Осно́ви“, пришлю́ Вовчко́ві и Стороже́нкові оповіда́ння, пришлю́ и фізику популя́рну и и́нчихъ книжо́къ, які́ Ви ещé на свої о́чи не ба́чили, але́ якъ ка́жу, впе́редъ грошéй шліть. И я Вамъ ка́жу, у ві всімъ Вамъ годи́ти бу́ду, але́ ті́лькі під тимъ одни́мъ до́говоромъ. — Моя́ вла́сна честь и сла́ва особи́ста терпи́ть на тімъ — а я її не пу́щу на пота́лу. Ви зна́єте, що мині ещé ті́лькі й оста́лась, що до́бра, чи́ста сла́ва. — Неха́й Вамъ пото́му Руде́нський а́бо Ка-да́йський догоджа́є. —

Тай за на́ші тутéйші грома́дські спра́ви до́ти мовча́ти бу́ду, до́ки не поба́чу, що Ви спра́вді грома́дянами, не тільки de jure але и de facto. — (То все Вамъ гово́рю въ секре́ті). — То сподіва́юся я, що листъ відъ Лушпі́нського мо́же ни́ні за́в-тра надійде. — Такъ ніби зъ своєі вла́сної охо́ти мо́жете єго́ ся поспита́ти, чи вже написа́въ до ме́не листъ. — Бу́дьте ласка́ві, відпиші́ть мині ещé то́го само́го дня, якъ діста́нете листъ, щобъ мене́ заспокоїти. Я тимча́сомъ бу́ду для Стебле́цького випи́сувати літерату́ру. — **А проси́вемъ Васъ, попроси́ть Стебле́цького о відпи́съ на мій листъ. — Попроси́ть же тепе́ръ, якъ мині що до́брого жи́чите.** А покищо́ проща́вайте

Кістка.

III.

Львівъ 11,23[1]) 1868.

Пане бра́те Това́ришу!

Якъ тамъ ді́ло на́роднє Тобі́[2]) йде́. — Чувъ я, що Ти гро-ма́дишъ[3]) око́ло себе́ шестакі́въ та учи́шъ[4]) іхъ всіля́кихъ га́р-ни́хъ ре́чей. Га́рно, помага́йбігъ, але́ про гро́ші, про довгъ ся не жу́рите! Мині ся ту ажъ лице́ дре́, а Вамъ й байду́же!

---

[1]) поправл. на: 23/11.

[2]) поправл. на: Вамъ — і дописане на горі: перепраша́ю, що мині ся вирвало „Ти“. —

[3]) попр. на: Ви грома́дите.

[4]) попр. на: учите.

Digitized by Google

До усіхъ Ва́шихъ праць я Вамъ засила́ю щи́ро серде́чне помага́йбі — а́ле незабува́йте та́кже, що не до́ста то́го — тре́ба й на насъ ту незабува́ти, а́ле насъ підпомога́ти, та прина́ймій ви́нні гро́ші поприсила́ти. — Возьмі́ть собі́ уже́ разъ то до се́рця та не пускайте себе́ со́ромомъ, бо[1]) ажъ міні́ за Васъ[2]) сти́дно.

Я[3]) разомъ зъ цимъ ли́стомъ посила́ю на ру́ки Лушпі́нського листъ до Ва́шоі грома́ди. — Ви міні́ обіця́ли, що напи́шете, якъ тамъ мій листъ приймуть. — Яжъ Васъ єще́ разъ про́шу, напишіть міні́ отве́рту пра́вду, бо бимъ ся на Васъ гні́вавъ, а́ле про́шу Васъ отве́рту пра́вду — бо міні́ йде о ню — аби́ я знавъ, якъ пото́му застосува́тися.

Я Вамъ лише́ ті́лько ка́жу[4]), же ся о Васъ якъ на́йліпше сподіва́ю. Не зробі́ть зъ ме́не ду́рня.[5]) — Я Вамъ ви́ложивъ у грома́дськімъ ели́сті мої́ по́гляди на цілу́ спра́ву — вони́ здає́тця зъ Ва́шими зовсі́мъ згаджа́ютця. Ті́льки на ми́лого Бо́га, не опуска́йте ся, працю́йте, бо на Васъ и на Ва́шій грома́ді Станісла́вській ми ту бога́то раху́ємо. Напишіть міні́ та́кже, що Лушпі́нський на то все ска́же, про́шу Васъ чи́сту пра́вду. — Та працю́йте, гро́ші шлі́ть. —

Чи[6]) приняли́ Стебле́цького и Кумано́вського **ста́ршого?** Якъ ні, то прийма́йте, робі́ть у се́бе поря́дки на ми́лого Бо́га!

Якъ тамъ Лонкевичі́. — Я ба́чився ту зъ Горо́цькимъ — мо́же вінъ самъ ще попра́витця. — Відпишіть міні́ за́разъ, таки́ за́разъ тай бува́йте здоро́ві, щи́рий товариш

Кістка.

Адреса на листї:

П. П. Заклінському
вели́кому мо́му приятелеви.

IV.

Флєґмати́чний[7]) па́не реда́кторе!

Ану́ко ру́ште флє́ґмою та напишіть міні́ „Annales rei publicae Stanislaopoliensis“ — а́ле такъ, якъ то Ви зна́єте, хочъ на три,

---

[1]) перечеркн.: бл.
[2]) перечеркн.: сту.
[3]) перечеркн.: тим.
[4]) перечеркн.: то.
[5]) перечеркн.: Ви.
[6]) перечеркн.: при.
[7]) перечеркн.: ре.

Digitized by Google

на шти́ри аркýші — а́ле памъята́йте, хочъ на три на шти́ри а́ркуші. —

Ко́ждого громадяни́на мінí такъ опишíть, щобъ я єго́ ба́чивъ живо́го. — За Ва́ше дíяннє то́же розпишíтця широ́ко, та памъята́йте, пишíть на три на шти́ри а́ркуші.

„Зíрка“ уме́рла, чувъємъ, на сухо́ти. —

Бога́то довгíвъ сплати́ли? Бога́то ма́є „Пра́вда“ пренуме́ра́нтівъ на цей рік?

Бу́ду Васъ якъ рíдного бра́та „люби́ти“, якъ сповнете́ мою́ про́зьбу[1]).

Що Семе́нівъ, Кубíовичъ? Що Грома́да „з а г а́ л о м ъ“. Не пи́шу́ нічо́го бíльше, бо не ма́ю що. — Коли́ Зíрка виходи́тиме да́льше, то я ста́лимъ корреспонде́нтомъ „Зíрки“ обіцю́юся бу́ти.

Пришлю́ свого́ „Не́стора-Літо́писця“ або Григо́рия-Сковоро́ду“, або „Н. Кара́зина“, самí моногра́фиі. —

Оставайтежся здоровенькі та відпи́суйте, а́ле таки́ то́го само́го дня, коли́ листъ мій дістанете, та памъята́йте на 3, 4 аркуші.

Щирий брат Товариш
Оста́п Терле́цький
круго́м. —

Тройці 7/1 1869.
Адресса
Ostap Terlecki
in Trójca —
drch Zabłotów. —

Лист адресований:
Трíйця.
Че́сному ПП.
Л. Заклí́нському
ред. З. —
Станíсла́въ.

V.

Дорогий мій Друже!

Я прочитав Ваш лист і признатися мушу, що він для мене дуже велика несподіванка. Такого листу від Вас я ніколи не сподівав ся.

[1]) допис. олівцем: и напи́шете мінí про все оце.

Digitized by Google

І я справді незнаю, що про него подумати. Я єго читав кілька раз, шукав в нім хоть одної серіозної мисли, і не гнівайтеся, що скажу Вашими таки словами, окрім „ґрандіозного тьфу“ на Вас самих нічого в нім не міг найти. Дуже легко може бути, що я чого небудь недочитав або незрозумів, і тоді вибачте міні. Але так, як міні річ тепер показуєтся, то міні здаєтся, що Ви починаючи лист хотіли на когось плюнути, що Ви справді здоровенно замахнулись до сего патріотичного акту, і — плюнули собі самому в лице.

Можна би сказати, що плювати собі в лице то річ зовсім непотрібна, що її по крайній мірі не треба було робити при свідках; але то би значило „бути неґатором індівідуальної праці“, а я її неґатором бути не хочу.

Я незнаю як Ви сей мій лист приймите; але будьте переконані, що я єще ні одного листу не писав с таким тяжким серцем, як сего. Адже ж я був глубоко переконаний, що якби ні склались наші приватні стосунки, ми все таки останемося політичними приятелями і коли маю ужити сего слова, товаришами, і то щирими і добрими товаришами на поли народнёї праці.

Писати ж до товариша в такім тоні, в якім я мушу написати відповідь на Ваш нинішний лист, се для мене, вірте міні, річ дуже прикра.

А невідповісти на него не можна. Зачну від справи, котра обходить безпосередно мене.

Я думаю, що Ви мене знаєте уже на стільки, що я чоловік мислячий і чесний, і що мої переконаня тоже добре обдумані і чесні. Коли ж я чоловік чесний, і коли я полюбив нарід щиро і правдиво, то як Ви можете від мене вимагати, щоб я тогді кривив душою, коли на дорозі мого політичного життя можу наткнутись на параґрафи карного права? Та я не тілько голову свою – Ви ж сами кажете, що она нічого не варта — але цілого себе, із усёю своєю будущиною і карієрою покладу „під обух власти“, коли того вимагатиме інтерес справи, котру я бороню. Ідуть і інші ліпші люде під той обух, то чом же не йти міні?, а то тим більше, що як Ви кажете, про мене менче! Коли менче, то чо Ви такого галасу непотрібного наробили?

Ви ув-одно́ кладете ніби-то якусь ріжницю меже „видавцями“ метеликів і меже мною. Після моєї думки ріжниці тут абсолютно не мож робити ніякої. Ви знаєте, що метелики сі печатані у Відни, і що они без моєї помочи — жаль, що поки-

Digitized by Google

що тільки чистоформальної — не були-б зовсім печатались, по крайній мірі не в Відни. То й не робіть ніякої ріжниці між нами. Я собі заслужив на ту честь, і Ви міні того не відберайте, що міні належить ся.

Про яке Ви оце „octroy“ говорите? Кому, хто, що октроював? Дуже Ви мабуть братчику перепудились того карного права, і відай чи не страх говорить із усёго Вашого питання?[1])

На Ваші погляди на вартість метеликів нічого міні відповідати. Ви самі дуже добре знаєте, що усё, що Ви понаписували про них в Вашім листі, що усе те крайна нісенітниця. Ви мабуть знаєте, що усі ті метелики, і ті, що переведені з великоруського і оріґінальні, писані на підставі Марксових ізслідовань, і на се уже треба справді богато тупости, щоб Марксові ізслідования назвати „теориями поставленими самою тупою із соціяльних фракцій“.

Так само нічого відповідати на те, що нарід „гаразд дотепніще додумавсь свого суду о всій всячині, яка в сих книжках назгортана, без мисли поставлена і толку, як н. пр. повстає єднанне на діло освобожденія“. Оця фраза написана дуже незрозуміло, — але коли не помиляюся, то Ви мабуть хотіли сказати, що нарід ліпше знає, як єднатись на діло освобожденія, ніж ті українські аґітатори, котрі заберають ся до орґанізації соціяльної пропаґанди. Я абсолютно не можу зрозуміти, як Ви щось такого могли подумати і написати. Хіба ж галицько-попівські товариства тверезости дають Вам право се говорити, і хіба ж те, що нарід читає такі дурниці, як моралізуючі метелики Просьвіти, Науку etc. etc., що він на осліп суне у товариство тверезости, що він віддає свою землю жидам та рустикальним банкам, хіба ж се все єсть ознакою, що він додумавсь лутше до того, як братися до діла освобожденія? Сьміх і слёзи!

Ви пишите, що видавці не додумались до такої штуки, як орґанізація пропаґанди! Ви се кажете!! І відки Ви знаєте, що вони не додумались? Може звідти, що вони до неї додумались „не порадившись ні с ким попереду?“ А Ви, коли орґанізуєте товариство тверезости, радитесь із ким попереду? Та Вам же ніхто не перечить орґанізовати соціяльну пропаґанду у Станіславщині. Орґанізуйте її, — Ви не так зависимі від „власти“ як я або хто небудь другий, Ви чоловік вольний, — ну то й беріться до роботи.

---

[1]) поправл. на: писання.

Digitized by Google

„Поставили аксіому: „будь у нас люде, будуть і книжки“ в спід головою, у верх ногами“, закидаєте Ви видавцям і забуваєте, що вона в Галичині давно перевернена „в спід головою, у верх ногами“. На що печатаються популярні галицькі метелики, як не на те, щоб були в Галичині люде? І чи ж єсть лутший спосіб пропаґанди, як книжка? Коли хто що перевернув до гори ногами, то перевернули певне Ви, Пане Мелитоне. Аджеж річ ясна, що треба сказати: „будь у нас книжки, будуть і люде“. А як будуть люде, то такі книжки-метелики зійдуть на другий плян, а на перший плян внйдуть люде а з людьми акція освободження.

І які надії можна мати на рациональне провадженнє діла народнёго освободження, коли у нас люде із боязни, щоб не попастись під обух власти, кидають болотом на усіх праведних і щирих робітників народних! Нарід, котрий має таких оборонців, мусить пропасти. Запоморочений, заполошений і збитий з толку своїм попівством і своїми параґрафованими патриотами, він як пух марне загине. Не залле єгó горівка, а залле єго уся та мізерія галицька, усі ті народолюбці галицькі із заячою шкірою і заячим серцем. О бодай вас усіх із вашим курячим розумом!

І так, цілий Ваш лист такий, що я мушу усёю душою запротестувати против него. Або Ви чоловік серіозний, і тогді пишіть по людськи, або Ви плюнули на усі Ваші дотеперішні переконання, і тогді лутше не пишіть нічого.

Ваш

Остáп Терлéцький.

Відень 6/I 1876.

Digitized by Google

ЕПІФАНІЙ РОЗДОЛЬСЬКИЙ.

ПІД ХВИЛЮ.

(Статя з часів сецесії української молодїжи.)

. . . . . .

. . . . . .

До моря кривд українського народу готова вплинути нова. Всї польські шовінїсти — не виключаючи й так званих польських демократів і лїбералів — заїло накликують до безпощадного засуду і як найострійшого покараня тих, що голосно обізвали ся за права належні українському народови...

Накликують ті самі, що так заїло кидають ся на пруську гакату за засуд польських родичів, що хотїли для своїх дїтий науки в польській мові.

„To co innego!“ — але чи польська чи українська школа, то „wszystko jedno!“

Біль, що його завдадуть нашій молодїжи, заболить цїлу суспільність, а одначе не смуток, тілько радість наповняє наше серце.

Тїшить нас, що кінчить ся той тусклий час вічних жалїв і нарікань, прошень о змилуванє, а настає слушна борба на цїлій лїнїї о всї наші ідеали, о все, що становить підставу кращої будучности українського народу. Загально приписуємо квестії українських шкіл тілько педагогічну вартість, а не кладемо достаточної ваги на її велике суспільне і полїтичне значінє. А вже-ж просьвіта і вихованє є вступом до сьвятинї волї. В тім вага борби о наші школи від найнизших до найвисших, тому і радість, що борба зачала ся!

Digitized by Google

А може обійшлось би без борби?

Злощасний то настрій людської природи, що кожду нову думку, кожде нове стремління приймає з трудностю, сказати-б з ненавистю. А чей-же нове стремління не є простою охотою до „wichrzenia", але випливом якоїсь моральної або матеріяльної потреби суспільности. Воно приносить заспокоєнє тої потреби, отже є добродійством для суспільности.

І переходить перед очима нашими похід людий, окрівавлений, як Христос, слїдами сповненої на них неправди. Якаж їх провина? Дали людям нові думки, нове житє, нові стремління; не жили для себе, але для ближнїх.

За одно і за друге треба терпіти!

Старі понятя мають за собою власть, силу і богато аргументів — нові стремління тілько віру в себе і надію на побіду правди.

У нас причиняє ся до заострення борби ще факт, що за старим ладом стоять не тілько свої назадники, але й ті, що в темноті нашого народу видять силу Польщі на Руси, видять одиноку спроможність польщення нас.

Борба закінчить ся побідою правди — так мусить бути! — правда за нами...

Ненависть і напади ворогів наших стремлінь причинять ся до їх побіди!

Кождий новий закид викликує новий доказ, відкриває нову сторону ідеї — кождий новий напад, новий удар додає сьвіжої сили.

Різбар ударяє і калїчить камінь, щоби зробити з него твір штуки — так вороги наших стремлінь, ударяючи на них, проти своєї волї додають їм сили, виробляють і викінчують...

Не бояти ся нам нападів і лайки, а дякувати за удари!

І ще одну сторону нападів варто вияснити.

В борбі о наші ідеали закидують нам вороги, що ми воюємо негацією.

Сьмішна, недорічна бесїда!

Певно, кождий рух за новим ладом є негативний для старого, — для себе самого він позитивний.

Борба за нашу волю, за право до шкіл, за право до народньої самоуправи негує старе безправє, стару неволю (вони називають се „історичними правами", ми — „історичним безправєм"), але афірмує справедливість — волю.

Digitized by Google

Цїлию нашої борби не є негація, ні, і сто раз ні! Най уступить безправє, а певно ніхто його не буде поборювати! Цїлий нарід не веде борби з вітраками!

Тому ще раз кличемо: не бояти ся нам слїпих ударів, які принесе, мусить принести борба, — не нарікати на страти при демонстраціях, доходженях свого права, маніфестаціях за правдою!

Мусить хтось задемонструвати, мусить явно доказати, що дїє ся зле — не один, не сотки, але всї ми до сего обовязані — цїлий нарід — мілїони...

Зачала молодїж і стало ся добре, — понесли ся на її поклик сотки тисячів голосів з народу, як би глухий стон болю огірченої і наболїлої душі народу — а понесе ся їх більше й більше, аж заговорить цїлий нарід. Настане ще більша борба... мусить настати!

Най борють ся! Борба виробляє сили, будить чувства і мисли, пориває до дїл. Хто має правду за собою, той побідить. Побіда лишить ся при тім, кому належить ся.

Для всїх є місце в людстві — всїм належать ся рівні права — але дістає їх той, хто не злякає ся борби, хто працює, хто терпить!

Даром не дають нїкому, — трудно, аби без борби уступив той, хто закушав легких овочів безправя...

Тому цїлий український нарід кличе до своєї молодїжи:

Боріть ся в добрій вірі і після ваших сил. Ваші дїла будуть доказом Вашої вартости.

А нагородою за всї терпіня і болї — буде вдячність цїлого народу, що його підносите о один ступінь висше, бо даєте йому ясно пізнати потребу і конечність борби за все, що становить суть народнього житя — за все, що становить надїю красшої будучности!

Хочете більшої нагороди?!

Digitized by Google

Др. Іван Копач

уродив ся 4. марта 1870 в Грозьові в Галичині (Старосамбірський повіт) в убогій селянській сїмї. Шкільна наука: друга і третя нормальна кляса в Василіянській школї в Лаврові в рр. 1880—1881, низша гімназія у Василіян в Бучачи в рр. 1882—1885, висша в Дрогобичи 1886—1889, фільософічний видїл (фільософія, славянська та клясична фільольогія) у Львові 1890—1894 (з одноріченою перервою в 1891/2 на військову службу). Кваліфікаційний іспит для латини, греки й української мови як головних фахів 1 червня 1897. Промоція на доктора фільософії (з клясичної фільольогії і всесьвітньої історії) 11 жовтня 1901.

Др. Копач відбув три наукові подорожі: а) в лїтнім курсї 1900 р. до Відня, звідки зробив поїздки до Монахова, Дрезна і Берлїна, головно для розширеня сьвітогляду через звиджуванє музеїв, бібліотек, галєрій образів і т. п. (тоді належав і до віденської „Сїчи"); б) в лїтнім курсї 1901 р. до Відня і Берлїна головно задля розширеня відомостий в царинї славянської фільольогії у проф. Ягіча і Брікнера; побіч того принагідно слухав викладів проф. Паульзена, Гарнака, Шмоллєра та Вілямовіца; в) дволїтня подорож до Берлїна в рр. 1903—1904 в цїли приготовленя ся до наміреної габілїтації з клясичної фільольогії на львівськім університетї, при чім близше особисте знакомство з професорами: Паульзеном, Вілямовіцом-Меллєндорфом, Дільсом і Едвардом Маєром.

До учительської служби вступив з початком р. шк. 1896/7 як суплєнт в академічній гімназії у Львові; в рік потім заіменовано його дїйсним учителем в Тернополи, де й був до 31 серпня 1901 р. Звідси перенїс ся назад до академічної гімназії у Львові і ту остає й доси.

Digitized by Google

Побіч значного числа т. зв. популярно-наукових статей (головно в фейлєтонах „Дїла“ і де инде), а також значного числа рецензій в „Записках Наук. Тов. ім. Шевч.“ випадає зазначити отсї наукові працї:

1) Quantum Andriae compositio ad Terentii artem comicam illustrandam conferre videatur (Eos V. p. 1899).

2) Reforma nauki języka łacińskiego rozpoczęta przez H. Perthesa (Sprawozd. gimn. w Tarnopolu 1901).

3) Die lateinischen Infinitive auf -ier (Indogermanische Forschungen 1901).

4) Kritische Analyse der sogenannten Thukydideischen „Archäologie“ (Wiener Studien XXIII 1901).

5) Будучність гімназий (Гадки проф. Паульзена) Львів 1901.

6) Партийна полїтика і мораль (переклад Паульзенового викладу п. з. „Parteipolitik und Moral“ з обясненями і додатками) Львів 1901.

7) De Horatii recte vivendi praeceptis (Eos VII 1902).

8) Родинне житє (переклад з Паульзена), Львів 1903.

9) Социялїзм, етика і полїтика, Львів 1903.

10) O Platońskim Fedonie (Eos XI 1905).

11) Що то таке людске думанє. Львів 1906.

В рр. 1906 і 1907 був редактором „Учителя“, орґану Руського Педаґоґічного Товариства.

Digitized by Google

ДР. ІВАН КОПАЧ.

НА ПЕРЕЛОМІ ДВОХ ВІКІВ.

Конець девятнацятого і початок двацятого. — Та не спеціяльно про Україну або про Галичину снує ся отсе моя думка, та й не спеціяльно про політику або про техніку. Ні, мене тут обходить передовсім онтой найзагальнійший чинник духового житя людий, котрий коротко називає ся сьвітоглядом.

Та не про сьвітогляд усіх людий на сьвіті або усіх верстов якогось одного народа гадаю я тут говорити. Ні, я сим разом хочу лиш говорити про сьвітогляд проводирів розвою людської культури — очивидно, о скільки взагалї можна говорити про яку небудь одноцїльність і однородність такого сьвітогляду. Бож звісно: властиво кождий чоловік, як має свою до якогось степеня окрему, питому собі, тїлесну фізіогномію, так також має кождий і свій своєрідний подекуди сьвітогляд. І як нема мабуть анї двох листків на землї зовсім а зовсім тотожних, так також мабуть нема й між людьми зовсім а зовсім що до всїх подробиць тотожних сьвітоглядів. Однак всеж таки, коли дивити ся на річи у великих розмірах, то мимоволї бачиш на цїлих більших просторах історії людства ті самі, а бодай дуже подібні, основні характеристичні прояви, які й дають право говорити про однородність — розуміє ся, у тих власне точках — сьвітогляду цїлих груп людства.

І так, всї ми звикли думати й говорити про догматичний чи там авторітативний і рецептивний характер провідного сьвітогляду в середних віках: традиція церкви і Аристотель — то жерела всякого знаня; головна задача і штука — вміти черпати з тих жерел. Вправдї

Digitized by Google

найновійші досліди над середновічною т. зв. схоластичною духовою культурою показують, що і в середних віках духове житє не було вже так зовсім скостенїле[1]); але всеж таки зміна відбувала ся так поволи і так незначно і в такій остаточній зависимости від авторитету традиції церкви, що загальний характер виходить справді в основі рецептивний і догматичний.

І в грунті річи той характер рецептивности тобто характер покірного перейманя і наслїдованя лишає ся й дальше, в часах т. зв. гуманїзму і реформації — лиш, що в гуманїстичних кругах першим авторітетом служить старинна позитивна штука й наука в противенстві до метафізичних спекуляцій схолястики, а в кругах реформістичних само Сьвяте письмо в противенстві до тягару фактичного, історією виробленого, церковного строю.

Аж XVIII вік (очивидно, бесїда все лиш про найвисші вершки розвою!) завзяв ся увільнити себе від тих посторонних авторітетів і, урадований величними здобутками нового математично-фізикального знаня, оголосив першим жерелом правди власний розум. На взір математичних і механічно-фізикальних теорем, розум XVIII в. висновував з кількох основних льогічних аксіомів тобто з гори принятих тверджень дедуктивним способом цїлу найвисшу людську мудрість, навіть природне право (Naturrecht) і розумну релїгію (Vernunftreligion). І ті свої витвори подавав за одиноко вартні догми, за „вічні правди".

Та прийшла французька революція, великанська проба осущити природне право і розумну релїгію в історії. І в житєвій практиці показало ся як на долони, що ті розумові витвори фільософів XVIII в., о скільки відносили ся до житя людського, були вправді „догмами", але на всякий случай не були одиноко вартними „вічними правдами". І так минув „вік фільософічний", а прийшов „вік історичний" тобто — вік XIX.

---

[1]) Пор. статю професора штрасбурського університету Baeumker-a п. з. „Geist und Form der mittelalterlichen Philosophie" в „Internationale Wochenschrift für Wissenschaft, Kunst und Technik" (1907 ч. 15 і 16): „Dem schärfer blickenden Auge dagegen zeigt das kulturelle Leben und mit ihm die Philosophie auch im Mittelalter ein langsames, aber unaufhaltsames Drängen, eine allmähliche Verschiebung". — „Ja, Adelhard von Bath vergleicht diejenigen, welche, ohne ihre eigene Vernunft zu gebrauchen, bloss der Autorität folgen, den unvernünftigen Tieren, die sich die Fessel umwerfen lassen und blindlings dem Halfter folgen". — А подібні думки висказували і Альберт Великий (званий Doctor universalis, ум. 1280 р.) і Duns Scotus (званий Doctor subtilis, ум. 1308 р.) і Bacon (чит. Бек'н) Roger (званий Doctor mirabilis, ум. 1294).

Digitized by Google

„Вік XIX — так характеризує його проф. Паульзен в „Kultur der Gegenwart“ (том I. стор. 299 і дальше) — починає ся великим зворотом проти „виключного панованя розуму“ (Aufklärung), котрий то зворот ми називаємо романтизмом. Почата Гердером реакція проти абстрактного і неісторичного раціоналїзму, естетично-релїгійна туга за тим, що позитивне і конкректне, новогуманїстичне одушевленє клясичною стариною, любов (Schwärmerei) до природи і всего, що простонародне і первісне, старовинне і далеке, вкінци також полїтично-церковна реакція проти раціоналїстичного радикалїзму революції — все те зібрало ся разом, щоби викликати ту велику зміну настрою, яка віддїлює saeculum historicum від saeculum philosophicum. Навіть фільософія звернула ся від раціоналїзму до історизму, від мертвої природи до духа, який власне проявляє ся в історичнім житю; спекулятивна фільософія відкидає старораціоналїстичний спосіб думаня, взорований на математиці і механїці, а натомісць, глядячи на органїчний сьвіт і історію, впроваджує діялєктично-еволюціоністичний сьвітогляд, котрий вкінци і сам розум і саму правду уважає елєментами розвою (als ein Werdendes). — В другій половині столїтя історичні дослїди розросли ся до величезних розмірів. Навіть до природних наук вдер ся той історично-генетичний спосіб думаня“.

„Вислїд тої праці був задивляючий; вік XIX виробив надзвичайно широкий погляд на історичне житє. Революцію, яку він викликав в історичнім сьвітоглядї, можна сьміло покласти побіч революції, яку в фізикальнім сьвітоглядї викликав свого часу вік XVI і XVII. Вузький овид старої біблїйно-античної „всесьвітньої історії“ роздер ся мов би яка мрачна занавіса, і наше око сягає тепер в незмірну глубінь. А де вже історія не видить, там отвирає вигляд преісторія; а де й ся кінчить ся, там біогенетична теорія дає погляд у дальшу туманну далечінь, представляючи історичне житє лиш як хвилинку житя землї, а дальше — житя цїлого всесьвіта.

„Та з тим лучить ся иньша дуже важна зміна: заступленє догматичного й абсолютистичного способу думаня історичним і релятивістичним. Давнїйше була віра в те, що всюди, в теольогії, в метафізиці, в етиці, в природнім праві, а навіть в реторицї і граматиці, можна дійти до абсолютних тобто вічних правд. Натомість сучасність глядить на всї людські річи як на історичні витвори, що історично повстали і дальше з бігом часу зміняють ся, як от прим. бесїда, а також

Digitized by Google

право і релїгія. А через те зникли вічні правди. Як бесїда, так також релїгія і право є елєментами вічно змінчивими, часово обусловленими, а через те і в абсолютно важні формулки невловимими. Всякі формулки є лиш чимсь тимчасовим, нема нїчого остаточного (es gibt kein *definitivum*).

„Так говорить „історичний змисл", гордість XIX віка; він з конечности увідноснює (relativiert) всї правди; условність чи там случайність всего, що обовязує — то його головна засада. Все пливе[1]), в історичнім житю нема нїчого абсолютно постійного, навіть і в науцї нї; є лише „історичні категорії", що пливуть як і самі річи. Аж до фізики і самої математики втискає ся сей змінений спосіб думаня: понятя — то не скостенїлі копії неповорушних єств (Wesenheiten); то лиш (так сказати-б) приряди, що служать до ухопленя дїйсности — приряди, котрі так само як і та дїйсність, підпадають безнастанно змінї тобто именно улїпшуючому пристосованю" (стор. 301).

Так виглядає вік XIX — в провідних тобто найвисших і найрухливійших течіях свого інтелєктуального житя. Чи се остаточний стан? Чи се може вже *definitivum?*

Вік XIX прийшов, як ми бачили, власне до заключеня, що в загальнім і безнастаннім розвою нема жадного *definitivum.* А наколи се правда, то се значить заразом, що й його становище тим самим не може бути вже остаточним і оконечним тобто таким, поза котре не було-б уже жадного дальшого виходу. І справдї. Супроти загального історичного релятивізму у всїх теоріях розвою, які випродукував вік XIX, мусимо ми спитати ся: А деж ті вартости, якими цїнить ся житє чоловіка? вартости, які дають міру людям і їх думкам? вартости, задля яких лиш би й варто вкінци нераз зносити безчисленні злидні і проклони туземного житя? Деж в такім разї є, питаємо, та орієнтаційна точка, з котрої-б кождому, именно в хвилях сумнїву і зневіри, стало видко, що робити а чого не робити, що приймати а чого не приймати, чого держати ся а чого не держати ся? Де правда і добро? Чи може то, що першому лїпшому чоловічкови захоче ся твердити, і то може нераз і проти „лучшої совісти", лиш так для одинокої засади самолюбного упору або, ще гірше, самолюбної матеріяльної вигоди: коби лиш, мовляв, моє було на вéрха? — Ті і тим подібні питаня передовсїм пе-

[1]) Хтож не пригадує собі тут мудрости, висказаної вже около р. 500 пер. Хр. „темним" Гераклїтом з Ефезу: *πάντα ῥεῖ*?

Digitized by Google

кучі для кождого проводиря других: для батьків супроти синів, для учителів супроти учеників, для всяких душпастирів супроти повіреної їм пастви, взагалї для всяких провідників народу супроти народу — а навіть вкінци і для кождого поодинокого — очивидно, думаючого — чоловіка з окрема супроти самого себе. Як людство погодить ся з тим станом, до якого його веде „науковий" вислїд XIX віку?

Історія Европи памятає докладнїйше вже два такі подібні моменти.

Перший раз було се в другій половинї V віку пер. Хр. в Атенах[1]). На вершках умового житя стояли тодї там власне софісти, перші мабуть в Европі, поклонники і проповідники загального епістемольогічного релятивізму, — з котрих один і то головний, Протагор, якраз твердив і голосив, що „мірою всїх річий є сам чоловік, именно що до тих, котрі є, що вони є, а що до тих, котрих нема, що їх власне нема" (Πάντων χρημάτων μέτρον ἄνθρωπος, τῶν μὲν ὄντων ὡς ἔστιν, τῶν δὲ οὐκ ὄντων ὡς οὐκ ἔστιν). Та от цїкаво, що якось рівночасно з тим зявила ся десь зараз же й загальна мода учити ся, як би „слабшу справу зробити міцнїйшою" (τὸν ἥττω λόγον κρείττω ποιεῖν) т. зн. евентуально в даних обставинах також неправдиву правдивою, а несправедливу справедливою — бо дивним дивом, мимо теоретичного нїби зрівнаня вартости всїх поглядів, таку ріжницю між одним а другим відчувано, так як і ми єї — мимо релятивізму XIX в. — все ще відчуваємо.

І Атени полїтично дорого заплатили за ту моду. Але людство скористало, бо софістика зродила як свою протитрутку безсмертні диспути Сократа і першу школу точного т. зн. методичного шуканя правди, Платонову Академію, з котрої вийшов і, довгі віки найвпливовійший в Европі мислитель, Арістотель.

Сократ старав ся уратувати обєктивну (т. зн. для всїх обовязкову) правду від самоволї змінчивого індівідуалїзму, ховаючи повний її маєстат аж у самого Бога. „Люди — каже він при розправі до своїх судиїв, — що прислухують ся моїм розмовам, думають за кождим разом, що певно я знаю се, що до чого виказую другим брак знаня. Тимчасом здає ся, панове

---

[1]) Про се ширше передівсїм Eduard Meyer: Geschichte des Altertums (том IV і V, Berlin 1901). — До цитатів пор. H. Diels: Die Fragmente der Vorsokratiker, griechisch und deutsch.

Digitized by Google

судії, що так по правдї то лиш сам бог є мудрий і в своїй відповіди[1]) (називаючи мене наймудрійшим з людий) він зазначує мабуть лиш се, що людська мудрість дуже мало що варта. Він же очивидно говорить не спеціяльно про Сократа, іно уживає мого імени так для приміру лише, немов би казав: Той з вас, люди, є наймудрійший, котрий так як Сократ пізнав, що по правдї його знанє супроти ідеалу мудрости не має (майже) жадної вартости"[2]).

Плятон пішов дальше. Розвиваючи щораз висше і ширше діялєктичну методу Сократа, він старав ся таки конче і для людської мудрости уратувати можливий степень обєктивности, а тим самим і можливий степень конечної в людськім житю нормуючої обовязковости. Взірцем була йому найточнїйша з людських наук — математика[3]): преціньь коли математика можлива, то й людське обєктивне знанє взагалї чейже бодай до якогось степеня можливе і не може бути правдою тверджене Протагора, що кождий людський погляд однаково вартний. Тим проблємом Плятон займає ся передовсїм в діяльогу „Теайтетї" — очивидно, як звичайно, вкладаючи свої гадки в уста свого бувшого дорогого учителя Сократа.

Сократ говорить з Теайтетом про єство людського знаня. І вкінци Теайтет заявляє, що на його думку знанє — то нїчо иньшого, як лиш спостереженє (p. 151 e: οὐκ ἄλλο τί ἐστιν ἐπιστήμη ἢ αἴσθησις). На те

Сократ: „Ти висказав не маловажний погляд про єство знаня, лиш такий, який вже й Протагор виповів. Тільки що Протагор те саме сказав иньшими словами, іменно: що мірою всїх річий є чоловік, що до тих, котрі є, що вони є, а що до тих, котрих нема, що їх нема. Ти-ж певно читав Протагора?

Теайтет: Очивидно, і то нераз.

С. Чи-ж не думаєш, гадаєш, Протагор менше-більше отсе: Кожда річ єсть для мене такою, якою менї видає ся; а для тебе знов такою, якою тобі видає ся? Ти-ж чоловік так само як я — правда?

Т. Очивидно, що він так думає.

---

[1]) Sc. даній Атенцеви Хайрефонтови в дельфійській пророчнї на питанє, хто наймудрійший.

[2]) Пор. Плятонову „Оборону Сократа" гл. IX (p. 23 ab).

[3]) Кажуть, що при входї до Плятонової Академії стояв напис: *Μηδεὶς ἀγεωμέτρητος εἰσίτω.*

Digitized by Google

С. Ну, та й треба-ж тепер приняти, що такий мудрий чоловік не говорить преціньтак собі що-будь на вітер; отже й підемо за ним. — Та от скажи но ще се: Чи не буває иноді так, що, хоч той сам вітер віє, а преціньодин мерзне, а другий ні? або: один мерзне мало, а другий дуже?

Т. Очивидно, що таке буває.

С. Ну, то й якже? Чи ми маємо тоді вітер сам про себе назвати „зимним“ чи „незимним?“ Чи може маємо повірити Протагорови, що той вітер для того, що мерзне, є зимним, а для того, що не мерзне, незимним?

Т. Та хиба так.

С. А чи-ж не являє ся се також так онтим двом людям, (про котрих говоримо)?

Т. Очивидно.

С. А чиж те „являє ся“ не є власне спостеріганєм?

Т. Очивидно.

С. Отже явище і спостереженє є чимсь одним і тим самим при теплї і при всїх иньших подібних вражінях. Бо преціньтак, як кождий спостерігає, так також кождому все й видає ся, що воно є.

Т. Так.“

Наступає потім довша дігресія, в котрій Сократ між иньшим легко натякає Теайтетови на такі дивні річи, як те, що для всїх здорових т. зн. нормальних людий мимо їх тїлесних ріжниць і змислових вражінь преціньоднаково обовязуюче значінє мають прим. отсї думки: Нїчо що до міри анї що до числа не може стати більшим анї меншим, не бувши попереду рівним самому собі; або: Се, до чого нїчого не додано анї від чого нїчого не відшиблено, мусить остати рівним самому собі; або: Нїчо, чого перед тим не було, не може опісля бути, наколи-б не повстало (p. 155 ab). Вкінци Сократ, скидаючи маску і звертаючи ся до иньшого учасника розмови, математика Теодора, отверто заявляє зі звичайною собі іронїєю: „Протагор зовсїм влучно, гадаю, сказав, що те й є, що кождому являє ся. Лиш початок його викладу здивував мене, іменно, що, починаючи свою науку „Про правду“, не написав, що мірою всїх річий є свиня або малпа або якесь иньше ще дурнїйше сотворінє, уздібнене до відбираня вражінь. Так був би зачав в сам раз величаво і гордо, зазначуючи заразом те, що, між тим як ми його подивляли ізза мудрости немов якого бога, він що до розуму зовсїм не був висший від (жабячої) пуголовиці, не то від якого чоловіка. Бо якже, Тео-

Digitized by Google

доре? Наколи для кождого має бути правдою те, що він собі виображує під впливом своїх кождоразових вражінь, і нїхто не може анї стану другого чоловіка лїпше осудити анї погляду його провірити, чи він правдивий чи похибний, то звідки-ж Протаґор є так мудрий, що ще й гроші бере за науку других, а ми є дурні і нам треба іти до него до школи, як небудь на його думку кождий сам є для себе мірою мудрости? І якже супроти того ми не маємо думати, що Протаґор так говорить лиш для підхлїбства товпі?...“

Та досить. Цїкавий читач нехай вже дальше сам отворить собі ті безсмертні документи народин точної науки і правдивої фільософії.

Та минуло 400 лїт. Над усїм культурним сьвітом панував гордий і могучий Рим, а в нїм боги з роду Юлїя[1]). Так високо на землї підійшла була вартість чоловіка. А вартість житя?

Про те богато цїкавого можна довідати ся у Тацита і Светонїя, у Ювеналя і Петронїя[2]). Але я тут радше приведу слова більше знакомого і близшого нам сьвідка, сьв. апостола Павла: „То з неба заповідає ся Божий суд на всю безбожність і несправедливість людий, котрі правду придушують неправдою. Бо що про Бога можна знати, се для людий є доступне; Бог їм те обявив. Преціньо Його невидиме єство є видиме умови людському в Його творах почавши від сотвореня сьвіта; іменно (є очивидна) Його вічна сила і божество[3]): так що людий нїяк не можна виправдати з того, що вони Бога знали, але Його як Бога не славили анї не благодарили, лиш гадки їх спустїли[4]), а серце їх нерозумне помрачило ся. Стали дурними, бо узнали себе занадто мудрими; в замін за велич вічного Бога

---

[1]) Вже Горацій адресує оду Carm. IV, 5 (в р. 13 пер. Хр.) до Августа словами „Divis orte bonis, optime Romulae custos gentis“ і каже вкінци:

Te multa prece, te prosequitur (sc. Римлянин) mero
defuso pateris, et laribus tuum
miscet numen, uti Graecia Castoris
et magni memor Herculis.

[2]) Гляди впрочім L. Friedländer: Darstellungen aus der Sittengeschichte Roms (7 вид. 1901).

[3]) В оригіналї грецькім стоїть: ἥ τε ἀΐδιος αὐτοῦ δύναμις καὶ θειότης, в лат. переводї: sempiterna quoque eius virtus et divinitas, в нїмецькім Weizsäcker-a: seine ewige Kraft sowohl als Gottesgüte. Звідки Weizsäcker взяв „Gottesgüte“, не знаю; менї видить ся, що сам апостол розумів під θειότης всї иньші прикмети, які ми приписуємо Богу побіч вічної (творчої) сили.

[4]) Прошу звернути особлившу увагу на се вираженє!

Digitized by Google

взяли подобу смертних людий, птахів, четвероногів і повзунів. І тому погрузив їх Бог через похоти їх серць в нечистоті, щоби безчестили свої тїла на собі самих; а се за те, що заміняли правду Божу на лож і принесли почесть і молитву сотворіням місто Творцеви". — Так пише св. апостол до Римлян (гл. 1, 18—25) і характеризує відтак короткими, але надзвичайно могучими і різкими почерками ті моральні збоченя, які виросли на ґрунті великої самоволї необмежених, як здавало ся, панів сьвіта.

А що-ж наука? Преціньже були вже і школи і бібліотеки і музеї — і гроші для них. І було се вже, як сказано, 400 лїт по смерти Плятона.

Той сам апостол говорить і про науку — в першім листї до Коринтян (гл. 1, 20 і дальше): „Деж мудрцї? де книжники? де учені дослїдувачі[1]) сьвіта сего? Чиж Бог не зробив мудрости сьвіта сего глупотою? Тому що сьвіт під мудростю Божою при помочи мудрости не пізнав Бога, то Бог постановив при помочи нерозуму обявленя спасти віруючих[2]). Бо коли Жиди пильнують знаків, а Греки шукають мудрости, ми проповідуємо Христа розпятого — що для Жидів є соблазном, а для поган нерозумом, для покликаних однак, зарівно Жидів як і Греків, Христом, Божою силою і Божою мудростю. Бо безумство, що походить від Бога, є мудрійше від людий, а слабість, що походить від Бога, є міцнїйша від людий. Бо глядїть на ваше покликанє, братя; нема між вами много мудрих по плоти, анї много могучих, анї много благородних[3]). Лиш те, що у сьвітї уважає ся глупим,

---

[1]) В оригіналї: *συνζητητής*, в лат. переводї: conquisitor, в церковно славянськім (на мою гадку, зовсїм недоладно): совопросникъ, у Weizsäcker-a: Streitkünstler т. зн. люде, що вміють зручно спорити зі собою, очивидно, в формі диспут, зглядно ріжних критик і антікритик.

[2]) Я умисно не обясняю отсих і дальших парадоксальних (т. зн. несподіваних і, здавало-б ся, зовсїм безглуздих) слів апостола. Заки однак котрий „критичний" читач, що можливе, схоче махнути на них рукою, нехай вперед бодай ще лиш те одно подумає: що в тих словах преціньможе містити ся щось і такого, чого він ще може не розуміє. На кождий случай висказує ті слова чоловік, котрий як добрий знакомий щораз то нових і нових мілїонів людий пережив вже, Богу дякувати, близько 2000 лїт. А на кількож то знакомих і на кілько бодай десяток лїт можемо числити ми, „критичні"? Впрочім не завадить пригадати собі при тій нагодї і слова Goethe: „Die vernünftige Welt ist als ein grosses unsterbliches Individuum zu betrachten, welches unaufhaltsam das Notwendige bewirkt und dadurch sich sogar über das Zufällige zum Herrn erhebt."

[3]) Се слово треба розуміти про походженє (т. зн. уродженє в висших сферах людської суспільности), а не про моральну вартість: грецьк. *εὐγενεῖς*, лат. nobiles, нїм. (Weizsäcker) vornehm.

Digitized by Google

вибрав Бог, щоби завстидати мудрих; і те, що у сьвітї уважає ся слабим, вибрав Бог, щоби завстидати міцних; і так само вибрав Бог те, що у сьвітї уважає ся пониженим і згірдним[1]), і вибрав те, що є нїчим, на те, щоби в нїчо повернути те, що є чимсь: щоби не гордувала плоть перед Богом... І так і я, братя, прийшов був до вас задля возвіщеня вам сьвідоцтва про Бога, не як майстер слова або майстер мудрости (οὐ καθ' ὑπεροχήν λόγου ἢ σοφίας). Я-ж виступив перед вами, не знаючи нїчого більше як лиш Ісуса Христа, і то розпятого. І серед вас чув я (особисто) неміч і боязнь і велику непевність, і моє слово і моя проповідь опирали ся не на полонюючій краснорічивости знаня, лиш на показї сили духа, щоби ваша віра стояла не на мудрости людській, лиш на силї Бога"[2]).

Таке становище апостола супроти людської могучости і людської мудрости. Як бачимо, величезний контраст міцного, своєї Божої вартости безпосередно собі самосьвідомого, духа супроти всякої зверхньої („плотської") сили і величи. І так — скажім в дусї апостола, на звичайну людську міру зовсїм „безумно" — почала ся та нова течія розвою культурного сьвіта, котрої імя: христіянство[3]). І так другий раз в історії людства уратовано духову звязь людий з ідеєю вічної правди — як небудь знов стрій полїтичний, сим разом римський, також розвалив ся.

Не обійшло ся христіянство без людської, до того навіть „поганської" науки, именно фільософії[4]). Лїтература патристична, а передовсїм св. Августин (De civitate Dei) і св. Тома з Аквіну (Summa theologiae) сьвідчать про се як найвиразнїйше.

А яке-ж становище обох тих елєментів т. зн. релїгії і науки супроти зазначеної нами висше грозячої духової крізи нинї?

Римська курія боронить ся проти „модернїзму" булями. І проф. Паульзен (протестант) зовсїм не дивує ся тому: „Для

---

[1]) І сї два слова треба розуміти про походженє і суспільну позицію перших христіян: грецьк. *τὰ ἀγενῆ τοῦ κόσμου καὶ τὰ ἐξουθενημένα*, лат. ignobilia mundi et contemptibilia, Weizsäcker: Was der Welt für unedel gilt und verachtet ist.

[2]) *Καὶ ὁ λόγος μου καὶ τὸ κήρυγμά μου οὐκ ἐν πειθοῖς σοφίας λόγοις, ἀλλ' ἐν ἀποδείξει πνεύματος καὶ δυνάμεως, ἵνα ἡ πίστις ὑμῶν μὴ ἢ ἐν σοφίᾳ ἀνθρώπων, ἀλλ' ἐν δυνάμει θεοῦ.*

[3]) Пор. впрочім A. Harnack: Die Mission und Ausbreitung des Christentums in den ersten drei Jahrhunderten (Leipzig, 1901). Є вже й 2. виданє в 2. томах (1906).

[4]) Пор. передовсїм A. Harnack: Lehrbuch der Dogmengeschichte (3 томи, 3. виданє 1894—1897).

Digitized by Google

церкви — каже він, — котра хоче дати людям абсолютну певність спасеня, для душпастиря, на певности котрого повинна опирати ся віра других, така[1]) „наука“ є на кождий случай лихою (misslich) основою. І тому не можна так дуже дивувати ся, що католицька церков не хоче йти тою дорогою; вона була доси догматичною і не хоче ставати „історичною“, і тому вона обстає також твердо при догматичнім характері своїх теольогічних студій: тверда віра або бодай міцна (resolut) рішучість до послуху, придержувати ся догматично усталених фактів і формул — видають ся їй важнїйшими, чим історичне знанє і здібність до критичних розслїдів. Та по правдї, і в протестантській церкві нїколи не бракувало людий і не бракує їх і нинї, що споглядають з завистю на католицьку церков, на її авторітативно утверджене добро і її понад сумнїв і критику підносячу людий науку“.[2])

А щож сьвітська, вільна наука?

Ся й сама бачить щораз частїйшу утому серед власних кругів именно історично-фільольогічних, мов би власне про котрих і сказане було колись слово апостола: „всегда учащя ся и николиже въ разумъ истины пріити могущыя“. Бо в історії з року на рік, а радше навіть майже з дня на день треба властиво поправляти свої погляди відповідно до що раз то новших жерел або й лише новших і то не все конечно лїпших комбінацій т. зв. жерел. Один з найбільших сучасних істориків, згаданий уже висше А. Гарнак, професор церковної історії в берлїнськім університеті, зазначує се недвозначно при кінци першого тому своєї двотомової Історії Пруської Академії наук. „Як же иньшим є настрій нинї! Вправдї „історія розвою“ є й нашим[3]) кличем (Zauberwort)... Але таки зазначити треба, що безпосередна виховавна вартість науки стала нинї меншою, що звязь науки з висшим житєм чоловіка як одноцїльного єства стала слабшою і точна метода має тенденцію зійти на плитке, легке до виученя, ремесло“[4]).

---

[1]) Т. зн. релятивістична, що не дає в жадній точцї певности.

[2]) Die Kultur der Gegenwart I, стр. 302. – Про практичну сторону борби римської курії проти „модернїзму“ пор. передовсїм Паульзенову статю п. з. „Die Krisis der katholisch-theologischen Fakultäten Deutschlands“ в „Internationale Wochenschrift für Wissenschaft, Kunst und Technik“ з 7. грудня 1907.

[3]) Т. зн. так як на початку XIX столїтя.

[4]) „...Aber der Einsicht soll man doch Ausdruck geben, dass der unmittelbare Bildungswert der Wissenschaften geringer geworden ist, dass die Beziehungen, die sie zu dem ganzen Menschen und zu seinem höheren Leben hat, lockerer geworden sind, und dass die strenge Methode zum Handwerksmässigen zu führen droht und, als bloss eingelernte, verflacht“ (стр. 791).

Digitized by Google

А те саме констатує прим. і проф. фільософії в Єні Рудольф Айкен (Eucken) в своїх „Lebensanschauungen der grossen Denker“[1]). Він пише у вступі до названої книги: „Послідні десятиліття і століття виконали величезну працю і змінили через те вигляд сьвіта і спосіб житя. Але гордий побідний похід тої праці не заспокоїв заразом бажань душі чоловіка і рівночасно з зовнїшним тріюмфом не піднїс також до бажаної висоти нутра чоловіка (den ganzen und inneren Menschen)“. І додає вкінци: „Je mehr aber das innere Vermögen durch Nichtgebrauch verkümmert, desto ärmer und leerer wird der Mensch inmitten aller Erfolge, desto mehr sinkt er zu einem blossen Werkzeug eines seelenlosen Kulturprozesses, der uns packt und fallen lässt, der mit dämonischer Gewalt über Leben und Tod der Individuen wie Geschlechter dahinschreitet, um schliesslich uns alle dem Abgrunde des Nichts zuzuführen, dem er selbst verfallen ist“.

І чиж диво, що серед такого стану річий молодий Нїцше[2]) відвернув ся від „історії“ і став „пророком“? І чи диво, що його — іменно блискучі поетичною формою — „пророцтва“ облетїли мов ураґан цїлий культурний сьвіт? Навіть у нас, в Галичинї, видїв я людий, іменно молодих студентів унїверситету, як вони шукали „правдивої мудрости“ тобто, очивидно, облегченя для своєї душі, упадаючої під, навіть ще добре й неспробованим, тягаром думаня і житя — у Нїцшевого Заратустри!

Та Нїцше вмер на самім „переломі віків“, 25. серпня 1900 — і не спас людства своєю теорією „надчоловіцтва“. Кріза лишила ся. І XX. вік буде мусїти шукати виходу. І вже й шукає. Книга Eucken-a „Die Lebensanschauungen der grossen Denker“ — то також одна з тих праць, що сюди належать; а ще більше його-ж: „Der Kampf um einen geistigen Lebensinhalt“ (1896) і „Grundlinien einer neuen Lebensanschauung“ (1907). А до того самого, хоч і не все тими самими дорогами, зміряють також прим. L. Stein (професор в швайцарськім Бернї): „Der Sinn des Lebens“ (1904) і H. Höffding (професор в Копенгазї): „Philosophische Probleme“ (1903) і „Religionsphilosophie“ (1901). Навіть вже й часопись засновано з подібними цїлями п. з. „Religion und Geisteskultur. Zeitschrift

---

[1]) 6. виданє 1905.

[2]) Пор. передовсїм його розважаня „Vom Nutzen und Nachteil der Historie fürs Leben“ в „Unzeitgemässe Betrachtungen“ (перший раз появили ся в рр. 1873—1876). — Найбільш голосним твором Нїцшевим є: „Also sprach Zarathustra“ (3 части 1883–1884, четверта 1885).

Digitized by Google

für religiöse Vertiefung des modernen Geisteslebens“ (з початком р. 1907).

В якім же напрямі піде дальший розвиток? Се питанє цїкаве, але в значній части безпредметове — бо вартість пророцтв що до людських відносин в подрібности на великий протяг часу взагалї або нїяка або бодай дуже проблємматична. На підставі дотеперішнього доступного нам історичного досьвіду можна з певностю сказати загально лиш те одно, що людство на довго не схоче і не зможе обійти ся без пересьвідченя про якусь висшу т. зн. надефемерну і надтуземну вартість свого духового єства і житя. І воно скорше чи пізнїйше знов певно вирве ся з каламутних хвиль томлячих сумнївів що до того. Очивидно, коли знов прийде на те свій час і свій — Царь!

У Львові, в грудни 1907.

Digitized by Google

НА СЬВЯТО.

(Фантазія.)

Сани, взористим килимом накриті,
Острим зелїзом, як двома мечами,
Крають снїг білий. Мов несамовиті
Конї женуть й подзвонюють дзвінками.
Що їм тягар! Вони його не знають,
Як птахи біле поле пролїтають.

День зимовий у сумерках кінчить ся,
І вечір в ніч зміняєть ся повільно;
Непевний шлях гень-гень по снїгу вєть ся,
Під копаницями мороз скрипить розбільно,
А вітер, лихо зна з чийої ради,
Перед саньми слїд рівно-рівно гладить.

Га! як розкішно! Клопоти і смýти
Геть утїкають. А ти по тім полї
Білім, неначе по воздушній пути
Гониш, син вітру, ночи, бурі, волї —
І — хоть не знаєш, як твій шлях скінчить ся,
Серце у груди сильно, бодро бєть ся.

Digitized by Google

Зимно тобі? Так близше притулись до мене
И на грудь мою опри холодні лиці.
Чоло твоє, як лїд таке студене,
Долонї, наче витесані з крицї,
А віддих, зимний — зимний, як могила...
Присунь ся близше, близше, моя мила!

Так, так... Дай руки! Най їх розігрію,
Щоби зробили ся такі гнучкі, як лїтом.
Лице твоє, як білий крин-лелїю,
Як райський квіт недобрим збитий сьвітом
Я власним духом відсьвіжу, чудесна,
Щоб біля серця цвила, наче вéсна.

О так... Гей конї! Нумо-ну з вітрами
У перегони! Нїм зоря засяє,
Місяць зійде — ви нас до батька-мами,
До рідних занесїть. Таж там чекає
Дїдух, ялинка, кутя, „Бог предвічний!“ —
(Чогож той шлях так тягнеть ся, мов вічний?)

Нумо-ну, конї! Чи то вам не спішно
До стайнї теплої, до золотого
Вівсика? Правда, конї, як розкішно
Вїхати в браму, стати близь старого
Ганку і чути візника долонї,
Як вас по шиї гладить й каже: „славні конї!“

Якже приємно нам і як розкішно
Зі снїговиці увійти до хати,
Де ждуть на нас трівожно батько-мати,
Де нас рідня витає радо, втїшно,
Де з кутика кождїського, з посуди
На стрічу спомини ідуть, як люди.

Ту я з рідднею бавив ся свавільно,
Пустуючи весело, як дитина,
Там до науки брав ся добровільно
Під оком батька, а там, як година
Вечірна надійшла, крізь вікна чисті
На сонця променї глядїв злотисті.

Digitized by Google

Що я в них видів? Того не розкажу,
Хоть не одно сказати нині вмію.
Лиш як гаразд подумаю, розважу,
То виджу, що нїчо нема над мрію,
Над сон о раю на земли, о ве́снї...
О! мої сни! які ви пречудесні!...

Гей, мої конї! Чи вас метелиця
Зводить з дороги? Чи вітер бурливий
Віддих спирає і тягне за гриви,
Щоб зупинити? Чи страшить вас птиця
В лозах? Вовк в лїсї? а блуд за ставищем,
Що в кучогорах снїгу скаче, свище?

Гей, мої конї! Минем гай, за гаєм,
В тихій долинї, між двома верхами
Тепла, батьківська хатина чекає;
Вікна блищать, немов вона очами
В пітьму глядить і слуха, чи на мо́стї
Не задзвенять дзвінки, той знак, що їдуть гостї.

О хато рідна, хато незабута,
В вінку сосон, що з вітром шумно грають,
Де лїтом стелить ся барвінок синїй, рута,
Де мальви до вікон в ніч ясну заглядають,
Де рідну душу чуєш в кождім листї,
Де навіть сни бувають тихі й чистї.

Як радо я спішив до тебе, хато,
З розбитою душею, мов до мами,
І як для мене мала ти богато
Серця, котрого нині я словами
Не заплачу́! О хато, близь порога
Твого, кінчив ся біль мій і трівога!

І нині ти мене приймеш, як сина,
І посадиш біля стола на лаві.
І нині преціньь я твоя дитина
Рідна, і нині, хоть слова лукаві
Падуть між нас, немов перегорода,
Ти плач мій вчуєш й скажеш: „Тихо, сину, шкода!“

Digitized by Google

Шкода тих слїз, що пропадають марно
І слів, котрі падуть на роздорожа,
Тепер на небі нашім парно-хмарно.
В бруднім болотї гине іскра божа,
Та час той як мине, як досьвіток настане,
Усякий з нас пійме, що гарне, що погане.

Усякий з нас пійме і вдарить ся у груди,
Що кривду сотворив слїпотою своєю,
А скинувши з очий ненависти палуди
Увидить иньший сьвіт і піднїмесь душею
До висших дїл, на міру небуденну...
До тебе, хато, йду крізь тую пітьму тьменну!...

Чогож ви стали конї? Снїг замів дорогу? —
Так птахами летїть понад снїгами.
Що? Заяць перебіг і викликав трівогу?
Фе, сором! Нуж за заяцем хортами!
Впивайте очи в тьму, пускайте в шувір уха
І з бурею в догін летїть як заверуха!

Дивіть ся! Чорна тьма іде на нас від лїса
І хоче божий сьвіт для ока стуманити...
Ту хрест повинен бути... Що до біса!
На крок нїчо не можна розріжнити!
На небі, на землї, куди не пустиш очи,
Нема нїчо, нїчо, крім бурі, вітру й ночи...

„Іване, ти заснув? Чому не поганяєш?
Замерзнемо в тій пітьмі на морозї.
Чому дороги вважно не тримаєш?“
— Ми, пане, вже давно не на дорозї,
Лиш їздимо, Бог вість куди, полями.
Вчіпив ся, видно, блуд і крутить нами. —

„То злїзь з саний і пошукай дороги,
Послухай від села, чи з вітром не повіє
Сьпів колядок?“
— Задеревіли ноги,
Не чую рук собі, в очах менї чорнїє,
Пускаю конї так, най Господь їх провадить.
Ту, пане, людський розум не порадить. —

Digitized by Google

„Що робиш, навісний! Держи віжки зубами
Як руки відняло! Чи хочеш, щоб нас коні
Рознесли і щоби над нашими кістками
На завтра вітер тризну на болоні
Справляв, щоб нас вовки ховали? Ради Бога,
Диви ся, може ввидиш, де дорога!“

— Та як ту видїти перед собою, пане,
Коли я вас не годен догледїти?
Щось нас мабуть вчіпило ся погане,
А в мене дома жінка, мати, дїти,
Осирочу́ і вже їх не побачу,
Мабуть за гріх тяжкий, так марно душу трачу. —

„О, так за гріх тяжкий, а тим гріхом зневіра,
Негідна людського достоїнства, нужденна;
Давай віжки, посунь ся... Пітьмо сїра,
Проч з ока! Проч тьмо теменна!
Проч буре, проч, бо волею збатожу!
Гей, коні, вйо! Побачите, що зможу!“

А що? А що? Дивіть, як сани виринають
З вибоїв, наче лодка з филї океана,
Дивіть ся ви, дивіть, як коні добирають
Останків сил, почувши руку пана,
Як вітер боячись моєї перемоги,
Мов пес під себе хвіст бере і — в ноги!

Га, так! Сьмію ся з тебе, буре люта,
І з твого шуму, реву, свисту, гуку!
Морозе, рву твої їдкі, студені пута
І від себе жену немов зьвірюку,
Гей ноче, чуєш? Поки в мене воля,
Я переможець вам, пан вітру, бурі, поля!

Я переможець вам, а ви раби незрячі,
Збунтовані на хвилю проти власти.
Як схочу, ваші іграшки дитячі,
Сили слїпі, потрафлю так покласти
Під ноги, що буде ніч, буря, завируха
Шляхом, котрим летить міць мого духа,

Digitized by Google

Летить на стрічу зір, а з зорями на сьвято,
Якесь велике сьвято, довго жданне.
Дорого — простелись і відчини ся, хато!
Най в твої вікна сонце бє пораннє,
А в тиху, ясну ніч, нехай до тебе зорі
Говорять вічну річ, що творить ся там, в го́рі!

* * *

Минуло ся... Сто рік лягло між нами,
Сто гір... У го́роді стариннім си́джу,
Самотний, при столі, поміж книжками,
В вікно заснїжене гляджу і виджу,
Як з вітром зимовим в шаленому розгонї
З дзвінками споминів минувшини мчать конї.

Гей, гоя, конї! Гоя, конї, гоя!
По тисових дорогах, по калиновім мостї.
Гей гоя, гоя, молодости моя!
Вже ти до мене не приїдеш в гостї,
І не повернеш до моєї хати...
Остало ся одно лиш — споминати.

Digitized by Google

ЮРІЙ ЛЕБІЩАК.

НАШЕ ГОНЧАРСТВО.

Хто слїдив від довшого часу житє наших гончарів по місточках і селах та приглядав ся їх виробам, той запримітив нині цїлковитий занепад того промислу.

Протягом 20—30 лїт убула більша половина гончарів і то в таких околицях, де той промисл був найбільше розвинений, як: в Коломиї, Пістинї, Косові, Сокалї, Товстім, Глинську, Галичі, Дрогобичі, Старій Соли, Ярославі, Потиличи і других місцевостях Галичини, — так само в подільській, волинській та одеській губернії. Ріжні є причини того занепаду, і так:

Гончарство було у нас все побічним занятєм при господарстві, що становить головну економічну підставу селянства, а гончарством займають ся у нас лиш так, „наприхапцї". Коли підупадає господарство, то се потягає за собою занепад гончарства, яке з тої причини не могло у нас так розвинути ся, як у других народів.

Від часу, коли почато фабрично в великих масах продукувати та ввозити в Галичину і російську Украіну фаянс, камінку та порцеляну з Чехії, Угорщини і Нїмеччини, а знова з другої сторони зачато уживати бляшаного і зелїзного начиня, поливаного емалїєю, від того часу зменшив ся і попит на наші гончарські вироби.

Головний інтерес в гончарстві становить торговля начинєм, яку захопили в свої руки Жиди. Від них кождий гончар зависимий; Жид у нас дає гончареви олово, побілку, дрова — розуміє ся, по високих цїнах. Жид замовляє начинє гуртом, і як

Digitized by Google

тільки гончар допалить начиня, то вже Жид чекає з фірою і забирає ще теплий товар, потручуючи добрий процент, а й ще гончар мусить накинути кільканацять штук „на збите". Потім знов чекає гончар жидівського змилуваня, олова, побілки і т. д.

Доки торговля не перейшла в жидівські руки, розвозили гончарі самі начинє по ярмарках, по місточках та селах, то продаючи його за гроші, то знов вимінюючи за збіже та иньші господарські плоди, і виходили на тім добре. Щоби могти добре проміняти миску або горнець, старали ся гончарі о чистїйшу та кращу роботу, прикрашували свій товар та давали йому гарну поливу.

Нинї, при теперішній торговлї, не може бути й бесїди о розвою гончарства, бо Жид платить за штуку і за міру, отже гончареви не стає часу на прикраси та гарнїйший вибір. Котрий-жеж гончар продає свої вироби сам, той знова не в силї видержати конкуренції з Жидом, отже і з тої причини є розвій гончарського промислу неможливий.

Дуже важною причиною, длячого сей розвій стоїть так низько, є і сама вдача нашого народа. Він так привик до свого начиня, до якого має все сирі матеріяли, т. є дерево і глину, під рукою, що не дбає вже нї о орнамент, нї о декорацію начиня. Се залежить від того, чи в даній околиці красять писанки, хати та скринї. Коли який зручнїйший гончар придумає який новий орнамент або прикрасу, то зараз підхоплюють се другі гончарі, і зараз цїла місцевість і околиця уживає тої прикраси, як се видно із косівського способу прикрашуваня стильом зв. Бахмінщиною — від Бахматюків; він полягає на ритованю через побілку. Сей стиль розійшов ся по Пістинї, Коломиї та Буковинї. Такий самий спосіб украшеня — Шостопальща — перейшов з Сокаля до Камінки Струмилової і по других околицях.

Найголовнїйшою декорацією у нас та на Украіні є флядри та накупуваня кольоровими побілками, закрашеними окисями металїв (сей спосіб взятий з крашеня писанок). Гарні флядри на начинях подибують ся в тернопільськім, скалатськім та коломийськім окрузї — поза тим флядри Кукільського з Товстого —, а на Украіні в полтавській та киівській губернії, на Поділю знов в Зїньківцях.

Гончарські школи та варстати не мають нїякого впливу на наше гончарство, хоч їх закладає ся в цїли піднесеня та ширеня того промислу. Найлїпшим доказом на се є факт, що нї один гончар не дасть свого сина на науку до тих шкіл.

Digitized by Google

Із фахових гончарських шкіл на Україні найліпше репрезентована школа ім. Гоголя в Миргороді, полтавської губернії. Там учать рисунків, малярства, моделярства і гончарства; до сеї науки взято недавно трьох окінчених учеників з коломийської школи, щоб вони ширили галицький стиль (Бахмінщину з Косова). До тої школи вислано м. и. з керамічної фабрики І. Левинського у Львові багато начиня, колєкцію кафлів і стінних плиток, орігінальних так що до нашої народньої декорації, як і що до форми, — а також взори, видані Вербицьким у Львові. В замін за те прислала полтавська земська управа вироби тамошніх гончарів та колєкцію вишивок і рисунків.

В Каменци Подільськім був при артистичній школї заведений гончарський відділ. Сей відділ мав спромогу скоро розвиватись, бо на Поділю і Волині є гарні роди глини, як каолін, фаянс, огнетревала глина, файчарські та червоні глинки. Вже по піврічній науці відзначено вироби того відділу срібним медалем на виставі в Єдинцях. Опісля, коли через непорядки в тій школї не стало там доброго учителя і практичного технольоґа, занепав сей відділ, а земство відмовило йому дальшої субвенції. Тепер є в тій школї на гончарськім відділї лиш 8 учеників, а для біднійших учеників є при школї інтернат.

В Берлинцях Лїсових коло Могилева (над Днїстром) засновано також шкільний гончарський варстат, про який одначе не можемо нїчого сказати, не маючи потрібних інформацій.

З гончарських шкіл в Галичинї удержала ся тільки одна, в Коломиї, заложена 1876 р. Нїмцем Бехером з Карльсбаду. Відколи заведено при нїй інтернат для бідних учеників, зросло число учеників в троє. Школа має 2 сталих учителїв і 2 „веркфірерів“, крім того двох чи трох учителїв до вечірних наук; учеників є 20, Українців менша частина. Наука теоретична і практична тріває 3 роки.

Поступу в виробах і декорації не видко від кількох лїт, бо крім виробів з манєрованою косівською декорацією подибують ся там ще сецесійні вироби, украшені нїмецькими лїстрами. Ученики є за мало практично підготовлені, а знаходять вони занятє по кафлярських фабриках та варстатах в Галичинї і Румунії. Коломийська школа стає поволї і систематично „twierdzą“ na wschodnich kresach.

З ініціятиви д. Федоровича засновано 1886 р. в Товстім школу для ширеня флядрованого начиня, а вже 1900 р. її звинено. Майже всї її ученики вимандрували до Америки. Така

Digitized by Google

сама доля стрінула школу в Порембі, що мала на ціли розширенє промислу камінкового начиня.

Школа для цеглярства і дахівкарства в Підгірю під Краковом істнує до нині.

1886 р. заложено у Львові досьвідну стацію для сирих матеріялів з приміненєм до загального гончарства. Та стація робить і випробовує прібки виключно для себе, бо ні один гончар ні фабрика не користає з тих закопаних талантів.

Із гончарських фабрик та варстатів найвизначнійша фабрика проф. техн. І. Левинського у Львові, що істнує вже 23 роки. Там виробляє ся кафлеві печі, стінні плитки, будівельну майоліку, а крім того майолікове начинє. Вироби тої фабрики відзначають ся гарними поливами і красками. Останніми роками впровадив проф. Левинський замість пластичних фасад майолікові плитки, що презентують ся гарно і поволі входять в моду.

Майолікові начиня відзначають ся тим, що їм надає ся форму народньої орнаментики, взятої з гуцульських мотивів, з писанок, килимів, вишивок та виробів косівських гончарів. Начиня робить ся з червоної глини на взір косівської, з півпорцеляни і матової коморової камінки; вони прикрашені побілками, підшкливними фарбами, емаліями, розпущеними металями та пластикою. Вироби тої фабрики відзначено золотими та срібними медалями на ріжних виставах в Галичині.

Кафлеві печи виробляють ще крім того в Криниці і в Галичі.

Фабрик дахівок і цегли (крім фабрик в полтавській губернії, які заложила і провадила земська управа) Українці не мають. Ті фабрики є переважно в польських, жидівських та німецьких руках, а можна в них заробляти 200—300% на дахівці.

Останніми роками заводять наші селяни виріб цементової дахівки, яка одначе буде все дорожша і гірша від глиняної.

В ціли розвиненя цеглярства і дахівкарства між нашим народом по селах і місточках написав я в тім році для тов. „Просьвіта“ брошурку п. з. „Сільське цеглярство і дахівкарство“, яка має незадовго появити ся друком.

В тім році робили ми заходи коло заснованя „Кружка українських керамиків у Львові“, але намісництво відкинуло вже три рази предложений статут; тому до нині ще не порішена отся важна справа.

Львів, 30. падолиста 1907.

Digitized by Google

Сильвестер Яричевський

родив ся в Рогатині 1871 р.; народну школу кінчив тамже, гімназію в Бережанах, фільософію у Львові і Відні, де р. 1898 видав разом з пок. В. Сембратовичем і др. М. Кордубою перший альманах „Сїчи". Потім був учителем української гімназії в Перемишлї і Коломиї; опісля змушений перенести ся на Буковину, проживав рік у Чернівцях, а вкінцї став учителем при українсько-нїмецькій гімназії в Кіцманї, де й доси проживає.

Писати почав дуже рано, ще в гімназії, а задачі його звертали на себе особлившу увагу професорів. Друкував доси дуже багато: лїричні та сатиричні поезії, новелї, довші оповіданя, критично-естетичні та лїтературні і всякі иньші розвідки. Свої твори поміщував в Дїлї, Батьківщинї, Зорі (львівській), Зеркалї (й Новім Зеркалї), Комарі, Стрілї, Народї, Л. Н. Вістнику, Руслані, Буковинї, Промінї, Дзвінку, Рускій Хатї, Сьвітї, Свободї (амер.) і т. д.; у всяких калєндарях: Просьвіти, Приятеля, Муз. Калєндарі, Калєндарі „Іскри", Калєндарі „Комара", „Бук. Прав. Калєндарі", „Козак", „Отаман", „Веселка" і т. д. та в альманахах: „За красою", Народнім декляматорі, в Альманасї „Сїчи", Українськім декляматорі і т. д.; в польських часописях: Monitor, Goniec і Iskra, Kolce, Humor, Tydzień і т. д.; в нїмецьких: Bukowinaer Post, Ill. Athletiksportzeitung, Kikeriki і т. д. Кромі сего перекладав багато віршів з ріжних славянських язиків і з нїмецькой мови. Окремими книжками появили ся такі твори: Небесні співцї (алєгорія), Перемишль 1902. — Франц Прешерен, найбільший словінський поет, його житє і твори, Перемишль 1902. — Серце мовить, поезії в прозї, Коломия 1903. — На филях

Digitized by Google

життя, новелї, Чернівцї 1903. — Пестрі звуки, поезії, Чернівцї, 1904. — Між тернєм і цьвітом новелї, Львів, 1905. — Горемир, поетична казка (віршом), Чернівцї, 1906.

Деякі пісні Яричевського стали вже популярними; співають їх всюди по „Сїчах", як: „Наша славна Україно!", „Горе приспало рідну хатину" або й пісня „Рідна країно, ясен мій цьвіте!", яку співає шкільна молодїж і т. д.

Digitized by Google

За вітчизну, за короля...

На рожевих крилах западаючого сонця надлїтає туга і дзвонить в срібні дзвони згадок, вичаровує з глубини незабутніх лїт сьвятої молодости хороводи веселих і смутних подій...

І я починаю тиху розмову з минувшиною.

Добре, що ти коло мене, товаришу радощів і смутків, поважних задум, стремлїнь, розгонів і злетів на стрічу новим — незвісним — бажаним правдам.

Добре, що ти коло мене...

Чи тямиш, товаришу? Нас було понад трицять: молодцї повні сили, сини двох братніх народів і ще одні сини народу старого як культура, як сьвіт — хоч вони не признавали ся до себе самих і волїли уважати себе частицею чужого, як їм здавало ся, могутнього народу...

А всї ми у вічному спорі на теми культурної й історичної і ще не знати якої там висшости народу, до якого хто з нас належав, чи признавав ся...

А ті спори такі палкі — горячі — страшні — дишучі ненавистю — чим вони були в самій річи? Правда, що лише вигуком наших молодечих темпераментів, вульканїчних душ, емоцією умів, тиснених нехитрими гімназійними мудрощами, громом вибухових матерій уяви, які нагромадили ся в розколисаних мріями головах і серцях наших... Зовсїм невинні...

А той зелений шпильковий лїсок поза містом, повний чарівної воні живиці, чи ти тямиш?

Digitized by Google

Туди заходили ми з книжками, аби лекше було на воздусї перепачковувати в примучені голови нестравні ладунки наукового балясту з царини греки й иньшої подібної шкільної благодати...

Там дехто кував, друже!

І там подавали ми перші і останні признаки несьвідомого і припадкового антісемітизму, зачіпаючи ся і бючи ся навіть зі синами Юди в сьвятий день Саббату: бо вони мали рівно-ж претенсію до уживаня сьвіжого воздуха...

Той лїсок, товаришу, га?...

А чи памятаєш, як ми там — нї, дальше в зелених глубинах того лїса, зводили завзяті бої? Ми, себто Україна і Польща. Ми там били ся так завзято, що навіть кров плила — але не струями, не струями...

Памятаєш, як ми се бувало устроювали?

Вожд нашої партії ходить бувало по клясї на перервах від одного до другого товариша та кличе значучо: „Козаче, ще не вмерла Україна!“ А всякий вже розуміє, о що ходить.

— Четверта година! — і всякий спішить у лїсок на ту годину, на умовлене місце. Не хибує нїкого. Навіть „тверді“ — двох їх щось признавало ся до сего гріха, бо татунцьо наказали! — навіть ті не посьміють не явити ся. Спішать у бій за Україну! Зрадники своєї взнеслої ідеї!...

Похід спішить лїсом, співаємо козацьких пісень: „Гей на горі там женцї жнуть“, „Ой Морозе!“, „Розвивай ся ой ти старий дубе!“ Гей співаємо, бір гуде, „лихо млїє!“ З далека долїтає до нас гомін пісні „Єще Польска нє згінела!“ Се Поляки співають! Верещать, як би один другому на злість. Нездалі співаки з них.

То ворог — значить — близько...

Незабаром ми здибаємось:

„Єще Польска нє згінела! Хлопци на Русїнуф!“ кричить гетьман хороброго ляцького війська.

„Ще не вмерла Україна! Молойцї, гейже на Ляха! Гуррага!“ закликаємо гучно.

І вмить налїтають на себе вороги.

Та не коленим ружєм ми воюєм, нї — се не наш лицарський лад! В нас кождий має показати й засьвідчити свою особисту вартість силою руки, мязів, хребетних костий, лядвій,

Digitized by Google

карку — жилавостю, зручностю, витревалим завзятєм... От, брате, особисті лицарські наші прикмети!

Тай ще ми воюєм поодинцем — на подобу героїв старого времени.

Кождий борець з обох таборів обдумав і угледів собі суперника заздалегідь, тепер лише скочить на него і давай мняти! Дехто бореть ся й попід сили з тяженьким ворогом...

Там, гляди, два герої схопились цїпко руками за обшивки й водять ся то сюди, то туди. Хлопці як дуби, рівна сила в їх ногах і карках. А ось грубий наш Місько тарабанить кулаками по високім, сухім, але жилавім Казїку, що все так чванить ся своєю боксерською штукою. Бідний боксер! невидатна й його штука! Наша рідна руська штука лїпша, досаднїйша... Га, спробував?

Там знов перевертаєть ся по земли Славко з Віцком, намагаючись один другого немов прилїпити лопатками до лона сьвятої землиці. Особлива честилюбна цїль!

А того незугарного Загеллу тямиш?

Ми його прозвали, бач, литовським медведем. Природа обдарувала його грубезними членами тїла, мов утесала з якого дуба з литовської пущі. Він тримає з Поляками. Га, Погоня й Білий Орел — то в него нерозлучні други! О! кидаєть ся на мене своїм тяжким, тарановатим тїлом. Кольос! Але й я собі не слабкий! Всї потвердять теє. Хоч виглядаю доволї дрібний проти него, але широкогрудий, дуже сильних мязів і невичерпаної витревалости. Він суне мене перед собою тягарем свого тїла, ловить грубими й довгими руками. Але я також не їв даремне каші на сьвітї: хватаю попід сили, підношу сей тягар до гори і кидаю боком об землю, а тут вже і на верха! Як реве наш „медвідь“ — як реве! Лютий — пінить ся! Всї узнають мою побіду. Страх паде на синів Корони і Литви. Побіджений не сьміє в нас ставати до нової борби...

Чуєш, як мізерненький Богданко пищить коло нас з утїхи? І скаче і пищить, і скаче і пищить! Він сам не бєть ся з нїким, бо не має сили, на него й нїхто з ворогів не вибираєть ся, бо побідити його, — значить спокусити ся на дешеві лаври. Але він нам потрібний. Своїм пискливим голосом, своїми скоками додає нам часто духа бодрости.

„За круля, за ойчизне!“ кричать Ляхове.

Digitized by Google

„За свобідну українську републику!“ пищав Богданко. За нас він працював горлом, бо ми не мали часу на теє. Бігає від одної пари боєвиків до другої. Він потому буде своїм високим тоном славити хоробрі діла борців, подивляти побідників і завзятість побіджених. . . . . .

Арес примучив ся, зіпрів.

Завзятє слабшає. То тут, то там качають ся в безсильній і невидатній борбі рівносилі молодці.

Незадовго чути крики: „Браця, завєшенє броні!“ Польський вожд се накликáє. В нас такий обичай, що як одна сторона каже досить, то досить.

Живі ковальські міхи підносять ся з землї, отирають чола хустками, сходять ся в свої табори.

Голосне сопінє тут і там, нарада уриваними словами.

Вожди обох націй виступають наперед. Мирно подають собі руки, компліментують собі часом стилем сердечним: „шляк би вас трафив, добре товчете!“

Потому питанє: де підемо?

— Хиба до Вільхівця на квасне молоко. Добре?

— Добре!

Оба табори сходять ся, оповідають собі взаїмно про відбутий бій, взаїмні рани, басують один одному і — співають!

Гей, гей, як співають!

Чи тямиш, товаришу, як задумані лїси прислухували ся довкруги нашим веселим і здоровим голосам? В згоді й любови співали ми всї — всї і все вже тодї лише наших українських пісень. Иньших не знали, не хотїли...

А чи бодай раз хто розболїв ся від тих ран, що приняв їх у тяжкому бою?

Де там!

Се був масаж, що кріпив наші тїла, мязи, вигонював з них нечисті похоти, братав — серця...

Щож ти на теє, товаришу?

Минуло ся!...

Та нї, бої не минули...

Чи хто сподївав ся, що вони вернуть потому, по тільки лїтах! Але в иньшім видї, в иньшім!...

Чому-ж филя нетерпимости й дикого гнїву, що вилила ся з океану брудних інстинктів пекольної жадоби братньої крови і землї, захопила серця й уми тих наших давних „ворогів“?...

Digitized by Google

Знову бій з ними, та инакший...
Га, як бити ся, то бити ся!..
А як то було тодї райсько — чи тямиш, товаришу?
Таких річий не забуваєть ся!
Бій . . . . . .
Гей, як кріваво заходить он там сонце, гей, як кріваво!.....

Кіцмань, 1906.

Digitized by Google

АФОРИЗМИ.

Кожде суспільство мусить відкидати все те, що псує в ньому гармонію. Кождий поодинокий член мусить посьвятити свої користи для суспільних. Суспільство стоїть висше, як одиниця.

*

Треба побачити чуже, щоб могти своє осуджувати.

*

Додаток до „Отченаша“:
.....не введи нас в утопії і ізбави нас від лихих патріотів.

*

Мій народ є моїм судією. Не узнаю нїякого иньшого засуду як лиш той, який видасть мій народ по моїй смерти.

*

Кожда людина хоче мати для себе дрібку місця — і народ також. Се домашнє право усїх народів.

*

Digitized by Google

Народи, роздїлені між ріжні держави, стремлять до національної єдности. Народ — се природна підстава держави, або радше держава — се лиш соціяльна орґанїзація народа. Доки етноґрафічна карта не стане полїтичною картою, дотн не буде спокою; бо доти все будуть між народами гноблені і гнобителї.

Ідеалом є те, щоб кождий народ жив на свій власний кошт.

*

Колишнї лицарі носили під панцирем білу сорочку з гербом на грудях. На нїй не сьміла бути нїяка иньша пляма, як лиш пляма з крови.

О, чому-ж нинї не носять такої сорочки ті, що вдають, немов би то вони бороли ся за рідний край, щоб можна бачити, яка відзнака їх роду: змия чи орел — чим сорочку сплямили: кровю свого серця, чи брудом!

*

Вчіть дїтей менше, а тодї вони будуть розумнїйші.

*

Чим більше любови, тим менше розуму.

*

Є одно дуже просте правило, щоб все мати слушність: повтаряти те, що цїлий сьвіт говорить. Богато людий зробило так карієру.

*

Треба респектувати глупоту, бо вона є в більшости.

*

Дуже корисно є не знати того, чого не треба знати.

Digitized by Google

ЯРОСЛАВ ГОРДИНСЬКИЙ.

Із кореспонденції І. Наумовича.

Після смерти звісного дїяча москвофільського табору Івана Гушалевича перейшла переважна часть його паперів у мої руки — завдяки покійній дочці Гушалевича, Антонині. Між ними не найшло ся богато цїкавого, та все-ж таки було там дещо варте загальної уваги. Вибір із тих паперів (листи Степана Головацького, Якова Головацького, А. Добрянського і ин.) подам колись до загального відома. Тут хочу оголосити два листи Івана Наумовича, писані правдоподібно оба до о. Степана Головацького, пароха села Княжолуки, Долинського повіту. О скільки собі пригадую, були вони долучені до листу Ст. Головацького, зверненого до Гушалевича. Оба вони походять із 1872 р. (з лютого), а цїкаві тим, що подають дещо з приватного житя Наумовича і його публичної дїяльности (передовсїм що до часописи „Наука").

1.

Любезнѣйшій Друже!

Я Тобѣ не отписивалъ, но намѣрялъ дуже богато писати, тымчасомъ не удало ся. Только роботы всякой и литературной и при уліяхъ и въ приходѣ и съ обществами нашими и радами и пр. а тутъ еще и ѳспа взялася у мене отъ 3 недѣль, и всѣ за покотомъ щеплєнѣ и нещеплєнѣ западаютъ. Теперь двое подужало, а трое дѣтей лежитъ, изъ которыхъ на одно нѣтъ надежды даже и при лѣкахъ гомеопатичныхъ, для того ажъ на свободнѣшее время поблѣдует (sic!) должно. Теперь лишъ дѣло идетъ о то,[sic] чтобы можно якъ найбольше роспространити Науку

Digitized by Google

и Раду русскую. Съ начала я не хочу Ляховъ дражнити, но потому буде писатися всякая и горькая правда.

Прошу Тя, любезнѣйшій, напиши нѣсколько словъ до „Слова“ препоручая Науку, бо боюся, щобымь еще не доложилъ. Пренумерантовъ едва 300. А если не буде 600, то банкрутство на лобъ и шію, бо илюстраціи богато коштуютъ. Твое слово богато значитъ на Руси, то надѣюсь, що менѣ не откажешъ сего. Прости що такъ пишу, бо уже 3 ночи не спалъ ни на минуту.

Цѣлую Тя вразъ съ Твоею сопругою и всѣмъ домомъ Твоимъ

Наумов(ич).

Лист писаний на одній картці листового паперу 16^0. Головацький передав се письмо разом із слїдуючим Гушалевичеви.

2.

Одно письмо Твое я получилъ, и „Науку“ послалъ, и отписалъ. Теперъ буду мати больше свободного времени, то напишу Ти богато. Я еще намѣряю издавати книжочки Читальню для дѣтей, и уже маю двѣ приготовленй. Роспишу предплати по 1 р. на 5 книжочокъ съ почтою. Прошу Тя спо̂мни о то̂мъ въ Словѣ. Цѣлую Тя

Наум(ович).

Се звичайна мала „кореспондентка“. Адреса: Всеч. О. Стефанъ Головацкій в Княжолуцѣ, Долина. Печатка почти: Городенка, 13/2.

Додамо, що Ст. Головацький був пильним дописувателем львівського „Слова“.

Digitized by Google

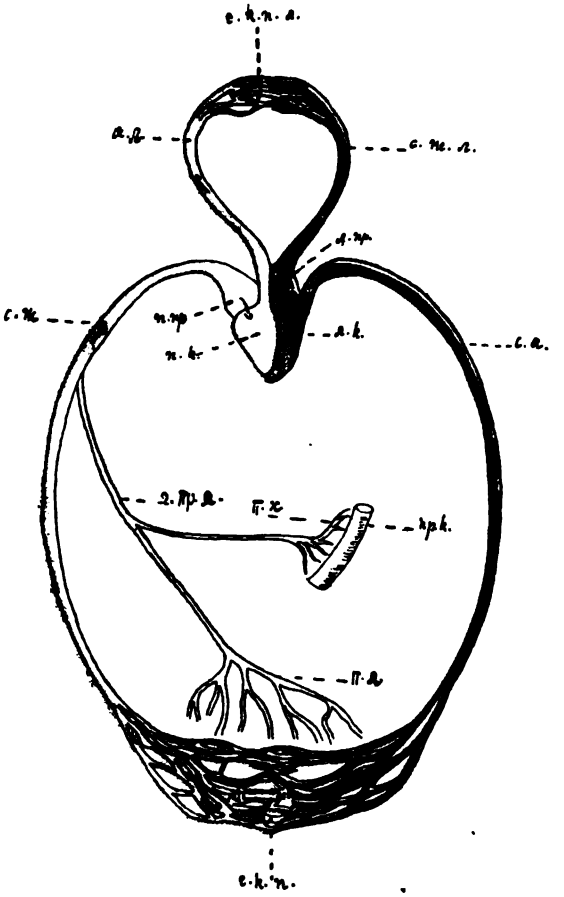

Фіг. IV.

(до стр. 166—7).

Шема обігу крови, лїмфи і хилюсу.

Темно-червона кров [зазначена синьою краскою] пливе системом жил (с. ж.) до правого передсїня (п. пр.), а звідси до правої комори (п. к.); з правої комори через артерію легких (а. л.) в систему волосковатих посудин легких (с. в. п. л.). З волосковатих посудин пливе ясно-червона кров жилами легких (с. ж. л.) до лївого передсїня (л. пр.), звідси до лївої комори (л. к.); з лївої комори в систему артерій (с. а.), що розляли ся системою волосковатих посудин (с. в. п.) по цїлім тілї. З волосковатих посудин збирає ся кров в жилах. Лїмфа збирає ся із щілин між комірками в лїмфових посудинах (п. л.) і впадає головним проводом (г. пр. л.) в систему жил (с. ж.). Хилюс збирає ся із щілин кормового проводу (пр. к. в.) в посудинах, якими переходить в лїмфу.

Digitized by Google

Digitized by Google

ТЕОДОР ЗАРИЦЬКИЙ.

Кров і її значінє для людського орґанїзма.

(Відчит читаний в „Сїчи“ 13. І. 1908).

Кров се густа теч, червоної барви, алькалїчної реакції. Складаєть ся з сталих тїл, себ-то з червоних і білих тїлець крови і з кровних платочків, з течі, званої плязмою, і з ґазів.

Червоні тїльця [Фіґ. І. а] се круглі, плоскі, на середині запалі платки о величині 0·007 mm. В однім кубічнім центіметрі

Фіґ. І. Фарбоґані кровні тїльця.

а) червоне тїльце, б) лїмфоціт, в) еозінофільне тїльце, ґ) невтрофільне тїльце.

находить ся їх 5,000.000. Вони збудовані з одноцїльної маси в формі сїтки, якої очка виповнює червона маса, гемоґльобін. Ядра нема. Повстають вони в червонім кістянім стрижню через звичайне дїленє або через метаморфозу з великих, безбарвних тїлець. Сей остатнїй спосіб повставаня можна частїйше обсервувати. Великі безбарвні тїльця, які витворюють ся через дїленє комірок стрижіня, стають меншими; їх протоплязма підлягає хемічній змінї і в нїй витворює ся гемоґльобін; ядро зменшає ся, а вкінцї цїлком зникає.

Digitized by Google

Білі тїльця [Фіг. І. б, в, г] є всїлякої форми і величини. В однім кубічнім центіметрі находить ся їх 5—10.000. Вони збудовані з ґранульованої маси з одним або більше ядрами. Повстають в лїмфових железах, в червонім кістянім стрижіни і в селезїнцї. Після трох найчастїйше подибуваних форм дїлять їх: 1) на лїмфоцїти [Фіг. І. б] з одним великим ядром, довкола якого протоплязма творить малий рубець; вони творять 25% білих тїлець; 2) на еозінофільні тїльця [Фіг. І. в] з двома або більше ядрами з ґранульованою протоплязмою; вони творять 5% білих тїлець; 3) на невтрофільні тїльця [Фіг. І. г] тої самої форми і величини, що і еозінофільні, але з иньшим хемічним складом протоплязми; вони творять 70% білих тїлець. Білі тїльця повстають або через дїленє, або через метаморфозу з одноцїльних великих тїлець з одним ядром, з яких походять також і червоні тїльця. Так отже оба роди тїлець, червоні і білі, походять з того самого пня.

Кровні платочки се малі, безбарвні маси.

Плязма є безбарвною течию. В її хемічний склад входять: білковини, іменно альбуміни, ґльобулїни і фібріноґен; углеводани, іменно виноградовий цукор, ґлїкоґен, діястазовий фермент; товщі в дуже маленьких кроплях; соли, вода, вкінцї в дуже малих скількостях мочевина, мочевий квас, креатін і т. д.

З ґазів находить ся кисень, сполучений легко з гемоґльобіном, двоокис вугля, водна пара і азот.

Червоні тїльця мають значінє задля своєї червоної складової части, „гемоґльобіну". Гемоґльобін вяжеть ся на поверхнї легких з киснем воздуха, — через те кров стає ясно-червона — і віддає його тканинам тїла, — через те кров стає темно-червона.

Білі тїльця мають для орґанїзма значінє санїтарної сторожі. Вони можуть після потреби переходити через стїни кровних посудин і відбувати подорож по цїлім тїлї; підчас сеї подорожи забирають в себе сформовані елємснти, які опісля підлягають в їх нутрі хемічній змінї. Ся прикмета дуже важна для чистоти тїла. Пр. 1) Коли витворив ся під скірою синяк, себ-то коли кровні посудини розірвали ся, кров виступила під скіру і скипіла ся, збирають ся білі тїльця і забирають в себе скип; по якімсь часї зі скипу і слїду не стало. Пр. 2) На внутрішню поверхню легких нападало богато пороху, а се грозить утрудненєм відсьвіжуваня крови; отже виступають білі тїльця і забираючи в себе частинки пороху, очищують терен. Пр. 3) Через щілину в скірі дістали ся до орґанїзму бактерії; білі тїльця забирають

Digitized by Google

їх і нищать в своїм нутрі. Білі тїльця ресорбують течі як пр. бактерійні отруї, медікаменти (як салїцілян соду[1]), стрихнїн і т. д.).

Кромі оксідаційних і редукційних прикмет заслугує ще на увагу здібність витворюваня ферментів: фібрінового, задля викликуваня скипленя крови; протеолїтичного, задля розкладу білка; лїтози, задля розкладу товщу. Скипленє крови наступає в той спосіб, що коли кров виступить із посудин, кровні тїльця осїдають на споді; з фібріногену, що знаходить ся в плязмі, і з фібрінового ферменту, який витворюють білі тїльця, витворює ся сїтка, що стягаючи ся вязнить в собі кровні тїльця, а витискає з себе теч; так творить ся тверда маса, скип, що плаває в безбарвній течі, серум. Творенє скипу є дуже добрим средством природи до тамованя крови при штучнім отвореню кровних посудин, пр. при зраненю і т. д.

Складові частини плязми творять ту „цїлющу воду", що оживлює орґанїзм. Відповідно до хемічного складу і кальорійної вартости служать білковини до будованя орґанїзму, углеводани до виконуваня механїчної праці, товщі до витворюваня тепла. Соли доповняють склад матеріялу, якого орґанїзм потрібує, вода удержує концентрацію крови на тій самій висотї.

Кисень має значінє задля своєї легкости творити сполуки, або зміняти витворені. Знаходячи ся вільно у воздусї, вяже ся в легких з гемоґльобіном, в орґанїзмі входить в иньші сполуки і викликує оксідаційні процеси, при яких витворює ся двоокис вугля і водна пара. Азот не має нїякого иньшого значіня кромі механїчного. Чим більше тиснене воздуха, тим більша скількість азота в крови. Се дїє ся власне для того, що коли відбуває ся за скоро зміна тисненя воздуха, пр. коли нурок в скляннім дзвонї спускає ся глибоко на дно моря або опускає дно моря, азот ушкоджує орґанїзм, втискаючи ся до нього або опускаючи його за скоро.

В орґанїзмі знаходить ся кров тілько в кровних посудинах. Головною такою посудиною є серце. Воно складає ся з двох частий: правої [Фіґ. II. Б. пр. ч.] і лївої [Фіґ. II. Б. л. ч.]; кожда часть дїлить ся на передсїнє і комору, що від себе віддїлені затичками. З правої комори виходить артерія легких [Фіґ. II. А. а. л.] до легких; артеріями називають ся ті посудини, що провадять кров від серця, жилами ті, що кров до серця провадять. З легких провадять жили [Фіґ. II. Б. ж. л.] до лївого

[1]) Salicylsaures Natron.

Digitized by Google

передсїня. З лївої комори виходить велика артерія, звана аортою [Фіг. II. А. а.], що звертає ся в гору, опісля луком знов до задньої стїни, щоби по тій стїні, по лївім боці хребта, зійти на долину. По дорозї розгалужує ся [Фіг. III.] на менші кровні

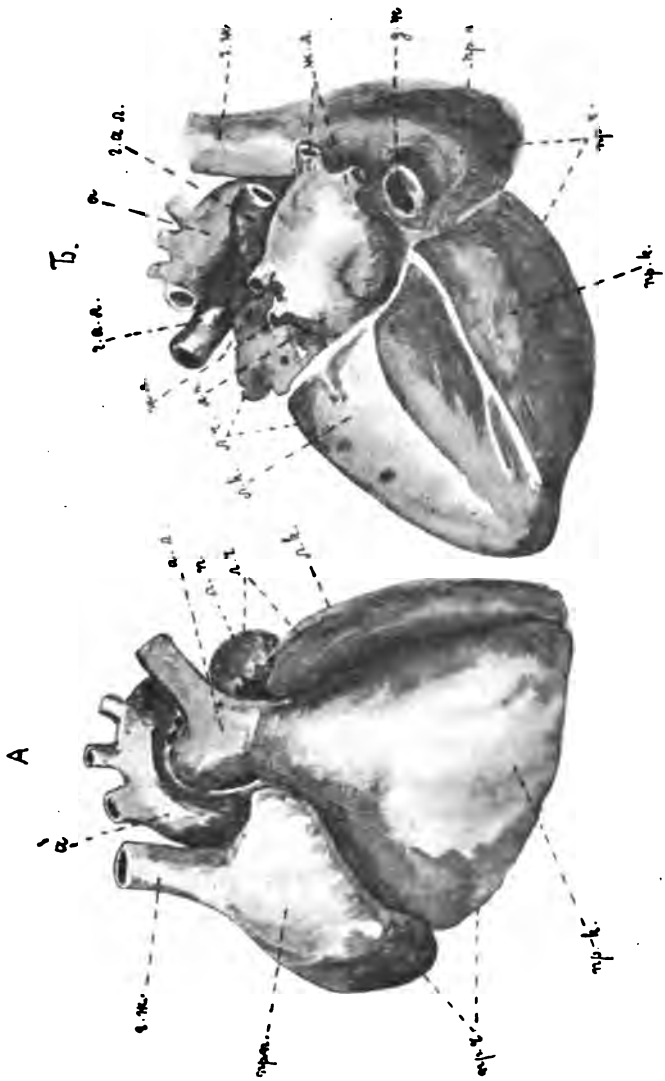

Фіг. II.

А. Вид серця з переду. Серце знаходить ся в своїм природнім скісним положеню так, що права часть (пр. ч.) закриває собою ліву (л. ч.). Докладно видно праве передсїнє (пр. п.), до якого впадає горішня жила (г. ж.), і праву комору (пр. к.), з якої виходить артерія легких (а. л.); та ділить ся в своїм бігу на дві галузки. З лївої части видно ліву комору (л. к.), з якої виходить аорта (а.), і часть лївого передсїня (л. п.).

Б. Вид серця з заду. Серце знаходить ся в скіснім положеню. З правої части (пр. ч.) видно праве передсїнє (пр. п.) з горішньою і долїшною жилою (г. ж. і д. ж.), праву комору (пр. к.) і обі галузки артерії легких (г. а. л.), що сама є заслонена. Докладно видно ліве передсїнє (л. п.) з його чотирма жилами легких (ж. л.) і ліву комору (л. к.); з аорти видно лише горішню часть.

посудини, що заосмотрюють відповідні околиці: 1) arteria anonyma для правого рамени, руки, правої сторони шиї і голови, 2) art. carotis communis sinistra для лївої сторони шиї і голови,

Digitized by Google

3) art. subclavia sinistra для лівого рамени і руки. В дальшім бігу заосмотрює вона: 4) одною спільною артерією, art. coeliaca, утробу і жовч, жолудок, панкреас, дванацятку і селезінку, 5) одною art. mesenterica superior горішні кишки, 6) двома симетрично по обох боках виходячими art. renales нирки і 7) одною спільною art. mesenterica inferior долїшні кишки. Вкінці дїлить ся на 8) дві симетрично по обох боках виходячі art. iliacae communes. Кожда з артерій iliacae communes заосмотрює через 9) art. hypogastrica відповідну сторону стїни мидниці і її внутренностий, іменно мочових, полових і відходової кишки, а через 10) art. iliaca externa ногу тої сторони. Кромі того виходять з аорти маленькі артерії для серця, гортанки, горішнього кормового проводу, далї для стїн грудий і черева. В дальшім бігу розгалужують ся артерії чим раз більше, вкінці переходять в невидимі для ока волоскові (капілярні) посудини, що сїтками розстелили ся поміж тканинами і в самих тканинах. З волоскових посудин збирають ся жили маленькими корінцями в чим раз більші пнї. Жили відповідають артеріям, тільки що до числа є їх вдоє тілько. Отже пр. одній art. subclavia відповідають дві venae subclaviae. Жили збирають ся в два головні пнї: один для горішньої, другий для долїшньої части тїла; оба впадають до правого передсїня [Фіг. II. Б. г. ж. і д. ж.].

В кровних посудинах є кров в безнастаннім обігу. Обіг крови

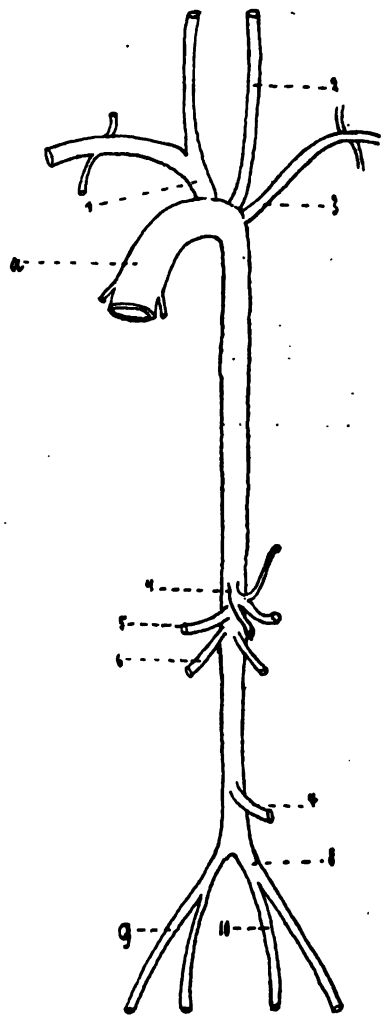

Фіг. III Шематичний образ аорти і її головних галузок.

Аорта звертає ся луком на долину. На висотї лука виходять 1) Arteria anonyma, 2) Art. carotis communis, 3) Art. subclavia. В околиці черева виходять 4) Art. coeliaca, 5) Art. mesenterica superior, 6) Дві Art. renales, 7) Art. mesenterica inferior. Вкінці дїлить ся аорта в околиці мидниці на 8) Дві Art. iliacae communes, з яких кожда дїлить ся на 9) Art. iliaca externa і 10) Art. hypogastrica.

Digitized by Google

відбуває ся в наслїдок ритмічних контракцій серця. Механїзм обігу є слїдуючий: Жилами [Фіг. IV. с. ж.] напливає кров в часї вільнім від контракцій до обох передсїнь (п. пр. і л. пр.). В наслїдок контракцій обох передсїнь кров переходить в комори (п. к. і л. к.), не могучи перейти в жили, бо в них панує більше тиснене, як в коморах. Коли в слїдуючій хвилї наповнені комори стягають ся, кров не може перейти в передсїня, бо сему стоїть на перешкодї система серцевих затичок, отже переходить в артерії (а. л. і с. а.), з яких не може вже вернути назад до комор в наслїдок будови артерійних затичок, що відграничують артерії від серця. Обіг крови є слїдуючий: Темно-червона кров пливе з обох жил [Фіг. IV. с. ж.] до правого передсїня (п. пр.), звідси до правої комори (п. к.), а вкінцї артерією легких до легких (с. к. п. л.). Тут стає ясно-червона і вертає жилами (с. ж. л.) до лївого передсїня (л. пр.), звідси до лївої комори (л. к.), а вкінцї в аорту (с. а.). З аорти розливає ся кров її розгалуженями по цїлім тїлї (с. к. п.). Позаяк посудини є елястичні, пливе в них кров безперервно, а не в перервах, як се дїєть ся тодї, коли вона з серця випливає. Лише ритмічні филї, що біжуть від серця аж до найменших розгалужень аорти, вказують на поодинокі контракції серця; сї филї звуть ся живчиком. Вкінцї переходить кров в волоскові посудини, а відтак в жили. В жилах нема живчика; в них кров не пливе так скоро. Жилами (с. ж.) вертає кров до правого передсїня.

Споріднена з кровю є лїмфа. Лїмфа се безбарвна теч, походить з плязми, що виступила з кровних посудин, а відтак стала в части перетворена комірками. Її хемічний склад зависимий від якости тканин, яких комірки перетворюють плязму. Вона складає ся: з білих тїлець і кровних платочків; з течи, якої хемічний склад творять продукти розкладу білка, углеводанів і товщу, а і самі білковини (як альбуміни, фібріноген), углеводани (як виноградовий цукор, діястазовий фермент), товщі, соли і вода, а також з газів: двоокису вугля і азота.

Лїмфа знаходить ся в щілинах поміж комірками. Ті щілини се початок лїмфових посудин. Лїмфові посудини збирають ся в лїмфових железах, пр. лїмфові посудини рук збирають ся в железах під пахою і т. д.; проводи железів збирають ся в один головний провід, що лучить ся з горішньою жилою.

Виступивши з кровних посудин, збирає ся плязма як лїмфа в щілинах поміж комірками. В наслїдок тисненя плязми, яка виступає безнастанно, переходить лїмфа в лїмфові посудини [Фіг.

Digitized by Google

IV. п. л.] і пливе ними далї. Назад не може вернути ся, бо спиняє її будова затичок, які отвирають ся лише в однім напрямі. В дальшім бігу перепливає лїмфа через желези, вкінцї впадає головним проводом [Фіг. IV. г. пр. л.] в горішню жилу.

Та часть лїмфи, що знаходить ся в тканинах кормового проводу, зове ся хилюсом. Хилюс се білява, забарвлена теч. Вона повстає через ресорбованє стравленої поживи. Складає ся так само як і плязма з білковин, углеводанів, товщу, солий і води.

Хилюсові посудини збирають ся зі щілин кормових проводів в части в жилу, що веде до утроби, а звідси до серця, а в части в посудини лїмфи.

Хилюс збирає ся в посудинах [Фіг. IV. п.к.], його ресорбують спеціяльні знаряди. В наслїдок тисненя пливе далї і переходить в части в утробу, в части в лїмфу.

Хилюс, кров і лїмфа є з собою ґенетично споріднені, бо хилюс переходить в кров, з крови витворює ся лїмфа, яка знов вертає в кров. Пропорціонально з тим йде і хемічний склад тих тїл. Хилюс має великий процент білковин, углеводанів і товщів, кров менший, а найменший лїмфа, що знов має великий процент розкладових частий, які в меншім процентї знаходять ся і в крови. Ті три течі творять з собою і з орґанїзмом одну цїлість; що до хемічного складу зближають ся з одного боку до химуса, течі витвореної через травленє поживи, — з другого боку до мочі, двох течий, які стоять вже поза орґанїзмом.

* * *

Загальне значінє крови лежить в тім, що вона підчас свойого обігу відбирає в легких і з кормових проводів корм і віддає його коміркам орґанїзма, а збирає продукти розкладу, які видїлюють ся на поверхнї легких і в нирках.

В легких одержує кров кисень. Се дїє ся на підставі діффузії. Легкі збудовані з маленьких круглих мішочків [Фіг. V. а.], що окружають отвір бронхіоля, маленької гортанної галузки [Фіг. V. г. г.]. Ті мішочки, звані альвеолями, збудовані з елястичної маси; розширюючи ся під тисненєм воздуха, під тисненєм грудних стїн і грудної опони

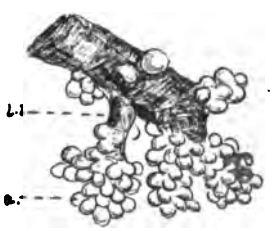

Фіґ. V. Шематичний образ бронхіоля і альвеолїв.

Бронхіоль (г. г.) переходить в систему круглих мішочків, званих альвеолями (а.).

Digitized by Google

вони стягають ся. Вони займають разом поверхню 81 квадратових центіметрів, на якій густо розіслала ся сїтка волоскових посудин. Коли в часї вдихненя альвеолї наповнили ся воздухом, лучить ся кисень, віддїлений від крови лише тонкою верствою комірок, через яку може ґаз легко переходити, з гемоґльобіном червоних тїлець. Тим наладовані червоні тїльця переводять кисень в орґанїзм і віддають його після потреби. В замін забирають вони продукти паленя, двоокис вугля і водну пару, які віддають на поверхнї легких. Чим свобіднїйша і живійша виміна двоокису вугля за кисень, тим менше продуктів паленя в крови, тим „здоровійша“ кров. Виміна відбуваєть ся тим свобіднїйше і певнїйше чим менше знищена поверхня легких, чим вільнїйший воздух

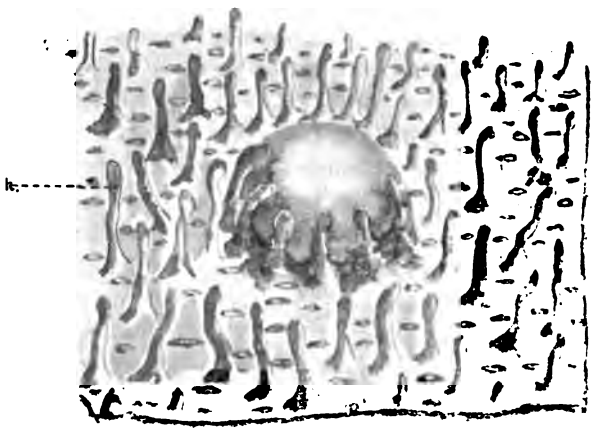

Фіґ. VI. Часть внутрішньої поверхнї стїни тонкої кишки.

З поверхнї підносять ся ссавки (к), що ресорбують підчас травленя химус.

від всїляких домішок в формі пороху всїлякого рода, диму, двоокису вугля і т. д. Длятого люди, яких легкі в части знищені, або які живуть в вічно занечищуванім воздусї, пр. мешканцї великих міст, мають нездорову кров. Їх вигляд лиця блїдий, загальне поведенє зраджує зденервованє.

Головні засоби енергії дістає кров з кормових проводів. Вони перемінюють страви при помочи слини, жолудкових соків, утроби, панкреас і кишок в форму течі, званої химус, яка легко переходить в наслїдок діффузії в хилюсові, лїмфові і кровні посудини, що сїткою розіслали ся на стїнах кормових проводів. Спеціяльні знаряди до ресорбованя химусу [Фіґ. VI. к.] знахо-

Digitized by Google

дять ся лише в тонких кишках. Одначе ресорбувати на підставі діффузії можуть лїмфові і кровні посудини всїх частин кормового проводу від жолудка аж до відходової кишки. Длятого всї посудини на кормових проводах розширяють ся значно підчас травленя. Химус має хемічний склад такий як і хилюс. Так в однім як і в другім є розпущені білковини, углеводани, товщі, соли і вода. Добір химусу залежить вже від волї і потреби орґанїзму, що руководячи ся апетитом і смаком добирає скількість і якість страв. Длятого сї два чинники: смак і апетит є дуже важні в економії орґанїзма, бо реґулюють склад крови. Се значінє їх виказує хемічна аналїза найбільше розповсюджених і люблених страв: з тої аналїзи виходить, що отсї страви є поживні, або иньшими словами, що вони мають дуже великий процент білковин, углеводанів, товщів, а малий процент солий, води або й зовсїм нестравних частий.

Зміна в стїнах кормового проводу або шкідливе відживлюванє впливають на склад крови так само, як і зла виміна кисня.

Кров, обладована такими добрами, розходить ся по цїлім орґанїзмі і віддає потрібний матеріял його коміркам. Клїтини з'уживають його в части для свойого росту, пр. кровні тїльця, комірки скіри, в части для своїх змін, пр. звапненє в кістяних комірках, в части для своїх продуктів, пр. железні комірки. Близше є ті зміни в комірках незнані. Надмір поживних частий збирає ся в орґанїзмі в формі товщу, головно під скірою. Длятого орґанїзм добре і богато відживлюваний має богато товщу, отже „добре виглядає".

Нагромадженє продуктів працї в комірках спиняє їх дїланє, пр. мясні „мучать ся" і т. д. Отже орґанїзм збирає сї продукти як лїмфу і переводить їх в кров, яка перепроваджує їх в нирки. Ниркові комірки видїлюють їх як моч. Се дїє ся так: маленькі галузки [Фіг. VII. г.] ниркової артерії [Фіг. VII. н. а.] кінчать ся вузликами [Фіг. VII. в.], які переходять в волоскову сїтку, щоби опісля зібрати ся як ниркові жили. Галузка, що впадає до вузлика, є що до обєму більша, як галузка, що опускає вузлик [Фіг. VII. д.]. Кождий вузлик є окружений болонкою [Фіг. VII. б.], о двох стїнах; та болонка переходить в мочевий провід [Фіг. VII. пр. м.]. Сї проводи збирають ся в один великий мочевід (уретер), що провадить до мочевого міхура. В наслїдок тисненя, під яким кров знаходить ся в вузлику, видїлюють нерви, що занервлюють вузлик, а передівсїм комірки вузлика з крови моч, яка збирає ся в проводах і переходить в мочевий міхур.

Digitized by Google

Хемічний склад мочи є в малих границях змінний, відповідно до зміни поживи, яку організм приймає, бо-ж і праця, яку організм виконує, є також змінна. Відповідно до складу плязми з білковин, углеводанів і товщів складає ся моч з їх розкладу, з частин, які знаходять ся в лїмфі. І так знаходять ся в нїй частини, в яких склад входять азот, отже які повстали з розкладу білковин. Се є пр. мочевина, мочевий квас, креатінїн і т. д. Креатінїн знаходить ся в лїмфі мяснів, отже стоїть в певній звязи за хеміч-

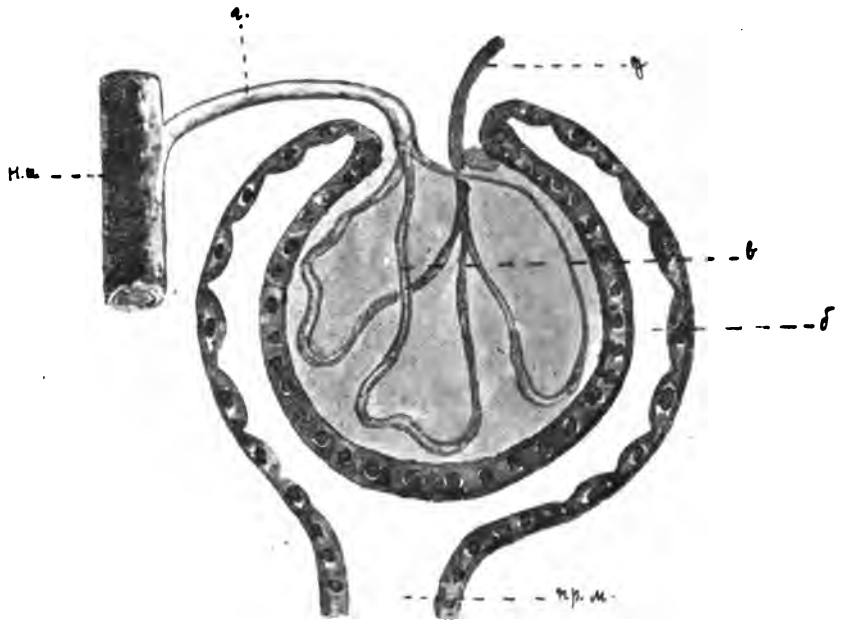

Фіґ. VII. Шема ниркового вузлика.

Ниркова артерія (н. а.) видає галузки (г.), що творять нирковий вузлик (в.), і галузкою (д.) опускає вузлик. Галузка (г.) є що до обєму більша, як галузка (д.) так, що в вузлику панує більше тиснене крови, як в иньших посудинах. Вузлик є окружений болонкою о двох стїнах, що творять початок мочового проводу.

ними змінами в мяснях. До тої ґрупи належить також і один складник жовчі, що закрашує жовч і моч на жовто; одначе в мочи знаходить ся він в иньшій хемічній формі, як в жовчи. Далї є там безазотні части, що повстали з розкладу углеводанів і товщів. З углеводанів переходить в моч молочний квас і цукор, що правда, в дуже малій скількости. Із з'ужитого товщу переходить в моч ґлїцерина. Кромі того є в мочи ріжні соли, як сільний квас, сїрчаний, салїтровий, фосфоровий, далї калї, на-

Digitized by Google

трон, кальціюм, магнезіюм і аммоніяк. Головну складову часть мочи становить вода; чим більше води в орґанїзмі, пр. по спожитю великої скількости алькоголїчного напою, тим більше блїда краска мочи, що звичайно є ясно-жовта або впадає в червоно. Позаяк змінн крови або ниркових комірок викликують зміни мочи, знаходять ся в мочи при відповідних недугах і анормальні складники, як червоні і білі тїльця крови, гемоґльобін, білковини, цукор в великій скількости, товщ, ниркові комірки і т. д.

* * *

Значінє крови як кормительки орґанїзма дає ся докладно пізнати при тих недугах, які посередно або безпосередно впливають на склад крови. Склад крови є зависимий від ріжних причин, передівсїм від скількости і якости впроваджуваних страв і воздуха; далї від стану, в якім знаходять ся кормові проводи, легкі і орґани, що витворюють кровні тїльця та видїлюють моч і піт. Зміна в скількости і якости допроваджуваної поживи, або в кормових, віддихових, кровних та мочевих орґанах, викликує зміну в складї крови. Сї зміни дїлять ся на такі, при яких складові части є побільшені що до числа і що до величини (ґіпертрофічні), і такі, при яких вони є зменшені (атрофічні).

До перших (ґіпертрофічних) належать:

1) Загальне побільшенє скількости крови (Plethora vera) пр. по ампутаціях ніг або рук, з яких витиснено передтим кров при помочи елястичного бандажу до тїла;

2) Побільшенє числа червоних тїлець (Hyperglobulia) пр. у мешканців гірських околиць. Причиною того є розріджений воздух, а в наслїдок того трудпїйше присвоюванє кисня. Для того орґанїзм улекшує собі сю задачу тим, що витворює більше число червоних тїлець.

3) Побільшенє числа білих тїлець (Leukocythaemia); і то хвилеве (Leukocytosa), пр. підчас кождого травленя, далї при деяких заразливих (інфекційних) недугах, або може трівати довший час (Leukaemia). Що до якости білих тїлець, то можуть бути побільшені або еозінофільні, або невтрофільні лїмфоціти, або також можуть знаходити ся молодечі форми білих тїлець, яких в нормальнім станї нема в крови, лише в лїмфових железах або червонім кістянім стрижени. Отже тодї знаходять ся в великім числї великі лїмфоціти, одноядрові одноцїльні еозінофільні або невтрофільні і т. д.

Digitized by Google

4) Побільшенє білка (Hyperalbumosa), цукру пр. при цукровій недузї (Diabetes mellitus), товщу (Lipaemia).

5) Побільшенє води і солий (Plethora serosa) пр. через уживанє більшої скількости алькоголїчних напоїв.

6) Побільшенє фібрінового ферменту і фібріногену, що викликує скиплене крови в кровних посудинах (Thrombosa), часами в наслїдок дуже маловажної причини пр. удар, стисненє і т. д. Тромбоза може повстати в малій посудинї, і тодї не має великої ваги, або в більшій посудинї, і тодї є досить небезпечна, бо здержує обіг крови. Вона може заткати або часть перекрою посудини або цїлий перекрій і тодї викликує завмертє сеї частини тїла, яку ся посудина оживляла. Тромбоза, витворена на серцевих затичках, має велике значінє, хотяй би була що до обєму дуже мала. Тромбоза може бути або ресорбована, або може звапнїти, або може рости далї через нове накиплюванє. Вкінцї може часть тромбу відірвати ся і котити ся далї з обігом крови, аж вкінцї заткає одну з кінцевих посудин (Embolia).

Фіг. VIII. Патольоґічні форми червоних тїлець кровних.
а. меґальобляст, б. меґальоцїт, в. мікроцїт, г. пойкільоцїт.

До атрофічних змін належать:

1) Поменшенє загальної скількости крови, недокровність або анемія (oligaemia також Anaemia), пр. по утратї крови в наслїдок зраненя.

2) Поменшенє числа червоних тїлець (oligocythaemia), що йде в парі зі зміною їх форм. І так знаходимо або дуже малі червоні тїльця, мікроцїти [Фіг. VIII. в.], або дуже великі, меґальоцїти [Фіг. VIII. б.], або вкінцї безформні, пойкільоцїти [Фіг. VIII. г.]. Рівночасно з формою зміняє ся і хемічний склад протоплязми, на що вказує результат фарбованя. Іменно фарбують ся ті форми більше темно-червоно, а не ясно-червоно, як се дїє ся в нормальнім станї. Кромі тих форм знаходять ся ще червоні тїльця з ядром звичайної (нормобляти), і надзвичайної величини (меґальобляти, Фіг. VIII. а.).

3) Поменшенє скількости гемоґльобіну в поодиноких червоних тїльцях (Oligochromaemia), яке може бути сполучене з по-

Digitized by Google

меншенєм загального числа червоних тїлець (Oligocythaemia). Ті випадки обсервує ся при звичайній анемії.

4) Поменшенє білих тїлець (Hypleukaemia) при червонім тифі.

5) Поменшенє білка (Hypalbumosa або Hydraemia); поменшеня скількости цукру або товщу не можна сконстатувати.

6) Поменшенє води і солий (Anhydraemia) через скоре відданє або за слабий довіз тих субстанцій.

Вкінцї може зменшити ся і фібріновий фермент і фібріноген (Hypinosa), що викликує дуже повільне творенє скипу. Длятого найменша рана викликує велику утрату крови, а більші, пр. вирванє зуба, викликують і смерть в наслїдок великого спливу крови. Сей хоробливий стан є наслїдний. В родинї виступає він звичайно на членах одного пола, найчастїйше мужеського. Одначе з поміж дїтий здорових дочок, яких батько був хорий, сини є також хорі. Так отже переходить отся недуга з батька через здорову дочку на внука.

Зміна складу крови викликує недостаточну виміну матерії, отже недостаточне відживлюванє орґанїзма і надмірне нагромадженє продуктів розкладу. Орґанїзм вяне і затроюєть ся з неоднаковою скоростю відповідно до того, чи устав цїлий довіз поживи, чи лише його часть; чи всїх родів поживи, чи лише одного; чи лише один орґан тїла або його часть занедужала, чи недуга опанувала більше орґанів. Так само і ефект не є однаковий. Звичайно орґанїзм чує ся ослаблений, лице блїднїє, або переходить всї краски від червоної до синьої, товщ під скірою зникає, мяснї зменшують ся, тїло тратить на вазї. Язик стає обложений, апетит зменшає ся, віддих є короткий; відповідно до недуги показують ся на кормовім проводї і віддиховім апаратї льокальні сімптоми. Серце бєть ся слабо; кромі того виступає на системі кровних посудин цїлий ряд льокальних сімптомів. Так само буває заатакована нервова система. Хоробливі сімптоми виступають зі всїлякою силою і дізнають всїлякої ґрадації і компліґації. Вкінцї, коли не усуне ся причини недуги, наступає смерть в наслїдок одного із тих сімптомів. Орґанїзм перестає бути орґанїзмом.

Digitized by Google

ЗОРОАСТРОВА СМЕРТЬ.

Зороастр, царевич перський,
Як до смерти наблизивсь,
До ясно́го Оріона
З палом серця помоливсь:

„Оріоне, ти мій предку,
Заклину тебе сим днем:
Як умру, мойого трупа
Ти спали своїм огнем“.

А вмираючи до Персів
Мовив: „Як огонь з небес
Мене спалить і погасне,
Обшукайте попіл весь;

„В нїм кістки мої знайдете,
Їх зберіть і збережіть;
Доки тих кісток, то доти
Ваше царство постоїть“.

Тут закляв він Оріона,
І з небес огонь блиснув
І спалив його все тїло,
Тілько костий не торкнув.

Позбирали Перси кости,
Як погас святий огень,
Берегли їх ненастанно,
Бережуть і по сей день.

Digitized by Google

ІВАН БРАЩАЙКО.

ДЕСКІЛЬКО СЛІВ

ЗА УГОРСЬКО-РУСЬКЕ ПРОСТОНАРОДНЕ ЖИТЄ І ПОЕЗІЮ.

Перше чим перейти до обговореня властивої теми, мушу пояснити самий заголовок, щоби улекшити розумінє того, за що я туй буду говорити.

Дескілько слів. — Значить, що се не буде велика, все вичерпуюча, систематична праця, лише — замітки.

Угорсько-руське простонародне. — В Угорщинї лише простий нарід тримає ся і лише його можна вважати Русином. Поодинокі виїмки з поміж інтелїґенції лише підчеркують сесю сумну правду. Інтелїґенти майже всї відокремлені від народу. Межи їх житєм і народним, межи їх поезією і народною нема жадної звязи: їх житє і їх поезія не руські, не народні.

За житє і поезію. — Житє а поезія народу, щось таке як тїло і душа чоловіка. Житє народне без поезії, поезія без житя то так, як тїло без душі, або душа без тїла. Сї дві річи разом приходять на сьвіт, разом жиють і разом умирають.

Житє все мало і має сильний вплив на поезію, а поезія з свого боку на житє. Через те треба нам знати і минувшість народу, і його нинїшний пробут до повного порозуміня його поезії.

З огляду на те все задумав я писати за житє і поезію і представити невеселі відносини і обставини. Зроблю я се задля браку місця накурто і не так на основі глубокого досліджуваня, як більше на підставі особистих вражінь, досьвідів і переконань.

Digitized by Google

Угорсько-руський нарід живе у північно-східних частинах Угорщини, на межі угорської держави з Галичиною, від Тиси до Попрада, і замешкує у більших масах столиці Мараморош, Берег, Унг, Угочу і Земплин, а більшими або меншими островцями, в суміш з Уграми або Словаками столиці Сотмар, Обоуйторно, Соболч, Спіш (Szepes, Zips), Боршод, Гонт і Бігор. Разом з оселями у Бачці в Славонії і в комітаті Ород є нас всїх до пів мілїона.

Як пишуть історики, мешкала туй одна часть нашого народу з давен давна. Друга часть мала прилучити ся до Угрів коло Київа, коли під проводом Арпада йшли на захід глядати нової вітчини і в Галичинї підчас походу, а третя частина прийшла під литовсько-руським князем Федором Коріятовичом, з Поділя 1339-ого року і засїла міста Волохів. Пізнїйша імміграція відбувала ся вже маленькими гурточками.

По основаню угорської держави розсїяли Мадяри одну часть наших людей по граници для оборони краю. Усї ті островцї розплили ся в протягу столїть в морю чужого народу — минули ся. Нинї вже лишень імена міст хоронять їх память, і історичні документи. А другі „спокойно, богобойно" животїли межи сїдими Карпатами і жиють ще й тепер без жадного культурного і полїтичного значіня та житя. Велика-ж часть наших славних і давних родів з часом під впливом мадярства, а в новійших часах під впливом мадярських шкіл і товариств прилучила ся до пануючої нації, лишивши віру, мову і звичаї своїх батьків.

Се і цїла наша історія!

Економічно і культурно наш нарід був і є все в прикрім положеню, убогий і темний і зріс ся так з бідою, що ще й тепер думає, що його доля: терпіти і псїти, від колиски до деревища. Вхтемішні (вічні) недостатки, бідність, убожество привели його до такої апатії, що без страху приймає всяке нещастє, навіть саму смерть. Покорив ся гіркій долї, не боре ся з нею: „Як Біг дав так є, як Біг дасть так ме".

В яких обставинах живе велика часть нашого народу, видно з сього, що на цїлій Верховинї єдиним хлїбом є овес, який лише в лїпших урожайних годах дає одно зерно. Мелай (кукурудза) — сеся сказати-б національна ростина — уже не достигає. Бараболя (буля, бандурки, картофли) не більша як лїщаний оріх. Холодний, пустий, бідний край. Густо наметані гори, вузенькі долини усяди, усяди.

Digitized by Google

Сяк то є на Верховині, а не дуже ліпше на долинах. Доброї, родючої землі в руських руках взагалі не богато. Недостача і неплідність земель, застарілий ряд (система) хліборобства; на грядки поділені дрібні, розкидані нивки, унеможливлюють поступ і піднесенє економічного рівня нашого селянства, а заразом викликують і побільшають бідність. Коли ще спомянемо, що ще до недавна не було, мож казати, ніякого путя, не було заробку і що наші люди в неврожайних літах не раз з голоду вмирали — і я сам видів уже нераз голодом вимучені лиця — то як-так можемо собі представити тоті гаразди, тоті роскоші, які переживають наші Русини.

В найновійших часах сеся лиха доля мало поліпшила ся, а коли десь не десь видко знаки деякого поступу в добробуті, то зробила се без сумніву Америка, куди вибирають ся громадно наші люди і звідки шлють та приносять богато гроший. Побут в чужині відчинить очи нашим Русинам. „Навчать ся сьвіта". Навчать ся розумнійше жити. Не один навчить ся читати, писати а через кілько тижднів напише лист до дому своїми руками на радість і здивованє домашних. Перше діло кождого „Американця" буде, що поправить або „пересипле" стару хижу, маленьку, темну, закурену, або збудує собі цілком нову з великими вікнами, побивану шинглами, або бляхою, в місто соломою покритої, часто „на дві дупля", хату і сьвітлицю.

Наповнить її ліпшими, красшими меблями, купить постіль і „не товче кістки" по грубих незграбних дошках, які він досі звав постелию — і по лавицях, не корчить ся на печи „за кошом", але простягне ся, покладе під голову заголовок (подушку) і виспить ся по панськи. На чистоту ліпше уважає, смороду не терпить і не боїть ся перевітрюваня свого мешканя; не хоче дале жити з коровою, з курьми... під одним побойом, або в одній хаті, як давнійше; рідше і менше пє, бо не животить ся руно (тягом) скудними, непожиточними їдами. Через те потрібує менше зорілки і може ліпше прибрати ся, не треба, щоби його зорілка гріла. Переконав ся, що зорілка „тютка" його, не дасть йому сили — як переже думав — але добре, чисте і пожиточне їдло.

Дале помогла щось економічно і держава. Видерла їх з жидівських кігтів, позаводивши каси, склепи і школи, і причинила ся до піднесеня того найпатріотичнійшого народу Угорщини, який уже Франц Раковці II. називав „mea fidelissima natio" (мій найвірнійшій нарід). На жаль хоче вона його вборонити „діля

Digitized by Google

себе" як уже казав Еган, значить цілком змадярити, а кождий сякий заклад так уладжений, щоби був сильним пропаґатором угорської мови і мадярства взагалї.

Наконець побільшують ся що дале і приватні підприємства, чому сприяє богатство природних скарбів нашої країни.

Досї все казали, що Русин пустий, гнилий, лїнивий, що лишень в шахту трутити. Нема в нїм сили, нема енергії, не є жадних здібностий до якого діла, лиш коби пити, обїсти ся та спати. Тому й не заслужить лїпшої долї як тої, що її саме має. Але сесе по більшій части брехня. Противно Русин має і великий талант до співу і музики, і великий нахил до промислу. Аж чоловіка здивує, які цїкаві річи годен вигадати і виробити здоровий розум чоловічий, які будинки, млини, сьпіхи (інструменти). От від простої жінки в нашім селї Короляни — най буде прощенна — замовляли з далеких міст ткацькі вироби, а наш коваль... самоук зробить усе, що тілько десь побачив: Спосібний і до науки, як се вже доглянув і університетський учитель Бідерман: „In der Wissenschaften macht er rasche Fortschritte, sobald ihm dazu Gelegenheit geboten ist" (Die ungarischen Ruthenen, I). А що не лїнивий, але рухливий, доказує і тото, що так радо йде в далекий сьвіт „хлїба заробити". Найбільша часть виходить в Америку; а

„Америка новий сьвіт,
Там задармо хлїба нїт".

З нашого самого, невеличкого села, з Нанкова (Мараморош), торік більше як 160 хлопів було в північній Америцї. Ідуть крім того на заробок до Босні, Румунії, до Семигорода, на Угорщину (так зове нарід в тїснїйшім значіню угорську рівнину), ідуть у сажні (рубати дрива), в котрій роботї Русини спеціялїсти. Далеко многі торгуючи воском, старими халявами, скуплюючи і пізнїйше перепродуючи їх на постоли походять много сьвіта так, що десь колись і Русин „має коло душі грейцарь".

Не гнилий, не лїнивий і не глупий був Русин неборак, але темний і бідний, а його пянство і безсильність, то не національна вдача — як декотрі думали — але смутні появи спричинені його економічним положенєм і культурною відсталостю. Між такими обставинами пив би був хоть який другий нарід.

А безсильний був не лише тому, що не мав що їсти, але ще й тому, що не їв того, що мав, а накладав на себе всякі пости так, що річно з 300 днїв постив. А що він їв? Чир з мелайною або вівсяною мукою, бандурки, капусту, пасулю, колись

Digitized by Google

не колись токану (мамалигу). Мясо йому й не снило ся; худобину, гуску, качку, куря вигодував людям, не собі: тим ся пани і жиди гостили. Продав за гроші на подату. Де там буде сила, де там буде розвій духових прикмет.

Своєї власної достаточної і правдивої просьвіти у нас ще не має. Нема ще таких книг, таких новинок, щоби були легко порозумілі і подавали сьміло, отверто щиру правду за політичні події і чисту науку.

Маємо дві новинки: „Науку" і „Неділю". Виходять раз в тижни. Признаю, що вірно служать свому народови. Але „Наука" в попівських руках, а „Неділю" видає правительство. Поклик попів дуже красний, бо попри науковій ціли служить „Наука" ширеню морали, видаючи у народній мові як додаток „Житіє Святих", але наука звязана у них вірою в догмати, а наука як сяка а віра не все у згоді. Дале не сьміють вони і не вільно їм усього писати, бо боють ся, а вкінци, бо Наука „духовна поучительна і обществена", а Неділя „поучительно-господарська".

Але просьвітній роботі сих новинок і иньших видавництв — хоть як вони в нас рідко появляють ся — перешкоджує се, що наші письменники не знають народньої мови і не уміють так писати, щоби наш простий нарід легко порозумів. Наші письменники позичають слів з церковно-славянського і московського, дащо і з народної мови, втиснуть то все у рами угорської граматики і готово. Останніми часами появляють ся навіть твори писані такою на пів змадярщеною мовою, що кожде другетретє слово мадярське. Розуміє ся, що сякої дивоглядної мови нарід не розуміє; у сяких літературних творах не може найти ані приємности і солодости, ані користи. Ми по мадярськи думаємо, а по руськи пишеме і говориме. Через се з всіх наших писем віє якимсь дивним холодочком; хоть би вони висловлювали які щирі, сердечні, теплі почутя, однако-ж вони не гідні зробити на Русина сильнійшого вражіня і розігріти його серце, сяк мертво приходять на сьвіт.

Не годни наконець наші новинки виказатись більшим успіхом, бо за мало розповсюджені і не писані чистою народною мовою. Наш нарід до письма дітина. Йому треба писати легко, по просту, по народньому говору, не уживати богато штучних слів. Так напр. я сам видів з якою увагою слухали люди „Додатків" з „Листка" помершого Фенцика, писаних зрозумілою мовою. Або коли в „Науці" і „Неділи" зачали появляти ся казки,

Digitized by Google

перекази, пісні, то і старі люди і молодіж нетерпеливо чекали на новинку, слухали її і з рук до рук давали.

Наш нарід не тот вже, що був переже. Перемінили ся часи, перемінив ся і він. Рад би ся учити, рад би дащо знати. Дітину дає до школи радо, купить їй і книжочку, не каже як ще недавно: „Піп із нього не буде, попадя з неї не буде, нащо їм книги пусті, нащо їм науки", або „Коби навчив молитву Божу, та десь апостол прочитати в церкви". Досї лише „Часословец" і „Псавтиря" були його книгами і предметом науки. Теперь уже купує і другі, бо пізнав вартість просьвіти і науки. Наш нарід жаден просьвіти, але нема її кому подати у рідній мові.

Головна причина в тім, що ми не знаєме по руськи, ми не маєме де научити ся по руськи. Наша інтелїгенція походить майже виключно з поміж попів, де задержав ся переважно до нині дух давного дворянства. Вони самі відцурювали ся від народу, не сходили ся з ним лише в церкві, боячи ся, що втратять повагу і лише на то змагали ся, щоби Русин з далеку зняв крисаню, поклонив ся низько і поцїлував руку. І сю цїль вони осягнули, бо чей на білім сьвітї нїде так не честував нарід своїх попів як у нас. Ще й нині каже: „над попа не є пана". Вони не то що самі не сходили ся з народом, але і дїтям своїм не дозволяли дворити ся з простою дїтворою; самі-ж говорять по угорськи, раз щоби бути добрими угорськими патріотами, потім бо сесю мову знають найлїпше і хотять дїтину приготовити до мадярської школи.

Середньої школи ми жадної не маєме. При 4-ох, ци трьох гімназіях учать „письменный русскій язык" в мадярській мові не обовязково. Учать „литературну" мову, значить суміш моєковської, церковно-славянської і народньої мови. Але все таки по руськи. Однако-ж число учеників уменшує ся з кождою клясою так, що у найвисших клясах уже не є кому викладати. За успіхи нема що й говорити. Сьвідомість того, що та мова предмет посьміха в гімназії, що її вчити ся і знати не патріотично, що то мова бідного народу, без літератури, що з неї не будуть мати користи в житю, а знак із неї в сьвідоцтві не має значіня, викликує се, що дїти нич не учать ся. Подібно дїє ся і на теольогії, де руська мова викладає ся по угорськи.

З сяким знанєм мови виходять на села наші молоді попи. Цїлком природне, що так виховані змагають ся казати казанє по угорськи, а як і говорять деколи по руськи, то такими словами і таким акцентом, що аж у вуха коле. Так само, або ще

Digitized by Google

гірше з нашими півце-учителями; до руських шкіл дають нераз учителїв, що навіть читати і писати не знають по руськи. В найновійших часах чуємо за якийсь рух на Угорщинї. Роздав ся голос: читальнї народови, просьвіту народови, писати по народньому... Гуртують ся богослови до ширіня просьвіти, учать ся по руськи, занимають ся долею народу. Письменники змагають ся „писати так, аби простий чоловік легко порозумів, т. є. по народному говору!“ — як то пише ревний редактор „Науки“ Августин Волошин. Се й многі назвали „відродженєм“ і дай Боже, щоби се слово стало ся дїлом, щоби наш нарід перестав мадярщити ся (1851-го року мали Русини 3·4%, а 1900-ного року лише 2·2% цїлої людности Угорщини) і зрозумів ідею націоналїзму, якою жиють усї народи Европи а передовсїм самі Мадяри, що змагають ся розширити свою мову і культуру, і розвинути свій дух в цїлій державі.

Мадярщенє до сих пор виказало найбільші успіхи межи Русинами (межи другими народами не йде воно такими скорими кроками, бо народ сьвідомійший і заможнїйший). Ми-ж легко лишаємо свою народність, бо мало нас є, розсїяні'сме, убогі'сме, несьвідомі'сме. Не любиме рідного слова і його краси, не знаємо свої історії і слави, не знаємо, „чиї ми дїти“. А стара правда, що „ignoti nulla cupido“ (за що не знаємо, того не желаємо).

Мови нема від кого научити ся, піп не знає, учитель не знає, урядник не знає, адвокат не знає. Пани говорять на пів по мадярськи як: „пойовітлую ти фізетиш на форінт“ (javit = править, поправить, fizetés = платня, forint = срібний, ринський, гульден) або „сесь вашар засінтетований“ (сесь торг заказаний). А дале Русин знає, що мадярська мова панська, що знаючи її легше може дістати зарібок і дати собі раду в урядї. Її ширять школи, уряди, заклади, книгарнї, товариства, нагороди і т. и. Наконець і мадярські співанки причиняють ся до мадярщеня нашого народу. Наші старі співанки не вдоволяють нашого народу, бо мельодії за одностайні і за мало розвинені. Їх місце займають живійші мадярські пісні, які чує ся всяди і по містах, при войську, на панських і жидівських свадьбах і забавах, і в школї, і в поповій, дяковій та нотарьовій хатї... спершу научить ся Русин лише мелодію, бо під впливом церьковної відправи виробив собі слух, а на неї натягне свою руську пісню, або ново утворену, або яку стару. Се перша фаза. Друга наступає тодї, коли вже розуміє мадярські слова і переведе на руське мадярський текст, лишаючи много мадярських слів. Третя фаза,

Digitized by Google

коли вже зачне саму співанку мадярським текстом: се декуди вже й видко, я сам подорожуючи тому 6 літ між Русинами чув співу богато, але руський лише десь не десь. Колись ще попи і дяки говорили на „соборі“ і співали майже виключно по руськи а тепер...

Цїкаве, що дїють сьвідомійші інтелїгенти? Не дїють нич. Одна часть боїть ся розголосу по новинках і неприємностий, друга часть переконана, що наш нарід присуджений на смерть неминучу, певна, що його можна спасти і просьвітити хиба тодї, як змадярщить ся і перебере мадярську культуру і мову.

Як видиме, наше положенє сумне, але „мова не полова“ — каже руська пословиця — „мову вітер не розвіє, анї не вивіє“. Сам народ не загине, так як не згинув до тепер, треба лише нам інтелїгентам стати йому до помочи і отворити йому очи.

Тепер же подивім ся на нашу поезію, в якій до певної міри відбиває ся народне житє.

Наш угорсько-руський нарід дуже поетичний, один з найпоетичнїйших народів сьвіта. Се признали навіть чужинцї. Так прим. Легоцкій, знаменитий угорський історик, і Фінціцкій, адвокат і бувший бурмістр Унгвара, що зібрали і перевели на мадярську мову і видали богато наших пісень, вихваляють нашу поезію і не годні начудувати ся її красї. Фінціцкій каже: „Угорсько-руський нарід обдарений глубоко чутливою душею. Своє становище, своє житє, свої звичаї висказує в своїх піснях; вони обіймають цїле його житє з всїми можливими випадками“. Дале: „Мало такого співучого народу, як руський, який би умів змалювати так влучно всї можливі ситуації житя“.

Треба лише прислухатись якому весїлю або якій забаві, появити ся на похоронах, щоби о сїм переконати ся. От на похоронах (на опроводї) чув я раз, як заводила мати ховаючи малу дїтину:

„Косичко моя мила,
Скоро'сь ізовяла...“

Не лише при сяких празничних случаях, але і в щоденнім житю та бесїдї повно поезії, поетичних виразів, образів. От нпр., коли молодшу дївку сватають, відповідає ся: „Як пня через колоду сажати. Раз колоду треба віддалити“. Пословицї і загадки переважно римовані, як:

„Коло мужа, жона ружа,
Коло раба, жона жаба“.

Або: „Де ся свої пси кусають,
Най ся чужі не мішають“.

Digitized by Google

Загадка: Виса висить, хода ходить,
Виса впаде, хода вхопить.
(Садовина і свиня).

Сесь поетичний дух викликаний природною вдачою і обставинами. Живеме в бідних, але красних сторонах Угорщини. Височазні полонини з стадами худоби з трумбетою і пищалкою пастухів, густо насіяні гори, долини, лїси, гучачі ріки, шумячі звори і гуркотячі поточки, вітри, бурі, тучі, що туй так часто находять, побуджують народну фантазію.

Наша поезія богата. Маєме пісні, баляди, романци, казки, перекази, примівки, пословиці і обрядові пісні. Віє з них простота, легкість, вірність, природність, безпосередність, а особливо велика фантазія і глубоке та щире читє.

Предмет нашої поезії взятий звичайно з звичайного житя. Дївка учерить хлопця з зависти, або з жалю, що другу любить; хлопець викончить дївчину, що його дурила, а другому ручку дала; пімсти, дївка з путя зведена... Дале почутя всякого роду від найглубшої печали, до найвисшої дяки. Коханє займає найбільше місця. Любов молодих, щастє і радощі родинного житя, смуток сиріт за „мамкою“, любов рідної землї. Наш нарід любить свій рідний край, там хоче жити, умирати і вічно почивати. Там йому все миле, у чужинї не розуміють його мови, там він не сьміє співати своєї милої щирої, солодкої коломийки, щоби його не „висьміяли“ і не завдали „жалю“ серцю. За чужину каже:

„Біда менї у чужинї,
В чужій чужиоццї,
Гучить минї ги у млинї
В моїй головоццї“.

На тілько сильна сеся любов, що верьховинець ще і нинї не раз втече з регементу „через білявочку“, „мамцї на потїшку“, або з подібних причин. В найновійших часах яв ся появляти якийсь „інтернаціоналїзм“, якийсь прінціп: „ubi bene, ibi patria“. (Де ми горазд, там ми вітчина). Чуєме сякі голоси: „Поможи ми Пане Боже быти в Америцї“.

Або: „Не буду я у Нанкові
Нї прясти, нї шити,
Буду собі в Америцї
Циґари курити“.

Як особливість нашої поезії мушу спомянути, що в лїричних піснях співає переважно женщина, коли в мадярській поезії по більшій части мужчина поетом. У нас заводять і оплакують помершого при похоронах лише дївки і жони. Поетичність наших

Digitized by Google

женщин згадує Бідерман, коли описуючи нашу свадьбу каже: „Die neuvermählte Ruthenin schwärmt, steht sie anders noch im Blütenalter der Phantasie, wie als Braut, so auch am Trauungstage trotz einem Dichter. Ihre Sprache ist bildreich und trägt den Charakter sinnlicher Heftigkeit. Sie beurlaubt sich in schwermüthigen Liedern von altem, was ihr einst lieb und wert im Elternhause war. Sie redet den Ofen an, der sie erwärmte; sie dankt der Fensterscheibe, durch die sie den Bräutigam zum ersten Male sah; sie vergisst selbst der Hauskatze und des Hundes nicht, der treu das Haus bewacht".

Сій обставині, що женщина займає велику ролю в поезії, можна приписати надзвичайну нїжність наших співанок і брак безстидних виразів. З тим звязане часте уживанє зменшуючих слів, як: білявочка, одїнічко, миленькіє, любиточки і т. д. Зміст нашої лїричної поезії сумний: ясно висловляє ся в нїй вікова гірька доля нашого народу:

„Я роскоші не зазнала
Тай не буду знати,
Лїта мої молоденькі,
Як вас памятати?..."

каже смутно женщина, не маючи надії зазнати хоть в будучности гаразду. В тих дескількох простих словах кілько горести, смутку, безнадїйности. В иньшім місци:

„Ци лїгаю, ци встаю,
Сама себе проклинаю.
Кров тече із серця мого,
Слези я все проливаю".

І дївчина нарікає на лиху долю:

„Боже милостивий,
З високого неба,
Відбери ми житє моє,
Бо ми 'го не треба.
Плачуть його чорнї очи,
Як у днину так у ночи,
Волїв ся не родити,
Як таке смутне житє мати".

Лиш десь не десь появить ся й веселїйшій голос:

„Пейме куме, пейме тут,
Бо на небі не дадут".

Спеціяльним руським витвором є коломийка, знана в Галичинї, на Буковинї, а на Угорщинї лише в Мараморощи і в де-

Digitized by Google

скілько селах столиці Берег. Се куртенькі лїричні співанки, що повстають під впливом хвилевого настрою:

„У зеленій полонинцї
Пасе кінь у сїдлї.
Нехочу я леда біду,
Хоть най буде в сріблї.

У зеленій полонинцї
Пасе кінь у ямцї,
Кого люблю, не гадаю
Хоть най буде в дранцї".

Коломийок страшно богато і не є такого чутя, не є такої події в житю, на котрі би коломийки не було. Найбільше пісень про любов, щасливу і нещасливу, про солодкі муки залюбленности, жаль за утраченим „милим", „любком", за „білявкою, милою, любкою", про надїю і т. и. Наприм.:

„Не годнам ся впирязати,
Не годнам ся вмыти,
Та дайте ми тяке зїлє,
За любка забыти.

Та дайте ми, таке зїлє,
Та дайте, та дайте,
Я за любка не забуду,
Хоть ся розпукайте".

„Та ішов я понад воду,
Затяв у колоду,
Не гадаю, хоть затну
За дївку молоду.

„Ой на горі два явори,
Третїй похилив ся,
Аж не возьму кого люблю,
Не буду женив ся".

„Ой умерла білявочка,
Най буде прощена,

Любо ми ся подивити,
Де коноплї терла".

Маємо і веселі коломийки:

„На високуй полонинї
Місячок мінив ся,
Ішов хромий до дївчини,
Слїпый придивив ся".

Та пушов я до церковцї
Богу ся молити,
І там сяті проганяли,
Ще хотїли вбити".

„Полюбив я дївок сорок,
А невісток три ста,
А ще д тому, Богу слава,
Моя душа чиста".

„Та завіяв буйный вітер,
Завіяв, завіяв,
Задарь єм ся, біла дївко,
На тебе надїяв".

„На тум боцї, при потоцї,
Два прутики гнуть ся,

Надомною молодою
Два хлопчики бють ся".

„Потятка ся та радують
Весници, весници,
Лиш пянько ся не радує
У сыруй землици.

Потятка ся та радують,
Що дуждали лїта,
Лиш пянько ся не радує,
Бо не видить сьвіта".

„Серед села смеречина
Суха, не зелена,
Сидит пуд нив моя мила,
Сумна, не весела.

Сумує ся файна рибка
Сумує, сумує,
Що вна свого миленького
Нї видить нї чує".

Digitized by Google

Маємe і баляди, на приклад про те, як дівчина счарувала хлопця, або як жінка убила чоловіка за намовою любка, або як мати продає доньку Туркам. Історичних пісень не маємe. Причина лежить в тім, що в житю нашого народу не було таких подій, котрі би були нарід одушевляли. Лише колись не колись появить ся відголос історичних пісень з України. Не находимe також в наших піснях національних патріотичних бажань, які так часто видимо в українських піснях з Галичини і з України.

Казок у нас богато, особливо в Мараморощи і Земплині найдемe та взагалї в горах; можуть вони без сорому заняти своє місце між казками европейських народів.

Уже із сих дескількох замiток можна видїти, що угорська Русь, сеся мала частиця українсько-руського народу має богату і красну поезію. І вона „Das Land der Sänger“ (край співців), і вона вірно задержала поетичну вдачу нашого українсько-руського народу, так як другі прикмети і звичаї своїх найблизших братів. Однако-ж нинїшнє модерне житє причинює ся до занепаду народної поезії і її витїсняє. Минули ся трубадури, барди, а наші бандуристи і лїрники українські що дале уменшають ся. З просьвітою зникає наївна віра, а з нею і многі поетичні звичаї, вимирають старцї („дїдики“), що так красно знали казки казати. Тому, гадаю, час нам забрати ся до збираня перлів народньої творчости, щоби їх заховати для будучности. Народня поезія тримала нас до тепер при житю і доти, доки вона не утратить своїх індівідуальних прикмет в почуваню, вислові і поглядах, доки будуть стояти сідї Карпати, доти і ми будемe жити.

Digitized by Google

ТРИЗНА.

Сїдаю на могилї мої жизни, —
Справляю сам по собі смертні тризни.
Крівавими руками всї лелії
Я позривав, як білий цьвіт надії.

І груду земну тихо заскородив,
Щоб той обліг нїчого вже не плодив,
На гробі замість божого Розпятя
Я камінь придавив, як знак проклятя.

Лиш духа я закляв у сю могилу
З свого серця кров і мозку силу,
А кости я покинув на дорозї,
Нехай собаки їх гризуть прохожі.
— — — — — — — — — —

Ось глянь, одна по другій в лютій злости
Порозтягали в корчі мої кости,
Кремезні зуби! Хрупають завзято, —
Вже й не осталось з мене там багато.

Та ще в злобі і зависти без лїку
Вони не дошукались в кістях шпіку,
Над кістяками як бенкитували,
Лій животворний в травцї розсївали.

Digitized by Google

І з того може яка фялка зійде,
Як у природї час весни надійде,
Замість собак у корчі підуть люди, —
В траві шукать цьвіток тих дехто буде.
— — — — — — — — — —

Менї – весна нїчого не поможе,
Я вже відлежав смертне муки ложе,
Вже покінчив з всїма і сам з собою —
Тепер бажаю вічного спокою.

Я груду земну тихо заскородив,
Щоб мій обліг нїчого вже не плодив,
На гробі замість божого Розпяття
Я камінь придавив, як знак прокляття.

І поздирав як білий цьвіт надії
Кровавими руками всї лелії,
І сївши на могилї свої жизни,
Справляю сам по собі страшні тризни.

Digitized by Google

ДР. ЯРОСЛАВ ОКУНЕВСЬКИЙ

уродив ся 1860 р. в Радівцях на Буковині, де його батько був сьвящеником. Ґімназію кінчив в Коломиї, а університет у Відні. Членом товариства „Сїч“ був від 1877 до 1884 р.; був також головою товариства. Вступив як лїкар на службу у фльотї 1884 р. Відбув кілька подорожий на воєнних суднах: „Мінерва“, „Аврора“, „Радецкий“ та „Франц-Йосиф“. Вражіня з своїх подорожий описав в фейлєтонах Дїла, що відтак появились як передрук в двох томах п. з. „Листи з Чужини“, — накладом Лукіяновича у Львові.

Тепер є Окуневський старшим штабовим лїкарем і шефом-хірургом в морськім шпитали в Полї; є відзначений рицарським хрестом Франц-Йосифа, еспанським хрестом заслуги в морській службі і китайським орденом дракона.

Digitized by Google

ДР. ЯРОСЛАВ ОКУНЕВСЬКИЙ.

ВАСИЛЬ ЧУДОТВОРЕЦЬ.

Дїялось се в 70 роках минулого столїтя, після першої нагінки за українськими „соціялїстами".

Драгоманів був для усїх батьків, що синів на університет виряжали, щось гірше антихриста: „Він руську молодїж зводить, арешти ними напихає, христіянську віру руйнує".

„Хто руську молодїж на бездорожа зводить, той ворог руського народа, то ляцький шпіон і агент", — рішив мій батько.

У нашу хату в Гуцульщинї загостив Василь Михайлович, матурист із руської гімназії у Львові. Його блїде лице з чорною борідкою та довгими кучерями нагадувало образ Христа-Спасителя, — очі горіли полумям, а його милий голос так вкрадав ся до серця.

Він говорив так щиро, так від душі. Біхнер, Джон Стюарт Мілль, Ляссаль, Маркс, западно-европейська культура, еманципація жіноцтва, праця для мужицтва, — всї ті і иньші кличі зливались в його бесїдї в таку гармонїю, отвирали такий широкий вигляд для прибитого і приниженого „Рутенця", що терпить душею і не видить перед собою нїякого виходу, що ті його слова слухались як Боже обявленє.

„Та може воно і Драгоманів рацію має", бурмотїв мій батько.

Жіноцтво просто пропадало за Василем, він як би гіпнотизував усїх.

„Не хочу я дармоїдкою білоручкою бути", сказала собі Соня і засїла за латину і греку.

Digitized by Google

„Ой не гаразд Запорожці, не гаразд зробили“ — співав Василь своїм прегарним барітоном сю пісню, що ледви почалась із Львова розходитись по краю.

„Сука-мати, Катерино, що ти наробила?

„Степ широкий, край веселий та занапастила!“

так і різало серця. — Жіноцтво ледви сльози здержувало, мої вуйки, що за молоду в широченних шараварах козакували, знов запалились козацьким завзятєм, а в серцях молодих ґімназистів загоріло полумя віри в ліпшу будучність і завзятє до тяжкої праці для свого народа.

Драгоманів, западно-европейська культура і т. д., стали тим мостом, що має завести руський народ до ліпшої долі.

* * *

У віденській „Січи“ був Василь Михайлович визначним товаришем. Він був тим між товаришами, що Англійці звуть „representative man“. Він говорив плавно по нїмецьки, по чеськи та по сербськи. Його бесїди чи привіти, виголошені на прихватці, ex abrupto, слухались як музика. За словом йому в кишеню не лїзти, а слова були бундючні, оклики найновіщих течій. Говорячи свої слова, упоював ся сам ними і упоював своїх слухачів.

У всїх зносинах товариства „Січи“ з иньшими славянськими і неславянськими товариствами ішов Василь в перший огонь. Він став без найменчого протесту офіціяльним заступником товариства „Січи“. Тут і прозвали його Чудотворцем.

* * *

На рогах улиць, на хідниках стояло величезними буквами: „Bündig und kurz, wählt den D-r Sturz!“ або: „Kreuzdonnerwetter, wählt den D-r Kronawetter!“ Се була у Відні виборча битва між лїбералами а демократами.

Василь зібрав громадку Січовиків і кинув ся у вир агітації. Розуміє ся само собою, що він стояв за демократом Кронаветтером. Бігав до шевців, кравців, збирав голоси, обрабляв непевних, загрівав одномишленників.

В ресторанї на Langegasse виголосив свою кандидатську бесїду Кронаветтер.

В одну мить вискочив Василь Михайлович на стіл. Його бесїда ішла плавно-славно з огнем: „В ім'я поступу, цівілїзації і т. д. і т. д., я, що сам походжу із мужицького народа, якому накинули на шию петлю польські шляхтичі кличу до Вас і т. д.“

Digitized by Google

Віденські „біргери“ запалились, підняли в гору на плечі нашого Василя. З одного боку Кронаветтер з другого Василь. Вони обнялись і поцїлувались. А „біргери“: „Браво! браво!“

* * *

Шевченківські вечерниці. Товариші поскидались по лептї із своїх вічно порожних кишень, наняли прегарну салю, вишукали нїмецьких панянок та навчили їх грати на фортепянї коломийки та шумки, вишукали якогось скрипака-Чеха, якому Сїчовий дірігент Іван Директор норимберською лїйкою вляв духа української музики. Головна річ, „pièce de resistance“, славний „Сїчовий“ хор з підземними басами.

Осьма година вечером. Саля почала наповнятись. Перші прийшли Серби, ті давен-давні приятелї „Сїчи“, що найменше 100 мужа, прийшли Чехи, Словінцї, і Поляки прийшли із робітницького товариства „Gwiazda“ і навіть із шляхетського „Ogniska“.

Радуєсь серце товаришів на вид тільки гостий. Відкашлюєсь потихеньки голова, щоб виголосити привітне слово.

Шкульгаючи приходить до него заступник полїції Немечек і забороняє вечерницї.

„Що? Куда! чому?“

Молодїж розгорячилась. — Крик! Сварки!

Та не в тїмя битий Василь Чудотворець.

— „Meine Damen und Herrn! Дякуємо Вам, нашій милі гостї, за честь, що прийшли до нас, сьвяткувати разом з нами память нашого ґенїя. Ц. і к. австрійський уряд не позваляє нам в своїй батьківській опіцї святкувати дорогу нам память. Не убє він нашого духа і наших ідеалів. Прошу Вас одначе тим разом повинуватись сему приказови і розійтись спокійно із сеї хати. Я, Василь Михайлович, маю честь просити Вас, Дорогі Панство лично до себе у гостї, на скляночку пива, тут таки в сутерені, in der Bauernstube“.

І вечірницї відбулись в приватній хатї Василя Михайловича, прегарно, превесело.

„Erlauben Sie mir“, сказав слїдуючого дня комісар голові товариства. „Das ist je ein Aufruf zum Aufstand! Denken Sie an die Sensenmänner vom 1846“.

Славу революційного гнїзда мала в той час після арештів „соціялїстів“ віденська „Сїч“ в полїції. Притоку до заборони вечерниць дала пісня: „Ми в луг підем всї з косами і як станем враз“...

* * *

Digitized by Google

Digitized by Google

[illegible] ...лись, підняли в гору [illegible]
[illegible] Кронаветтер з другою [illegible]
[illegible] А бергери". „Браво! [illegible]

* * *

[illegible] Товариші поскидались [illegible]
[illegible] наняли прегарну салю, [illegible]
[illegible] навчили їх грати на фортепяні [illegible]
[illegible] якогось скрипача-Чеха, якому Січові [illegible]
[illegible] лійкою вляв духа укра-
[illegible] de resistance", славний „Січо-
[illegible]

[illegible] Саля почала наповнятись. Перші
[illegible] приятелі „Січи", що наймен[illegible]
[illegible] Словаки і Поляки прийшли із роб[illegible]
[illegible] і навіть із шляхетського „Ор[illegible]",
[illegible] в на вид тільки гостий. Відкашлюєсь
[illegible] виголосити привітне слово.
[illegible] до него заступник поліції Немечек
[illegible]

[illegible]

[illegible] — Крик! Сварки!
[illegible] Василь Чудотворець.
— „[illegible] Herrn! Дякуємо Вам, нашій милі гос[illegible]
за честь, [illegible] до нас, сьвяткувати разом з нами память
[illegible] Ц. і к. австрійський уряд не позваляє нам в свою
[illegible] сьвяткувати дорогу нам память. Не убє він [illegible]
[illegible] Прошу Вас одначе тим разом [illegible]
[illegible] приказови і розійтись спокійно із сеї хати. Я, В[illegible]
[illegible] мало честь просити Вас, Дорогі Панство [illegible]
[illegible] на скляночку пива, тут таки в сутерені, [illegible]

[illegible] в приватній хаті Василя Михайл[illegible]
[illegible]
[illegible] сказав слідуючого дня комісар [illegible]
[illegible] ist je ein Aufruf zum Aufstand! Denken Sie [illegible]
[illegible]

[illegible] гнізда мала в той час після ар[illegible]
[illegible] „Січ" в поліції. Притоку до заборо[illegible]
[illegible] „Ми в луг підем всі з косами і як стачем бр[illegible]

* * *

Digitized by Google

Ярослав Овчинский

Digitized by Google

Digitized by Google

Хто не бачив на віденськім бруку тих наших обдертих, нуждою прибитих, усякими „законними“ крючками вигнаних із свого клаптика землї руських мужиків, що ідуть жалуватись і правдоньки шукати у „найяснїйшого пана?“

Зараз на „Nordbahnhof“-і беруть тих забитих і застрашених мужиків в свою опіку наші таки галицькі жидки, що роями снують ся коло двірця зелїзницї, чатуючи на добичу. Є також і добрі земляки, що ласі на „опіку“. У одного такого землячка були і агенти по Галичинї і Буковинї. Знали добре Сїчовики того землячка, якого небіщик Наумович розхвалив був в своїй „Науці“ під заголовком „Твердий руський мороз, але ще твердша руська натура“. Той землячок був колись чимсь, відтак став покутним писарем, шпіоном для Австрії і для Росії, писав також суплїки для галицьких мужиків і брав їх в свою опіку, виманюючи останнї крейцарики з бідної мошонки.

Стрічає Василь Чудотворець громадку жабівських Гуцулів, що прийшли жалитись до „найяснїйшого пана“. Веде їх землячок, а за ними цїла юрба Віденців, що оглядають наших Гуцулів, як яких африканських Ботокудів.

Змилосердив ся над ними Василь, відбив їх від землячка і завів їх у Сїчову хату. Там Гуцули днювали і ночували з своїми бесагами і з бриндзею і сухарами, дожидаючи своєї черги на авдієнцію.

Культурні привички Гуцулів тяжко було погодити з віденськими вимогами — але Василь таки залагодив справу з всемогутнїм „Hausmeister“-ом, що мав догляд над Сїчовою хатою.

Хату відтак виметено і вичищено, тільки на Сїчовій софі остались масні пятна від гуцульських кучерів на памятку гостини із карпатських гір.

* * *

Тижнями нераз пропадав Василь десь в глубину Відня. Нї слиху нї диху про нього між товаришами. Вирине знов і розказує про орґанїзацію віденських робітників, про се, про те, що Драгоманів почав в Женеві, що дїєсь у Київі або у Львові.

З усякими людьми знав ся він і знав усе, не лиш те, про що пишуть часописи, але і про те, що під полою дїєсь і що лиш заклюваєсь.

Заходжу раз до його хати. За чаєм сидять два чоловіки, один уже старший віком, жидівського типу, другий молодший, великоруський тип. Бесїда ішла на російській мові — та слова

Digitized by Google

і звороти були російські, але змислу тих слів зрозуміти було годї. Вони говорили тим окремим тайним жаргоном, що виробив ся у революціонерів під вічною травлею уряду і російських шпіонів. Чудотворець балакав як свій.

* * *

Почалась болгарсько-сербська війна. Знов пропав Чудотворець. Одні казали, що він десь на селї в Галичинї, другі, що в Женеві, иньші, що в Парижі. Були і такі, що буцїм то бачили його одягненого франтом на Ringstrasse в товаристві ладненької жінки.

Сербські студенти, що вернули з війни, принесли звістку, що Василь вступив добровольцем в сербську армію, що дістав хрест за „храброст“ і остав ся в сербській службі офіциром.

22. мая 1907.

Digitized by Google

ДР. МИХАЙЛО ПАЧОВСЬКИЙ.

КЕЛЕСТИН СКОМОРОВСЬКИЙ,

ЗАБУТИЙ ГАЛИЦЬКИЙ ПОЕТ.

Motto:

Вставайте, вставайте, сьвято буде,
Воскреснуть із мертвих Слави люде!
К. Скоморовський. 1862.

Полїтичне та лїтературне житє в Галичинї в роках 1862—5 було, так сказати-б, в доволї сильному ферментї, в якому обрусительне дріждже мішало що раз душе виклярованє національного змаганя невеличкої, але сьвідомої громади людий, що серед полїтичної метушнї за мало ще мали сили видвигнути свій прапор висше безідейної аспірації маститих проводирів галицького народа і його духового житя. Головне огнище лїтературного руху — Львів — а в ньому галицько-руська матиця занапащувала з кождим роком свою давню житєву силу тай дійшло до того, що загальні збори в 1865 роцї не були в силї зібрати поважнїйшого числа своїх членів, а пропаганда „Погодинської кольонії“ опанувала вже доволї сильно тих мужів, що вели провід у тому-ж товаристві. Так отсе поважне товариство переняло на себе ролю прилюдного проповідуваня московстизму, що в попереднїх роках було річию тільки приватних людий, які змагались поборювати свою опозицію, зроджену (в 1862 роцї) ідеями покійних наших велитнїв Шевченка та Шашкевича. Орган того товариства, „Науковий зборник“, дістав ся в руки редакційної трійцї проф. Я. Головацького, Петрушевича та Дїдицького, а їх

Digitized by Google

заходами ідея панрусизму защіпилась як стій у тому журналї тай заколотила живо у нас понятє народности, бо зборник друкований мовою Ломоносова звав ся „руським“ та ідентіфікував сесю назву з язиком „русским“. — Таке видавництво не було без впливу на тодїшню інтелїгенцію, що сама ще не була рішуча в лїтературних питанях і глядїла на думки львівського штабу — на погляди „мужів науки“.

Не красше велось житє і на полїтичному полї. Ту наші „полїтики“, вірні своїй народній вдачі, вели точно „полїтику мовчаня“ а хоч дехто, як Куземський та Качала, підносили голову в гору, то се був „глас вопіющого в пустинї“, — до чого причинялась і недавна минувшість революційних змагань Поляків. Вони були сьвідомі, що невдача їх повстаня (1863 р.) завдячуєть ся не в одному згляді руському народови Поділя, Волинї і Украіни, яких жителї не так з наказів уряду та московських підшептів вхопили за оружє, як радше з огляду на традиційні спомини свойого полїтичного житя. З тих полїтичних подій виключалась небавом в очах Поляків ідентичність українського народа з московським, з яким вони вступали до завзятої боротьби. Та наші галицькі полїтики не спромоглись тодї на рішучий протест проти таких поглядів; вони не виступили як слїд в оборонї закордонних братів, що певно вижидали їх помочи у тому згляді, як раз тодї, коли власне Москва стала голосити єдинство „русского народа“, а погодинська кольонія доспівувала ту пісоньку серед „старшої“ галицької інтелїгенції та несьвідомих селян. Не диво-ж проте, що вся польська преса тих часів виступила проти галицьких Русинів явно ворожо, вважаючи головними представителями їх т. зв. старшу партію, а називаючи молоду громаду народовців „маловажною“. Однак і серед „старшої братії“ були люди, що жили давними традиціями галицько-руських патріотів 48. року, що любили свій нарід, свою мову, свою країну, що в їх серцю тліла ідея покійного Маркіяна, однак не брали участи в ширшім публичнім житю, а в затишку виливали слези на невідрадну долю Галицкої Руси. До таких людий належав Келестин Скоморовський, молодший брат о. Йосифа Скоморовського, пароха Березовиці великої, коло Тернополя.

Келестин Скоморовський родив ся 16 цьвітня 1820 р. в селї Дашнянах, бережаньского округа в Галичинї. Його родителї Захар і Анна проживали у тому селї, бо його батько був там руcько-католицьким сьвящеником.

Digitized by Google

Перші науки, по тодїшньому звичаю, побирав в батьківськім домі, а опісля відвезли його до Бережан, де він ходив до народніх шкіл і до ґімназії. Келестин відзначав ся між товаришами совісною наукою та взірцевим поведенєм.

По скінченю бережанських шкіл приїхав Келестин до Львова на висшу науку. Але батько, убогий сьвященик, не міг дати синови достаточної підмоги, задля чого Келестин ґірко бідував, заробляючи собі на прожиток та на науку лєкціями, і майже „у холоді і голоді" скінчив т. зв. низшу фільософію (7 і 8 кл.) та вступив до духовного семінаря у Львові. Однак тут тяжко занедужав на мелянхолію; задля сього прийшлось йому перервати теольоґічні студії, хоч він в третьому місяці прийшов до здоровля — але до семінаря в тому роцї не вертав, а займав ся власним образованєм. За той час прочитав він чимало творів російських, чеських, польських та взагалї познайомив ся з усею славянською лїтературою — а все те спонукало його вже тодї взяти за поетичне перо. З тих часів походять його вірші „Птицї посли" і перевід „Ермака". По двох роках павзи приняли його опять до семінаря, де перебув до 1849 р. с. є до покінченя теольоґії. В тім роцї оженив ся Келестин з Теклею, дочкою о. Ґригорія Рогодинського, сьвященика села Остапє, висьвятив ся та позістав по смерти свого тестя завідателем тої-ж парохії у скалатському окрузї. Ставши опісля парохом Остапя прожив там до своєї смерти т. є до 16 цьвітня 1866 року, полишивши 4 дїтий, з котрих до тепер живе 2, а з тих найстарший син Корнило є руським парохом в Новосїлцях, бобрецького повіту.

Келестин як чоловік визначував ся заєдно чесним характером, щирою душею та глубокою ґуманностю. З його високого чола, з його чорних очий так і била висока ідея, сповита якимсь сумом задля невідрадних суспільних відносин, він заєдно сумував, тільки інколи серед своїх приятелїв Русинів бував говірким, веселим, а як звелась мова на патріотизм, тодї Келестин ставав горячим, запалистим речником своїх ідей, хоч був спокійної, флєґматичної вдачі.

Вже хлопцем-ґімназистом вертаючи ночию з лєкції а бачучи з далека огонь в домі, де мешкав директор ґімназії, поспішив туди перший і розбудив усїх сплячих в домі, що вже його обняла страшна полумінь. Відтак як парох в часї тифа, що опанував село, відвідував хорих, через що сам набавив ся тої недуги — хоч лежав хорий, здвиг ся з постелї, щоб на Великдень посьвятити пасху своїм прихожанам, але сей вчинок

Digitized by Google

прискорив йому конець його житя. — Живучи на селї, Келестин кромі газдівства займав ся горячо лєктурою творів визнатнїйших писателїв, особливо нїмецьких, тай оставив церкві бібліотеку, зложену з яких 300 творів. Також слїдив усї літературні і полїтичні події на галицькій Руси, хоч сам активної участи не брав в тодїшньому бурливому житю. Всї свої гадки та погляди виливав на папір, — він віршував, а віршуючи доволї гарною на той час мовою плакав над недолею Руси та докоряв легкою сатирою усїм тим, що кидаючи рідну землю та рідну мову глядїли ясних зір в чужинї. Тай не диво! Він товаришував з Іваном Вагилевичем та Іваном Гушалевичем — двома противними собі характерами, які дали йому спромогу вибрати саму середню дорогу, вимощену ідеєю Маркіяна Шашкевича.

Свою літературну дїяльність розпочав 1848 р. лїричним стихотвором „Птиці-посли“, напечатаним в „Вінку“ з того-ж року. Відтак залишив писанє поезій на довший час, а час посьвятив на збиранє матеріялів до нїмецько-руського словаря, який опісля видав впорядкувавши і доповнивши його під своїм іменем Ом. Партицький (1862). За поетичне перо взяв він коло 1866 року, перевів з церковно-славянської мови Апостоли і Дїянія Апостольські, а з нїмецького язика катехізм Лєонгарда. Поетичні твори писав до 1866 р., з яких чимало поправивши приготовив був за житя до друку, що мав виконатись в друкарнї Білоуса в Коломиї.

Власне сеся рукописна збірка, яку мав Келестин віддати до друкарнї Білоуса, знаходить ся в моїх руках і я дещо з неї подаю до прилюдної відомости. Вона містить поетичні твори з р. 1863—1864, 1865. Але всїх їх є тільки 25, — отже рукопись не є повна — богато ще бракує, богато з творів в двійній редакції. Переважне їх число має релїгійний характер католицької віри. Поет нарікає і жалїє, що сучасна йому суспільність забуває на Бога, на свої обовязки віри, через що Господь забуває і на Русь та не дає їй доброї долї. Однак всюди видко сильну віру, що то вже конець мукам і недолї Русинів, бо молодше поколїнє спричинить ожидане Воскресенє того-ж народу, закованого в кайдани неволї.

В иньших стихотворах поет нарікає, що серед сучасньої суспільности мало є людий працї для рідного поля, що „старі“ стали байдужними — „кумирами земними“ для свого народу, а давні соловії замовкли або сидять в клїтках. Рідня нива заросла отже бурянам, а „половільників“ мало, тай тому до „жнив єще далеко“, бо ще й весни „не видко“. Серед суспільности

Digitized by Google

нема згоди, бо дїти завели між собою сварню та в їх серцях заляг кригою лїд, а

„Сли лїд лежить в серця споду,
Годї снити про свободу".

В алєгорії „мухи і дїти" жалїє, що нерозважна суспільність змагаєть ся убити своїх пророків. А вже-ж остро виступає поет проти всяких ренеґатів, що своїй Мамі яму копають та вирікають ся рідного слова. („Голос звона").

Вже ті коротко зібрані мотиви поетичних творів Скоморовського вказують, що се був не послїдний талант, що се був бистрий обсерватор усїх йому сучасних подій в Галичинї, що хоч не брав він активної участи в полїтичному житю, та ті „хмари", що котились з північного сходу на Галичину, його дуже непокоїли і він рад би їх розбити — однак за мало було сили! — З його творів подаю тільки два.

І. ДО МОЛОДИ РІДНОЙ.

Ой молоде! цьвіте ярий,
Зелен-листє на яворі,
Поглянь в сонце, поглянь в зорі
Бо там твоя Доля-Воля:
Туман з хмаров гірко-сь боре
А на небі вся надія
Як яром на соловія,
Що' ме весной щебетати
Коло своєй рідной хати,
Не на скреплі мармор брили
Що наводят сами горе,
Що в неволи скаменїли
В неволю ся всолодили
Для родини онїміли!
— — — — — — — —
В вас дрімає давна Слава!
Давним горем присипана,
С-часта зором в оконце
Ци не ронит сьвітла сонце.
А як ронит, то збирайте
І у Бога просїт сьвітла
Стане й Вам, як єсть для сьвіта.
Тай тим сьвітлом-сь розгрівайте
Най не криє леду свита,
Бо лед зимний туман родит —
Ой! бо серце він холодит;
Бо той цїпит душу, тїло

Digitized by Google

Тре, щоб сонце 'го розгріло,
І Дух ся там не приймає,
Де лїд гору над ним має.
— — — — — — — —
Любви пушку співакови,
За спасибу киньте в торбу,
„Кленусь Богом“, що окови
Сами пустят! затре́ охбу[1])...
Під стріхою наша слава!
Бо з палат уже прогнала
Молодь — Русе, — твоя справа:
Де єсть любов, там виграна!
Дїти, цьвіти між собою:
Згода в гадцї, згода в цїли,
Бо скупленой вже силою
Великих річий доспіли!
Цьвіти суть на нашій ниві
Любвою їх тре шукати
Самозрічнев підливати
А надієв — в Бога віров
Получати гадку з дїлом —
То будут віки тревати!
Пушка духа, зерно віри
І відвага в рідні сили
Любов ко повзятой цїли —
Боршеб враги біса зїли,
Нїм би нарід ізломили!

Март 1864.

II. ГОЛОС ЗВОНА.

Великий звон.

Вставайте, вставайте, бо вже час!
Бо сьвято, бо сьвято, буде в нас!
Та яке? та яке? та коли буде?
Та ктож то? та ктож то? голосив єго?
Та коли? та коли? становив єго?
Та же Бог, та же бог обіцяв єго!
Та же Бог, таже бог становив єго!
— — — — — — — вже давно!
Таже вже, таже вже вечерня була.
Надойшла, надойшла вже утреня —
Якеж то? якеж то сьвято буде?
Воскреснуть, воскреснуть та всї люде!
Вставайте, вставайте! бо вже час!
Вже будит нас голос, що єсть в нас!

[1]) Оханє.

Digitized by Google

Менші звони.

Вставайте братя на голос звона
Вже ся продерла очей заслона,
Уже, плінячий ворог мраки вмер!
Уже дух сіти темряви продер!
Уже, вже покути — час гніву-сь кінчит
Що на нас за гріхи праотец[1]) тяжит,
Вже годї надовше-сь — царити врагу
Бо дух вже начина гасити спрагу
Начав вже тужити, чо' довго бажав,
Вже стати раз хоче, бо довго лежав!
А ктож службу буде править?
Кто молитов научит?
Хоть повстане дух заспалий,
Ктож го далїй укріпит? —
„Кто дав духа — той поможе".
Вставайте братя — лиш в імя Боже;
Он батько! — Бог батько поможе нам,
Но збити не дайтесь з товку врагам,
Бо ворог облудний лестю жиє
Оманит, обдурит, з думки зібє.
Не вірте врагови — єго слугам!
Но вірте звонови, що кличе д' нам:
„Вставайте! Вставайте! Сьвято буде!
„Воскреснуть із мертвих Слави люде!"

Перезвон.

На погибель врагам слави
Безголовє врагам „мами"
Таким дїтем, що їдь їли
І ще других нев троїли,
Що продают за гроші маму
Сами собі копают яму;
Біда вам тут і там,
Біда вам сини виродні —
Станете ся кари годні —
Осудит вас сьвіта звін,
Совісти вашой гомін!
Бодай такий з міра пропав,
Що сам мамі яму копав!
Що не слухав єй науки
З серця випер красні звуки
Якими го колисала
До розуму проводжала,
Що сам в бранцї маму дав,

[1]) Праотців, стара форма.

Digitized by Google

Себе в вражу свиту вбрав,
Бог-дай з межи нас пропав!
Що навчив як кров єй сати
Сьвіжой кровці добувати
На єй стогни тикав уха
Мружив очи — відвертав ся!
„Як тяженька твоя мука",
А в кутї єй наругав ся.
Таких песї-синів доста
Що то звуть ся „ревнителї",
Най вас колька сколе зпроста
Би-сьте не встали з постелї —
Дай то Боже справедливий!
О! Всїх вас лихо спогонит
Як звін слави пісньзазвонит!

Вже з тих двох стихотворів можна заключити про красу мови та гладкий вірш, розуміть ся — судячи по обставинам та часї, коли Келистин виступає на полї лїтературної дїяльности.

У Львові, в сїчнї 1908.

Digitized by Google

ДР. ІВАН РАКОВСЬКИЙ.

Історія а природничі науки.

Правда — се найважнїйший ідеал, до якого стремить уся культурна людськість. Висловом сього стремлїня єсть з одного боку загальне поширенє і поглубленє осьвіти, а з другого величнїй розвій усїх наук. Останнї десятки лїт принесли нам незвичайний розріст перед усїм природничих наук; і не диво, адже-ж природа із усею своєю ріжнородністю своїх прояв є все ще для нас незглубимою тайною. Було колись, природничі науки займали ся майже виключно описом творів і прояв природи, але ті часи минули вже безповоротно; — нагромадивши та нагромаджуючи без упину дальше безлїч пізнаних фактів і досьвідів, природничі науки старають ся не лиш прояснити всї прояви природи, але й уложити їх у певні упорядковані системи; а збираючи разом теоретичні висновки із пояснень усїх родів прояв, зважують ся подати одноцїльний сьвітогляд, з'ясувати основні закони природи, прояснити тайну усього бутя.

Природничі науки стають чим раз більше фільософічними, чи може фільософія стає чим раз більше природничою...

Наслїдком того природничі науки вдирають ся чим раз більше в обсяг других наук і не лиш користують ся їхнїми здобутками, але ще й накидують їм свій метод і свої закони.

Котра наука нинї не користуєть ся досьвідом, аналїзою та індукцією, сими чисто природничими способами дослїду, котра наука нинї не опираєть ся на законї загальної еволюції, тім угольнім камени всїх природничих наук?

Digitized by Google

Ся своєрідна діфузія природничих наук у иньші науки впрочім зовсїм зрозуміла: живемо у природї, все, що нас окружає, спостерігаємо теж у природї, а не поза нею, власне як прояви її бутя, а про те і в природний спосіб бажаємо собі все пояснити.

Соціольогія, етнографія, медицина, крімінольогія та вкінци педагогія, вже більш або менш перебули той процес — тепер приходить черга на історію...

Відносини історії до природничих наук стали тепер злобою дня, та поминаючи історичний розвій сього нерішеного ще питаня, ми приглянемо ся справі тільки із теоретичного боку.

При тім почуваємо ся до обовязку зазначити виразно та рішучо, що в тій статї не думаємо подавати основної студії над сим преважним питанєм, а тільки безпретенсіональний начерк, із усїми прикметами т. зв. популярно-научних статий: тоб-то за малої науковости і за малої популярности.

Історія — се одна із найстарших наук, навіть сьміло можна сказати, що вона так давна, як давна вся наша культура. Коли юрба диких пралюдий, вертаючи із щасливої виправи на мамута або печерного медведя, величала нескладними окликами хоробрість свого провідника, коли жрець-співак загрівав до бою лицарських Праарійців гимнами на честь апотеозованих героїв, коли Вавилонець витискав на глинї клиновим письмом спис величнїх подвигів свого божественного володаря, коли Неандерталїєць смарував на стїнах своєї печери або різьбив на кости образи з свойого житя-бутя, тоді були народини історії... Перебувши стадію описуваня замітних подій, та стадію тенденційної праґматичности, стала вкінци історія чисто еволюційною, ґенетичною наукою. „Хочемо знати“, каже Ернст Бернгайм у своїй знаменитій фільософії історії, „як кожда історична поява стала ся тим, чим вона є, як вона розвинула ся в звязи з другими обставинами... що-йно на тім степени історія стала властивою наукою, бо поставила собі за ціль чисте пізнанє своєрідного матеріялу“. За той весь час свойого довгого розвою наука історії здобула собі свій питомий метод дослїдів і критики, зібрала велитенську скількість матеріялу, створила кілька помічних наук, а вкінци збудувала мистецьку будівлю свойого питомого сьвітогляду, історіософію, — словом, стала гордістю людського духа!

Точнїсько така сама доля судилась і природничим наукам: будучи зразу тільки описуванєм прояв і творів природи, а відтак культівовані для практичних цїлий (альхемія, астрольогія, кранї-

Digitized by Google

ольогія), станули вони остаточно, завдяки Ламаркови і Дарвінови, на чисто еволюційній основі. Тепер природничі науки стремлять до того, щоби пізнати, як кождий прояв чи твір природи став тим, чим він є, та як він розвинув ся в звязи з другими проявами того самого й иньшого роду. А вкінци природничі науки здобули собі питомий метод дослїдів і критики, створили багато помічних наук, а зібравши безлїч матеріялу, починають здвигати не менше величаву будівлю свойого питомого сьвітогляду. І хто-ж нині не гордить ся поступами та розвоєм природничих наук, без огляду на те, чи згоджуєть ся з її теоріями?

Вже сам факт спільности еволюційно-генетичного характера обох згаданих наук мусить викликати перехрестність обємів багатьох спільних понять та безлїч конфлїктів на перехрестних точках — але причина сього лежить далеко глибше, а саме у предметї, яким займаєть ся історія. Ось що про се каже згаданий Бернгайм: „Тільки чоловік є предметом науки історії... але се означенє треба ще ограничити. Чоловік, о скілько він є тільки зьвіриною, його зьвиринні прикмети не є предметом нашої науки, ані о скілько се дотичить розвою одиниці під анатомічним і фізіольогічним зглядом, ані о скілько се дотичить розвою цїлих народів або рас під антропольогічним зглядом. Тільки чоловік, о скілько він проявляє свої чинности як розумне, сьвідоме єство, відчуваючи, думаючи і бажаючи, єсть нашим предметом. Але се означенє ще за широке. Не всї людські дїла того рода, належать беззглядно до обсягу нашої науки; о подробицях родинного житя, о буденних припадках і занятях одиниці, як такої, вона не хоче знати нїчого. Ті подробиці є лиш о стільки предметом науки історії, о скілько вони мають значінє для повставаня й істнованя тих більших соціяльних громадянств і спільних дібр, тих суспільностий, у які чоловік мусить лучитись, щоби міг істнувати на земли, та стати людиною, тих суспільних дібр, які чоловік здобув своєю працею і які утворюють людську культуру". Проте Бернгайм ставить дефінїцію: „Наука історії є наукою, що розслїджує і представляє у причиновій звязи факти розвою людий у їх (сінґулярних, типових та колєктивних) проявах чинностий як соціяльних істот".

Але чоловік, навіть як соціяльна істота, є все таки орґанїчною істотою, в додатку його характер соціяльности дуже молоденький, а характер орґанїчности лежить в основі його цїлого повстаня, розвою і бутя — тому й основою розвою лю-

Digitized by Google

дий, як соціяльних істот, мусять бути основні закони органічної, устроєвої природи.

Для науки зникли вже давно абсолютні границі між чоловіком а иньшими живими істотами нашої землї: як небудь проте будемо задивлювати ся на справу походженя чоловіка, чи будемо вважати його потомком звіринних предків, чи потомком людських істот, хоч де далї в давнину тим менше розвинених, то все таки мусимо признати, що тепер чоловік — се останнє огниво в нерозривному ряді живих істот.

На тім мусимо стояти й тому, що — як виказав Коген — таке розуміне устрою природи, се неминучий постулят нашого льогічного думаня. Та звідси маємо обовязок усї теорії, що відносять ся до історії розвою людства, опирати на правах загальної біольогії та провірювати, о скілько вони з тими-ж згоджують ся. Розуміть ся, що таке порівнюване відносин, які панують у людий, із анальогічними відносинами у звірів або й ще низших істот, мусить переводити ся дуже обережно, бо в людий вони приходять все із такими численними, зложеними, додатковими чинниками, що до такої праці можуть брати ся хиба тільки геніяльні мистці.

Теорія розвою досконалших істот із менше досконалих, більше зложених із менше зложених прояв, що тепер стала вже для природничих наук необхідним та безспірним аксіомом, мусить стати таким-жеж аксіомом і для історії, бо лиш на тій основі можна як слїд прояснити всї питаня про повстане і розвій усїх прояв житя людської суспільности.

Ось пр. возьмім перше основне питане, звідки починати історичні згл. перед-історичні дослїди? Се теж саме, що питати ся: звідки починаєть ся чоловік? Чи від Неандертальських дикунів, чи від Pithecanthropus-a, чи може від ще низших істот? Розслїдити се питане, вияснити становище людини у природї та її походженє, давнину й правітчину, се все задачі антропольогії, порівняної анатомії та антропогенії. До яких небудь висліїдів дійдуть сї науки, преісторія мусить числитись з тими фактами. Коли-б пр. згадані науки доказали на певно, що чоловік походить від одноклїтинних істот, які жили колись у праморях давних підбігунових країн, то звідси й починаєть ся преісторія людськости.

Однако-ж здаєть ся, що історія нерадо сягати ме до тих первісних праістот, та до мрачних правіків, полишаючи сей терен чисто-природничим наукам, а починати ме свої дослїди від ан-

Digitized by Google

тропоїдних форм, більше зближених до сучаснього Homo sapiens. Згадані антропоідні істоти могли розвинути ся з низших форм тільки на широких просторах землї з богатою ростинністю і звірининстю, що творили пригідну арену для могутньої боротьби за істнованє, та всесторонного добору. Де-ж могла бути ся таємна правітчина? Гекель, опираючи ся на знахідках із пліоценської доби, чоловіко-подібних істот: Palaeopithecus sivalensis у сіваліїських верствах східно-азійської Індії та Pithecanthropus erectus із Тріниль на Джаві, бачить сю правітчину в полудневій Азії; Ваґнер, опираючись на европейських нахідках з міоценської доби: Pliopithecus antiquus і Dryopithecus Fontani, рад би бачити сю правітчину в палєарктичних країнах, себ-то в просторій північній половинї старого сьвіта. З огляду на се, що згадані південні форми молодші та й більше зближені до чоловіка, а північні старші тай менше зближені до нього, бажає Цімерман погодити ті обі протилежні гіпотези, приймаючи, що Palaeopithecus sivalensis і Pithecanthropus походять від Pliopithecus antiquus і Dryopithecus Fontani. Дуже можливо! Клїмат палєарктичних країн ставав що раз холоднїйшим, а се могло спонукати палєарктичних антропоідів до постійної вандрівки що раз дальше на південь. У всякому разї питанє ще не зовсїм вияснене. Але тут і рішаєть ся судьба Праарійців. Потомок Pithecanthropus-a Homo alalus чи ferus, не мав причини вертати назад до палєарктичних країн, уже холодних і непривітних, тим більше, що в підзворотниковій, теплій, розкішній Індії були всї корисні умови до вигідного істнованя і дальшого розвою; а тяжко знов припустити, щоби вони робили таку вандрівку для вподоби таких „расових фанатиків“ як Вольтман або Вільзер, що бажали-б бачити правітчину Арійців у північній Европі, бо-ж там, на їх думку, живуть від правіків „найблагороднїйші“ представники Арійців, Ґермани, ті „ясно-волосі бестії“, ті „надлюди“, ся „одинока раса, що у всїх своїх галузях поступила наперед до цівілїзації... від тисячів лїт розсилала вона свої лави з півночи на всї сторони сьвіта, та всюди, де розвинули ся могутні силою і духом держави, можна виказати примішку її крови... вона одна покликана до панованя над сьвітом і до всесьвітньої цівілїзації“...

Маємо одначе надїю, що отсї гордовиті погляди Вольтмана розвіють ся мов дим під впливом нових дослїдів природничих наук над походженєм і розвоєм людських рас. А й в сьому питаню саме природничі науки мусять сказати своє рішаюче слово, бо показуєть ся, що основні ріжниці в будові черепа

Digitized by Google

[illegible] вже й у сучас[illegible]
[illegible] родьків, а африканськ[illegible]
[illegible] з цим гіпотез[illegible]
[illegible] на [illegible]. Pro[illegible]
[illegible].

[illegible] цих обох головних прадюдських рас[illegible]
[illegible] шляхом, як розвій взаг[illegible]
[illegible]. Се людський шлях...

[illegible] зорі в будові тіла, почавшись [illegible]
[illegible] думки, любовної думки, почувань і воль[illegible]
[illegible] суспільного життя, штуки, від[illegible]
[illegible], а десь й дали, аж у країнах, де були до сього [illegible]
відповідні умови, находить людськість до сучасного стан[illegible]
культури й [illegible].

Весь [illegible] сей похід людськости до культури й [illegible] представити судьбу та житє всеї люд[illegible] родів, за весь той довгий, претовгий [illegible] — се наперечно задача сучасньої історії.

Що [illegible] було причиною сього чародійного розвою?

Вже [illegible] каже про се, що форми, в які уняте житє людського суспільности, не вічні та не постійні, вони-ж змінюють ся [illegible] з новими обставинами; загально звісне теж, що суспільне житє у всякої людськости в давнину було далеко простійше і менше [illegible] як тепер, бо ж звістки про менше культурних предків житють у кождого народу; тому то й не диво, що навіть найповажнійші ортодокси, які дотають прямо завороту голови на сяму думку можливости применіня закона загальної еволюції до людського, с звичайно сьо[illegible]ністами в відношенню до історії: [illegible] що історія перша з усіх наук була еволюційною. Та [illegible] постійної зміни історичних обставин була причиною, що у кождого народа подибуємо легенди, що прояснюють й[illegible] походжень, житє, судьбу та призначенє; вона була причиною так численних проб пояснювання історичного житя цілої людськости, до доси до збудованя окремішньої галузи науки історії т. зв. [illegible]. Шукаючи за причиною розвою історичних подій, можемо [illegible] на трояким становищи: тою причиною есть або дух, [illegible], або одно і друге разом. Звідси трояке розумінє історичних подій: ідеалістичне, матеріялістичне та посереднє.

Перед[illegible] пробою ідеалістичної історіософії [illegible] виложи погляди Августина, мродайні для цілих середніх [illegible] висловлені у 22. кн. твору De civitate Dei.

Digitized by Google

Михайло Грушевський.

Digitized by Google

двох головних людських рас бачимо вже й у сучасних антропоідів: азійські переважно кругло-голові, а африканські довгоголові; проте зовсім слушною видаєть ся нам гіпотеза Вільзера, що вже й пралюди ділили ся на дві раси: Proanthropus dolichocephalus і Proanthropus brachycephalus.

Дальший розвій тих обох головних пралюдських рас поступав питомим, зовсім відмінним шляхом, як розвій иньших живучих сотворінь... Се людський шлях...

Відбувають ся дальші зміни в будові тіла, починаєть ся розвій мови, самосьвідомости, льогічної думки, почувань і волї, творять ся завязки родинного й суспільного житя, штуки, вірувань, звичаїв, а далї й далї, аж у країнах, де були до сього відповідні умови, доходить людськість до сучасного степеня культури й цівілїзації...

Вислїдити й представити сей похід людськости до культури й цівілїзації, вислїдити й представити судьбу та житє всеї людськости й поодиноких народів, за весь той довгий, предовгий час сього розвою — се безперечно задача сучасньої історії.

Одначе що-ж було причиною сього чародїйного розвою?

Всї гаразд знаємо про се, що форми, в які уняте житє людської суспільности, не вічні та не постійні, вони-ж зміняють ся нераз перед нашими очима; загально звісне теж, що суспільне житє усеї людськости в давнину було далеко простїйше і менше зложене як тепер, бо-ж звістки про менше культурних предків живуть у кождого народу; тому то й не диво, що навіть найзавзятїйші ортодокси, які дістають прямо завороту голови на саму думку можливости приміненя закона загальної еволюції до чоловіка, є звичайно еволюціонїстами в відношеню до історії; не диво, що історія перша з усїх наук була еволюційною. Та сьвідомість постійної зміни історичних обставин була причиною, що у кождого народа подибуємо леґенди, що прояснюють його повстанє, житє, судьбу та призначенє; вона була причиною так численних проб пояснюваня історичного житя цїлої людськости, що довели до збудованя окремішньої галузи науки історії т. зв. історіософії. Шукаючи за причиною розвою історичних подій, можемо станути на троякім становищи: тою причиною єсть або дух, або матерія, або одно і друге разом. Звідси трояке розуміне історичних подій: ідеалїстичне, матеріялїстичне та посередне.

Першою пробою ідеалїстичної історіософії треба вважати погляди Августина, міродайні для цїлих середнїх вікiв, висловлені у 22. кн. твору: De civitate Dei.

Digitized by Google

Mus. co.

Digitized by Google

Digitized by Google

Михайло Грушевський.

Digitized by Google

Digitized by Google

По відпаді діявола від Господнього царства заснована метафізично civitas terrena seu diaboli. З первородним гріхом вона розширюєть ся на землї; Каін її перший civis, а вибрані праведники є cives Dei. Через те, що Господь відвернув лице Своє від грішних людий, се царство діявола і тьми розширюєть ся на землї чим раз більше. У азійських державах і римській імперії набирає воно найбільшої сили. Тодї являєть ся Христос, щоби Господнє царство на землї на ново привернути і певно утвердити. Від тепер представляє його Церкву; її побіда і тріюмф над царством діявола — се ціль усїх времен...

Поминаючи численні иньші дрібні проби начертаня історіософічного сьвітогляду, мусимо з'упинити ся аж на поглядах Канта. У своїй невеличкій працї: „Ідеї до загальної історії із всесьвітньо-горожанського становища“ ставить він питанє: „Як се можливе, що при позірній свободї проявів волї і чинностий поодиноких людий істнує все-ж таки загальний правильний хід історичних подій?“ „Се можливе через державу“, відповідає Кант. Щоби не згинути у рознузданій боротьбі диких інтересів, накладають на себе люди добровільно окови державного ладу і законів, через що може істнувати можливо найбільша свобода одиниці враз із конечною правильністю цїлости історичних подій. Противенства людської вдачі, боротьба між самолюбством а потребою згуртованя ся, — се підойми розвою людства. Оттак головним чинником в історії єсть повстанє і розвій держави. Історію можна проте вважати сповненєм утаєної цїли природи: створити досконалий державний устрій, одиноке услівє повного розвою людськости.

Та годї згодитись на те, щоби тим кантівським головним чинником історії вичерпував ся історичний розвій людства; єсть в нього багато областий, які з державою не мають нїчого спільного; були і єсть народи, що не мали і не мають нїякої участи в розвою культурних держав, є вкінци народи, що станули на певнім степенї культури та не розвивають ся дальше, немов на глум „утаєному плянови природи“.

Тут Кант старав ся знайти сінтезу для одної із тих численних противностий-антіномій, що ворушать з поконвіку людську душу:

чи сьвіт є ограничений чи неограничений?

чи час є ограничений чи неограничений?

чи причиновість є ограничена чи неограничена?

Digitized by Google

чи все улягає всемогучій, невмолимій конечности, чи може в діланю чоловіка істнує хоч-би частинна свобода?

чи істнує правильний, з гори установлений хід історичних подій, чи може історичні події — се случайний збір проявів свобідної волї поодиноких людий?

В тім власне лежала суть його фільософії. Як усї прочі антіномії, так і сю останню, розвязує Кант сінтезою, із питомим собі справдї „категоричним імператівом"... та на жаль діялєктична розвязка якого небудь питаня не все провадить нас до правди.

Та небавом виступає Геґель, що висновуючи дальші консеквенції із фільософованя Канта, каже, що правда лежить у противенстві: кожда теза єсть eo ipso ствердженєм антітези, а ті злучуючись творять сінтезу, що знова викликує появу своєї антітези і так в нескінченість...

На тій діялєктичній основі своєї фільософії збудовує Геґель таку свою історіософію:

В історичнім розвою людськости розвиває ть ся сам Дух Всесьвіта до самосьвідомости своєї духової свободи, а степень його розвою знаходить відтак вислів у степені розвою духа даного народу т. є. держави, в розвиваючій ся полїтично сьвідомій свободї народів.

Після того Геґель установляє три головні степені історичного розвою людськости:

перша епоха, в якій Дух народів живе на лонї природи, без сьвідомости своєї свободи (Орієнт);

друга епоха, в якій Дух народів починає набирати сьвідомости своєї свободи (Греки, Римляни);

третя епоха, в якій той Дух із частинної свободи взносить ся до самосьвідомости повної, загальної вольности (починаєть ся тепер).

„В той спосіб", каже справедливо Бернгайм, „ідеальна фільософія закінчила ся дедуктивним розумінєм історії, яке з детайлями конкретної умієтности зовсім не згоджуєть ся" і сей висказ найлїпше характеризує стійність історіософії Гегля, сього останнього вислову ідеального розуміня історії.

Матеріялїстична історіософія стоїть на зовсім противнім становищи, вона звертає увагу тільки на матеріяльні чинники розвою людськости.

Вже Фалєас думав, що основою історичних подій є маєткові, по нашому кажучи економічні, відносини, і від того часу

Digitized by Google

з'являють ся чим раз частійше погляди про незвичайну вагу якогось одного чинника: географічного положеня, підсоня, господарських обставин, народности, раси і т. п.

Та що-йно Марксови вдало ся зложити цілковити мистецьку будову матеріялістичної історіософії, а Енгельс, Бебель, Кавтський і Ляфарг викінчують її до найменьших подробиць.

Маркс, поклонник фільософії Геґеля, приноровив знаменито діялєктичний метод свого учителя до свого сьвітогляду.

Всякий прояв суспільного житя з'являєть ся, після нього, враз із своєю антітезою, вже-ж було старий Геракліт казав, що „спокій єсть нїчим иньшим, як лиш формою боротьби, а боротьба нїчим иньшим, як тільки формою спокою". В сінтезї тих двох антіномій з'являєть ся зародень нового, висшого устрою, який через сінтезу із своєю антітезою дає нові висші прояви — і так усе доти, доки не витворить ся новий устрій повної згоди і гармонії. Твірчим є тутки тільки матеріяльні чинники. Люди не творять історичних прояв з власної волї, а житє людськости пливе кермоване слїпою, невмолимою, історичною енергією чи конечністю — відгомін грецької АНАНКЕ... Люди навіть обурюють ся на перебіг подій, еволюція економічних обставин жене події наперед; економічні зміни відбувають ся без їхньої волї і впливають на них самих. Оттак людськість мов той подорожний, якого уносить із собою струя бистрої ріки: він не лиш нїчим не причиняєть ся до свойого посуваня ся вперед, але навіть несьвідомий того, в якім напрямі пливе, а тільки від часу до часу спостерігає зміну краєвиду. Але колись прийде остання сінтеза антіномій, зникне антаґонїзм кляс, а вся людська суспільність заволодїє безмежними средствами продукції, та почне уживати їх відповідно до вимог добре понятих потреб чоловіка; тоді людськість по довговічній несьвідомости вступить в новий період свого житя, в якім чоловік замість улягати історичним подіям, сам візьме їх керму в свої руки. Клясичне місце із „Критики полїтичної економії" звучить: „В проявах суспільного свого житя входять люди в певні, від їх волї незалежні продукційні відносини, що відповідають певній степені розвою їх матеріяльних продукційних сил.

Загал тих продукційних відносин становить економічну структуру суспільности, реальну підставу, на якій взносить ся правна і полїтична надбудова та якій відповідають певні, означені форми суспільної сьвідомости. Спосіб продукції матеріяльного житя об'условлює суспільний, полїтичний і загалом умовий жи-

Digitized by Google

тєвий процес. Сьвідомість людий не означує їхнього бутя, але противно, їх суспільний економічний бит означує форми їхньої сьвідомости".

Так отсе, після Маркса, чинниками історичного розвою людства є матеріяльні продукційні відносини, а під тими розуміє він стан технїчних средств, які є конечні й дані для заспокоєня житєвих потреб та вимог, і спосіб, в який витвори землї та людської працї примінюють ся, роздїлюють ся та з'уживають ся, значить ся, кождочасна технїка і розклад продукції. Вони спричинюють ріжнородне уформованє і розчленованє людської суспільности, та обусловлюють всї полїтичні, правні й чисто духові прояви її житя, „перемінюючись в людських головах в ідеї".

Але вони й нищать утворені форми суспільного житя, на те, щоб ті невідповідні й пережиті форми заступити новими, відповіднїйшими для поступаючого розвою того-ж житя.

Три великі ступені переступила вже історія людства у своїому розвою: невольництво, февдалїзм і капіталїзм; тепер ми на порозї четвертого ступеня, асоціяції, — саме кінчить ся боротьба кляс, а наука, соціольогія, пізнавши правдиві причини розвою людства, сьвідомо уложить новий, справедливий і добрий порядок суспільного житя.

Історіософія Маркса безперечно геніяльна, але односторонньо матеріялїстична, через те властиво таки не вияснює розвою духової культури; відтак її льогічні заключеня оперті на льогічнім блудї, бо одна conditio sine qua non (економічні обставини) взята за causa efficiens; а вкінци вона, хоч консеквентно переведена діялєктично, являєть ся в практиці блискучою софістерією: бо-ж для всякого се очевидно, що коли сінтеза двох таких противенств, як хльорний квас і содова основа, дає нам все кухонну сіль і воду, то сінтеза буржуазії і пролєтаріяту не все мусить нам дати капіталїстичний устрій, а сінтеза фінансового визиску папством і визискуваного нїмецького люду нїколи не дасть вже нам більше реформації Лютра, так як би сього бажав собі Кавтський. Врешті претенсіональний заповіт приходу нової четвертої доби, звучить дуже дивно в устах поклонників еволюції та дасть ся виправдати хиба тільки спільною цїхою усїх геніяльних реформаторів, пророків доброї звістки про зближаючий ся лїпший час: починати нову еру від себе.

Тому й не диво, що навіть між самими соціялїстами, поминаючи очевидно ортодоксів, що вважають „Капітал" євангелієм, є завзяті противники такого розуміня історії, а Жоре у своїм

Digitized by Google

славнім двобою з Ляфаргом доказав, що навіть опираючись на гегелівській діялєктиці, треба задивлюватись на розвій людства з ідеалїстично-матеріялїстичного боку.

Таке становище не нинїшнє. Вже Гердер, властивий творець історіософії, станув на такім посереднім становищу. Чинниками всїх історичних подій вважає він з одного боку внїшні, матеріяльні обставини, що серед них живе народ, з другого боку вроджені прикмети духа даних людий. При взаїмнім співдїланю обох тих чинників розвиває ся даний народ о стільки, о скілько на се позваляють дані окружаючі обставини природи: „Вся історія людства — се чисто природнича історія людських сил, дїл і стремлїнь, на основі місця і часу". Одначе мимо незвичайної ріжнородности народів та степеня і якости їх культури, бачить Гердер певну спільну прикмету в їхніх культурах, а тою єсть гуманність, що проявляєть ся у розсудку, доброті та ласкавости. Ті прикмети усовершують ся з розвоєм культури, як коли-б се було метою сего розвою.

На подібнім становищи що до чинників історичного розвою стоїть і позитівіст Кондорсе, тільки, що він за ціль і зміст того розвою приймав зрівнанє всїх людий. При тім історія є для нього історією мас, яких житєм правлять постійні закони природи: „Длячого", питає він, „прінціп природничих наук, що загальні закони, які об'условлюють прояви у всесьвітї, є конечними й постійними, має бути менше вартним для розвою інтелєктуальних і моральних здібностий чоловіка, як для других прояв природи?"

Отсю, так несьміло зазначену думку, розвинув дальше позитівіст Комт. Чинниками розвою суспільного житя є расовість, себ-то вроджена духова вдача, і осередок, т. є. вплив природи й даних чинників істнуючої культури. Хоч згадані чинники впливають всї спільно, то все-ж таки найважнїйшим чинником є ум-інтелїґенція.

З розвоєм культури другі умові чинники, як: змислові інстінкти, уява, пристрасти і т. п., чим раз більше згармонїзовуючись підпорядковують ся силї людського ума, і в тім власне напрямі поступає духово-моральний розвій усього людства.

Наслїдком того степень розвою культури даного народу можна означити степенем умового розвою. Після того розріжняє він три степені культури:

Перший степень: теольоґічного або фіктичного способу думаня, на якім люди пояснюють собі окружаючі прояви дїланєм надприродних сил;

Digitized by Google

Другий степень: метафізичного або абстрактного способу думки, на якім люди пояснюють собі прояви абстрактними ідеями, внутрішними силами, останніми причинами;

Третій степень: научного або позитивного способу думаня, на якім люди старають ся научним способом пізнати ділаючі закони прояв та зводять їх до чим раз загальнійших правил.

Після того погляду на кождім із згаданих степенів культури всї суспільні відносини формують ся після дотичного способу думаня і разом із ним відповідно зміняють ся, так, що прояви в державі і суспільности є нїчим иньшим, як тільки рядом розвоєвих процесів, означеним загальними законами природи. Се не лиш біольоґічні закони, які кермують тільки звірінними чинностями чоловіка; на розвій людства впливають ще й иньші, попередно наведені чинники, тому то й соціольоґія стоїть в укладї наук Комта о один ступінь висше від біольоґії. Розуміють ся, що після такого розуміня історії значінє одиниці сходить до зера: навіть ґенії залежні від développement collectif de l' esprit humain — колєктивного розвою людського духа, а проте від суспільних обставин свого часу.

Історіософія Комта, се останнїй вислів соціяльно-псіхольоґічного розуміня історії; нїхто не зважив ся до тепер розвинути дальше ті погляди у повний історіософічний систем: пізнїйші історіософічні проби Бокля і Лямпрехта вийшли надто односторонні власне через переціненє значіня інтелєктуального розвою людськости, а „Ідеї до історії людства“ Льоц-ого — се у всякім разї тільки проби поглубленя поглядів Ґердера.

Оттак переглянули ми найважнїйші історіософічні погляди, а з сього побіжного, по змозї вірного перегляду, бачимо, що вони не дають нам вдоволяючого проясненя причин історичного розвою людства.

Ідеалїстичні погляди, що шукають тих причин в розвою людського духа або людськости, буяють на недосяжних вижинах метафізичної довільности, бо-ж звісно: дух дує куда хоче... матеріялїстичні погляди, що шукають згаданих причин у змінї й розвою матеріяльних обставин і чинників людського житя, стають у половинї дороги, бо анї не пояснюють нам, як і чому ті зміни матеріяльних обставин і чинників викликують паралєльно зміни й розвій житя людської суспільности; анї як і чому зміняють ся згадані матеріяльні чинники й обставини, бодай о скілько се конечне для роз'ясненя розвою людства; ідеалїстично-матері-

Digitized by Google

ялїстичні погляди злучують в собі добрі прикмети, але й недостачі обох попередних.

Тимчасом розвій культури й цівілїзації доконуєть ся тільки через згуртованє ся людства в просторі й часї, в видї історичного й суспільного співжитя, проте поясненє розвою людськости треба опирати на загальнім пізнаню форм і степенованъ людського усуспільненя та їхніх причин. А так, як чоловік є останнїм огнивом неперервного ряду живин природи, так і прояви його усуспільнюваня, прояви його суспільного житя — се останнє огниво непреривного ряду прояв житя природи. Розслїдом, виясненєм і пізнанєм законів житя в природї займаєть ся біольогія, а проте загальні біольогічні закони мусять бути тою теоретичною основою, на якій можна оперти розвязку історичного розвою людства. Натуралїсти-біольоґи нїколи не згодять ся на те, щоб їм заперечити права розслїджувати житє людської суспільности в звязи з прочим житєм у природї, а студії на тім полї множать ся тепер чим раз більше.

Дарвін, творець модерної біольогії, зовсїм не займав ся історіософією, одначе розслїджуючи закони зьвіринного житя, шукає дуже часто анальогічних прояв у людий. Не забуваймо також, що думку про повстанє нових відмінків (ґатунків), наслїдком природного добору, завдячує Дарвін, як сам се признає у своїй автобіографії, звісній студії Мальтуса: „Залюдненє"; видно, що прояв житя людської суспільности не віддїлював від прочої природи.

Як звісно, Дарвін вважав основним чинником розвою органїчного сьвіта закон боротьби за істнованє, та вповнї був сьвідомий того, що важких й зложених питань розвою людства не можна пояснювати виключно природним добором, спричиненим тою боротьбою.

Обговорює він ріжні урядженя і средства та суспільні інституції, що хоронять хорих і слабих та уможливлюють їм розплід, та ті суспільні урядженя, що виставляють на небезпеку передчасної смерти найсильнїйших і найспосібнїйших (мілїтаризм), розглядає подрібно дїланє природного добору в економічній боротьбі за істнованє, заявляє виразно, що: „як всяке иньше зьвіря, так і чоловік, у сучаснім своїм високім станї розвою наслїдком швидкого розплоду дійшов до завзятої боротьби за істнованє, а в міру більшого розвою ся боротьба мусить ставати тим більш завзятою", жалує, що наша сучасна цівілїзація спричинює штучний добір, а не допускає до природного

Digitized by Google

добору, через що найвартнійші не здобувають переваги; та все таки, з питомою собі осторожністю, заявляє: „О скілько ходить про найвисшу (духову) сторону людської природи, то иньші сили мають тут ще більше значінє; бо моральні прикмети розвивали ся значно більше під посередним або безпосередним впливом призвичаєня, розваги, осьвіти, релїгії і т. п., — як під впливом природного добору, як небудь сему послїдньому безперечно можемо приписати повстанє сили суспільних інстінктів, що становили підставу для розвою моральних почувань". Розуміють ся, що тут Дарвін не рішив сього питаня, а тільки зазначив; бо коли станемо раз на становиску еволюції навіть і на тім полї, то лишаєть ся до розвязки питанє, яким способом розсудок, осьвіта, релїгія і т. п. розвинули ся самі з завязків зьвіринної природи?

Другий творець теорії розвою, Валяс, дуже живо займаєть ся питанями розвою людської суспільности; він подібно як і Дарвін є тої думки, що походженє і розвій людського духового житя не є вислїдом дїланя тих самих сил, що спричинили розвій фізичний, проте причин висшого умового житя шукає в тім, „чого чоловік по своїх зьвіринних предках не міг унаслїдити"; він критикує сучасну цівілїзацію, бачить в нїй перевагу шкідного штучного добору над користнїйшим природним, бажає горячо прочищеня авгієвої стайні сучасного ладу та впровадженя таких уряджень, щоби кождий брав удїл у фізичній і умовій праці, а кождий працюючий одержував за свою працю повну винагороду, бо тодї будучність людства буде забезпечена завдяки тим самим правам людського розвою, що допровадили до повільного а неперервного розвою висших здібностий чоловіка, ба навіть бере чинну участь в старанях зміни сучасного суспільного ладу, як голова товариства ународненя землї.

Ще більше згаданими питанями займаєть ся Додель. У своїй „Новійшій теорії сотвореня" розслїджує він, чи і якого роду природний добір спричинював розвій людського роду, чи він дїлає ще й тепер, та чи може або мусить він істнувати і в будучій суспільности. Після нього власне одним із найважнїйших чинників розвою людства є боротьба за істнованє. Ся боротьба не менше кровава, як і у низших зьвірят. Зразу дїлав майже виключно добір природний, відтак чим раз то більше штучний. Та боротьба за істнованє тріває й тепер постійно та без упину, помимо позірного супокою. Тепер панує майже виключно штуч-

Digitized by Google

ний добір, і звідси вся несправедливість і кривда в нинїшнім суспільнім устрою.

В приверненю до давного значіня природного добору бачить Додель правильний розвій, а за тим лучшу будучність людської суспільности.

На подібнім становищи стоять також Ґрант Алєн і Бельше; і вони вважають також головними чинниками розвою людства боротьбу за істнованє та природний добір, при чім виразно зазначують, що ті чинники мають рівно-ж приміненє і вагу в умовім розвою, та що вони дїлають головно у взаїмних відносинах цїлих верств народів і рас, а не одиниць.

Знаменитий ученик Дарвіна Гекслї (Huxley) займає в дечім відмінне становище; приймаючи боротьбу за істнованє та природний добір, як чинники розвою людства, звертає велику вагу на вроджену нерівність уздібненя, при тім штучний добір вважає додатнїм, користним чинником, а боротьбу за істнованє в суспільности вважає боротьбою за средства уживаня. В тій боротьбі о здобутє средств запевнюють побіду прикмети: енергія, умові спосібности, витріваліcть, роботячість та альтруїстичні почуваня.

Культурний розвій людства полягає на зменшуваню панованя природи над чоловіком, а заступленю його законами моралї, які не стремлять до того, щоби в боротьбі перетрівали та побідили ті, що в даних обставинах житя є найвідповіднїйшими, але ті, що є морально найлїпшими.

Дуже важними дла нас є погляди Гекля, сього ґенїяльного будівничого теорії розвою; він-жеж власне злучив всї так безконечно ріжнородні прояви природи в одну єдність, він виказав нерозривну тяглість житя всїх творів природи від одноклїтинних істот аж до чоловіка включно, від першого дня істнованя того-ж житя на нашій планетї. Боротьба за істнованє, природний та штучний добір, приноровленє до обставин і право перемоги найвідповіднїйших та найдужших одиниць є після нього причиною і нормами також і розвою людства; тільки він прикладає велику вагу до закона подїлу працї. Після Гекля условини істнованя є від самого початку дуже ріжнородні, а про те нерівні й неоднакові для всїх сотворінь, через те чим більше розвинене житє якої громади живин, тим більш виступає на перший плян закон подїлу працї, а що за тим йде, і закон ріжничкованя та розріжнюваня ся; а що при тім остоюють ся на полї боротьби все-ж таки найлїпші, то через те його суспільні

Digitized by Google

погляди закрашені трохи аристократизмом, у шляхотнім значіню того слова: „Теорія природного добору“, каже він, „показуєть ся в осьвітленю неупередженої критики наскрізь аристократичною засадою“. Та мимо того мало маємо поміж геніяльними вченими так завзятих приклонників і борців за поступові ідеї як Гекель; загально звісна його завзята боротьба з ретроградним клєрикалїзмом та вченими-ретроградами як Вірхов або патер Васман, а при кінци своєї „Натуральної історії сотвореня“ пише він: „Завдяки новій, моністичній фільософії почнемо вкінци двигати ся із сумного стану варварства, в якому грязнемо до сього часу мимо перехваленої цівілїзації нашого столїтя“. Бо на жаль, аж надто єсть правдивим те, що каже славний Альфред Валяс на на кінци свойого опису подорожі: „В порівнаню з нашими могутніми здобутками на полї природничого знаня і його примінення, наш систем правлїнь, адмінїстраційної справедливости, суспільного вихованя та цїлої нашої суспільної й моральної організації позістає в стані варварства“.

Не можна поминути тут поглядів Спенсера, що ще перед Дарвіном виступив із своїм біольогічним поясненєм розвою людства.

Після його погляду поміж зьвірятами панує загальна безупинна боротьба. Ся боротьба веде до пересічно корисних вислідків: непотрібні та невідповідні одиниці усувають ся з поля боротьби, а хорі, слабосильні і нерозвинені прямо вигибають. Той процес „прочищеня“, як і половий добір, не допускає до погіршеня раси, та запевнює кождому відмінкови сотворінь найлїпший і найвідповіднїйший фізичний устрій. В тім напрямі поступає розвій всїх сотворінь — у людській расї він доходить до довершености, а вислїдом єсть: цівілїзація. Трівкість і дальший розвій тої людської цівілїзації забезпечують ті самі спасенні, хоч невмолимо жорстокі права суспільного житя. Щоби щасливо устояти ся посеред того суспільного житя, мусить чоловік позбутись своєї дикости, але й здобути ще ті прикмети духа, які є конечні для того житя: витрівалість у працї, розсудок і т. п.

Суспільність є для Спенсера організмом, т. є. одною цїлістю, а той суспільний організм є „споріднений“ та анальогічний з індівідуальним орґанїзмом та підпадає тим самим правам розвою. „Людське єство єсть заразом останнїм питанєм біольогії і вихідною точкою соціольогії“. Спенсер апотеозує боротьбу за істнованє і вважає її основним чинником розвою людства: „Проминула третина столїтя від хвилї першого опубліко-

Digitized by Google

ваня тих поглядів, а зовсім нїчо не спонукує мене до полишеня того становища, яке я в них заняв. Противно, воно зміцнило ся завдяки очевидним фактам. Благословенні наслїдства перетріваня найвідповіднїйших показують ся значно більшими, як я попередно виказав. Процес природного добору, як його називає Дарвін, дїлаючи спільно з нахилом до твореня відмін і до їх спадкового передаваня, вважаю головною (хоч певно не одинокою) причиною тої еволюції, завдяки якій всї живучі єства почавши від найнизших, через безнастанне ріжничкованє, дійшли до сучасного степеня своєї орґанїзації і приміненя до житєвих обставин". А проте Спенсер примінює консеквентно загальні біольоґічні закони до людської суспільности, при чім понятє „найвідповіднїйший" є для нього ідентичним із понятєм „найлїпший", що позваляє йому легко примінювати біольоґічні закони до проявів етичного й морального та загалом духового житя.

Та найбільшою заслугою Спенсера єсть, що навчив нас вважати людську суспільність одноцїльним орґанїзмом та зробив ї осередком етичних обовязків, бо через те дав він соціольоґії нові а одиноко раціональні, трівкі основи.

Спенсер дав почин до повстаня цїлої нової школи „орґанїчних соціольоґів". Виступає цїла плеяда письменників, що пірвані оригінальністю та безперечною правдивістю спенсерівського погляду на суспільність як на орґанїчно з'єдинену цїлість, кидають ся на вишукуванє анальоґій між суспільним а звірячим орґанїзмом.

Лїлїєнфельд, Рене, Вормс ведуть тут провід, та пальма первенства належить ся тут безперечно Шефльому. Він добачує в урядженях нашої суспільности прилади і ткани подібно як у орґанїзмі звірячім: стоваришеня та інстітуції, що мають на цїли „урухомленє" суспільности, як товариства корабельного та зелїзничого руху, є для нього мускулятурою нашої суспільности; наукові заведеня, школи, унїверситети та академії є для нього мозком і нервами нашої суспільности, ба навіть анальоґізує аж до того степеня, що каже: „Орґанїчні тїла, а головно звірячі, мають багато ріжного рода охоронних тканий: внїшна поверхня покрита волосом, нігтями, роговими тканями, тканию наскірня і т. п.; внутрішні поверхні тїла у проводах віддихових, кормових і кровних покриті численними слизними тканями: болонки, перепони, мішочки, покривають ріжні прилади й їх части. У суспільнім тїлї повторюють ся анальоґічні ткани, але инакше

Digitized by Google

утворені та у ріжнороднійшій постати; майже кожда часть нашого майна має свої питомі покриви: дах, покритє, опакованє, коробки, одіж, верети, лякер, оправу, а дальше магазини, посудини, бочки, каси, плоти, мури, коперти, окладинки, рами і т. п.“... Як бачимо, анальогізованє доведене тут аж до дивовижньої пересади, та у всякому разї не позбавлене дїйсної правдивої підстави, якою тут є: закон ріжничкованя і подїлу працї. Та поминаючи повисше згадані пересадні анальогізованя, „орґанїчне“ розумінє суспільности здобуває собі право горожанства у соціольоґії, так, що вже на третьому конґресї соціольоґів у Парижі зважив ся Рапапорт заявити: „Головні докази прихильників тої теорії можна з'ясувати ось так:

1. Між орґанїчним тїлом а суспільностю є дїйсні анальоґії. Суспільність є не лиш простою сумою одиниць, але самодїльною, живучою цїлістю, що обдарена новими питомими собі силами. Певна означена форма залежности елєментів, що входять в її склад — підпорядкованє, подїл працї між ними, надають суспільности орґанїчного характера. Ріжні суспільні чинности є анальоґічні до орґанїчних чинностий (так пр. порівнують комунїкаційні средства в суспільности із нервами і кровними судинами тїла).

2. Тільки навязуючи соціольоґію до природничих наук, а власне до біольоґії, зможемо усталити „суспільні права“. Тільки орґанїчна теорія впроваджує порядок і правильність до хаосу історичних та суспільних прояв. Все, що переходить поза біольоґічне обусловленє суспільного житя, єсть або спірітуалїзмом або метафізикою“.

Справедливо теж каже Вольтман у своїм знаменитім творі: „Теорія Дарвіна і суспільна демократія“: „Чоловік, як твір орґанїчного сьвіта, позістає завсїди орґанїчною істотою, незалежно від свого цівілїзаційного розвою, проте мусить і у своїх суспільних проявах підлягати основним орґанїчним правам, а й у будучім своїм розвою не може від них увільнити ся. Орґанїчне і суспільне житє залежать в однаковій мірі від загальних, все обовязуючих прав житя. Загальна біольоґія єсть спільною підставою теорії розвою орґанїчного і суспільного, ходить тільки про те, щоби виказати ріжниці, що проявлюють ся в історії розвою орґанїзма а суспільности“... „Бо легко доглянути, що процес орґанїчного розвою, а в подрібности закони ріжничкованя, приноровленя, спадковости і добору, мусять у тій або иньшій формі відгривати зарівно важну ролю й у історії люд-

Digitized by Google

ського роду, як економічна продукція, стан техніки та виміни богацтв. Крім того й суспільні уряджeня та технічні условини продукції підлягають рівно-ж біольоґічним законам ріжничкованя, приноровленя і добору. Суспільне житє є частиною загальних житєвих прояв. Економія є спеціяльною галузю біольоґії, якої предметом є загальні закони житя. Наукове проясненє розвою людської цівілїзації вимагає розслїду історії зарівно із фізіольоґічного, як і з економічного становища, до чого Маркс і Дарвін перші дали ініціятиву, бо органічний чоловік є огнищем, а заразом провідником всего технічного і умового уздібненя і дїланя.

Через те рівно-ж псіхольоґічне розумінє історії, що часто з певною односторонністю зазначує цівілїзаційну вагу ідеї й особистости для переміни людських житєвих форм, стає у новім осьвітленю наукової правди й управненя. Се завданє фільософії, розслїджувати із широкого становища теорії пізнаня фільософічні, економічні та псіхольоґічні методи, прояснювати їх суть і стверджувати їх основну звязь. Відкривати дороги мисли, по яких людський рід доходить до історичної сьвідомости, є її вдячним змаганєм, яке веде до щастя"...

З'ясуймо-ж коротко біольоґічний погляд на історію людськости.

Розвій людськости залежить від змін і розвою условин житя, що полягають на космольоґічному, ґеольоґічному й орґанічному розвою нашої землї. Клїмат, ґеоґрафічне положенє, засоби житя й усї иньші чинники, що об'условлюють розвій всїх живин — се основні чинники й людського розвою. Основні закони розвою всїх живин однакові, а їх розслїд належить до біольоґії. Ось ті основні закони:

1. Закон неперервного розвою в напрямі чим раз більшої зложености і довершености проявів житя;

2. Закон боротьби за істнованє, що розширюєть ся на всї прояви людського суспільного житя, комбінуєть ся чим раз то більше розвоєм технічних средств і суспільних уряджень, та стремить до шляхотного духового співдїланя і суперництва;

3. Закон спадковости, що проявляєть ся в унаслїджуваню батьківських і предківських фізичних та духових прикмет і нахилів;

4. Закон ріжничкованя, себ-то подїлу працї, що стремить до чим раз більшого розділу і розріженя суспільних

Digitized by Google

чинностий, в напрямі чим раз більшої користи для загалу, а чим раз меншого накладу праці одиниці;

5. Закон приміненя до обставин, що позваляє людям приноровлюватись до тягом змінюючих ся, чим раз більш зложених обставин і умов житя, викликуючи чим раз більші фізичні й духові зміни;

6. Закон добору, що усуває безпощадно поодинокі одиниці або й цілі суспільности, які не приноровились і не надають ся до даних обставин житя, і уможливлює дальше істнованє тільки найвідповіднїйшим та найлїпшим одиницям і суспільностям.

Історія, що розслїджує розвій людства, мусить опертись на тих біольогічних законах, а через те стане вона посестрою природничих наук, частиною біольогії, а то: історією розвою одного рода живин: Homo sapiens.

Така історія розвою людства, оперта на біольогії, мусить бути:

по перше: еволюційна, т. є. мусить розслїджувати всї прояви житя кождочасних людських суспільностий від найперших їхніх початків, у всїх їхніх відмінах, через усї доби аж до даного часу;

по друге: біольогічна, т. є. мусить розвій народів і держав уважати суспільно-духовим витвором житя органїчних істот Homo sapiens, та розслїд житя тих живин оперти на біольогічних законах;

по третє: антропольогічна, т. є. роз'яснити, яким способом та в якій мірі загальна людська природа з одного боку, а витворені расові чинники з другого боку, обусловлюють розвій держав і народів.

Що до сього останнього питаня, то думаємо, що раса — се один із найважнїйших чинників, які впливають на розвій народів і держав.

Расові прикмети — се вислїд предовгого перед-історичного розвою, витворені твердою боротьбою за істнованє та безпощадним добором, віками утрівалені пристосованєм до найтяжших житєвих обставин, серед яких жила первістна людськість, вони передають ся законом спадковости аж до нинїшнїх часів, творять основу, та заразом і границї дїланя і впливів пізнїйших молодших чинників: окружаючої природи, підсоня та господарських, полїтичних і иньших суспільних обставин, що дїлаючи протягом розмірно короткої історичної доби, спричинюють без-

Digitized by Google

конечну діференціяцію народів, надаючи їм у всякій час відмінні прикмети питомої культури й цівілїзації.

Вже Ґобіно зрозумів вагу расовости, та аж в останніх часах Гаустон Стюарт Чемберлєн у своїому культурно-історичному творі: „Основи XIX-го століття", вказав нам, як належить розуміти історичний розвій народів.

Не заперечуючи значіня иньших чинників, він переніс точку тяжкости на расу, та розслїджує історично-культурні прояви з тої природничої точки погляду.

Стоячи на тім становищі, історики нашого українського люду мати муть широке а вдячне поле для своїх студій.

Та задачею наших істориків культури буде не лиш вислїдити цїлий розвій українського народу від найдавнїйших часів аж до тепер та вплив усїх чинників на те, що той розвій поступав тими, а не иньшими шляхами, але розслїдити також і сучасний його стан та викрити всї внїшні і внутрішні чинники, як ті, що спиняють його в дальшім розвою, так і ті, що могли-б той дальший розвій приспішити.

Історія учителька житя...

Своїм могутнїм розвоєм мізку й цїлого нервного укладу, набрав культурний чоловік здібности, сьвідомо для своєї певної цїли добирати й укладати собі обставини житя — очевидно в границях можливости. Оттут і могутнїй вплив ідей на культурний розвій народів... Знаючи, які саме корисні чинники можуть причинити ся до успішного дальшого розвою, наш український народ не завагаєть ся певно ужити всїх своїх змагань на те, щоб здобути собі такі умови свойого дальшого житя, хоч би й силою... а тоді заживе він новим своїм житєм; та коли иньші, сусїдні народи здеґенерують ся і знемощіють, він, наш український народ, загартований у тяжкій боротьбі за істнованє, унаслїдивши цїнні, додатні прикмети своїх славних батьків, приноровлений добре до нових зложених обставин, що як раз відповідні будуть для його індівідуалїстичної вдачі, повний молодечих сил, стане гідним і могутнїм переємником вселюдської культури й цівілїзації.....

Digitized by Google

ГРИГОРІЙ ЦЕГЛИНСЬКИЙ.

МЕТАМОРФОЗА.

Січові спомини.

[ЕВГЕНІЇ ЦЕГЛИНСЬКІЙ НА ПАМЯТКУ].

На дворі стояв ціпкий, тріскучий мороз, — як на Відень, рідка поява. Гурток січових товаришів вийшов із свого куріня, що містив ся на Йозефштатській Шлєсельґассе, і пустив ся запорожським розмахом аж на другий конець міста, на Ляндштрасе-Гавптштрасе, до Дрегерівської пиварні, де того дня мав відбутись вечерок з танцями чеського робітницького товариства „Zaboj". Ті вечерки відбували ся що неділї; за кождим разом ввічливі Чехи присилали запрошенє, та з Січи на них не являв ся нїхто. Одним було далеко, другим ненаручно, третим нїяково, кождому своя особа причина.

Аж Чехи стали вередувати та відказувати.

— Такі ви демократи, — говорили, — до панів побігли би сейчас, але до бідних робітників — годї. Що-ж робити, спасибіг і за те!

Ся наруга пройняла товариство до живого.

— Треба конче піти, — накликали один на другого, — треба піти, инакше що собі про нас подумають, що справдї буржуазний накорінок ми, скандал!

— Треба, треба! — відказували другі, — але з місця нїхто і не ворухнув ся.

По довгих торгах і короводах, переведених таки на місци трансакціях; облїгах, позичках і вимінах сурдутів та гроший рі-

Digitized by Google

шилось піти на вечерок трех найзавзятійших, чи там по політичній термінольогії, — найчервонійших.

І пішли.

Повідкочувавши ковнїри і поховавши в них свої горячі чуби проти проймаючої студени, ішли широченним ходом, спихаючи, а властиво самим розмахом здуваючи з хідника всякого Нїмчика, що дрібненьким підбігцем дрептав до дому. Ішли мовчки, ховаючи закостенїлі руки то під пахи один другому, то в свої власні, просторі, вигідні — бо зовсїм порожні кишенї.

З півночи подував вітер і допікав беззахистним вухам. Сїчовики недобріли.

— Не терплю я тих національних комедій, — буркнув один.

— І я нї, — відповів другий. — Ті Чехи не вилїчать ся мабуть нїколи з своєї націоналїстичної дурійки, як наші в Галичинї...

— Що крім вечерниць та иньших дурниць нїчого більше не знають, — довершив підбігаючи третїй.

Перший пристав і оглянув ся. — А ту таке — сказав придавленим голосом — важке, пекуче, всесьвітне, соціяльне питанє, аж само лїзе у вічи, пхаєсь в двері, тиснесь в вікна...

З заулка висунув ся вартовий.

— Пст! — шепнув другий, — вахман!

Товариші поняли миттю грозу положеня, вітром уставились в трійку і чкурнули як на крилах в своїм направленю.

Тодї, — а було се в другій половинї сїмдесятих років, — цїле Сїчове товариство, мимоходом сказавши, незвичайно миле, дружне і люблене, стояло під стягом соціяльїз... Я не договорюю, бо і тодї того слова нїхто не договорював, а бодай не висловлював голосно. Як в розмові згадав хто се слово, то обнижав голос і пильно глипав на двері і вікна. Коли прийшлось на проходї або прогульцї вимовити се слово, то бесїдник приставав і оглядав ся перше; як стояв недалеко вартовий (хоч Нїмець, все він полїцай), то насамперед проминув його, потім доперва вимовив, ще раз оглянувшись обережно. Такий був час. Впрочім та обережність нїкому не шкодила.

Найгорячійшими і найзавятїйшими приклонниками тої нової і на той час знаменно-поступової науки були передовсїм медики, всї без виїмку і без застереженя, дальше правники, вже з малими, хоч дуже незнатними, виїмками, вкінци фільософи, вже з більшими виїмками, бо математики і натуралїсти нахилялись і майже вже приставали, в опозициї лишались тілько історики і фільо-

Digitized by Google

льоґи, звичайно найменш поступове живло, що застрягло в старовину, та поза язиком, правописю, літературою і етнографією не добачувало, короткозоре, всесьвітнього божого сонця.

В товаристві не говорено о нїчім більше, як о тій науці, так само на проходах і прогульках, з захованєм очевидно висше згаданої обережности. Загальну охоту до тої нової, одиноко правдивої і одиноко цїлу землю ущасливляючої теорії піддержувала бібліотека, досить богата і приманна, бо зложена з самих нових книжок, дарованих товариству неоцїненим товаришем, Остапом Терлецьким. За ними дерлись товариші, і, як говорили, цїлими ночами жадібно читали, — пожертвованє майже злишне, бо о правдї нової доктріни були всї глубоко, що кажу — сьвято пересьвідчені. Згідно з тим пересьвідченєм були перші листки дотичних книжок дуже пімняті і з'ужиті, середина оставала чистїйша, а конець книжки наче з під праси винятий, — найлїпший доказ, що авторам вдалось вже читачів першими листками переконати.

Наймилїйшим предметом розмов, відчитів, діскусій і дебат був будучий соціяльний рай на земли, устроєний на основі свободи, рівности і вселюдського братства, рай, який розмальовували прелєґенти в таких принадних і пориваючих красках, що цїле товариство, наче загіпнотизоване, забувало про дїйсність і як дїти переносились уявою в той чудесний, казочний час, в якім не буде нї панів нї рабів, нї голоду нї холоду, нї неволї нї самоволї, а для всїх воля, доля, гаразд. По таких розмовах і дебатах виходили всї дуже мило настроєні, щасливі, блаженні, повні найкрасших надїй. Але розстроювались мигом, застаючи дома протиположну дїйсність, бо тїсноту, бідноту, студінь і густо-часто найґірш допекливого ворога: голод. Се давалось в знаки особливо воякам, що наслухавшись і вжившись в милу ґіпнозу свободи, рівности і загального побратимства, заставали в касарни разячу суперечність, злісно засапаного капраля, їдкозикого фірера, верескливого вахмайстра і гордозорого ляйтнанта, що дивив ся на них таким зором, наче-б дивував ся самим небесам, що таку креатуру запхали в пишний, блескучий, цїсарський мундур.

Остро, гірко, досадно і в неперебірчивих словах розводились також прелєґенти над кривдою, неправдою і насильством теперішнього суспільного устрою, який на їх думку довше остоятись не в силї і як гнила колода розпаде ся самий від себе. Еволюція сама, перехід з теперішнього положеня в будучий

Digitized by Google

новий устрій не представляв нїкому великих трудностий, мук, борб, клопотів, заходів, бо сей стан не остоїть ся довго, а на його місце не може станути иньший, як, очевидно, соціяльний устрій.

— Але-ж буржуазія має ще величенну силу, — замічали опоненти, — має в своїх руках власть, гроші, державну, мілїтарну силу, військо, ґенералів...

— І ми се маємо, — відрізували соціялїсти, — наше військо, то мілїоновий народ, що самими шапками накриє буржуазію, а ґенерали наші — ось тут сидять, — кликали в голос, показуючи на однорічних охотників-вояків. Охотники підкручували вус, потім як входили до товариства, піднимали гордо голову і прибирали міни, як би справдїшні будучі народні ґенералм.

— Жартуйте здорові! — напирали дальше опоненти, а нам радше ратувати народність, берегти перед польонїзацією і русифікацією, займатись просьвітою народу, його письменством, наукою, історією, етнографією, як се роблять наші брати в Галичинї у Львові.

— Ідїть собі вже раз з тим львівським реакціонерством до лиха, де окрім старого, пережитого і аж до утоми оклепаного народництва нїчого більше не знають і не в силї пізнати. Народництво тай народництво. Поза той полїтичний буквар і носа не витиснуть. Величають Шевченка, так як москвофіли свій типик, не понимаючи, що і Шевченко вже пережив ся, а наступила ера нова, ера соціяльна, революційна (послїдні слова придавленим голосом) ера, так би сказати, Драгоманова....

Хоч у Відни не творилось тоді для народньої справи нїчогісїнько, а по крайній мірі дуже мало, і вся праця народня збивалась і гуртувалась у Львові коло товариства „Просьвіти", „Шевченка", коло редакції „Правди", — віденська молодіж дивилась на Львів з гори, з суверенною погордою.

А Львів того навіть не замічав.

Звичайно — Львів.

Треба признати, що спори сїчових товаришів, хоч як засадничі, жизненні, не прибирали нїколи крайних, бурливих, ворожих форм. По спорах розходились дружно і приязно; в найгірших разах подумав собі один про другого в душі: от дурень! Кажу: в душі, бо до голосної того рода заяви не приходило нїколи.

Душею тої соціяльної пропаганди був товариш, що, — справдїшнє чудо серед українського товариства, — тїшив ся загальною сімпатією всїх, навіть опозиції: незабутнїй Остап

Digitized by Google

Терлецький. Думав би хто, що чоловік, який з'умів перевести на свій бік ціле товариство, перетворити людий, уходячих кождий в своїм роді за певного рода повагу, наукову, літературну, народню, всї очевидно політичну, мусїв бути страшний агітатор: сангвінїчний, завзятий, грімкоязикий, грізний, пориваючий... Нї, нї! Терлецький мав всї прикмети, найменш однак агітаторські. Тихий, смирний, лагідний, для всїх добрий і привітний, для всїх, особливо для товариства „Сїчи", до саможертви услужний. Не випихав ся нїколи наперед, не накидав ся до проводу, на зборах не забирав голосу, противно, вибрав собі де найтемнїйший кутик і там сїдав, звертаючи до публики своє веселе, усьміхнене, добрязне лице, наче на приману. Перед тою тихою приманою не остоював ся нїхто, за хвилю в тім тихім, незамітнім кутику скуплялась найгустїйша юрба.

Його агітація своєродна. Приміром: у кімнату товариства увійшов з гордо піднятою головою і учено прижмуреними очима що тілько новопоставлений, чи там новопромований доктор теольогії. Всї обступили і допитливо обкидали гостя найріжнороднїйшими питанями. Доктор теольогії оповідав широко про свої злидні в злиденній Галичинї, про гарне житє в віденській Августінеї, про свою пильність, науку, мудрість, заявлену при іспитах, кольосальних виглядах, які тепер має... Вкінци присїв до нього Остап Терлецький.

— Ви десь тепер прямо на архієпископський престол вертаєте? — спитав стиха, без замітного глуму.

— Сам не знаю, чи вертати чи нї, бо тут, в осередку культурнім...

— Вертати, на всякий спосіб вертати, — перебив Терлецький, — тут кождої нашої сили шкода.

— Кажете, вертати, а до кого? До наших попів? А є в нас попи? Знають, розуміють, понимають вони хоч з далека свою ціль, свою превисоченну місію?

— Та вже ви їм скажете! — докинув Терлецький з тиха, — мене страшенно тїшить, що прийде раз до краю чоловік, який їм те скаже.

— І скажу! — крикнув доктор сьвятого богословія та гримнув пястуком в стіл, аж всї зжахнулись. — Скажу, що всїм вони є, тілько не попами; всїм вони занимають ся, політикою, просьвітою, наукою, літературою, господарством, купецтвом, промислом, ведуть агітації, спори, процеси, читають, пишуть, їздять,

Digitized by Google

вганяють, — одним словом всїм а всїм занимають ся, тілько не своїм властивим заводом!

— А в чім-же той властивий завід? — спитав несьміло Терлецький і таки зараз перепросив: — Не гнївайтесь, що я так по дурному питаю, але я також, хоч з попівського роду, того не знаю.

— У нас (те: у нас підносив учений доктор своєрідним наголосом), у нас взагалї того нїхто не знає. У нас не знають, що хто раз вдягнув на себе духовну реверенду, той наче вдягнув на себе духовний панцир і оружіє, вирік ся своєї волї і личної свободи, вирік ся самого себе, своєї рідні і свого народу, вступив як вояк до вселенської армії, а поставлений її приказом на своїм постою стояти має кріпко, неустрашимо, непохитно і неповорушно, не як чоловік або урядник, не як Русин або Славянин, не як патріот, дїятель, фільософ, писатель, — а тілько і виключно тілько як низеньке орудіє висшої волї, як видимий, виконуючий орган невидимого приказу, як найнизший раб найвисшого пана, як — miles papalis!

— Прекрасне слово! — шепнув Терлецький.

Підбадьорений тою похвалою учений доктор почав тепер викладати про службовий регулямін того „miles papalis". Окружаючі їх товариші підсьмішкувались, договорювали, зївали, відвертались, розходились, — Терлецький сидїв і слухав учених слів з найбільшим напруженєм.

— От видите, — сказав вкінци, — чому менї шкода би була, як би ви тут лишились, а не вернули до краю, щоб наших там правди навчити.

— Надумаюсь! — процїдив доктор, миленько підмащений.

— Але ще одну замітку позвольте менї дурному. Такий „miles papalis", як ви сказали, стояти-ме постоєм не як Симеон стовпник, але серед якоїсь громади, живої або животїючої, хотяй би як наші злиденні...

— Очевидно!

— І старати-меть ся ту громаду підняти, просьвітити, з'орґанїзувати — хотяй би після тої вашої службової інструкції...

— Так!

— Другий, себ-то сусїдний „miles papalis", переведе таку саму орґанїзацію в своїй, третїй в своїй і т. д., аж всї „milites papales" з'орґанїзують цїлий край, весь народ.

— Не инакше!

Digitized by Google

— Така орґанїзація краєва або народня не сторчати-ме осібняком, але примінить ся до орґанїзації других народів, орґанїзації европейської, або сьвітової...

— Розумієсь.

— Аж стане стадо одно і пастир один.

— До того змагаємо.

— Тепер цїкава річ, для того звертаю ся до вас, як одинокого між нами знатока, як би ви тоту свою орґанїзацію порівнали з другою, що рівночасно, хоч не рівнобіжно веде ся в Европі, а про яку ми незрячі собі голови розбиваємо, — в Сїчовій бібліотеці маємо на се богато книжок, але ви їх десь всї в мізиннім пальчику маєте, — як би ви так, кажу, порівняли дві сьвітові орґанїзації і нам нищим сказали, котра з них лїпша? Страх, як би ми вас величали!

— Се я вам зараз скажу, — схопив ся доктор і яв переглядати дотичну лїтературу в товариській бібліотеці. Показалось, що дотичної лїтератури його мізинні пальці ще не дотикали. Він забрав її до дому, а вислїд лєктури, задуманого порівнаня і частїйших конференцій з Терлецьким був такий, що колишнїй „miles papalis“ став завзятий „miles socialis“.

Або розмова з фільольоґом.

До Терлецького прийшов фільольоґ і подав йому спорий спис книжок, яких потребував з унїверситетської бібліотеки до своєї праці. (Терлецький був звісно урядником в унїверситетській бібліотеці, і там робив товаришам великі прислуги).

— Що то буде за праця? — спитав шутливо. — Певне про Плятона, Арістотеля, або ще й більшого якогось фільософа!

— Нї, але се буде праця нова, у нас про неї ще не чував нїхто. І сей учений акцентував те слово „у нас“ наружливим способом.

— Фі! Щож се буде таке? — спитав Терлецький з щирою допитливостю.

— Я тобі скажу, що! — відповів фільольоґ тихше, і виняв свої тайни з бездонної бічної кишені у видї цїлого оберемка паперів. — Се праця, каже, про грецьку частицю *ἄν*, зовсїм нова річ в науцї.

— Чудесно! — кликнув Терлецький на свою недолю, бо фільольоґ одушевлений такою похвалою почав йому толкувати етімольоґію і ґенезу тої загадочної частиці, її справдї чудотворний вплив на нюянс мисли, коли її поставить ся при indicativ-і, coniunctiv-і, а вже на причуд, — при optativ-і!

Digitized by Google

Терлецький яв обтирати піт з чола.

— Та се все, що я тобі сказав, — вів фільольог дальше, — відносило ся тілько до речень головних. А тепер я тобі розкажу, як непонятно і неімовірно майже, — сього у нас ніхто не розуміє, — представляє ся річ в реченях побічних...

— Чекай, чекай! — кликав Терлецький, наче продумуючи, як би тут з того фільольогічного виру вирвати ся.

— Я не спішу ся, — розводив фільольог в розгарі дальше, — я тобі систематично покажу, як воно прекрасно і тілько грецькому ґенієви властиво являє ся в намірових реченях, потім услівних, часових, висказових, — я всї за покотом перейду...

Терлецький підняв очи до неба, але вислухав всїх побічних речень до кінця.

— А тепер „succus rei“ — докази! — крикнув фільольог з емфазою. — Я тобі наведу сотки примірів з Ксенофонта, Демостена, Плятона, Геродота, Туцідіда, т. є писателїв прозових, потім з Гомера, Айсхіля, Софокля, Евріпіда, лїриків, т. є поетичних писателїв. Отже слухай:...

Терлецький був роз'оружений. Без слїду найменшої утоми або нетерпеливости він поклав легенько лїву руку на звої паперів, правою обняв товариша і лагідно промовив: — Я бачу, товаришу, що ся розвідка сензацію зробить. Одначе я собі позволю на одну, зовсїм неміродайну, може і дурну увагу. Я бачу у тебе прегарну методу і бистрий критичний змисл, якого у нас дотепер не було. Як би ти той божий дар обернув тепер на студії питоменні, в области свого язика і свого письменства, провірив особливо нинїшню нашу лїтературну продукцію, чи вона відповідає дїйсному житю, чи вона хоч з далека іде за струями загально-европейського творчества... Але що я тобі плету нїсенїтниці про річ, яку ти тисячу разів від мене лїпше розумієш? Я лиш тобі ще покажу книжки з тої царини, які тепер що лиш надійшли...

— Покажи, покажи! — кликнув фільольог жадібно.

Терлецький винїс дотичні твори Брандеса; фільольог загорнув їх під паху і серед тої лєктури забув про свою невинну цьвіточку *ἄν*, яка до нині у нас вяне, не підливана, анї, як слїд, на наш ґрунт не пересаджена.

Хоч Терлецький був урядником і мав гарну платню, жив як студент, а властиво гірше як студент. На першого поплатив довги, що позатягав на утриманє, решту обернув на бібліотеку і потреби товариства, і від другого вже жив, дожидаючи пер-

Digitized by Google

шого. Найбільший клопіт мав з візітаціями в урядї; треба було ставати на той час в чорнім одягу, а у нього не то чорного сурдута, але навіть білої сорочки не було. Цїла „Сїч“ мобілїзувалась тодї за доставою потрібної ґардероби.

Симпатію мав таку велику, що богато товаришів горнулось до нього, приставало до руху не так з пересьвідченя, як з любови до нього. В товаристві прибирали грізні постави, супили брови, критикували все без пощади, як личило правдивим землетрясцям, неумолимим сьвітобурцям. Терлецький знав се, в осудї людий не милив ся, приймав їх і шанував як ґрунт, на якім можна дещо посадити.

Властивою його силою і невідступною кадрою були медики, з яких трех, що найзавзятїйших, доходило, як ми се висше почали, до Дрегерівської пиварнї на Ляндшрасе-Гавптштрасе.

Увійшли злющі і недобрі, бо голодні і перемерзлі. Ґурток чеських академиків вибіг їм на зустріч і завів до ярко осьвітлених, просторих поміщень робітницького товариства, яких не повстидало-б ся і найвибагливійше товариство в Галичинї. Гостий ще не було. Що-йно по 10-ій почали сходити ся, насамперед інтелїґенція, академічна молодїж, урядники, купцї, промисловцї, деякі з цїлими родинами, а аж коло 11-ої наспівали робітники і робітницї, слуги і служанки, послугачі і послугачки всїлякого рода. Все то бідняцтво непоказне, просто одїте: ще мужчини як мужчини, вибриті, підбриті, причесані, до людий подібні; але жінки і дївчата як наші господарські бочілки з наквашеними бураками або огірочками, куці, грубенькі; як би на них не стреміла голова, товсто намащена помадою, так що з неї рівнобіжні струї спливали аж на чоло властительки, можна-б сказати: справдїшні бочілки, прикриті білими або барвними скатертями. Те товариство не йшло а летїло, плило, линуло, котилось як юрти овець або розбурхані морські филї, а все то з таким шумом, гомоном і криком, серед безпосередних і необмежених обявів такої радости, вдоволеня і одушовленя, що хотяй трохи разили, глушили, дражнили знїжнїлі нерви своїми окликами, то з другої сторони прямо поривали всїх за собою тим елєментарним вибухом народньої радости.

Сїчовики дивились і дивувались. Не могли надивитись і надивуватись: звідки виринала та елєментарна струя масової радости, того величнього одушевленя в тій бідній, сїрій масї? Чи її жерелом була лиш надія на кількагодинний танець і хвилеву забаву?

Digitized by Google

Те бідняцтво гарувало цілий тиждень, гарувало ще й нині до пізного вечера, вистрибнуло з своєї нори аж тоді, як панство лягло на спочинок; прихапцем вмилось, причесалось, причепурилось, та в поспіху і нетерплячці не вспіло докінчити своєї туалєти, бо ще ту юрбами облягають зеркала, поправляють фризури, пришпилюють спідники, привязують, пришнуровують без женади виходжені черевики. А мимо того у всіх блистять очи, сіяють лиця, отвирають ся уста мимохіть до співу, сьміху, радости. Яка, пробіг, жизненна тайна кріпить і бадьорить сили навіть у тої послідньої помивачки? Чи лиш надія на танець і забаву?

Січовики дивились і чим раз більше дивувались.

Та се бідняцтво певно від полудня нічо не їло і вечером вечері не ткнулось, а і тепер, хоч повно кругом їди і напитку, навіть не загляне туди, а біжить в гурт, де бачить своїх, чує свою рідню мову. Живе, віджившяєсь в сій хвили чимось красшим і висшим, як їда і напиток. Що-ж се воно таке: танець і забава?

Січовики дивились і не могли надивитись.

Вдарила музика. Ціла величенна маса, як стояла, пустилась в рух, без прошеня, представленя, кароводів. Сусід обняв сусідку і в одній хвили крутились всі, як в карузели; робітник гуляв із панею совітниковою, совітник із послугачкою, студенти з грубковатими куховарками. Простора саля не могла помістити всіх пар. Се радости не мішало: крутились на однім місци, в середині, по кутах, одні другим на ногах, оббивали, обштуркували собі немилосердно боки.

Се підносило загальне одушевленє.

Всі три Січовики стояли і приглядались з далека.

— Ви не гуляєте, панове? — спитав чемненько один з академиків чеських.

— Ми не танцюристі! — відповіли майже всі три рівночасно.

Академик відступив кроком. — Правда, — шепнув, немов з якимсь жалісним докором, — де би ви таньцювали з такими... гольками? Але у нас і се народ. Ми дорожимо і ними. Як би не се, ми би давно розплились в германському морю.

Січовики зжахнулись. Мов блискавка прошибла їх душу якась нова постанова. Чули вони вже від хвилі, що щось у їх нутрі заподіваєсь нового, якесь нове почуванє тліє, розтліває і входить в супереч із дотеперішніми з'ображенями, понятями і чувствами. Але вони їх усували, придавляли, думаючи, що се

Digitized by Google

лиш наслїдок їх симпатичних почувань до того величнього, елєментарного руху чеських робітників.

Тимчасом те почуванє займалось видом того здоровенного житя чеського люду чимраз більше і більше; послїдні слова чеського товариша надали йому відразу видну, реальну і як хрусталь прозору форму.

— Як би на місци тих Катінок, Марженок, Пепінок, — подумали, — були наші Катрі, Марини, Ганни, Олени, яких без сумнїву тисячі вянуть, ниють і розпливають ся в польських і панських заливах, чи ми також стояли би з далека, приглядались і підсьміхувались з тиха?

Пробіг, нї!

Мов на невидимий приказ пірнули всї в загальний вир. Гуляли, співали, бавились мов серед своєї рідної до самого ранка...

Вертали домів мовчки. Кождий був занятий своїми власними думками, враженями, з'ображенями, чувствами. Здаєсь однак, що не ріжнились вони богато від себе, бо під самим університетом сказав оден до другого:

— Здоровенний нарід — ті Чехи!

— Таки національність не дурниця! — узагальнював другий.

— Чи би і нам так не робити? — заключали практично всї три.

Стояли ще хвильку в задумі, аж рвуча струя університетської молодїжи, що плила на виклади, пірвала і їх з собою.

Відень, 31. мая 1908.

Digitized by Google

І. ЦВИНТАР.

Ніч спить...
Тихенько місяць сяє,
Крізь листє моргають хрести;
Дерева
Посхилялись
Мовчки,
Мов ждуть, чи хто не буде йти.

Ніч спить...
Тремтить дрожаче сьвітло,
Цїлунком ллєть ся на гроби —
І тихо там —
У царстві
Смерти
Спить тайна людської борби.

Ніч спить...
Дрімають сумоцьвіти,
Склонились сонно на гробах —
І глухо там...
Часом лиш
Зітхне
Пташина тихо у листках.

Digitized by Google

II. NOCTIS IMAGO.

Воно конає
Те жовте сьвітло,
Що ясне терня
У очи шле...
А ти вгортаєш
Тихо, мовчазно
Очи у чорні
Шовки темряви,
Ночи моя!
А як на темних
Неба просторах
Із твої ласки
Зорі горять,
Так на похмарих
Духа опонах
Блестять у мене
Сьвітла гадок.
І дивно ясно
У моїм серцю,
Доки ти пестиш,
Ночи, мене!
Доки я дивлюсь
В очи мовчазні,
В очи похмарі,
Ночи, твої...
І тихо стане
В душі печальній,
В струженім серцю,
Доки звенить
Безсмертна тиша
Завмерлих сьвітів
В'округ мене...
О, будь зі мною,
Вічно зі мною
Ти божа ночи,
Раю туги!
Вкривай заєдно
Похмарим шовком
Стомлені очи,
Серце моє...
А прийде сьвітло
І день настане,
Озьми, о ночи,
Душу мою,
У царство тиші,
Де ти дрімаєш,
Де ти думаєш
Мрії чудні,
На чорні крила,
Ночи-демоне,
Озьми, благаю,
Душу мою
І ген далеко
В темні простори,
Вічні простори
Душу зболїлу
Мою неси.

Digitized by Google

ДР. ЗЕНОН КУЗЄЛЯ.

Наші сільські оповідачі.

Коли збираємо або лише читаємо народні казки і оповідання, бачимо на перший погляд, що усї вони, хоть як подібні що до загального характеру, ріжнять ся способом представленя і кольоритом. Ще більше впадає нам се в очи, коли возьмемо кілька оповідань на ту саму тему і зачнемо їх порівнувати між собою. Навіть найпопулярнїйша тема не обудеть ся без менших або більших відмін: знаємо з практики, що і оповіданя, записані в місцевостях, положених недалеко себе, або і в тім самім селї, виказують нераз значні ріжниці, і то не лише в самій технїцї оповіданя і в кольоритї, але звичайно і в самій основній темі.

Се т. зв. варіянти, які часто відбігають дуже далеко від себе і подають головну, первісну тему в так зміненій і переробленій формі, що треба аж спеціяльних розслїдів, щоби доказати їх спільне походженє. До головної теми, якій присьвячене оповіданє, дочіплюють ся споріднені мотиви з иньших казок, комбінують ся з старими і прибирають новий вигляд: з простих казок роблять ся довші, скомпліковані, щоби знов колись, в міру потреби, скоротити ся або перейти в склад иньших. Через те нераз з широко оброблених тем стрічаємо тільки невеликі відломки і то звичайно як складові частини других.

Усї ті зміни і переміни залежать в першій мірі від оповідачів, що оперують казковим матеріялом відповідно до свого образованя, стану, віку і цїли, задля якої його репродукують. Дослїдники народньої творчости звернули проте вже від давна на них увагу і займають ся ними так як і самими оповіданями.

Digitized by Google

Се цїлком оправдане, бо хто-ж як не оповідач надає їм форму, зверхний вигляд, хто-ж вкладає в них душу? З таким самим правом, з яким згадуємо пересїчного будівничого, мусимо запамятати собі і ту людину, що з свого серця виспівала нам чудові твори духа.

Обертаючи ся за молоду між народом і збираючи від нього етнографічні матеріяли, я все сходив ся близше з своїми оповідачами і співаками і старав ся пізнати їх житє і їх душу, бо видїв в них, у своїй наївности молодого гімназіяста, народніх творців, народніх поетів. Богато милих хвиль пережив я між ними, на пасовиску коло худоби або в полю при роботї, в лїску під дзвіницею, або таки в читальни чи в „єгомосцевій“ кухни, богато золотих мрій виснував в їх окруженю, а не одна гадка, що нині увійшла в склад мого сьвітогляду, запала тоді в моє серце. Про двох таких оповідачів (з Жукова, бережанського повіту), від яких я не одно записав і научив ся, я поробив собі тоді, тому несповна 10 лїт, короткі замітки і оголошую їх тепер в надії, що вони кинуть деяке сьвітло на житє наших оповідачів.

I.

ДМИТРО „БАРАНЕЦЬ“.

Тут хочу подати декілька звісток про жуківського поплету Дмитра Шагая, якого усї називають Баранцем задля його крученого й кучерявого волося. Дмитро бридкий з лиця, низький, ходить хитаючись на всї боки, так, що пераз говорено про нього в Бережанах, що він пяний. А одначе жінку найшов він і красну, і струнку, і приємну... На біду була вона собі язиката, ще гірш Дмитра. Щось місяць жили в згоді, але зате як посварили ся, то вже ні батько не поміг, ні війт, ні сусїди, ані навіть „єгомость“; не хотїли вже знов вдруге сходити ся. Тепер Дмитро збудував собі на своїм городї малу хатинку, наче хлївець, необлїплену, лиш під накритєм, тай ночує тамки і в погоду і в слоту. А в день він має завсїди заняте. То в когось послугує, то служить за наймита, то в поли робить.

З байками сам не накидає ся, треба його аж просити. Оповідає самі небилиці, байки о звірятах і ріжні пригоди, які завсїди сам перебув. Оттак приміром оповідав він про заяця:

„Пішов я колись пасти товар, дивлю ся, заяць! Я за стрільбу, а що она була ненабита, тому взяв „цьвок“ з чобота, набив

Digitized by Google

„фузію“ тай в заяця. Я гадав, що заяць вже десь лежить небіщик, а він вам, знаєте, стоїть коло дуба та й ще вимахує ся цїлим тїлом. Я до нього, а він стоїть на місци. Приходжу близше, дивлю ся, аж він прибитий „цьвоком“ за хвіст до дуба. Мудрую я, як би то дістати цїлу шкіру, неподерту. Беру, вертаю ся до дому по ножик, протинаю в заяця чоло, тай нуж його бити. Заяць настрашив ся, і втїк через отвір на чолї, а шкіру менї лишив на памятку“.

Так він оповідає все, а коли йому хто скаже, що то брехня, тодї починає доказувати і по найбільшій части переконує усїх недовірків. Ново-основана читальня в Жукові залїзла і йому в голову. Вписав ся в члени і казав, що буде кождому показувати дорогу до читальнї, — бо дорога до читальнї веде попри його кучку. „А коли би мене не було, то я лишу коругву на даху, щоби люди знали, куди йти, або дам паничови виписати таку таблицю: „Туди йде ся до читальнї, попри Дмитра Шагая“.

Незадовго якось не мав служби, тому забажав помирити ся з жінкою. Закликали її і його до „єгомостя“. Почали мирити ся, але розійшли ся з нїчим. Дмитро лишив ся і на дальше соломяним вдівцем, одначе не стратив своєї веселої вдачі і складає байки далї.

24/9 1899.

II.

ПРО МИХАСЯ БІЛИКА.

В Жукові, побіч приходства, стоїть хата досить бідного селянина, що має дві дочки і одного сина Михася. Михась — се білявий, повільний парубок. Ходить помалу, говорить також помалу, стиха, усьміхаючись заєдно і обтираючи що хвиля ніс пальцями. На селї називають його байошником, брехуном, талїграфом і т. д. Він розносить всїлякі відомости по селї, додає свої коментарі, нераз навіть неімовірні. Одному наговорить сплетень на другого, тому другому на першого, а коли й усе роз'яснить ся, він все уміє викрутити ся.

Вміє добре оповідати байки. Нераз пообступають його дївки, та просять:

„Просим тя, просим Михасю, скажи нам яку байку“.

Тодї починає Михась якоїсь не з того сьвіта, фантастичної, про опирів, відьми, чарівницї, або якісь сни і привиди. — Коли він

Digitized by Google

був слабий на тиф і виздоровів, то оповідав, що був в небі, перед Господом Богом, на таких сходах широких, але Бог завернув його на тбй сьвіт, тільки наказав йому збудувати каплицю. І Михась оповідає про відьми і опирі і усе иньше з такою вірою і переконанєм, неначе-б він сам те перебув. Одначе йому вже тепер не вірять. „Поплета якийсь“ -- кажуть, „а то бреше, мов би ся наняв“. Але Михась сердить ся тоді і не дає ся збити з пантелику.

Байок знає він безліч, а всї про якісь надприродні сили та появи. Нераз Михась і співає, біда лиш, що не має голосу.

„А то пищить мов миш“, кажуть дївчата. „Та тихо будь“ і починають самі заводити пісні. — Складає також пісні, але в сей спосіб, що візьме з одної пісні початок, з иньшої середину, а з третьої кінець, склеїть то, пододає свої зворотки і пісня готова. Коломийки виходять йому з уст, як з книжки, їх зараз переймають, тай виспівують. Я просив Михася нераз, щоби що заспівав. Тодї він каже: „Коби я мав голос, а щоби менї прийшла добра гадка, така сьвітова, то я бим заспівав“. І рідко коли співає. Але за те о байку у нього не трудно. Має їх все споро в своїм репертуарі, а коли вже всї виговорить, тодї видумує, бере звідси кусник, а звідси кусник, повяже, і знов має нову байку.

Останнїми часами займив ся читальнею. Читати не уміє, але ходить до неї і, як нїхто не читає, тодї він починає оповідати. Сяде на лавцї, підіпре ся рукою, а другою вимахує.

Попри читальню займав його від довшого часу ворожбит з Кривого. Михань так оповідав:

„Та ви знаєте, паничу, певно, що в Кривім є такий ворожбит. Він вже одинацятий ворожбит, а один ще народить ся, бо всїх на сьвітї — дванацять. Він ще молодий, блїдий і сухий. Люди ходять до нього як на відпуст. Він кождому дає пораду. Вийде на двір, коли погідно, дивить ся в небо, тай говорить. Коли похмарно, тодї відкладає ворожбу на другий вівторок або на другу пятницю, бо тілько в ті днї може ворожити. Ви знаєте, що я трохи на одно ухо глухий (а він таки добре не чує). Пішов я до того ворожбита. Приходжу і застаю його в дома; лежить на постели та дивить ся в стелю, як би розмавляв з Богом. Я йому вклонив ся, а він каже — дивіть ся, який з нього ворожбит!:

„Ви з Жукова“.

„Та так, кажу“.

Digitized by Google

„Я знаю, ви глухі на ухо. Будете зараз чути!“

Приступив, чуєте, до мене, перехрестив менї ухо, і промовив щось, а менї в одній хвили як би хто ухо відіткав! Е! то мусить бути „теньгий“ ворожбит! Як то він міг знати, хто я і звідки!“

Михась довго-довго, через кілька місяців, говорив лиш про нього, але тепер забув вже! Шукає жінки і то забирає йому богато часу! Дуже часто пересиджує він на приходстві або у учителя і каже, що „там хоть є з ким поговорити!“

Від довшого часу показує Михась охоту вчити ся читати. Каже, що „як би умів читати, то так би до чиста виложив усю практику“, як то роблять ті, що пишуть книжки.

Михась дуже мало втручуєть ся до господарства... любив лише свої коні. Все їздив ними; один конисько був такий лїнивий, що ледви лїз: прозвали його „сїмер“. Михась продав коня, але по нім слїд лишив ся, бо в селї заховалась приповідка: „гейта сїмер“, якої тодї уживають, як коні йдуть дуже помалу... Михась виростає, де його не посїй. На сходинах він мало танцює, а знов богато розказує. Прізвища сиплять ся на нього мов град. Що тиждень, і вже „Михасе“ инакше називають. Останнїми часами дістав він не дуже красне прізвище „облупленого кота“, а то тому, що спустив собі волосе коло самої шкіри. В селї він таки цїкавий чоловік, і хоть його прозивають, находить ся таки богато таких, що його наслїдують.

Жуків, 28. III. 1899.

Digitized by Google

ДР. ІВАН ГОРБАЧЕВСЬКИЙ

уродив ся в Зарубинцях в Галичині 15. мая 1854 р., скінчив гімназію в Тернополі, а опісля учив ся на лїкарськім виділї у Відні, де осягнув степень доктора медицини. Ще в часї студій працював в хемічнім інститутї у проф. д-ра Брікке-го. В жовтнї 1875 р. був іменований демонстратором, а опісля асистентом при інститутї медичної хемії у проф. Д-ра Людвіга. В осени 1883 р. покликано його на катедру медичної хемії на чеський університет до Праги. В 1890, 1895 і 1905 рр. був деканом лїкарського факультету, в 1904 р. ректором чеського університету. В 1898 р. був відзначений ордером желїзної корони III. кл., а в 1902 р. титулом і характером радника двору. Через кільканацять лїт був членом краєвої санїтарної ради чеського Короліївства, а від 1906 р. є членом найвисшої санїтарної ради у Відні.

Наукові публїкації:

Ueber den „Nervus vestibuli". (Sitzungsber. d. k. Akad. Wien, 1875).

Ueber die durch Einwirkung von Salzsäure aus den Albuminoiden entstehenden Zersetzungsprodukte. I. (Horn, Haare, Leim, Karnealsubstanz). (Sitzungsber. d. k. Akad. Wien, 1879).

Ueber das Verhalten des Elastins bei der Pepsinverdauung. (Zeitschr. f. physiol. Ch. 1882).

Synthese der Harnsäure. (Sitzungsber. d. k. Akad. Wien, 1882).

Beiträge zur Lehre von der Uraemie. (Mediz. Jahrb. 1883).

Ueber künstliche Harnsäure und Methylharnsäure. (Sitzungsb. d. k. Akad. Wien, 1885).

Neue Synthese des Kreatinins. (Mediz. Jahrb. 1886).

Digitized by Google

Ueber die durch Einwirkung von Salzsäure aus den Albuminoiden entshenden Zersetzungsproducte. II. (Elastin). (Sitzungsber. d. k. Akad. Wien, 1885).

Ueber die volumetrische Stickstoffbestimmung im Harne und anderen Objecten des Thierkörpers. (Med. Jahrb. 1886).

Ueber den Einfluss von Glycerin, Fett und Zucker auf die Ausscheidung der Harnsäure beim Menschen (mit D-r Kaněra). (Sitzungsber. d. k. Akad. Wien, 1886).

Ueber eine neue Synthese und Constitution der Harnsäure. (Sitzungsber. S. Akad. Wien,1887).

Weitere synthetische Versuche über die Constitution der Harnsäure und Bemerkungen über die Entstehung derselben im Thierkörper. (Sitzungsber. d. k. Akad. Wien, 1888).

Untersuchungen über die Entstehung der Harnsäure im Säugethierorganismus. (Sitzungsb. d. k. Akad. Wien, 1889).

Beiträge zur Kenntnis der Bildung der Harnsäure und der Xanthinbasen, sowie der Entstehung der Leukocytosen im Säugethierorganismus. (Sitzungsber. d. k. Akad. Wien, 1891).

Zur Theorie der Harnsäurebildung. (Wiesbaden, 1892).

Zur Kenntnis der Nucleinwirkung. (Allg. W-r med. Ztg. 1892).

Bemerkungen zum Vortrage des H. A. Kossel „über Nucleinsäure". (Du-Bois-Reymond's Arch. 1893).

Analyse zweier seltener Harnsteine. (Zeitschr. f. physiol. Chemie. Bd. 18).

Ueber die Trennung der Harnsäure von den Xanthinbasen. (Zeitschr. f. physiol. Chemie. Bd. 23).

Ueber krystallysirtes Xanthin und Guanin. (Zeitschr. f. physiol. Chemie. Bd. 23).

Причинки до пізнаня виживи сільської людности галицького Поділя. (Записки Тов. ім. Шевченка, часть лїк., т. V. кн. II).

Kotázce o tvoření se tuku v těle živočišeném. (Věstník sjezdu českých přirodozpytcův a lékařů v Praze r. 1901).

O dokazování barviva krevního. (Věstník sjezdu českých přirodozpytcův a lékařů. v Praze r. 1901).

Уваги о термінольогії хемічній. (Збірник мат.-прир.-лїк. секції Тов. ім. Шевченка).

Digitized by Google

Chemie anorganická. V Praze, 1904.

Chemie organická. V Praze. 1905.

Chemie fysiologická. I. díl. V Praze, 1906.

Chemie fysiologická. II. díl. V Praze, 1907.

Вичислені праці, почавши від 1884 р., появили ся також в чеськім язиці в часописях: „Listy chemické“ і „Časopis českých lékařů“, а декотрі і в українськім язиці в Збірнику мат.-прир.-лїк. секції Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові.

З інституту проф. Горбачевського вийшов також ряд експе-ріментальних праць його учеників.

Digitized by Google

ДР. ІВАН ГОРБАЧЕВСЬКИЙ.

Нїтропруссідова реакція білковин.

Новійші досліди о конституції білковин дали вправдї дуже визначні і цінні висліди, але до тепер все ще неможливо віддїлити і пізнати всї ядра, з яких зложений молєкул білковини.

З тим питанєм стоїть в близькій звязи також питанє о походженю декотрих продуктів переміни матерії в орґанїзмі, так н. пр. питанє о походженю креатіну, зглядно креатінїну. З огляду на се, що в молєкулї білковини є ядро аргінїну, є можливо, що в нїй є ще і другі ядра з того самого гомольґічного ряду, — що є в нїй, або хоть в молєкулах декотрих білковин креатінове зглядно креатінїнове ядро, або ядра, з яких могли би витворити ся сї сполученя.

В тім напрямі були переведені досліди, при яких нїтропруссідова реакція, якою можна дуже легко розпізнати креатінїн, служила показчиком. Ті досліди не дали поки що позитивного висліду, але при сїй нагодї показало ся, що нїтропруссідової реакції, переведеної очевидно инакшим способом, можна вигідно ужити для доказаня цістінового ядра, зглядно сїрки білковин.

Спосіб переведеня реакції є такий: білковата матерія варить ся з прибл. 5 проц. натріюмгідроксідом, білковину, яка в лузї не легко розпускає ся, треба варити довший час — кілька мінут. Узискана теч, в якій евентуально може бути ще не цїлком розпущена, а в части лиш суспендована білковина, дає по охолодженю і змішаню з водою, з кількома краплями розвору нїтропруссіднатрія, характеристичне фіолєтове, зглядно пурпурове або червоне забарвленє.

Digitized by Google

Ріжні білковинні матерії: серумальбумін (кінський), серумґльобулїн (кінський), кристалїчний овіґльобулїн, овімукоід, вітелїн (крист. з параоріхів), казеін (з коровячого молока), нутроза, евказін, кератін (ріг), нуклєін (з сележінки), фібрін (товарячий), „Bimme-пептон", франц. карук, спонґін, конхіолїн, кровна сироватка (кінська), дали позитивний вислїд. В декотрих випадках була реакція дуже сильна, на пр. з кератіном, білковинами кровної сироватки, в других далеко слабша, н. пр. з казеіном а його препаратами.

Зовсїм неґативна була реакція з елястіном — т. є. течию узисканою варенєм сеї білковини з лугом, що забарвлювала ся з нїтропруссіднатрієм тілько жовтаво. Досліджуваний препарат елястіну був приправлений після моєї методи (Zeitschr. f. physiol. Chemie 6. 330), а не має жадної сїрки.

Digitized by Google

*

* *

Нераз я ще думками
В той милий край злїтаю —
При синьому Дунаю,
Де мріяв до нестями.

При звуках благовісних
Пісень — в чужому полю
Дума́ло ся про долю
Буду́чих лїт незвісних.

І летна мисль буяла
По ріднім перелозї
І лю́дови-небозї
Храм волї будувала...

Спустїли мрій дороги!
Не та вже пісня нинї!
У дорогій країнї
Борба і крик трівоги...

Та все-ж нераз думками
В той милий край злїтаю —
При синьому Дунаю,
Де мріяв до нестями...

28/II. 1907.

Digitized by Google

Ей, коб мене були вчили!

(Фотографія з життя).

Господар Василь справляв празник в честь свого сина Павла, що перед кількома днями здав гімназіяльну матуру. Гостий зійшла ся повна хата; прийшли близші й дальші свояки, сусїди й чужі люди, щоб подивити ся на Василевого „пана". Навіть старенька тїтка Фрузя з Глухого Кута, поза котрий нїколи не виходила, прийшла, бо чула, що Василїв Павло привіз зі Львова дуже добру братруру, якої вона саме потребувала до своєї печі. А коли Кость (його звали Кость єгомосць) їй обяснив, що се така братрура, що її в голову вставляють, то вона відповіла:

„Шкода, я думала, що правдива".

При столї сїв батько Василь, коло нього Павло, народний учитель, війт Луць, дядько Дмитро, Кость єгомосць і т. д. Павлова мати ходила коло кухнї, щоб приняти гостий, як Бог приказав. Гостї, особливо жінки, дивились на Павла, як на сьвятого. За кождою чаркою сипали ся желаня щастя, здоровля, доброї й гарної жінки, а тїтка Хима (у неї дуже добре кури ведуть ся) желала здоровля не тілько Павлови, але й його матурі. Коли гостї висказували свої желаня звичайно при першій чарцї, то Кость єгомосць желав майже за кождою чаркою і все мусїв сказати щось нового. Ось тепер стояв він перед столом із чаркою в руцї і говорив:

„Павлуню, сину коханий! Дай вам Боже всьо, що тілько собі замислите в своїй мудрій голові. Як подивлю ся на вас,

Digitized by Google

Павлуню, то мені старому аж серце радуєть ся. Дожили ми до такої хвилі, що можемо сказати: з нашої фамілії вийшла дитина, що їй навіть пани завидують. А вам, Василю, любий тату і шваґре, желаю, щоб ви все мали зі свого сина таку радість, як нині, і щоб усі хлопи мали таких синів, як Павлуньо, а тоді не ми будемо журити ся бідою, але біда нами".

Кость цїлував Павла і його батька. Павло дякував за желаня і просив Костя, щоб йому не „викав", бо він преціньо йому вуйко. На те сказав Кость єгомосць:

„Борони Боже, щоб я вас инакше кликав. Ви, Павлуню, що иньшого, а я що иньшого. Ви — учена голова, а я темний хлоп Іван. Адже ви, Павлуню любий, маєте більше мудрости в голові, ніж я, мовляв, у своїм мізиннім пальці".

А коли війт Луць вияснив Костеви, що він ті слова про голову і мізинний палець обернув до гори ногами, Кость сказав:

„Павлуню і ви, пане учителю, не дивуйте ся мені, простому хлопови. Де хлоп нині скаже що путнього. Хлопови тілько до мотики, а не до розмови з мудрими людьми".

Павло перервав:

„Ви не кажіть так, дядьку. У вашій голові більше розуму, ніж не в одного великого пана".

На те Кость єгомосць:

„Павлуню любий! Кожде ваше слово, то так, як би мені з губи виняв. — Я вас так люблю, Павлуню любий, так вас люблю, що не знаю, як се сказати".

Тут піднїс свої очі на образи і простягши руки, говорив:

„Господи милостивий, Сусе Христе! Тебе люблю на першім місцї, нашого пана цїсаря на другім, а ви, Павлуню, ідете зараз по цїсареви".

„Чому-ж я доперва на третїм, а не на другім місцї?" питав Павло, засьміявшись.

„Бо так стоїть у сьвятім письмі".

„А в котрім параґрафі?" питав війт Луць.

„У сьвятім письмі нема параґрафів".

„Нїби ви читали сьвяте письмо?"

На те сказав господар Василь:

„А де-ж ви бачили, щоб єгомосць тай не читав сьвятого письма?"

Кость єгомосць говорив більше до себе, як до других:

„Ей, коб мене були вчили, коби були вчили, то знав би я тепер, на чім сьвіт стоїть".

Digitized by Google

„Дядьку Костю, сядьте коло нас тай спічніть, ви нездужаєте", просив Павло.

„Дай вам Боже, Павлуню, всьо найліпше за те, що ви за мене дбаєте. Старий я, то правда, вже сімдесятку доганяю. Але з мене ще козак. Ще свою стару добре зицирую. Так ходить передімною, як на цїзорику. Може не правда, стара? А де ти?"

Старій, що сидїла коло печі, не дуже подобалось, як Кость казав, що її зицирує (вона була хлопська фемінїстка), тож відказала напів жартом, напів з негодованєм:

„От хтось би там бояв ся такого старого штурпака".

„Стара, чогож ти на мене воркаєш ся? Чи-ж я тобі ворог? Дай тобі, Боже, всього добра, а вам, мій Павле, як найбільше".

Кость сїв коло Павла, який став розказувати про матуру. Зворушений Кость завважав:

„Сусе Христе! Такі довгі лїта сушити голову, а потім ще таку муку перейти! Най вам не здаєть ся, що се — взяти оріх тай, мовляв, розкусити".

Коли Павло згадав за матуральний зелений стіл, то Кость у тім місцї так зворушив ся, що виняв хустину та став обтирати вогкість із очий. Деякі жінки почали прямо хлипати. Чистий клопіт! Павло не бажав і не надїяв ся так сумного наслїдку свого оповіданя. Проте перервав і наливши пива, сказав:

„Дядьку Костю! Ви всїх веселите, а самі сумуєте. Дай Боже вам, дядьку і нам усїм сто лїт прожити і сходити ся та забавляти ся разом у щастю й здоровлю як найчастїйше".

Кость узяв склянку до руки і говорив до Павла:

„Дивлю ся на вас, любий Павле, тай менї мій син Юрко нагадуєть ся. Не хотїв шельма вчити ся, тай тепер мусить панські бики поганяти".

Сусїдка Настя, що служила колись у містї, сказала:

„Коби був бодай хоч на якого возьного вивчив ся".

Тепер зійшла мова на те, як то тяжко хлопській дитинї дістати ся до високих шкіл. Господар Василь оповідав:

„Тілько зробіть перший крок, а вже вас лякають і відраджують. Памятаю так, як нинї. Виджу, що дитина має охоту до книжки, тай беру за руку і йду порадити ся до попа. „Єгомосцю, кажу, мій малий не вдав ся нї до цїпа нї до коси. „Тату", говорить, „я хочу вчити ся". Порадьте, отче духовний, що менї з ним робити?" А піп каже:

„Га, маєте голову на карку, то радьте собі, як хочете".

Digitized by Google

„Та голова знайшла-б ся, але кишені нема“, кажу я. А попадя, бодай здорова була, аж пікнула:

„Захочуєть ся хлопам гімназії! От ліпше зробите, як дасьте його до ремесла“.

А тепер, як син вийшов у люди, то піп перед усіми людьми прикидаєть ся його великим добродієм. „То через мене“, каже, „він покінчив школи. То я йому таке добро зробив“. Що правда, то правда, одно добро менї піп зробив, що видав для сина метрику. Ну, але за те добро взяв гульдена“.

„То тілько наш ксьондз“, казав Дмитро, „такий незичливий. Але возьмім, наприклад, нивицького єгомосця. То раз добра душа. Він би хлопам неба прихилив, такий людяний“.

Василь розказував дальше:

„Не в одні двері я мусїв ударити ся, заким знайшов дорогу. Але знайшов“.

Послїдні слова сказав з гордостю чоловіка, що мимо ріжних перепон осягнув свою цїль.

„Навіть при самій матурі можуть чоловіка знищити“, казав учитель Швед. „Хоч би студент був не знати як добре приготований, а як комісія не схоче його пустити, то він при іспитї упаде. Хиба треба дуже доброї голови, щоб не дала ся. Несправедливість нинї на кождім кроцї“.

На те замітив Василь:

„Польща всюди запустила корінє“.

Мова розбилась тепер, як филя, на кілька частий. На лївім кінцї стола ішла бесїда за тих студентів з околицї, що дістали з науки помішаня розуму, як Клапків Іван, Купчинський Миханьо і Кметь з Кривого. Жінкам, що згуртували ся на лавках під печию, розказувала Павлова мати ще за хлопячий вік Павла.

„Раз післала я його з Каською на панське: най заробить хоч на топку соли. Женцї ідуть через стерню і воно бідне йде за ними, тай що ступить крок, то йойкне, бо стерня його в ноженята коле. За хвилю — за дві тай уже ген-ген позаду остав ся. Такий уже делькатний вдав ся. Приходить до дому тай плаче. Я йому дала їсти і кажу:

„Не плач, вже більше не підеш на панське“. Він узяв ложку страви тай зараз до книжки. То вам усе попричитував, що тілько в обійстю було писаного, чи мазаного: де яка біблїя, де фирлядунки, табуляція — все мусїв вивчити. А як уже не мав що читати, то бувало все просить старого: „Тату, купіть менї книжку“. А що я з його письмом мала ся! Раз приходжу з поля

Digitized by Google

тай дивлю ся: падоньку-ж мій, а то чого стїна від хати аж почорніла, а стодола білїє? А то він так стїни посписував: де біла стїна, то вуглєм, а де чорна, то глиною. То я його тодї мало не набила; мусїла хату білити".

Тїтка Пазя, Костева жінка, завважала:

„То вже йому Памбі дав таку цїкавість до науки".

„Нема то нині, як письменним бути", казала тїтка Хима. „Письмо нині — то так як око в голові. От підете купити чи муки, чи цибулї, і як ви письменні, то жид вас не оциганить, хоч би хотїв".

Тїтка Павлущиха говорила:

„Казала менї Клапиха, що такі студенти, як Павло, мусять мати цїлу копицю книжок і кожду книжку мусять вивчити на память".

На те відповіла мати живо:

„Кумо, як би ви мали тілько дров, що мій Павлуньо книжок, то було-б чим цїлу зиму палити".

Ті слова зробили незвичайне вражінє на тїтку Фрузю, що до тепер майже мовчала, і вона дивувалась ось як:

„То-ж то ти, Павле, десь тепер умієш читати й писати!"

Під впливом тих останнїх слів став господар Гриць розказувати за те, що як він служив у війську, то з ним стояв у тій самій компанії один такий „маханїк", що умів ногою писати.

„Кажу вам, як узяв перо межи пальці на праву ногу, як написав, то могло було до самого цїсаря іти".

„А щож він там написав?" питав сусїд Незаривай.

„Ба, як менї знати, як я неписьменний?" відповів Гриць.

На самім кінцї стола вела ся розмова про недавно засновану „Сїч" у селї і прибрала полємічний характер ізза сього, що тут спорив поступ з реакцією. Господар Степан Бець був консерватист (в його коморі все висїло торічне сало), бо казав, що „Сїчи" не треба.

„Прийде сьвята неділя", казав, „то нїчого на вигонї не чути, лише „в лїво в бік, в право в бік", аж ухами ллєть ся. Десь колись того всього не було, а тепер чорт зна', що повигадували. Як би я був війтом, то я то всьо сейчас би скасував".

Розуміють ся, що війт Луць мусїв уже зі свого урядового обовязку вмішати ся в ту розмову і дав таке спростованє:

„Ви, Степане, аж тодї зрозумієте, що то є Сїч, як для вас замісць: в лїво, в право в бік йде така коменда: соб цабе".

Digitized by Google

Поступ тріюмфував, — а реакція плюнула і вже. Відтак замовкла.

Кость єгомосць, що дотепер сидів і прислухував ся розмові, промовив словами:

„Не гнївайте ся, Павле, і ви, пане учителю, що я трохи встану, бо як довше сиджу, то мені ноги затерпнуть і не маю копу[1]) в голові".

Кость став на своїм звичайнім місци перед столом і звернувшись до них обох, говорив:

„Вибачте мені, панове, що я старий, темний хлоп, а хочу вас, такі учені голови, взяти на акзамен".

„Учені голови" дуже зацікавились і просили Костя, аби їх сьміло й остро брав.

Кость так зачав іспит:

„Як ви такі учéники, Павлюню і ви, пане учителю, то скажіть мені, що то є пунктуальність?"

„А ви звідки дірвали такого панського слова?" питав Павло.

„Се є справедливе хлопське слово", сказав Кость поважно.

Павло старав ся при помочи фільольогії (від чого-ж він учена голова!) доказати, що слово „пунктуальність" чуже і панське. Але Кость обставав при своїм і сказав:

„То я вам поможу розгадати. Пунктуальности є у панів дуже мало, а у хлопів дуже богато, є її більше по селах, як по містах, і тілько в лїтї, а в зимі її ніде нема".

„Аж тепер пропав наш егзамен", сказали учені голови по надумі.

Кость єгомосць так розвязав загадку:

„Пунктуальність — то є, уважаєте, ті пункта, що їх роблять на хлопських стїнах мухи".

Серед сьміху обяснювано близше Костеві слова. Жінки не конче цікавились тою розмовою, бо не гаразд її розуміли, а тїтка Пазя навіть сказала:

„Мій старий все плете не знати що".

Тїтка Павлущиха питала Павла:

„То ти, Павле, вже вийшов зі шкіл? Тепер уже будеш пенсію фасувати?"

Довідавши ся, що до „пенсії" ще далеко і що ще науці не кінець, радила йому іти на ксьондза.

---

[1]) нїм. Kopf.

Digitized by Google

„Нема то на сьвітї“, говорила, „як ксьондзови. Ксьондз і гонір має, бо де поступить ся, всюди його в руку цїлують, і тяжко робити не потребує і гроші йдуть йому з живого і з мертвого“.

Раду тїтки Павлущихи подїляла велика часть гостий, а Кость єгомосць аргументував ось так:

„Як будете Павлуню, ксьондзом, то напевно до неба підете, тай нашій фамілії поможете там дістати ся“.

На те замітив Василь:

„Нинї треба всюди плечий“[1]).

„Тай як то гарно буде“, казав Кость, „як у нашій фамілії буде двох єгомосцїв: старий Кость єгомосць і молодий Павло єгомосць“.

Та однак Павло сказав, що задумує піти на фільософію. Слово „фільософ“ здивувало богато жінок, а навіть викликало між деякими з них якийсь несмак.

„Як то“, дивувалась тїтка Фрузя, якій тепер язик розвязав ся, „то ти, Павле, сушив ся такі довгі лїта над книжками тай на те, аби вийти на фільософа?“

„Та Павло, кумо, так жартує“, успокоювала її тїтка Хима.

„Нї не жартую, тїтко, хочу бути фільософом. Чому-ж ви так дивуєтесь?“ сьміяв ся Павло.

Тїтка Фрузя відповіла:

„Та бо Микита Гавриш не знає нї нумера прочитати, нї кілка затесати і пасе, вибачте, панські свинї, а цїле село кличе його фільософом!“

Уже третї півнї співали і місяць сховав ся за стодолу, а гостї все ще забавляли ся. Кость, як звичайно, стояв на своїм місцї перед столом і приспівував до Павла:

„Напиймо ся, Павле, тут,
Бо нам в небі не дадут,
Нїм до неба підемо,
То ще по три шурнемо“.

[1]) Протекція.

Digitized by Google

МИКОЛА ЧАЙКІВСЬКИЙ.

ДР. ІВАН ПУЛЮЙ.

(Біографія).

В хвилї, коли дотичні чинники відмовляють Українцям права до університету, мотивуючи се браком відповідних наукових сил, буде — здаєть ся — не від річи подати тутки біографію одного з найвизнатнїйших наших учених, професора нїмецької техніки у Празї, д-ра Івана Пулюя, про якого наукову дїяльність висказують ся з великим признанєм усї заграничні учені. Його апарати поміщують сьвітові музеї[1]), а його наукові твори перекладають ся на французьку і англїйську мову. Крім того є др. Пулюй судовим знатоком для елєктротехніки і дорадником багатьох фабричних фірм, які не можуть часто-густо обійти ся без його рад.

Біографія д-ра Пулюя важна для нас ще з того боку, що вона кине деяке сьвітло на його відносини до Кулїша та подасть нам кілька деталїв, які відносять ся до історії виданя сьв. письма на українській мові.

Тому-то приймаю ся з великою приємністю обовязку, який вложила на мене редакція „Альманаха“, подати сильветку д-ра Пулюя на підставі біографії, яка появила ся в альбумі Екштайна „Geistige Welt“, а також матеріялів і документів, які дав нам до розпорядимости Вп. професор.

* * *

[1]) прм. „deutsches Museum von Meisterwerken der Naturwissenschaft und Technik“ в Мінхені.

Digitized by Google

Др. Іван Пулюй уродив ся 2. лютого 1845, в Галичині, в Грималові, де його батько був заможним міщанином, а опісля бурмістром. До гімназії ходив Пулюй в Тернополі і вже тоді заложив в тій гімназії тайну „громаду“ разом з своїми товаришами, пок. Володимиром Ганкевичем, пок. Андрієм Січинським, трома Барвінськими, пок. проф. Михайлом Борисикевичем і Іваном Герасимовичем. Отся громада мала на ціли познакомлювати своїх членів з українською історією та літературою, взагалі розширювати та піддержувати національну самосьвідомість, яка тоді — в часах польського повстаня в 1863 р. — зачала що-йно розбуджуватись.

Хто приглядав ся житю української молодіжи по гімназіях до недавного часу, той зрозуміє, який великий вплив мали такі „громади“ та „кружки“ на гімназистів та кілько вони причинили ся до їх образованя, якого в школі годі набути.

По скінченю гімназії пішов Пулюй до Відна, де записав ся на теольогію і був принятий до семінаря, званого „Барбареум“, який розвязано в 1893 р. Попри теольогічні виклади слухав Пулюй теж пильно на фільософічнім факультеті викладів з математично-фізикальної групи, а по скінченю теольогії не хотів — помимо горячих просьб матери — висьвячувати ся, лиш перейшов на фільософічний факультет і слухав далі викладів з математики та фізики.

В часі університетських студій заснував Пулюй в 1865 р. товариство українських богословів, яких тоді було 24 з Галичини; 14 богословів з Угорщини не належало до того товариства, бо се були самі мадярони або москвофіли. До того богословського товариства пристали опісля і сьвітські академіки, а пізнійше порішено заснувати явне товариство „Січ“. Се стало ся 1868 р.; першим „кошовим“ товариства вибрано пок. проф. Наталя Вахнянина.

В тім часі перекладав Пулюй геометрію для українських гімназій, яких тоді ще не було, і молитовник для руського народа, бо тоді верховодили в Галичині москвофіли і попи-крилошани сьв. Юра, звані загально „сьвятоюрцями“, що держали в своїх руках усї руські інституції і перепускали через свої руки усї видавництва для народа. Антідотом проти того мав бути молитовник, який видав Пулюй.

Весною 1869 р. познакомив ся Пулюй, будучи ще теольогом, з Кулїшем, коли сей приїхав до Відня. Від першої стрічі лучила їх обох аж до короткого часу перед смертю Кулїша

Digitized by Google

Др. Іван Горбачевський.

Digitized by Google

[illegible]

[illegible] ві вивав ма[illegible]
[illegible] бони [illegible]
[illegible]
[illegible] де зайш[illegible]
[illegible]
[illegible] служ[illegible]
[illegible] вакладів з [illegible]
[illegible] не хотів [illegible]
[illegible] ли ся, інші пере[illegible]
[illegible] вей викладів з [illegible]

[illegible] й [illegible] Пулюй в 1865 [illegible]
[illegible] тоді було 24 з Гали[illegible]
[illegible] не належало до того товари[illegible]
[illegible] або москвофіли. До того бо[illegible]
[illegible] опісля і сьвітські академіки,
[illegible] нове товариство „Січ“. Се стал[illegible]
[illegible] товариства вибрано пок. проф.

[illegible] в Пулюй геометрію для українськ[illegible]
[illegible] було, і молитовник для руського [illegible]
[illegible] в Галичині москвофіли і попи-кр[illegible]
[illegible] вані [illegible] „сьвятоюрцями“, що держал[illegible]
[illegible] і перепускали через свої ру[illegible]
[illegible] Антидотом против того мав бу[illegible]
[illegible], як [illegible] Пулюй.
[illegible] познакомив ся Пулюєм, будучи ще теоло[illegible]
[illegible] нем, коли сей приїхав до Відня. Від першої стрічі
[illegible] обох аж до короткого часу перед смертю Ку[illegible]

Digitized by Google

Др. Іван Горбачевський.

Digitized by Google

Digitized by Google

(1897 р.) щира дружба. Кулїш зладив незадовго потім, живучи то в Венеції то у Львові, переклад сьв. письма і хотїв його продати британському біблїйному товариству, але се йому не вдало ся, бо директор біблїйного товариства у Відні, Міллярд, довідав ся від проф. слявістики на віденському університеті, Мікльосіча, що переклад не відповідає грецькому оригіналови, тільки є його парафразою. Длятого порішив Кулїш перекладати ще раз сьв. письмо наново при помочи Пулюя.

Кулїш замешкав з жінкою у Відні і тутки перекладали вони разом з Пулюєм сьв. Письмо. Вони уживали крім ріжних словарів і лєксіконів також перекладів сьв. письма на иньші мови, і вважали на те, щоб переклад був вірний оригіналови та згідний з духом української мови. Робота йшла дуже поволї, Пулюй відложив на якийсь час свої університетські студії (по скінченю теольогії), і так вони оба разом працювали по цїлих днях майже без спочинку — аж до мая 1871 р. В тім часї покінчили і видрукували переклад усїх чотирох евангелій. Потім перервали спільну роботу з огляду на перепрацьованє і надірване здоровлє і розїхали ся: Кулїш на Україну (до Мотронівки), Пулюй до своїх родичів, до Грималова, і працювали оба дальше над перекладом сьв. письма, кождий з осібна.

1872 р. зложив Пулюй учительський іспит з математики і фізики і забажав працювати дальше на науковім полї. Він займав ся науковими дослїдами в фізикальнім інституті проф. Лянґа у Відні, а 1874 р. став асистентом для фізики і механїки в ц. і к. морській академії у Фіюме, де через один семестер викладав ті предмети самостійно, як суплєнт. Проф. тої академії Штальбергер пізнав ся скоро на спосібностях Пулюя, і за його пропозицією поручила професорська колєгія Пулюєви викладати про „теорію тепла". В тім часї сконструував він свій апарат до міреня механїчного еквівалєнта тепла; на жаль, є сей апарат у нас дуже мало, майже зовсїм незнаний.

В слїдуючім роцї надало мінїстерство просьвіти Пулюєви стипендію 1.000 кор. на дальші студії, і він поїхав до Штрасбурґа, де осягнув скоро степень доктора „philosophiae naturalis". Два роки пізнїйше, 1877 р., габілїтував ся Пулюй на віденськім університеті на приватного доцента для експериментальної фізики і викладав тутки в 1877—83 рр. про „кінетичну теорію ґазів" та „механїчну теорію тепла", будучи рівночасно в 1876—82 рр. асистентом фізики в інституті проф. Лянґа. В тім часї займав ся Пулюй ріжними трудними проблємами, конструував

Digitized by Google

власноручно апарати (бо у Відні не було тоді ні одного спосібного механіка до вироблювання склянних апаратів — а на спроваджуване з за границі не мав фондів), а 1882 р. заложив фахову часопись для електротехніки.

Свої електричні апарати виставив Пулюй 1884 р. на всесьвітній виставі в Парижі і діждав ся за них відзначеня дипльомом. Годить ся згадати, що Пулюй вироблював усї апарати власноручно, не маючи відповідних матеріяльних средств, а міністерство відмовило йому кілька разів удїленя дрібної підмоги, не говорячи вже про те, що за пять лїт своєї доцентури не побрав ніякої ремунерації. Та Пулюй не зражував ся тим і працював далї в науці, вдоволяючи ся незначною асистентською платнею.

1882 рік був для Пулюя дуже прикрий, бо в тім році переведено у нього ревізію, підозріваючи в нім приклонника Наумовича. Про се розказує він в своїх „Споминах“ в додатку до III-го виданя цїкавої популярно-наукової студії „Нові і перемінні звізди“ (стр. 85—6).

В тім часї заяснїла в науковому сьвітї нова зоря — зоря електротехніки. Пулюй, дізнавши ся, що на париській виставі сьвітили жарові лямпи Едізона і иньші, зачав сам продумувати над способами лїпшого фабрикованя вугляних каблучків для тих лямп. Свій спосіб дав Пулюй опатентовати і зробив був з інжінєром Гайдером умову, що по поворотї того останнього з трієстенської вистави будуть разом вироблювати жарові лямпи. Та не довелось їм зробити так, як думали; Гайдер згинув на виставі від електричного удару. Пулюй став по нім директором електротехнїчного бюра у Відні і працював тутки практично. В тім бюрі вміли як слїд оцїнити спосібности і знанє Пулюя, даючи йому таку платню, якої він й не сподївав ся.

1883 р., на електричній виставі у Відні, виставив Пулюй свої апарати і звернув тим на себе увагу широких кругів ученых і ріжних високопоставлених осіб. При кінцї вистави дістав від фабриканта оружя Верндля в Штайрі оферту на консулєнта тої фірми для електричних фабрикатів і для вистави, що мала відбутись в Штайрі лїтом 1884 р. Отже Пулюй мусїв покидати Відень, а з тим й доцентуру на університетї; не хотячи одначе зривати раз на все усякі зносини з науковим сьвітом, застеріг собі у Верндля, що буде міг, коли схоче, вернути до наукової працї. — В Штайрі був Пулюй не лиш дорадником Верндля, але й директором фабрики для своїх жарових лямп.

Digitized by Google

Весною 1884 р. одержав Пулюй запитанє від міністерства, чи не приймив би катедри фізики на німецькій техніці в Празі. Пулюй відповів, що годить ся на се, і внедовзї дістав іменованє на професора.

По виставі в Штайр вибрав ся Пулюй до Праги і думав над тим, чи не можна-б завести на техніці науку елєктротехніки. Вправдї був він іменований професором для „експериментальної і технічної фізики“ і міністерство припоручило йому викладати елєктротехніку і вести елєктротехнічні вправи „в таких розмірах, як сего будуть вимагати потреби института“, але скоро показалось, що таке „узгляднюванє“ елєктротехніки при викладах експериментальної фізики зовсім не вистарчає, щоб можна вглянути в ту нову, вже тодї велику галузь людського знаня. Длятого почав Пулюй вже 1885 р. викладати елєктротехніку окремо і провадити окремі практичні вправи, а 1897 р. розширив він ще більше ті виклади і вправи.

Пулюєви вдалось вже з початком його професури заложити елєктротехнічну лябораторію і машинарню для елєктричних робіт; користуючись прихильностю міністерства, позаводив він в фізикальному інституті нові прибори і апарати, що відповідали вимогам новочасної науки.

Літом 1895 р. звидів Пулюй важнїйші елєктротехнічні інститути в Німеччині. У звіті з подорожи, який предложив міністерству, виказав він конечну потребу побудованя нового фізикального і елєктротехнічного института в Празї. Домаганя Пулюя поперла також професорська колєгія, але міністерство не поспішило ся до нині полагодити сю пекучу для науки потребу. Інститут Пулюя діждав ся тої самої долї, що і фізикальний інститут віденського університета; помимо того, що там працюють учені сьвітової слави, що віденський фізикальний інститут став славний через свої досліди над радіоактивностю металїв, волить держава зміняти систему канонів або карабінів, або підвисшати контінгент рекрута, ніж побудувати одну будівлю, яка принесла-б непередвиджені користи для науки... Так отже Пулюй втратив надїю, щоб зміг коли дожити нового института.

Втомлений безнастанною працею і викладами в двох так обширних галузях науки, як загальна фізика і елєктротехніка, зажадав Пулюй 1900 р., щоб віддїлено елєктротехніку від фізики і системізовано для неї нову катедру. 1902 р. обняв Пулюй по довгих заходах ту ново-креовану катедру по 18-ти літах тяжкої праці в двох науках.

Digitized by Google

1889/90 р. був Пулюй ректором нїмецькоï техніки в Празї, а 1906 р. відзначено його з нагоди 100-лїтнього ювилею тоï техніки ордером желїзноï корони за його наукові працї і за його учительську дїяльність.

За увесь час своєї дїяльности на техніцї був Пулюй для широких кругів елєктротехнїчної індустрії дорадником у ріжних технїчних питанях. Під його проводом і доглядом реконструовано 1896 р. елєктричну централку в Марієнбадї, а 1896 р. збудовано централку у Цвікаві коштом депозитного банку у Відні. Його радами користовано ся при проєктованю елєктричної централки для Праги, великої централки фірми Спіро і сини коло Гогенфурта, далї централок в Шенлїнде, в Гайдї, в Мерані, Франценсбадї та по иньших містах.

Пулюй сконструував багато наукових апаратів, з яких деякі ще зовсїм незнані. Причиною того є брак часу та старший вже вік. Найважнїйші його апарати є: згаданий вже прилад для міреня механїчного еквавілєнта тепла, поміщений в „deutsches Museum“ в Мінхенї, далї апарати для катодальних лучів, з яких деякі знаходять ся в парижськім музею „Conservatoire National des Arts et Metiers“; земляний індуктор, апарат для переміни постійних елєктричних токів на фазові, індуктор для трифазових токів, телєтермометер та патентована телєфонїчна стація для охорони житя від небезпечних елєктричних токів о високім напнятю.

З фізикальних научних праць Пулюя дуже важні експериментальні про „внутрішнє тертє повітря і ріжних ґазів“ та розвідки про „лучі елєктродної матерії“ (strahlende Elektrodenmaterie), остання праця перекладена на англїйську мову. Там висказав Пулюй в 80-тих роках мин. стол. головні думки теперішньої „теорії елєктронів“.

В Празї заложив Пулюй 1888 р. елєктротехнїчне товариство „Elektrotechnischer Verein in Prag“, де був довгі лїта предсїдателем, а 1905 р. академічне товариство „Exkursionsfond der Hörer der Elektrotechnik an der k. k. deutschen technischen Hochschule in Prag“, що має на цїли збирати фонди на запомоги для бідних слухачів елєктротехніки, які хочуть брати участь в наукових екскурсіях під проводом Пулюя.

Заки вичислимо наукові писаня Пулюя, скажемо ще кілька слів про його дальшу роботу над сьв. письмом та його дальші зносини з Кулішем.

Digitized by Google

„Новий завіт“ вийшов з друку 1881 р., але мусів ограничитись лиш на галицьких читачів, бо до Росії не пущено його на основі указу з 1876 р. Пулюй старав ся о дозвіл на введенє спеціяльно тої книжки до Росії довгі роки; писав то до міністерства просьвіти, то до академії наук у Петербурзі, то до професорських колєгій університетів у Київі та Петербурзі, але усюди стрічав ся або з мовчанкою, або з відповідю, що його просьба є „не подлежащая удовлетворенію“.

Пулюй відносив ся в тій справі також до президента комісії, що мала переглянути цензурні закони, Кобека, щоб позволив розкинути 2.000 прим. „Псальмів“ між ранених та недужих вояків-Українців в Манджурії, а рівночасно і до японського ґенерала Ногі в Портї Артура, жертвуючи 1.000 прм. для полонених Українців в японській неволї. Ногі вволив бажаню Пулюя, за те від Кобека не удостоїв ся Пулюй ніякої відповіди.

О дозвіл для сьв. письма просила також Кулїшева (Ганна Барвінок) царицю Марію Теодоровну, але й ту просьбу відкинув Побєдоносцев.

1886 р. купило переклад сьв. письма бібліїйне товариство з правом печатаня на вічні часи, згодившись по довгих пертрактаціях видрукувати імена перекладчиків на трьох перших виданях.

Дружба Пулюя з Кулїшем трівала до 1886 р.; до того часу вони переписувались часто, а опісля погнївав ся Кулїш на Пулюя за якесь-там дрібне слово, кинене „жартом“ в листї. Кулїш думав до смерти, що Пулюй його зрадив.

По смерти Кулїша заходив ся Пулюй з Ганною Барвінок коло виданя усїх творів Кулїша; деякі з них видала вже „Видавнича Спілка“, иньші ще не видані.

Крім того треба ще згадати про становиско, яке займив Пулюй в університетській справі. Він брав участь в депутації, що 1902 р. була у міністра Гартля. Про сю справу писав він в „Ruthenische Revue“ і в „Ділї“, та видав ті статї 1903 р. окремою брошурою: „О руський університет у Львові“.

В справі парляментарної політики українських послів провадив Пулюй 1904 р. довшу переписку з послами Романчуком та Барвінським.

Digitized by Google

ПИСАНЯ Д-РА ПУЛЮЯ:

А) Научні.

В нїмецькій мові:

Über die Reibungskonstante der Luft als Funktion der Temperatur, 1874 (дві розвідки),

Über einen Schulapparat zur Bestimmung des mechanischen Wärmeäquivalents, 1875.

Beitrag zur Bestimmung des mechanischen Wärmeäquivalents, 1874.

Über die Abhängigkeit der Reibung der Gase von der Temperatur, 1877.

Über die Diffusion der Dämpfe durch Thonzellen, 1877, 1879 (дві розвідки).

Über die Reibung der Dämpfe, 1878.

Über die innere Reibung in einem Gemische von Kohlensäure und Wasserstoff, 1879 (дві розвідки).

Über das Radiometer, 1877, 1779 (дві розвідки).

Beitrag zur Erklärung des Zöllnerschen Radiometers, 1880.

Ein Versuch über die Resonanz, Carl's Repertorium für Physik.

Ein Telephon-Signalapparat, l. c.

Strahlende Elektrodenmaterie, 1880—1882. (Чотири розвідки).

Strahlende Elektrodenmaterie und der sogenannte vierte Aggregatzustand, 1883 (наклад Герольда у Відні).

Über die elektrischen Entladungen in Glühlampen bei hochgespannten Strömen, 1883. (Zeitschrift für Elektrotechnik).

Versuche über die absolute Festigkeit und die Dichte der Kohlenfäden, l. c.

Über elektrische Zentralstationen, 1885. (Technische Blätter des polytechnischen Vereines in Böhmen).

Objektive Darstellung der wahren Gestalt einer schwingenden Saite, 1887.

Ein Interferenzversuch mit zwei schwingenden Saiten, 1887.

Ein Fallapparat mit elektromagnetischer Auslösung, 1888. (Annalen der Physik und Chemie).

Beitrag zur unipolaren Induktion, 1888.

Ein Telethermometer, 1889.

Über Temperaturmessungen im Bohrloche zu Sauerbrunn in Bilin, 1890. (Elektrotechnische Zeitschrift).

Bestimmung des Selbstinduktionskoeffizienten mit Hilfe des Elektrodynamometers und eines Induktors, 1891.

Digitized by Google

Über die Selbstinduktion und ihre Wirkungen, 1891. (Elektrotechnische Zeitschrift).

Über die Wirkung gleichgerichteter sinusartiger elektromotorischer Kräfte, 1891, 1893.

Eine Methode zur Messung der Phasendifferenz von harmonischen Wechselströmen und deren Anwendung zur Bestimmung der Selbstinduktion, 1893.

Über einen Phasenindikator, 1893.

Über die Phasendifferenz zwischen der elektromotorischen Gesammtkraft und der Spannungsdifferenz an einer Verzweigungsstelle des Stromkreises bei Anwendung harmonischer Wechselströme, 1893.

Abhängigkeit der Phasendifferenz zwischen der primären Klemmenspannung und Stromstärke bei verschiedener Belastung des Sekundärnetzes einer Transformatorenanlage, 1895. (Elektrotechnische Zeitschrift).

Über die Entstehung der Röntgen-Strahlen und ihre photographische Wirkung, 1896.

Nachtrag zur Abhandlung über Röntgen-Strahlen, 1896.

Einige Neuerungen in der Telephonie, 1901. (Zeitschrift für Elektrotechnik).

Elektrizitätswerke Hohenfurth der Firme Ignaz Spiro und Söhne in Krummau, 1904 (накладом книгарні Кальве в Празї).

Більшість статий, при яких не подано, де вони друковані, появилась в памятниках віденської академії наук.

В українській мові:

Безпечна стація телєфонів, 1900. (Записки Наук. Тов. ім. Шевченка).

Кругова діяграма ґенераторів для перемінних прудів, 1905. (Збірник мат.-прир.-лїк. секції Наук. Тов. ім. Шевченка).

Елєкрична централка Гогенфурт, (ibid.).

Крім того дві популярно-наукові розвідки:

Непропаща сила, I. вид. „Просьвіти“, II. вид. „Видавничої Спілки“.

Нові і перемінні звізди, I. вид. „Просьвіти“, II. вид. „Видавничої Спілки“, III. вид. з додатком „Кілька споминів про Кулїша і його дружину Ганну Барвінок“, Відень, 1905.

Б) Переклади сьв. Письма та публїцистичні статї:

(в хронольоґічнім порядку).

Молитовник для руського народу. Друге побільшене виданнє. Відень, 1871.

Digitized by Google

Лист без коверти, відповідь на реферат Малиновського. Відень, 1871.

Сьв. Письмо Нового Завіту, мовою руcько-українською переклали вкупі П. А. Куліш і Др. Іван Пулюй. — Частина того перекладу, іменно усї чотири евангелія, печатані 1871 у Зоммера у Відні, цїлий Новий Завіт 1880 в друкарні тов. ім. Шевченка.

Сьв. Письмо Старого і Нового Завіту. Переклад П. О. Куліша, І. С. Левіцького і Пулюя. Відень, 1903. Виданнє британського і заграничного бібліїйного товариства.

Псалтирь. Переклад д-ра І. Пулюя. Відень, 1903. Виданнє британського і заграничного бібліїйного товариства.

В обороні українського слова, Дїло ч. 27, 1904.

До руської інтелїгенції. Меморіял до міністра просьвіти в справі руського університета, Дїло ч. 62 з 1904.

В справі руського університета, Дїло чч. 65—67 з 1904.

Авдієнція в справі руського університета, Дїло ч. 68 з 1904.

В справі руського університета, Дїло ч. 83—84 з 1904.

(Всї ті статї друковані окремою брошурою: „О руський університет у Львові, Львів, 1904").

Україна і самодержавіє, Дїло ч. 65 з 1905.

Меморіял в справі української мови, Дїло ч. 69 з 1905.

Переклад сьв. Письма руcько-укр. мовою, причинок до історії цівілїзації Росії, Дїло 1904.

Наше сьв. Письмо дозволене в Японії, Дїло, ч. 107 з 1905.

Відгомін на царський маніфест на Україні, Дїло, ч. 186 з 1905.

Беззаконне дїло, Дїло, ч. 159 з 1906.

До дворянства на Україні, Дїло, ч. 159 з 1906.

Дружне слово до українських демократів в Росії, Гайдамаки, ч. 201 з 1906. (Дїло не помістило тої дописи).

Der Feldarbeiterstrike in Galizien. Тижневник „Zeit" 1902.

Der kulturfreundlichste Ukas des weissen Zaren. Ein Beitrag zur Geschichte des zivilisatorischen Mission Russlands, Ruthenische Revue 1904, стр. 79.

An das Hauptdepartement für Pressangelegenheiten in Petersburg, R. R. 1904, стр. 82.

Ruthenenfreunde und eine ukrainische Ode, R. R. 1904, стр. 102.

An die ruthenische Intelligenz, R. R. 1904, стр. 124.

Zur Frage der Errichtung der ruthenischen Universität, R. R. 1904, стр. 173.

Die ruthenische Bibelübersetzung, R. R. 1904, стр. 472.

Digitized by Google

Zum Kampfe gegen die Mundsperre. Ein Memorandum, R. R. 1904, стр. 141 і 163.

Im Interesse der historischen Wahrheit, R. R. 1905, стр. 294.

Нині є Пулюй далї професором нїмецької техніки в Празї, притім є почетним членом тов. „Сїч“ у Відні, дїйсним членом Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові, членом комісії для іспитів цівільних інжінєрів та архітектів і заприсяженим знавцем елєктротехніки при ц. к. торговельнім судї в Чехії. Проф. Пулюй тїшить ся помимо своїх старших лїт та надмірної працї кріпким ще здоровлєм і живе в поважаню та симпатії своїх товаришів і учеників.

Відень, в марті 1908.

Digitized by Google

. . . . . .

Сниш ся менї так живо, ясно,
Лиш дуже рідко. Тії сни
Щось мають з сонця і з весни,
З днїв молодечих.
Встану рано,
Зирнý в вікно — там дощ, погано,
А на душі так любо, красно,
Так запахучо; як в городї,
Де розцвитають ся лелії,
Журчить потік, співають соловії,
Бренять пчілки.
Та годї, годї!
Минули ся надії — мрії,
Не буде другої весни,
Пропала дїйсність! Тільки сни
Менї остались...

Digitized by Google

ДР. ІВАН ЗІЛИНСЬКИЙ.

Дещо з фонетики українських говорів.

В модерних дослїдах мов і поодиноких діялєктів грає велику ролю фонетика або фізіольогія звуків. Се одна з наймолодших наук, витворена нїмецькими ученими, а розвинена головно Англїйцями. Вправдї фонетикою займались деякі учені як Hellwag, v. Kempelen, Chladni, Purkinje, Rapp, Brücke ще в 18 і першій половинї 19 столїтя, однак властивий її розвій датуєсь доперва від 70-тих років минувшого віку. Особливо в послїдних десятках лїт повстала цїла фонетична лїтература, витворились рїжні школи, а між ними найважнїйші: школа англїйська і нїмецька. Нїмецька школа більше національна, Англїйцї старають ся витворити більше загальну, космополїтичну фонетику. На разї стоїть попри деякі браки безперечно найвисше англїйсько-скандинавська школа, репрезентована англ. ученими Bell'ом[1]) і Sweet'ом[2]), що в своїх епохальних працях виставили систем самозвуків, який досї уважаєсь найдоскональшим.

Поміж нїмецькими фонетиками уходить все ще підручник фонетики Сіверса, що дочекав ся 1901 р. пятого виданя, за найлучший. Сіверс, хотяй в многих точках зовсїм самостійний, узглядню̆є нову школу англїйсько-скандинавську, приймив з незначними змінами згаданий систем звуків Свїта, а в богато случаях зближує ся до поглядів визначного норвежського фонетика Сторма[3]).

[1]) Alex. Merville Bell, Visible Speech. London 1867. 2. вид. 1882.

[2]) Henry Sweet, A Hanbook of Phonetic. London 1877. 2 вид., „A Primer of Phonetic". 1890.

[3]) Пор. його критичний огляд фонетичної лїтератури до 1890 р.: Englische Philologie. Leipzig 1892. 2 томи.

Digitized by Google

Поле фонетики дуже розлоге. Зовсїм иньше значінє має вона в науках природничих, як для дослїдника живих мов, а ще иньше становиско має вона супроти історично-порівнуючих язикових дослїдів.

Практична сторона фонетики має безперечно найбільше значінє при виучуваню живих мов, бо лиш при її помочи дасть ся точно означити дїйсна, вірна вимова найріжнороднїйших ідіомів.

Для історика мови важна практична фонетика в тім, щоб точно означити вимову живучих представників якоїсь мови або говорів як трівку підставу для їх історичного розслїду, бо недокладна і неточна правопись давнїйших і новійших часів дуже часто закриває характеристичні прикмети вимови, які мали або мають велике значінє в розвою язика.

Фонетика має дати історикови мови відповідь і виясненє про природу, розвій і відносини ріжних звукових процесів, яких початок і кінцевий розвій відкрив він при помочи історичних студій. Фонетика показує йому в живучих мовах і говорах цїлі ряди переходових звуків, що находять ся в ріжних степенях розвою і напроваджують його до робленя анальогічних заключень, в якім напрямі розвивали ся поодинокі мови.

Щоб означити фонетичну вартість поодиноких звуків, мусить ся їх докладно порівнаґи з відповідними звуками чужих мов. Хто знає лиш звуки рідної мови, не знає їх в дїйсности, що як раз найбільше характеристичне у них. Тому особливо англїйські фонетики зібрали величезний матеріял примірів з ріжних, не лиш сьвітових мов, але навіть з дуже далеких, дуже мало або зовсїм незнаних діялєктів. Але не так то легко навіть для вишколеного фонетика підхопити і зовсїм вірно поняти ріжні, нїжні відтїнки чужих звуків. На се не вистарчить почути кілька разів якийсь чужий звук, фонетик мусить до нього призвичаїти ся і зжити ся з дотичною мовою. Через се й вийшло означенє фонетичної вартости деяких славянських звуків у зах. европ. фонетиків не цїлком вірне. Практичним мірилом чужих звуків, як се слушно признає Сторм, може бути лиш вправне ухо уроженця. На жаль се поле не лиш у нас, але і в иньших слав. мовах дуже мало оброблене або й зовсїм ще не тикане.

Вихідною точкою при всяких фонетичних студіях мусить бути для кождого дослїдника мови його власний, з малку виучений говір. Тільки по докладнім пізнаню всїх звукових появ власного говору можна взяти ся за студіованє сусїдних і дальше

Digitized by Google

віддалених говорів і цілих мов. Теперішні т. зв. культурні мови, що представляють звичайно мішанину звукових і язикових форм найріжнороднійшого походженя і підлягають безнастанно довільним впливам одиниць, не можуть самі собою творити підстави до збудованя звукового систему даної мови.

Се можна зробити лиш по докладнім розслідженю і характеристиці поодиноких діялєктів. Єдність язиків істнує лиш на папери, і поодинокі модерні мови стоять між собою надто далеко, щоб лиш з їх порівнаня можна з рішучою певностю вивести загальні правила про їх звуковий і язиковий розвій. Лиш діялєкти можуть виповнити бракуючі, посередні звена поміж поодинокими мовами. Ідіоми простого люду, які жиють і розвивають ся через несьвідому традицію устних зносин, можуть подати дослідникови о много яснійший образ язикового розвою як штучні, літературні мови.

Щоб вглянути глибше в будову звукового систему поодиноких говорів чи якоїсь мови, треба передовсім винайти характеристичні прінціпи дотичних говорів чи мови, які залежать від ріжних чинників і надають кождому діялєктови або мові оригінальну, відрубну цїху супроти иньших говорів або чужих мов.

Звуковий систем української мови має кілька таких характеристичних прінціпів, якими маркантно відріжнюєть ся від звукових системів иньших славянських мов.

На одну таку прінціпіяльну черту звукового систему нашої мови перший звернув увагу Оляф Брох, проф. унів. в Христіянії, у своїх цінних фонетичних студіях з укр.-словацького пограничя на Угорщині[1]). Він запримітив, що в українських діялєктах на Угорщині ряд самозвуків инакше артикулює ся, а то дальше в задї устної ями і низше як відповідні самозвуки в говорах східно-словацьких; ті самозвуки завдавали йому богато трудностий, бо не давались умістити в порівнуючій таблици самозвуків Світа-Сіверса[2]), що служить до означеня фонетичної вартости самозвуків ріжних европейських мов.

Такий відмінний спосіб артикуляції задержав ся в говорі села Ублї лиш в наголошених складах, підчас коли в ненаголошених та артикуляція пропала, а вже в сусїднім ідіомі, сотацькім, що

---

[1]) Угрорусское нарѣчіе села Убли. Ст. Птб. 1899. — Weitere Studien von der slovakisch-kleinruss. Spachgrenze im östl. Ungarn, Kristiania 1899. — Zum Kleinrussischen in Ungarn. (Arch. f. sl. Phil. XVII, 321—415; XIX, 1—21).

[2]) Пор. Sievers, Phonetik, 4 вид. ст. 96.

Digitized by Google

викликав голосну полєміку між ученими на тему, чи се український чи словацький говір, зближує ся дуже до східно-словацького способу артикульованя. На стор. 73 своєї студії „Угрорусское нарѣчіе села Убли“ пише Брох: „На основаніи слышанныхъ мною отдѣльныхъ словъ малорусскаго и внѣ Венгріи, съ восточной стороны Карпатовъ, поставлю даже вопросъ: не принадлежитъ ли такое болѣе низкое положеніе языка при артикуляціи гласныхъ (а можетъ быть и другихъ звуковъ) малорусскому вообще? Или — какое его распространеніе въ малорусскомъ? Въ этомъ вопросѣ лежитъ по моему богатое поле для наблюденій“.

На підставі перепроваджених мною фонетичних студій над нашими діялєктами після вказівок проф. Ягіча і Броха я переконав ся, що згадана, відмінна артикуляція поодиноких звуків з незначними виїмками властива усїм українським діялєктам на цїлій укр. теріторії і полягає на спеціяльній артикуляційній основі[1]) української мови. Найхарактеристичнїйшим приміром сього рода обниженої артикуляції в нашій мові є наскрізь орігінальний представник первісного „и“. Ідентичного звука не має жадна славянська анї иньша ёвроп. мова. Підчас коли у всїх слав. мовах етімольогічне „и“ вимавляє ся подібно як наше високе „і“, що повстало з Ѣ, е, о і т. д., пр. вітер, лїд, дім і т. д., українське „и“ се цїкавий, переходовий звук, що вимавляєть ся при обниженю язика, а його артикуляційне місце лежить на граници між висше згаданим, високим і[2]) пр. наше „лїс, нїм. „ihn...“ — а середним, стисненим (замкненим) ê[3]) пр. нїм. „See“, франц. „été“, наше бойківське: отêць, горнêць і т. д. При тім се не зовсїм чистий передовий звук (Vorderzungen-front-Vokal), бо місце згаданої, обниженої, вертікальної артикуляції лежить (коли беремо під увагу горізонтальне уставленє язика) трошки дальше в задї на граници між передовими звуками (front-Reihe, пр. згадане, високе „і“) а польським „у“ (być), або російським „ы“.

Така більше менше пересїчня фонетична вартість звука „и“, так як він вимавляєть ся з незначними виїмками і модіфіка-

---

[1]) Під артикуляційною основою, яка не лиш у поодиноких народів, але і у поодиноких індівідуів може бути відмінна, розуміє ся пересїчне уложенє, до якого стремлять орґани мови підчас їх акції, із якого можуть відповідно найвигіднїйше виконувати найріжнороднїйші артикуляції (Techmer, Internat. Zeitschr. für allg. Sprachwiss. I, 146).

[2]) Після інтернаціональних, фонетичних термінів: „high-front-narrow“ пор. таблицю самозвуків (Sievers, Phonetik, 4 Aufl. S. 96).

[3]) „mid-front-narrow“ (ibid.).

Digitized by Google

ціями[1]) у всіх укр. діялєктах, на цілій укр. теріторії, так в наголошених, як і в ненаголошених складах.

Крім сеї одної загальної черти укр. звукового систему характеризує одну часть, західні укр. говори в Галичині і на Угорщині, низький уклад гортанки, через що повстає склонність при артикуляції потягати цілу масу язика в зад т. є. веляризувати звуки. При тім язик артикулює недбало з незначним напруженєм усіх своїх частий і артикуляція гортани є мало енергічна. Наслїдком сего вимова тих говорів звучить грубше, твердше і більше шорстко в порівнаню з тоншою, мягшою і більше звінкою вимовою східно-укр. говорів.

З сим вяжеть ся й цїкаве, зовсїм відмінне уґруповане самозвуків в західній і східній части укр. язикової теріторії, через що всї українські діялєкти розпадають ся на дві великі, нерівні ґрупи говорів: східну і західну.

Підчас коли у східній ґрупі видко наклін артикулювати майже всї звуки більше в передній части устної ями, а задні самозвуки або не є вповнї розвинені, або їх артикуляція пересунула ся з часом цілком в перед, через що загальний тон вимови став яснїйший, — в західній ґрупі річ має ся зовсїм противно.

У східних діялєктах головним звуком, що надає цілій вимові тон, є самозвук „і“ з всїми своїми відтїнками і варіянтами. Він становить осередний пункт, що до него ґравітують всї иньші самозвуки, йому уподібнюють ся і довкола нього ґрупують ся. Він посїдає дуже велику експанзивну силу і випер в історичнім процесї розвою нашої мови кілька первісних звуків. Нинї пр. заступає він не лиш первісне „ѣ, е, о“, але потягнув в перед і засімілював старе „ы“, так що у східно-укр. говорах ріжниця між „ы“ а „и“ майже зовсїм затерла ся; ненаголошене „е“ перемінилось рівнож у відтїнок дуже зближений до категорії звуків „і“, а в деяких случаях (по змягчених співзвуках) може

---

[1]) Про ріжні відтїнки сього звука, як хитають ся між „і“ а „е“ пр. пісаті, платіті, маліна і т. д. в деяких зах. укр. говорах, або пр. наддністрянське і буковинське: дéвлюсї, рескаль, Вижнеця і т. д. і т. д., нема місця тут розводитись. Хто тим інтересує ся, знайде фахове означене фонетичне всїх сих варіянтів, як і подібний спосіб артикуляції иньших звуків в моїй більшій фонетичній студії, яка незадовго появить ся в друку. Поки що лиш замічу, що всї вони артикулюють ся низше як етимольоґічне „і“ у иньших славянських мовах та що для чужинця вимова нашого „и“ є дуже трудна і робить вражінє звука зближеного до „е“. Тим то й наші жиди, хотячи його вірно віддати, вимавляють: дéтена, ходéте і т. д.

Digitized by Google

навіть самозвук „а“ в деяких діялєктах перейти в передне „і“ (пр. щістє, дваціть, сьвітий і т. д.).

Цїлком инакше представляєть ся уґруповане самозвуків в західній ґрупі укр. говорів. Хотяй і тут згаданий звук „і“ з ріжними варіянтами грає в звуковім системі значну ролю, то його експанзивній дїяльности ставлять енергічний опір самозвуки, що артикулюють ся в задній части устної ями. Тут вибив ся на головний звук і уґруповує коло себе иньші звуки — другий з фізіольоґічного боку незвичайно цїкавий самозвук, представник старого „ы“. Спосіб артикуляції сього звука не дасть ся з'ідентифікувати анї з російським **ы** анї з польським **у**. Особливо по губних **п, б, в, м** і гортанних **к, г, ґ, х** в наголошених складах пр. бойк. быкы, лемк. мыш, хырбет, я быў, пырщ, вы і т. д. звучить сей самозвук так грубо і глухо як нї один подібний звук в иньших знаних мовах.

У східно-українських діялєктах первісне **ы**, як вже висше згадано, майже зовсїм з'асімілювало ся наслїдком пересуненя артикуляції в передну часть устної ями з обговореним звуком **и**[1]).

В західних укр. діялєктах заступає грубе **ы** не лиш етімольоґічне **ы**, але в декотрих околицях виперло воно етімольоґічне **и** і стоїть на місци первісного **о**, пр. квытнути (= квитнути), сыль (зам. сіль), быб (зам. біб), выл (зам. віл), рык (gen. року) і т. д.

Крім звука **ы** артикулює ся також **о** в декотрих зах. околицях дуже низько і більше в задї устної ями, а також **е** особливо в наголошених складах вимавляєть ся низше в порівнаню з вимовою сих звуків у східних говорах. Загально кажучи, визначають ся зах. укр. діялєкти ширшою скалею звуків і їх артикуляційні місця розложені більше рівномірно на цїлу устну яму. Через се виходять поодинокі звукові відтїнки яснїйше і прецізнїйше в порівнаню з звуковим системом східної ґрупи, де зливає ся і мішає ся богато відтїнків через близькість артикуляційних місць. Притім і наголос в обох ґрупах відмінний.

Вже висше наведені характеристичні черти вистарчають, щоб поділити цїлий український язиковий простір на дві великі ґрупи: східну і західну, або инакше після уживаня форми „бути“ і „быти“ на: Булаків і Былаків.

---

[1]) Виїмок творять північно укр. говори на Полїсю, де після Житецького (Очеркъ звуковой исторіи малор. наръчія, ст. 128) і Михальчука (Труды Чубинського Т. VII, 486 сл.) істнує також ґрубе „ы“ побіч „и, і“, але як саме воно звучить, трудно пізнати з їх опису.

Digitized by Google

До західної ґрупи треба зачислити говори: галицьких Лемків, Замішанців, Бойків, т. зв. говір „Доли“ в околици Перемишля і Ярослава і більшу часть говорів на Угорщинї; всї иньші діялєкти на схід належать до східної ґрупи.

Подібно як перехід від одного діялєкту до другого майже нїколи не наглий, лиш оба пограничні діялєкти зливають ся поволи мов филї один з другим, так що дуже трудно означити границю поодиноких говорів одною лїнїєю, — так само і висше названі дві ґрупи переливають ся звільна одна в другу на широкій, граничній полосї, яку творить в Галичинї північно-східна часть бойківського говору а дальше на північ здовж Сяну і його допливів т. зв. говір Доли.

Як раз в сїй переходовій полосї істнує один незвичайно цїкавий переходовий звук, варіянт грубого ы, що є одним з головних звен, які споюють системи звукові обох ґруп. Се той самий звук, що про нього згадує Верхратський[1]) і Гнатюк[2]), а який докладно описав Брох[3]) і ужив його як ключ до поясненя походженя цїкавого, сотацького діялєкту.

Сей відтїнок звука ы, який ми означимо після транскріпції Броха ѡ, артикулює ся при напруженю язика і рівночаснім заокругленю губ в задній части устної ями на граници між категорією звуків о а у так, що на невправне ухо робить вражінє глубокого, глухого, протяжного о̄[4]).

В сотацькім говорі на пограничу укр.-словацькім на Угорщинї стоїть він на місци старого ы пр. я бѡў, мѡть, умѡвать се, бѡк, смѡк (= смык)..., відтак на місци первісного о: бѡг (gen. бога), рѡк, кѡнь, вѡн, пѡст[5]) і т. д.

Після виводів Броха повстав сей звук в сей спосіб, що для Сотаків під впливом словацьким спосіб артикуляції укр. угорського, грубого ы став з часом чужий і що Сотаки до внутрішньої артикуляції язика при ы додали ще артикуляцію губ,

---

[1]) Знадоби до пізнаня угорско-руских говорів, Зап. Тов. ім. Шевченка XXVII, 16.

[2]) Етноґрафічний Збірник, III, стор. X.

[3]) Weitere Studien von der slovakisch-kleinruss. Sprachgrenze im östl. Ungarn, Kristiania 1899, §. 4.

[4]) Після інтернаціонального фонетичного ключа є се: „Ein midback-round (labialisierter) Vokal.“ (Пор. таблицю самозвуків, Sievers, Phonetik, 4 Aufl. 96).

[5]) Пор. Weitere Studien, §. 49.

Digitized by Google

або инакше що вони звук ы лябіялїзують[1]). Звук сей находить ся ще в стадії розвою і є після Броха продуктом розкладу прінціпів українського звукового систему під впливом сх.-словацьким[2]).

Подібний перехід первісного ы в злябіялїзований самозвук, каже дальше Брох, істнує також в долїшно-лужицькій мові; незвичайно цїкавий факт, що оба сї случаї відносять ся до мов, які очевидно нагодять ся під впливом чужих мов в стані розкладу. Вкінци додає Брох, що перехід первісного ы в злябіялїзований, задний самозвук (Gerundeter-back-Vokal) в славянських діялєктах дав би з сеї точки погляду матеріял до цїкавої монографії[3]).

Цїнні уваги Броха заохотили мене слїдити дальше за сим питанєм, однак результат моїх дослїдів не дасть ся погодити з заключенями Броха. Склонність лябіялїзувати звук ы істнує також в чисто українських говорах, де її тяжко пояснити чужим впливом.

Так находимо передовсїм в праци Верхратського[4]) вправдї не зовсїм точні, але дуже цїнні замітки, що в деяких околицях укр. теріторії на Угорщинї грубе „ы“ в вимові зближує ся до протяжного ō, пр. мыло майже як мōло (Страбичів), быў майже як бōў, (Дунковиця — Nyires falva) і додає, що в сих околицях відбуває ся правдоподібно повільний перехід ы в формах дїєслова „быти“ в у через ō. Часто звучить вимова „бōў, я забōў“ майже як галицьке „буў, я забуў“, або принайменше зближуєсь дуже до нього. — На иньшім місци[5]) каже Верхратський, що переважна часть угорських Русинів належить до „былаків“. Верховинцї здовж галицького погранича є „булаки“. Часом зміняв той сам оповідач форми „быў, буў, бōў; были, бōли“ — майже як були[6]).

Подібну, хоч дуже недокладну замітку знаходимо у Гнатюка[7]), що в многих угорських говорах, (хотяй не у всїх) істнує тверде и, яке так грубо вимавляє ся, що хто не чув подібного твердого звука, дуже трудно присвоїть собі його вимову. Часом

---

[1]) В такий сам спосіб розвинув ся сей звук на місци первісного о через посередний степень ы (отже о, ы, ѡ).

[2]) ibid. §. 50.

[3]) ibid. §. 52.

[4]) Знадоби до пізнаня угорско-руских говорів. Зап. Тов. ім. Шевченка XXVII, 16.

[5]) ibid. ст. 9.

[6]) Пор. Взори вимови. Зап. Тов. ім. Шевч. XXIX, 134, 145, 149.

[7]) Етнографічний Збірник III, ст. X.

Digitized by Google

переходить сей звук навіть в о пр. „войти“ місто „выйти“ = наше „вийти“; „возір“ наше „вікно“. Тому, що Гнатюк не міг вислїдити услівій, серед яких звук ы виступає, не означує його окремим графічним знаком, лиш заступає його звичайним и.

Хоч як скупі і недокладні сї дані у Верхратського і Гнатюка, то все таки вони наглядно вказують, що маємо тут до дїла з тою самою звуковою появою, яку відкрив Брох в сотацькім говорі.

Трудніїша справа пояснити походженє сього звука. Словацький вплив, яким пояснив Брох сотацьке ѡ, виключений, бо місцевости, подані Верхратським, лежать далеко на схід від словацького пограница (Ком. Берег), а Брох знайшов вже в селї Убля, що лежить на самій язиковій граници, лише правильне, чисте ы. Що найбільше можна би думати про сусїдний вплив мадярський, але і до того не маємо ніякої підстави.

Що тут не маємо до дїла з жадним чужим впливом, лиш з зовсїм самостійною укр. звуковою появою, яку витворив вплив згаданого звукового системи східної групи укр. діялєктів на західний, покаже нам істнованє того самого процесу звукового на північ від Карпат в галицьких переходових говорах.

Я мав нагоду пізнати близше сей звук в двох місцях на чисто українській язиковій теріторії в Галичині — в селах: Гуйсько, Макова, Лїщини, Квашенина (добромильський повіт, діялєкт Доли) і в Перегінську[1]) (долинський повіт, де вже діялєкт бойківський поволи починає зливати ся з гуцульським).

Ріжниця помежи галицьким а сотацьким ѡ лежить лише в тім, що підчас коли сотацьке ѡ стоїть також на місци первісного о, в згаданих місцевостях в Галичині заступає сей звук лише старе ы і то по губних співзвуках п, б, в і м пр.: я бѡў (= буў), бѡ́ла, бѡ́ло; они забѡ́ли (= забули); бѡк (= бик), грѹ́бѡй, худо́бѡ (= худоби), вѡсо́кий, вѡмітáти (= вимітати), вѡ́драпати сї, мѡш (= миш), мѡ́ло (= мило) і т. д.

Як ми вже висше згадали, істнує характеристичне грубе ы лише в західній групі укр. говорів, підчас коли у східних діялєктах ріжниця помежи ы а и майже цїлковито затерла ся.

Для східно-галицького Булака бойківське чи лемківське ы — се зовсїм чужий, незвичайний звук, який він не в силї вимовити.

---

[1]) Коротеньку замітку про істнованє сього звука в Перегінську подав Верхратський ще в студії: „Über die Mundart der Marmaroscher Ruthenen“. Stanislau 1883, стор. 7.

Digitized by Google

Але чим дальше на захід в напрямі до границі Былаків, ріжниця в артикуляції між ы а и стає поволи чим раз виразнійша пр. в словах: бык а би́ти; сын а носи́ти; дым а роди́на; ты а дити́на і т. д. В переходовім говорі долівськім та ріжниця вже зовсім ярка, але з другого боку можна там декуди зауважати хитанє в артикуляції „ы". Пр. в селї Мацьковичах (коло Перемишля) побіч грубого ы істнує другий його відтїнок, що зближає ся до глухого, протяжного ē: пр. дем (зам. дым), ре́ба (зам. рыба), бе́ти (м. быти) і т. д. Дальшим таким хитким варіянтом грубого ы в сїй граничній полосї єсть як раз висше обговорений звук ѡ.

Який чинник викликав сю хиткість в артикуляції грубого ы, легко з висше сказаного відгадати. Не чужий, польський вплив, який одиноко в Галичинї можна би брати під розвагу, бо Поляки самі посїдають середне у = ы, лише під впливом відмінної артикуляційної основи східних укр. говорів стає для мешканців згаданої переходової полоси дивний спосіб артикуляції звука ы поволи чим раз більше чужим. Наслїдком того в одних місцевостях пересунуло ся місце артикуляції ы дальше в передну часть устної ями, через що повстали згадані передні відтїнки, зближені до польського і російського у—ы, або до протяжного глухого ē, а в других околицях задержав ся єще вправдї задний уклад язика, характеристичний для грубого ы, але до нього прилучила ся рівночасно артикуляція губ (так як при виговорі о і у) під впливом попередних губних співзвуків і з сеї скомбінованої артикуляції повстав наш орігінальний звук ѡ[1]).

При помочи сього переходового звука легко нам тепер зрозуміти й повстанє укр. форм бути, буў... з первісного быти, былъ..., що їх пояснювано доси по просту анальогією.

Вже Потебня висказав ся за можливостию повстання „бути" з „быти" в простій дорозї через фізіольогічний

---

[1]) Крім згаданих висше місцевостий має сей звук істнувати ще в иньших селах пр. Білич, Плоске, Вичів (Старосамбірщина) і в Тухольщинї над Орявою, однак я неміг ізза браку часу сього провірити. Спорадично находимо в долівськім говорі також вже чисте у місто ы пр. вуострити сокіру (зам. выострити, Вуйковичі коло Перемишля). Подібні приміри як пр. у́прати зам. выпрати; у́бити м. выбити; у́даток зам. выдаток; у́вчити зам. вывчити і т. д. істнують у східно-угорських говорах а також у галицьких Бойків вздовж угорської границї (Верхратський, Зап. Тов. ім. Шевч. XXVII, 61). Примірів з „ву" місто „вы": вуберати, вурости, вукста, які подає Семенович (Сборникъ статей по слав. уч. Лам. Спб. 1883), Верхратський не подає.

Digitized by Google

звуковий процес без наглих скоків, яких нїяка мова, що жиє і розвиває ся, не любить; лише не міг знайти в нашій мові відповідних примірів, що могли би піддержати його погляд і тому мусїв оглядати ся за ними аж по чужих славянських мовах[1]).

Що первісне ы в формі быти перейшло як раз в у (бути) а не в передний самозвук и, як се загально стало ся в иньших формах, хотяй перед ним стоять також губні співзвуки пр. бик, грубий, високий, миш, мило і т. д., се дасть ся пояснити в слїдуючий спосіб:

Коли у східних укр. діялєктах наслїдком пересуненя артикуляції звуків в перед ями устної виговір грубого, задного ы ставав чужим і через хиткість його артикуляції розпав ся на кілька відтїнків (подібно як се тепер бачимо в згаданих місцевостях), анальогія форми „буду“ (ст. сл. бѫдѫ) допомогла злябіялїзованому відтїнкови ѡ, що стоїть дуже близько до звука у, взяти верх над иньшими відтїнками ы і в сей спосіб повстали з быти через посередний степень бꙑти — форми: бути, буў і т. д., підчас коли в иньших словах ы злило ся з и.

Сих кілька загальнїйших заміток, винятих з систематичної фонетики українських говорів, вказує бодай в приближеню, як нерівномірним кроком поступав історичний звуковий процес в поодиноких частях української території. Під сим зглядом східно-укр. говори випередили з бігом часу далеко ґрупу західну. В сій послїдній ґрупі, де через льокальні відносини і иньші причини витворила ся ціла маса гірських ідіомів, розвинуло ся дуже богато орігінальних, фонетичних появ, богато архаїзмів задержало ся до наших часів, а цїлі ряди переходових звуків і посередних степенїв, що ще находять ся в стадії розвою, позваляють нам на власні очи бачити майже всї етапи історичного розвою наших поодиноких звуків, який східні діялєкти вже давно перебули.

[1]) Пор. його Отзывъ о сочиненіи А. Соболевскаго — „Очерки изъ исторіи русскаго языка“ (Изв. о р. яз. и слов. 1896. Т. I, 823 сл.).

Digitized by Google

Д Ї Д.

Лагідне промінє сонця сїдає тихо на багряне листя винограду, повзе по счорнїлих стернях, стелить ся на пухкій сьвіжообробленій ріли. Бабине лїто дрожить срібними ниточками поміж штовбурами стебелець, вєть ся вужиком зачіплене одним кінцем на кріслатім бодяку, а відірвавши ся, несеть ся з вітром понад поля, понад дороги, аж спиняєть ся на лїсї. А він стоїть нїмий, пожовклий та самотний, немов роздумує минуле, і з нехочу кидає на вогку землю фіолєтно-сиву тїнь.

Глибока, сьвяточна тишина вколисує природу; лиш жовтий листок по листку паде на землю що лиш чутно, а десь далеко скиглять галки...

Тяжко кашляє, спираєть ся на кулї і крутою доріжкою попід лїс йде сам — саміський... Сїв на горбочку, відставив кулю на мураву і ще тяжше закашляв, аж шапка зсунула ся з голови і впала на землю...

Сонце лиже його лисину і так рівно лагідно сьвітить, як дїдові померклі очи, що ними він просто неворушно вдивив ся в даль...

Глуха, пізна осїнь. Під зиму йде. Настануть довгі слоти. Тяжкими сивими хмарами затягнеть ся небо і буде росити як з сита. На дворі буде мокро і нудно, холодно і сумно... А густа мрака так здавить йому груди, що дихати не дасть. Тодї він не зможе вже більше ходити... Ляг би на теплий печі, звинув би ся в клубок і так пролежав би аж до весни.

Digitized by Google

А зима прийде! Прийде біла, студена, страшна. Як потиснуть морози, то його відмерзлі ноги порозпукують ся і будуть болїти, що й кивнути ними не буде годен. У животї буде різати і пекти і вертїти, бо пропуклина намерзне і ствердне як горіх. Зимний вітер виморозить увесь дух в грудях, а гортанка так сцїпенїє, так скорчить ся, що віддиху не пустить, і він буде лише кашляти і кашляти, а слова не промовить і ока не зажмурить. Зима сяде йому на груди і холодними колїнами здушить на дошку, а голову обсипле жаром, аж очи будуть вилазити... Вже не піде за жебручим хлїбом, бо не сила рушити ся... А де-ж піде, що з собою зробить?

Беззубий пес має свою буду, або у стайнї під жолубом переночує, або під стріхою на загатї полежить за вітром на присоню... А його до хати не приймуть, в стайню не пустять, з-під стріхи проженуть... Що з ним станеть ся?

Ой, дїду, дїду! тяжка твоя старість. Земля тебе до себе не кличе, а на собі місця не дає... Не йде смерть... А колись не такий був — тай що? Змарнував ся! Пусто змарнував ся... Сплюнув і сльози закрутили ся у старих закрівавлених очах.

Перед лїсом, за ланами відси видко село. Там стояла його хата, велика і тепла. Лишив її тато небіщик і його лишив молодим парубком, як дуб. І він хотїв ґаздувати на батьківщинї, найшов собі дївку господарську і пішли на пацїр. Але піп напер ся, аби у нього стати на службу, заповідий не голосив і шлюбу не хотїв дати.

Не дасть — то нехай, але і наймитом у нього не буде. Кинув дївку і гуляв з парубками, аж земля погинала ся. Батьківщина марнїла, пустїло обійстє, спорожнїли хлїви, опустїла хата. Не міг у нїй вже всидїти, бо видїв, що стїни плачуть, а старий сволок дубовий так висить над головою, нїби хоче впасти і роздавити його як глину...

Була весняна, тепла нїч, грубий дощ падав, а грім котив ся по небі, як він ішов вулицею з коршми і заглянув у віконце своєї хати. На лаві сидїв кривий Несторко, що був колись гуменним в дворі, і плїв на коня вуздечку, а по земли бігали його дїти.

Тодї серце відізвало ся таким болем, що аж в очах потемнїло. Витягнув сухий кіл з плота і пігнав ся на попівство. Підкрав ся під хату і лус по однім вікнї, лус по другім. Шиби задзвонили, загавкали пси, счинив ся крик, а він пересадив пліт і біг з села, аж болото відскакувало від чобіт.

Digitized by Google

Саме тоді будували зелізницю зі Львова до Підволочиск. Згодив ся до роботи. І здорова була. Копаєш землицю, аж крижі пашать, і возиш її сьвятую тачками. Богато їх було. Приляжуть до землі, як муравлї і чутп лише, як рискалї шарять землю, біги розбивають камінь і колісцята тачок скриплять і скриплять так тоненько, так жалісно... Сонце пражить, аж сорочка до тїла пристане. Але гроші пливуть до кишенї. Призбираєть ся їх трохи і вже спокою не дають. Нїби каменем ляжуть на груди. І стане так нудно, що робота не береть ся, остогидне всьо... Тодї ходїм, погуляймо! Гуляють парубки і старі, жінки і дївчата. Пють, музики грають, а гроші котять ся. Що тих гроший тодї розплило ся! І скорше до роботи не вертай, доки всїх не пустиш.

Не всї бувало уміли гуляти. Иньший складав крейцар до крейцаря і шпарував як міг. От Ілько Оглоданий, слабий як мушка, а працював як пчола. Та праця тяжка трохи душі з нього не виперла, а він таки не давав ся. Така і жінка його була. Як в днину сонце шкварить, аж дух запирає, то вони обоє сидять в робітницьких бараках, аж повечоріє. Тодї на цїлу ніч стають до роботи і тілько тої землї надрапають і таку стирту навозять, що другі і за три днинї не вспіють.

Копали, розбивали скали, навозили гори, а сьвята земля терпіла. Нераз, здаєть ся, чуєш, як її болить, але не жалуєш, бо пани за те платять. Але бувало, як натрафять на болюче місце, то і земленька не година вже дарувати того болю. І карала, як кого попала. Того присипала, що ледви за три дни відкопали, тому так затяжіла на плечох, що крижі як дуга зігнули ся, тому камінє побило голову, поломило ноги... Так страшила людий. Але вони не слухали. Мерців ховали, каліків везли до шпиталя, а самі далї пороли землю без серця.

І він не слухав, бо треба було гроший. З чого-ж мав жити? Батькіщини вже давно не було, а їсти хочеть ся? В молодім кров грає! Як є гроші, то є музики, горівка, дївчата, є веселість, аж голова крутить ся. Гуляєш і забудеш всьо. Так тобі легко, що память тратиш...

Сподобав собі Юльку. Молода, здорова, а весела, аж земля під нею сьмієть ся! Гляне, то вогнем за шкіру посипле, а притулить ся — трохи не здурієш! Здаєть ся, що для неї вбив би чоловіка, як пса! Самого себе забив би. Ей, дуріли обоє, дуріли, аж покрила ся і пішла жидам мамчити.

Digitized by Google

Погуляєш пару днів, то вже чуєш, як рискаль до твоїх рук просить ся і тачки чекають тебе. Вертай до роботи!

Як змучений лягав на сиру землю і засипляв твердим сном, то снили ся йому страшні дива. Чув, як земля плакала перед ним, скаржила ся, за що її так мучать. Нераз говорила так голосно і з жалем: Каспре, Каспре, ти найгірше мене катуєш. Я тобі дала силу і здоровлє, а ти тепер мене ріжеш, розшарпуєш. Лиши мене, іди шукати собі иньшої роботи, бо буде зле.

І він лякав ся. Радив ся людий, але вони сьміяли ся з нього. Прозивали бабієм, що гнилої грудки боїть ся, та ворожбитом, що з мертвою землею розмавляє. І тому він не послухав голосу землї...

Робив свою роботу дальше.

Розсаджували скалу порохом. Великий камінь відірвав ся і покотив ся йому під ноги. Він схилив ся, щоби підняти камінь на тачки. Двигнув і в животї йому щось ковтнуло, в очах потемнїло. Пустив камінь собі на ногу, аж кістку розторощило.

Відвезли до шпиталю. Пролежав цїлу осїнь і зиму до весни. Як сонце почало огрівати землю, тодї випустили його без ноги з пропуклиною — дїдом калікою.

Тепер вже не треба було шукати иньшої роботи, бо здоровлє і силу відібрала назад розлючена земля. Підложив кулї під пахи тай пішов жебрати. І вже сила лїт куняє від хати до хати, з села до села, простягає немічні руки по людську ласку.

Зуби вже вихолїтали ся, волося вилїзло, борода і вуси молоком стали, а сьвята земля все ще гнїваєть ся на нього і не кличе його до себе, жалує місця на гріб...

А люди жалують його, але тая жалість, то ніж під серце... Жебраючи з села до села, зайшов раз до Оглоданих. Богаті газди, весела хата, велике обістє, дїти підростають... А його жаль, такий жаль за серце здушив, що трохи не пукло!

Ледви пізнали і обоє розплакали ся над ним. Просили, аби лишив ся газдівства доглядати, худобу пасти. Добре йому буде, як у власній хатї. Дуже просили. Але він не міг, бо злість ним трясла, а завись аж розривала жовч... Чому-ж їх земля не покарала? Чому?... Їм дала достатки, що в добрі не чують ся, а йому забрала всьо, всьо до крихти, гірше нїж той злодій, нїж рабівник!

Мусїв утїкати геть від них, геть з села, далеко, далеко, бо щось йому так голосно, так виразно шептало: возьми сїрника

Digitized by Google

тай під стріху. І здавало ся йому, що се той сам голос, яким до нього колись земля говорила...

Минуло всьо, як дим під вітром... Молодість, сила, здоровля... нема нїчого! Нема де спинити ся, нема кому пожалувати ся...

Ех, як би так Юльку відшукати, може би хоч вона якось в иньший спосіб пожалувала не так, як другі. А може і вона десь під плотом конає, або вже може франця її з'їла...

Ой, дїду, дїду, змарнував ся твій сьвіт, а згинеш, то зьвірі рознесуть твоє тїло, бо земля не прийме тебе до себе...

Сховав поморщену твар у чорні долоні і плакав, голосно хлипав... Теплі сльози продирали ся поміж брудні пальці і сивавими крапками падали на пожовклу, зсохлу траву. Сонце зсувало ся за горб і ще раз тихо, жалісно дивило ся на змарнованого дїда... Ласкаво цїлувало його лису голову...

29. I. 1901.

Digitized by Google

ДР. ФРАНКО МАРИСЮК

Питанє Унії Русинів з Римом в часах констанцького собора.

[Причинок до історії унії].

Поява Русинів на констанцькім соборі в справі унії з Римом належить теж до подій, про які мало знаємо. Мало розказують нам про сей факт жерела, мало хроністи, не богато інтересують ся ним теж історики новійшої доби усіх напрямків. Одні згадують лишень коротко про отсю начеб-то пробу унії[1]), другі зазначують ще з замітним жалем її невдачу[2]), иньші знова навряд не бачуть тут навіть правдивої проби і вже при помочи невеличкого доказового матеріялу, який був їм доступний, заявляють, що Русини не дуже то готовились тоді до унії і явили ся на соборі тільки завдяки інтригам польського правительства[3]). Усї-ж ті думки й погляди проголошені так коротко і цупко, що читачеви остаєть ся тільки одна непевність.

Що йно в 90 роках минувшого століття змінили ся обставини. Особливо польські історики стали близше займати ся справою унії Русинів на констанцькім соборі. Питанє сеї унії здобуло навіть спеціяльні монографічні розвідки, поступило в ста-

[1]) Caro, Geschichte Polens, Gotha 1899, т. III. с. 441.

[2]) Likowski, Historya unii kościoła ruskiego z kość. rzymskim, Poznań 1875 с. 3435; Pełesz, Geschichte der Union der ruthenischen Kirche mit Rom, Wien 1878. т. I. с. 364 - 365.

[3]) Pichler, Geschichte der kirchlichen Trennung zwischen dem Orient und Occident, München 1864, т. II. с. 47; Макарій, Исторія русской церкви, Скт. Петер. 1866, т. V. с. 337.

Digitized by Google

дію живійшої дискусії[1]). З чималим накладом досліду й ерудиції взялись польські історики до діла, аби цілу подію охоронити від забутя. І не диво! Їх патріотичні шкла відкрили у факті подорожі руського метрополіта Григорія Цамблака на констанцький собор, яку він відбув на бажанє польсько-литовських володарів, не аби який тріюмф унії, не аби яку заслугу особливо польського короля Ягайла. І манять ся вони без кінця цілою подією, величавим в'їздом метрополіта в мури Констанції, манять ся химерною думкою, начеб-то руський метрополіт приїхав на собор, аби дарувати папі й соборови унію руської церкви, розуміють ся, без всяких умовин і застережень[2]). В історії вже й так без міри прославленої унії найшли вони нараз один сьвітлий етап, удатний висліdок і тому тільки слів і тільки труду, аби тріюмф остав ся тріюмфом.

Слід теж і нам приглянуть ся сим привидним тріюмфам унії Русинів в часах констанцького собора, аби справити хибні, безосновні погляди й дошукаєть ся зерна правди в сім питаню. Кульмінаційною точкою нашої розвідки буде безперечно поява метрополіта Григорія Цамблака в Констанції в місяци лютім 1418 року. Конечна річ одначе оглянути зразу перед-історію отсеї події, аби сим робом ліпше осьвітити питанє унії Русинів на констанцькім соборі. Про пізнійшу судьбу унії, сеї важної релігійно-політичної проблєми народів, живучих в монструальній руcько-литовсько-польській державі Ягайла, подамо тільки загальні замітки.

Огляд політичних і церковних відносин литовсько-руської Держави і Польщі у звязи з унією руської церкви перед констанцьким собором (перед 1414 р.).

По упадку старої держави „Русі", по упадку галицько-волинської держави, опинились землі українсько-руського народа в руках великих князів литовських, які їх злучили з державним орґанізмом Литви. Замітна притім річ, що український нарід

[1]) Prochaska, Dążenia do unii cerkiewnej za Jagiełły (Przegląd powszechny, Rok XIII), Poznań 1896; Lewicki, Sprawa unii kościelnej za Jagiełły (Kwartalnik histor. T. XI), Lwów 1897.

[2]) Lewicki, Unia florencka w Polsce (Rozpr. Akad. Um. W. hist. fil. w Krakowie) 1899, т. 38, с. 207; Prochaska, Z dziejów unii brzeskiej (Kwartal. hist.), 1896, с. 535.

Digitized by Google

приймив се пановане литовських великих князїв без опору й невдоволеня, наче-б своїх питомих володарів. Головна причина сеї появи лежала імовірно в тім, що великі князї литовські були прихильниками українського елєменту, підпирали його культуру, не ворогували проти його православної віри. Богато князїв гедимінової дінастії перейшло вже заздалегідь на грецьку віру, яка приймалась теж скоро серед поганських литовських мас і простягалась поволи до найдальших меж Литви, ген аж у Жмудь[1]). Вже з половини XIV століття займав український нарід домінуюче становище в литовській державі, яку з сього часу справедливо називають литовсько-руською державою. Усе житє Литви розвивало ся тодї під суспільним культурним і полїтичним впливом українського елєменту. Сей вплив відбив ся особливо ярко на полїтиці великих князїв литовських. Уся їх увага була повернена на збиранє руських земель, що їх доводило до завзятих борб із заздрісними сусїдами, з Татарвою, Москвою, особливо-ж із Польщою, яка вже від часів Казиміра Великого (1340) піднїмала претенсії на Червону Русь, на Галичину, Волинь опісля-ж і на Поділє. Великі князї литовські ставали на чолї антипольського руху Русинів сих земель; їх борба з Польщою була властиво обороною руських земель від польської інвазії[2]). Їх найблизшою цїлию було заснованє сильної литовсько-руської держави, яка-б могла остояти ся перед усїма внїшними ворогами, нїмецькими рицарями, що від заходу загрожували самій корінній Литві, перед Поляками, Москалями й Татарами. До осягненя сеї цїли треба їм було помочи й симпатії українсько-руського народа, тому й уся їх прихильність для його справ. Ізза того опікувались вони теж радо руською церквою, що піднималась під їх володїнєм поволи із занепаду, в якім оставала вже довгі часи, головно від 1325 року, від часу остаточного перенесеня київської метрополії до Москви[3]). Заходом знаменитого великого князя Ольґерда прийшло навіть до основаня самостійної литовсько-руської метрополії у Київі в роцї 1376, на яку великий князь назначив Серба Кипріяна, чоловіка великої на сї часи осьвіти[4]),

---

[1]) Дашкевичъ, Замѣтки по исторіи Литовско-русскаго государства, Кіевъ 1885, с. 161 і др.

[2]) Грушевський, Історія України-Руси, Львів 1900, т. III. с. 298.

[3]) Макарій, op. cit., т. IV., с. 20.

[4]) Acta Patriarchatus Constantinopolitani ed. Niklosich-Müller, Vindobonae 1862, т. II., с. 17.

Digitized by Google

факт, який безперечно вказує на велику печаливість Ольґерда для церкви підданого йому народа, хоч із сею печаливостю вязало ся бажанє більш політичної натури, бажанє церковної автономії литовсько-руської держави. На всякий спосіб грецька віра тодішніх Русинів була забезпечена. Латинство ій ще не загрожувало і гасло унії з Римом не ворушило ще тоді умів, не викликувало ніяких кріз для українсько-руського народа. Взагалі ізза прихильности великих князів литовських для українського елєменту, ізза їх повільної ассіміляції разом з цілими литовськими масами до руського житя, руської мови, культури, звичаїв, нарештї ізза свобідного, нівелюючого розросту православної віри, був українсько-руський нарід в межах литовсько-руської держави на дорозї до удатнійшого розвитку своєї національної сили, до буйнійшого культурного розцьвіту.

А вже-ж трафили ся події, які змогли перешкодити сьому розвиткови українсько-руського народа й литовсько-руської держави, загрозили при тім сильно вірі і церкві Русинів. Гроза нависла зо внї, з боку двох сусїдних католицьких народів, Німців і Поляків.

Німецька небезпека діймала ново-основаній державі головно безнастанними наїздами ордена німецьких рицарів на корінні литовські землї. Аби знесилити новий державний орґанїзм, викликували німецькі рицарі проворною киринею незгоду у великокняжій родині й були все готові до оружної інтервенції. Перед середньовічним европейським форум пятнували вони великих князїв литовських як поган або схізматиків за їх прихильність до Русинів і змагали ся піднїмати на них справжнї хрестоносні походи. Навертанє до латинської, католицької віри було все гаслом боротьби. Коли навіть приходило до хвилевого примиреня, як що орденови не ставало аґресивної сили, наверненє на латинську віру й нехтованє грецької схізматицької було все стереотипною точкою, яку рицарі вставляли в умови, точкою, яку одначе й годї було дотримати, задля цїлої ненависти Литовців до мечем пропаґованого латинства. І все, коли орденови захочувалось знова рабівничого походу на Литву, недотриманє сеї точки було вічним casus belli. Не помагали зовсїм запевненя з боку великих князїв у Римі, що вони в засадї не противлять ся мирним католицьким місіям. Місіонарі приходили безнастанно, останнїми часами за Ольґерда около 1373 р.[1]) і пізнїйше, але

[1]) Theiner, Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae, Romae 1860, т. I., с. 965 № 934.

Digitized by Google

орден не таки все переставав нападати на Литву, домагав ся масового наверненя Литовців і зміни фронту до схізматицьких Русинів. Домагавсь одним словом річи неможливої. Для великих князїв литовських не було місця в литовсько-руській державі для католицької полїтики. Відразу навернути Литовців було годї, а руський елємент був надто численний і сильний в державі, аби його можна було нехтувати. Запевненя прихильности для латинства являли ся радше хитрими викрутами, ніж щирими замислами великих князїв. Навіть великий князь Ягайло, що вже в 1382 роцї обіцяв був орденови перейти на латинську віру з цїлою Литвою, не зміг дотримати своєї обіцянки[1]). При помочи ордена вдалось йому здобути для себе великокняжий трон, але правити державою з програмою латинїзації було тяжко. Не зробив теж Ягайло поки що нїчого для наверненя Литви, не спинював мирного розвитку руської віри за свого князюваня. Припадок Ягайла одначе, який за обіцянку переходу на латинство прийшов при помочи ордена до власти, не остав без фатальних наслїдків. Безпосередно по сїм фактї утїк стрийний брат Ягайла Витовт до ордена й перейшов просто на латинство в надії, що орден поможе йому за те до відібраня Трок, його вітчини, забраної Ягайлом, а може й до осягненя великого князївства. Перехід сей був розумієть ся нещирий і скоро вже після нового поєднаня з Ягайлом перейшов Витовт безцеремонно на руську віру. Про се дізнаємось із його пізнїйшого листа до ордена імовірно з 1390 р., в якім він хоче хитро оправдати ся, начеб-то його тільки Ягайло до принятя руської віри приневолив[2]), і хоч по правдї зробив він се тільки з огляду на домінуючу ролю руського елєменту в литовсько-руській державі. Но все таки отсї залицяня сього або того князя до ордена, хоч як нещирі, отвирали ворота грозї латинства. Настала нарештї через те невідмінна небезпека для єдности литовсько-руської держави, для руської віри і церкви, знова перспектива недалекої вже стрічі з загрожуючою латинїзацією.

Отся небезпека збільшилась ще вскорі з боку сусїдньої Польщі від часу, коли великий князь Ягайло приймив, пропонована йому польськими панами корону польську з рукою Ядвіги,

---

[1]) Codex epistolaris Vitoldi 1376—1430 coll. Prochaska (в Monum. med aet. hist. Pol. т. VI). Краків 1882, с. 2; Дашкевичь, с. 109.

[2]) Scriptores Rerum Prussicarum, Липськ 1863, т. II. с. 713. Витовт оправдуєть ся ще нїби-то сим, що: „heimelich habe ich gehalden myn glowben". Мабуть не повірили сїй нїсенїтницї самі лицарі.

Digitized by Google

доньки короля Людвика угорського. Надія на скріплене своєї позиції на Литві проти других князів, вигляди на поміч в боротьбі з орденом, а вже-ж не менше блеск польської корони й красота Ядвіги приманили Ягайла до сього кроку. Дорого прийшлось йому однак за отсю корону заплатити. Прирік він між иньшим приймити латинську віру разом з усїма членами великокняжої родини і навернути усїх Литовців, а надто прилучити на все литовські і руські землї до польської корони. Унїонна грамота, виставлена в Креві 14. VIII. 1385 року заінавгурувала отсю полїтичну унїю Польщі й литовсько-руської держави[1]), подію важких в будуччинї наслїдків для обох сполучених держав, легким способом придуманий почин, несьвідомий одначе непримирених противенств, які приходилось одолїти, почин, що мав перетворити дві держави ріжного устрою, ріжної полїтичної й суспільної структури в одну однїську державу, в якій повинні були з'єдинити ся аж три народности, три вірування, дві самостійні культурні течії й не попасти в загальну боротьбу за істнованє. Гострі колїзії були неминучі й прийшло до них доволї скоро. Вже в році 1387, коли Ягайло під польським напором, приступив до христіянїзованя Литви способами, що степенували ся від лагідних намов до найострійших кар[2]), зажевріло невдоволенє Литовців. Саме тодї прийшло теж до релїгійної колїзії з Русинами. Аби перешкодити переходови що йно в латинській вірі охрещених Литовців на руську, видав Ягайло розуміть ся Поляками подиктовану заборону подружій між латинниками й Русинами[3]), яку сї останнї мусїли почувати як зневагу й атентат на свою віру. Невдоволенє Русинів мусїло збільшити ся ще дужше, коли в тім саме році королева Ядвіга підняла з малопольською магнатерією похід на галицьку землю й Поділє, аби заняти сї землї в одиноке, безпосередне посїданє польської корони. Особливо богате Поділє, що досїль належало до Литви, бажалось здобути малопольським панам. Отсим плодючим полям Поділя прийшлось теж бути головним боєвищем довговікової боротьби між польським і руським народом.

Боротьба начала ся скоро. Ще не минули три роки від коли Поляки перший раз попробували своїх сил і вже бачимо

---

[1]) Cod. ep. saeculi XV, ed. Lewicki (в Monum. med. aed. hist. pol. т. II). Краків 1876, т. I., с. 4.

[2]) Caro, op. cit., т. III., с. 39.

[3]) C. Lewicki, Powstanie Świdrygiełły (Rozpr. Akad. Um.). Краків 1892, с. 131; Raynald, Annales ecclesiastici, Coloniae 1691, т. XVII с. 133.

Digitized by Google

Гр. Евген Сахаровъ.

Digitized by Google

Digitized by Google

Др. Евген Оваркевич.

Digitized by Google

Digitized by Google

Русинів, як головних борців по стороні енергічного, талановитого князя Витовта, що вже в році 1390 підняв революту проти Ягайла й Польщі. Ягайло не дав йому обіцяної гідности великого князя литовського й задумав правити Литвою через своїх польських намісників. Се спонукало теж Витовта, що мав не менше права на велике князівство ніж Ягайло, до отсеї революти, при якій опирав ся він головно на невдоволених руських масах. Небезпека була так велика, що Ягайло мусів погодити ся з Витовтом в Острові 1392 року й віддати йому губернатуру, себ-то намісництво в литовсько-руських землях[1]). Сим разом не здобув ще Витовт гідности великого князя, але й намісництво було наразі великим здобутком.

Отся постанова принесла теж Русинам зміну на ліпше. Витовт не вдоволяв ся зовсім ролею намісника й виступав наче самостійний володар литовсько-руської держави. Претенсії Поляків трафили на його завзятє й мусїли на який час притихнути. А вже-ж і для руської віри минула небезпека, від хвилї, коли Полякам випала з рук губернатура литовсько-руських земель в користь Витовта, який взагалї був толєрантний для руської віри. Полїтичні і релїгійні наступи Польщі були спинені. Релїгійна ексклюзивність Поляків, яка ставляла схізматицького Русина на рівнї з поганином, мусїла поки що тримати ся тільки границь Галичини, де вже від десятків лїт завелись формальні переслїдуваня руської віри. Польські епископи дістават там від римських пап навіть спеціяльні повновласти для переслїдуваня схізматиків, між иньшим управненє відбирати руським епископам і сьвященикам їх церкви й карати в імя римського автодафе[2]). Що Поляки поважно заходили ся коло лятинїзації по волї та по неволї, сьвідчить надто основанє славянського бенедиктинського монастиря в Кракові около 1392 року в цїли інтензивнїйшого навертаня Русинів на латинство[3]). Губернатура Витовта, обмежуюча польську полїтику сього типа, була, значить ся, чималою запорукою мира для Русинів литовсько-руської держави.

Саме в тих непригожих для лятинїзації Русинів часах відізвало ся нарештї в Польщі сильнїйшим відгомоном гасло унії грецької церкви з Римом, гасло, що як раз тодї було підняте

---

[1]) Грушевський, op. cit., т. IV., с. 121—122.

[2]) Turgenev, Historica Russiae Monimenta, Petropoli 1841, т. I., с. 116. № 118, лист папи Григорія XI до краківського епископа з 1372 (VIII, 2) р.

[3]) Dlugosz, Opera omnia, ed. Przezdziecki, т. XII,, с. 490 ad 1390 (?).

Digitized by Google

в західній Европі з нагоди грізних нападів Османів на Византію і зазивів византійського цїсаря Мануїла II. о поміч, хочби й за ціну унії грецької церкви з Римом[1]). Отся нещира й Греками зненавиджена обіцянка унії, зложена цїсарем Мануїлом II., спопуляризувала теж доволї справу унії в цїлій Европі. Король Угорщини Жигмонт Люксембурський і папа Боніфатій IX. вели около 1394 року живу агітацію за хрестоносним походом на Турків, від якого залежало здїйснене унії. Не обійшло ся розуміеть ся без заходів, аби склонити й неофіта Ягайла до сього походу. Сим робом поставлено й Поляків перед проблємом унії не тільки Греків, але й Русинів. Справа унії Русинів мусїла викликати в Польщі живійшу дискусію, особливо тому, що всякі заходи безпосередної лятинїзації останніми часами не давали сподіваних вислїдів і майже ніяких виглядів на найблизшу будучність. Одушевленя одначе для унії не було, безпосередна лятинїзація Русинів більше відповідала бажаням тодїшніх Поляків. Тільки самий король Ягайло займив ся нею горячійше. Мабуть не добачував він усїх трудностий унії і надїяв ся по ній тільки одного, що чей по злуці Греків тай Русинів з Римом мусїли-б перестати усї підозріня й наруги з боку ордена, який його безнастанно пятнував перед Европою поганином і приклонником схізматиків[2]). Се було теж мабуть найсильнійшим товчком для його прихильности до унії. Бачимо навіть чималі його заходи в сій справі. Зразу вислав він угорському королеви проти Турків віддїл войська, що взяв участь в нещасливій битві під Нїкополіс з початку 1397 року[3]). Найважнійша одначе річ, що Ягайло відбув саме при кінци 1396 року в незвісній нам руській місцевости конференцію в справі унії Русинів з метрополітом Кипріяном, що вже від 1390 року перебував у Москві, як метрополіт всеї Руси[4]) себ-то від часу згаданої висше революти Витовта, який тодї шукав підпори у Москві. Вислїдом же сеї конференції були листи Ягайла й Кипріяна до царгородського патріярха як раз

---

[1]) Finlay, A history of Greece, Oxford 1877, т. III., ст. 470–473.

[2]) Ss. Rerum prussicarum, т. II., ст. 714. Ще в році 1388 жалував ся Ягайло перед Гохмайстром за наруги, начеб-то він „den glowben Christi truglich enphangen", начеб-то він хотїв опісля „abetreten dem glowbin Christi" і протестував в зрозумілім обуреню, аби його нїмецькі рицарі не титуловали згірдливо „du Jagal".

[3]) Prochaska, Dążenia, ст. 338.

[4]) Gelzer, Beiträge zur russischen Kirchengeschichte, (Zeitschrift für Kirchengeschichte т. XIII) Gotha 1892, ст. 274.

Digitized by Google

в справі унії, вислід, який вже сам по собі вказує на те, що Ягайлови все таки вдало ся погодити тоді хоч одного метрополіта з думкою унії. На жаль не заховали ся нам сі листи і знаємо лишень їх зміст із відповідий, які дав на них патріярх з початку січня 1397 року[1]). Із сих відповідий провідуємо тільки дещо про становище Ягайла й метрополіта Кипріяна до унії. Ягайло зазивав здаєть ся зовсім коротко патріярха до унії. Лист Кипріяна одначе мусів бути детальнійший і містив між иньшим одну дуже цікаву пропозицію, аби патріярх скликав для справи унії синод на руській території. Дуже замітна се пропозиція! Патріярх спеціяльно нею займаєть ся у своїй відповіди і зазначує з натиском, що руська територія не придаєть ся на скликане екуменічного унїонного синода. Дивна річ! Кипріян пропонує вже навіть місце скликаня собора начеб-то вже нїяких иньших трудностий унії не було окрім визначеня місця! Кипріян робить се так, наче-б був переконаний, що справа унії бодай в половині порішена, начеб-то в Царгородї вже не було нїяких перешкод ні з боку цїсаря, ні патріярха і пропонує унїонний собор на руській території, не знати, чи може з надто великої прихильности для унії, чи може задля иньших мотивів? Ні! Великої прихильности годї тут доглянути ся. Можна припустити лишень одно, що сьому сьвітлому й своїй вірі відданому чоловікови бажалось мати певний вплив на переведенє унії, яку йому польський король мусїв представити на згаданій конференції наче факт у Царгородї вже порішений. Тому то і його пропозицію треба розуміти тільки як бажанє і острах, аби Рим і Царгород не накинув часом унії Русинам без їх відома, волї і згоди на якім далекім від них соборі, де їх епископи не могли-б явити ся у відповіднім числї, у відповідній силї. Відповідь патріярха, який заявив категорично, що про унїю не може бути бесїди, як довго не мине гроза Турків, мусїла значить ся, представити Кипріянови від разу справу в иньшім сьвітлї, як в інформаціях Ягайла. Ягайло остав ся теж із замислом унії на леду! Патріярх сказав нарештї правду в очі. Поляки не дуже журили ся унїєю, Русини, розуміють ся, ще менше. Метрополїт Кипріян повернув знова спокійно в Москву, забуваючи про всьо і займав ся далї справами церкви в дусї не менше православнім ніж давнїйше[2]). Що-йно те принагідно підняте гасло унії замовкло. І сам Ягайло

---

[1]) Acta Patriar. Constantinop., т. II., с. 280, 282.

[2]) Макарій, op. cit., т. IV., ст. 84.

Digitized by Google

мусів його понехати тим більше, що як раз в сім часі прийшлось подбати про иньші, важнійші державні справи.

Саме тоді рушив ся знова Витовт в литовсько-руській державі, став себе звати великим князем, вирікаючись отверто свого губернаторського характеру[1]) і займив при сій нагоді для себе Поділє, се пожадане ельдорадо польської магнатерії. Не помогли нічого протести королевої Ядвіги, що уважала сю землю своїм приданим й домагалась в цьвітни 1398 року чиншів від Витовта. Необережно пригадала вона тоді Витовтови його залежність від польської корони й дала товчок до нової ребелії Витовта, другої вже від часів кревської унії. Витовт відмовив, розуміють ся, чиншів від подільської землї й помирив ся заздалегідь з орденом на острові Салин при кінци 1398 року, аби забезпечити ся з сього боку і тут мабуть, коли вірити пруському хронїстови, оголосили його Литовці й Русини своїм королем[2]). Політична унія з Польщею була хвилево зірвана і тільки страшна невдача над Ворсклою в 1399 роцї у борбі з Татарами, відвернула від Польщі грізну сю кризу, коли Витовтови прийшлось знова погодити ся з Ягайлом. Тоді був Витовт вже за слабий, аби цїлком зірвати із Польщею. Скористав тільки одно, що застрашені Поляки та Ягайло полишили йому титул великого князя й відступили литовсько-руські землї в характері досмертного ленна в 1401 роцї[3]). Сим робом признано теж Витовтови деяку залежність, якою він мусів наразі вдоволити ся. Отся Витовтова кріза тягнула ся одначе аж по 1406 рік, коли то прийшло нарештї до деякого успокоєня і взаїмного довіря сторін, по цїлій серії гомагіяльних актів Витовта[4]). А вжеж як що-йно стала минати небезпека з боку Витовта від 1401 року, піднялась нова гроза для Польщі від ордена, що зачав війну за недотриману Витовтом салинську умову, якою Витовт прирік відступити Жмудь Орде-

---

[1]) Грушевський, т. IV., ст. 122—125.

[2]) Ss. Rer. Prus. (Possilge), т. III., ст. 219. Ядвіга домагалась „das her ir nemeliche czinse nemeli her lande beschide, die iv jerlichin wordin gegebin und verguldin. Do Wytowt die brife hatte losin lesen, do his her dy bestin der lande von Russin und von Littowin vor sich komen und frogete sie, ob sie weldin undertenig sin den Polan und yn czins gebin alle jerlichin“ — а далї ст. 224 „und uf pie criit worfin die Littowin und Russin Wytowten einen Koning uf czu Russin, das vor my gehort was“.

[3]) Cod. ep. Vitoldi № 233, ст. 71.

[4]) Prochaska, Nieznany akt hommagialny Witolda (Kwartal. hist. IX). Lwów 1895, ст. 233.

Digitized by Google

нови[1]), яка одначе стала мертвою буквою, від коли Витовт погодив ся з Ягайлом. Одну небезпеку заступила друга, й були се два найпекучійші питаня польської політики в часі від 1398 до 1406 року, попри які не було часу, ні місця для справ сього рода, що унія Русинів з Римом.

І справді майже ціле десятиліте від 1396 року, коли Ягайло перший раз займив ся справою унії Русинів, не чуємо про неї нічого. Наче забув про неї Ягайло! Не можна теж сьому дивувати ся, бо взагалі Ягайло не проявляв великого інтересу для релігійних і церковних справ. Польський хроніст Длугош не богато може нам розказати про його заслуги около католицької церкви, не богато про його навертаня поган, про основуванє костелів і монастирів. За те пруський хроніст Поссільте є доволі поганої думки про сю діяльність Ягайла і вказує на малі поступи католицизма в литовсько-руській державі за часів його панованя[2]). Скарги ордена на Ягайла й Витовта перед Европою вказували теж на се, що за їх володіня не підносили ся нові костели, не було слїду їх релігійної праці[3]). Не було теж в Ягайла справді розуміня для релігійних справ, ані ревности. Тільки через призму найблизших політичних інтересів глядів він на церковні справи своїх держав. І правдива се несподіванка для нас, коли стрічаємо звістку про якийсь новий з'їзд короля Ягайла з метрополітом Кипріяном в Милолюбю під кінець 1406 року[4]), з'їзд, який польські історики хочуть конче звязати з апостольською ревностию Ягайла й новими замислами й плянами унії Русинів[5]). Шкода тільки, що не старають ся вони доказати правдивости сього погляду, бо справді не знаємо, чому як раз предметом сеї конференції повинна була бути унія. Нїхто її в сих часах не заініціював ані з боку Царгорода, ані Рима. В Царгороді зменшилась турецька небезпека вже від 1403 року за Сулїмана й пізнїйше за Магомета І аж по 1421 рік так, що не було

---

[1]) Długosz, т. XII, ст. 546.

[2]) Ss. Rer. Prus., т. III., ст. 310.

[3]) Voigt, Codex diplomaticus Prussicus, Königsberg 1857, т. V. № 135, ст. 181 ad an. 1403: „non occurrit nobis, si aliqua Ecclesia inibi de novo sit erecta de qua posset tamquam de sua gloriari, quinyuemo magis erubescere, quod suis temporibus nulla aut paucissima accesserunt".

[4]) Daniłowicz, Latopisiec Litwy i Kronika ruska, Wilno 1827, ст. 226.

[5]) Likowski, op. cit., ст. 33; Prochaska: Dążenia, ст. 336. Погляд оснований на непевній звістці Кояловича, Miscellanea rerum ad statum eccles. Lith, appertinentium, Vilnae 1650.

Digitized by Google

конечности просити від Захода помочи за ціну унії східної церкви[1]), а Рим був сам тоді на передодні схізми трех пап[2]). Що Ягайло колись перед десяти роками відбув раз конференцію з Кипріяном в справі унії, яка тоді була всюди на порядку дневнім, не управнює предсї до анальогії, начеб-то й сим разом про неї була бесїда. Радше можна припустити, коли вже хочемо будувати гіпотези, що ся конференція була у звязи з тодїшньою московською полїтикою Ягайла. Саме від 1390 року, від звісної ребелії Витовта, який тоді наближив ся до Москви, перебував литовсько-руський метрополїт Кипріян в Москві як метрополїт всеї Руси й завідував, розуміють ся, відтїля і своєю литовсько-руською метрополією без нїяких колїзій завдяки згоді великого князя Витовта з Москвою. Сї відносини мусїли змінити ся одначе від 1401 року, від нового порозуміня Витовта з Ягайлом. Около 1406 року прийшло вже навіть до отвертих воєнних кроків з Москвою[3]). Ясна річ, розуміють ся, що в такій хвилї мусїло залежати і Витовтови і Ягайлови в першій лїнії на тім, аби Кипріян повернув до своєї литовсько-руської метрополії. На конференції в Милолюблю розходилось мабуть тільки о поворот метрополїта до Київа, при чім оба володарі думали більше про церковні доходи, які плили з їх держави через Москву в Царгород, нїж про все иньше, нїж про унїю. Найменшої причини не маємо припускати, аби тоді справа унії лежала Ягайлови на серцю. Найблизші події по конференції в Милолюблю дають нам теж деяке запевненє правдоподібности нашого погляду. Кипріян вмер вже того саме року. І великий князь Витовт вислав сейчас полоцького епископа Теодозія, як свого кандидата на метрополїю, не зважаючи на претенсії Москви[4]). Коли-ж патріярх прислав тільки Грека Фотія, як метрополїта на всю Русь, не хотїв Витовт сього останнього взагалї зразу признавати і тільки на виразне запевненє Фотія, що буде здебільша перебувати в Київі й займати ся пильно справами литовсько-руських епархій, приймив його нарештї в 1409 роцї. Про се перебуванє метрополїта в Київі клопотав ся теж Ягайло мабуть на конференції в Милолюблю. Аби тоді хто небудь займав ся справою унії, годї провідати з жерел і достовірної традиції.

---

[1]) Finlay, op. cit., т. III., ст. 483, 485.

[2]) Hergenröther, Handbuch der allgemeinen Kirchengeschichte 4. Aufl. Freiburg (Br.) 1904. т. II., ст. 775 і др.

[3]) Długosz, т. XII ad 1406, ст. 566.

[4]) Макарій, op. cit., т. IV., ст. 86—87.

Digitized by Google

Тимчасом загострювалась у внїшній полїтицї Польщі, що раз більше стара вже ворожнеча з орденом, яка абсорбувала всї сили держави й довела вкінци до так званої „великої війни", що скінчила ся вправдї страшною невдачею ордена в битві під Дубровном в 1410 роцї, не знищила одначе його зовсїм, головно через відступ великого князя Витовта[1]), який тодї ставав знова що раз більш непевним для Польщі. Задля непевности Витовта, якому ново вибраний король нїмецький Жигмонт Люксембурський обіцяв що-йно в 1410 роцї на з'їздї в Кесмарку самостійну литовсько-руську корону, нялась теж у сфері внутрішньої полїтики конечність нового закріпленя кревської державної унії.

Серед доволї напруженої ситуації відбув ся нарештї з'їзд Ягайла і Витовта разом з польськими й литовськими панами в Городлї над Бугом в 1413 роцї для переведеня ревізії унії. Городельським актом унії скористав Витовт знова одну уступку Поляків для фактичної незалежности литовсько-руської держави, до якої все прямував, а саме постанову, що й по його смерти литовсько-руська держава повинна дістати самостійних великих князїв[2]). А вже-ж на городельськім з'їздї зазначилось деяке зближенє Витовта до Поляків, особливо в некористь Русинів. При зрівнаню литовських магнатів і бояр з польською шляхтою, доконаним як раз на городельськім з'їздї, поминено Русинів, признаючи новий еманціпаційний привілей тільки визнавцям латинської віри. Ексклюзивна полїтика Поляків була принайменше формально Витовтом апробована. Більша часть підданих великого князївства литовського, цїлі маси Русинів, були задля своєї віри позбавлені разом і своїх полїтичних прав. Чому Витовт знова зі свого боку зробив сю уступку Полякам, трудно пояснити. Причиною сього були може нові пляни і комбінації амбітного князя. Може числив ся він тодї з виглядами осягненя польської корони на випадок смерти бездїтного досїль Ягайла[3]), який вже тодї, в 65 роцї свого житя, був стариком без власної волї й умових сил[4]). Коли так було, тодї являєть ся зовсїм зрозумілою уступка Витовта для Поляків. Хотїв бачить ся здобути їх сімпатії для себе. В кождім разї був Витовт надто добрим дипльоматом, аби цїлком вже нехтувати Русинів. Хоч і не до-

---

[1]) Długosz, т. XIII., ст. 84—86.
[2]) Грушевський, op. cit., т. IV., ст. 131—132.
[3]) Caro, op. cit., т. III., ст. 402.
[4]) Długosz, op. cit, т. V., ст. 86.

Digitized by Google

пускав він від часів городельського акту Русинів до найвисших урядів[1]), все-ж таки не позбув ся принайменше своєї давнїйшої толєранції і змагав ся все грати ролю приятеля руської церкви і віри. Цїлком противно як недоумний король Ягайло, який допустив ся раз навіть дуже грізного акту сваволї проти Русинів, про що нам розказує польський хронїст Длуґош. В Перемишли 1412 року велїв Ягайло в присутности гранського архіепископа й одного посла нїмецького ордена Михайла Кохмайстра замінити руську катедральну церков на латинську й викинути останки похоронених там Русинів[2]). Вчинив се Ягайло, розуміють ся, аби показати присутним чужинцям, о скільки неправдиво посуджували його нїмецькі рицарі ізза прихильности для схизматиків. Се не зменшає одначе яркости цїлого факту.

Серед що раз висше піднїмаючих ся хвиль польського латинїзма, загрожуючого Русинам, припадала, бачить ся, велика роля нїмецькому орденови, а саме роля розбурхуючого, киринного, провокаторського чинника. Спір з орденом не перестав бути й по „великій війнї“ найпекучійшим питанєм Польщі. Нову війну між орденом і Польщею в роцї 1414 перепинила тільки дипльоматична інтервенція европейських дворів і папи[3]), яка приневолила обі сторони віддати свою справу до розсуду, що-йно скликаному констанцькому соборови. Спір з орденом нїмецьких рицарів, які оправдували свої напади на Польщу сим, що її володарі неофіти не проявляли відповідної ревности в навертаню поганських Литовців і схизматицьких Русинів на латинство, був одною справою Поляків на констанцькім соборі і в тїсній звязи із тим появилась нарештї на соборі і друга, а саме справа унії Русинів з Римом. Звязь отсих двох справ на соборі прийдеть ся нам теж доказати. Яким чином виринула справа унії Русинів на соборі по доволї довгім часї забутя, се й головне питанє нашої розвідки.

Питанє унії на констанцькім соборі (1415—1418).

Гасло унії Русинів з Римом було серед змінних відносин полїтичних другої половини XIV. віку доволї припадкове й не

[1]) Cod. ep. XV., т. II. № 204, с. 271. Лист одного епископа (мабуть Збігнєва), з похвалою для Витовта за те, що не віддавав Русинам по городельськім актї „castra pociora et officia“.

[2]) Długosz, op. cit., т. XIII., ст. 148—149.

[3]) Raczyński, Cod. dipl. Lithuaniae, Vratislaviae 1845, ст. 187; Raynald, Annales ecclesiastici, т. XVII., ст. 437.

Digitized by Google

прибрало ще характеру загальної тенденції. Не було воно теж опісля, як ми бачили, провідним прінціпом руської політики короля Ягайла, ані великого князя Витовта. Вправді Ягайло займив ся раз в 1396 році справою унії, але ціла історія лопнула і довго аж по констанцький собор майже цілих 20 літ не чуємо про неї більше нічого. Доволі довго, аби її можна назвати провідною ідеєю політики Ягайла. Її тоді тільки принагідно порушили й задля безвиглядности вскорі полишили. Провідним прінціпом згаданих володарів було зате старе змаганє о незалежність руської метрополії, яке певна річ відповідало бажаням самих Русинів, як довго поза сим змаганєм не ховали ся нїякі пляни лятинїзації. Великий князь Витовт, безпосередний володар литовсько-руської держави був теж здаєть ся зовсім сьвідомий важности автономії руської церкви, розуміють ся, тільки ізза чисто практичних державних мотивів, без огляду на які небудь лятинїзаційні або унїонні пляни, які йому годї підсувати вже хоч би de silentio жерел. Бачимо теж великого князя при енергічних заходах о незалежність литовсько-руської метрополії вже другий раз з ряду, при кінци 1414 року[1]), значить ся в часї, коли констанцький собор що-йно розпочав ся[2]), й на отсї заходи Витовта нїяк ще не міг був вплинути, хоч як він пізнїйше не оставав ся без впливу на політику Ягайла й Витовта в латинськім дусї. При кінци 1414 року як раз відобрав Витовт метрополїтови Фотієви, який імовірно не дотримав своєї обіцянки, що буде здебільша перебувати в Київі, литовсько-руську метрополію й домагав ся від патріярха постановленя замітного Сербо-болгарина Григорія Цамвлака на метрополїта своєї держави.

Отсю саме подію, пояснюють одначе деякі історики з польського табору тільки наче вплив унїонної ідеї, якої апостолом мав бути король Ягайло й за його приводом нарештї теж великий князь Витовт[3]). Нові заходи Витовта в Царгородї о самостійного метрополїта, відтак радикальний вибір Григорія Цамвлака на власну руку синодом руських епископів в Новгородку 15 листопада 1415 року, коли патріярх не хотїв сповнити добровільно бажаня великого князя, опісля-ж подорож нового ме-

[1]) Макарій, op. cit., т. IV., ст. 88.

[2]) Hefele, Conziliengeschichte, Freiburg (Br.) 1869, т. VII., ст. 66; Tosti, Storia del Concilio di Costanza, Napoli 1853 в opere complete, Roma 1887, менше важний твір.

[3]) Prochaska, Przyczynki; сього-ж Dążenia, ст. 338; Lewicki, Powstanie Świdrygiełły, ст. 158—159.

Digitized by Google

трополіта до Констанції в році 1418 в справі унії, нарешті численні листи польських володарів до констанцького собора з запевненями прихильности до унії, — всі ті обставини з колії стоять по думці згаданих істориків у тісній причиновій звязи й вказують нїби-то на поважно задумані і обдумані величаві пляни унії Русинів. Таку конструкцію накидують нам польські історики трохи що не категорично, хоч сумніви попадають ся майже на кождім кроці. А вже-ж і наш дотеперішній огляд відкриває їх заздалегідь вже чимало. Слїд теж приглянуть ся близше отсій конструкції й наведеним що-йно подіям.

Насамперед годить ся нам спинити на першій події з ряду, на заходах Витовта о самостійну литовсько-руську метрополію з кінця 1414 року, опісля-ж на факті свобідного вибору нового метрополіта в Новгородку. Вже від часу смерти Кипріяна, від 1406 року, як знаємо, домагав ся Витовт в Царгородї самостійного метрополіта, хоч на разї без вислїду. При сих заходах заслоновав ся він все бажанєм добра руської церкви своєї держави, хотїв вийти трохи що не приятелем і добродїєм руської віри. В щирість сих запевнень одначе годї повірити. В окружній грамотї з 1416 року[1]), виданій вже по переведенім виборі самостійного литовсько-руського метрополіта, представляв вправдї Витовт руїну руської церкви під московськими метрополїтами тоном журливого опікуна, але замітна річ, що він скаржив ся при тім головно на рабівничу грошеву господарку московських метрополїтів, які загортали церковні доходи й церковні богацтва та вивозили їх до ворожої Москви. Сим робом трафляємо теж на правдиві мотиви церковної полїтики Витовта. Грошева справа, порушена тут Витовтом так ясно й без обиняків, кермувала всїми його кроками. Потрібно було йому метрополіта, що сидїв би постійно в Київі й не вивозив за границю гроший, назбираних в його державі. З Фотієм поєднав ся він перед декільки роками тільки під умовою, що сей здебільша буде перебувати в Київі. Тимчасом як раз сей Фотій покинув вже з початку 1413 року Київщину й вибрав ся до Москви, забираючи зі собою скарби київської катедри й церковні доходи, про що нас одноголосно руські хронїки сповіщають[2]). Трафилось се ще на лихо в часї

---

[1]) А. Ю. З. Р. 1846, т. I. № 25, ст. 35.

[2]) Daniłowicz, Latopisiec, ст. 224; Лѣтопись великихъ князей литовскихъ, вид. А. Поповъ в Уч. зап. II отд. Имп. Ак. наукъ Сптр. 1884, ст. 43; Пол. Собр. Рус. Лѣтописей, Сптр. 1846, т. III., ст. 223.

Digitized by Google

великих фінансових клопотів литовсько-руської держави, викликаних „великою війною". Значить ся, не оставало ся Витовтови в такій ситуації нїщо иньшого, як що відобрати Фотієви литовсько-руську метрополію й домагати ся від патріярха посьвяченя свого нового кандидата на литовсько-руську метрополію Григорія Цамблака, якого він теж післав в тій справі до Царгорода ще перед кінцем 1414 року. З Царгородом одначе була трудна справа. Цар і патріярх не хотїли вволити волю великого князя. Не оставалось, бачить ся, иньшого способу, як що на власну руку доконати дїла. І вже з початку 1415 року скликав Витовт руських князїв й епископів в Новгородок для обдуманя справи. Постанови сього збору були радикальні. Порішено вибрати митрополїта синодально, коли-б Царгород справдї не хотїв поступити. Відправлено теж зараз в мартї 1415 року послів до Царгорода із свого рода ультіматум й домаганєм рішучої відповіди. Про се довідуємось доволї докладно із згаданої вже раз окружної грамоти Витовта й синодального письма руських епископів до Царгорода, що були виготовленї з початку 1416 року для оправданя незалежного, синодального вибору нового литовсько-руського митрополїта проти волї Царгорода[1]). Із окружної грамоти провідуємо, що Витовт велїв своїм послам чекати відповіди зразу до 20 липня 1415 року. Коли-ж до сього часу в Царгородї ще не рішились з відповідию, продовжив Витовт речинець до 15 серпня, нарештї аж до листопада. А вже-ж і сей речинець минув без відповіди. Великому князеви не стало вже більше терпцю. Скоро відбув він синод руських епископів в Новгородку й перепер на нїм свого кандидата Григорія Цамблака в митрополїти в дни 15 листопада 1415 року. Дїло було довершене. В Царгородї зволїкали з відповідию так довго мабуть тому, що надіяли ся ще на поєднанє Фотія з Витовтом. Сам Фотій заходив ся ще з початку 1415 року біля поєднаня з Витовтом. Приїхав навіть до Гродна на Литву, але великий князь не приймив його вже тодї. Прийшлось Фотієви вертати назад в Москву. Завернув він теж на Смоленск, де полишив був свою касу набиту що-йно назбираним в останнє церковним добром. Не вдалось йому одначе доїхати без пригоди до Москви, бо вже в дорозї із Смоленська дігнали його Витовтові люди й обібрали до чиста із забраного добра[2]). А вже-ж отсей припадок, згаданий

[1]) А. З. Р., т. І. № 25, ст. 35; № 24, ст. 33.
[2]) Макарій, op. cit., т. IV., ст. 89.

Digitized by Google

тут мимохіть дуже замітний. Він кидає деяке сьвітло на правдиві мотиви руської церковної політики Витовта, на ролю церковного гроша при згаданих заходах Витовта. І справді розходилось йому в першій лінії тільки о церковний гріш при всіх автономічних церковних змаганях. Поза тим не було ані надто великої прихильности, ані неприхильности Витовта для руської церкви. Вправді сам Витовт змагаєть ся представити себе в окружній грамоті, не-аби-яким приятелем Русинів, зазначує теж, що займаєть ся так дуже справами їх церкви, аби не стрінути докорів, шо ось то задля його католицької віри занепадає руська церква. Але все те мусимо вважати дипльоматичним флїртом і штучкою для здобутя симпатій руських мас супроти факту справдї доволї радикального вибору нового метрополїта Григорія Цамвлака. Вибір сей одначе, з яким вязавсь остаточний роздїл метрополії, не був мабуть взагалї несимпатичний Русинам. Руські епископи згодились на нього без замітної опозиції. Покликував ся у своїм синодальнім листї на стару традицію, на припадок самостійного вибору метрополїта Клеменса руським синодом, за вел. кн. Із'яслава в роцї 1147 без огляду на волю Царгорода. Сей факт з історії старої держави Руси був теж імовірно не виразно записаний в памяти руського духовенства, як проба церковної автономії, проба еманципації з під залежности від Царгорода, якого патріярхи й царі дбали частїйше про власну користь нїж про розцьвіт руської церкви. А вже-ж для Русинів литовсько-руської держави Витовта являв ся самостійний синодальний вибір метрополїта не тільки обмеженєм самоволї Царгорода, але й освободженєм від впливу й режіму північної Москви. Церковна полїтика Витовта опиралась бачить ся на певній основі руських бажань і тенденцій. Прямованє до основуваня самостійних національних церков було зрештою тодї в цїлій славянщинї популярне. Національна церква Сербів і Болгарів піднялась вже в протоцї XIV столїтя на ступень самостійного патріярхату[1]). Приклад, що мусїв сильно відбити ся на церковно-полїтичних бажанях і замислах тодїшних Русинів. В синодальнім листї з нагоди вибору Григорія Цамвлака покликують ся теж руські епископи з притиском на повну автономію сербо-болгарської церкви й питають ся просто, чому й руські землї великого князя Витовта, що простором своїм більші навіть нїж Сербія, не повинні осягнути подібну церковну незалежність. Сим робом прецізують

[1]) Jireček, Geschichte der Bulgaren, Prag 1876, ст. 393, 414.

Digitized by Google

руські епископи свої бажаня. Взорець Трновського патріярхату не зникав мабуть з їх уяви при виборі Цамблака. Автономічному замислови Витовта нїщо не було на перешкоді. Чималу поміч мусїв теж мати Витовт в особі свого кандидата Григорія Цамблака. Роля-ж самостійного метрополїта, хоч би в розріз із Царгородом, відай промовляла доволї самим особистим амбіціям Цамблака, якому вже з роду, як своякови метрополїта Кипріяна, а вже-ж і як знаменитому ученикови трновського патріярха Евтімія призначена була блискуча церковна карієра[1]). Його аґітація мусїла значно заважити в цїлій справі. Які там не були всї фактори, що довели до революції в Новгородку, як польські історики називають синодальний вибір Цамблака, все-ж таки воля Витовта рішала. Для Витовта була самостійна руська метрополія фінансовою державною конечностию й тому дїло було довершене. О фінанси руської церкви розходилось Витовтови передовсїм, що й доказує нам доволї ясно сама окружна грамота Витовта, в якій він головно скаржить ся на відплив церковних доходів до Москви й Царгорода і нарештї зазиває Русинів, аби приймили нового метрополїта, бо инакше прийдеть ся йому постановити в непослушних епархіях своїх зарядників і орудувати церковними доходами й грішми по своїй волї[2]). По сих вказівках не може бути й сумнїву про правдиві мотиви автономічної, церковної полїтики Витовта. Про ролю короля Ягайла в справі вибору Цамблака годї що небудь позитивного сказати. Одно можна тільки припустити, що не могла вона бути велика, тому що Ягайло вже тодї задля свого старечого занепаду, остав ся мячем в руках Витовта, який здобув собі значний вплив на нього[3]) й був трохи що не першою особою на всю унїонну польську державу.

Отсе й представили ми вибір метрополїта Григорія Цамблака головно як наслїдок автономічної церковної полїтики великого князя Витовта, яка була державною конечностию литовсько-руської держави й була заініціована ще дїдом Ягайла і Витовта, а саме великим князем Ольґердом. З'ігнорували ми при тім загальний погляд польських істориків, начеб-то причи-

---

[1]) Сырку, Новый взглядъ на жизнь и дѣятельность Григорія Цамблака (Ж. м. н. пр.) 1884, ст. 110—113.

[2]) А. З. Р., т. I. № 25, ст. 35.

[3]) Lewicki, op. cit., ст. 150 і др. Автор змагаєть ся доволї незручно оборонити Ягайла від закиду старечої тупоумности.

Digitized by Google

ною радикального вибору Григорія Цамвлака був замисл переведеня унії Русинів з Римом, начеб-то автономія руської церкви була способом для приготовленя сього дїла. Погляд — певна річ — інтересний, тільки що не доказаний основно й принятий польськими істориками на віру[1]). Сї вчені забувають зовсїм, що від цїлого ряду лїт перед вибором Цамвлака не стрічаєть ся нїде нї слїду яких небудь заходів анї Витовта, анї короля Ягайла біля справи унії. Коли-ж сї вчені мимо сього торочать про величаві пляни унії сих володарів, про їх консеквентність, про ясну сьвідомість справи, приходить ся прямо дивувати їх казочній фантазії. Нїчо не чуємо про унію з найблизших часів перед метрополїчою аферою, нїчо з часів городельського акта, часів ревізії основних законів держави, коли така важна справа, як унія Русинів, повинна була прийти на порядок дневний. Противно бачимо виразно на городельськім актї, який проскрібує Русинів задля їх віри й ставляєть ся на строго католицькім становищи, не згадуючи нї словечка про унію, як мало тодї думали про сю унію. Нові заходи Витовта о самостійну литовсько-руську метрополію починають ся вже при кінци 1414 року. Посольства йдуть на всї сторони, відбувають ся з'їзди епископів і князїв, наради без кінця, але гасло унії нїде не прокидуєть ся, не оживаєть ся. Руські епископи вибирають нарештї Цамвлака, розумієть ся з почутєм деякої вини супроти царгородської церкви й запевняють у синодальнім листї патріярха про свою вірність для православної церкви й почесть для його осьвяченої особи. Не знають і не згадують одначе нїчого про які небудь проєкти унії. Неначе жертви великої містифікації! Никонівська хронїка оскаржує Витовта ізза пресії на руських епископів при виборі Цамвлака, не згадує одначе нїчо про небезпеку унії з Римом[2]). Ображений Фотій скидає теж усю вину на Витовта й виклинає метрополїта Цамвлака, а вже-ж не знає нїчого про грозу унії[3]). Нїчо, одним словом, не вказує на се, аби вибір Цамвлака був наслїдком вже заздалегідь задуманих великих плянів унії Русинів з Римом. Сама-ж обставина, що метрополїт Цамвлак не був абсолютним противником унії, хоч мабуть не надто великим приятелем, як се пізнїйше на констанцькім соборі показалось, не позваляє ще на висновок, начеб-то Витовт його ізза сеї прикмети перепер на митрополїта.

[1]) Prochaska, Dążenia, ст. 338; Lewicki, Unia, ст. 207.
[2]) П. С. Р. Л., т. III., ст. 223—224.
[3]) Макарій, op. cit., т. IV., ст. 93.

Digitized by Google

Не було справді виразних унїонних плянів в польських володарів на передодні константського собора, не було рівно-ж тоді зразу нїякого сильнїйшого побуду із внї, який би справу унії Русинів вчинив пекучою квестією дня. Герезії, папська схизма, конечність реформи католицької церкви доволї захоплювали увагу західної Европи, аби ще журити ся непевною унією хитрих Греків або нарештї й Русинів. Царгород знова, якому в сім часї Турки менше загрожували нїж давнїйше, не спішив ся капітулювати в користь внутрішнїми крізами ослабленої католицької церкви. Тільки один Жигмонт, нїмецький король і римський цїсар вів не дуже то інтензивну кореспонденцію з царем Мануїлом II. в справі походу на Турків і в справі унії. Отся кореспонденція скінчилась одначе вже около половини 1414 року листом, яким Жигмонт повідомляв византійського царя про скликанє константського собора, про надії, що при помочи сього-ж собора вдасть ся йому підняти загальний похід на Турків, нарештї радив цареви, не згадуючи нї словечком унії, вислати своїх послів на константський собор[1]). Унія східної церкви не займала тодї вже навіть Жигмонта, що присьвятив саме усю свою увагу справі нового собора. Яким чудом міг тодї Ягайло великий князь Витовт попасти на гадку унії, годї собі уявити. А вже-ж і не знаємо нїчого про які небудь їх заходи в сій справі.

Що-йно при кінци першого року константського собора стрічаємо перші слїди, що вказують на деяке заінтересованє справою унії Русинів з боку польського правительства. Значить ся в часї, коли заходи Витовта о самостійну литовсько-руську метрополію давно вже були розпочались й кандидатура Цамблака була поставлена. Стрічаємо як важне сьвідоцтво лист короля Ягайла до собора з листопада 1415 року[2]), в якім він доносить про свою охоту переведеня унії Русинів. Поражаюча вістка, яку легко можна взяти на доказ яких нїби-то великих унїонних плянів Ягайла, Витовта й польського правительства, що досї годї було припустити. Конечна теж річ, пошукати фактів і обставин, серед яких Ягайло сповістив собор про свою охоту до переведеня унії, аби провідати, відкіля взялись нараз сї бажаня, які вони були, яка їх мета. Се спонукує нас рівно-ж

[1]) Finke, Acta concilii Constantiensis, Münsten 1896, т. I. № 113, ст. 399.

[2]) Hardt, Magni et universalis Constanciensis concilii tomi, Francofurti 1.00, т. IV., ст. 548; Cod. ep. Vitoldi, № 691, ст. 331.

Digitized by Google

приглянутись подіям констанцького собора, які могли вплинути на повисшу заяву Ягайла.

Констанцький собор був скликаний задля трех пекучих квестій середньовічного католицького сьвіта, задля герезій, папської схізми й реформи католицької церкви. А вже-ж окрім сих чисто духовних справ повинні були прийти на порядок денний собора деякі сьвітські справи, як що коронація Жигмонта Люксембурського на цісаря римського, льомбардська квестія, похід на Турків[1]), нарешті теж спір Польщі із нїмецьким орденом. Як ми вже висше згадали, скінчилась кампанія з 1414 року інтервенцією Европи, й обі воюючі сторони, Польща і орден, повинні були предложити свій спір соборови для остаточного порішеня. Сим робом займив теж спір з орденом, який вже досї належав до найбільш пекучих полїтичних питань Польщі, найперше місце польської полїтики на соборі. І справдї вислало польське правительство без проволоки пишне посольство, зложене з гнезненського архіепископа, двох епископів, численної шляхти й докторів краківського унїверситета, що прибули до Констанції вже перших днях сїчня 1415 року[2]). Головна цїль сього посольства була, розумієть ся, заступництво польських інтересів супроти орденових замахів. Що Поляки доволї журились справою й подбали-б про все, аби тільки довести до прихильного для них порішеня, доказує вже перший публичний виступ польського посольства. Сейчас по приїздї до Констанції виступив познанський епископ Андрій Ласкі (около половини сїчня) з привітною мовою перед цїсарем Жигмонтом і Йоаном XXIII, однїським в Констанції присутним папою з тодїшньої трійцї пап, сього-ж Йоана XXIII, Грегора XII і Бенедикта XIII. В отсій привітній промові в імени Ягайла й Витовта порушив познанський епископ головно справу з орденом. Великими словами славив він готовість своїх володарів, з якою вони pro sedis apostolicae reverentia сховали свій меч, добутий справедливо на власну оборону проти пруських рицарів[3]). По отсім славословію на своїх володарів й оправданю війни з орденом закінчив згаданий епископ

[1]) Finke, Forschungen und Quellen zur Geschichte des Konstanzer Konzils, Paderborn 1889, ст. 9—11.

[2]) Ulrich von Richenthal, Chronik des Constanzer Concils (1414—1418) Tübingen 1882, ст. 44.

[3]) Mansi, Sanctorum Conciliorum nova et amplissima collectio, Venetiis 1784, т. XXVIII., ст. 527... „gladium, quem iusticia sua (Ягайла) dextrae adversus Dominos Cruciferos de Prussia vibratum tenucrat... convertit in vaginam".

Digitized by Google

свою бесїду вже тїльки комплїментами в честь папи, не згадуючи про нїякі иньші польські справи на соборі. Почали, значить ся, Поляки вже від першої хвилї працювати над справою з орденом. Бажали вже зразу представити свою боротьбу з нїмецькими рицарями, як дїло зовсїм справедливе, як самооборону, бажали далї словами повними девоції настроїти папу в прихильнім дусї. Сею першою бесїдою на констанцькім соборі проголосили Поляки просто програму своєї дальшої дїяльности, а саме поборюванє ордена.

Цїкава річ для нас при тім усїм, що в сїй програмовій бесїдї не згадуєть ся попри спір з орденом нї однїсїньким словом про унїю римської церкви, яку по запевненям польських істориків лелїяв тодї король Ягайло, плянував і задумував зовсїм поважно перевести. І вже на самім початку бачимо хибність сього погляду. По першім виступі Поляків на соборі пізнати вже можна, що для польського правительства тай його старечого Ягайла унїя Русинів не була певно програмовою річию, коли про неї зовсїм забувають. Нїхто теж про неї в сїм часї ще не думає. Батьки собора повертали поки що свою увагу уконстїтуованю собора[1]), радили над способом голосованя, горячились над питанєм висшости собора над папою[2]), над питанєм детронїзації усїх трех пап. Річи, які конечно треба було полагодити, аби скорійше перейти до головних завдань собора. Для справи унїї східної церкви на разї не було нї часу, нї місця. В Царгородї не думали розумієть ся теж про унїю. Цар Мануїл II. вислав вправдї на відомі запросини цїсаря Жигмонта невеличке посольство двох князїв Пилипа й Михайла з Тропі, їх роля одначе на констанцькім соборі повинна була обмежувати ся тільки до обсерваціі соборових справ і пересиланя вістий у Царгород. На се вказує виразно зміст одного листа Мануїла II. до сього-ж посольства, поданий нам хронїстом констанцького собора[3]) під 1417 роком. Цар византійський розпитував в сїм листї про стан собора, про се, коли і чи прийде остання справа собора, справа реформи, під наради, та ще про деякі иньші маловажні інформації, не згадав одначе зовсїм про унїю, або про які повновласти для своїх послів в сїй справі, річи, які певно хронїст був би занотував, коли-б

[1]) Finke, Forschungen, ст. 31—32.

[2]) Hefele, op. cit., т. VII., ст. 91—92.

[3]) Ulrich von Richenthal, op. cit, ст. 113, „wie es umb das concilium stund und ob die reformacion gemacht wär oder warumb sy also lang wärind und wie costanz die statt gelegen wär, das so vil lüt dahin komen wären".

Digitized by Google

про них у сім листі найшлись хоч натяки. Тільки для інформацій перебували, значить ся, грецькі посли в Констанції. Зрештою ні з самого початку собора, ні пізнійше не піднімав Царгород питаня унії східної церкви. А вже-ж з початку собора усі і вся заняті иньшими справами і питанями. Поляки рівнож. Їм приходилось усіма силами відпирати напасти ордена, спровокованого вже першим своїм виступом на соборі.

Спір з орденом загострював ся теж що раз дужче. Соборови являлась конечність взяти сю неприємну справу чим скорше під розвагу і вже на восьмім своїм засіданю з початку мая 1415 року приступив він до неї. А вже-ж не легко було відразу порішити увесь спір задля завзятої непримирности обох сторін. Собор визначив тільки на разї для розслїду справи комісію, зложену з осьми членів, по двох від кождої уконституованої соборової нації під проводом кардинала Цабареллї[1]). Щасливий вихід, аби хоч хвилево спрятати сей виразно полїтичний трудний до порішеня спір з засїдань собора. Від сеї хвилї перенеслась теж вся сила польсько-нїмецького спору, якому собор накинув вигляд полїтичного процеса, на засїданє нїмецької нації, в яку входили Нїмцї, Чехи, Мадяри й Поляки й разом творили спільну ґрупу, що розпоряджала при рішенях собора одним тільки голосом й через те мусїла відбувати свої наради pod jednym dachem. Тут теж розгоріла завзята щоденна боротьба спорячих сторін. Тут виступив в перших днях липня 1415 року Павло Владимір, ректор краківського унїверситета, з письмом, яким він порушив проти ордена питанє, чи взагалї годить ся ширити віру мечем, як се робили нїмецькі рицарі[2]). Сим робом змагались Поляки скомпромітувати орден, що осьмілював ся нападати не то що на поганців, а вже-ж і на католицьких володарів Польщі, Ягайла і Витовта, які по їх запевненям давали предсї запоруку скоршого чи пізнїйшого наверненя Литовців. На все те одвічали знова нїмецькі рицарі своїм стереотипним вже апаратом підозрінь і сумнївів. Підозрівали Ягайла й Витовта про нещире приняте католицької віри, оскаржували ізза протеґованя схізматиків, ізза частих спілок з поганцями Татарами[3]). Вони вказували на се, що навертанє Литовців поступало надто повільним кроком,

[1]) Hardt, Constanciensis concilii tomus IV., ст. 169.

[2]) Caro, op. cit., т. III., ст. 447.

[3]) Działyński, Lites ac Res gestae Polonorum inter Polonos ordinemque Cruciferorum, Познань 1855, т. III., ст. 173–188, репліки Поляків на скарги ордена.

Digitized by Google

на се, що навіть в самій Польщі Ягайло не дуже журив ся добром католицької церкви, що за його часів процьвітала радше руська схізматицька церква[1]). Отсї-ж аргументи були й по части правдиві, бо вже-ж нарештї хоч з боку одного Витовта не зазнавала руська церква замітних кривд. Умний великий князь не хотїв, бачить ся, провокувати Русинів і бажав виглядати їхнім прихильником, що нам доказує відома окружна грамота Витовта, в якій він запевняє Русинів про свою печаливість о добро руської церкви. Деяку тїнь правди мали, значить ся, нїмецькі рицарі за собою, й не в одно потягали на свій бік симпатії собора, які зразу рівноважили ся.

Вскорі теж перехилили ся шанси значно на сторону ордена. Причиною звороту була ся обставина, що польське правительство не вислало своєї підмоги проти Турків, що загрожували тодї поважно Угорщинї, хоч собор горячо просив Ягайла про се в серпни 1415 року[2]). Польським володарям трафлялась нагода похвалити ся своєю ревностию для справ віри й не вміли вони чи не хотїли скористати з хвилї. Нїмецькі рицарі могли тепер сьміло вередувати на соборі. В ярких красках мусїли появить ся усї їх підозріння й сумнїви що до польських володарів. Сим разом оскаржували вони польське правительство навіть ізза тайних зносин із Турками. Ситуація Поляків на соборі погіршила ся відразу і для вратованя справи з орденом мусїли Поляки скорійше подбати про своє оправданє. Ізза сеї мети прийшлось теж Полякам вислати нові посольства до Констанції. І вже при кінци вересня появилось одно посольство короля Ягайла й Витовта в сїй справі[3]). Було воно теж доволї цїкаве. Прибули з ним до Констанції живі реплїкації проти оскаржень ордена, а саме 60 охрещених Жмудинів, на показ, що в борах Литви преці жевріла католицька віра, що остались слїди Ягайлової апостольської праці. Вскорі-ж по тім посольстві явив ся на соборі мабуть з новими листами від короля Ягайла якийсь незвісний бенедиктин Теодор з Константінополя, як посередник нїбито поважно задуманої унії Русинів з Римом, розумієть ся, теж на показ, що і до схізматиків забираєть ся Ягайло рівно рішучо, як до поганських Жмудинів. Сим робом попали Поляки справдї на дуже добрий доказовий спосіб в процесї з орденом. Винай-

[1]) Ss. Rer. Pruss., т. II., ст. 310, 338.
[2]) Caro, op. cit., т. III., ст. 450.
[3]) Hardt, op. cit., tomus IV., ст. 546—547.

Digitized by Google

шли блахмана для легкого поратованя своєї слави. Листи Ягайлові, відчитані польським посольством на конґрегації усїх націй з початку жовтня, мусїли рівно-ж поправити дещо загальну опінїю. Було ще одначе богато таких, що на все те недовірчиво глядїли. Посол віденського унїверситета на соборі, Петро Пулька, зазначує принайменше в своїм звітї цїлу непевність польських заяв[1]). Нїмецькі рицарі знова мабуть тільки сьміхом і глумом стрінули орігінальний доказ христіянїзації Жмудї й небогато обіцюючу перспективу наверненя Русинів при помочи одного однїського незамітного бенедиктина. Тим сильнїйше мусїли відбивати ся Поляки від напастий ордена й заходитись біля своєї регабілїтації. В листопадї появило ся в Констанції ще одно посольство короля Ягайла й Витовта з письмом, про яке ми вже висше згадали, а вже-ж не в иньшій метї, як для оправданя перед закидами ордена. Головно теж відбивають польські володарі у сїм письмі закид якої небудь спілки з Турками й заявляють готовість вплинути навіть на Турків в справі мира. Окрім сього пригадують вони і свою релїґійну ревність соборови, славлять свою незвичайну охоту наверненя Русинів, поручають що-йно висланого до Констанції бенедиктина Теодора що найгорячійше, просять в собора ради для сього дїла, начеб справдї задумували ним щиро займитись. Та нїде правди дїти! По всїх запевненях девоції й нїби-то замірів унії кінчають польські володарі свій лист скаргою на орден, начеб-то він їм не давав працювати над добром католицької віри й зазивають собор до покараня нїмецьких рицарів[2]). Так і бачимо що і сей лист се тільки адвокаторський викрут в процесї з орденом на соборі. По всїх посольствах і заходах на соборі пізнаємо теж ясно, що польське правительство не зробило нїчого для унії Русинів перед притичними місяцями, вереснем і жовтнем 1415 року. Воно навіть до сього признаєть ся, заслонюючись перешкодами з боку ордена. В останнїй знова хвилї, коли приходилось боронити перед закидами ордена, не було вже нї спромоги зробити для унії що небудь позитивнїйшого. Тодї висилає Ягайло на собор тільки якогось незвісного припадково з Константінополя ман-

[1]) Firnhaber, Petrus de Pulka (Archiv f. österr. Geschichtsquellen), Wien 1856, т. XV. № XII. ст. 34.

[2]) Cod. ep. Vitoldi, ст. 331—333, ...efficere dignentur utraejtes per potestatem, quam post deum primam obtinere meruistis, quatenus omnes invasores, qui nos in amplienda sacra fide catholica impedire consueverunt compescantur et ne nos amplius impediant". Hardt, op. cit. IV., ст. 548.

Digitized by Google

друючого бенедиктина Теодора. Що щирі, горячі й великі пляни не проявляють ся таким дешевим способом, мабуть доказувати не треба. Уся припадковість що-йно тепер порушеного питаня унії Русинів з Римом зовсім ясна. З усею імовірностию можемо теж остоювати думку, що й вибір Григорія Цамвлака, про який заходивсь великий князь Витовт вже від самого початку 1415 року, не міг бути в жадній тіснійшій звязи з якими небудь плянами унії польського правительства перед місяцем вереснем й жовтнем згаданого року, бо сих плянів просто не було в тім часї. Що найбільше могло отсе, volens nolens на папері зразу порушене, питанє унії що-йно в останніх хвилях прискорити дещо факт вибору Григорія Цамвлака на самостійного литовсько-руського метрополіта. Окружити сю подію авреолею величаво піднятої й задуманої унії ніяк не можна. Польські володарі заговорили про унію тільки для відпору орденових закидів. Стали по неволї грати ролю релігійних і унїонних апостолів. А вже-ж розумні були вони досить, аби за сю доволї хитро відгривану ролю домагать ся потолоченя ордена. Се була однїська мета їх полїтики на соборі.

Дня 13 лютого 1416 року появилось в Констанції нове велике посольство польського правительства з новими скаргами на орден й домаганєм порішеня справи[1]). Спір нїмецько-польський прийшов нарештї знова на порядок денний собора серед бурливих сцен обох спорячих сторін. Але і сим разом годї було справу порішити. Як раз тодї вибирав ся цїсар Жигмонт, найважнїйша особа на соборі, на дипльоматичну подорож до Япанії, Англії і Франції й тому відложив собор справу аж до часу його повороту[2]). На разї вибрав він тільки нову комісію, зложену з кардинала Йоана Домінїчі з Рагузи, двох епископів і трех докторів, яким поручено виїхати разом з повертаючими Жмудинами на Литву з першим марця 1416 року, для розслїдженя на місци спірних точок процесу. Знова осталось на нїчім. А вже-ж усї ті численні посольства польських володарів з приклонними запевненями девоції й ревности у справах віри вплинули сильно на поправленє опінії собора до сього ступня, що вже з початку мая 1416 року віддає собор великому князеви Витовтови протекцію над риґською дієцезією[3]). Але панами ситуації не були

---

[1]) Hardt, op. cit., IV., ст. 605—606.

[2]) Ulrich von Richenthal, op. cit., ст. 88.

[3]) Cod. ep. Vitoldi № 669, ст. 343.

Digitized by Google

ще Поляки. Закиди ордена не стратили сили, навіть по досить прихильнім для Поляків звітї кардинала Домінїчі, що вже в місяци червни повернув на собор[1]). Все ще приходилось важко бороти проти невгомонних оскаржень ордена. Про се сьвідчить лист короля Ягайла з 2 серпня сього-ж року. В сім листї згадує король тільки коротко про примиренє з орденом на один рік (до 12/VII 1417 р.), за посередництвом цїсаря Жиґмонта, про свої бажаня остаточного мира і переходить відразу до своєї оборони. Запевнює в першій лїнії, що не буде толєрувати в границях Польщі гуситської герезії, що вже тодї йому нїмецькі рицарі закидували. Виправдуєть ся далї ізза слабих поступів навертаня Жмудинів недостачою місіонарів і просить о присланє одного з кардиналів, який би разом з архієпископом Львова й епископом Вільни займив ся навертанєм Жмудї. Здобуваєть ся сим робом на позитивні навіть кроки, аби показати себе в найлїпшім сьвітлї. Тільки в справі унії Русинів з Римом не може Ягайло похвалить ся якими небудь позитивними починами. Коротко тільки, з доволї комічною емфазою запевнює він отців собора, що вже давно полинули-б і Жмудини й Русини на лоно католицької церкви, коли-б не перешкодили безнастанні війни, розуміють ся, з орденом[2]). А вже-ж трудніше було польському правительству здобути ся на дїла, які могли приневолити нїмецьких рицарів до мовчанки. Воювали головно словами. Де було годї перечити фактам, складали всю вину на орден.

Тимчасом настала нарештї хвиля, що соборови надоїли вічні клопоти ізза трудного до порішеня спору Поляків і нїмецьких рицарів. З резиґнацією приглядав ся він вже дальшим сварням сторін і очікував повороту цїсаря Жиґмонта. Поляки й нїмецькі рицарі нїяк не успокоювали ся. Перепалкам їх не було кінця. Огірченє більшало. Поляки дразнили як могли своїх противників, найпекучійше мабуть своїми пропозиціями перенесеня ордена де небудь in metas Tartarorum[3]), рицарі відплачували

[1]) Hardt, op. cit., IV., ст. 790.

[2]) Raynald, Annales, т. XVII., ст. 490; Hardt, op. cit. IV., ст. 867—872; Mansi, Concil. collectio т. XXVII., ст. 931—933: „Datur enim nobis intelligi et scribitur, quo modo gentes dictam multitudinem verbis divinis allectam ad sanctae sinum matris ecclesiae aggregandum, quemdam reverendissimum patrem de gremio dominorum S. R. E. cardinalium illuc Christo duce debere proficisci junctis sibi reverendis patribus Leopoliensi archiepiscopo et Bilvensi (Wilnensi)..." а далї й про Русинів: „nisi tot querrarum impediti fuissemus aufractibus, iam duae dictae gentes et aliae de ritu Graecorum ad sinum sanctae Romanae ecclesiae numerosa multitudine convolassent".

[3]) Cod. ep. Vitoldi (Appendix), ст. 1017.

Digitized by Google

з'їдливими памфлєтами й здебільша калюмнїями. Богато крику наробив особливо памфлєт Яна Фалькенберґа, поморського домінїканця, який представляв короля Ягайла поганином і признавав його, по тиранносідній теорії Жана Петіта (Joan Petit), гідним смерти[1]). Поляки роз'ярились до краю. Домагались від собора осуду сього письма, як зразок єреси і кари для її автора. Фалькенберґ попав теж скоро в тюрму, завдяки напорови Поляків. Письмо-ж його осуджено в сїчни 1417 роцї на зборах націй і в кардинальській колєгії[2]). Тільки одно не досягнули Поляки, а саме цензурованя фалькенберґового памфлєта на публичнім засїданю собора, як письмо єретичне. Такої уступки не зробив вже собор для Поляків, які своїми домаганями ставали знова що раз несимпатичнїйші для всїх. По сих неприємних сценах відвернув ся теж собор від цїлого спору Поляків з орденом, тим більше, що з поворотом цїсаря Жиґмонта до Констанції в сїчни 1417 року приходилось покінчати нарештї з папською схізмою й рішити питанє, що далї робити, чи зараз перейти до реформи церкви, чи вибрати насамперед нового папу. Тільки цїсар Жиґмонт заходив ся на власну руку в половинї 1417 року біля польської справи, але сторони були непримирені. Рицарі годились вправдї на полюбовний суд римського цїсаря, Поляки одначе остоювали завзято на своїм погляді, що рішенє спору з орденом повинно належати соборови[3]). Та годї було вже оживити його інтерес для цїлої справи. Сього тягару не бажав він собі завдати. Остатком своїх сил скинув собор найзавзятїйшого з усїх трех пап, ненавистного Петра де Люна, Бенедикта XIII. при кінци липня згаданого року[4]) і вже більше не стало енергії до дїла. Не помогли розумні остереженя й зазиви до реформи церкви, сього найважнїйшого завданя собора. Умами заволодїла зовсїм квієтистична думка вибору нового папи. Усе тужило за новим авторітетом. Вибір папи доконано в листопадї 1417 року. Новим авторітетом собора явив ся талановитий і енергічний папа Мартин V. Усї теж, що ще сподївали ся чого небудь від собора, мусїли шукати його прихильности і ласки, а також і Поляки зі своїм неполагодженим, орденовим спором.

---

[1]) Długosz, op. cit., т. XIII., ст. 199—201; Höfler, Der Streit der Polen und der Deutschen vor dem Konstanzer Konzil (Sitz. Ber. der Akad. der Wissenschaften). Wien 1880, т. 95, ст. 854.

[2]) Hardt, op. cit., IV., ст. 1091.

[3]) Caro, op. cit., т. III, ст. 466—467.

[4]) Hefele, op. cit.. т. VII., ст. 300.

Digitized by Google

Здаєть ся, що вже від часу, коли собор спекав ся польської справи й не сповнив домагань Поляків, що до цензурованя фалькенберґового памфлєта, зменшились заходи польського правительства о придбанє симпатій собора. Мабуть теж не спішилось воно сповнювати своїх давнїйших обіцянок і запевнень. До такого здогаду приводить нас особливо лист цїсаря Жигмонта до польських володарів Ягайла й Витовта з 28 мая 1417 року, в яких він знова накликує їх до інтензивнїйшої праці при навертаню Жмудинів і до рішучих кроків в справі наверненя Русинів. Значить ся, майже рік минув від останнїх запевнень польського правительства про свою апостольську дїяльність, але слїдів її було обмаль, коли Жигмонт вважає за відповідне апелювати до його енергії. Маленько, або й нїчого не зробили польські володарі особливо в справі унії Русинів, коли цїсар аж сильнїйше про се натякає і радить що-йно ужити проти Русинів напімнень, або иньших відповідних способів, які їм предсї відомі, які лежать в їх силї[1]). Мабуть вже всїм було досить пустих запевнень польського правительства, домагались нарештї дїл. Так теж треба розуміти отсей апель цїсаря Жигмонта до сили і власти Ягайла і Витовта. Вже цїлих два роки торочили вони на соборі про унїю Русинів, наче-б для її переведеня не було жадних перешкод, не зробили одначе анї одного позитивного кроку в сїй справі. Се вже мусїло кождому неясним стати. Нїхто предсї не міг подумати на соборі, аби таким дужим потентатам, як Ягайло і Витовт, трудно було приневолити Русинів до римської обедієнції. Тому то вже давнїйше звертали нїмецькі рицарі увагу собора на ілюзоричність запевнень польських володарів, які виступали нїби-то апостолами унії, нїби-то задумували вплинути на Царгород для переведеня унії всеї грецької церкви, не могли одначе похвалити ся жадними поважними кроками в сїй справі. Нїмецькі рицарі домагались тому виразно від польського правительства, аби воно насамперед привело своїх Русинів до римської обедієнції[2]). Із сим домаганєм виступив теж нарештї цїсар

[1]) Caro, Aus der Kanzlei Kaisers Sigismunds (Urkundliche Beiträge zur Gesch. des Const. Conc). Wien 1879 № 57, ст. 155. „..obsecramus, ut in eadem vinea domini quam feliciter plantare incipistis, magis ac magis habundando ipsam doctrinarum imbribus, vereque irrigare salubriter disponatis, quodque illa apud Graecos heccine obumbrata et obfirmata sedis apostolicae rebellis vestris opimis hortatibus ac aliis oportunis mediis, quae auctore deo scitis facere et potestis, ad gremium sancta matris ecc... salubrius reducatur".

[2]) Cod. ep. Vitoldi (Appendix) ст. 1030 ad an. 1416: „Item dominus rex po-

Digitized by Google

Жиґмонт. Даремні мусїли бути одначе отсї напімненя й зазиви так довго, як що Поляки не бачили нїяких виглядів на прихильне полагодженє своєї справи з орденом на соборі. Дїла апостольські коштували-б їх тільки багато труду, надії виграня справи з орденом не було на разї майже нїякої. І майже до пізної осени 1417 року не чуємо справдї нїчо про які небудь заходи польських володарів анї біля навертаня Жмудинів, анї унії Русинів.

Инакше прийшлось одначе виступити польському правительству від часу, коли на соборі побідила думка вибору нового папи. Польські надії на добрий вислїд процесу з орденом нараз ожили. Нараз пригадали собі Поляки свої приреченя, пригадали домаганя собора, цїсаря Жиґмонта й нїмецьких рицарів і вислали нарештї мабуть в жовтни 1417 року[1]) архіепископа львівського й виленського епископа на Жмудь, що вже давно були обіцяли й давно могли вже зробити. Оснували сейчас жмудське епископство в Мідниці, побудували скоро церкви з небувалою досї горячкою, так що Жмудини непривичні до сього рода релїгійної ревности Ягайла й Витовта піднесли загальний бунт, прогнали епископа, усїх духовників, церкви-ж, що-йно поставлені, попалили[2]). Для ратованя чести утопив великий князь Витовт се повстанє в крови. Покарав смертию 60 з поміж найзнатнїйших Жмудинів. Усе, аби відвернути від себе вину сеї компромітуючої події. Надія на симпатії нового папи по отсїй жмудській кровавій місії мусїла бути чимала. На лихо одначе бажав ново-вибраний папа Мартин V. більше ще дїл від них. Поґратулював він вправдї королеви Ягайлови ізза навертаня Жмуди, домагавсь одначе ще й другої річи, а саме редукції Русинів[3]). Те саме зробив теж цїсар Жиґмонт, колись перша особа собора, тепер тільки незначний сателїт нового папи. З таким домаганєм повинні були Поляки конечно числити ся. Мусїли зробити що не-

---

loniae multis pollicitationibus per suos nuntios et litteras huic sacro spopondit Concilio efficere, quod Graecorum ecclesia ad obedientiam Romanae ecclesiae veniat, post hanc quamquam auxiliante domino in foribus adesse non ambigimus sacratissimam unionem, multis est sua serenitas exhortanda precibus, ut hoc eciam et prius faciat de Ruthenis sue dicioni subiectis et suis germanis fratribus, quorum solum unus baptisatus est..."

[1]) Cod. ep. Vitoldi № 744, лист Витовта до якогось епископа про сю місію в осени 1417 року.

[2]) Ss. rer. Pruss. т. III., ст. 376. „Sy vortrebin erin bischoff und dy pfaffin und vorbrantin dy kirchin und blebin als sy vor worin; dorum herzog Wytowd zcornig wart und lys LX man der bestin koppin der lande, off das nicht sin schult were von desin sachin". Caro, op. cit., т. III., ст. 489.

[3]) Caro, Aus der Kanzlei № 64, ст. 163; № 65, ст. 164.

Digitized by Google

будь з Русинами. Запевненя їх не мали вже ніякої ваги, а новий папа зовсім не думав їм поступити. На превеликий острах Поляків пригадав він собі навіть бідного в тюрму запротореного Фалькенберґа і хотів його випустити на волю[1]), здаєть ся, на просьбу німецьких рицарів. Сей замисл Мартина V. в користь ордена кидав багато сьвітла на напрямок його симпатій. Тому й повинні були польські володарі спішити ся із доказами своїх апостольських дїл, аби приєднати його для своєї справи. Серед такої ситуації прибуло теж нарештї до Констанції вже 18 лютого 1418 року величаве посольство короля Ягайла й великого князя Витовта з руським метрополїтом Григорієм Цамблаком.

Посольство було доволї пишне, аби викликати що найлїпше вражінє на соборі. Руський метрополїт Цамблак в товаристві шістьох пресвитерів василіянського чину[2]), сьвітські посли Ягайла й Витовта, молдовлахські й татарські посли, які прилучили ся на бажанє польського короля, численна, пестра кавальката появила ся несподївано в мурах Констанції. Вражінє було таке сильне, що захоплена чорна товпа попала в повну конфузію й уміла чуда розказувати про отсе посольство польських володарів. Наівний хроніст констанцького собора, Ульріх Ріхенталь, якого сьміло можемо вважати репрезентантом загальної опінії товпи, уявив собі руського метрополїта, неначе посла царгородського патріярха, не то що самих польських володарів[3]). По сконфудованій думцї заскоченої й лихо поінформованої соборової маси повинні були тепер не тільки Русини, але й усї Греки повернути до римської обедієнції. А вже-ж і для лїпше поінформованих людий на соборі була поява руського метрополїта чималою несподїванкою. Хоч як не могло бути тодї бесїди про унїю цїлої східної церкви, все-ж таки кождий міг надїяти ся, що принайменше Русини піддадуть ся Римови, коли їх метрополїт прибув навіть особисто до Констанції. Усї теж чекали тільки його останнього кроку, обедієнції Римови.

Серед сього рода загальних надій і виглядів відбув папа Мартин V. дня 25 лютого 1418 року публичне consitorium generale в присутности цїсаря Жигмонта, аби приймити реверенцію Григорія Цамблака. В повнї свого маєстату, окруженый кардиналами, приймив Мартин V. руського метрополїта, якому асисту-

---

[1]) Długosz, т. XIII., ст. 211.

[2]) Finke, op. cit, (з дневника кардинала Філястра) ст. 238.

[3]) Ulrich von Richenthal, op. cit., ст. 47, 133.

Digitized by Google

вали два польські епископи. Коротка привітна церемонія — й на порядок прийшла справа унії Русинів. Чеський теольог, магістер Мавриций виголосив зразу бесіду про інтенції унії руського метрополіта й безпосередно по сім, приступлено до відчитаня заяви самого Цамвлака про його становище в справі унії. Отці собора були мабуть приготовлені тільки на безпосередний перехід руського метрополіта на латинство. Надії були одначе пусті. На щастє збереглась нам згадана заява Цамвлака у своїм повнім змісті в дневнику якогось кардинала, імовірно Філястра, й дає нам спромогу пізнати ясно ролю руського метрополіта на соборі в справі унії. Метрополіт висказав в своїй заяві насамперед щиру радість ізза покінченя папської схізми на лоні католицької західної церкви й по отсім вступі перейшов до справи унії. Зазначив зразу, що сам він особисто давно її бажав. Про її розговорював нераз зі своїми володарями, що спонукали його до впливаня в користь унії на руський народ, серед якого стрічав вже неодного прихильника. Згодом просив він теж своїх володарів, аби його відправили ізза унії на собор. Отсе й прибув до Констанції, аби поручити папі дїло унії. О скілько дійшло до його відома, заявляє далі метрополіт, бажають сеї унії иньші східні народи, бажає її патріярх, бажає найласкавійший його пан, царгородський імператор, що начеб-то пертрактував з папою через свого лєґата в сій справі, sicut persensit! Значить ся, і про руський нарід, що полїтично підлягає польським володарям, cultui et ritui одначе церкві царгородській, подбають ізза унії згадані володарі, а вже-ж тільки під одною умовою, що унія буде порішена на одиноко відповідній, чесній і звичайній дорозї, себ-то per congregationem concilii, собором обосторонних знатоків права![1]) Ще тільки апель до папи Мартина V., аби займив ся

[1]) Finke, op. cit, ст. 238—240... „Cupit hanc sanctissimam unionem, beatissime pater, serenissimus dominus meus, dominus imperator Constantinopolitanus, filius sanctitatis vestre, patriarcha eciam illius urbis ceterique populi christiani illarum partium, sicut persensi, quod jam prelocutum fuit de hac materia in presencia sanctitatis vestre per legatum ipsius domini imperatoris.... qui hanc materiam illius ipse secundum commissionem suam in hac parte prosequeretur. In quantum autem attinet ex regionibus illis ex quibus huc ad vestram sanctitatem accessi, que subjectae sunt in magna parte dominio et precepto superius nominatorum serenissimorum regis et principis filiorum vestre sanctitatis, que tamen gentes cultui et ritui illius ecclesiae subjecte sunt, ipsi gloriosissimi principes.... omnem eciam curam fecerint ut gentes que ipsorum precepto subiciuntur.... ad unitatem ecclesiae deducantur, hoc servato, ut cum via debita et honesta atque consueta fiat, scilicet per congregacionem concilii, ut utriumque congregerentur periti et experti juris, qui discernant de negociis fidei.

Digitized by Google

справою унії, й руський метрополіт сказав нарешті стереотипний amen. І справді тільки констернацію загальну могла викликати заява Цамвлака на соборі! Руський метрополіт не приніс нічого більше, як що запевненє про свою прихильність для унії, та ще одно запевненє про своїх володарів. Зрештою дав зовсім недвозначно до зрозуміня, що про унію руської церкви може бути бесіда тільки у звязи з унією усеї грецької церкви, якій руська підлягає cultui et ritui, себ-то обрядом. Усі ілюзії мусіли зникнути. Стало ясно, що Григорій Цамвлак не приїхав до Констанції, аби дарувати папі унію руської церкви, або просто яку небудь обедієнцію[1]). По перечитаню заяви Цамвлака не оставалось папі Мартинови V. теж нічого иньшого, як що подякувати за добру волю руському метрополітови і заявити зі свого боку, що ще про спосіб унії буде радити й визначить на се відповідний день. По промові папи відчитано листи Ягайла й Витовта. Потім наступила прощальна церемонія. Et ita recessum est, так кінчить автор дневника цілу унїонну подію на соборі. Без участи Греків, без царгородського цісаря, без патріярха не знав і руський метрополіт унії з Римом. Греки одначе не думали тоді капітулювати Римови. Ціла справа унії Русинів на констанцькім соборі покінчила ся загальним фяском.

Фяском мусіла бути поїздка Цамвлака в Констанцію, навіть для його самого. Богато прийшлось йому певно стерпіти від своїх володарів, поки рішив ся до подорожі на собор. Вправді запевнює він, що вибрав ся до Констанції добровільно з прихильности для унії, одначе се здаєть ся тільки половина правди. Софійська хронїка розказує нам, начеб-то великий князь Витовт приневолив Цамвлака до сього кроку[2]). Та хоч-би ся вістка була пересолена, все-ж таки можна сьміло думати, що не так власна охота метрополїта, як воля Витовта рішала в усім. Цамвлак був вправді прихильником унії, все-ж таки не такої, якої домагали ся тоді від нього. Не бажав він піддавати руської церкви під обедієнцію Рима, бажав радше поєднаня всеї латинської й усеї грецької церкви дорогою спільних соборових постанов і се заявив сьміло на констанцькім соборі. Цїкава теж річ, що метрополіт Цамвлак покликує ся в своїх заяві на якісь нїби-то вже розпочаті кроки в справі унії з боку Царгорода, яких по правді

---

[1]) Lewicki, Unia ст. 207. По думці сього автора, приніс Цамвлак папі унію в дарунок (sic!).

[2]) П. С. Р. Л., т. III., ст. 260.

Digitized by Google

не було й про які він тільки зачував. Се вказує на те, що Цамвлак вибирав ся на собор мабуть зі сьвідомостию, що стріне в Констанції відпоручників царгородської церкви, що не явить ся там одинцем. Се фатальне sicut persensi вказує, що в нього були хибні інформації, яких авторами були певно тільки польські володарі й мабуть, чи не був він жертвою маленької містифікації, чи не випхали його нарештї на собор запевненями, начеб-то в Констанції вже вели ся величаві переговори про унію цїлої східної церкви. Нїчого подібного не застав Цамвлак на соборі, тому міг тільки поручити папі справу унії цїлої церкви східної, обедієнції одначе в імени руської церкви не зложив. Такого дарунку папі принести не міг, et ita recessum est.

Найбільше фяско потерпіли на соборі ізза сеї унїонної афери самі Поляки. Поява руського метрополїта в Констанції була справдї деяким доказом, що польські володарі бодай в останнїй хвилї, приперті до стїни хотїли що небудь для унії зробити. Але собор домагав ся від них дещо більше. Домагав ся просто готових фактів, приневоленя Русинів до безпосередної обедієнції Рима. Один з присутних на соборі, посол віденського унїверситета, Петро Пулька, подає нам навіть хибну відомість, начеб-то руський метрополїт мав згодить ся на сю безпосередну унію Русинів, без огляду на Царгород[1]). Відомість отся не видержує одначе критики супроти як раз противної заяви Цамвлака на соборі. Сьвідчить вона тільки про се, якої унії Русинів собі загально на соборі бажали. Бажанєм сим була саме безпосередна, безумовна обедієнція! Сього теж надїяли ся всї при в'їздї Григорія Цамвлака в Констанцію. Коли-ж показало ся, що Цамвлак не з тим приїхав до Констанції, накидувалось загально питанє, по що саме його польські володарі на собор вислали. І злобні нїмецькі рицарі вміли сейчас се питанє розвязати. Вони загули на весь собор, що Ягайло й Витовт вислали руського метрополїта тільки на се, аби дешевим коштом боронити ся від закиду, що не зробили досїль нїчого для унії. Піднесли розумієть ся на глум таке aliquid fecisse, питали, де всї їх запевненя, що переведуть унію Русинів, де їх заслуги, коли руський метрополїт не зложив обедієнції Римови[2]). Ягайло й Витовт перечи-

[1]) Firnhaber, Petrus de Pulka, № XXXIII, ст. 68.

[2]) Ss. Rer. Pruss., т. III., ст. 377. „ader sy weldin keynen gehorsam thun der Romyschin Kirchin, sy weldin blibin, als sy vor werin gewest. Also wordin dy Polan vorspot und belacht von dem ganzin concilio".

Digitized by Google

слили ся. Думали мабуть, що сама поява руського метрополїта в Констанції з яким то запевненєм прихильности для ідеї унії вистарчить для здобутя симпатій собора, особливо-ж нового папи Мартина V. Тимчасом скомпромітували ся на цїлій лїнії. Нїмецькі рицарі могли тільки тїшитись таким кінцем унїонної афери. Поляки стрінули ізза своєї доказової методи против закидам ордена тільки насьміх і глум собора.

Феральний день 25 лютого 1418 року розпочав ся сьвяточно, пишним consistorium generale для принятя руського метрополїта, скінчив ся одначе бурливими сценами розбішених ізза цїлої пригоди Поляків і нїмецьких рицарів. Вже того самого дня виринула на ново комічно-трагічна фалькенберґова справа. Мабуть видобули рицарі на ново памфлєт Фалькенберґа проти зблямованих Поляків, бо як раз згаданої днини виступили польські посли з завзятим домаганєм, аби собор рішучо осудив сей на їх думку єретичний памфлєт. На лихо одначе спротивив ся їх бажаню сам папа Мартин V. Розлючені Поляки загрозили ізза того апеляцією до будучого собора. Одначе ся санґвінічна полїтика розпуки скомпромітувала їх ще більше. Безнастанні бурливі сварнї й погрози апеляцією до будучого собора довели нарештї до сього, що папа Мартин V. відбув вже з початку марця 1418 нове consitorium publicum і осудив всякі апеляції від папи до собора[1]). А вже-ж не перестали Поляки із своєю обструкцією. Перебивали засїданя собора криками й спорами, останнє-ж засїданє собора покінчилось дня 22 цьвітня загальним скандалом ізза фалькенберґової справи. Поляки виступали так завзято, що папа Мартин V. мусїв особисто вмішати ся й рішучим: „Domini, ite in pace!“ успокоїти надто розбурхані хвилї спору[2]). Полякам не осталось навіть право апеляції ad futurum proximum concilium. З нїчим мусїли покидати сцену констанцького собора. Нїчим скінчив ся більш нїж трилїтний спір і процес з орденом, який в свої періпетіях витягнув нарештї і справу унії Русинів на порядок дневний. Нїчим покінчила ся теж отся унїонна справа, якою прийшлось поневолї хлопотати польському правительству під напором скарг і закидів з боку ордена.

Дня 17 мая 1418 року покинуло нарештї польське посольство Констанцію, не вспівши побороти ордена, покинув її й руський метрополїт Григорій Цамвлак, не зробивши нїчого пози-

---

[1]) Hardt, IV. ст. 1531 про консисторію з 25 лютого й 10 марця 1418 р.
[2]) Mansi, т. XXVII, ст. 1202; Hardt, т. IV, ст. 1560.

Digitized by Google

тивного для унії. Польські володарі Ягайло і Витовт скористали тільки одно, що папа Мартин V. наділив їх титулом ґенеральних вікарів на руські землі[1]). Малесенька користь проти цілої невдачі на соборі. Ягайло і Витовт мусїли почувати усе те як справжню невдячність. На всякий спосіб проявили вони бодай в останнїм моментї доволї велику енергію, аби лишень приєднати собі собор і папу. Втопили в крови реакцію Жмудинів, нарештї вислали руського метрополїта до Констанції, що їх певно доволї труду коштувало, тим більше, що Русини en masse не були такими прихильниками унії, як їх у листах до собора ради доброго вражіня малювалось і за все тільки така незначна нагорода! З Русинами мабуть було доволї важко що небудь зачати, не то що їх приневолити до римської обедієнції. До Констанції вдалось, бачить ся, вислати тільки одного метрополїта з декільки василіянами. Нї один руський епископ не товаришив Цамвлакови на собор і цїкава се річ, яка вказує на се, що або зовсїм не приходили польські володарі перед руських епископів з пропозицією яких унїонних зносин з собором, або й стрінули на їх рішучу опозицію. Значить ся, могли собі польські володарі почислювати до не аби яких заслуг, що принайменше одного метрополїта намовили до поїздки в Констанцію хоч з унією, хоч без унії, та ще в часї доволї небезпечнім, бо як раз тодї розворушилась сильнїйше опозиція руських князїв, яка саме гаслом оборони руської віри від латинства приєднувала симпатії ширших мас народа. В короткім вже часї по виїздї Цамвлака до Констанції, на весну 1418 року, підняли навіть руські князї, Дашко Острожський і Олекса Нос, отвертий бунт та освободили ребельного Ягайлового брата Свидригайла з Кремінецького замка, де його вязнив Витовт вже від яких девяти лїт[2]). Революта була теж доволї грізна й стрічала симпатії висших і низших верстов литовських і руських[3]). Серед таких непевних часів вислав Витовт руського метрополїта на собор, хоч се могло розярити і так вже велике невдоволенє в краю і за такий подвиг не хотїли жертвувати польським володарям на соборі навіть мізерного Фалькенберґа, не то що якої уступки в некористь ордена. Важко прийшлось стерпіти Ягайлови й Витовтови цїле констанцьке фіско й авреоля апостольського вікаріяту ма-

---

[1]) Raynald, т. XVIII, ст. 11; Turgenev, т. I, ст. 117—119.

[2]) Lewicki, Powstanie, ст. 187—189.

[3]) Cod. ep. Vitoldi, № 766, ст. 404, № 824, ст. 440, № 999, ст. 548.

Digitized by Google

буть не злагодила завзятого гніву Ягайла ізза усіх невдач і нанесених йому Фалькенберґом обид[1]). А вже-ж скористали Поляки на соборі одну научку. Пізнали, як богато коштують всякі посередництва, й що вони вартні. Пособорове посередництво папи й цїсаря Жиґмонта в роках 1419 і 1420 не довело теж до нїчого. По тільки прикрих досьвідах оставалось до вибору, або нова боротьба з орденом, або мирне порозумінє без жадних посередництв. Нарештї теж прийшло до остаточного мира з орденом над озером Мелно у вересни 1422 року[2]). Сим робом покінчивсь великий спір з орденом без чужої інтервенції, без собора, папи і цїсаря. Ягайло й Витовт мали тепер свобідну руку. Не потреба їм було шукати симпатій в посередників тай не журили ся вже більше доконанєм своїх приречень, якими перше манили собор і папу. Забули розумієть ся й про унїю Русинів.

На диво перестали сї прославлені апостоли займати ся справою унії в моментї може й найпригіднїйшім для її нереведеня, а саме в часї, коли цар Мануїл II. загрожений знова Турками в роцї 1421 і 1422 вже переговорював справдї з папою Мартином V. ізза помочи проти Турків і унії усеї грецької церкви[3]). Не бачимо в сїм часї заходів польських володарів біля унії Русинів. Ягайло вислав тодї тільки звичайний ґратуляційний лист Мануїлови II., який годї зачислити до великих його заслуг в справі унії[4]). Окрім сього заговорив Ягайло про унїю в останнє з початку 1422 року, в листї до папи Мартина V., в якім змагав ся властиво відхилити від себе нові компромітуючі закиди, начеб-то охоронював тепер Гуситів й бажав здобути чеську корону. Попри се, вже тільки наче в скобках, доносить він ще папі сумну вістку про смерть руського метрополїта Григорія Цамблака[5]) й запевнює знова, що не покине раз розпочатого дїла унії[6]).

---

[1]) Długosz, т. XIII., ст. 218; — розлючений Ягайло завзяв ся на Фалькенберґа й хотїв далї домагати ся від папи „quatenus illum cum sua satyra ignibus decerneret".

[2]) Caro, op. cit., т. III., ст. 506—515.

[3]) Finlay, op. cit., т. III., ст. 488; Raynald, op. cit., т. XVIII., ст. 32.

[4]) Cod. ep. Vitoldi № 895, ст. 493.

[5]) Макарій, op. cit., т. IV., ст. 98—99 висловлює погляд, що Григорій Цамблак вмер в Київі 1419 року від зарази. Яцимирскій, Григорій Цамблакъ, Кіевъ 1906, змагаєть ся доказати, що Цамблак мусїв міґрувати по констанцькій крізї в Молдавію, де жив ще аж по рік 1439; Професор Грушевський, (op. cit., т. V., ст. 401—403), виступає проти сього погляду, вказуючи на згадану висше вістку Ягайла про смерть Цамблака.

[6]) Caro, Liber cancellariae St. Ciołek (Arch. f. ö. G.), т. 45 № 72, ст. 449.

Digitized by Google

Запевнене нещире, обчислене на успокоєнє папи, огірченого переговорами своїх апостольських вікарів з єретиками, гуситами ізза чеської корони! Не стрічаємо теж нїяких відповідних кроків польського правительства в справі унії. Властивий володар унїонної польської держави, великий князь Витовт, був поза політичними своїми мотивами зовсїм байдужний для релїгійних справ. Старенезний Ягайло оставав ся поки що під впливом Витовта, який надавав тон і напрямок полїтиці держави. Окрім сього не було жадної пекучої причини, яка-б заставляла подумати як небудь про унїю Русинів. Тому забули про неї фактично. Примирились навіть по смерти метрополїта Цамблака з московським Фотієм, якого Витовт прогнав перед декільки роками з литовсько-руських епархій. Скапітулювали на разї добровільно з щойно з трудом добутої самостійности литовсько-руської метрополії. Усе те факти, що вказують на значний зворот в полїтиці польських володарів. І справдї виринули тодї нові питаня і нові клопоти для їх державної полїтики.

У сферї внїшньої полїтики появились вигляди осягненя чеської корони, яку гусити пропонували в 1420 роцї зразу королеви Ягайлови, коли-ж сей про себе відмовив, великому князеви Витовтови[1]). Отсе й погіршило ще більш відносини з Римом і придбало усю ненависть цїсаря Жиґмонта. У внутрішній полїтиці знова розгоріла майже рівночасно боротьба о вплив на слабовільного старика Ягайла між всесильним Витовтом і польською канцелярією, яка від кінця 1422 року під новим талановитим канцлєром Збігнєвом Олесницьким і віцеканцлєром Станїславом Цьолком змагалась добути для себе й польської шляхти відповідну долю власти. Олесницький бажав теж всїми силами приєднати Ягайла для своєї польсько-національної полїтики, проти більш литовської, нїж польської полїтики великого князя. Отсе супірництво репрезентантів польського й литовського елєменту загострювалось сильно й розвинулось з годом-перегодом у небезпечну державну крізу, яка нарештї скінчилась третьою револьтою самого Витовта. В таких критичних часах нїкому й не могла прийти на думку справа унії Русинів, яку недавно порушили на соборі тільки з мусу у звязи з процесом ордена. Унїя не належала до ясно й поважно задуманих плянів анї слабоумного старика Ягайла, анї великого князя Витовта. Не бажали її нї Поляки, які не проявляли нїякого розуміня для компромісової

[1]) Palacky, Geschichte Böhmens, т. III., ст. 153—155.

Digitized by Google

унії зі схізматиками, ані нарештї й Русини. По констанцькім епізоді кинули ії просто до коша й ніколи не вертали радо до ії питаня.

Така була судьба невдачної унії Русинів на констанцькім соборі. Дальші ії періпетії пригадаємо коротко. Коротко тільки спинимо ся над пособоровою полїтикою Ягайла, Витовта й польської канцелярії, для доповненя нашого унїонного питаня часів констанцького собора. Про фльоренцьку унїю й берестейську прийдеть ся тільки згадати.

Кінцеві замітки про шанси руської унії по констанцькім соборі.

По констанцькім соборі зменшились шанси переведеня руської унії більше ніж коли небудь. По соборовім фяско з орденом, а вже-ж і з унією, перестали вже польські володарі вдавати релїгійних апостолів. Не то, що не журились такими церковними справами як унія та иньше, вони принизились задля інтересу навіть до переговорів з єретиками, з гуситами ізза чеської корони. Вправдї сам Ягайло не хотїв ії приймити але все таки не без його відома й дозволу запевнив їм Витовт свою протекцію й вислав до Праги свого кузина Жигмонта Корибута із значним віддїлом кінноти при кінци 1421 року[1]). Навіть у спілку з єретиками увійшли польські володарі. Се була теж провина більша, ніж тодїшнїй католицький сьвіт міг Ягайлови й Витовтови дарувати. Загальне обуренє піднялось в Европі. Не помагали дипльоматичні упімненя папи Мартина V. й застереженя цїсаря Жигмонта, якому загрожувала небезпека утрати Чех. Зносини з гуситами не перепинили ся. Від упімнень взяв ся нарештї роздратований Рим до погроз. Папські листи сього часу повні скарг, закидів і не-аби-яких погроз. В однім листї з 1422 року[2]) до Ягайла називають ся зносини з гуситами просто неімовірним злочином. Папа апелює до гідности апостольського вікара, яку щойно недавно дав Ягайлови, і грозить навіть cum rexillo crucis. А вже-ж був папа Мартин V. надто добрим дипльоматом, аби не знайти відповідного способу для вратованя ситуації. Рівно-

[1]) Caro, op. cit, т. III., ст. 527; Długosz, op. cit., т. XIII., ст. 266. 269, 271; Codex ep. Vitoldi, № 943, ст. 519.

[2]) Raynald, т. XVIII., ст. 47—48.

Digitized by Google

часно з погрозами Ягайлови й Витовтови висилав папа листи до польських епископів і польської шляхти з просьбою, аби відвели своїх володарів від компромітуючих гуситських зносин. Те саме зробив теж цїсар Жиґмонт[1]). І справді трафили там де треба. Звернули ся до польських станів, що й так вже не були вдоволені полїтикою великого князя Витовта, промовили до них в імя їх католицької віри проти гуситської приязни їх володарів. І що-йно під напором католицько-національної опозиції станів, якої репрезентантом на дворі Ягайла був канцлєр Збігнєв Олесницький, подав ся непостійний Ягайло на другий бік. Ягайло дав ся намовити до з'їзду з цїсарем Жиґмонтом в Кесмарку в марті 1423 року[2]) і обіцяв навіть відкликати висланого до Праги Витовтом князя Жиґмонта Корибута. Тільки отся зручна дипльоматія папи Мартина V. й цїсаря Жиґмонта, що з'уміли використати боротьбу ріжних полїтичних сил Польщі, відвернула задуману апостольськими вікарами окупацію Чех.

Як бачимо, здобула нарештї при нагоді отсеї чеської справи гору польська канцелярія понад дотеперішнїй вплив великого князя на Ягайла. Державна кріза була готова. Витовтови приходилось капітулювати із своєї майже необмеженої власти в користь репрезентації польських інтересів. Не була се одначе роля для нього. Колїзія була неминуча, тим більше, що король Ягайло все більше подавав ся на польську сторону, поки й не заволодїла ним зовсїм польська канцелярія. Ягайло піддав ся впливам польської шляхти особливо від часу, коли при кінци 1424 року вродивсь йому, тодї вже сїдому 76-лїтньому старикови, синок, наступник трону Володимир. Для короля Ягайла появилась нова мета, а саме змаганє забезпеченя синови наступництва трону. Ізза того збільшив ся знова вплив польської шляхти. Витовтови за те прийшлось вицофувати поволи із польських дїл й оглядатись на свою Литву. В Польщі нїчого не було йому робити. Несподїваний наступник трону помішав йому мабуть пляни. Надія здобутя для себе польської корони[3]) нараз пропала. В такій ситуації мусїла нарештї дозріти думка відлуки литовсько-руських земель від Польщі й основаня для себе самостійної держави з королївською короною, яку йому цїсар Жиґмонт обі-

---

[1]) Cod. ep Vitoldi, № 900, ст. 513.

[2]) Lewicki, Ein Blick in die Politik König Sigismunds gegen Polen (Archiv f. ö. Gesch.), 1886, т. 68, ст. 345.

[3]) Caro, т. III., ст. 402.

Digitized by Google

цяв в Кесмарку, ще в 1410 році. Тому то й опер ся великий князь в сих часах остаточного роздору з Поляками знова на Литовцях і Русинах, яких задля своїх раннїйших польських надій не в одно ігнорував. Завзято теж прямував тепер до своєї мети. Вже з початку 1429 року в місяци сїчни прийшло до з'їзду Витовта тай короля Ягайла й цїсаря Жиґмонта в Луцьку, де й постановлено справу коронації Витовта на порядок дневний. Заскочений Ягайло не противив ся зразу сьому замислови, поки нарештї не роз'яснили йому польські пани усеї небезпеки, яка може вийти для польської унїонної держави ізза сеї коронації Витовта. Поляки виступили против цїлого проєкту з усею енергією. Вживали всїх способів, аби Витовта відвернути від пляну коронації. В сїй небезпечній хвилї прийшли навіть на дуже цїкаву ідею абдикації короля Ягайла й коронації Витовта на польського короля, аби тільки охоронити державу перед роздїлом[1]). Сим робом апелювали мабуть Поляки зовсїм зручно до давнїйших, задушевних бажань Витовта, але все було за пізно. Унїонна держава вже розлїталась. І тільки несподївана, припадкова смерть великого князя Витовта 27 жовтня 1430 року[2]) вратувала її від неминучого упадку.

Отсї коротенько наведені полїтичні зміни з поконстанцьких часів аж по коронаційну крізу в Луцьку вплинули сильно на зміну полїтичних і церковних відносин Польщі до Русинів. По невдачі на соборі перестало польське правительство непокоїти Русинів унїєю з Римом. Вже в короткім часї одначе настала нова небезпека для Русинів, а саме від часу, коли польська канцелярія прийшла до впливу на короля Ягайла. Свою власть зазначила вона зараз новим унїверсалом Ягайла, оголошеним 1423 року, в якім поручаєть ся польському духовенству строго наглядати й карати мішані подружя між латинянами і схізматиками[3]). Польська канцелярія висказала сим документом відразу напрямок своєї полїтики на будуче. Напрямок, який не знав пощади для схізматиків, готовив тільки екстірпацію, загладу. Напрямок отсей не знав теж ідеї унії, яка рівнала ся в засадї добровільному взаїмному поєднаню, й тому не чуємо нїчого, аби польська канцелярія заговорила коли небудь в сих часах про унїю Русинів. Одно треба тільки замітити, що ся нетерпимість Польщі мала

---

[1]) Długosz, т. XIII., ст. 381.

[2]) Грушевський, т. IV., ст. 139.

[3]) Cod. ep. Vitoldi, № 1108 ad X 1423.

Digitized by Google

своє жерело не лише в католицькій девоції, вона випливала з національних шляхотських інтересів, з інтересу потолоченя руського народа, на якого землї простягала свої руки. Тому позбавляло польське правительство руський нарід в першій мірі його полїтичних прав, аби його згодом закріпостити. Тому наглядало так над мішаними подружями, аби польські кольонїсти не никнули у руських масах. Тому не бажало унії, яка повинна була принести повне зрівнанє Русинів, що до прав з Поляками. А вже-ж могла отся нетерпимість сьвяткувати тільки в межах доволї вже тодї придавленої Галичини. На всї руські землї не мала вже вона такого впливу, особливо від хвилї, коли ожив знова антагонїзм між польською шляхтою і великим князем Витовтом. Окрім сього натрафляв польський вплив в литовсько-руських землях на сильний опір самих Русинів, з яким по неволї мусїв ся числити. Опозиція Русинів росла теж безнастанно і вже в 1425 роцї приймила в дорошчичській і холмській землї на граници Мазовії грізнїйший характер. Як раз в сїм роцї підняли князї мазовецькі, одинокі ще февдальні пани корінної Польщі, револьту, викликану домаганєм польського правительства грошевих підмог на похід проти гуситів. До сеї револьти прилучили ся саме й невдоволені з польської полїтики Русини, як се можемо пізнати з одного листа Ягайла до Витовта про сойм в Сандомирі й остаточний голд князїв мазовецьких 8 вересня 1426 року, в якім згадуєть ся теж про Русинів, прохаючих короля Ягайла нарештї о прощенє[1]). З иньшого боку знова довідуємось про присутність руського метрополїта Фотія при отсїм голдї й про його конференцію з королем Ягайлом в справі якихось невідомих справ руської церкви[2]). Імовірно була ся присутність Фотія, коли годить ся суппоновати, у звязи із згаданим рухом західних Русинів. Імовірно розходилось о церковні гроші, які Русини, йдучи за приміром мазовецьких князїв, не хотїли платити на війну з гуситами. Що иньшого годї навіть припустити. А вже-ж мусїла доля Русинів рішучо полїпшити ся від хвилї, коли великий князь Витовт, опираючись на них, задумав віддїлити литовсько-руські землї від Польщі. З природи річи мусїв він стати їх прихильником й протектором їх церкви і віри. І справдї замітно

[1]) Caro, Liber cancellariae St. Ciołek (Arch. f. ö. Gesch.), № 105, ст. 500, ...„terrigene Russiae in magna multitudine ante solium nostrum venerunt et proni ante faciem nostram ceciderunt petentes, ut ipsi illum excessum quo“... і тут уживаєть ся фатально документ, оставляючи вільне поле до здогадів.

[2]) Długosz, т. XIII., ст. 359.

Digitized by Google

прихилив ся він в останніх лїтах свого житя до Русинів. Навіть тоді, коли йому приходилось надавати певні привілєї чужинцям католикам, як що, при основуваню міст з нїмецьким правом, виразно остерігав він, аби не наносити автохтонним Русинам жадної шкоди, анї кривди[1]). Через отсю протекцію Витовта піднялись Русини знова до давнїйшого переднього значіня в литовсько-руській державі й могли опісля по смерти Витовта ставляти сильнїйший опір наступам Польщі.

Наступи сї розпочались безпосередно по смерти Витовта. Польська шляхта, невдоволена з сього, що Ягайло назначив великим князем брата свого Свидригайла, по якім можна було сподївати ся продовженя Витовтової полїтики, бажала загорнути в свої руки бодай найгарнїйші руські землї, Волинь і Поділє. Без призволу, а може й відома Ягайла розпочала вона теж окупацію сих земель, стрінула одначе рішучий опір Свидригайла й Русинів[2]). Розпочалась війна, що лютїла сильно в полудневих руських провінціях й обхопила зразу навіть ширші верстви людности. Характер її був антипольський, антикатолицький[3]). Отсей опір Русинів був теж сильнїйший, нїж його Поляки могли одолїти. Війна проволїкалась без вигляду на скорий кінець. Як довго за Свидригайлом стояли руські маси, які бачили у новім великім князю оборонця своєї віри, так довго не могли числити Поляки на добрі висліди. Тому то була се перша й конечна річ, подбати про позбавленє Свидригайла підмоги руських мас. Треба було як небудь приєднати сї маси для себе. Приєднати-ж їх можна було тільки певними уступками, особливо-ж релїгійною толєранцією. І справдї вже в 1432 роцї обіцяли Поляки волинському дворяньству признати права католицької шляхти. Дотримали слова одначе що-йно в 1434 роцї, ізза зростаючої небезпеки із сторони Свидригайла. В сїм роцї отримало нарештї руське дворянство від польського правительства й нового великого князя Жиґмонта Кейстутовича, якого поставлено проти революціючого Свидригайла, грамоти з потвердженєм отсих прав[4]). Сим робом приєднали собі Поляки на разї хоч руське

[1]) Cod. ep. saeculi XV, т. III., № 5, ст. 503. Грамота для міста Більска з 1430 р. ...„Ruthenis antiquis ibidem et circumquaque residentibus in eorum metis et gadibus in nullo penitus dampnum vel preiudicium faciendo...“

[2]) Грушевський, т. IV„ 166—195.

[3]) Lewicki, Powstanie, ст. 230.

[4]) Czermak, Sprawa równouprawnienia schizmatyków i katolików na Litwie, (Rozpr. Akad. Umiejętności) Kraków 1903, т. 44, ст. 368, 374 і пр.

Digitized by Google

дворянство. Ізза схізматицької віри не повинні були Русини тратити своїх громадянських прав. До повні політичних прав не ставало Русинам, бодай на папері, ще тільки доступу до найвисших гідностий і урядів, що одначе могло болїти більше тільки руських князїв і руську магнатерію, яка теж ізза того до останнього диху тримала ся Свидригайла. Дворянству й низшим верствам руської суспільности отсе обмеженє вже так не діймало. Згадані грамоти зробили своє. Сила Свидригайла була підкопана. Цїлий повстанчий рух зменшив ся і дав ся згодом придушити. Тодїшнїй зворот Поляків до уступок і релїгійної толєранції поміг їм до остаточної побіди над Свидригайлом.

Цїкава річ при тім усїм, що польське правительство рішилось раз преції, поневолї до деякої толєранції зглядом руської віри, не заговорило тодї одначе зовсїм про унїю Русинів з Римом. А як раз тодї було доволї нагоди, аби її порушити, тому що тодїшний базельський собор вів вже від кінця 1433 року живі переговори з Царгородом про унїю усеї східної церкви[1]). Не стрічаємо при сих заходах одначе анї Поляків, анї їх апостольського короля Ягайла. Навпаки стрічаємо на базельськім соборі їх противника Свидригайла з проєктом унії Русинів. Здобував ся, бачить ся, хитрий князь на новий політичний маневр, аби хоч при помочи собора й папи скріпити свою ситуацію. Осталось одначе теж і з його боку тільки на самім проєктї, з якого не вийшло нїчого. І вже з початком 1435 року жалуєть ся Свидригайло в листах до собора й папи на зраду, яка затїялась в найблизшім його окруженю через інтригу нового литовсько-руського метрополїта Герасима. Свидригайло подає теж дуже замітну причину сеї зради. Герасим перейшов саме на сторону великого князя Жигмонта Кейстутовича й польського епископа у Вильнї задля якихось численних pacta et promissae, які йому дали у грамотах згаданий князь тай епископ[2]). На лихо тільки не подає нам Свидригайло змісту сих пактів і обіцянок. А вже-ж можемо з цїлою певностю приймити, що сї пакти могли бути тільки згаданими висше толєранційними едиктами в ко-

[1]) Hefele, т. VII., ст. 586–587.

[2]) Raczyński, Cod. dipl. 1845, ст. 364, „Cumque ergo ipse Metropolitus, cum eis convenisset sicuti informacionem a Sigismundo et Episcopo Vilnensi ipsi Rutheni acceperant datis pactis et promissis, preterea quod in proscriptionibus eorundem Sigismundi et Episcopi et aliorum expressa sunt, quas proscriptiones eciam eidem Metropolito assignarunt, ut nos et fideles nostros Catholicos iuxta formam et informationen sibi datam traderet utque perderet".

Digitized by Google

ристь схізматиків. Не даремно мабуть акцентує Свидригайло у своїх листах сю обставину, що зразу доконали на нїм і його вірних католицьких людях. Ясна річ, що Герасим покинув Свидригайла, який його змагав ся намовити до унії, тільки ізза приреченої Поляками толєранції й свободи схізматицької віри. Але все-ж стрічаємо польських істориків, які хочуть окружити метрополїта Герасима, що згинув в липни 1435 року на кострі, жертвою мести Свидригайла[1]), авреолею першого мученика за унію. Дивним дивом запевнюють вони, начеб-то Герасим зрадив Свидригайла тільки тому, що не бачив по його сторонї запоруки переведеня сеї унії й шукав її по сторонї Поляків[2]). Забувають тільки сї історики на одно, що тодїшнє польське правительство зовсїм не бажало унії, яка мусїла-б потягнути за собою повне рівноуправненє Русинів і воліло радше давати Русинам деякі уступки, з яких на разї сї останнї були вдоволені й не тужили за неясною ідеєю якоїсь там унії. Взагалї від часу констанцького собора, коли саме прийшлось польському правительству поневолї грати ролю прихильника унії Русинів, не бачимо нї Поляків, нї їх короля Ягайла, аж по останнї днї його житя в році 1434, при яких небудь заходах в справі руської унії. А вже-ж і пізнїйше в часї фльоренцького собора 1439 року, при нових переговорах про унію усеї грецької церкви не виступають Поляки апостолами унії. Метрополїт Ізидор, наступник Герасима, був однїським її агентом. Його становище одначе в справі унії являлось радше дїлом горячого грецького патріота, нїж виразом прихильности Русинів до унії. Поляки знова не то, що не одушевляли ся фльоренцькою унією, а вже-ж навіть змагались спаралїзувати Ізидорову агітацію серед Русинів[3]). Вигіднїйше було, бачить ся, польській магнатерії давати Русинам толєраційні едикти, які можна було при першій лїпшій безпечнїйшій нагодї навіть з'ігнорувати, нїж допустити Русинів через ворота унії до найвисших урядів держави, до повної рівноправности. Для Русинів значила унія з Римом ein Sprung ins Dunkle, для Поляків була вона з полїтичних зглядів не корисна. Тому нї одні, нї другі не одушевляли ся нею. Унія Русинів зникнула на довгий час з порядку дневного. А вже-ж згодом змінили ся відносини.

---

[1]) Лѣт. вел. князь. лит. (Уч. Зап. III. отд. Акад. Наукъ) ст. 52.

[2]) Smolka, Najdawniejsze pomniki dziejopisarstwa rusko-litewskiego (Pamiętnik Ak. Um.), Kraków 1890, т. VIII., ст. 18; Lewicki, Powstanie, ст. 371.

[3]) Lewicki, Unia ст. 215, 235.

Digitized by Google

Минула яка сотня лїт. На заходї піднялась нова хвиля релїгійної нетерпимости по триденцькій реформі й при агітаціях ордена єзуїтів та перелилась на Польщу. Усї толєраційні акти, які Русини з трудом здобули, стратили свою силу. Тодї підняли Поляки нарештї й самі справу унії на се, аби в її імя відобрати назад усї ті уступки, які коли небудь, у хвилях слабости, поробили в користь Русинів, схізматиків. Польща виповіла схізматицьким масам Русинів екстірпаційну війну, піднїмаючи тепер питанє унії. Отсе питанє мусїло нарештї стати un problème formidable рівно для Русинів, як і для Поляків[1]). Прокинулась довга, майже двовікова безупинна боротьба обох народів ізза сеї унії. Вислїдом її була руїна руcько-українського народа, з другого боку руїна польської держави й Поляків. Від берестейської унії з 1576 року, аж по новійшу добу зробила унія через цїле море крови тільки мінїмальні поступи. Великим дїлом називають Поляки нині отсю унію. А вже-ж була вона дїлом, але ми зачислимо його до сих непутнїх історичних починів, які Карляйль називає „not work but hinderance of work“, не дїло, тільки перепона дїла.

Відень, 5. вересня 1906.

[1]) Pierling, La Russie et le saint Siège, Paris 1896, ст. XVIII.

Digitized by Google

Ніч 27 червня 1909 року.

Спить темний степ. А баня сафірова
Заіскрилась метелицею зьвізд
І дивить ся, як мінить ся під нею
Земля огнями гóродів і міст...
Нараз із півдня ясність пречудова
На овид кинула ся барвною струєю —
Гей куля котить ся по небу серед зьвізд!

То мчить ридван з огнистого топазу,
А колеса його — блискучий хризонїт,
Вирують з шумом у нагальнім вітрі,
Аж блискавками бє за ними слїд —
Чотири смоки по углах алмазу
Махають крилами шістьома у повітрі
І гонять той ридван під сам зенїт...

Лице в одного смока — голова волова,
У другого вужа, у третього орла,
В четвертого, що кидав ясні стріли
Між крилами з під ясного чола —
Обнажена по лонє женщина чудова —
В руках мечі, а крила всїм горіли
Очима чорними розжареного скла...

Digitized by Google

Летить ридван сей, сяєво яснїє
Над ним якесь у тисяч барвних смуг,
В ридвані на престолї смараґдовім
Сидить мужів двох – кождий ясний дух,
В ногах їм куля ясна промінїє...
Один в жупанї синїм, другий в пурпуровім,
Над ними грає веселковий круг.

А один каже: Як шумить Полтава,
Туман з Варшави, з Неви йде обман...
А другий каже: Чуєш, Гордїєнку,
Як дух з Полтави йде на той туман...
— Там наша кров, Мазепо, наша слава
Встає з валяви, збудить нашу Неньку...
— Там днесь двістї лїт, як скошено наш лан!...

В сю мить ридван добіг зенїту бані
І станув. Смоки крила підняли,
А два мужі піддвигнули руками
Огненну кулю, наче два орли —
І жбурнули до зборяної твані,
А смоки брилянтовими мечами,
Ударили, аж блискавки пішли!...

І пирсла куля вдарена мечами
На мілїярди іскор — блиснула сьвітиль:
І засіяли в блиску гори, ріки, доли,
Міста і села на сто тисяч миль...
А іскри ті засипали огнями
Весь небосклін... і канули поволи
На цїлий край, як промініста пиль...

В ту дивну ніч на морі Украіни
У городах, в містах і селах блис нараз
У кождій хатї блиск... і всї чертоги
Пробіг якийсь огень, як іскра, як алмаз –
А всї у снї узріли предків тїни
Скровавлені... і всї зірвали ся на ноги
У всїх хатах від Сяну по Кавказ!...

Digitized by Google

ДР. ОСТАП ВОЛОЩАК.

Cytisus ruthenicus Fisch. Woł.

Як зветь ся — так спитав ся я себе — Cytisus, який я знаходив часто по моїм поворотї до Галичини 1885 р. в околиці Львова, особливо на краях лїсів і на межах на вапневій землї? Той Cytisus був, що правда, подібний до C. ratisbonnensis Schäffer, який я знав дуже добре з Долїшньої Австрії, одначе рішучо ріжнив ся від нього, хоч галицькі ботанїки їх ідентіфікували. Кнапп (Knapp) вчислив його в своїм творі „Про фльору Галичини і Буковини“ до C. supinus Crantz. Се поясняє тим, що галицькі ботанїки не знали добре C. ratisbonnensis та що Кнапп постягав давнїйше роди. Мій здоґад, що наша ростина повинна сягати дальше на схід, не був безосновний, і тому я звернув ся до гербаря краківської фізіографічної комісії. І дійсно ту знайшов я тойсам Cytisus, зібраний Анджейовським то під іменем C. ruthenicus Fisch., то під іменем C. biflorus L' Hezit. Тому, що C. biflorus був описаний, а C. ruthenicus був в „Index horti Petrop.“ p. 25 (1824) тільки по імени названий (як мене рішучо впевнював померший Кнапп, знаменитий знавець так східньо-европейської, як і взагалї ботанїчної лїтератури), — і тому що я наш Cytisus не міг ідентіфікувати з нїяким иньшим спорідненим, а крім того приймаючи, що наш Cytisus мусїв бути знаний так добре Фішерови, як і Анджейовському, дійшов я до висновку, що наш Cytisus мусить бути ростиною Фішера, і описав його в „Österr bot. Zeitschrift“ за май 1886. Щоби мати спромогу студіювати ще

Digitized by Google

докладнїйше ту ростину, взяв я собі насїнє з C. ratisbonnensis з його родинного місця і насїнє з C. ruthenicus з околиці Львова і з Медоборів (бо тамошню ростину вважали осібним родом, що одначе не годить ся з дїйсностю), і плекав оба сї роди побіч иньших споріднених родів довгі роки в моїм огородцї на полїтехнїцї, призначенім для дослїдів, порівнуючи з собою їх цьвіти. По більше як десятилїтній культурі тих ростин, що ще нинї є в моїм огородцї, я впевнив ся ще більше в моїм переконаню, що C. ruthenicus не є ідентичний з C. ratisbonnensis. Cytisus ruthenicus се ростина сильнїйша, висша, доходить до $1^1/_2$ m. висоти, росте просто; тільки наслїдком вигриженя або виломаня аж до коріня, як се дуже часто лучає ся в вільній природї, коли з долу виростають нові гони, може здавати ся, що він належить до ростин, що стелять ся по землї. Противно C. ratisbonnensis се ростина менше буйна, слабша, а його галузки стелять ся по землї. В цьвітї головно на хоруговцї видно ріжницю. У C. ruthenicus звужаєть ся платок хоруговки нагальнїйше до свойого держака і найбільша ширина платка лежить близше підстави, як у C. ratisbonnensis. Держак у C. ratisbonnensis, в порівнаню з його платками, є довший, як у C. ruthenicus. Насїня C. ruthenicus є взагалї трохи темнїйші і менші. Всї ті ріжниці були постійні. Одначе я знайшов C. ruthenicus в „Ascherson's Gräbners Synopsis“ т. VI. відд. 2, стр. 324; наведений як сіноніім до його var. vulgaris (= C. ratisbonnensis Schäffer), а C. ratisbonnensis (в розширенім значіню) побіч його var. biflorus. На понятє „роду“ можна мати ріжний погляд, та наш Cytisus є, як видко з що-йно наведених відріжняючих прикмет, відмінний так від C. ratisbonnensis, як і від C. biflorus, і через те повинен був бути в „Synopsis“ відріжнений як осібна відміна. Що те не стало ся, виходить з того, що автори „Synopsis“ не знали докладно наш Cytisus, так само як і не знали поданої мною в „Flor. pol. ex.“ під ч. 633. Pedicularis campestris, яку вони в своїй „Flora des nordostdeutschen Flachlandes“ 1898/9 втягнули під іменем var. Kaufmanni як сіноніім до Pedicularis commosa, альпейської ростини, покликуючи ся також на Блонського, який збирав мною подану ростину на Україні і причислював її до P. commosa, тодї коли я, бачучи P. commosa в Альпах, вважав її за P. campestris, бо вона видала ся не багато відмінна від P. campestris Gris. Schenk., яку я мав перед собою. І ту показуєть ся, що нїмецькі ботанїки не все добре відріжнювали східно-европейські ростини від західно-европейських, так як російські ботанїки не відріжнювали західно-европейських

Digitized by Google

від східно-европейських. Названа Pedicularris є ростиною, що належить до східно-европейської фльори, і так само добре дасть ся відріжнити, як і C. ruthenicus. З наведеного виходить, що споріднені з собою східно- і західно-европейські ростини треба відграничувати від себе докладнїйше, щоби не робити похибок.

Львів, 21/1 1907.

Digitized by Google

ІЛЬКО ПОПОВИЧ.

Поезія в техніці.

Коли перед соткою літ один італійський інжінєр висказав думку, що елєктричностю, якої придатности ще тоді не знали, можна-б сьвітити — названо се байкою, фантастичною видумкою і поезією. Відколи-ж здійснено отсю „видумку", нїхто мабуть не скаже, що елєктричне осьвітленє належить до мрій, має щось спільного з поезією. Воно й не диво, бо-ж цїлий образований сьвіт думає, що технїка не має нїчого спільного з поезією.

Я-ж думаю, що технїка містить в собі багато поезії. Щоби се доказати, вважаю потрібним здефінїювати поняте технїки і поезії. Хто займає ся технїкою або знає і розуміє її розвій, той пізнав мабуть, що відповісти на питанє, що таке технїка, річ не легка, а проста дефінїція не розкриє того непереглядного поля. Приймім отже, що технїка — то все те, що творам людського духа дає тїлесну форму. А що людська воля з людським духом майже ідентичні, а сей знов містить в собі несчислимість житєвих появ і можностий, то й технїка, мимо своєї звязи з матерією, має щось спільного з неограничимостю духового житя. А що се поезія? Поезія — се також безграничне поле для творчости людського духа; вона підносить нас понад сїру буденщину, вона лучить наші почуваня з появами внїшного сьвіта, вона відкриває нам силу духа в окружаючім нас тїлеснім сьвітї.

Не кождий дефінїює однаково понятє технїки і поезії, та все-ж хоч би й як та дефінїція випала, одно мусить кождий признати, а іменно: що як поезія, так і технїка розпоряджає силою появ, з яких неограничима дїяльність людського духа будує нові твори.

Digitized by Google

Тепер зістало ще питанє: де властиво знаходить ся поезія в технїцї? На се питанє є тільки одна відповідь: всюди. Всюди для того, хто її найде. Щоби її знайти, треба до сього вродженої здібности, якої не має кождий чоловік; вона не у всїх однаково розвинена. Сього розуміня поезії в технїцї бракує майже цїлому образованому сьвітови, ба навіть славні поети не добачують поезії в технїцї. Чи може, спитаємо себе, відріжняє ся поезія в технїцї чим небудь від звичайної поезії? Та-ж цїхою правдивої поезії є ідеї правди, добра і краси. Сї три ідеї мусять бути в добрій поезії, в поезії в правдивім значіню сього слова. Пригляньмо ся технїцї і спитаймо, чи може нема в технїцї сих трох головних прикмет поезії: ідеї правди, добра і краси, чи противить ся технїка поетичному чутю.

Чи технїка правдива? На се скажу, що нїяке званє не звязане так тїсно з природою, не мусить так числити ся з правилами природи і так бути приковане до дїйсности, як технїка. В технїцї усяке збоченє з дороги дїйсности, все, що минає ся з правдою, має лихі наслїдки. Лїкар може людий лїчити так, що лїк місто їх виздоровити, прискорює смерть; помимо того шанують його, бо не добачують його промахів. Кілько учених ширило через цїле своє житє слова правди та науки, а вкінцї показало ся, що їхнї слова правди та науки містили в собі не одну неправду. Голови правників та адвокатів часто вінчають лавровими вінцями за знамениту оборону неправди. А інжінєр, що тільки один однїський раз спротивить ся правилам механїки, може стати ся жертвою свого ще навіть недокінченого дїла. Технїка нерозривно звязана з віковічними правилами природи, тому вона й правдива.

Чи годить ся технїка з ідеєю добра? Наша праця стремить прецї тільки до того, щоби послужити людству. Годї приписувати нам вину, коли здобутків технїки не вихіснувано як слїд; в своїм розвитку служила вона все і служить людству.

Зістало нам ще одно питанє: чи технїка відповідає ідеї краси?

Що-ж таке краса взагалї? Красне все те, що нам безуслівно подобає ся. Щоби доказати, що вироби технїки відповідають вимогам естетики, возьмім приміром технїчні вибори, як грецьку амфору і римську урну. Кождий мабуть признасть красу форми і хосенність таких виробів. Їх краса лежить в тім, що вони зовсїм відповідають своїй цїли, я сказав-би відповідають несьвідомо, так як і природа находить найкрасші форми тодї, коли

Digitized by Google

Ap. Eve[illegible]

Digitized by Google

Digitized by Google

Др. Евген Кобринський.

Digitized by Google

Digitized by Google

безпосередно стремить до здійсненя своєї цїли. Тому-то найкрасші ті урни і амфори, які зроблено в формі яйця або чаші, бо-ж сї форми, взяті з природи, найлучше відповідають правилам механїки що до міцности і тривкости. Вони відповідають своїй задачі, огородити малою скількостю матеріялу можливо найбільше місце. Пригляньмо ся більш скомплїкованому виробови — машинї, що жиє своїм питомим житєм. Чи така машина відповідає ідеї краси? Признаю, що вироби з часу, коли технїка була в початках свого розвою, були звичайно не зовсїм красні. Тодї машини мали всякі непотрібні додатки та прикраси.

Зовсїм хибна є думка, що коли ми привикли до негарних виробів, то теперішні вважаємо гарними; але річ в тім, що з часом виробив ся смак і зрузумінє вірно осуджувати всякий виріб після його вартости що до краси. З поступом технїки виробив ся смак, краса стала випливом всього потрібного, значить випливом дїйсности без штучних примішок. Сей переворот впровадала в Англії машина Вітварта. Коли поглянемо на машину або льокомотиву, то завважаємо ріжний степень краси. Найкрасша машина є та, в якій внїшня форма в найзвичайнїйший спосіб виказує правила фізики та механїки і відповідає своїй цїли.

Щоби се відчути, потрібно фахового знаня, а зі знаня випливає мимохіть чутє. Там, де розходить ся о звісні вже річи, почутє повстає само, а при річах нашого модерного житя треба се чутє аж викликувати.

Отже виробам технїки не бракує ні ідеї правди, ні краси, ані добра, чому-ж би вони мали бути недоступними для поезії? В кождій галузи технїки знайдемо нині чинности, що вказують на поезію в технїці, пр.: праця гірника в землї, житє машин, пароходів, льокомотив і т. п.

Кілько-ж поезії лежить в льокомотиві, що з гуркотом наче вихор прорізує темряву ночи, перебігаючи землю наче-б для неї не істнували ні простір, ні час; в її скорих, але правильних рухах, в певнім і до призначеної мети зверненім поглядї її червоних очий, в мимовільнім походї возів, що з гуркотом і стукотом, але з несхибною левностю піддали ся, втїленій волї зелїза і сталї.

Придивім ся тепер дивам наших часів, коли технїки дали мертвій матерії силу і рух, за яким нам годї слїдити нашими змислами; соняшне сьвітло, ще в найдрібнїйшій частинї одної хвилї задержує образи дїйсности, і то так докладно і влучно, що й мистцеви годї лїпше; дріт, що в кількох хвилях обявляє

Digitized by Google

цїлому сьвітови наші думки; фоноґраф та ґрамофон, що повторяє нам зовсїм вірно голос давно вже помершої особи; силу води, яку можемо перемінити в сьвітло; сьвітло зьвізд оповідає нам, з яких матерій складають ся сьвіти вселенної — що-ж се все, що на нас так могучо впливає, що здаєть ся нам таким величавим, чи не видає ся воно нам наче казкою, таким неімовірним, чудним, неможливим? Чи-ж тепер сї колишні кавки, від коли стали дїйсностю, втратили вже питому їм поетичність?

Думаю, що те все, що я до тепер сказав, вистарчить на доказ, що в техніцї, в її виробах, її працї є багато поезії.

Вкінцї хочу вказати на те, де і хто находив в техніцї поезію. Перші були тутки малярі, а за ними йдуть різьбарі. На першому місцї згадаємо про образ Менцля „Das Walzwerk". Малярі часто шукали мотивів в техніцї і вказували нераз на трагіку нашого званя. І скульптура узнала модерну техніку і показує нам твори, що представляють відвагу, витревалість та відпорність як контраст до багатьох иньших творів, що з'ображують розкіш, слабі інстинкти і т. п. Коли мистець хоче представити здорову ще сторону модерного житя, то шукає мотивів до сього у техніцї. І музика найшла в техніцї частку для себе. Ґеній Рішард Ваґнер дослухав ся в важких ударах ковальських молотів музики і ужив їх як одного з мотивів в своїх героїчних казках операх.

Головно гарна лїтература занедбала плїдне поле модерної техніки. Иньші званя знаходили завсїгди своє рідне в красній лїтературі і майже кождому ремісникови поставлено памятник хоч би в одній книжцї. Нам звичайно нїчого не остало ся. В нашій українській лїтературі один Франко показав поезію в техніцї, описуючи в однім із дрібних малюнків, як парова машина пробудивши ся із сну спішить в далеку дорогу, даючи доказ, що бистре око і геніяльний дух може оживити навіть такий „мертвий" здобуток техніки. Ґетів Фавст закінчить житє як культурний інжінєр. Згадаю також про Шілєрову „Пісню про дзвін". Розекер, що модерну техніку вважає люксусом, таки находить в нїй багато поезії. Про поезію в техніцї писали також: М. М. Вебер: В домі Стіф'нз'на; — Ніч при льокомотиві; Штайнер: Образи з історії руху; Бірк: В бурі і в сьвітлї сонця; Попер: Фантазія одного реалїста; Інжінєр Ейт: Від плуга до машини; Кіплїнґ, Вітмен. Тим останнїм завдячую кілька думок, які тутки порушив; вони — се Англїцї, про яких говорять, що не мають смаку. Історія Кіплїнґа про Rangier — машину, яка спі-

Digitized by Google

шить на поміч ушкодженій льокомотиві поспішного потягу, або опис праці у внутрі пароходу підчас бурі на Атлянтійськім океані — се взірці поезії в техніці, які сьміло можемо поставити на рівні з Гомеровим описом Ахілевого щита. Далі маємо деякі місця в творах Золї, як „Жерміналь“ або „La bête humaine“; і ще кількох нїмецьких модернїстів. Бачимо, що поезії в техніці не оцїнено як слїд. Тому винні по части і ми, техніки, не тому, що нам не стає часу покланяти ся музї, а тому, що надто байдужно відносимо ся до неї. Нам треба передівсїм піддержувати запал і одушевленє до нашого званя, які потрібні в безконечній борбі за поступ і будучність людства.

Так, пора нам зробити конець безпідставним закидам, наче-б ми хотїли впровадити сьвіт в руки матеріялїзму. Про більш хибне зрозумінє нашої праці, наших стремлїнь годї нам і подумати. Бо цїль, яку ми хочемо осягнути, не менше величава як цїль, яку собі поставила поезія, значить:

Не служити матерії, але запанувати над нею, зробити її своїм слугою!

Чернівці, 1907 р.

Digitized by Google

ЯРОСЛАВ ГОРДИНСЬКИЙ.

Чорний хліб.

Недужий на ліжку ч. 12. порушив легенько устами. Високий, блїдий улан, що стояв біля нього з виразом безрадного милосердя на лиці, похилив ся над ним.

— Кажу-ж тобі, що лїкар занятий, мусиш почекати.

Молодий жовнїр отворив із трудом уста і вишептав ледви чутно:

— Не треба!

Лежав хвилину з примкненими очами. Опісля відхилив повіки і поглянув на улана. В його зорі було якесь нїме благанє. Із очий розлило ся воно по цїлому лиці й наче озарило його блїдість. Уланови здавало ся, що його за серце хватає.

— Камрате — почув він.

— Ти Андрію, лежи тихо, не говори нїчого, тобі не вільно, ще знова пустить ся кров устами.

— Нїчого, нїчого — перебив йому Андрій. — Але я тебе прошу, камрате, підведи мене троха.

— А де-ж у мене сила? — відмовив улан. Але в сій хвилї пригадав собі, що на салї самі тяжко недужі, які й не рухають ся з ліжок. Без слова узяв він легенько Андрія під плече і підвів його на подушку.

В подяку склонив Андрій голову й порушив нечутно губами. Його очі набрали дивнього блеску — аж уланови стало нїяково.

З трудом піднїс тепер Андрій одну руку й вийняв зпід подушки клунок. Лагідна усьмішка промайнула по його лиці і він став поволи розвязувати білу шматину.

Digitized by Google

— Чекай, де-ж ти можеш! — Улан узяв клунок, розвязав і не дивлячи ся в середину, віддав назад Андрієви.

Дріжачими руками, повільно, розгорнув Андрій платок і виймив невеличкий кусник чорного хліба. Піднїс його до уст, поставив собі на груди і вдивляв ся в нього з такою увагою, наче-б вложив цїле своє єство в той хліб. Поволи зникав ясний промінь із його лиця, його брови стали хмурити ся. Нечайно задріжали кутики його уст і з очий полили ся рісні сльози. Зразу великими каплями, опісля цїлими струями спливали вони по щоках, що тепер аж покрили ся темно-червоними пятнами й спадали на той кусник зісхлого хліба.

Улан довго дивив ся непорушно на Андрія. На його чолї насїдала якась хмара і він схилив понуро голову.

— Андрію, лиши — сказав він вкінцї. — А то й я був би розплакав ся... А жовнїрови не пристоїть... Лиши... доволї наших кривавих слїз, заки добудемо сей кусень хліба..

Його здусило щось за горло і він замовк — тільки стягнув сильно лице.

— Слухай, камрате — прошептав нараз Андрій, дивлячи ся мокрими від слїз очами на свойого товариша. — Я просив би тебе щось.

Улан піднїс на нього похмурий зір.

— Зроби менї се — благав Андрій дальше. — Як положать мене у труну, поклади коло мене сей кусник хліба.

Улан усїв на ліжку, бо його ноги стали нараз такі слабонькі як стеблинка. Відвернув лице, бо дивна сила давила йому груди й тиснула до очий сльози.

— Зробиш се? — питав благально Андрій.

— Та що бо ти, Андрію! — відмовив вкінци тремтячим голосом улан. — Говориш таке, що менї старому жовнїрови...

Андрій усьміхнув ся.

— Умру... умру... від тих маневрів — тямиш... я упав з гори... Цїле моє тїло каже менї, що вже всьому кінець... А ти зроби менї се.

А коли улан не міг здобути ся на слово, він говорив дальше.

— Бо бачиш, сей хліб, се дорога памятка для мене — від мами... Як виправляла мене, дала менї сей кусник хліба і сказала, оттак сказала, як тобі говорю: „Іди синку... моє благословенє тобі... а на дорогу візьми хоч сей кусник сухого хліба — Бог сьвідок, не має в мене більше нїчого". А голос її був такий тихий та ласкавий — а сльози не бачив я в неї... Чому вона не

Digitized by Google

плакала? Та вона любила мене так дуже... Я був її одинокою підпорою... бо старший брат...

Він відвернув голову, наче не хотів думати про старшого брата. Улан слухав тих слів, підперши лице руками. Потім підніс голову і говорив із якоюсь дивною строгістю в голосі:

— І ти думаєш, що се мала памятка?... Хліб... А знаєш, кілько то нашої крови в сьому чорному хлібі?

— Я так ховав сей хліб — говорив дальше Андрій, мов не чув уланових слів — куда не поступив ся, носив його при собі, бо той хліб нагадував менї все мою бідну маму. Знаєш, камрате, кілько разів молив ся я до того хліба — менї здаєть ся, що я розмовляю із своєю мамою... що бачу її лице, яке плаче за мною — без слїз!...

— То гарний хорий! — почув ся нараз над ними голос.

Оба жовнїрі здрігнули ся. Над ними стояв лїкар.

— То він так умирає?! — говорив він гнївно. — Кличете мене конче до нього, а він ту собі серед веселої балачки заїдає... Та певно, як наїш ся такого тяжкого хлїба!

Улан випрямив ся як струна і осьмілив ся промовити.

— Прошу пана доктора, той хліб...

— Мовчати! А ти вже забув послух для старшини? Покажи ту той хліб! — додав він, звертаючись до Андрія.

Андрій зробив зразу рух, як би хотів віддавати хлїб, та миттю поглянув на лїкаря благальним зором і притиснув сильнїйше хліб до грудий.

— Пане доктор, то... па... мятка...

— Що?! Що?! — скрикнув лїкар. — Приказ: віддати і нема що більше говорити.

В тій хвилї стала ся річ, якої лїкар певно не надіяв ся. Андрій поглянув хмарним зором на лїкаря і — сховав хліб скорим рухом під подушку. Лїкар почервонїв.

— Пане доктор - промовив можливо голосно з насьмішкою в голосї Андрій. — Вашим приказам кінець! Я іду там... де ваші прикази і субординація... не зна... чать... нїчого...

Він не докінчив. Щось давило його в грудях.

— Служба! — крикнув лїкар. — Відобрати спід подушки хлїб!

Прибіг санїтет і сповнив приказ лїкаря. Андрій не ворушив ся, він тільки дивив ся дивним, ненависти повним зором на лїкаря. Нараз отворив широко уста, а струя крови бухнула

Digitized by Google

на подушку й обляла кусень чорного хлїба, що його витягав як раз санїтет.

— — — — — — — — — — — — — — — — —

У кістниці військового шпиталя горять сьвічки і кидають своє тихе сьвітло на жовту труну, що стоїть між ними. Із труни виглядає лице молодого жовнїра — якось грізно глядить воно в своїй мертвотї перед себе. Куди воно дивить ся? Чи може виглядає бідної мами?

А може жде хоч камрата з чорним хлїбом?...

Нїкого не має довкруги — тільки вогкі стїни плачуть.

Коломия, 11. I. 1906.

Digitized by Google

НАПОЛЄОН.

(1812).

Безмежне поле,
Повне тїл,
Зітхання, слїз і крови, —
Міль'йони серць
В останнє бє,
Вже чутно круків змови.

В темряві тихо
Смерть іде,
Пів сьвіта там конає,
А чорна ніч
Мовчить, мовчить,
Лиш кров журчить...

А він,
Демон борнї,
Сидить без слова, без утоми,
У темну даль
Свій зір впялив,
Як два дрімучі громи.

Digitized by Google

ДР. ЕВГЕН ОЗАРКЕВИЧ,

лїкар і директор „Народної Лїчниці“ у Львові, ур. 1861 р. в селї Белелуї (пов. Снятин), як наймолодший син бувшого довголїтнього посла о. Івана Озаркевича, пароха в Белелуї, а пізнїйше в Болехові. Низших 5 кляс гімн. кінчив в Чернівцях, а до 6-тої перейшов до акад. гімн. до Львова, (яка тодї що-йно стала українською), щоби збільшити там мале число учеників. Уже в гімназії належав до перших сьвідомих Українців (а було їх зразу лише 4 на цїлу клясу), редагував лїтографовану часопись „Улий“ писав дещо з белєтристики і печатав по часописях. Відтак покинув писанє і під впливом Франка взяв ся до читаня поважних научних творів. Будучи в 8-ій клясї належав до комітету, що видавав „Дрібну бібліотеку“, під редакцією Франка. В 1879 р. в осени прийшов на унїверситет до Відня і вступив до тов. „Сїч“, де відразу став одним з найвизначнїйших членів. Попри фахові лїкарські студії працював много в товаристві, був рікрічно видїловим (перейшовши всї уряди), читав відчити і був душею товариського житя, до чого давав йому квалїфікації його незрівнаний гумор, закрашений сатирично-полїтичним підкладом (писав тодї також до „Зеркала“ у Львові). По скінченю медицини зістав 4 роки як лїкар у Відні, відтак покликали його до Боснії, а вернувши звідтам осїв в Галичині, де зразу практикував на провінції, беручи дуже живий удїл в народнім житю (заложив тов. „Міщанську Бесїду“ в Стрию, з'органїзував полїтично повіт Долина і т. д.). Відтак, задумавши більше працювати науково, вернув назад до Відня, де працював по ріжних клїнїках і переніс ся 1898 р. на клїнїку внутрішних недуг до Львова як помічний лїкар. Від того часу живе стало у Львові. Тут розпо-

Digitized by Google

чав науково-фахову діяльність на лїкарськім поли, беручи живу участь в видавництвах Наукового тов. ім. Шевченка в „Збірнику“ природничо-лїкарської секції. За свої праці зістав іменований дїйсним членом товариства і до тепер єсть заступником директора математично - природничо - лїкарської секції того ж Товариства. Виступивши по 4 роках з клїнїки, вступив до головного шпиталю у Львові, (де заступав прімаря), а щоби мати дальше поле до успішної праці, і то на основі національній, задумав заложити власну руську полїклїнїку і дїйсно перевів сей плян в житє, основавши в 1903 році „Народну лїчницю“ у Львові. Від її заснованя є в нїй першим і постійним директором, а до проводу такої інституції має по при наукову ще і санїтарну-урядову кваліфікацію, зложивши в своїм часі фізикатський іспит. Крім того є дїяльний також по иньших товариствах, головно в „Просьвітї“, як член Головного Видїлу, по читальнях у Львові, де часто читає відчити, і в полїтичнім житю бере також участь як член „Народного комітету“ і полїтичний орґанїзатор міста Львова. При послїдних виборах до Державної Ради поставили його Українці у Львові чисельним кандидатом з цїлого міста, і дїйсно одержав несподївано велике число голосів, хоч з гори було звісно, що вибір був неможливий.

Друком видав такі наукові твори:

1) Про переміну матерії (Збірник матем.-прир.-лїк. секції Наук. Тов. ім. Шевченка).

2) Досліди над пропасницею (malaria) (ibid.).

3) Про уробілїнну жовтїльницю (ibid).

4) Stoffwechsel bei abnehmendem und zunehmendem Ascites (Berlin, Boas in Archiv für Verdauungskrankheiten).

5) Термінольоґія лїкарська (уміщена в 6-ти випусках мат.-прир.-лїк. Збірника Наук. Тов. ім. Шевченка).

Над лїкарською термінольоґією працює від багатьох лїт і має вже майже скінчений матеріял до повного виданя українсько-лїкарської термінольоґії осібною книжкою. Крім сих праць написав много наукових, фахових рецензій (около 130); вони уміщені також в Збірнику тов. Шевченка і деякі в нїмецьких лїкарських часописях.

Останнїми роками пише богато з лїкарських наук по популярних українських видавництвах. Ті розвідки визначують ся дуже живим представленєм і справді популярним тоном, так що нарід читає їх незвичайно радо. Найважнїйші такі праці є:

Digitized by Google

1) „Порадник лїкарський“ і „Переписка лїкарська“, популярні статї з медицини і гігієни, і переписка з хорими. Друкує ся постійно в популярній часописи „Свобода“, що тижня; до тепер вийшло 151 розвідок і переписок.

2) В видавництвах Тов. „Просьвіти“, крім дрібних уміщених в „Письмі з Просьвіти“, важнійші: 1) Скритий ворог (дещо з бактеріольогії), 2) Про гостець (калєндар на рік 1908).

Окрім того учить в українській мові в жіночій учительській семінарії „Соматольогію і гігієну“ як доцент, і є екземінатором з науки „Про першу поміч в наглих випадках“ при іспитовій комісії для начальників пожарних сторожий, іменований краєвим Видїлом. Удержує ся виключно з лїкарської практики як спеціялїст внутрішних недуг.

Digitized by Google

СМЕРТЬ ГАТФИ.

Виїмок з перекладу поеми Ю. Словацького.

...Молода була у мене! вродлива!
Втїшна, як брала — під жар мої скранї
Вхолоджувати в лелїйні долонї,
Коли зробивши снїжні шовкоткані,
Довкола кедру снувалась бжолою,
Все роботяща в безлюднім вигонї.
Глянь! і той пояс лискучий дугою
Ткала що вечір, то сонїчним ранком —
І так злотистим волоссєм-серпанком
Зір прислоняла, що зрів я на неї
Мов би на рожі крізь сонце і сльози.
Те було сонце хатини моєї!
Вона, мов ангел-хранитель в день грози,
І немовлятко в колисцї горнула --
І бігла, де лиш ридання зачула.
І всї удари в батьків орюмала,
Всї сльози наші — на коси узяла.
Десять днїв-ночий пройшло так помалу,
Що смерть могла вже до зьвізд відлетїти,
Вже других десять у вічність запало —
І всїм нам стала надїя зоріти...
Втихло по дїтях велике риданнє,
Трицяте ми налїчили сьвітаннє.
Вкінци я памяти збув ся в знесилю
І в ніч поклавшись заснув я на хвилю.

Digitized by Google

У снї, сповиті в імлистій заслонї,
В наметї взрів я усопші дві донї.
Прийшли, за руки узяли ся обі
І привитавши мене миром в гробі,
Пішли, очима сумними сьвітючі,
Витати дїти, в намітї дрімучі.
Йшли тихо, звільна, схиляли ся низько
В мамине ложе, в дитячу колиску;
Відтак, на мою найменшу дївчину
Обі долоню поставили сину!
І серед крику на вмерлих і клятви
Буджусь і кличу; Гатфе! моя Гатфе!
Пташкою тихо прийшла по коверцї
І обіймила мене раменами;
Так я повидів, що Гафте між нами,
Чуючи серце, як бєть ся на серцї.
Та грім назавтрі прийшов загреміти —
Доня!!! — на віщо даремне жалїти?
І сю дитину чума менї взяла!
Менї і ся на руках умирала!
Тямлю одну найстрашнїйшу хвилину —
Як страсти муку завдали завзяту,
Залебедїла: ратуй мене, тату!
Усточка мала як рожа, червонї,
Що розцьвітає у сонїчну днину.
І так умерла, що смерть тої донї
Пошматувала ще серце роздерте —
А красна стала, як ангел, по смерти!
Знов наді мною прийшла небораком
Сторожа плакать, віднять в мене тїло.
І неоглядні закинули гаком —
Гак пав на грудь їй тверду, снїжнобілу...
І тут — бодай же як я не померли! —
Тут на очах моїх Гатфе роздерли.
Сам Бог їм сего во вік не забуде!
Занїс я, й Гатфи нема — і не буде!...

Мати на грудях долонї зложила
І непорушно три днї так сидїла
В углї намету, пожовкла як глина.
Змарнїла й зблїдла маленька дитина,

Digitized by Google

Бо в грудях маминих корму не стало,
Що дня в колисці так ревне ридало.
Пустиня — дітий ти не маєш в могилі!
Золотом грає тобі у сій хвилі?
Може здаєть ся весела і ясна?
Для мене пеклом та пустир нещасна!
Отсим роздоллєм повз піскові купи
Тягнено синї дітий моїх трупи.
А там на згірю, де море гуляє,
Шумить для тебе — менї завиває;
А коли беріг без гніву полоче,
Для мене плаче, тобі лиш журкоче.
Коли смеркала вечірна година,
Що днини чув я пісні муезина:
Наче тронутий моєю судьбою
Став він молитись сумною мольбою;
Кликав зі свого піскового стога
Батькови мертвих — про величність Бога.
О! коль же славен во вишнїх ти, Алла!
Сьвят землетрясью, що гори зрівнала,
Шумом пожежі, що в прах обертає
Городи, мором, що дїти вбиває
І не лишає невістї отроків.
О! Акбар Аллаг! Бог велий пророків!
. . . . . .

Digitized by Google

ОСИП ТУРЯНСЬКИЙ.

КУРКА.

(З українського житя на Волині).

Іван доклепував косу, як прийшов до нього сусїд Михайло і, побалакавши коротко про погоду та косовицю, сказав:

„Куме, Памбі дав менї клопіт".

„Ов, так скоро! А хлопець чи дївчина?" питав Іван.

Михайло махнув рукою. „Чи се не всьо одно? Клопіт тай годї".

„Правду кажете. Нинї хлоп сам не має що їсти, а тут дїти йому як миші множать ся".

„От бачите, треба дитину охрестити, а у мене нема курки для попа. Не схоче охрестити, як курки не дістане".

В сїй хвилї надійшла Іванова жінка і дізнавшись про сусїдів клопіт, сказала:

„Я вам позичу курки, але по правдї сказати, мої кури ще дуже молоді і що-йно десь тими днями почнуть нести ся, то бачите, менї не жаль курки, але її яєць".

„Та що тобі, стара, жалувати курки?" обізвав ся Іван.

„Та-ж я кажу, менї тілько яєць жаль, а курки нї".

„Воно так є" — поясняв Михайло — „як не буде курки, то й не буде яєць. Але я не прийшов до вас за куркою. Знаєте, Іване, я міркую, чи не обійшло-б ся то якось без курки. Я бодай би заплатив попови пізнїйше, бо тепер гроший Біг має".

„Хиба ви не знаєте нашого попа?" казав Іван. „Курка йому мусить бути. Але чекайте, як піп схоче конечно, то я йому курку дам. Та буду мусїв насамперед з ним побалакати".

Digitized by Google

Михайло засьміяв ся:

„О, вже то з нашим попом нїхто так не уміє розмовити ся, як ви. Але, розумієть ся, будете кумом дитинї“.

Куми чекали з дитиною в сїнях парохії на панотця. Піп побачив їх ще на дорозї крізь вікно, але велїв їм умисне довше ждати на себе, бо як би се виглядало, як би піп з хлопами панькав ся! Іван стояв на передї. По якімсь часї відчинив піп двері і закликав голосом, в якім пробивалась повага і строгість:

„Ходїть сюди!“

Куми ввійшли в середину і стали цїлувати попа в руку, яка відбирала з мужицьких уст свою належність так складно, наче-б мала власний розум і була зовсїм независима від попа. Бо між тим, як попова рука виловлювала поцїлунки, піп сам мав зовсїм иньше занятє. Він мишкував своїми досьвідними очима по кумах і відразу пізнав, що тут не всьо в порядку, бо для нього щось бракує: ні в одного кума не визирала спід пахи, як звичайно, ні голова ні хвіст курки.

Піп стратив рівновагу, але якось годї було ізза курки відразу підносити крик. В першій хвилї не знав що почати, відтак став ходити по покою.

Тимчасом Іван слїдив кождий рух попа і кождий вираз його лиця та думав:

„Єгомостеви певно влїзла в голову курка тай анї руш вилїзти... Досить з мене дурний хлоп, але треба менї прикинути ся ще дурнїйшим... Се не аби-яка історія“...

Вкінци піп став, з руками в кишенї, напроти Івана і запитав спокійно, але грізно:

„Ба, з чим ви до мене прийшли? З порожнїми руками?“

Іван закашляв покірно:

„Ми, панотче, з дитиною, з дитиною“...

Піп крикнув грізнїйше:

„Як? З голою дититою?“

„Воно, маленьке, в пеленках“...

„Ти дурень!“ крикнув піп з обуренєм.

„Я знаю, отче! Один Господь на небі мудрий“, сказав Іван, глянувши побожно на стелю.

Піп гонив тепер по покою дуже неспокійно; по кількох хвилях запитав знов голосом, в якім було слїдно гнїв, здивованє і благаючий тон:

Digitized by Google

„Бійте ся Бога, люди! Чи ви справді не знаєте, що до хрестин конечно потрібне?“

„А чому-ж би ми не мали знати?“

Попови аж лекше стало від тих слів і він запитав живо:

„А що?“

„Дитина“, відповів спокійно Іван.

Піп ударив ся руками об поли і крикнув:

„Ну, такого півголовка я ще не видів!“

„Що-ж я тому винен, що Господь мене вкоротив на розумі?“ сказав Іван жалісно.

„Отже ви не знаєте, що до хрестин потрібне?“ кричав розпучливо піп.

Куми, намовлені заздалегідь Іваном, відповіли:

„Не знаємо, отче“.

Піп приложив майже свої уста до Іванового уха і крикнув голосом, що подобав на іржанє раненого коня:

„Курка, курка, дурню!“

На те сказав Іван, удаючи дуже здивованого:

„Що-ж я, отче, винен тому, що Михайлиха уродила дитину, а не курку“...

Тепер піп кричав, не вяжучись нїчим, бо чув, що чим лїпше кричати-ме, тим лекше йому буде:

„А ти сякий такий! Чи тебе чорт опутав? Не вже-ж ти не знаєш того сьвятого звичаю, що наказує до хрестин принести курку? Не знаєш, що всї побожні христіяни так роблять? А ви чому сього не зробили? Не знаєте того? А де-ж ви виросли? В лїсї? Ви не думайте собі може, що я курки для себе хочу. То є жертва, розумієте? А кожда жертва Богу мила“.

„Прошу панотця“, питав Іван, „ви кажете, що курка не для вас, лиш для Бога. А чому-ж ми мусимо курку вам давати? Я для Господа милосерного нїчого не жалую. Бог менї дав курку, Бог може менї її взяти“.

„Іване, Іване, з тебе біс говорить. Ти мусїв безбожні книжки читати“.

„Отче, я темний мужик, нї нумера не розберу. Де менї до книжок, де, де!“

„Ну, то можеш бути ще спасений. Але отям ся і покай ся! Лети скоро за куркою, а я тимчасом дитину охрещу“.

Як раз, коли піп кінчив хрестити дитину, надійшов Іван з куркою. Попови вона, бачить ся, подобалась, бо сказав: „Так і повинно бути“, і велїв її відставити до кухнї.

Digitized by Google

Коли куми були вже кількасот кроків за плебанією, дігнала їх панотцева служниця і, задихана, злебеділа:

„Дядьку Іване, казали єгомосць, щоб ви сейчас вернули до них".

Іван велів прочим кумам іти спокійно домів, а сам думав, вертаючи до попа:

„Піп охрестив дитину, а тепер, бачить ся, схоче і мене старого охрестити. Е, не такий мене піп хрестив".

Коли Іван прийшов до канцелярії, піп крикнув до нього мов несамовитий:

„А ти голодранцю один! Сповідай ся менї сейчас, бо земля під тобою розступить ся".

„Чому, панотче, так нагло? Та-ж я цїлком здоров"...

„Клякай і сповідай ся, грішнику лукавий!"

І Іван сповідав ся. Але попа цїкавили лиш ті гріхи, яких Іван допустив ся від хвилї, коли пішов по курку до хрестин. Про се мусїв він докладно розказати і оповідав ось як:

„Як панотець казали менї іти по курку, то я вийшов на двір тай так собі міркую: Панотець правду кажуть, то значить, без курки хрестини не важні. А чому не важні? Тому, бо панотець потребують курки і Господь також! Панотець потребують курчиного тїла, а Богови хотїли-б відступити курчину душу. Так міркую і йду, аж тут нараз чую: кудкудак, кудкудак. Дивлю ся, а на панотцевім подвірю цїла хмара курий. І чую, що хтось, нїби ангел хранитель, промовляє до мене: Іване, гляди, щоб не спізнив ся, бо хрестини будуть неважні. Твоя хата далеко, заки зайдеш, заки назад прийдеш, то всьо буде за дармо. Що-ж менї було робити? Я взяв тай зловив одну курку, ну і тепер, Богу дякувати хрестини вже важні".

„А ти злодію, ти антихристе", кричав піп, „адже ти повинен був принести менї свою власну курку!"

„Мою власну?" дивував ся Іван. „А звідки-ж менї се знати? Панотець менї сього не сказали".

„Щезай менї на чотири вітри, ти безбожнику лукавий! Як би я мав у селї кілька таких птиць, як ти, то не лишило-б ся менї нїчого, тілько обголити зовсїм свою голову і піти до дому божевільних".

Digitized by Google

ДР. АНТІН БОРИС.

Ж И Т Є.[1]

В наівнім природнім стані видавало ся чоловікови всьо, що його окружало, оживленим, видавало ся центром сил, які находив у собі. Се було природним випливом його нахилу до антропоморфізму. Одначе ріжниця між живими а неживими творами природи скоро мусїла впасти йому в око. Щоденні спостереженя спонукали його до застанови, збидили в нїм його гін пізнаня і він почав порівнувати ріжні твори природи між собою та шукати за прінціпом житя, за останньою причиною житєвих появ. Смерть живих єств підсунула йому здогад про істнованє метафізичного єства, як жерела житя. Так повстало понятє душі. „Живі твори природи через те тільки виявляють житє, що в них поселила ся душа; коли вона їх покине, то вони й перестають жити", — так він собі міркував, винайшовши прінціп житя. Піднїмаючи ся у своїм духовім розвою що раз висше понад звірята, почав чоловік поволи тільки себе уважати посїдачем душі, а звірятам лишив низший рід душі, спорідненої, що правда, з його душею.

Наука, у якій — що так скажемо — теоретичний елємент людського духа шукав свойого заспокоєня, вийшла від звичайного погляду; і вона приймила душу за прінціп житя. Той прінціп довго удержував ся в науцї, хотяй часто виступав в иньших формах, перемінював їх. Пр. ще до недавна говорило ся про т. зв. „житєву силу". Вкінцї, коли пізнано орґанїзми докладнїйше, і „житєва сила" стала непотрібна до виясненя житєвих появ;

[1]) Термінольоґію лишаємо на бажанє ш. автора без зміни. — *Ред.*

Digitized by Google

вона стала тільки поетичним виразом. Натомість показала ся можливість поясняти житєві появи при помочи законів, що панують в неживій, неорганїчній природї. І коли ще не всї ті появи представляють ся нам фізикальними чи хемічними процесами, то причина сього в тім, що т. зв. жива субстанція ще не докладно розслїджена.

Хемічні і фізикальні процеси поясняємо через зведенє їх на рух атомів. Коли житєві появи зводимо на фізикальні і хемічні процеси, то мусять вони, як такі процеси, також дати ся звести на рух атомів. Та тим ми нїяк не можемо вдоволити ся. Психічні появи, які також мусимо причислити до житєвих появ, не дадуть ся звести на рух атомів; з руху атомів нїяк не можна вивести сьвідомости. Се приноволює нас застановити ся над тим, що се атом або взагалї матерія; се повинно нам вказати дорогу, на якій можна дійти до розвязаня нашого проблєму. А поки-що, доки не займемо ся психічними появами, можемо виясненє житєвих появ обмежити до зведеня їх на рух атомів, чи їх получень. Та насамперед кинемо оком на субстрат, на якім житє проявляєть ся.

Жива субстанція представляєть ся нам з'індівідуалїзована. А що орґанїзми — так називаємо живі індівідуа — або зложені з комірок[1]) (многокоміркові орґанїзми), або самі є комірками (однокоміркові орґанїзми), то мусимо передівсїм звернути увагу на комірку, як елєментарний орґанїзм. Кожда комірка складаєть ся з двох головних частий: з протоплязми і ядра; иньші складові части комірок не подибують ся загально. Протоплязма, у своїй головній масї плинна, являєть ся нам часто безструктурна, або має структуру піни чи пчільних плястрів. Серед сеї плинної головної маси протоплязми подибують ся сформовані елєменти, яких одначе не знаходимо в кождій комірцї. До сих сформованих, часто в протоплязмі розкинених, елєментів належать: тїльця зелені (Chlorophyll), плинні краплини, зеренця крохмалю, ґлїкоґену, тїльця товщу, бактерії і иньші однокоміркові орґанїзми, нестравлені останки поживних тїл і т. и. – Ядро лежить

[1]) Вправдї слово „клїтина", яке я заступив словом „комірка", вже потрохи закорінило ся, та на се я не міг зважати. „Клїтина", се нїчо, як клїтка; задля того се слово нїяк не відповідає тому понятю, яке воно репрезентує. „Комірка" слово у нас далеко більше розширене; воно спільне і деяким иньшим мовам (з незначними перемінами). Та й „комірка" відповідає словам: cellula, Zelle. — *Автор.*

Digitized by Google

серед протоплязми. Його структура нагадує структуру протоплязми. Важною складовою частю ядра є хроматична субстанція.

Хемічна аналїза живої субстанції не відкрила у ній нїякого нового елємету — крім тих, які подибуємо в неорганїчних тїлах. На увагу заслугує і факт, що в субстанції орґанїзмів можна постійно знайти ледви 12 хемічних елємептів. В живій субстанції вяжуть ся деякі хемічні елємепти в такі полученя, яких в неорганїчній природї не можна подибати. Три головні ґрупи хемічних тїл, а то: білковини, углеводани (крохмаль, цукор і и.) і товщі відріжняють живу субстанцію від субстанції неорганїчних тїл. З тих подибують ся білковини загально в кождій комірці, і то так в протоплязмі, як і ядрі; вони творять головну масу протоплязми, а ядро здаєть ся тільки з них зложене. Углеводанів і товщів в ядрі до тепер не знайдено; їх осїдком є отже протоплязма. В живій субстанції є богато і неорганїчних частий, як вода, соли і и.

Так отже субстанція, з якою звязані житєві появи, є з'індівідуалїзована, з'орґанїзована (структура протоплязми і ядра), а під хемічним зглядом відмінна від неорганїчної субстанції; задля її житєвих прояв називаємо її живою. Житєві появи зложених (многокомірковых) орґанїзмів є скомпліковані. Вони є результатом дїяльности поодиноких комірок: робота зложених орґанїзмів відбуваєть ся в їх поодиноких комірках. Тому нас обходять передівсїм елємептарні житєві появи: вони легко вияснюють нам житєві появи зложених орґанїзмів. Елємептарні житєві появи, в яких обявляєть ся житє живої субстанції, дїлять ся на три ґрупи: виміна матерії, переміна енергії і переміна форми. Переміна енергії і переміна форми тїсно злучені з виміною матерії; тому придивимо ся насамперед вимінї матерії.

Жива субстанція в комірках розпадаєть ся без перестанку наслїдком дїланя ріжних впливів, яких жерелом є зовнїшний сьвіт. Богато продуктів розпаду, якому підлягає жива субстанція, виходять із комірок на зовні. Щоби жива субстанція могла удержати ся при житю, мусить до неї напливати пожива для покритя страт. Пожива се будівляний матеріял, з якого жива субстанція будує своє власне тїло, який служить живій субстанції для її віднови. До внутрішньої будови, яка відбуваєть ся в живій субстанції, потрібують не всї орґанїзми однакової поживи. Всї зелені ростини беруть до будови своєї живої субстанції неорганїчні тїла, і то прості хемічні полученя, як соли (з землї) або двооксід вугля (з атмосфери). Иньші ростини, а іменно ті,

Digitized by Google

що не мають зелені, не беруть вугля з атмосферичного двооксіду вугля. Гриби пр., так як звірята, потребують білковин, углеводанів і и.; вони не мають спосібности, використувати двооксід вугля як поживу. За те можуть гриби брати азот з землі, з неорганічних солий. Звірята потребують до удержаня свойого житя тільки органічної субстанції, — передівсім білковин. — І кисень (Oxygenium), якого потрібно всім організмам в якійсь скількости, можна причислити до поживи (в ширшім значіню сього слова). Крім того всі організми без виїмку беруть воду і соли, без яких вони також не можуть обійти ся. — Пожива переходить в комірку в газовім або плинним стані чи розпущенім; тільки деякі комірки, як пр. білі тільця крови або богато однокоміркових організмів, втягають в себе сформовану поживу. Одначе поживні тіла подибують ся дуже часто в сталій формі; щоби комірки могли їх абсорбувати, то мусять вони бути розпущені. Се діє ся дуже часто через т. зв. перетравлюванє. Під впливом квасів і ферментів, які є пр. в жолудковім соці звірят, розпускають ся углеводани, товщі і білковини. Деякі ростини, а то комахоїдні ростини, мають до перетравлюваня органічних тіл соки подібні до тих, які подибуємо в жолудках звірят. Богато ростин може соками своїх корінів розпускати ріжні складові части землі.

Перейшовши в комірку, стає пожива будівляним матеріялом для живої субстанції. Передівсім ассімілює її протоплязма, себ-то перетворює її в складові части свойого тіла. Найвисшим продуктом ассіміляційної роботи живої субстанції є білковини. У ростин дорога, на якій поступає ассіміляція та витворенє білковин, довша, як у звірят. Ростини, витворюючи органічну субстанцію з неорганічної, насамперед витворюють нескомпліковані хемічні полученя. Першим видним продуктом їх ассіміляції є крохмаль. Крохмаль повстає в той спосіб, що двооксід вугля розкладаєть ся, а відтак вуголь лучить ся з водою. Через дальші хемічні переміни повстають з крохмалю прочі органічні полученя, а то иньші углеводани, товщі і білковини. Для сінтези білковинних молєкулів потрібно крім атомів углеводанів ще сірки і азоту; їх достарчають соли, що дістають ся до ростини через корінє. Задля сеї сінтези мусять соли, в яких склад входить сірка і азот, перебути ріжні переміни, і що-йно результат тих перемін може лучити ся з атомами углеводанів. У звірят сінтеза білковинних молєкулів живої субстанції з поживи йде коротшою дорогою, як у ростин, а то тому, що всі звірята потрібують

Digitized by Google

для свойого прокормленя вже готових білковин. Білковини, спептонїзовані (розпущені) через перетравлюванє, знов перемінюють ся в жолудковій стїнї: розкладають ся. Відтак через сінтезу повстають знов білковини, які мандрують в кровній струї і з неї входять в комірки, де вони знов розпадають ся. — Ассіміляція, яка відбуваєть ся в живій субстанції, не йде отже простою дорогою; продукти ассіміляції не повстають через просту сінтезу. Пожива в комірках зелених ростин або білковини в звірячих комірках, а відтак продукти розкладу, входять в ріжні сполуки. Та не тільки пожива розпадаєть ся в живих комірках; і продукти ассіміляції є непостійні. Передівсїм білковини розпадають ся дуже легко. Части, на які розпадають ся продукти ассіміляції, лучать ся знов на всякі способи — то з собою, то з всякими сусїдними хемічними тїлами. Так то в живій субстанції відбуваєть ся без перестанку розпад і злука ріжних хемічних тїл. — В наслїдок безвпинної переміни, якій підлягає жива субстанція, повстають в комірках ріжні хемічні полученя, які не беруть дальшої активної участи в житю тих комірок; се постійні полученя. Вони або лишають ся в комірках і ту приймають сталу форму, або виходять на зовнї. Постійні хемічні полученя, що повстають в живій субстанції, не є простим продуктом її розпаду; також і сінтеза грає визначну ролю при їх повстаню. Та все таки завдячують вони те своє повстанє головно розпадови живої субстанції, а вихід деяких з них із комірок уможливлює наплив поживи, а через се і ассіміляцію живої субстанції, що відновлюєть ся при помочи будівляного матеріялу. Таким чином жива субстанція і її окруженє вимінюють між собою матерію: комірки забирають зі свойого окруженя поживу, а віддають йому свої продукти, продукти живої субстанції.

Рівночасно з виміною матерії проявляє жива субстанція і переміну своєї енергії. Се зовсїм зрозуміле, бо енергія нерозлучно звязана з матерією. Маємо, як звісно, два роди енергії: енергію кінетичну (руху) і енергію потенціяльну (положеня). Вони можуть переходити одна в другу. Переміна енергії, яку проявляють орґанїзми, доступна ріжним нашим змислам. І так: рух, який проявляють орґанїчні індівідуа чи їх части, т. зв. орґани, доступний зорови, а тепло, що витворюєть ся в живих орґанїзмах і представляє собою кінетичну енергію, дїлає на кінчики нервів під скірою, і тепло можна піддати контролї очий при помочи термометра. Переміну матерії в живій субстанції спричинює наплив поживи в комірки, переміну енергії в живій субстан-

Digitized by Google

ції спричинюють і ріжні форми енергії в її окруженю. Ассіміляція і діссіміляція, які безнастанно відбувають ся в живій субстанції в наслїдок її тїсного контакту зі своїм окруженєм, злучені з безнастанною переміною енергії. При сінтезї хемічних полученъ переходить енергія потенціяльна в кінетичну. Коли пр. в ростинних комірках лучить ся вуголь, що походить з двооксіду вугля, з водою в углеводан, тоді потенціяльна енергія обох складників, якої мірою є їх хемічне споріднене, переходить в кінетичну енергію. При розпадї хемічних полученъ перемінюєть ся кінетична енергія в потенціяльну. Коли пр. в комірках ростин розкладаєть ся двооксід вугля під впливом соиїшнього сьвітла, тоді переходить кінетична енергія сьвітла в потенціяльну енергію тих частин, на які розкладаєть ся двооксід вугля. При розпадї білковин в комірцї рівно-ж переходить кінетична енергія в потенціяльну. Молєкули білка розпадають ся дуже легко так задля їх значної величини, як і з тої причини, що в них не дуже трівало сполучені ріжні атомові ґрупи, які входять в їх будову. Тому вистарчить і незначний рух сусїдних хемічних тїл, щоби вони розпали ся. При удареню білковинного молєкула якимсь сусїдом перемінюєть ся кінетична енергія сусїда в потенціяльну енергію частий, на які розпадаєть ся білковинний молєкул.

З виміною матерії і переміною своєї енергії проявляє жива субстанція і переміну форми. При сильнім напливі поживи і при інтензивній ассіміляції, коли вона має перевагу над діссіміляцією, повстає не тільки тепло, але крім того збільшає жива субстанція свій обєм, комірки ростуть, а через те перемінюють і форму. Коли розпад живої субстанції, її діссіміляція, має перевагу над ассіміляцією, то жива субстанція не тільки проявляє переміну своєї енергії зменшенєм тепла, але з виходом ріжних хемічних тїл на зовні переміняє і свою форму, зменшає свій обєм. І постійні хемічні тїла, що завдячують своє повстанє в першій мірі розпадови живої субстанції, приймаючи в комірках, особливо на їх обводї, сталу форму, перемінюють форму тих комірок. Переміну форми можна обсервувати також при русї, який обявляють орґанїзми чи їх комірки. Таку переміну форми, злучену з рухом, бачимо у много однокоміркових орґанїзмів, таку саму переміну форми бачимо і на деяких комірках многокоміркових орґанїзмів, як пр. на мускулярних комірках. Крім сього орґанїзми перемінюють свої форми безнастанно під впливом зовнїшнього сьвіта, під впливом свойого окруженя. Переміна форми живої субстанції

Digitized by Google

через вплив її окруженя відбувала ся від найдавнїйших часів, від часів повстання живої субстанції; в наслїдок сього повстала та незвичайно велика ріжнородність органїчних форм, яку тепер можемо обсервувати на землї. Вплив окруженя і тепер безнастанно перемінює форму живої субстанції, перемінює форми органїзмів. Від переміни форми, якій улягає жива субстанція в наслїдок дїланя її окруженя, в наслїдок дїланя зовнїшних впливів на неї, треба відріжнити переміну форми, яку бачимо в часї індівідуального розвою кождого органїзма, і яка є независима від впливу окруженя. Таку переміну форми, яку спричинюють не зовнїшні впливи, перебувають органїзми в наслїдок унаслїдженя форм своїх предків.

Доплив поживи до живої субстанції і спалюванє субстанції в наслїдок злуки її ріжних елєментів з киснем, а відтак переміна енергії, рух, який проявляє жива субстанція — се всьо спонукало многих людий до порівнаня житєвих появ з працею парової машини. На перший погляд видаєть ся те порівнанє оправдане. При впровадженю в рух парової машини з'уживаєть ся матеріял до паленя. Тепло, що повстає при спалюваню, перемінюєть ся в механїчну працю машини. Подібно дїєть ся і при дїяльности живої субстанції. До комірок напливає пожива, якої частина спалюєть ся разом з деякими елєментами живої субстанції, т. є. лучить ся з киснем, якого подостатком в кождій комірці; серед того виконує жива субстанція працю, яка проявляєть ся в її рухах. — Коли приглянемо ся тій справі близше, то бачимо, що таке порівнанє дуже поверховне. В паровій машинї вводить тепло, що повстає при спалюваню матеріялу, частинки водної пари в дрожанє, а тиснене пари переносить ся на толок, що рухаючи ся виконує працю. Тимчасом в органїзмах нема нїчо подібного. В живій субстанції повстає тепло, коли ріжні хемічні тїла лучать ся з собою задля їх хемічного спорідненя, яке проявляєть ся їх взаїмним притяганєм, а передівсїм, коли кисень лучить ся з якими небудь хемічними тїлами. В наслїдок такої злуки переходить потенціяльна енергія хемічних індівідуїв, що лучать ся, в кінетичну, а тїло, що повстало з тої злуки, рухаєть ся, дрожить. Той рух — се тепло. Одначе те тепло, той рух ріжнородних хемічних тїл, не може виконувати нїякої иньшої роботи в живій субстанції, як хиба спричинює розпаданє таких хемічних тїл, що складають ся з атомових ґруп, не дуже сильно звязаних з собою. При паровій машинї спалюєть ся матеріял поза кітлом, у якім є вода; органїчне спалюванє відбуваєть ся серед живої

Digitized by Google

субстанції — в комірках. При паровій машині переносить ся тиснєнє, рух пари в кітлї на толок; в живій субстанції може рух хемічних тїл, їх кінетична енергія, що повстає в наслїдок злуки даних хемічних індівідуів, перемінити ся в потенціяльну енергію частинок, на які можуть розпасти ся непостійні хемічні тїла під впливом того руху, тої енергії. Бачимо отже, що анальогія між дїяльностю живої субстанції а роботою парової машини є тільки позірна. — Коли порівнанє праці живої субстанції з роботою парової машини не надаєть ся як прінціп до виясненя житєвих появ, то те, що знаємо про живу субстанцію, мусить нам відкрити прінціп, на якім можна-б оперти виясненє житєвих появ. Жива субстанція перемінюєть ся безперестанно у своїй орґанізації, як довго проявляє житє виміну матерії та переміну енергії і форми, то розпадаєть ся, то відновляєть ся; в нїй безперестанно розпадають ся і повстають хемічні сполуки. Зі всїх орґанічних тїл мусять передівсїм білковини, як субстанція, що творить головну масу протоплязми і є майже виключною складовою частю ядра, грати дуже визначну ролю у проявах житя живої субстанції. Ті білковини, що доступні для хемічної аналїзи, себ-то неживі, добуті з орґанїзмів, з комірок, що перестали жити, є вже результатом розпаду живої субстанції, живих молєкулів білка. Проте мусять живі молєкули білка мати більше скомпліковану будову, а через те мусять бути і більше непостійні, як неживі. Діссіміляція, яка безперестанно відбуваєть ся в живій субстанції, обіймає в першій мірі розпад живих молєкулів-білка, бо вони розпадають ся дуже легко. Та не тільки при діссіміляції живої субстанції грають білковини визначну ролю. Живі молєкули білка, витворюючи ся на дорозї постепенної сінтези, є неначе метою ассіміляційної дїяльности живої субстанції. З того виходить: прінціпом, на якім мусить оперти ся вияснюванє житєвих появ, буде розпаданє ся і витворюванє живих молєкулів білка.

Щоби вияснити елємептарні житєві появи, на які можна звести і найбільш скомпліковане житє, а іменно: виміну матерії, переміну енергії і переміну форми, треба придивити ся передівсїм условинам, серед яких жива субстанція проявляє житє і які для її житя конечно потрібні. Жива субстанція мусить мати непопсовану орґанїзацію, мусить бути вразлива на дїланє зовнїшних впливів, а крім того мусить бути в безнастаннім контакті з зовнїшним сьвітом, щоби могла проявляти житє; зовнїшний сьвіт мусить їй достарчувати матеріялу до будови і мусить впливати на неї своїми ріжнородними формами енергії. — Вразливість

Digitized by Google

живої субстанції залежить від присутности в нїй живих молєкулів білка; коли їх нема в орґанїзмі, то він не проявляє житя. Вразливість живої субстанції в ріжних орґанїзмах і в ріжних комірках є ріжна. Степень вразливости залежний від спеціяльної орґанїзації даних орґанїзмів, даних комірок. Комірки можуть на своїм обводї бути охоронені перед дїланєм деяких впливів, які при звичайній інтензивности не викликують їх житєвих проявів. Крім того степень вразливости живої субстанції залежний і від її внутрішньої орґанїзації. В кождій комірцї є більша або менша скількість нагромаджених хемічних тїл, яких звичайні зовнїшні впливи не розбивають. Ті постійні тїла спинюють реакцію живої субстанції на дїланє зовнїшних впливів: при нагромадженю певної скількости постійних тїл не можуть зовнїшні впливи переносити ся в ширшу область живої субстанції, або переношенє тих впливів по живій субстанції відбуваєть ся дуже поволи. Молоді комірки, молоді орґанїзми, є більше вразливі як старі, бо в їх живій субстанції менше постійних тїл, які повстають під впливом зовнїшнього сьвіта, як в старих. Великою вразливостю живої субстанції відзначають ся т. зв. дразливі орґанїзми, дразливі комірки. Вони реаґують дуже скоро на дїланє деяких впливів, т. зв. подразнень: подразнюють ся. До дразливих орґанїзмів належить богато однокоміркових орґанїзмів. Коли пр. на збиті маси однокоміркових слизняків (слизних орґанїзмів) дїлає сонїчне сьвітло, тодї бачимо рух тих мас: вони утїкають перед сьвітлом. Сьвітло подразнює ті маси, а від означеного місця розходить ся подразненє по цїлій масї; в наслїдок того, в наслїдок переміни енергії, проявляє жива субстанція рух. Подразненя викликують також рух сперматозоідів (насїнних комірок), іменно-ж ті подражненя, що виходять від субстанцій, які дїлають хемічно. Ростини загалом не виявляють великої дразливости. Одначе і між ростинами є деякі, що сильно подразнюють ся.

Типічним приміром такої ростини є Mimosa pudica. Механїчне потрясенє змінює в одній хвилї форму її листків; і через саме дїткненє її листків викликуємо таку саму зміну їх форми. До дразливих ростин належать многі комахоїдні ростини. Зьвірята виявляють в далеко більшій мірі дразливість. У них є спеціяльні орґани, а іменно змислові орґани, від яких переходять подразненя, викликані зовнїшними впливами, нервними дорогами до нервних центрів, а звідси до мускулів, які в наслїдок переходу подразнень через їх живу субстанцію стягають ся і розтягають ся. Скора, очивидна реакція дразливих комірок, дразливих орґа-

Digitized by Google

нїзмів, вияснюєть ся тим, що в їх живій субстанції дуже мало постійних тїл. — Для піддержаня свойого житя мусить жива субстанція бути в безнастаннім контакті з зовнїшним сьвітом. Коли той контакт перерваний, тодї жива субстанція не проявляє анї виміни матерії, анї переміни енергії і форми. Се видно на орґанїзмах, яких внутрішна орґанїзація не попсована, але до їх живої субстанції зовнїшні впливи задля ріжних причин не мають доступу. Такі орґанїзми знов повертають до житя в корисних условинах, коли отворить ся доступ зовнїшним впливам до їх живої субстанції. Ростинні насїня — се орґанїзми, яких „житєва сила“ спочиває. Вони, так як многі завмерлі однокоміркові орґанїзми, можуть в корисних житєвих условинах „збудити ся з лєтаргу“, можуть розвивати ся. Зовнїшний сьвіт достарчає живій субстанції поживи, себ-то будівляного матеріялу, потрібного для її віднови. Окруженє живої субстанції є для неї і жерелом енергії. Передівсїм з поживою переходить в живу субстанцію великий засіб енергії. Відтак в окруженю живої субстанції є ріжні форми енергії, які дїлають на неї на її обводї.

Для житя орґанїзмів є конечно потрібні деякі форми енергії. Всї орґанїзми потрібують для свойого істнованя якогось тисненя воздуха чи кисня та якоїсь скількости тепла. Для кождого орґанїзма є означений степень тисненя воздуха, при якім він розвиваєть ся найлїпше. Кождий орґанїзм потребує для свойого найкрасшого розвою певної, а для нього, чи для його цїлого роду, означеної температури. Є богато зьвірят, для яких віддихові орґани не є головних жерелом тепла, а які задля сього потрібують для свойого розвою ще иньшого жерела тепла; таким є для них окруженє. Температура тїла тих зьвірят зміняєть ся з температурою окруженя, і вони відповідно до того об'являють більшу або меншу живість своїх рухів, більшу або меншу скорість в переміні енергії. Ті зьвірята, для яких головним жерелом тепла є віддихові орґани, яких температура тїла стала, до якогось степеня независима від температури окруженя, відзначають ся великою живостю своїх рухів; але і на них температура окруженя має очивидний вплив.

Сьвітло грає в житю орґанїзмів визначну ролю, а богато ростин, іменно зелених, не може без нього нормально розвивати ся. І пожива, що напливає до живої субстанції для її віднови, представляє собою, заки дістанеть ся в комірку, форми енергії в окруженю живої субстанції; на обводї живої субстанції дїлає пожива як механїчне тисненє і хемічна енергія. Зовнїшні впливи,

Digitized by Google

ріжні форми енергії в окруженю живої субстанції спричинюють в ній, о скілько вона для їх дїланя доступна; розпад непостійних хемічних тїл, в першій мірі живих молєкулів білка. Вправдї за кождою діссіміляцією слїдує в живій субстанції і сінтеза, одначе не кожда сінтеза веде до витвореня живих білковин; через сінтезу повстають і постійні хемічні тїла, яких не розбивають звичайні тїла. Коли-б жива субстанція була відтята від поживи, але не від иньших зовнїшних впливів, то в ній творило би ся що раз більше постійних тїл в наслїдок дїланя ріжних форм енергії в її окруженю, а було-б щораз менше живих білковинних молєкулів; вкінцї з розбитєм останнього живого молєкулу білка мусїла-б жива субстанція перестати жити. Наплив поживи дає живій субстанції змогу відновлювати ся. Отже пожива є для удержаня житя живої субстанції не тільки будівляним матеріялом, але і головним жерелом її енергії і вона переходячи в живу субстанцію перевозить з собою і якийсь засіб енергії. — Пожива, напливаючи в живу субстанцію, спричинює переміну її орґанїзації і переміну її енергії.

Пожива входить до комірки туди, де подибує найменший опір. На обводї живої субстанції дїлає пожива як механїчне тиснене і як хемічна енергія. До сього дїланя надаєть ся пожива, бо входить в комірки в плинним (розпущенім) або ґазовім станї. Натискаючи на живу субстанцію, розбиває пожива непостійні тїла, а передівсїм молєкули білка. За розпадом слїдує в живій субстанції і сінтеза, яка веде до повстáня ріжних хемічних тїл, так постійних як і непостійних. Діссіміляція і сінтеза, яка повстає через механїчне тиснене поживи, може переносити ся на більшу або меншу область живої субстанції, відповідно до її вразливости. Рівночасно з тими перемінами в складї живої субстанції, в її орґанїзації, йде і переміна енергії. Переміни, так в орґанїзації живої субстанції, як і в її енергії, комплікує дїланє поживи, як хемічної енергії. Щоби стати частию живої субстанції, мусить пожива дїлати на неї хемічно: між поживою а живою субстанцією мусить істнувати хемічне спорідненє. Пожива, дїлаючи як хемічна енергія на обводї живої субстанції, лучить ся з нею хемічно; ріжні хемічні тїла живої субстанції притягають ріжні частини поживи. При тій злуці переходить потенціяльна енергія тїл, що лучать ся, в кінетичну. Тїла, що повстають з тої злуки, дрожать, і се їх дрожанє дає імпульс до таких самих перемін в живій субстанції, які спричинює механїчне тиснене поживи.

В мандрівці від періферії в глубину живої субстанції

Digitized by Google

стає пожива її будівляним матеріялом; при помочи поживи відновлюєть ся жива субстанція. Ассіміляція в живій субстанції має на метї витворити непостійні хемічні тїла, а передівсїм живі молєкули білка на місце тих, що розпали ся. До витвореня молєкулів білка в живій субстанції веде хемічна сінтеза. Одначе, так як нїяке хемічне тїло в живій субстанції не повстає через просте зложенє даних хемічних елємептів, але і хемічна аналїза стоїть з кождою сінтезою в тїсній звязи, себ-то або попереджує її (пр. в ростинних комірках увільняєть ся насамперід вуголь зі звязи з киснем, а відтак лучить ся з водою в крохмаль), або відбуваєть ся з нею рівночасно (коли спалюєть ся крохмаль, то кисень лучить ся з вуглем в двооксід вугля, а заразом вуголь відлучуєть ся від кисня і водня, які разом творять воду), — так і при сінтезї молєкулів білка грає хемічна аналїза визнатну ролю. В будові нових молєкулів білка бере участь і пожива і жива субстанція, чи продукти їх розпаду. Через все те може сінтеза молєкулів білка поступати дуже ріжнородними дорогами. В ростинних комірках витворюють ся насамперед углеводани, які відтак перетворюють ся в товщі і білковини. В будові білковин беруть участь крім углеводанів і соли. Соли входять в ростину з землї і перемінюють ся в її в наслїдок так аналїтичних як і сінтетичних хемічних процесів. При перемінї солий мусять грати якусь ролю і ріжні атомові ґрупи, що походять з розпаду живої субстанції, а також дерівати старих молєкулів білка входять в будову нових. В зьвіринних комірках витворюють ся молєкули білка коротшою дорогою, бо поживу зьвірят становлять углеводани, товщі і білковини. І ту мусять в будові нових білковинних молєкулів брати участь дерівати старих. Пожива, відновляючи раз-враз живу субстанцію, піддержує тим самим її вразливість на дїланє зовнїшних впливів, перешкаджає витворюваню надто великої скількости постійних тїл, а рівночасно робить перебуванє деяких з них в живій субстанції непотрібним.

Не менше значінє для живої субстанції має пожива як жерело її енергії. Пожива приносить з собою якийсь засіб енергії і беручи участь в дїяльности живої субстанції, піддержує продукцію її ріжних форм енергії, пр. продукцію тепла. Тепло — се рух, дрожанє молєкулів. Воно повстає при кождій сінтезї, яка відбуваєть ся в живій субстанції. При кождій сінтезї переходить потенціяльна енергія тїл, що входять в полученє з собою, в кінетичну енергію, яка проявляєть ся як тепло. Пожива, під-

Digitized by Google

держуючи ассіміляцію в живій субстанції, піддержує в ній і продукцію тепла. Щоби можна завважати продукцію тепла в живій субстанції, мусить бути температура орґанізма висша, як температура окруженя, себ-то продукція тепла мусить скоро поступати. Ростини взагалї не відзначають ся великою продукцією тепла, бо їх жива субстанція не має високого степеня вразливости, а відтак кисень задля браку легкої комунїкації переходить тільки поволи з комірки до комірки. Инакше дїє ся у многих зьвірят. Зьвірята, що продукують богато тепла, мають кровні посудини, які скоро розвозять по цїлім тїлї кисень. Вправдї при розпадї їх живої субстанції, при розпадї ріжних її хемічних тїл з'уживає ть ся богато тепла, одначе через злуку кисня, якого хемічне спорідненє з ріжними хемічними елєментами велике, з всякими хемічними тїлами, витворює ть ся більше тепла, як його пропадає. Надвижка тепла, яку продукують деякі зьвірята, робить їх до певної міри независимими від температури окруженя. Наплив поживи до комірок буває в ріжні часи ріжний; через те змінює ть ся в живій субстанції відношенє ассіміляції до діссіміляції. Коли ассіміляція в живій субстанції бере перевагу над діссіміляцією, то в наслїдок сього жива субстанція збільшує свій обєм, росте. З зростом живої субстанції збільшує ть ся і її енергія, збільшує ть ся продукція тепла; знаною є річию, що температура деяких ростин, чи їх частий підносить ся значно в часї їх найінтензівнїйшого росту. Розмірно великою продукцією тепла відзначають ся молоді комірки; вони ростуть задля значної вразливости своєї живої субстанції, при відповіднім допливі поживи. Коли в живій субстанції зменшує ть ся ассіміляція, тодї мусить зменшити ся і продукція тепла даного орґанізма. Се дїє ть ся іменно тодї, коли орґанізм старіє ть ся, коли його жива субстанція стає менше вразлива і перестає рости. При зменшенім допливі поживи мусить зменшувати ся ассіміляція в живій субстанції; через те дуже часто діссіміляція бере перевагу над ассіміляцією. В наслїдок сього мусить зменшувати ся обєм живої субстанції, мусить зменшувати ся її енергія.

Переміна в взаїмнім відношеню ассіміляції і діссіміляції, спричинена інтензівнїйшим або слабшим допливом поживи до живої субстанції, вияснює нам — як ми бачили — по трохи і переміну її енергії (більшу або меншу продукцію тепла) і переміну форми (злучену зі збільшуванєм або зменшуванєм обєму живої субстанції). З того виходить, що причин кождої переміни енергії і форми, які проявляє жива субстанція, треба шукати у змінї відно-

Digitized by Google

шеня ассіміляції до діссіміляції, себ-то у зміні відношеня скількости повстаючих до скількости розпадаючих ся живих молєкулів білка. На переміну енергії в живій субстанції впливає не тільки пожива, але і всяка енергійна форма в окруженю, о скілько жива субстанція доступна для її дїланя. Кожда форма енергії, чи то механїчне тисненє, чи сьвітло, чи хемічна енергія (субстанції, що дїлають хемічно на живу субстанцію), чи тепло, дїлаючи на обводї комірки, викликує в її живій субстанції діссіміляцію, а передівсїм розпад живих молєкулів білка. За діссіміляцією слїдує в живій субстанції сінтеза, яка веде до повстаня ріжнородних тїл. При такій сінтезї лучать ся хемічні субстанції, що дїлають в окруженю живої субстанції як хемічна енергія, з ріжними хемічними тїлами живої субстанції; в такий спосіб вони переходять в дані комірки. Діссіміляція і сінтеза, спричинені на обводї живої субстанції якимсь зовнїшним впливом, переносять ся скорше або поволїйше в глубину живої субстанції — відповідно до степеня її вразливости. Коли в комірцї є богато постійних тїл, а даний вплив не може їх розбивати, то дїланє його може тільки дуже поволи переносити ся по живій субстанції, а переміна її енергії через те тяжко доступна для обсервації. Инакше дїєть ся, коли в живій субстанції постійних тїл мало, або коли вони є тільки релятивно постійні, себ-то коли деякі впливи їх розбивають; тодї ті впливи, що називають ся подразненями, переносять ся дуже скоро по живій субстанції. Подразненєм може бути кождий зовнїшний вплив, кожда форма енергії в окруженю живої субстанції — при якійсь для даної комірки означеній інтензивности.

Подразненя дїлимо на механїчні, хемотактичні, фототактичні, термічні і т. д. Всї подразненя, викликуючи реакцію живої субстанції, розходять ся по нїй наче филевий рух. Для виясненя проводженя подразнень ставлено ріжні теорії. Після одної теорії проводженє подразнень відбуваєть ся при помочи елєктричної струї, яка переходячи через живу субстанцію спричинює елєктролїзу. Иньша теорія вияснює проводженє подразнень переношенєм молєкулярного дрожаня по живій субстанції. Ті теорії, сконструовані спеціяльно для виясненя проводженя подразнень, стоять з многими фактами в суперечности До того ті теорії непотрібні, бо проводженє подразнень жовою субстанцією дасть ся вияснити в лекший спосіб. Подразненєм може бути, як вже згадано, кождий зовнїшний вплив, кожда форма енергії в окруженю живої субстанції. Щоби даний вплив став подразненєм, мусить він

Digitized by Google

дїлати на дуже вразливі комірки, себ-то такі, в яких в живій субстанції дуже мало постійних тїл; відтак при зіткненю з коміркою мусить дана форма енергії мати якусь мінїмальну інтензивність, низше якої жива субстанція не реаґує на її дїланє, особливо, як комірка на своїм обводї охоронена перед дїланєм впливів о малій інтензивности. Кождий вплив дїлає на живу субстанцію в той спосіб, що на доступних для його дїланя місцях розбиває непостійні хемічні тїла, а головно білковини. Части, на які ті тїла розпадають ся, знов лучать ся в ріжний спосіб — то з собою, то з сусїдними тїлами. Особливо злука їх з киснем мусить в проводженю подразнень грати значну ролю. Хемічні тїла, що повстають з такої злуки, відбувають сильний рух, який обявляєть ся теплом. В наслїдок інтензивного руху повстаючих тїл дуже легко розбивають ся сусїдні непостійні тїла. За розпадом слїдує знов сінтеза, слїдує і злука кисня, якого в кождій комірцї подостатком, з частинами розпадаючих тїл. В такий спосіб діссіміляція і за нею йдуча сінтеза, себ-то „подразненє", може переносити ся по живій субстанції — о скілько не подибле перепон.

З проводженєм подразнень, з діссіміляцією і сінтезою, які дуже скоро розходять ся по живій субстанції дразливих комірок, звязана і переміна енергії. В дразливих комірках при інтензівній дїяльности живої субстанції, спричиненій зовнїшними впливами, витворюєть ся богато тепла. Зовнїшні впливи спричинюють в живій субстанції діссіміляцію, а відтак сінтезу. Наслїдком розпаданя ріжних хемічних тїл, а передівсїм живих молєкулів білка, вправдї пропадає богато тепла, однак при сінтезї, що слїдує за діссіміляцією, витворюєть ся більше тепла, як його перед тим пропало; іменно злука кисня, що їіого в живій субстанції подостатком, з ріжними хемічними індівідуами, причинюєть ся до витвореня надвижки тепла. Чоловік при інтензивній фізичній дїяльности сильно огрівать ся, а наслїдком якогось сильного подразненя „розгорячуєть ся". — Переміна енергії, яка звязана з проводженєм подразнень в живій субстанції дразливих комірок, обявляєть ся не тільки продукцією тепла, але і рухом і рівночасною переміною форми. Переміна форми, злучена з рухом, проявляєть ся так на однокоміркових організмах, як і на деяких комірках (в високім степени на мускулярних) многокоміркових організмів. Комірки ті проявляють рух і переміну форми в той спосіб, що вони або корчать ся або розтягають ся. Стяганє живої субстанції і її розтяганє вияснюєть ся по части тим, що дїєть ся в нїй в часї продовженя подразнень. Коли подразненє

Digitized by Google

скоро переходить по живій субстанції, тоді відбуваєть ся в ній скора діссіміляція: непостійні хемічні тїла, а головно живі білковинні молєкули, що творять головну масу живої субстанції, розпадають ся. В наслїдок скорого розпаду живих молєкулів білка жива субстанція мусить стягати ся, бо молєкули білка, що задля однакової будови притягають ся, і задля того творять, як можна догадувати ся, в живій субстанції сїтку, в якої очках находять ся ріжні хемічні тїла, мусять в наслїдок розпаду деяких між ними зближувати ся і через те творять знов сїтку, але зменшену. Сінтеза, що слїдує в живій субстанції по скорій діссіміляції, в дуже малій скількости веде до витвореня нових білковинних молєкулів, бо кисень лучить ся з деякими тїлами, на які розложили ся в наслїдок діссіміляції ріжні білковинні молєкули, і спалює їх; в наслїдок спаленя повстає вода і двооксід вугля, який може виходити з комірки. Підчас проводженя подразненя діссіміляція має отже перевагу над ассіміляцією. В наслїдок того, так як се дїєть ся при зменшенім допливі поживи, мусить жива субстанція зменшувати свій обєм, себ-то мусить корчити ся, а що стяганє те відбуваєть ся скоро, то та переміна форми дасть ся легко запримітити. Рух і з ним злучена переміна форми обявляєть ся не тільки при стяганю живої субстанції, але і її розтяганю, при скорім збільшуваню її обєму. Скоре розтяганє, скоре збільшуванє обєму, можна, так як і стяганє, обсервувати на мускулярних комірках, до яких подразненя переходять з нервів. Розтяганє, збільшуванє обєму комірок, пояснюєть ся постійно поступаючим збільшуванєм їх живої субстанції, яке можливе тільки тоді, коли в ній ассіміляція бере перевагу над діссіміляцією, і жива субстанція збільшує свій обєм, так і в дразливих комірках інтензивна ассіміляція, веде до збільшеня обєму живої субстанції. А що в дразливих комірках, задля їх спеціяльної орґанїзації, ассіміляція, а головно ж повставанє живих молєкулів білка може дуже скоро відбувати ся, тому збільшенє обєму дасть ся легко запримітити.

Від переміни форми, злученої з рухом, а викликаної подразненями, і від переміни форми, зависимої в очивидний спосіб від більшого або меншого допливу поживи, треба відріжнити переміну форми, якій улягають орґанїзми в наслїдок довго тріваючого дїланя ріжних впливів, ріжних форм енергії, яка являєть ся результатом довготріваючого впливу окруженя. Знаною є річию, що індівідуа того самого рода, живучи кожде в иньшім окруженю, і підлягаючи ріжним впливам, перемінюють ся в ріж-

Digitized by Google

ний спосіб, так що з них в дальших генераціях, то в наслїдок унаслїджуваня деяких перемін, то в наслїдок повставаня нових перемін витворюють ся ріжні відміни, а відтак ріжні роди. Що якість і скількість поживи, яку даний організм має до розпорядимости, мусить в довшім протягу часу причинити ся до переміни його форми, се ясне, бо-ж зовнїшна форма — се тільки вираз внутрішньої організації, внутрішньої будови, для якої пожива є матеріялом. Форми енергії, що знаходять ся в окруженю даного організма і перемінюють його форму, виступають в ріжній інтензивности. А що від інтензивности дїланя даної форми енергії залежить, які тїла в живій субстанції розпадають ся, чи тільки дуже непостійні, чи і в більшім або меншім степени постійні, то такий розпад має вплив і на сінтезу, себ-то на якість повстаючих постійних і непостійних тїл. Що якість форм енергії комплїкує переміну форми в організмів — се очевидне. Механічне тиснене мусить в живій субстанції викликувати иньші переміни форми, мусить надати ходови діссіміляції і слїдуючої за нею сінтези иньший напрям, як пр. тепло або сьвітло. Зовнїшні впливи, дїлаючи безнастанно на організми, перемінюють отже їх організацію, перемінюють безвпинно їх зовнїшню форму. В той спосіб організми пристосовують ся до окруженя. Під впливом окруженя витворила ся велика ріжнородність органів: витворили ся охоронні органи, витворили ся і змисли. Коли на однокоміркові організми дїлало механічне тиснене, то при значній інтензивности дїланя повставали на їх обводї тїла в великій мірі постійні, які пізнїйше хоронили організм перед сильним тисненем, котре могло-б знищити живу субстанцію. І скіра многокоміркових зьвірят повстала в подібний спосіб.

Змисли зьвірят повставали в наслїдок дїланя ріжних що до якости впливів. Филї етеру витворили иньші змислові органи, як филї воздушні. Для витвореня змислових органів не кожда інтензивність якоїсь форми енергії відповідна. Коли подразненя за сильні, то в такім разї ті части якогось органу, що формували ся при середній інтензивности дїланя даних впливів, розбивають ся; так нищить ся орган. Для сформованя якого небудь змислового органу впливи не можуть бути і за слабі, бо вони або взагалї не дїлають на живу субстанцію або дїлають в иньший спосіб, як ті самі впливи середньої інтензивности, що формують орган. Змисловий орган, сформований якоюсь формою енергії, реагує на ріжні що до якости подразненя в однаковий спосіб: подразнене ока все викликує вражінє сьвітла, менше о те, чи се

Digitized by Google

подразнене спричинене филями етеру, чи механічним тисненем, чи електричною струєю. З того виходить, що око сформоване филями етеру; при його формованю мусїла грати значну ролю інтензивність чи скорість дрожаня етеру, бо воно не замічає промінистого тепла; промінисте тепло, яке також є дрожанєм етеру, дїлаючи на око, не викликує вражіня сьвітла. В довгих протягах часу витворила ся незвичайна ріжнородність органїчних форм: з однокоміркових органїзмів, в яких були злучені зьвірячі і ростинні прикмети, розвинули ся ростини і зьвірята; найвисше розвинені ростини і найвисше розвинені зьвірята — се результат безвпинно поступаючого розвою живої субстанції. Причиною теперішнього рівночасного істнованя форми так висших, як і низших, так многокоміркових, як і однокоміркових з ріжними степенями органїзації є т. зв. поступовість і консерватизм ріжних органїзмів. Одні органїзми (навіть того самого рода) більше вразливі, другі менше вразливі на зовнїшні впливи, а через те або скорше або повільнїйше перемінюють свої форми. І поступовість чи консерватизм ріжних органїзмів треба звести на дїланє окруженя. Форми, що повстали в наслїдок довготріваючого дїланя якихсь впливів, не так скоро змінюють ся, як ті, що їх витворили коротко тріваючі впливи. Чим довше якийсь органїзм стоїть під впливом якогось окруженя, тим глибше те окруженє відбиваєть ся в його органїзації, яка в наслїдок повстаня постійних тїл утрівалюєть ся. Форми, що стали тріваліїшими, що їх витворили довготріваючі впливи, лекше переносять ся на наслїдників. Через унаслїдженє форм чи органїзації, витвореної якимсь окруженєм, даний органїзм стає проти дїланя таких впливів, які не формували його попередників, релятивно відпорний; противно ті впливи, що формували його попередників, тільки ще утрівалюють передану ними органїзацію. Так отже безнастанна переміна форми, що її проявляла і проявляє жива субстанція, являєть ся результатом безнастанного дїланя зовнїшнього сьвіта на живу субстанцію.

Наше вияснене безперестанної переміни форми дає нам змогу заняти становиско зглядом лямаркізму і дарвінїзму. Лямаркісти вияснюють повставанє нових органїчних форм впливом окруженя і реакцією органїзмів на ті впливи. Дарвінїсти уважають селєкцію, с. є. природний добір, спричинений боротьбою о істнованє, головним чинником повставаня нових родів. При порівнаню лямаркізму і дарвінїзму бачимо, що дарвінїзм богато річий не пояснює, бачимо, що він не обіймає цїлої ріжнородно-

Digitized by Google

сти житєвих появ. Хотяй дарвінїзм при помочи свойого прінціпу, при помочи селєкції, богато причинив ся до зрозуміня повставаня родів, до зрозуміня переміни органїчних форм, та все таки годї його прінціпом пояснити повстанє цїлої ріжнородности органїчних форм. До того дарвінїзм дасть ся звести на лямаркізм. Боротьба о істнованє ведеть ся з окруженєм, менше з тим, чи окруженє се живе, чи неживе. Боротьба цїла — се реакція на вплив окруженя. Окруженє є неначе інтеґральною частиною живої субстанції: воно достарчає поживи, яка підтримує її житє, а зовнїшні впливи, всякі форми енергії, побуджують органїзми до реакції. Органїзми реаґують на впливи в ріжний спосіб. Коли вплив на їх органїзацію за сильний, то вони гинуть, коли вплив середнїй, то вони реаґують на нього відповідною переміною своєї органїзації, взагалї виявляють те, у чім бачимо житєві появи. Коли пожива, коли зовнїшні впливи не доступні живій субстанції, тодї органїзм перестає виявляти своє житє.

Ріжнородність форм бачимо не тільки на ріжних індівідуах, але також на тих самих індівідуах в часї їх індівідуального розвою. Кождий органїзм переходить в часї свойого індівідуального істнованя цїлий ряд перемін, які однак не спричинює окруженє, в якім жиє дане індівідуум. Кождий органїзм починає свій розвій від комірки, переходить всякі стадії розвою, а вкінцї стає подібним до предків. Впливом окруженя, в якім даний органїзм жиє, не можна вияснити індівідуального розвою. Однак конець розвою дає нам деякі вказівки, як ті появи пояснити: в часї, як органїзми дозрівають, бачимо дуже часто на них прикмети родичів, отже прикмети органїзмів унаслїджують ся на потомстві. А що предки даного органїзма переходили всякі переміни, то ті переміни також мусїли унаслїдити ся. Даний органїзм мав дуже богато предків, що жили в ріжних часах; тому і прикмети тих предків унаслїджували ся постепенно. Ріжні стадії розвою даного органїзма неначе виводять нам перед очи головнїйші переміни, які в многих ґенераціях переходили його предки: розвій індівідуа — се неначе коротке повторенє історії розвою роду. У розвою чоловіка є пр. одна стадія рибяча; ембріо в тій стадії має зяви. Се доказ, що попередники чоловіка колись віддихали зявами, себ-то були рибами. Вияснене унаслїджуваня належить до найтруднїйших річий. Що до сеї справи, то тільки те знаємо, що ядро, а у нїм передівсїм хроматична субстанція, має за задачу переносити прикмети на наслїдників. Тому, що ядро лежить серед протоплязми, і воно віддїлене від неї тонкою стїнкою, то

Digitized by Google

впливи зовнїшнього сьвіта не так легко дістають ся до ядра. Насамперід мусять зовнїшні впливи витворити в протоплязмі переміни, а відтак через її контакт з ядром ті переміни можуть дістати ся і до ядра. Сим вияснюєть ся, що не всї індівідуальні переміни унаслїджують ся. Щоби переміни в орґанїзації якогось многокоміркового орґанїзма могли перенести ся на наслїдників, то сї переміни мусять дістати ся до ядер комірок розплоджуючих. Дуже часто се буває тяжко. Коли зовнїшні впливи пр. дїлають на такі комірки, які не стоять в безпосередній звязи з розплоджуючими комірками а віддїлені від них многими иньшими комірками, то сї впливи мусять перебути нераз довгу дорогу, заки дістануть ся до розплідних комірок, і задля сього дїланє їх сильно ослаблюєть ся, а переміни, що їх вони викликують, значно модіфікують ся, — тим більше, що для кождої комірки иньші комірки також є зовнїшним сьвітом. Рефлєксія над всїми фактами, що стоять в звязи з унаслїджуванєм (сюди належать і т. зв. атавізм, себ-то унаслїджуванє прикмет не на безпосередних наслїдниках, але на третїй або дальшій ґенерації), дає нам змогу ставити більше або менше правдоподібні теорії унаслїджуваня. До тепер ще не удало ся поставити такої теорії, що не допускала би сумнївів що-до своєї правдивости. До того треба би докладнїйше пізнати структуру і хемічний склад живої субстанції.

Рїжнородність орґанїзмів представляєть ся результатом розвою живої субстанції. Всї істнуючі орґанїчні форми повстали з прімітивних однокоміркових орґанїзмів. Та з тим вяжеть ся питанє: звідки взяли ся прімітивні орґанїзми? На се питанє були рїжні відповіди. Деякі учені виступали за вічністю живої субстанції, бо нїяк не могли собі з'образити повстаня живої субстанції з неорґанїчної. Тому, що земля була колись огненною масою, а відтак остигла, то після теорії, що хоче доказати вічність живої субстанції, орґанїзми примандрували на землю з простору поза-земельного, з метеорітами. Однак се досить неправдоподібне. Метеоріт, падаючи на землю, мусить сильно огріти ся в наслїдок тертя воздуха; орґанїзм, що перенїс би ся на тій горячій масї, мусїв би мати дуже велику відпорність проти дїланя дуже значної температури. Лишаєть ся приняти, що жива субстанція повстала з неорґанїчної матерії. Коли порівнаємо живу субстанцію з неорґанїчною, то не бачимо великих рїжниць; головні рїжниці лежать в їх хемічнім складї. Всї иньші, як орґанїзація, посїданє орґанів і т. д. — се рїжниці другорядні. Що жива субстанція повстає тепер тільки з живої субстанції, а і неор-

Digitized by Google

ганічна матерія перемінюєть ся в живу субстанцію тільки при її помочи, се ще не доказ для вічности живої субстанції. Колись, при иньших умовинах, яких тепер нема, могла зі злуки всяких хемічних получень неорганічної матерії повстати жива субстанція.

Кождий організм починає в якімсь часі індівідуальне житє, через якийсь протяг часу розвиваєть ся, а вкінці перестає жити. Богато організмів гине припадково, себ-то або в наслїдок дїланя таких зовнїшних впливів, які нищать їх організацію, або задля браку контакту з зовнїшним сьвітом: задля браку поживи і задля браку чи задля малої інтензивности деяких форм енергії в їх окруженю. Особливо-ж брак або за малий доплив поживи є дуже часто причиною смерти організмів. Щоби організм міг жити, то його жива субстанція мусить в наслїдок розпаду відновлювати ся. Коли-ж організм не має до розпорядимости будівляного матеріялу, то його жива субстанція мусить в наслїдок дїланя ріжних форм енергії в її окруженю дійти до повного розпаду, в його живій субстанції мусять розпасти ся всї живі молєкули білка. В якімсь часї однак кождий організм гине мимо добрих условин житєвих т. зв. природною смертю. Ся поява зовсїм зрозуміла. В живій субстанції кождого організма нагромаджуєть ся в протягу його житя богато постійних тїл. Постійні тїла спинюють довіз поживи, спинюють переношенє деяких впливів. Наслїдком сього мусить вкінці прийти повний розпад живої субстанції. З розпадом останнього живого молєкула білка мусить в організмі згаснути остання іскра житя.

Житє, о скілько ми на нього дивимо ся, представляєть ся нам як злука і розпад атомів, о скілько воно дїлає на наші змисли. Та до житєвих появ належать і психічні появи. Психічних появ не можна пояснювати матеріялїстично, себ-то через зведенє їх на рух атомів. Психічні появи не є осібними функціями організму; противно з тими функціями вони звязані як супроводжуючі появи. Коли пр. у сьвідомости чоловіка перебігають всякі з'ображеня, то тодї рівночасно йде в нервовій субстанції рух. Виходить, що той сам житєвий процес представляєть ся нам з двох боків: то як рух атомів, то як елєменти сьвідомости. Хто матеріяльний сьвіт уважає реальним, той нїяк не зможе пояснити психічних появ, бо-ж рух атомів а психічні появи так до себе не подібні, що нїяк не можна собі з'образити, в який спосіб через рух атомів мала би повстати сьвідомість. Хто матеріяльний сьвіт уважає реальним, той консеквентно мусить схилювати ся до дуалїзму, а через те замикає собі дорогу до виясненя

Digitized by Google

житєвих появ. Инакше, коли матеріяльний сьвіт не є реальним, коли він істнує тільки у нашій сьвідомости як з'ображенє (в ширшім значіню). В тім разї реальний сьвіт, себ-то сьвіт, який стоїть поза появами, мусить бути натури психічної.

Погляд, що сьвіт реальний не є матеріяльний, а натури психічної, має дуже сильні підстави. При аналїзї вражінь, з яких повстають з'ображеня, переконуємо ся, що всї змислові прикмети предметів є витвором наших змислів, що ті прикмети істнують тільки у нашій сьвідомости, тільки для нас, а не поза нами. Вкінцї і повстанє понятя матерії, роздробленої на атоми, зводить ся на змислові вражіня. З того виходить, що матеріяльний сьвіт, що атоми — се тільки поява (феномен); не було-б змислових орґанїзмів, не було-б і матеріяльного сьвіта. Матеріяльний сьвіт виступає у сьвідомости в формі з'ображень (в ширшім значіню), котрі вона проєктує поза себе в простір. За матеріяльним сьвітом, за появами, криєть ся ідеальний сьвіт, криєть ся річ сама для себе (das Ding an sich), себ-то реальний сьвіт. Той ідеальний, не матеріяльний сьвіт мусить бути очевидно натури психічної. Шопенгауер назвав річ саму для себе волею. До психічних появ належать змислові спостереженя, з'ображеня (в тїснїйшім значіню), належать прояви волї і почуваня. З того слїдує, що річ сама для себе не тільки є енергією, не тільки є центром волї, але також має спосібність при певнім степени орґанїзації відбивати своє окруженє і дїланє його відчувати в приємний або неприємний спосіб. Річ сама для себе в своїм розвою об'єктивує себе, як сказав Шопенгауер, взносить ся на що раз висші щеблї об'єктивації. Так річ сама для себе може себе відбивати. Так як в зеркалї повстає імаґінарний образ зовнїшнього предмета, так і в кождій сьвідомости повстає імаґінарний образ, тільки ілюзорична відбитка реального сьвіта, чи його елєментів. Так, як якість образа залежить богато від зеркала, так само імаґінація матеріяльного сьвіта залежить від психічної (психофізичної) орґанїзації. Коли-б психофізична орґанїзація чоловіка була иньша як є, то і сьвіт видавав би ся нам иньший. Тому, що сьвіт реальний, себ-то той, що істнує поза нами, независимо від нас, не є матеріяльним, а психічним, котрий при певній орґанїзації може відбивати себе, то для нас відпадає конечність випроваджувати повстанє сьвідомости з матерії, з руху атомів.

Digitized by Google

В ГОРАХ.

(На стару нуту).

Черемош нині страх розізлив ся,
Скаче по скилях, пінить ся,
По цему боці явір схилив ся,
А по тамтой бік ялиця.

Явір зеленим листєм шелеще,
Плаче ялиця росою,
Черемош грає, филя все плеще:
„Вам не зійти ся з собою“.

Возьму сокиру, явір зрубаю,
Кладкою беріг получу.
Черемош каже: „добре що знаю,
Я твою кладку розтручу“.

Возьму сокиру, явір зрубаю,
Вистружу чóвен і вéсло.
Черемош каже: „скоро заграю —
От і твій чóвен рознесло“.

Явір зеленим листєм шелеще,
Плаче ялиця росою.
Черемош грає, филя все плеще:
„Вам не зійти ся з собою“.

Digitized by Google

Спомини бувших членів про „Січ".

Приступаючи до виданя Альманаха, звернув ся комітет до деяких бувших членів „Сїчи" з просьбою о надісланє споминів про „Сїч", або про тих „Сїчовиків", що відограли більшу ролю в житю нашого народа, а з'окрема в житю нашого товариства. В відповідь на се дістали ми кільканацять довших і коротших споминів, заміток і листів, які кидають богато нового сьвітла на житє і „Сїчи" і будуть цїкаві не лише для самих членів товариства, але і для ширшого загалу. Деякі з тих статей ми умістили вже окремо, як прим. спомини Н. Вахнянина, д-ра В. Кобринського, Г. Цеглинського, д-ра Яр. Окуневського і и., з огляду на їх об'єм або артистичне обробленє. Тут наводимо виїмки з листів і споминів, які були за малі, щоби їх містити окремо.

ДР. ОСТАП ВОЛОЩАК.

...Про початки „Сїчи" пригадую собі не богато. Перші збори, скликані в справі основаня „Сїчи", відбули ся, здаєть ся менї, zur goldenen Ente і зачали ся від того, як назвати нове товариство. Довго над тим говорено. Коли-ж я побачив, що на зборах переважали москвофільські погляди, піднїс ся і сказав: „Пощо нам довго говорити, тут двоякі погляди на справу, хто не москвофіл, най йде за мною!" Так усї Українцї вийшли за мною, а оставші заложили „Основу"; — були то переважно Буковинцї. „Сїч" завязала ся в кілька днїв пізнїйше. З початку мало то

Digitized by Google

бути товариство наукове, але на наукові виданя не було гроший. Перші збори відбули ся 9 марця 1867[1]).

Що до перших членів „Сїчи“, то трудно менї усїх вичислити. Був між ними лїкар Алексевич[2]), що виступив досить скоро, як старий Вахнянин в одній промові не дуже мило виразив ся о „русском“ царстві, дальше належав ректор віденської семінарії Сїпановський[3]) і мабуть секретар Лїтинський.

ЛЕВ ШЕХОВИЧ.

...Я поїхав до Відня в осени 1864 на 3-ий рік прав і застав вже там Наталя Вахнянина, пок. Целевича, проф. технїки Медведського, інспектора желїзниць Кропивницького і и. Задумалисьмо заложити руське товариство і запросилисьмо усїх Русинів, які були у Відни. Деякі вже були призабули нашу бесїду. Так запросили ми надворного секретаря Вітошинського, ад'юнкта Іскрицького, Струминського, Івана Головацького, редактора „Страхопуда“ Йосифа Лївчака і др. На зборах не прийшло до завязаня одного товариства, бо Головацький внїс, щоби „руське товариство“ переложити на „russischer Verein“, і так ми заложили „Сїч“, а кацапи „Основу“. Ми запросили і пок. митроп. Литвиновича, що був тодї у Відни, на протектора, але він вписав ся яко звичайний член. „Слово“ позволило собі тодї написати, що „митрополит приступив до козаків“. Зібрало ся нас в товаристві кількадесять, однак з початку не мали ми власної хати і сходили ся по ріжних ресторанах. Між членами, що правильно приходили, були крім висше згаданих Вітошинського і Струмінського також теперішний апел. совітник Іван Комарницький і небіщик др. Менцїнський...

ЗАХАР ПАВЛЮХ.[4])

У Відні пробував я кількома наворотами, найдавнїйше в 70 роках, в часах, коли великий вплив на Сїчовиків мав пок. Остап

[1]) В протоколах „Сїчи“ зазначено 9/1 1868. — *З. К.*

[2]) В лїстї участників загальних зборів підписано Dr. Alexovitz. — *З. К.*

[3]) Автор має певне на гадцї Е. Цїпановського, тодїшнього слухача торговельної академії. — *З. К.*

[4]) Щоби довідати ся дещо близше про житє „Сїчи“ в 70 роках, а спеціяльно про Терлецького, удав ся я до старого дїда сїчового, ґенерала Павлюха, і дістав від нього отсї інформації. — *З. К.*

Digitized by Google

Терлецький. „Сїч“ була тодї ще невеличка — сїмох членів не мало з чого удержувати навіть власної хати — і тулили ся в комірнім по ресторанах. Доперва заходам Терлецького удало ся переконати молодих товаришів, що хата потрібна, щоби можна читати відчити, мати бібліотеку та урядити читальню, і винаймити льокаль. Під той час — о скільки можу собі пригадати — був я господарем „Сїчи“, що містила ся тодї при Schlösselgasse коло Riedhof'a і складала ся з малого мебльованого покою і передпокою. Членів було що року менше-більше около 15.

Цїле житє і оживленє виходило тодї від пок. О. Терлецького, який жив лише для „Сїчи“. Хоть уже на добрім становиску, жив він дуже скромно і не позваляв собі на жадні приємности, хиба в товаристві на скляночку пива. Убирав ся дуже поєдинчо, а мешкав звичайно в кабінетї, і то до спілки з другим яким товаришем. Якийсь час мешкав зі мною і тодї мав я близшу нагоду пізнати його добру, щиру душу. Терлецький був добрий і щирий для усїх і віддавав усе, що міг, біднїйшим від себе. Найбільше-ж гроша вкладав він в „Сїч“, якою займав ся цїлою душею. Його грішми і заходом повстала велика сїчова бібліотека. Не було майже тижня, щоби не приносив якоїсь нової книжки і розводив над нею дискусії. Взагалї був Терлецький книгоїдом, цїлими вечерами і ночами пересиджував над книжками, так що се відбивало ся і на його здоровлю. В „Сїчи“ усї горнули ся до нього. Під його впливом забрали ся люди до серіозного студійованя, під його впливом зачав ся ширити соціялїзм. Що сходин відбували ся відчити, в яких Терлецький брав живу участь. Не відстрашувало нїкого се, що покійний любив безпощадно нищити, особливо тих, що не вглубивши ся в предмет, воювали фразами і словами. Мене самого скритиковано раз так, що аж розхорував ся. Підчас арештовань мене не було вже у Відні. Часописи писали вправдї, що тодї і мене арештовано, але се неправда.

З Драгомановим я сходив ся рідше, хоть він був довший час у Відні, коли його усунено з катедри. „Сїч“ не робила йому окремого принятя. За те часто йшли з ним Сїчовики до Riedhof'a і дискутовали там при пиві. Найбільше приставав Драгоманов з Терлецьким. З лиця був Драгоманов гарний і симпатичний. І він і його донька були дуже привітливі і веселі. Донька ходила завсїди в народнім строю і подобала ся молодїжи, бо була незвичайно мила і гарна...

Digitized by Google

СОФРОН НЕДЇЛЬСЬКИЙ.

...Шкода, що не можу Вам надіслати довших споминів, велика шкода! Гарні се були і богаті в події роки так з огляду на салю товариства і його розвій, як також на долю його членів! Се бо як раз тоді були „гоненія“, справдїшні лови „соціялїстів“ — то знов зближеня до „Основи“ і т. д. Як живі перед очима стають Остап Терлецький, Ілярій Гарасимович, ба й Драгоманов, а дальше молоді та ідейні Горбачевський, Сельський і богато других, а виклади чи відчити з справдї оживленими дискусіями або й вечерниці — правда, без буршівського характеру...

ДР. СИЛЬВЕСТЕР ДРИМАЛИК.

...Коли я в р. 1873 прибув до Відня на медицину, ріжниці межи нашими двома партіями не були ще так строго прінціпіяльні, як тепер. У Відни були тоді два товариства, до котрих прибувші академіки вписували ся, „Сїч“ і „Русская Основа“. І тут і там належали Галичани, ту і там говорили товариші межи собою народним малоруським язиком, одні з другими жили навіть по більшій части в приязни, а зверхна ріжниця між одним а другим товариством марковала ся тоді головно в тім, що „Сїч“ уживала в урядованю фонетики, а „Р. О.“ етимольогії.

Так отже гуртовали ся академіки в однім або другім товаристві відповідно до того, чи хто мав вподобу до фонетики чи до етимольогії. В таких обставинах був я членом „Р. Основы“ через $4^1/_2$ року, т. є. до часу, коли долїшньо-австрійське намісництво розвязало його (в р. 1878) за нельояльну телєграму, вислану до черновецького „Союза“.

По розвязаню „Основы“, більша часть бувших її членів почала частїйше заходити до „Сїчи“, а коли знов власти не призволили на завязанє нового товариства „Молода Русь“ на місце „Р. Основы“, тоді взаємини між бувшими членами „Основы“, а товариством „Сїч“ уложили ся ще тїснїйше, так що вкінци значна часть тих членів вписала ся до „Сїчи“, застерігаючи собі лиш, що „Сїч“ буде від того часу уживати урядово етимольогічної правописи. Однако-ж „Сїч“ не мала з того великого пожитку, бо ново-приступивші академики були по більшій части на укінченю і скоро опустили Відень, а в слїд за тим завитала в р. 1881 і фонетика в дїловодство „Сїчи“.

Digitized by Google

ДР. ЕВҐЕН КОБРИНСЬКИЙ.

...В осени 1882 р. вступив я, молодий „ембріо", до „Сїчи", що перебувши крізу, розвивала ся гарно. Давнїйше містив ся льокаль товариства в малих і темних кабінетиках, тепер спровадила ся „Сїч" до ширшого помешканя при Landongasse 49 a, купила нові меблї, впорядкувала бібліотеку — заслуга т. Панькївського, і вирівнала буджет. До товариства вписало ся більше як 30 членів, між иньшими були ріжні напрямки: „ідеалїсти", „раціоналїсти", „критики-епікурейцї", що волїли сидїти в Café Korb і називали „філїстрами" пильних товаришів. Були і такі, що називали себе „соціялїстами", а вписували „Дим" Тургенева в катальог бібліотеки до природописного віддїлу.

Найважнїйшою особою між тодїшними членами був пок. Остап Терлецький. Чоловік старший віком, учений в европейськім дусї, щирого серця і горячого патріотизму, був він нашим ментором і щирим твоваришем. Більше як половина Сїчових книжок, се його власність. Його-ж заслуга, що бібліотека „Сїчи" уважала ся свого часу першою між славянськими що до змісту научних книжок. В товариськім житю був пок. Остап сердечний і скромний і потрафив зводити молодечий запал до належного уровеня. Бувало Василь Михайлович пориває ся з мотикою на сонце і хоче і сьвіт і Русь реформувати новою газетою. На се Остап: „Василю, учи ся Vorprüfungen, складай екзаміни, а відтак можна і газету видати". Девізою Остапа було, щоби молоді товариші научили ся правдивої, европейської культури, а при тім не забували на свій спеціяльний фах і стали відтак щирими робітниками для народньої справи. Терлецький був організатором „Сїчи" і коли великі мужі, що здобули заслуги для суспільности, заслужили на се, що їм кладуть памятники, так належить ся і пок. Остапови поставити памятник в наших серцях і згадати його не злим, щирим словом при Сїчовім сьвятї.

ДР. ВАСИЛЬ ШМІҐЕЛЬСЬКИЙ.

Памяти сестри Касї.

Було се 1886-го року. На двірци желїзниці місточка С. прощав ся я з батьком і малими сестрами, убраними в сьвяточний стрій міщанський і покидав родину, щоб як будучий академік в далекій столици держави вийти на люди. Вже було чути шум

Digitized by Google

потягу, коли моя старша, 12-літня сестра виймила з кошика малу подушку і подала мені зі словами: „Дивись, братчику, я за час твоїх вакацій скубала мошок і гусяче пірє, щоб ти мав памятку від мене. Коли тебе заболить голова, то випічни на яську тай лекше стане!“ Тимчасом потяг опинив ся вже під пероном. Я вскочив до потягу, щоби займити місце, здіймив ще раз капелюх і поклонив ся остатній раз через вікно, коли вже потяг рушив в дорогу...

— — — — — — — — — — — — — — — —

У Відни наймив я собі в дільници Г. при бічній улиці Л. невеличку кімнатку на четвертім поверсї під самим дахом, де ніколи не доходили промінї сонця. Скоро було вже усе в порядку: знайшов ся також малий самовар і бохонець чорного хліба, що разом з чаєм був моїм снїданком, обідом і вечерою.

Однак найважнїйшу річ треба ще було зробити. Я мусїв радо-нерадо відвідати одну високопоставлену особу і показати їй поручаюче письмо, що я „благонадежный молодецъ, имѣющій согласиться въ русское общество „Бу.““, щоби запевнити собі її протекцію. Йти до високої, титулованої персони! За весь гімназіяльний час лучилось мені раз лише вечеряти у свого професора, тай тодї з незручности вивернув росіл, так що усї сьміяли ся. А ту в так великім містї йти до такого „государя“! Я довго думав над тим, що робити, а що було ще горячо, вийшов до малого публичного городу, забравши з собою „ясьок“, щоби відпочати і роздумати остаточно над своїм положенєм. Як раз була одна лавка порожна і я положивши „ясьок“ під голову, простер ся як довгий і взав лист, щоб не так читати, як розуміти його зміст. І дивно! За 8 лїт науки я не научив ся на стільки рідної мови, щоби зрозуміти цїлий зміст листу.

Одно стало мені ясним, що, аби удостоїтись чиєїсь ласки, я мав виректись свого безталанного народу, своєї рідні, свого батька, що день перед виїздом дав мені 50 злр., весь гріш побраний за збіже. За любов і поміч рідні, що від губ собі відймала, щоб лиш мені добре було, я мав відплатити їй зрадою! Кілько часу я так думав або радше спав, не знаю. Пригадую собі тілько, що хтось сїпнув міцно за „ясьок“ і крикнув надімною грізно: „Hier dürfen sie nicht schlafen!“

Я схопив ся як опарений і не зважаючи на полїцая, вхопив обома руками дорогий „ясьок“ і забрав ся утїкати, полишивши лист до „государя“, що опинив ся мабуть в кишени полїцая...

— — — — — — — — — — — — — — — —

Digitized by Google

На другий день я записав ся етимольогічно в членську книжку „Сїчи"...

Сїчень 1908.

ДР. ВОЛОДИМИР ЯНОВИЧ.

Метаморфоза.

Др. Василь Павлюк, тепер в Радехівщинї, ряний кацап, був членом „Сїчи" і завзятим українцем, так що богато натерпів ся за те від самих кацапів. І так коли „Громада", яку основали сецесіонїсти зі „Сїчи" з К. Студинським на чолї, уряджувала вечерок в память Шевченка, то прийшли кацапи з Алексевичем на чолї і хотїли увійти до льокалю, аби счинити бучу. При дверех стояв тодї Павлюх та відмовив їм вступу. Тодї почастував його Алексевич здорово в лице тай утїк. А нинї той Павлюк „столп" москвофільства в Радехівщинї...

СИДІР КУЗИК.

...За моїх часів істнувала ще віденська духовна семінарія, до якої належало звичайно по кільканацятьох питомців. Семінарицьке житє гуртувало ся коло читальнї, заснованої 1 жовтня 1884, одначе богато з нас належало рівночасно і до „Сїчи" і брало участь в житю товариства.

ДР. ДЕНИС БІЛИНСЬКИЙ.

(Інтервю).

Питаєте мене, що можу сказати про „Сїч" моїх часів? Докину Вам хиба кілька заміток.

„Сїч" моїх часів стояла все цїло під впливом неб. О. Терлецького, що розбудив в товаристві інтеллєктуальне житє і викликував велике заінтересованє відчитами і дискусіями. За його почином брали ся иньші за відчити, т. Гарасимович читав прим. через кілька вечерів про хемію, а й я сам виготовив за його принукою відчит про стару і нову віру на підставі Штравса. „Сїч" моїх часів грала в академічнім житю у Відні досить велику ролю, зносила ся з усїми славянськими товариствами (ма-

Digitized by Google

Ap. [illegible]

Digitized by Google

Digitized by Google

Др. Василь Шмігельський.

Digitized by Google

Digitized by Google

буть лише з виїмком польського) уживаючи нїмецької мови і уряджувала часто концерти і вечерниці, на які сходили ся численно представителї иньших славянських націй. Між гостями, що бували часто в льокали „Сїчи", було богато Українців з Росії і Москалїв, одначе великих ріжниць між ними не було, бо одні і другі говорили по московськи. З імен пригадую собі Олїко-Ґурамова з Тифлїса, Василєва, Юрієва, Ґуревичів, Ґортинську та Поляків Варинського і Бжезїнського, що говорили по українськи. Вкінци мушу ще згадати, що за наших часів пильно учили ся по російськи і студіювали російську лїтературу, чому сприяла богата бібліотека, в якій між иньшими були Тургенєв, Пушкін, Некрасов та часописи Вѣстникъ Европы, Новое Время, Нива і и.

Digitized by Google

Історичний огляд житя
в українських студентських орґанїзаціях.

ВІД РЕДАКЦІЇ.

Збірка статей про житє в українських студентських товариствах і орґанїзаціях вийшла трохи неповна мимо усїх заходів редакції і помочи наших співробітників. Про деякі групи нам не удало ся таки дістати звісток, хотяй ми не обмежили ся на кількаразових оповістках в „Дїлї“ і в „Радї“, а порозсилали споре число листів навіть до найменших гуртків нашої молодїжи. Про орґанїзації на Україні містимо не богато, одначе тут винні не лише наші співробітники, але і обставини, які тягаром лягли на наших закордонних товаришів. По близшім порозуміню з представниками молодїжи, ми полишили звістки про їхнє житє на боцї, щоби не наражувати їх молодих, до недавна або і до тепер ще нелеґальних орґанїзацій.

Думаємо одначе, що і з тими прогалинами наша збірка матиме вартість для будучого історика, як перша проба в тім напрямі.

З. К.

Digitized by Google

ОСИП НАЗАРУК І ОЛЕНА ОХРИМОВИЧ.

Хроніка руху української академічної молодіжи у Львові.[1]

І. Без орґанізації і без ідеї.

Перед нами стає перш усього питанє, де загирювала ся енергія найбільшого гуртка нашої інтелїгентної молодїжи в часах, коли молодїж наших сусїдів Чехів, Поляків, Нїмців і Мадярів складала шляхотну дань ідеалам своїх націй кровю і терпінєм у вогких льохах Шпільбергів, Куфштайнів, Мункачів, на барикадах в улицях Праги, Відня, Кракова і Львова, на угорських полях і в лїсах російських. Доси оголошено дуже мало звісток

[1]) Приїхавши до Відня на процес Сєнкевича, здибав ся я припадково з Д-ром З. Кузєлею, котрий сказав менї, що в альманаху, який видає віденська „Сїч“, не буде навіть хроніки з житя найбільшої групи укр. акад. молодїжи, бо львівські академіки на численні листи в тій справі навіть не відповідають. Вернувши до Львова, інформував ся я в тій справі у членів „Акад. Громади“ і довідав ся, що львівські товариші обурені на віденських, котрі в значній части просто дезертують з львівського унїверситету, щоби тільки не наражувати ся в боротьбі о права укр. мови на львівськім унїверситетї. Признаючи, що львівські товариші мають чого обурювати ся на значну часть віденських паничів, котрі мимо щорічних зазивів анї не думають скріпити силу львівських академіків, — не бачу причини, ізза котрої альманах „Сїчи“ мав би бути неповним.

Ізза недостачі часу (рівночасно мусїв я виготовити докладний реферат про укр. шкільництво, призначений на всесловянський з'їзд поступових акад. у Празї) взяв ся я разом з тов. Охримовичівною до писаня не історії, тільки хроніки руху укр. акад. у Львові. Уважаючи, що писемні матеріяли і документи, протоколи і часописні звістки буде можна колись докладнїйше використати, головну вагу поставив я на устні (і писемно-приватні) інформації людий, що брали живу участь в академічнім житю. Тут дякую за ласкаві інформації ВП. Панам: суд. рад. Титкови Реваковичови, Мих. Павликови, посл. Евг. Петрушевичови, Др. Миколї Шухевичови, Др. Вол. Охримовичови, М. Ганкевичови, Юлїянови Бачинському і иньшим Панам, котрі ізза свого урядового становиска або з иньших причин застерегли собі невиявлюване їхнїх назвиськ. — ВП. Інформатори, або Їх Товариші були на тілько ласкаві, що перед відданєм до друку переглянули ще рукопись і поробивши деякі додатки, признали представленє їх часів правдивим. — *О. Н.*

Digitized by Google

і документів. Тільки в розмовах з старшими людьми можна часом почути: Мій стрий, мій вуйко, чи иньший свояк брав участь у польськім повстаню. В статї члена палати панів Смольки про убитє намісника гр. Потоцького (в однім з зошитів Österr. Rundschau за червень с. р.) читаємо: „На хвалу Русинів можна сказати, що вони асімілювали ся до нас в часах, коли скорше можна було за польську ідею попасти на Грайгору або до Куфштайну, чим зробити карієру".

І так дійсно було. Найгорячійші одиниці інтеліґентної молодїжи нашого народа, захоплені польською революційною ідеєю, марно пропадали в польських „шопках" і галабурдах та лїтами гнили на Шпільберґу поруч синків польської шляхти — за чужу нам справу. На кладовищах у Львові та по иньших містах можна побачити забуті могили, на котрих виднїють мохом зарослі руські назвиска з додатком: żołnierz wojsk polskich powstania narodowego z r... Болючі сьвідки немочі й упадку нашого народа, що своїм дїтям не міг дати жертвенника, на котрім згорів би їх сьвятий запал для добра нашого гнобленого люду. А кільно є наших могил, на котрих нема нїчого, бо не було кому згадати про тих, що вирекли ся всего і пішли за блудним блеском чужої ідеї...

Можна собі представити, що дїяло ся в нечисленних і незорґанїзованих рядах нашої сьвітської молодїжи у Львові, коли навіть у духовнім семінари, де з природи річи (хоч би ізза „фізичного" зґрупованя більшої скількости молодїжи руського походженя) мусїло істнувати бодай неґативне почутє неприналежности до польщини в більшій мірі, чим серед розсипаної сьвітської молодїжи, — коли навіть у духовнім семінари у Львові бушувала польська революційна ідея, притягаючи до себе живіщі одиниці й гурти своєю „поступовістю" й животворністю[1]).

З того не виходить іще, що між руською молодїжю (і до певної, правда незначної, міри суспільністю взагалї) не було антаґонїзму до польщини. Доказом істнованя навіть дуже сильного антаґонізму вже в тих у мраці несьвідомости тонучих часах може служити м. и. хоч би вірш невідомого нам автора, написаний в польській мові в 1831 р п. з. „Aryia", що зачинаєть ся

---

[1]) Гл. м. и. Студинського „Польські конспірації серед руських питомців і духовеньства в Галичині в роках 1831—46", Записки Наук. Тов. ім. Шевченка, том 80 і 81.

Digitized by Google

словами: Kto Lach, ma strach, а кожда з його трьох строфок кінчить ся рефреном:

Paszkiewicz[1]) niech żyje!
Na zgubę — na czyję?
Lachow, Lachow, Lachow, Lachow!...[2])

Вірш сей називає проф. Студинський неслушно (і нерозумно) „нїкчемним", очивидно не розуміючи його значіня, як прояви негативної сьвідомости одиниці, котра здавала собі справу з того, що польщина заливає й додушує її народ.

Але подібні прояви антагонїзму були по перше дуже спорадичні, по друге припадкові. Ще трицять лїт пізнїйше, коли з України доходили вже до Галичини твори нашого найбільшого генія, молоде руське поколїнє ставало руським часто-густо припадково. Радник п. Т. Ревакович оповідає, що він, син руської сьвященичої родини, котра уживала польської мови як всї в тих часах, почув себе Русином в такий спосіб: їдучи з гімназії домів на сьвята, здибав ся в Сколїм з о. Миколою Устіяновичом, присїв ся на його санки і як-то буває, коли молодик зійде ся зі старшою людиною, став інформувати ся у нього, чому то Русини чогось не дуже навидять Польщу. Старий Устіянович оповів молоденькому студентови, як то Поляки віроломством і недодержуванєм заприсяжених угод нищили повстаня руського народа і овочі його кровавих змагань, оповів йому про великий взрив нашого народа за Богдана Хмельницького. І молодий студентик приїхав домів з душею, котра мала вже иньший зміст. Правда, по польськи говорити ще не перестав навіть зі своїми руськими товаришами, — бо тодї всї так говорили — і доперва пізнїйше по довгих взаїмних заохочуваних в родї „no, mówmy już raz po rusku!" переломили вони у себе польщину (р. 1861).

Таких людий, як Устіянович, тодї між нашою суспільністю можна було почислити на пальцях, історії не було з чого навчити ся, руських гуртів-орґанїзацій, сьвідомих своєї руськости просто не було — і в тім значіню розуміємо припадковість яснїйшої сьвідомости серед наших давнїйших молодих поколїнь. А пригоду з хлопячих лїт п. Реваковича навели ми тому, бо уважаємо її як на ті часи типовою.

---

[1]) Пашкевич, ґенерал, що здавив польське повстанє.
[2]) Гл. Житє і Слово, том 3, ст. 111—114.

Digitized by Google

Хто знає, чи не в зовсім подібний припадковий спосіб зродило ся почутє руськости в душі молодого члена маленької перемиської польсько-руської (утраквістичної!) орґанїзації університетської й ґімназіяльної молодїжи з трицятих рр., котра мала свою тайну бібліотечку і переписку[1]). Ось виривок з реляції директора поліції Сахера:

„Über die politischen Ansichten des Nikolaus Kmicikiewicz giebt folgende Stelle eines Briefes an Turowski vom 10 Dec. 1832. den besten Aufschluss: (подаємо далї в перекладї) Заволодїв мною великий дух волї — дивний був товчок до сього: по перше Сулїковський зі своїм ультралїберальїзмом, по друге — сон, по котрім спостеріг я в собі велику переміну; — мріяло ся мінї, що я виборов Русинам (Russinen) волю і независимість — а се вправило мене в такий восхит, що про нїчо иньшого не думаю; в приступі одушевленя написав я про те до Лужецького, але він звернув мінї увагу, щоби я думав про літературу, аби Мінерва не перемінила ся в бога війни. На мою думку було би найлїпше, як би Польща підняла ся (до бунту), я маю великі пляни... Найбільше лежать мінї на серци Русини (die Russinen), — Поляки нехай самі про себе думають, а я думаю про своїх, сього нїхто не може мінї взяти за зле".

Такі думки чи мрії були простим відблиском того вогню, що горів серед польської суспільности. У нас для нього не було ще відповідного матеріялу, навіть серед молодїжи, абстрагуючи, розумієть ся від одиниць. Загал молодїжи, о скілько сього слова слїд уживати в приложеню до тих часів, розсипаний, без власної орґанїзації й ідеї або захоплював ся чужими ідеалами, або скнів у бездушности — як наша „суспільність" взагалї.

II. Без трівкої орґанїзації. Етноґрафічний націоналїзм на університеті. Акад. тов. „Січ" у Львові (1861/2) без статутів. Перші дїяльні акад. ґрупи.

Але промінї західних огнів не проминули і для нас безслїдно, хоч прийшли до нас крізь польську призму, що нас дорого коштувало. Ще більше „сьвідомости" викресав 1848-ий рік. Переходова реакція, яка наступила в рік по „весні народів"

[1]) Гл. Українсько-руський архів, том 3, ст. 15—25.

Digitized by Google

і тревала до 1860, не перешкодила розвиткови того, що раз розсіяло ся.

Доказом того наглий, як би з під землї повставший етнографічно-формальний націоналїзм, що появив ся на львівськім університетї вмить по другім наданю конституції. Конституційний патент оголошено 20 жовтня 1860 (по погромі Австрії в Італії), але вже 2 лютого 1861 пробує австрійський уряд повторити заведене реакції — і оголошує новий конституційний закон (за Шмерлїнга), котрий дає перевагу германському елементови і взагалї стїсняє постанови першого закона. Та в історії повторюють ся випадки незвичайно рідко. Сим разом вони не могли повторити ся: австрійські народи і австрійський уряд мали за собою вправдї мізерну, але все таки революцію, котру мож було здавити за горяча, але котрої ідеї що-йно тепер зачали захоплювати що раз ширші круги.

З весною 1861 р. переводять ся вибори до сойму, в тім самім році зачинаєть ся і академічне житє нашої молодїжи у Львові. Проявляєть ся воно чисто формально, хоч і дуже яскраво. „Поляки зачали носити конфедератки, а наші ходили на виклади в козацьких шапках, високих чоботах, вишиваних сорочках, гуцульських сардаках і синїх шараварах. Ходили купою по каварнях і казали собі грати коломийки, а самі танцювали кругом білярдів. З Ляхами сварили ся на кождім кроцї, а технїк Володимир Качала (син Стефана), хлоп величезний і дуже міцний, котрого товариші натягали, що в одній штанцї його широчезних шараварів змістив би ся корець збіжа, — брав часом якого Поляка в пів і виганяв ним иньших з каварнї. Ідеї, як ми її нині розуміємо, ті наші академіки не мали нїякої; були то виключно сини на-пів спольщених інтелїґентів, котрі просто не вміли думати про народ і його справи, хоч і прихильно відносили ся до його мови, пісні й одежі“[1]).

В 1861/2 р. повстало наше перше академічне товариство (без статутів) „Січ“. Належали до нього: Корнило Сушкевич, студ. прав, Вол. Качала, студ. техн., Волод. Бучацький, ст. прав (тепер москвофіл, радник двора і член найвисш. триб. у Відні), Роман Ямінський (тепер москвофіл і сенїор Ставропігії), Волод. Шашкевич, ст. прав (син Маркіяна), Федір Заревич

---

[1]) Від п. Т. Реваковича на основі його інформацій від Ф. Заревича і К. Сушкевича, котрі в тих часах були cives academici львівського університета.

Digitized by Google

(релєґований з VIII. кл. самбірської ґімназії за „політику", тодї розіґнали там цїлу VIII. кл.), Іван Добрянський, (тепер президент „Русскої Ради") і иньші. Цїле прилюдне житє тодїшних академіків відбувало ся по каварнях; найславнїйшою була тоді каварня „Юзя" на Галицькій площи.

„Сїч" жила не довго. Коли в осени 1863 р. прийшло на унїверситет нове поколїнє, до котрого належали: наш інформатор п. Ревакович, Вол. Ґутовський, ст. техн. (котрий вилїтоґрафував перший образ Шевченка в Галичинї) і один з перших міщанських синів на унїверситетї, Кость Ґорбаль, ст. філ., — „Сїч" була розбита, головно через виїзд значної части її членів, а в народній одежі ходив один-одинокий ст. IV. р. прав В. Бучацький. На техніці ходили по народньому приятель Бучацького, Михайлович і Осип Ганїнчак (тепер зелїзничий над'інспектор). Серіознїйша ґрупа в числї до 10 людий стала ґрупувати ся коло редакції „Мети" — між рештою нашої молодїжи не було нїякого житя анї лучби.

До тої ґрупи належали м. и. кромі названих висше: ред. „Мети" Климкович, чоловік дуже спосібний (також майже усї лїпші статї „Слова" походили з його пера), мешкаючий разом з ним у льокалї редакції Л. Лукашевич, канд. прав Лесь Іскрицький (став польоно-, відтак москвофілом, тепер живе в Кравові), ст. прав Лев Лопатинський (стрий живучого тепер драматурґа) і незвичайно енерґічний і дїяльний ст. теол. Данило Танячкевич (в 1863 був на 3-ім роцї теольоґії). Міщанський син, Кость Ґорбаль, дуже щира душа, відріжняв ся від синів інтелїґентів усїм, а поповичів не любив сердечно[1]). Та ґрупа відносила ся прихильно до польського повстаня, але так вона, як загал тодїшньої молодїжи уважав його чимось чужим для інтересів Русинів. Нїхто з тих, що були захоплені тодїшнїм, хоч і дуже слабим руським рухом, не пішов до повстаня, кромі ренеґатів. Така була ріжниця між 60-ми а 30-ми роками[1]). Наш народ був тепер уже на стільки щасливим, що міг мати — ренеґатів. Бо перед тим не міг мати відступників: ще не було від чого „відступати". Наш теперішний національний рух зачинав тут кристалїзувати ся доперва по польськім повстаню 30-их років.

В 55 томі Записок Наук. Тов. ім. Шевченка в замітці до „Історії української молодїжи в Галичинї 1871—1884" каже Др. Франко, що особиста аґітація молодих ентузіястів в роді Д. Та-

[1]) *Т. Р.*

Digitized by Google

нячкевича і вплив поезій Шевченка та Федьковича звернули галицьке україноφільство по троха з дороги практичної праці, яку вказував ще 1862 р. Маркил Лаврівський (гімн. проф. і горячий укр., тепер рящий кацап, живе в Росії як еміграит) у своїй брошурі „Кілька слів на часі", котрий виступив з думкою, що Русини повинні на разі зрезигнувати з усякого висшого письменства, а „писати для хлопа", „зачинати з долу". На нашу думку сей погляд не зовсім уаргументований. Адже щоби піти „дорогою практичної праці" треба самому мати певну підставу і віру в наслїдки тої „практичної праці" і людий до неї. А такі „молоді ентузіясти", як Д. Танячкевич, спроваджуванєм творів Шевченка, Котляревського, Квітки і Кулїша („спроваджував їх і Б. Дїдицький, але він дуже нас здирав"[1])), чим Танячкевич занимав ся дуже горячо, — здержували людий, що бачили в нашій мові тільки триста слів, як Корнило Устіянович[1]), від утечі з „дороги практичної праці" на „володимирський путь", на який перейшов сам — М. Лаврівський, герольд тої практичної праці!

Рівночасно зі сходинами в ред. „Мети", в яких брали участь головно рухливійші академики, відбували ся сходини всїх львівських Русинів (і т. зв. „словістів", т. є. прихильників „Слова"; вони тоді москвофілами ше не були, хоч уже говорили: „де ви бачили лїтературу писану хлопською мовою"[1])) у д-ра прав К. Сушкевича, властителя каменицї при ул. Оссолїнських ч. 12 (напротив бібліотеки Оссолїнських). Він не жалував гроша і принимав масу людий.

Тілько було руського житя у Львові в першій половині 60-их років.

В зимі з кінцем 1863 р. розбили під Радивиловом (на границї коло Бродів, по російськім боцї) віддїл польських повстанців, зложений з самої молодїжи і студентів київського університета, партії „хлопоманської", званої також „Ogół". Вони втїкли масово до Галичини і прибули до Львова, де зійшли ся наперед з Плятоном Костецьким, співробітником Gazety Narodowej, котрої редактором був другий наш ренегат Іван Добрянський. Ті польські студенти з України були мабуть в більшій мірі Українцями чим Поляками[2]) і вони зачали від першої хвилї впливати на галицько-польську пресу, щоби не юдила на молодий руський рух у Галичинї так, як вона се робила від 1848 р. Вони сходили ся з нашими академіками в ред. „Мети", деякі з них писали навіть

[1]) *T. P.*

[2]) *T. P.* і Мол. Русь.

Digitized by Google

незлі річи в українській мові, як Павлїн Сьвєнціцкі (лїтер. псевдоніїм Павло Свій — він грав у нашім театрі під псевд. Лозовський і був учит. руської мови в руській гімн. у Львові), котрий видавав часопись Sioło, спеціяльно в тій цїли, щоби польську публику настроїти прихильно до українського руху (в бібліотеці п. Реваковича є 4 томики „Sioła"). Ті самі польські студенти завязали в 1863 р. „Kółko ruskie przyjaciół Rusi", котре мало 30 членів, самих Поляків. Воно розлетїло ся вже 1864, коли з причини стану облоги київські студенти мусїли опустити Львів[1]).

По упадку „Мети" й иньших недовго видаваних часописий одиноким кормом наших академіків були Записки о Южной Руси, що були в університетській бібліотеці, і 23 томи „Основи", котрі спровадив Д. Танячкевич. У нього можна було дістати взагалї все, що друковав і видавав Кулїш.

Так було в 1863—5 рр.

В осени 1865 настає важна зміна. З гімназіяльних кружків — заложених головно заходами Д. Танячкевича, котрий основував їм бібліотечки і кореспондував з ними[2]) — приходять на університет виховані й одушевлені роботою в тих кружках молоді й дуже енергічні люди. І так: з тернопільської гімназії прийшли: братя Барвінські (Олекса, філ. і Осип, теол.) і Андрій Сїчинський (ст. прав, стрий Мирослава), а зі станїславівської: Вол. Навроцький (ст. прав), Евген Желехівський (філ.) і М. Бучинський (прав.). Зачало ся житє. Коли 1864/5 ходив на університетї тільки одинокий п. Ревакович в народнім строю, то тепер видніла скрізь купа синїх шараварів.

Але від того року дїяльність наших академіків не обмежаєть ся вже на манїфестованю етнографічного націоналїзму. Вони ширять наші видавництва — а було в тім часї вже кому робити: 1865 р. було наших с ь в і т с ь к и х академіків записаних на львівськім унів. 160. Тримали ся вони все солїдарно супротив Поляків, з котрих тільки інтелїгентнїйші жили з ними приязно. Далеко лїпші взаємини були на технїцї — там обі національно-

---

[1]) Гл. „Молода Русь в роках 1860—66" (з рукописї з р. 1866), Дїло, 1892, ч. 34.

[2]) Ту горячу і дуже цїкаву переписку мав в 1864 р. п. Ревакович, котрий забрав її був у Т-а, бо в часї стану облоги грозило Т-ови арештованє а що найменше ревізія. Дир. полїції Хомінський був вправдї Русином, але дуже великим „службістом". Денунціяції можна було надїяти ся таки з руської сторони — адже о. пралат Мих. Малиновський ходив до полїції, щоби заказала богослуженє за Шевченка, але полїція була розумнїйща від нього.

Digitized by Google

сти жили в повній згоді, а головою їх спільного (економічного) товариства був Русин[1]).

1867 р. зачинає виходити „Правда", котра дуже скріпила рух між нашою акад. молодіжию. В рік потому 40 академіків виготовлює, підписує і подає до намісництва статути тов. „Просьвіта". Намісництво статути відкинуло тому, що подали їх академіки. Вони притягнули отже старших до того діла: Д-ра К. Сушкевича, Юл. Лаврівського, віцемаршалка гал. сойму, котрий жив у дуже приязних зносинах з льв. „Січию", С. Качалу, братів Глинських, Н. Вахнянина і взагалї всїх старших сьвідомих Русинів, а — не багато їх тодї було.

8 грудня 1868 відбули ся на Стрільници перші загальні збори „Просьвіти". Корнила Устіяновича, котрий перед тим говорив: „Що то за мова? — Триста слів?"[2]) — Заревич і Левакович пів жартом затягнули попід руки на салю, і він записав ся в члени „Просьвіти"[3]).

В тих часах найгірше давала ся молодому поколїню відчувати недостача нашої історії — тим більше, що на молоді і вразливі уми сильно дїлав польський рух і крикливо реклямована „walka o wolność"; не було й одного інтелїгентного руського дому, де би не говорили по польськи, де би не лунало „Z dymem pożarów" і т. п. польські пісні[3]).

Вплив польщини був такий міцний, що загал нашого інтелїгентного жіноцтва носив жалобу по повстянцях: чорні сукні і нашийники та бранзолєтки в формі кайдан — ті оригінальні „кайдани" можна ще тепер подибати по старих інтелїгентних руських домах.

Взагалї наше жіноцтво довший час відносило з ся остентаційною прихильністю до польщини, чим мужеське поколїнє — доперва в кілька лїт по козацьких шапках і шараварах появили ся наші панночки в народнїх строях.

Інтересний вид представляв тодї руський духовний семінар у Львові: в семінарськім огороді наші питомцї в козацьких строях розкладали ватру і при грі на тримбітї співали вівчарські пісні. Вони не хотїли в нїякий спосіб дати ся наклонити до скиненя козацької одежі й убраня реверенди. Присилувано їх до

[1]) Гл. „Молода Русь", Дїло, op. cit., ч. 32.

[2]) Потому був найщирійшим Українцем і опанувавши нашу мову так, як кромі Франка нїхто у нас, сам переконав ся про її безмежне богацтво. — *T. P.*

[3]) *T. P.*

Digitized by Google

того аж найострійшими карами, т. є. ексклюзіями. Дух в семінари в нічім не подобав на теперішній. Словом — духовний семінар у Львові подобав радше на курінь давної „Січи", чим на духовний семінар[1]). Злою стороною духовного семінара було — крепке картографство. Воно одно було серіозним для загалу тодішніх питомців — все иньше чисто поверховним. Через те, кромі нечисленних одиниць, не вийшло з того покоління нічо путнього, хоч заповідало ся[2]).

III. Перші академічні товариства оперті на статутах.

1. „Академічна Бесїда", 2. „Академическій Кружок", 3. „Дружний Лихвар"; Вплив Драгоманова. Проби злуки.

Вступаємо в „дивну країну", в якій для нас много незрозумілого. Дивний духовий, літературний, національний і правописний гермафродитизм, котрий часами переходить у правдивий „біблійний" х а о с, царствує над тими товариствами. Натураліст доглянув би тут інтересні анальогії, пригадуючі плазунів з крилами, водних зьвірюк з дзюбами птиць.

Про наведені висше товариства не много можна сказати, щоби не помилити ся. Одно тільки певне: між „Лихваром" а „Кружком" був антагонізм і вела ся боротьба, часами дуже бурлива, доходяча навіть до тумультів і нападів та фізичних аргументів. Але ідеї, в імени котрих вела ся та боротьба й елєменти, котрі її вели — нам не зовсім ясні. Та се було мабуть ще менше ясне учасникам тої боротьби: складали ся на неї сили, які відтак розвинули ся в теперішній український і москвофільський рух. Але в тих часах такого опредїленя тих двох струй не було. Тодї складали ся на них більший або менший консерватизм, більша або менша прихильність до простого народа, зглядно погорда до мужика, винесена з дому, зневіра в будучність власного народа; але навіть ті терміни видають ся нам за ясні, щоби їх мож було приложити до котрої небудь з воюючих сторін; адже в „Лихвари", котрий є предтечою української „Академічної Громади" були люди, що нині суть ряними кацапами, а знов у „Кружку", предтечі теперішнього кацапського „Друга", були Павлик і Франко! Ясна річ, що серед антагонїзму,

[1]) З оповідань о. Юлїяна Охримовича, пароха Сенечова.
[2]) З оповідань многих сучасників.

Digitized by Google

де ідейна підстава так невироблена і неопредїлена — особисті і гурткові амбіції мусїли відгравати визначну ролю, спихаючи боротьбу нераз на рівень безпредметовости. Та на доказ сього твердженя не маємо ніяких документів, кромі натяків сучасників. Що-йно студіюючи тодїшні відносини можемо оцїнити, що значить хоч яке-таке теоретичне проясненє найважнїйших справ, яке ми уже нині маємо.

Ідучи за прикладом наших віденських академіків, котрі 13. III. 1868 оснували „Сїч", і польської акад. молодїжи у Львові, вибрали наші львівські академіки провізоричний видїл, котрий на зборах, відбутих на унїверситетї в падолистї 1870, поставив внесенє, щоби нове товариство назвати „Академічна Бесїда". Внесенє принято одноголосно[1]). Але при нарадах над статутами зачала ся систематична опозиція, а далї галасливі дебати і сварнї. Вкінци 13 академіків[1]) віддїлило ся від загалу акад. молодїжи і заложило „Академический Кружок". Причини того сепаратизму нїде не виложені, автор „Іст. очерку" каже, що стало ся се по поводу „багательних вопросів", але яких, не говорить. Нема їх і в промові Олесницького. (П. М. Павлик каже, що під „багательними вопросами" треба розуміти зовсїм тодї „небагательні" справи правописи й уважає число основателїв „Кружка" (13) рішучо за неправдиве. Їх мусїло бути більше).

На внесенє ак. Петра Лїнинського постановлено заложити позичкове тов-о „Дружний Лихвар", котрий, як се пояснив внескодавець, мав доповняти культурну дїяльність „Акад. Бесїди", евентуально її суперника „Акад. Кружка" (на взір істнуючих уже тодї „Bratniej Pomocy" і „Czytelni Akademickiej") так що можна було рівночасно належати до „Лихваря" і „Ак. Бесїди", або до „Лихваря" і „Акад. Кружка".

Сїмох товаришів заняло ся виготовленєм статута, котрі опублїковано в „Основі" і „Слові", поручаючи тов-о зглядам руської публїки. Тимчасом вели ся переговори між „А. Бесїдою" і „А. Кружком", котрі одначе не довели до нїякого успіху, „як

---

[1]) Гл. „Історичний Очерк розвою тов. акад. „Дружний Лихвар" опісля „Академічне Брацтво" від часу його заснованя 21/IV. 1871 по заг. збори тов-а 1/XI. 1885". Записки Н. Т. ім. Ш. том 55 (тою працею невідомого автора користуємо ся і далї) і найстарші протоколи з архіву „Академічної Громади", котрі зачинають ся протоколом заг. зборів „Др. Л." з 26 VI. 1881. Тодїшнїй голова Евг. Олесницький подав в своїй промові короткий перегляд історії наших акад. товариств.

Digitized by Google

можна було знати на перед"[1]), „хоч загал тодішньої молодіжи зовсім не був спеціфічно українофільським"[1]), в виду чого те „знанє на перед" видаєть ся троха незрозумілим.

„Кружок" дістав відразу безплатне поміщенє в „Народнім Домі"[2]) і діставав підмоги з Вильни[3]) та боров ся з „Дружним Лихваром", протестуючи против його основаня. В тім часі і „Слово" виступає против „Др. Лихваря", закидуючи йому, що він „закуплений Ляхами". Але се не помогло сепаратистам з „Кружка", молодіж горнула ся до „Лихваря" дужше чим до нього і ще перед першими загальними зборами числив „Лихвар" до 60 членів. Се спонукало „Кружок" скликати надзвичайні загальні збори (в маю 1871) і розширити статут також в напрямі матеріяльної підмоги. „Було се вимірене просто на згубу „Лихваря", котрий не мав анї хати, анї бібліотеки і лише завдяки енергічному видїлови та загальній симпатії публїки"[1]) не заснїтив ся зараз на початку свого істнованя.

Тимчасом під пресією загальної опінії розвязуєть ся „Акад. Бесїда", щоби не скріплювати розбитя акад. молодіжи, і все своє майно в сумі 110 злр. передає „Лихварови".

Перші загальні збори „Дружного Лихвара" відбули ся 25 мая 1871. Провізоричному видїлови удїлено абсолюторію і вибрано новий: Осип Мійський (голова), Гузар (заст. гол.), К. Подлящецький (секр.), П. Лїнинський (кас.), Мальчевський, Сєльський, Савчак, Стеблецький, Киляновський, Добрянський і Жуковський, заст. вид.: Руденський, Рущицький, Коритовський і Таньчук. І сей видїл не уступав в енергії попередньому. Протягом 4 місяців мало тов-о понад 100 членів і коло 400 злр. в касї. Біднїйшим закуплено потрібні книжки і скрипта, деяким роздано беззворотні запомоги, на що обернено іменно гроші удїлені тов. Просьвітою, а кромі того удїлено до 40 6%-вих позичок. На просьбу делєгації видїлу „Лихваря" позволив митроп. Йосиф Сембратович богословам вписувати ся до тов-а і прирік поручити тов-о руському духовенству.

До найсьвітлїйшого часу „запомогової епоки" „Лихваря" належать рр. 1872—3. Головою був тоді Др. Олександер Огоновський. Тов-о навязало зносини з нашими академіками в Кракові,

---

[1]) „Іст. Очерк", ст. 7, op. cit.

[2]) Мимо того був вповнї независимим від „старих". З інформ. п. М. П.

[3]) Про підмоги з Вильни п. М. Павлик нїчого не чув і уважає їх — мітичними.

Digitized by Google

Відні і Ціріху. Уліпшено адмінїстрацію і отворено сталу канцелярію у кас. Лїнинського. Членів було 152 дійсних, 9 почетних і 3 основателїв. Капітал тов-а виносив 1179 злр., позичок удїлено 149. Ті позички не єднали, тільки розбивали товариство, бо більшість тих, що зичили, вже не показувала ся більше (*М. П.*).

Вже 1873 відбиваєть ся на товаристві „епідемічна склонність до несплачуваня позичок". Рівночасно „Слово" своїми клеветами впливає на провінціональне духовенство так, що воно майже цїлком перестає спомагати „Лихваря", а „Кружок" веде против нього кампанїю навіть у популярній „Науці". Та мимо всього „Лихвар" розвиваєть ся постійно: в 1874/5 зміняє статут і з тов-а виключно економічного стає і лїтературно-науковим.

1874 приходять на університет Михайло Павлик і Іван Франко[1]) (тоді вони ще не знали ся з собою) і оба записують ся до „Кружка". „До „Кружка" притягав особливо його двотижневий орган „Другъ"[2]) (виходив від 1874 до 1877), від „Лихваря" відпихала його назва і пуста формалїстика, а найгірше те, що „Лихвар" був під одним дахом з „Бесїдою", через що не мав нїякої самостійної думки. Впрочім я був тоді етимольог і прихильник Наумовича, котрий викликав між народом рух"[3]).

„Та і в Кружку не було нїчого інтересного. Царило в нїм комплєтне рутенство, скріплене ворожим настроєм до простого народа. Члени Кружка говорили між собою язичієм, а на кождім кроцї мож було почути, що „мужик — мудь, його мова хамська""[5]).

„Франко, котрий уже в гімназії писав фонетикою, опинив ся в Кружку також головно ізза його органу і писав у нїм „былъ" і т. д."[3]).

---

[1]) Іст. Оч. ст. 12. — П. М. Павлик казав, що Франко прийшов на університет в рік по нїм т. є. 1875.

[2]) Другъ, письмо для Белетристики и Науки. Властитель и издатель „Акад. Кружокъ". Третїй річник має таку титул. карту: „Другъ, письмо литературне. Коштомъ руского Тов-а „Академ. Кружокъ у Львовѣ". Подъ ред. Олексы Зафіовского, Николы Дольницкого и Андрѣя Павлиша, при головнбй помочи Ивана Белея, Антона Дольницкого, Вол. Левицкого, Михайла Павлика и Ивана Франка. Зъ друк. Тов. им. Шевченка". Річники III. і IV. мають далеко більше змісту чим 2 перші: вплив Драгоманова очивидний. Досить много про народ і його справи, сильно заступлена бібліографія, є красші твори великоруських писателїв і обговорюєть ся справи, які тоді були на порядку на заході Европи. Останнїй (недокінчений) річник ріжнить ся так від попереднього, як той від двох перших...

[3]) З інформацій п. М. Павлика.

Digitized by Google

Кромі Франка головними співробітниками „Друга“ були в 1875 р. Антін Дольницький (тепер суд. радник у Львові), Павлик, Лабаш і Стебельський[1]). Цілию „Друга“ було викурювати з під „русскихъ стрѣхъ“ польське слово і польську літературу, але вартість його до появи Драгоманова і його впливу на редакцію і редакторів була дуже невеличка. А Драгоманов увійшов у зносини з акад. молодіжю 1875 листовно, написавши два письма в редакцію „Друга“, а в 1876 особисто. 1875 був Драгоманов на вічу тов-а ім. Качковського в Галичи і м. и. з приводу справ порушених на вічу написав своє друге письмо „в ред. Друга“[2]) в котрім критикує формалістичне народовство і звертає увагу на українство в найглибшім значіню того слова. Письмо те зробило величезне вражінє. Відповісти на нього поручено Дольницькому.

В мартї 1876 приїхав Драгоманов до Львова і поступив до „Кружка“, де познакомив ся з його виднїйшими членами. Від того часу переписував ся з ними аж до своєї смерти. Зараз в перших листах припоручив їм великоруську літературу і переслав їм Глїба Успенського (псевд. Г. Іванов) „Отравленый діяконъ“, подїлив його на глави, поназивав їх і радив передрукувати в „Друзї“. Зложило ся так, що редактори „Друга“ не всї були у Львові, і Павликови удало ся на власну руку пхнути припоручене Драгомановом оповіданє. Счинив ся страшний рветес. Попи відсилали „Друга“[3]). І в самім „Кружку“ піднесла ся опозиція. Тодї сторонники Драгоманова наклонили понад 30 членів „Лихваря“, щоби вписали ся до „Кружка“ і помогли їм опанувати опозицію, що дїйсно наступило. Видїл перейшов цілком в руки „нових“, „Друг“ станув

---

[1]) Іст. Оч. 12.

[2]) Перше письмо в річнику II, ст. 265—270, написане по поводу статї поміщеній в I-ім річнику п. з. „Новое направленіе украинской литературы ст. 384—9 і 411- 16“. На перше письмо відповідає ред. „Друга“ туманною і заразуміло-грубою статею п. з. „Одповѣдь на письмо г. Украинца въ ч. 11. нашои часописы“. [Писав о. Гнат Онишкевич, потому проф. руської літ. на черн. унів. (*М. II.*)] (ст. 290—5), де трапляють ся такі теревенї: „Дайте нам спокій з українщиною і з великорущиною, ми маєм свій язик! Єсли би нашій редакції ходило о то, щоби писати по великорусски, то най г. Українець буде переконаний, що і ми потрафили би виучити ся великорусского язика, подібно (іно о много скорше) як виучуєм ся других старих і нових бесїд. Та-ж г. Українець також не великорус, а знає добре по великорусски писати; чому-ж не могли би ми до того дійти, єсли би то било нашою послїдною цїлію?“

[3]) *М. II.*

Digitized by Google

зовсїм на народнім українськім ґрунтї, на що заносило ся вже перед приїздом Драгоманова[1])—[2]).

В лїтнім курсї 1876 наступає цїлий ряд спільних манїфестацій обох товариств, з котрих найлїпше випали вечерниці, уряджені (23 мая) в ратушевій салї при участи старших народовців в користь учеників руської ґімназії, — спільний вечерок в 33 роковини смерти Маркіяна Шашкевича (24 червня) і спільна забава на замку (6 липня). Особливо Маркіянові вечерниці мали значінє, бо на них висказала молодїж прилюдно своє confessio fidei[3]). Дольницький і Павлик мали відчити. Перший вказав на поверховність роботи Галичан від смерти Маркіяна, на маловажність язикових спорів, якими заняті обі партії, з котрих одна має „княжий", друга „козацький ідеал", а обі не працюють над просьвітою народа, ба, навіть не знають його. До серіозного досліджування народа і праці над ним потрібне передусїм усуненє партійної незгоди і тому бесїдник взиває старших, щоби пішли слїдом молодїжи і злучили товариства Просьвіту і Качковського[4]). — М. Павлик читав „Про потребу етноґрафічної і статистичної роботи в Галичинї". Перейшовши докладно історію такої роботи на заходї, у полудневих Славян (головно Сербів) і у нас, вказав дорогу і способи, як брати ся до такої роботи та наслїдки її в Росії, де вона викликала цїлий ряд знаменитих писателїв-реалїстів. Вистудіювати наш народ, відкрити в нїм і розслїдити той невольницький прінціп, що каже йому ґнути шию й розум, а тоді відкриємо в народї і той туск (тугу), що його імаєть ся і його змаґаня до волї, до рівности, до науки! — Відчит зробив велике вражінє, Павлика запрошено з його працею до духовного семінара.

Тими спільними манїфестаціями підготовлено остаточно справу злуки обох академічних товариств, котра то справа тягнула ся вже від трьох лїт — зачала ся ще перед приходом Павлика на унїверситет, заінїціована „Кружком" в лютім 1874. Тепер її „приспішено" з огляду на те, що 1. VI. 1876 вийшло мінїстеріяльне розпорядженє, щоби всї акад. товариства змінили до 3 місяців свої статути на строго академічні. Для виповненя сього розпорядженя оба наші товариства скликали ще перед

[1]) З інформ. п. М. Павлика.
[2]) Іст. Оч. 14.
[3]) Іст. Оч. 15.
[4]) Відчит п. М. Павлика був вироблений наперед, і праця Дольницького опирала ся на нїм. — *М. П.*

Digitized by Google

феріями загальні збори. „Лихвар“ на заг. зборах з 9. VII. 1876 уложив точки поєднаня з „Кружком“, котрий приняв їх в цілости і одноголосно на своїх зборах з 12. VII. 1876. Так отже ще 1876 р. можлива була спільна організація всеї нашої акад. молодїжи! „Правда“ приняла се змаганє з радістю, а „Слово“ мовчки.

Та склало ся зовсїм инакше, нїж думала молодїж. Ненависть до „Кружка“ і його органу збирала ся вже довший час, аж вкінци вибухнула. В відповідь на третє і найзнаменитше письмо Драгоманова, в котрім він піддав острій критиці роботу галицьких проводирів обох партій і радив перейти до порядку і над формалїстикою народовців, накинуло ся на „Друга“ все і всї: і „Слово“ і „Сіон“[1]) і „Правда“ і Верхратський у своїй брошурі „Отвіт Партицькому“, виданій з нагоди словаря О. Партицького, і навіть такий патріот, як Стефан Качала (його лист повний обуреня є між паперами п. Павлика). Коли-ж іще по вакаціях прийшли до Львова брошури Терлецького (Парова машина, Правда, Бідність, видані ще 1875) а з Льондону через ред. Впередъ'а і рос. револ. видавництва, реакція в „Кружку“ піднесла голову, пішли збори за зборами на унїверситетї, сторонники „Слова“ гасили лямпи і счиняли бійки так, що на унїверситет аж детективи входили[2]). Полїція звернула увагу на новий рух в „Кружку“ ще в часї вакацій, коли реакціонери з „Кружка“ переловили лист Павлика з Косова адресований до Дольницького і занесли управителям „Нар. Дому“, від котрих довідали ся про той лист і „ширші круги“. А в тім листї була мова про звязи з закордонними Українцями і про кватиру для переїжих. На добавок відкрито на шафі в „Кружку“ склад женевських видань, котрі кольпортував Василь Лукич (Левіцький). Було чим страшити молодих рутенців!

В виду того всього житє в „Лихвари“ майже завмерло, а за те тим бучнїйше кипіло в „Кружку“ (унїв. рік 1876/7), де реакціонери, тровлені пресою, старали ся всїми способами взяти верх над новим рухом. Каса була в їх руках, бібліотека в руках противників, котрих було більше. Останнї поставили в „Кружку“ сторожу, котра днем і ночию стерегла бібліотеки. Мимо того реакціонери вдерли ся в усмотреній хвилї до льокалю „Кружка“, поломали меблї, пірвали протоколи[3]), розбили бібліотечні шафи

[1]) Орган митрополїта.
[2]) Інформ. п. М. Павлика.
[3]) Інформ. п. М. П.

Digitized by Google

і загарбали що ціннїйші книжки[1]). Мимо всього новий рух був би здаєть ся таки утримав власть у своїх руках, як би не арештованя його найчільнїйших проводирів і страшний переполох, який ті арештованя викликали в рядах його сторонників. Арештовано наперед закордонних Українців (Сергія Ястрембського з Харкова і Антона Ляхоцького з Київа), а відтак на підставі листів Драгоманова знайдених у Ястрембського також Михайла Павлика (двома наворотами), Івана Франка, Івана Мандичевського, теол. Олексу Заячківського, Белея і Остапа Терлецького у Відні. Ті другі арештованя наступили на підставі адрес знайдених у Котурнїцкого. Поліція думала, що трапила на слїд тайного товариства, але переконавши ся, що були тільки невинні „громади" молодїжи по провінції, віддїлила справу т. зв. громадників від справи соціялїстів (*М. П.*). Молодїж, що вже зачинала набирати запалу до народньої роботи в поступовім напрямі, котрий був би взяв верх і над формалїстичним народовством і над москвофільським рутенством, розпала ся знов на давний лад, під впливом нагінки „Слова" і польської преси на „нїгілїстичну пропаганду між україиофілами" все пішло в розтїч, „Другъ" упав (в маю 1877) а в „Кружку" взяла верх казенно-русска „ідея"[2]).

Так упав заінїціований Драгомановом і много обіцюючий рух між нашою акад. молодїжю, щоби виринути в зміненій формі значно пізнїйше. Як же инакше виглядала би нинї Галицька Україна, як би тому насильно здавленому напрямови судив ся був правильний розвиток! Вправдї вплив раз вироблених людий відбив ся на слїдуючих поколїнях, але все таки не був то вже безпереривний розвиток.

IV. По крізї. По під'ємі — занепад. „Антольоґія". Внутрішнє житє. Зміна назви („Академічне Брацтво" 1882). Віча і вандрівки. Новий під'єм руху.

„Так розійшли ся дороги „Кружка" і „Лихваря" в дві противні сторони, по котрим вони рік за роком чим раз більше від себе віддалюють ся"[3]). Ще довгий час тягнуть ся, немов відгомін 77-ого року, змаганя, щоби не дразнити себе взаїмно й оминати „дразливі справи".

[1]) Іст. Оч. ст. 19.
[2]) Іст. Оч. і інф. п. Павлика.
[3]) Іст. Оч. 20.

Digitized by Google

По під'ємі в р. 1876/7 виглядає все „як по війні". Занепад, апатія, рутенство відживає: видїл „Лихваря" не позволяє Франкови читати про „Відносини науки до житя". Головою був тоді Кость Бобикевич.

На 1879 вибрано головою ст. прав Осипа Білинського. В марті заложено „Історично-літературний Кружок", заходами Корнила Заклинського. „Був се за всї часи істнованя „Лихваря" одинокий кружок, в котрім з'явила ся систематична і солїдна наукова праця"[1]).

На 1880 вибрано головою Андрія Чайковського. На загальних зборах (29/X. 1879) поставив він внесенє, щоби нїхто з членів не вписував ся до „Кружка"[2]). Contra говорив Франко в імени свободи волї личности. Відтак Франко ставить внесенє, щоби тов-о звертало більшу увагу на інтелєктуальне виобразованє членів, чим на матеріяльне підпомаганє їх і радить в тім напрямі змінити статут. Принято його внесенє, яке вкладало на кождого члена обовязок мати хоч один відчит і вибрано комісію для уряджуваня відчитів, котра цїлий рік сварила ся з видїлом, але і робила дещо. Ізза Гайнової поеми „Нїмеччина", яку відчитав у перекладї і з коротким вступом Франко, купка невіжів счинила хрію і вийшла зі салї.

[Та хрія на тім не скінчила ся. Задля тої „Германії" поставлено на найблизшім засїданю видїлу внесенє, що делєгат видїлу до відчитової комісії (тодї т. Кокорудз) мав право заложити своє veto, коли-б відчит своїм змістом не надавав ся до виголошеня, коли-б ображав естетичні і моральні чувства слухачів (як пр. Гайного „Германія").

Ту постанову оголошено в товаристві на чорній таблици. Проти тому заворушили ся всї поступові елємснти в товаристві, ну — і члени відчитової комісії.

Счинила ся буча при найблизшім відчитї, делєгат заявив, що його на засїданє комісії не кликано, отже мав бути відчит нецензурований. Голова запротестував проти тому і вийшов з льокалю, але відчит Франка мимо того відбув ся.

Наслїдок того був такий, що Франко перестав бути членом товариства. Стало ся се за відомостю і заохотою „старших" народовців, котрим Франко був солею в оцї. Видїл приймаючи на засїданю нових членів завважав, що Франко один

[1]) Іст. Оч. 20. В протоколах записано се під 1880 р.

[2]) Як товариства антінаціонального, ворожого „Лихварови". — *А. Чайковський.*

Digitized by Google

рік членом не був і треба було його на ново приняти. За принятєм Франка піднїс руку один т. Білецький.

Приклонники Франка були обурені, вони масово з товариства виступили. Товариство попало в дефіцит, не було чим платити хати, і воно втратило льокаль, помістивши свої манатки в експедиційній комнатї „Дїла"]. (*А. Ч.*).

В червни 1880 прийшло завізванє від віденської „Сїчи" на перше віче руських академіків до Коломиї на день 15/IX 1880. В цїли вибору делєґатів скликано загальні збори на день 3. VII. Делєґатами вибрано: Кокорудза, Северина Даниловича і Костя Левіцького і дано їм слїдуючі „порученя": 1. Не підносити язикових і правописних квестій. 2. Предложити проєкт видаваня часописи як органу всїх малоруських академіків. 3. Брати удїл в вокально-декл. вечерку, на котрім один з делєґатів мав „держати відчит довольної грясти" (змісту)[1]). [В тім роцї відбуло ся на унїверситетї спільне віче членів „Лихваря" і „Кружка" в цїли взаїмного порозуміня академічної молодїжи. Головою „Кружка" був тодї Лев Павенцький, але на зборах був речником „Кружкарів" Михайло Король, а речником „Лихваря" Олесницький. Була се властиво диспута між тими двома, якій віче лише прислухувало ся. Коли Олесницький піддав критиці поступованє „старих" лїдерів, які тодї репрезентували галицьку Русь, насїв на його Король, відмовляючи йому права, як молодикови критикувати поступованє старих, досьвідних, непорочних людий. Супроти таких зацофаних поглядів „Кружкарів" віче не довело до порозуміня, і розійшло ся, не постановивши нїчого]. (*А. Ч.*).

На рік 1881 вибрано головою Евгена Олесницького. На внесенє Чайковського ухвалили заг. збори з 7. XI. 1880 заложити „Правничий Кружок". Першими членами-основателями його були: Чайковський, Олесницький, К. Левіцький, Могильницький, С. Данилович — всї тепер адвокати. Рік 1881 належить до найживійших. Перед тим представляло ся товариство менше як мізерно — верх мали консерватисти[2]). Тепер було троха відчитів, уряджено спільно з „Кружком" баль, котрий „випав дуже сьвітло", а головне: в память 10-лїтної річниці закладин тов-а видано „Антольогію" (рішено друковати 200 прим. на велїновім, 400 на звичайнім папері). Авторів предложив Олесницький, а комітет одобрив усїх[3]). 10-ті роковини заснованя тов-а сьвятковано

[1]) Іст. Оч. 21.

[2]) Гл. спомини Е. Олесницького в 27 томі Л. Н. В.

[3]) Іст. Оч. 21.

Digitized by Google

ще загальними зборами 26. VI. 1881, на котрих голова виголосив промову; в ній представив він початки і розвиток тов-а, про що мабуть сам мав не дуже ясне понятє, чи може секретар д. Партицький подав тільки кепський зміст його промови[1]).

Як дивив ся загал суспільности на взаємини між „Лихваром" а „Кружком", видно з того, що підносить ся на зборах, що „зближенє „Лихваря" з „Кружком" на балях робило загально добре вражінє". Здаєть ся, що взагалї вечерниці робили добре вражінє, бо уряджували їх чимало, найчастїйше музикально-вокальні. — Між занотованими в протоколах видатками знаходимо в тім часї такі позиції: „На телєграм на вечір в честь Верещагіна", „На адресу для Лїнинского"[2]) — видно, що приходили запрошеня від ріжних комітетів.

Тоді вела ся акція за основанєм катедри руської історії і в сїй справі звертав ся „Академическій Кружок" до „Лихваря"; до комітету вибрано К. Левіцького і В. Білецького[3]).

Кілька разів порушувано на загальних зборах зміну статута та по передискутованю поодиноких точок не можна вже було нїчого ухвалювати, бо констатовано брак потрібної скількости членів.

На зборах з 5. V. 1882 р. довершено вкінци зміни статута і назви тов. на „Академічне Братство"[4]). Головою був тоді В. Коцовський, вибраний на припорученє Олесницького против канд. К. Левіцького (при рівности голосів 20 contra 20 дірімував Олесницький). Коцовський перший запропонував і уаргументував зміну назви. Між проєктами виринає вже тоді назва „Акад. Гро мада". На зборах з 5 мая поставив внесенє т. Давидович, щоби

---

[1]) Звертаємо увагу, будучого історика тих часів на місце в промові Олесницького, де він повідає, що „вже завчасу виступила явно ріжниця переконань між молодїжю, а се довело до утвореня двох академічних товариств" і на зовсїм противний вислов автора Іст. Оч. про „баґательні вопроси" як також на перші річники „Друга", де в кілька лїт по заложеню „Кружка" ще нїчо „явно" не виступає, кромі темного тумана і рутенства, котрі хиба годї величати „переконанями". (Заінтерпельований в справі того противенства п. Павлик сказав, що в початках „Кружка" його москвофільські тенденції були виразнїщі, чим потому).

[2]) На весїлє Петра Лїнинського в домі о. Фолиса в Деревнї (повіт Жовква) як основателя „Дружного Лихваря" вислано в депутації тт. Чайковського Андрія і Левіцького Костя з відповідно зладженою адресою, яку депутати врочисто йому передали. — *Л. Ч.*

[3]) Засїданє видїлу „Др. Лихваря" з 17/12 1881.

[4]) На внесенє К. Левіцького (31 голос. против 21).

Digitized by Google

враз з назвою змінити в товаристві і правопись на етимольогічну. Проти сього виступає Олесницький і І. Кокорудз (перекладчик славної тоді „Молитви попа"), доказуючи, що правопись є зверхньою признакою переконань і що фонетика є в уживаню в закордонній Україні, а єдність з російською Україною конечна для нас. (Перший раз стрічаєть ся в протоколах зворот, що український — наш). „Абсолютною більшостю голосів, перепало внесенє Давидовича", але та більшість виглядала так: 14 против 13.

На внесенє К. Левіцького вибирають комісію[1]), котра заняла-б ся виданєм „Зборника народних пісень". (До комісії ввійшли: Левіцький, Коцовський, Матіїв, Грабович, Білецький).

В поминальнім богослуженю за Яхимовича не бере товариство участи тому, що запрошенє з „Кружка" писане російською мовою[1]). Тт. Коцовський, Левицький і Грабович задумували вносити протест в імени товариства в справі оо. Василіян, та ректор унів. загрозив, що підписані підпали би дісціплінарному доходженю[2]). Для близшого обговореня видавництва народніх пісень скликано збори на 9. VII., які відбули ся при участи 15-ох членів (на 26 дійсних членів, в товаристві перестерігали дуже, — здаєть ся за старанєм В. Коцовського, котрий уже попереднього року визначив ся як незвичайно скрупулятний касієр — щоби викидати з тов. тих, що вкладок не платять, тому-то число членів часто міняєть ся) і „його Магнїфіценції", д-ра Пентака. Присутний комісар Кржепіньскі заборонив говорити про такі речі, як — видаванє народніх пісень! На сім кінчить ся хроніка „Дружного Лихваря", бо на зборах оголосили, що Намісництво затвердило зміну статутів і назви товариства, рескриптом з 30. VI. 1882 р.

На зборах з 29. X. 1882 ставить Масляк внесенє, щоби скликати загально акад. віче і вислати протест до міністерства просьвіти в справі катедри укр. історії, та тодішній голова[3]) ухилив те внесенє „яко маюче на оці більше політичні цїли і шкодливе товариству".

Головою на 1883 р. вибрано Івана Матієва. В товаристві занимали ся тоді видавництвом Бібліотеки Онишкевича; істнував кружок фільософічний і музичний. Тов. „Bratnia Pomoc" звертало

---

[1]) На XVI засїданю видїлу з 14. V. 1882.
[2]) Гл. засїданє видїлу з 26. VI. 1882.
[3]) В. Коцовський.

Digitized by Google

ся з пропозицією, щоби з фондів обох товариств утворити одно позичкове товариство. „Акад. Братство“ не пристало на се. Волод. Ст. Качала прислав 200 руб. на ціли тов-а[1]).

Тов. „Академическій Кружокъ“ взивало „Ак. Братство“ до співучасти в концертї на честь Шашкевича, устроюваним по народнїм вічу дня 29. VI.[2]).

Вислано телєґраму до „Сїчи“ у Відни[3]), як протест на статю поміщену в „Проломі“, в якій похваляєть ся виступ голови кацапської „Буковини“, Дудикевича. „Сїч“ заявила, що зриває всякі зносини з тов. „Буковиною“. — „Брацтво“ урядило в тім роцї концерт в память Шашкевича спільно з „Кружком“ (від останнього вийшла ініціятива), коли той згодив ся на плякати в „малоруській“ мові. На внесенє голови (Яреми) рішено урядити академічне віче в Коломиї, яке відбуло ся дїйсно 7. VIII. 1884[4]). В вічу взяло удїл 130 академіків, кромі гімн. учителїв і иньших учасників обох полів. В президії засїдали К. Левіцький і Др. Л. Озаркевич. Перший реферат виголосив Яр. Кулачковський про краєвий закон з 1873, котрий в руськім краю установляє в середнїх школах польську викладову мову. Поставив резолюції, що домагали ся заведеня по всїх ґімназіях сх. Галичини руських викладів, а поки що отвираня руських паралєльок; заведеня руських викладів на всїх факультетах львівського унїверситета, а поки що креованя катедри руської історії і обсадженя істнуючих уже а необсаджених руських суплєнтур для викладів цівільного судоводства.

Другий референт, питомець Б. Кирчів, говорив коротко, але з запалом і дотепно про потребу заведеня руської мови замість латинської в богословських викладах. — Черновецький акад. Кумановський референував про потребу скорого обсадженя катедри руської мови і лїтератури на черновецькім унїверситетї. — Вол. Кобринський говорив про потребу заложеня медичного факультету у Львові. — Евген Озаркевич мав „дуже цїкавий і гарний“ реферат про поліпшенє економічного побиту руських академіків. — Микола Шухевич референував про потребу заснованя науково-лїтературної часописї для розбудженя житя між акад. молодїжю. — Вас. Полянський

---

[1]) Засїданє видїлу з 25. II. 1883.
[2]) Засїданє видїлу з 10. VIII. 1883.
[3]) Засїданє видїлу з 2. XII. 1883.
[4]) Гл. зас. вид. з 19. X.

Digitized by Google

говорив про піднесенє просьвіти і розширенє горожанських прав нашого жіноцтва. — Деякі реферати визвали живу дискусію. Для введеня в житє резолюцій вибрано комітет з 10 членів[1]). Віче ухвалило м. и. на внесенє К. Трильовського „висказати усильне бажанє, щоби вже раз Совіт „Народного Дома“ питомців своєї бурси посилав до руської гімназії у Львові“ (принято одноголосно)[2]). Всї ті реферати і дискусія над ними тревали всього від год. 10 до ½4. Видно, балакучість, яка в часї сецесії дійшла до зеніту, тодї ще не була язвою академічних зборів і нарад. (Описане тут віче було другим з ряду, перед ним зірвано зносини з кацапськими академіками. На першім вічу руських академіків австр. університетів, котре відбуло ся 1881 р., кацапи ще були. Головну роль відгравав тодї м. и. Ярослав Окуневський)[3]).

В товаристві істнував „Комітет вандрівничий“. Перший раз згадуєть ся про нього 8. VII. 1884. Внесенє т. Яворського, щоби товариство вписало ся в члени „Нар. Дому“ перепадає тому, що на се не позволяє „суперечність статута заведеня Н. Д.“[4]).

Дня 30. XI. згадуєть ся про істнованє і успішний розвиток статистично-етнографічного кружка; кружок уряджував відчити щотижня. В протоколах не записували тем відчитів, припадково згадуєть ся про реферат К. Левіцького з працї п-нї Яременко: „Про крестянську женщину“. В протоколї записувано лише ті відчити, що не були уряджені з рамени істнуючих кружків. Так пр. К. Трильовський відчитує свою сатиричну новелю з сучасного житя п. з. „Одинока в своїм родї камениця“ (7. XII.). В дискусії закидали йому, що висьмівав хиби тодїшньої старшої інтелїгенції, а не добачував хиб молодїжи.

В другім відчитї „Про етнографію“ Т. Лукашевич (13. XII.) заохочує до збираня матеріялів, аргументуючи, що етн. прогульки рівно цїкаві для тих, що студіюють іст. літератури, історію, географію, природничі науки як і для тих, що студіюють економію і статистику.

---

[1]) Гл. Дѣло з 1884, чч. 87—106. Чиясь варварська рука повитинала многі місця в річниках Дїла, що знаходять ся в бібл. львів. унїв.

[2]) Дѣло з 84, ч. 108.

[3]) З інф. Д-ра М. Шухевича. За акад. часів п. М. Ш. великого шуму наробив уряджений без попа похорон ак. Нарольського, котрий застрілив ся. Дати Інформатор не міг подати.

[4]) Зас. вид. з 9. XI. 1884.

Digitized by Google

Дальше згадуєть ся відчит Евгена Козакевича[1]) про „Магмета і Фадізу“ і Кулїшеву літер. діяльність серед нашої суспільности та його становисько взагалї.

Д. Стахура читав „О поправной бесїдї“ (18. XII.), закидав товаришам провінціоналїзми і польонїзми, але зійшов на те, що не гарно, коли в товаристві вживаєть ся слів: парубок, встечи ся, брешете... Мабуть гуморови тодїшнього секретаря Єр. Калитовського завдячуєть ся се, що протоколи з того часу читаєть ся з приємністю[2]). На 25-лїтні роковини літ. діяльности Конїського підписує ся на адресї 200 акад. Українців. Кружкови „етн. статистичному“ удїлюють запомоги, на викінченє більшої статистичної працї про „Рух читалень в Галичинї“. Професорови славістики з Парижа Lanis Léger-ови вислали видавництва товариства. Чернигівська губернська управа присилала до товариства свої статистичні виданя. (Товариство устроювало в тім часї дуже часто забави, представленя, вечерницї, на які давали добровільні датки всякі ексцелєнції як: Зибликевич, Сембратович, Исакович). Видно не до вподоби було ректоратови те, що студенти уряджували прогульки, бо ректор запитував 3. IV. 1886, чи мають вони позволенє на вакаційну орґанїзацію.

В річнім справозданю з 1885/6 р. подана докладна статистика членів товариства:

В товаристві було:

Рік, голова:	Правників	Фільософів	Теольогів	Сума членів	Сьвітських в унів.	Сьвітських в тов.	% сьвітських в тов.
1880/1 Олесницький	37	24	22	83	140	61	43.5%
1881/2 Коцовський	42	23	23	88	145	64	44%
1882/3 Матіїв	42	24	17	83	130	66	56·7%
1883/4 Ярема	34	14	21	69	95	48	50·5%
1884/5 М. Шухевич	48	15	30	94	114	63	55·2%
1885/6 Козакевич	33	11	34	80	83	46	55·4%
1886/7 Петрушевич	34	13	30	76		46	

[1]) Козакевич мав, по сьвідоцтву його товаришів, великий вплив на молодїж, чого з документів, що заховали ся в архіві тов-а, годї доміркувати ся.

[2]) 25. I. 1885.

Digitized by Google

23 падолиста 1885 р. робила дирекція поліції трус в бібліотеці товариства. На 1200 книжок в бібліотеці знайшли 3 заказані (повіт. судом в Станіславові з 1880 р., Коломиї з 1881 і в Відни з 1882) а на дві виробили заказ. (Сконфіскованими книжками були: роман Рудченка і етнографічні праці Подолинського). Всі бібліотечні книжки забрали на поліцію, через що бібліотека не функціонувала цілий рік. Житє в научних кружках упадає, за увесь рік було всього 8 відчитів.

В протоколі[1]) згадуєть ся, що тов. „Січ“ і „Czytelnia Akademicka“ в Кракові спільно уряджували вечерок Шевченка, також „Bratnia Pomoc techników we Lwowie“ устроювала концерт в XXV-літню річницю смерти Тараса. — Товариство висилало делєґата на інтронізацію Пелеша, станиславівського епископа. В пращаню проф. Рітнера брали відпоручники „Братства“ „дїяльну“ участь як репрезентанти цїлої руської молодїжи. — Того року устроїло тов. вандрівку в глибоку бойківщину. Дорога йшла через Перемишль, Добромиль, Устрики, Турку до Дрогобича.

Ті вандрівки були безперечно одним з красших проявів академічного житя: на них пізнавала молодїж свій край та народ і, що певно не менше важне, запізнавала ся між собою. Тепер, коли таких прогульок на більші розміри нема, є академіки, котрі кромі дороги з дому до Львова, чи Відня, не знають ні одного шматка нашої землї, а з власних товаришів знають 5—6 лїпше та ще в двоє тілько по імени. Коли-ж іще рідко бувають на „Громадї“ та викручують ся від манїфестацій на університетї, то не виносять зі свого акад. житя просто — нїяких споминів, анї навіть лїпших знакомств! Про велике аґітаційне і просьвітне значінє тих вандрівок не потрібно й говорити.

З огляду на вагу вакаційних вандрівок подаємо короткий опис важнїйших:

В чч. 40—41 „Дѣла“ з 5 (17). IV. 1884 є „Відозва до руської молодїжи і плян вандрівки“. Сказано там: „...покликуєм братним та дружним зазивом і до Вас, академічні товариші наші з „Акад. Братства“, „А. Кружка“[2]), „Союза“, „Січи“ і „Буковини“ — до ґімназистів і семінаристів, до „всїх щирих охотників“. Вандрівка складала ся з двох частий. І. 27 липня 1884 з'їхали ся в Дрогобичи, урядили там вечерницї і відтам вибрали ся до Східниці, Урича (руїни замочка з княжих часів), Підгородець,

[1]) Справозданє за рік 1885/6.

[2]) Пор. інф. Д-ра М. Ш.

Digitized by Google

Корчина, Синевідська, Розгірча, Бубнища (славні скелі) і Болехова, де уряджено вечерниці. Друга часть вандрівки зачала ся з'їздом в Станїславові (4. серпня), де уряджено вечерниці, представленє і забаву з танцями, відтак відбуто в Коломиї „ак. мітінг", уряджено знов вечерниці і забаву з танцями а відтак були м. и. в слїдуючих місцевостях: Делятин, Дора, Микуличин, Шигот на Угорщинї, Майдан, Говерля, Шпиці, Гаджина, Піп Іван, Гропа (нічлїг), Буркут, Жабє, Устє-Ріки, відки сплавами до Кут, де знов уряджено вечерниці. На кошти першої части вандрівки складали з гори по 3 злр. 50 кр., на кошти другої по 13 злр. Виїхали серед зливи. Дорогою співали „Мир вам братя" і „Ще не вмерла"[1]), „вандрівка з Дрогобича до Коломиї була правдивим торжественним походом". У Дрогобичи на вечерку був староста і урядники з родинами, але руської інтелїгенції не було. Між партіями на провінції скрізь панувала згідливість. Сьвященики складали ся на видатки принять. В Корчинї Франко мав відчит про „Наше відродженє під Австрією до 1848 р.". Жандарми мимо зливи патролювали цїлу ніч. — В Калуши була мова про злуку руських властителїв більших посїлостий[2]).

Кореспондент звертає увагу на платню робітників по солярнях (1—2 злр.), на кошти продукції (сотнара соли 1 злр., а продаєть ся за 9 злр.), на відносини між робітниками в Бориславі[3]).

Не менше інтересна була вандрівка, відбута слїдуючих вакацій 1884 р. по Поділю і Покутю, котра скінчила ся на Буковинї. По містах заповіджено з гори цїлий ряд відчитів, що вправило в шалену лють польську пресу (Czas, Dziennik і Narodow у). Наша акад. молодїж зачала свою вандрівку (була се т. зв. третя вандрівка) від Тернополя (2 серпня). Важнїйші місцевости, в яких затримала ся, були: Микулинцї, Теребовля, Хоростків, Копичинцї, Гусятин, Чортків, Нижнїв, Улашківцї, Більче (славні печери), Заліщики, Кіцмань і Чернівцї. В важнїйших місцевостях уряджували наші академіки відчити і концерти. Скрізь звертали пильну увагу на народнї орґанізації. Інтересно, що в Микулинцях було тоді найбільше товариств, котрі не зле функціонували; і так було там тов-о рибацьке (40 членів, 2 злр. вступ), пчільничо-огородниче (60 членів, 2 злр. для селян 50 кр.) тов-о охорони

---

[1]) Друга кореспонденція, дат. Станїславів, 5 серпня 1884. Дѣло, ч. 86.
[2]) Третя кореспонденція, дат. Коломия, 7 серпня 1884. Дѣло, ч. 87.
[3]) Перша кореспонденція, Дѣло, ч. 85.

Digitized by Google

зьвірят (50 членів), педагогічний кружок, шкільна поміч (45 членів, 50 кр.) — мимо того, що тамошнє міщанство зовсім не заможне. Читальня в Нижневі розвивала ся дуже добре і мала понад 100 членів. Про ті товариства тепер і слих загиб. Не знаємо навіть, хто їх закладав і чому вони в тих часах гарно розвивали ся — нїякому інтелїгентови не прийшло на думку поінформувати про те свою суспільність. — Польська інтелїгентна публїка на провінції відносила ся в тих часах прихильно до нашого національного руху. Бурмістр Теребовлї Др. Ольпіньскі витав нашу акад. молодїж у ратушевій салї розумною і щирою промовою. І по иньших містах інтелїгентні Поляки „приймали руських академіків як власних дїтий", а лат. парох Гусятина кс. Шамоцкі відступив салю на вечерниці, котрі зачали ся відчитом В. Коцовського („Нові українські пісні про народні справи")[1]). Як же далеко від нас ті — недалекі часи!

Той інтерес нашої акад. молодїжи до економічно-статистичних і орґанїзаційно-просьвітних справ, який проявляєть ся у одиниць вже в 70-их роках і скріплюваний у загалу нашої молодїжи впливом видавництв, якими занимали ся недавні академіки[2]), вказує на прихід дуже дїяльного молодого поколїня, котре мало внести щось нового в убоге й мізерне публичне житє.

Почавши від 1887 р. протоколи „Акад. Братства" дуже вбогі в які небудь згадки загального характеру. Згадуєть ся, що 1887 р. видало тов. своїм коштом „Вільгельма Теля" — переклад Кміцикевича — що мандрівничий комітет ще істнував і урядив в тім році прогульку в коломийські гори. Матеріяльно під'упадає товариство також; число членів на заг. зборах не переходить нїколи 30-ти. Мабуть з 1888 р. рух мусїв скріпити ся, бо 25. X. 88 прийшло письмо з дирекції полїції, котрим взиваєть ся товариство, щоби подавало до полїції про всякі сходини в товаристві і про найменьші подробиці з дїяльности „Кружків".

Видно, що полїція через край почала вмішувати ся до академічних справ, бо „Ак. Братство" враз з „Академическімъ Кружкомъ" і „Czyteln-eю Akademick-oю" вносять протест до намісництва проти вмішуваня полїції в не свої дїла і скликують

---

[1]) Гл. Дѣло з 1885, чч. 80, 83–5, 93–5, 97, 98—100.

[2]) Великий вплив мали на академічну молодїж: місячник „Громадський Друг" з 1878, вийшли 2 випуски, відтак 3 збірки п. з. „Дзвін" (1878) замінено на збірку з цензурних зглядів — і збірка „Молот" (також 1878). 1879 виходить „Дрібна Бібліотека" видавана Белейом і Франком, а 1880—1 „Сьвіт" під тою самою редакцією. (З інф. М. П.).

Digitized by Google

в тій справі віче. Здаєть ся, що і сенатови не подобав ся новий рух, бо „Ак. Бр.“ дістав від сенату якесь письмо, на котре рішили відповісти, що вони брали участь в вічу як академіки, а не як члени товариства. Інтересне ще хиба те, що радник суду Маєвский перевів в льокалю товариства судову ревізію дня 28 вересня 1889 р. пошукуючи предметів, які могли би належати до Сергія Деґена і його товаришів. Замітне те, що „вигляд“ р. Маєвского так поділав на присутних членів, що всї уважали за лїпше забрати ся з хати товариства. Лишив ся лише Тиховський і Крохмалюк. Ревізія очивидно не викрила нїчого.

В протоколї під датою 19. X. 1889 згадуєть ся про віче всїх студентів руської народности, уряджене спільно „Ак. Бр.“ і „Ак. Кр.“ в справі руської мови в львівськім університетї, а під датою 28. I. 1890 згадує ся, що „Дублянчики“ (тепер в більшій части завзяті вороги Українців) прислали до тов-а признанє за сьмілу оборону академічних прав.

Трицяті роковини смерти Шевченка не хоче товариство сьвяткувати концертом, який уряджували всї укр. товариства, тому, що загал руських товариств репрезентує напрям угодово-народовецький, а молодїж не може погодити своїх поглядів з найновійшою програмою народовців (слова Евгена Левіцького).

Та се вже цїлком нова фаза в історії нашої академічної молодїжи.

V. Поколїнє, з котрим тїсно звязане повстанє і розвиток всїх трьох українських партій.

З тих часів походить все, що нинї в нашім полїтичнім житю і орґанїзаційно-просьвітнім руху має глибший зміст. Тодї доперва розвинуло ся неодно з того, що в 70-их роках засїяв між нашою молодїжю великий Драгоманов і що відтак контінували його ученики. Виступило воно дуже ярко на тлї мізерії і заскорузлости старого рутенства. Та писемних документів з тих часів дуже не много. В радикальних видавництвах було за мало місця, щоби представити в них ширше новий рух між акад. молодїжю, а в народовецьких і москвофільських орґанах рідко подибуєть ся щось иньшого кромі менше або більше делїкатного „ігнорованя“ „безбожного радикалїзму, опертого на жолудкових ідеях“. Тому при писаню хронїки сього періода опи-

Digitized by Google

рівно як при II-ій части сеї праці, майже виключно на устних інформаціях.

„Akademische Grössen" тих часів були: Евген Левіцький (співосновательь всїх трох укр. партій), Володимир Охримович (член двох укр. партій), Вячеслав Будзиновський (член двох укр. партій), Микола Ганкевич (був в двох укр. партіях), Олександер Колесса (в двох), Осип Партицький, Юлїян Бачинський, Шахнович, Лев Лопатинський, Евген Вацик (тепер дає гроші на памятник Потоцькому), Казимир Тиховський, Бережанський, пізнїйше Іван Франчук, Іван Копач і и.

Перші з вичислених тут застали ще на університетї Евгена Козакевича[1]), Евгена Петрушевича, Єроніма Калитовського, Кирила Трильовського і Григорія Величка.

Перший голосний виступ представителїв сього поколїня мав місце на загально академічнім вічу (студентів університета, техніки, ветеринарії й рільничої „академії" в Дублянах без огляду на національність) в ратушевій салї, котре тревало три дни. Було то в р. 1889. Те монстр-віче відбуло ся з приводу розпорядженя Ґавча, тодїшнього мінїстра просьвіти, котрим обмежувано академічну свободу, заведено лєґітімації і стисліїший надзір над акад. товариствами, а головно: заказувано однорочнякам бути записаними на університетї. Президентом Львова був тодї Мохнацкі (він був на стільки толєрантний, що відступив салю і на з'їзд рад. партії і ювилей Драгоманова), котрий відступив салю на 3 дни без трудностий. Коли-ж на домаганє Ґавча віднесли ся до нього ректори, щоби по першім дни відмовив студентам салї, Мохнацкі, як чоловік чести, спротивив ся сьому і дотримав слова. Тодї ректори старали ся особисто контролювати дальший хід нарад, але запрошеня виставлено їм аж тодї, коли заявили, що прийдуть на віче в характері приватних учасників. Якесь внесенє ректора Пєнтака перепало. За участь у вічу В. Охримовичови удїлено догани і відібрано стипендію[2]), а Будзиновського, котрий мав острий і дотепний реферат, релєґовано з львівського університету. Удїлено догани також Е. Левіцькому і Лясковнїцкому (тепер ред. Wieku N.). Охримович, Ганкевич і Евген Левіцький перейшли через те віче з фільософії на права. По другім дни нарад відбув ся по улицях гусак, найбур-

[1]) Перший у нас марксїст, впровадив до Брацтва „Die neue Zeit", був дуже очитаний. — (З інформ. М. Ганкевича).

[2]) Товариші робили „на те конто" дотепи, що Охримович заплатив Entrée-Geld до соціялїзму. — *М. Г.*

Digitized by Google

ливійше під намісництвом, де перший раз співали скомпонований Олександром Колессою (тепер проф. унів.) гимн: „Шалїйте, шалїйте!“[1]).

Так на тім вічу, як і на пізнїйших всесловянських академічних з'їздах у Празї і Відни, представителї українського студенства все відгравали видну ролю[2]).

Описане тут віче є немов яскравим сьвідоцтвом житя і взаємин нашої акад. молодїжи з того часу. Її не знана була та окремішність, якою ми тепер мусимо відгороджувати ся від більшости польських товаришів ізза їх крайної нетерпимости. Націоналїзм тодї ще ігноровано[3]). Серед польської акад. молодїжи була поступова ґрупа, з котрої витворили ся відтак вшехполяки, людовці і соціялїсти. Тодї всї ті елєменти були запереченєм шляхотської полїтики і тому наша молодїж жила з ними в приязних зносинах в хибнім переконаню, що національна справа сама собою розвяжеть ся, коли змінять ся полїтичні відносини. Досьвід опрокинув те переконанє[3]). Місцем, де ґруповала ся руська молодїж поруч польської і жидівської, була „Czytelnia Naukowa“[4]), товариство не академічне і не дуже численне. З виднїйших Поляків належали там: Wysłouch і Wysłouchowa, Dzwonkowski, Skajewski (независимий соціялїст), Gorzycki, Mokłowski, Daszyński, Stapiński й Діяманд, а з жидів: Ашкеназе (тепер адвокат), пані Перльмуттер, Нахер і померший уже Френкель. Там відбували ся спільні „гербатки“ і відчити (з Українців давали відчити м. и. Евг. Левицький, Франко, Ганкевич і Охримович), Франко співав народнї пісні і взагалї атмосфера була досить приємна.

І з москвофілами жили наші академіки в можливих зносинах (м. и. ізза їх опозиції[5]) супротив нової ери) і старали ся витворити серед них поступову ґрупу, з чого одначе нїчо не вийшло (тай мало хто надїяв ся хлїба з тої муки). Для нинїшнїх академіків інтересним буде факт, що на ювилею „Академического Кружка“ сидить на почеснім місци офіціяльний відпоруч-

---

[1]) З інформ. Д-ра Вол. Охримовича і М. Ганкевича. (Замість: „грізна Валькирія“ — було pereat, pereat, pereat Ґавч).

[2]) З інформ. В. О. і и. Гл. „Народ“ рік III. ст. 181—3. Другий з'їзд і програма поступ. слов. молодїжи, як також окреме польське справозданє (друк. в Городку).

[3]) *В. О., М. Г.* і и.

[4]) В тих часах виходив „Przegląd społeczny“, сильно кольпортований нашими по провінції. (*М. Г.*).

[5]) Та їх „опозиція“ походила відти, що вони хотїли стояти при урядовім жолобі. (*М. Г.*).

Digitized by Google

ник укр. „Брацтва“, В. Охримович, котрий говорить про спільність точок, у яких „Брацтво“ і „Кружок“ можуть іти разом, а від віден. „Сїчи“ приходить телеґрама: „Пересилаєм дорогому нам обществу А. Кр-и щирі желеня... з воскликом: вперед! прийміть сердечне, дружеське від нас поздоровленє“[1]).

До якої степеня мирні а навіть приязні були „інтернаціональні“ взаємини між львівською акад. молодіжю, видно найлїпше з того, що наше „Акад. Брацтво“ бере участь у ювилею — „Czytelni Akademickiej“ — тепер річ просто немислима. Коли раз руські академіки зажадали від університетських властий руських друків, польські техніки висказали їм своє признанє. Подібно настроєні були і „старші“ елєменти обох національних суспільностий в краю: перед виборами до парляменту 1890 брали участь у спільних нарадах українські радикали і народовці поруч польських сторонників „органїчної праці“, демократів, що ґрупували ся коло „Kurjera Lwowskiego“ і соціялїстів. Стапіньскі вже тоді стояв на становиську, щоби спільну акцію звернути тільки проти надужить старостів, а не проти повітових виділів — о що й розбили ся наради[2].

Загальна ріжниця між тодїшньою а теперішньою акад. молодіжю полягає на тім, що тоді молодіж жила в дуже напружених, часами ворожих взаєминах зі старшими, мала замкнений доступ до їх товариств і вводячи в суспільність нові ідеї і погляди, виступала проти старших дуже остро і при кождій нагоді. На пр. на обході Шашкевича в салї Фрозін прийшло ізза промови М. Ганкевича — „про бонзів, що знищили Маркіяна, а тепер побіджені його ідеєю, величають його“ — до сильного конфлїкту, трохи не до бійки — і молодіж мусїла опустити салю. Ще важнїйший був концерт в память Федьковича, на котрім Е. Левіцький мав виголосити програму молодіжи в відчитї п. з. „Про молоде поколїнє“. Коли власть недопустила до сього, висказав він свої думки по части в статях у „Народї“ про „Безпрограмовість народовців“. Характеристична була також дискусія на комерсї по концертї Шевченка: на промову Вахнянина відповів представитель молодіжи Евг. Левіцький і скритикував остро формальний націоналїзм. На те Олесницький: „Нація не є нїякою формою, її можна вирвати тільки разом з серцем“[3]). Теперішня молодіж вводить нову тактику, безперечно

[1]) Гл. Дѣло ч. 106, річник XII.

[2]) *В. Огр.*

[3]) *В. О.* і *М. Г.*

Digitized by Google

яснійшу і більше опредїлену та передуману, чим тактика покоління 90-их років[1]). Притім є вона сильно національна і українська, а молодїж 90-их рр. більшу вагу клала на соціяльну справу і більшість її відносила ся до українського націоналїзму инакше чим старші, а виступала против нього і о стільки, о скілько не годила ся з його змістом, чи радше недостачию змісту.

Треба знати, що й між тодїшньою молодїжю були різко зарисовані ріжниці, а навіть противенства. Вправдї зразу ціла вона (то є все, що в ній репрезентувало якусь вартість) називала себе радикальною і була дїяльною в радикальній партії, але так в віці як у поглядах і прінціпах можна розріжнити 2 ґрупи: старша, до котрої належали і недавні академіки Франко, Павлик, Данилович, Гарасимович (небіщик), Мійський і Трильовський і молодша, до котрої кромі всїх вичислених на початку сього роздїлу належав і Роман Яросевич. Старша ґрупа відносила ся негативно до формального націоналїзму, („що мужикови з того, що його ґрунт злїцитують по руськи?"), неґувала прінціп державности, виходячи з не дуже то передуманих, теоретично-анархістичних („громадівських") преміс і вбґала до програми радикальної партії боротьбу з вірою (раціоналїзм в справах віри). Молодша ґрупа була за національною державою[2]). У старшої ґрупи переважав сьвітогляд хлопоманьско-народницький, вона перла до т. зв. практичної роботи між народом. Молодша клала більший натиск на теоретичне виробленє в соціялїстичнім напрямі; коли сього не буде — говорило ся тодї — то практична робота скріпить тільки народовців[3]). Між молодшими репрезентантом марксізму був в першій мірі М. Ганкевич (хоч Маркса студіювали всї), Будзиновський творцем того, що з часом дозріло в теоретично уґрунтований „економічний націоналїзм", а Евг. Левіцький представителем „полїтичного націоналїзму"[4]). Він був взагалї керманичем і — творцем тактики.

Так представляєть ся здебільшого „духове нутро" академічної молодїжи 90-их років. Про форми, в яких виступала її дїяльність, не много дасть ся сказати. Відчити в „Акад. Брацтві" відбували ся часто, були ріжноманїтні й інтересні, особливо в часї боротьби против нової ери. Потому було инакше. Певну роль грали ще комерси з пунктом, контрапунктом і фуксами.

[1]) *Др. В. О.*
[2]) В другій програмі. (*М. Г.*),
[3]) З інф. Мик. Ганк.
[4]) З інф. Д-ра Вол. Охр.

Digitized by Google

Зі старших кромі Павлика, Франка і Коцовського нїхто молодїжю не інтересував ся. Теольоги приходили до „Брацтва", хоч їм було заборонено. Найкрасші з них були: покійний Бончевський (з Угнова), що заложив амер. Свободу, і Ротко (з Лемківщини)[1]). Взагалї між теольоґами були в цїлім тім періодї дуже гарні одиниці, образовані й очитані та переняті запалом до народньої працї. Щоби тій роботї посьвятити ся в цїлости, сїмох дало собі (й дотримало) слово: висьвятити ся в целїбатї. Були то: Ардан, Дмитрів, Бончевський, Підгорецький, Ст. Макар, Павло Тимкевич і Микола Стефанович. Той кружок мав у семінари добру бібліотеку, котру цензорував тільки о. Мишковський, засмаровуючи мазюкою місця в книжках, яких не міг не допустити, бо пустили їх старші від нього. — Але більшість теольоґів відстрашував від „Акад. Брацтва" пропаґований там раціоналїзм і соціялїзм.

Молодїж 90-их років студіювала з запалом російську лїтературу: улюбленими авторами були: Щедрин, Достоєвський, Тургенєв, Добролюбов, поети Некрасов, Надсон і поль. писатель Krzywicki, а з журналів: Русская Мисль, Die neue Zeit, Prawda і Głos (варшавські). Впрочім читало ся більше по російськи, бо Драгоманов підсипав бібліотеку „Брацтва" рос. книжками[2])[3]).

Снувало ся й гарні пляни. Для звеличаня 20 роковин істнованя товариства постановлено від червня 1891 видавати ювилейну Бібліотеку „Акад. Брацтва" як періодичне видавництво. В „Дїлї" (ч. 115) оголошено навіть, що в теці видавців були вже слїдуючі твори: М. Ганкевича: „Критично-лїтературні розвідки про повісти Мирного і Нечуя Левіцького", його-ж: „Жіноча неволя в своїм істор. розвитку", Е. Левіцького: „Про поезії Федьковича", його-ж: „Матеріялїстичний сьвітогляд на історію" і „Основи капіталїстичного ладу", В. Будзиновського: „Культурна нужда австр. Руси", О. Маковея: „Вояцькі пісні австр. Русинів", В. Охримовича: „Опит еволюційної систематики малоруських простонародних пісень" і „Образ патріярхального устрою сїмі в малорусь. весїльних піснях", О. Колесси: „Поезії", О. Маковея: „Поезії", І. Франка: „Новелї", В. Охр.: „Подорожні спомини з угор. Руси". (Дещо з того справдї вийшло).

---

[1]) Тепер парох в Плотичи коло Бережан. — *З. Куз.*

[2]) З інформ. Вол. Охр. і М. Ганк.

[3]) Інф. М. Г.: Петрушевич мав відчит про теорію Ляссаля, Ев. Левіцький про повісти Франка, Козакевич доказував, що Драгоманов не був властиво соціялїстом. Кромі того був ряд полїтичних дискусій.

Digitized by Google

Дві групи академіків (здаєть ся жадна не була в звязку з „Брацтвом“) збирали гроші на будову національного театру: т. зв. „Співацька дванацятка академіків“ (до котрої належали ще декляматори як Лев Лопатинський, цитрист о. Евг. Купчинський і соліст Теліховський); та „дванацятка“ складала ся з членів Бояна і віденської „Січи“. Рівночасно збирала гроші на ту саму ціль т. зв. „шіснацятка“ співаків, переважно теольогів[1]).

„Академічне Брацтво“, одинока орґанізація укр. акад. молодіжи з початку 90-их років, зовсім не було численне. Мимо того його значінє в порівнаню з теперішньою „Акад. Громадою“ далеко більше. Пояснює се не так висше описане нове житє, котрого жерелом було „Акад. Брацтво“, як просто факт, що наша суспільність не мала ще тоді ніяких політичних орґанізацій, (першою партією, з'орґанізованою на европейський лад, була молода радикальна партія), і тому привязувано значінє до того, в чиїх руках видїл „Акад. Брацтва“: адже в нім був не тільки центр чогось нового, але взагалї центр, а хоч би таких осередків було у нас тоді дуже не много. На тім тлї можна зрозуміти завзяту боротьбу о видїл „Акад. Брацтва“ і спричинене тим повстанє нового укр. акад. товариства — „Ватра“ (1892—1896). Нашим новоеристам залежало дуже на тім, щоби мати за собою молодіж, тим більше, що в польських кругах дивили ся на „Акад. Брацтво“ неприхильно, як на жерело соціялїзму[2]). Тому за принукою новоерських політиків позголошували ся в члени „Брацтва“ перед загальними зборами люди, що по руськи говорити не уміли. Видїл, не прочуваючи, на що заносить ся, приняв їх. Але на пробних передвиборчих зборах показало ся, що ті gente Rutheni разом з нашими консервативними елєментами мають більшість і захоплять заряд тов-а в свої руки. Тодї В. Охримович, котрий саме вернув з провінції, вишпирав, що останнє засіданє видїлу, на котрім принято кільканацять нових членів, є нелеґальне, бо не було потрібного комплєту. В такий спосіб уратовано „Акад. Брацтво“ від заливу його мо-

---

[1]) Гл. „Дѣло“ 1891, чч. 174, 180.

[2]) М. Ганкевичови грозила релеґація, та проф., що провадив слїдство, сприяв йому і вписував до протоколу все, що могло ослабити „вину“ підсудимого (участь в демонстр. вічу). Коли довідав ся, що Ганкевич є головою „Ак. Брацтва“, не вписав сього до протоколу, бо то, мовляв, Watra jest narodowem, a Bractwo socyalistycznem.

Digitized by Google

лодими новоеристами[1]), котрі взяли ся тодї до заложеня нового товариства.

У „Відозві основателїв тов. Ватра“[2]) говорить ся м. и. таке: „Пересьвідчивши ся, що много Русинів-академіків не єсть вдоволених анї з тов. „Акад. Брацтво“ анї з тов. „Ак. Кружок“, загадали ми оснувати нове акад. тов-о „Ватра“, тим більше, що виділ „Ак. Бр.“ з 1891 р. і загальний збір сього тов-а з 11 падолиста 1891, на конець опісля нововибраний виділ сього тов-а на р. 1892 не приняв в члени многих Русинів-акад., не подаючи найменших причин... „Ватра“, станувши на ґрунтї національно-поступовім[3])... (хоче бути) огнищем, коло котрого мають загрівати ся серця молодих громадян до спільної працї для добра свого народа“. Вкінци говорить ся і про матеріяльну поміч членам.

Перші загальні збори „Ватри“ відбули ся 24 сїчня 1892 о 2 год. по пол. в III. салї університета. До виділу увійшли: І. Франчук, Р. Чайківський, О. Макарушка, К. Кульчицький, І. Масляк, М. Вашкевич, В. Барвінський, М. Левіцький; заст. вид. Винар, Лежогубський, Маковей, Пшепюрський. Голосувало 31 членів.

В тих часах, коли за довірочні збори, або за участь у вічу потягали університетські власти до одвічальности, належати до тов-а, котре як „Ак. Братство“ мало опінію przewrotowego, було особливо для фільософів тяжким, тим більше, що істнувало руське nieprzewrotowe тов-о. І тому не дивниця, коли протягом 8 місяцїв „Ватра“ числить уже до 60 членів[4]). Головою був тодї Іван Копач. У „Ватрі“ є зразу рух, відбувають ся відчити. Рівночасно під'упадає „Акад. Брацтво“, особливо економічно. Нарушено навіть т. зв. „зелїзний фонд“, з тов-ом було раз-у-раз гірше.

На засїданю виділу 24. І. 94 констатуєть ся, що „Кружок правників“ (все найчисленнїйший) цїлком не істнує, що нема чим хати платити, тому треба як найскорше злучити ся з „Ватрою“, щоби в той спосіб українське товариство могло представляти бодай яку таку силу. Занепад товариства ілюструє хоч би такий факт, що

---

[1]) З інф. М. Г., В. О. і Ю. Б.

[2]) Дѣло 1892, ч. 6.

[3]) На сю „поступову“ фразу і на и. дотепно реагує — о іронїє! — п. Вацик (в III. річнику „Народа“ ст. 42—44). Тепер можна би і йому сказати його-ж словами: „що за людцї не підшивали ся вже під поступ?“

[4]) Гл. „Дѣло“ 1892, ч. 202.

Digitized by Google

товариство має всього 6 злр. місячного доходу[1]), не диво, що не могло оплатити навіть одної кімнати за 10 злр. (при ул. Паньскій ч. 11, II. п.). На загальних зборах 17. III. 1895 являєть ся всього 18 членів (на 31 всїх чл.) — в касї всього 3·30 злр. — тому не могло тов. урядити концерту в честь Шевченка, хоч поробили вже заходи до того; „Боян“ і Крушельницька обіцяли співучасть. Товариство мало ще 243 злр. корінного фонду. Від 1 цьвітня 1895 рішено звинути льокаль тов-а[2]).

Відбули ся ще одні загальні збори 23. II. 1896. Товариство мало тоді 17 членів — на зборах було 14. На сих зборах (в XXV-лїтню річницю основаня тов.) хиба се було замітне, що сконстатували брак 418 — на 878 записаних у бібліотеці книжок і що на ті книжки навіть реверсів не було.

Але бо й „Ватрі“ мусїло йти з Петрового дня, бо в „Дѣлѣ“, котре давнїйше подавало докладні справозданя з руху у „Ватрі“, що раз менше і менше звісток. В „Новинках“ 121 ч. „Дѣла“ з 1895 знаходимо таку нотатку: „На надзвич. заг. зборах акад. тов. „Ватра“ з 9 червня рішено по 2-годинній нарадї згодити ся на предложенє „Ак. Брацтва“, що до способу сполученя обох товариств, то є на засаду pares cum paribus. Збір (18 голосами против 3, 1 не голосував) заявив охоту розвязати „Ватру“ в цїли сполученя обох товариств і вибрали комісію з 4 членів і 2 заст., котра має заняти ся спільно з такою-ж комісією з „Брацтва“ переведенєм сеї справи“. Але ще в 179 ч. „Дѣла“ є відозва „Ватри“ з датою 18 серпня (підписана Яр. Грушкевичом і Остапом Весоловським) „до тов. матуристів“, в котрій кажеть ся, що сполученє з „Ак. Бр.“ ще не довершене, „Ватра“ ще істнує, отже сповняє свої обовязки супротив членів і загалу.

Сполученє те довершено 26 сїчня 1896 на зборах, що були заразом першими загальними зборами „Академічної Громади“.

VI. „Академічна Громада“. (Найгорячійший період житя української акад. молодїжи).

Приходимо до огляду найгорячійшого періода збірного житя української молодїжи, в котрім вона елєктризувала цїлу суспільність, як нїколи перед тим, і в котрім наша молодїж ви-

[1]) Зас. вид. 13. XII. 1894; головою був тоді В. Щурат.
[2]) Прот. зас. вид. 18. III. 1895.

Digitized by Google

дала більшу масу енергії, чим в усїх попередних періодах разом. Здаємо собі докладно справу з того, що велика експанзія збірної (не все як слїд вихіснованої) енергії в тім періоді, відсьвіжуючи атмосферу серед цїлої суспільности і причиняючи ся до під'єму її сьвідомости в найтемнїйших масах, була рівночасно не в однім напрямі некорисною для розвитку так самої молодїжи, як її найлїпших одиниць. Та все-ж таки висше підчеркнений факт дає в остаточнім висліді додатний білянс.

„Молода Україна", сецесія, бурливі демонстрації на львівськім університеті, процеси у Львові і Віднї, масові арештованя і голодівка, жива участь молодїжи в полїтичній агітації й орґанїзаційно-просьвітній роботї та видавнича дїяльність — цїлий той рїжнородний і рїжновартний рух — мав своє наймогутнїйше жерело[1]) в „Академічній Громадї", і тому в титулї сього розділу прислугує місце імени того Товариства, хоч участь в русї брали й академіки з провінції, котрі членами „Громади" не були.

В виду висше наведених поглядів на сей період належало би присьвятити йому найбільше місця. Але з огляду на те, що, як повідомляє нас Редакція „Альманаха", про поодинокі моменти сього періода будуть в „Альманаху" будьто окремі статї, будьто згадки в иньших статях, як також тому, що наші вражіня, особливо з останнїх часів сього періода, за мало „відлежані", щоби могли бути бодай сяк-так об'єктивні, переведемо хроніку сього періода розмірно коротко; особливо про часи, про які мали бути окремі статї, подаємо тільки сухі нотатки з протоколів.

„Академічна Громада", центр руху в сїм періодї, повстала з двох товариств: „Брацтва" і „Ватри". Її перші загальні збори відбули ся 26 сїчня 1896, а її перший Видїл, вибраний 55-ма членами-основателями, складав ся з отсих студентів: Іван Раковський, Сидір Голубович, Вол. Гнатюк, М. Підляшецький, Г. Питляр, Ю. Дроздовський, Г. Гарматїй, О. Весоловський, М. Ластовецький, О. Грабовський. На тих зборах були присутні професори Грушевський, Стебельський і Колесса.

---

[1]) Всї Видїли „Академічної Громади", котрої члени анґажовані були в „нелеґальній" акції на львівськім університетї, уважно доглядали, щоби товариство як таке не було в нїй анґажоване. Тому розвязане „Ак. Громади" за панованя намісника Потоцького було яскравим безправством, на яке потрафить здобути ся (в Австрії) тільки польський уряд, в чім „гідно" секундував йому польський сенат львівської Almae Matris, релеґуючи укр. академіків не тільки без найменшого доказу, але навіть без переслуханя!

Digitized by Google

Предсїдатель зборів, вибраний одноголосно головою[1]), зачав свою промову словами: Quod faustum, felix, fortunatumque sit! — Ось зміст тої промови: З'єдиненє укр. акад. молодїжи в однім товаристві було підставою його гарного розвитку. Коли сили роздвоїли ся, повстала апатія в обох товариствах. Причиною розділу були „милозвучні слова: нація і поступ, поняті хибно й односторонно". Убитєм обох улюблених товариств уриваємо чорну нитку крамоли, що змією вєть ся в нашій історії аж до нинїшних часів. Повна толєранція думок, пошанованє чужих переконань і безгранична любов до нашого поневоленого народа — отсе будуть цїхи нашої „Громади"[2]).

Проф. М. Грушевський говорив: „Нехай у тім тїлї і душа буде єдина!

„Тим то і стала всьому сьвіту страшенна козацькая сила,
„Що у нас, панове молодцї, була воля і душа єдина".

„Толєранція й обєктивізм уважають ся прикметами інтелїгенції. Відміни в поглядах є і повинні бути, але вони мають служити до розширеня сьвітогляду, а не вести до виключности, не закривати очий на далеко важнїйші звязки, що вяжуть товариство в одну цїлість. Адже всї признають себе синами одного і того самого народа, одної й тої самої народньої маси, а демократизм і українїзм то сіноніми. Приготовити себе як найлїпше до служби тому народови, виробити собі міцні моральні підвалини, загартувати волю, розвити енергію, здобути як найширшу осьвіту — в сьому мета всякого акад. товариства. А такому слабому, як ми, народови власне треба як найбільше загартованої морально, високо осьвіченої інтелїгенції — в тім лише надія на побіду. А дорога до того праця, неустанна і невсипуща праця коло свого морального і розумового усовершеня. — Звичайно чоловік цїле житє переходить з тим духовним запасом, який виніс з молодечих, передусїм академічних часів. Тим більший обовязок лежить на них. Перше завданє молодїжи то праця. Відому строфу академічного гимну з повним правом могли би ми змінити і сказати: Laboremus igitur, iuvenes dum sumus!" — Сю, горячими оплесками приняту промову, закінчив проф. Грушевський словами: „Vigeat, vegeat et magis magisque crescat, floreat haec Societas Academica!"[3]).

---

[1]) Раковський, тепер гімн. проф. і відомий природник.

[2]) Гл. І. протокол засїдань: Загальні Збори з 26. І. 1896 і 13 ч. Дїла з 1896 р.

[3]) Гл. 13, ч. Дїла з 1896. „Злука нашої молодїжи".

Digitized by Google

На інавґураційнім вечерку „А. Громади“ говорили в імени польських дем. товариств людовець Прухнїцкі і (технїк) Рибчиньскі. Відпоручник кацапського „Друга“ в останнїй хвилї відказав ся промовляти мабуть тому, що голова „Громади“ ясно зазначив „сепаратистичне“ становисько нового товариства[1]).

В першім роцї істнованя розвиваєть ся „Громада“ досить добре. До других заг. зборів (15. XI.) число членів зростає до 104. Приходу було 688 зр. 49 кр. (розходу 680 69). В магазинї було 2.687 книжок (дешевих видавництв „Ватри“ і „Брацтва“), розпродано 457, вимінено з Н. Т. ім. Шевченка 900. Бібліотека мала 1.164 чисел, а 1.531 томів; як би не рутенство тих, що „позичають“ на вічне віддаванє, то бібліотека була би в троє більша[2]). Закуплено нових книжок за 68 зр. До 170 книжок вислано до Америки й на Угорщину (через Гнатюка). „Громада“ утримує в тім роцї зносини з усїми акад. товариствами, а зірвала тільки з „Bratnią Pomocą“, котра ухвалила не принимати українських письм. Се було безпосередною причиною зміни статута, доконаної на надзвичайних зборах 11 липня: Українцї виписали ся з „Bratniej Pomocy“, отже „Громада“ ухвалила заложити „Запомоговий фонд“, котрий в першім роцї виносив 409·27 зр. Зложили його переважно старші патріоти. Часописий передплачувано 54, з того 19 українських, 17 польських, аж 7 чеських, а тільки 2 російські і 9 нїмецьких. Про умову працю в протоколах анї згадки, в „Дїлї“ згадуєть ся про „виклади і дискусії“. Так само годї довідати ся з протоколів чого небудь про полїтичні погляди та про те, як уложили ся зносини між давними членами „Брацтва“ і „Ватри“. Дечого додумати ся можна би тільки на підставі сих місць у протоколах: На четвертім засїданю[3]) ухвалив видїл просити на інавґураційні вечерниці лише тих людий „що до тепер не спроневірили ся ідеям, які визнає українська поступова молодїж“, — але сю ухвалу анульовано зараз на другім засїданю, бо показало ся, що — нїкого було би просити на концерт... На тім засїданю не принято внесеня одного з видїлових, щоби зірвати всякі зносини з кацапським тов. „Другъ“. На засїданю з 11 марта 1896 не принято внесеня одного

---

[1]) Гл. 44. ч. „Дїла“ з 1896.

[2]) Гл. протоколи і 250 ч. Дїла з 1896. Тодї був у „Громадї“ окремий бібліотечний фонд. Що до бібліотеки, то між справозданєм оголошеним в „Дїлї“ а протоколами заходить груба суперечність в цифрах.

[3]) Зас. вид. з 27 лютого, 1896.

Digitized by Google

з видїлових, щоби портрети Маркса і Лясаля зняти з тої стїни, де висїв портрет Шевченка, „бо вони Жиди". Внесенє, просити на вечерницї кардинала, перепало лиш одним голосом.

В справозданях з другого (1897) року стрічаємо згадки про істнованє кружків: наукового, драматичного, правників і шахістів. До товариства належало 90 членів, то є 43% всеї сьвітської унїв. молодїжи[1]). Запомоговий фонд зріс до 1279 зр 21 кр., з чого удїлено позичок на суму 1033·12 зр. Бібліотеку збільшено через закупно богатьох творів, переважно наукового змісту і цїлою бібліотекою „Академічної Громади" з Кракова. З магазину висилано книжки до читалень „Просьвіти", до української колєгії в Римі та для студентів з Угорської Руси, з рамени наукового кружка розписувано конкурси на віршовані і прозові праці, загалом слїдно працьовитість і рухливість видїлових. Та не обходить ся і без непорозумінь. Доказом того богато тайних засїдань видїлу, на яких полагоджувано особисті справи. Як раз задля тих непорозумінь видїл не сповняє свойого уряду через цїлий рік (1897/98), а зрікає ся урядованя в комплєтї і приходить до нового вибору 20. III. 1898 р. Видїл, що урядував від 14. XI. 1897 до 20. III. 1898, занимав ся виданєм поезій Франка „Мій Ізмарагд", мав делєґатів в комітетї, що займав ся урядженєм ювилею д-ра Франка, поробив заходи, щоби видати однодньвку місто букетів на баль товариства і вистарав ся в намісництві о дозвіл на утворенє запомогового фонду для незаможних укр. лїтератів (17. XII. 1897). Та мабуть не так представляв собі працю тодїшнїй голова В. Гнатюк, бо уступає зі свойого становиська, мотивуючи свою резиґнацію цїлковитою апатією членів навіть до таких справ, як ювилей Франка, адреса до Золї і т. п. Того року видало товариство відозву до абітурієнтів в цїли з'орґанїзованя їх. З „Другом" зірвано всякі зносини. В липни 1898 р. засновано „економічно-соціольоґічний кружок", та про розвій сього кружка нема згадок. Під зглядом матеріяльним стояло товариство досить добре. Запомоговий фонд доходить до 1500 зр. З бібліотеки користало 117 членів, а визичено 359 белєтристичних і 374 наукових книжок.

Про ідейне житє молодїжи того часу знаємо мало. Лише голова „Громади" в 1898 р. Цегельський називає попередній рік роком конфліктів між молодїжю а старшими, але підчеркує, що ті заострені відносини вже полїпшують ся, хоч молодїж повин-

[1]) Засїданє видїлу з 2. XII. 1896.

Digitized by Google

на виробляти ся на громадянських робітників, то все таки політикою занимати ся поки що не треба, а всю енергію повинна молодіж звернути на наукове виобразованє". Протоколи з тих часів більше говорять про приватні непорозуміня між видїловими, чим про справи загальні. Знов резигнація голови, а відтак цїлого видїлу, задля дрібничок і особистих амбіцій. В тім роцї — „Громада" числила тодї 150 членів — уряджують перше віче в справі українського університета і вечерниці Драгоманова (20. VI.) На засїданю видїлу 20. XI. вибрано Старосольського, Бурачинського і Галущинського до комісії, яка мала заняти ся виготовленєм і висланєм до мінїстра просьвіти меморіялу в університетській справі. Найбільше рухливою була научна секція. На її просьбу закупило товариство 68 книжок, наукового змісту, переважно нїмецьких. Її-ж заходом уряджено 42 відчити. Відносини „Академічної Громади" до університетських властий не все були однакові. В перших роках по заснованю товариства запрошувано ректора на збори, а деякі професори Поляки навіть матеріяльно допомагали „Громадї" (згадуєть ся про Цєсєльского, що причинив ся до урядженя інавг. вечерниць, і Баляшіца, що дав 50 зр. 14. XII. 1898). І ректорат був деколи джентельменом у відношеню до Українців, але то лише тодї, як ходило йому о те, щоби Українцї брали участь в таких обходах, що мали чисто польський характер.

Висланє відпоручників „Громади" на ювілей „Bibl. słuchaczy prawa" доказує, що з польськими товариствами удержувано зносини. Гарне мусїло бути житє в „Громадї" в останнїм роцї її істнованя (перед першим, добровільним розвязанєм). Хоч протоколи з засїдань так як і перед тим мало говорять про рух в товаристві, але житє відчуваєть ся, хоч би з тих таки протоколів, що писані коротко і якось горячково; нема сяжневих справоздань з особистих інтересиків і спорів. На загальних зборах 11. II. 1900 каже голова, що вони о 100 лїт випередили вже решту української суспільности, що повинні далї йти з довірєм у свої сили, а здобудуть те, що видаєть ся їм великою мрією. Найбільше розвиваєть ся научний кружок подїлений на секції: лїтературну, історичну, суспільних наук, природничу і фільософічну. В кождій з тих секцій було по кілька відчитів; дискусії вели ся дуже оживлено.

На останнїх загальних зборах сконстатував голова, що розвій „Громади" треба завдячити „Научному кружкови", який посунув університетську справу значно наперед (молодіж вислала

Digitized by Google

меморіял з 500-ма підписами) і причинив ся до видаваня „Молодої України“[1]). На зборах, на яких в наслїдок сецесії розвязували товариство (7. XII. 1901 р.), промовляв проф. Грушевський, як тому пять лїт на конститууючих зборах і признав, що „Громада“ не завела нїчиїх надій, сповняла все свої задачі і тому заслуга її велика.

З дотеперішнього опису сього періода видно, що він розпадаєть ся на дві части, з котрих перша, „нормальна“ і спокійна, кінчить ся 1898-им роком. Видаванє „Мол. України“, організація й сецесія, хоч виходять значно поза що-йно названий рік, є немов би „достиглим овочом“ розвитку найбільшої групи української академічної молодїжи так в добрім, як і в рутенсько-від'ємнім напрямі. Додатнїм у тім розвитку уважаємо передусїм почутє і сьвідомість українства, від'ємним — усї прояви рутенської пасивности, які м. и. виблискують зносинами з кацапами (що сягають аж у сей період) та вінчають ся сецесією. На нашу думку сецесія була масовим уступленєм з поля битви, отже кроком у високій мірі схибленим[2]). Був то крок тим більше нефортунний, що поповнений з самого початку боротьби, коли масою нашої молодїжи заволоділа нова, сьвіжа думка, котра повинна була горіти на місци, де заняла ся. Те, що суспільність одушевила ся сецесією і зложила нечувану у нас суму, не є нїяким аргументом проти висше висказаної думки і доказує хиба слушність народнього фільософованя, спрецізованого у відомій приповідці: „нема злого, що не вийшло би на добре“. А ми сказали би: нема акції, хоч би вона була і не знати як „невідповідна“, котра не викликала би і добрих наслїдків.

Сецесія принесла самій молодїжи повний упадок, котрого ціхою страшна балакучість в справах малої ваги і гробова тишина в усяких важнїйших справах. Упадає такий живий колись научний рух. З молодих, що пішли на сецесію і сидїли „на чужині“, не визначив ся в роботї в пізнїйшім академічнім житю мабуть нї один... (Тут звернемо увагу, що бодай в останнїх часах чужина, а особливо Відень, дуже кепсько впливала на наших академіків — о скілько вони не виїхали з краю вже з певним виробленим „напрямом“)[3]).

Тимчасом ідея здобутя укр. університету у Львові, котра виринула між нашою молодїжю 1899 р., перла її мимо всього

[1]) Про той час гл. окрему статю тов. В. Темницького.
[2]) Писано перед прочитанєм II-ої статї т. Т-о.
[3]) Прага була би лїпша, чим Відень.

Digitized by Google

до акції. Коли нїчого не помагали резолюції, меморіяли, петиції й депутації, а відносини на львівськім унїверситетї, погіршені сецесією, не зміняли ся на лїпше — прийшло до нелєгальної акції, в котрій укр. акад. молодїж мала безперечно більше поводженя, чим в лєгальній паперовій „боротьбі". Так з причин на початку наведених, як також з огляду на державного прокуратора, не подаємо подрібного опису нової тактики. Її дотеперішнїм зенїтом була демонстрація з 23 сїчня 1907 (знищенє авлї) і її наслїдок — голодівка. Можна всїляко дивити ся на те дїло (кепську сторону нелєгальної акції наведемо низше самі), але воно мало богато додатнїх наслїдків, а що найважнїйше було одиноким виходом з пертрактацій, які закінчив ректорат зломанєм даного слова чести. Ректор проф. Ґризєцкі, людина особисто не настроєна ворожо до наших змагань, заявив депутації укр. молодїжи, що її мінїмальні а справедливі домаганя предложить сенатови, а коли сенат порішить негативно наші скромні і в коректній формі поставлені жаданя, тодї він (ректор) зложить свою гідність і тим дасть нам хоч таку сатисфакцію. Тимчасом сенат відкинув наше уаргументоване домаганє (відчитаня іматрикуляційної роти в укр. мові для Українців). Тодї прийшло до відомих з процесу подій, котрі були не тільки безпосередною відповідию на провокації так цїлого сенату як поодиноких його членів, але й випливом настрою укр. молодїжи, дратованої сенатом і його поодинокими членами систематично (між ними проф. Віняж визначив ся кілька разів). Пізнїйші спростованя ректора, немов би то він не зломив даного приреченя, як також само зломанє слова толкуємо собі так, що сенат просто знасилував того чоловіка наразити свою честь, щоби тільки уступленєм з гідности ректора не заманїфестувати на внї, що між професорським збором є поважні професори-Поляки, котрі признають слушність українським „претенсіям". — В часї демонстрації теольоги соромно опустили своїх сьвітських товаришів (з виїмком кількох), хоч нїкому на думку не прийшло би, що вони могли видістати ся з коритарів, окружених високими барикадами, котрі виставлено вмить. Але і декілька сьвітських опустило своїх товаришів. Арештовано 116, котрих переслухано і випущено до 2-ої год. в ночи (з виїмком 3), бо польські власти в неприсутности намісника Потоцького комплєтно потратили голови. По поворотї гр. Потоцького унїв. сенат відбув з ним довшу конференцію, котрої наслїдком було поновне масове арештованє у Львові і жандармська нагінка по провінції. Това-

Digitized by Google

риші, що тодї не попали в тюрму, „все жалувати-муть того". В тюремних мурах позавязувано найщирійші знакомства, які вже тепер корисно відбивають ся в просьвітній роботї. Житє в тюрмі було незвичайно гарне[1]) і орігінальне, тепле і щире, а часто густо таке веселе, яким на волї не буває нїколи. Але найважнїйше з усього, що дала нам вязниця, то переконанє, що наша молодїж (при якій такій орґанїзації і проводї) матеріял незвичайно гарний. В часї голодівки переконали ся ми, що всї колись і слушні балачки про нашу невольницько-рутенську розсипність уже не мають рації: сього не можна вже говорити про теперішнє молоде поколїнє, котрого така значна ґрупа з нараженєм на смерть добровільно витримувала страшні муки, щоби тільки не опустити кількох (5) товаришів, котрих власти конче хотїли задержати в тюрмі. Отже ми спосібні виконати дїло, за яким піднесли руку, хоч би наше слово мало коштувати житє. В тім зложеню масового доказу нашої вартости (Tüchtigkeit) лежить, на нашу думку, кольосальне значінє голодового стрейку української молодїжи, котрий тревав несповна 4 доби. Зблямованє польського судівництва, осьмішенє всїх по закону невідкличних, а раз-у-раз відкликуваних ухвал високих судейських магістратур ворогів нашої нації, се тільки негативна сторона того в високій мірі позитивного дїла. — Голодівку ухвалено всїми голосами проти двох[2]) на вістку, перечитану в „Руслані", що польським політичним властям залежить на тім, аби кількадесять молодих інтелїґентів перетримати в тюрмі до скінченя виборів, котрих польські верховоди дуже бояли ся. Уложити відповідну заяву, в котрій комунїковано властям, що голодовий стрейк уважаємо не тілько протестом проти безправного увязненя академіків, але й проти гнобленя цїлого нашого народа, поручили товариші підписаному і т. Яросл. Весоловському (котрий був і предсїдателем одинокого в сьвітї віча вязнїв, відбутого майже на просьбу судових властий; секретарював на тім вічу тов. Мирослав Сїчинський). Рівночасно ухвалено зачати стрейк, хоч би нас задля зломаня його перевезено до ріжних галицьких вязниць ґрупами. Словом, усьо до найменших подробиць було обговорене ухвалене і виконане з такою прецізією, що молодїж вийшла з тюрми зовсїм инакша, нїж до

[1]) Помимо прикрого натовпу, тїсноти і бруду.

[2]) Ті два товариші (бл. п. тов. Я. Бучинський був тодї тяжко хорий) піддали ся ухвалї більшости і при її переведеню належали до найзавзятїйших прихильників стрейку до остаточности.

Digitized by Google

неї прийшла. Кульмінаційною точкою голодівки була ніч з суботи на неділю (четвертої доби стрейку), коли по келіях розійшла ся вість, що військо зачинає виносити увільнених (а „вільними" могли тоді вже бути всї, кромі пятьох). Тодї утомлені довгим голодом молоді хлопцї кинули ся останками сил будувати з ліжок і столів барикади, щоби ними заслонити ся від житя на волї — ізза своїх кількох товаришів! В цїлім будинку зняв ся неописаний гуркіт. Забарикадувавши двері всїх келій, упали „робітники" комплєтно знесилені на землю (ліжок ужито до будови барикад, а в тій роботї не міг дехто брати участи ізза утоми)[1]).

Гідним фіналом голодівки було зблямованє перед культурним сьвітом більшости польської преси в особі Сєнкевича, котрий тілько грязюки вилив на визвольний рух українського народа в його великій минувшинї.

В демонстрації з 23. I. 1907 брали участь не тільки члени „Ак. Громади", (котрої видїл арештовано in completo), але й ідейнїйші члени иньших укр. акад. товариств. Донощика в тім часї не було — тому релєґації випали сильно комічно: між 16 релєґованими з львівського унїверситету більшість була зовсїм невинна; арештованя, які молодїж перевела між собою на одних зборах на підставі донесень, показали ся по докладнім слїдстві зовсїм без'основними, і товаришам, яких тоді тяжко покривджено, належить ся тут прилюдне перепрошенє.

Кромі описаної тут демонстрації з 23. I. 1907 був ще цїлий ряд демонстрацій, навіть більше вдатних, то є таких, з котрих кількадесять членів „Czytelni Akademickiej" виходило ранених, а з української молодїжи один, двох. Що більше, навіть в несподіваним нападї на неприготованих Українців при сьогорічній іматрикуляції вшехпольські студенти мали тілько само ранених, що наші. І тільки незрозумілій тактиці „Дїла" треба завдячити, що на провінції панує сильний острах перед. унїв. демонстраціями (котрі зовсїм не такі страшні, як здалека виглядають), що зачинає впливати на фреквенцію нашої молодїжи: сини богатших родичів зачинають втїкати на чужі унїверситети.

Від'ємні наслїдки демонстрацій проявляють ся головно в тім, що много студентів (особливо панських синків) відтягаєть

---

[1]) Авреоля описаної подиву гідної солїдарности нашої молодїжи не паде на підписаного, бо він належав до тих пятьох, о котрих ішла боротьба між властями а загалом увязнених.

Digitized by Google

ся від товариства до тої міри, що „Акад. Громада“ числить тепер менше членів як анальогічне товариство („Др. Лихвар“) перед 30 роками! Многі втїкають на позакраєві університети (або до Кракова), щоби тільки не бути у Львові, а многі, хоч сидять у Львові, не записують ся до „Громади“, лишаючи весь тягар боротьби і репрезентації укр. акад. молодїжи нечисленній ґрупі товаришів з почутєм обовязку. Дальшим сумним наслїдком демонстрацій є занепад відчитового і научного руху. Всї ті причини кажуть занехати масової нелеґальної акції[1]). Розумієть ся, з того не виходить, щоби не відповідати на провокації та кпини зі сторони властий. З другої знов сторони суспільність повинна морально примушувати втїкачів, вертати на львівський університет.

В останнїх часах прибув укр. акад. молодїжи новий дуже важний осередок — „Академічний Дім“. Але він не сповняє вповнї свойого призначеня:[2]) маємо на думцї випроваджене відтам „Акад. Громади“, котрої розвиток тільки тодї буде забезпечений, коли вона мати-ме тревале помешканє, як мала значний час в „Просьвітї“. Тепер при частих перепровадинах розгубляєть ся і пропадає головна „вартість“ товариства: його бібліотека, котра є майже не до уживаня.

Старші, кромі одного Д-ра Копача, котрий дав кілька рефератів, зовсїм не інтересують ся молодїжю. Українські ґімназії, а особливо львівська, від ряду лїт не дають майже нїяких дїяльнїйших одиниць так, що духовий стан загалу львівської молодїжи представляєть ся тепер зовсїм не сьвітло. Гарна і велика праця, слїдна в останнїх часах, се дїло нечисленної ґрупки, котра просто упадає під тягаром надмірної роботи. Маємо на думцї красну, хоч молоду, бо несповна пів року істнуючу орґанїзацію: „Просьвітний Кружок Академічної Громади“[3]). „Просьвітний Кружок“ завязав ся з початком лютого 1908 р. Як мету дїяльности поставив собі злучити в одну орґанїзацію ті одиниці з поміж академічної молодїжи, що вели роботу між народом, притягнути до сеї роботи нові сили і вести акцію більш інтензивно з означеним пляном і програмою. Розпочато від викладів по львівських читальнях, бо в найбільшім

---

[1]) Звертаємо увагу на „розстрілене слово“.

[2]) Поліція заказала давати там приміщенє „Акад. Громадї“. Впрочім приміщенє „Громади“ в „Просьвітї“ або „Днїстрі“ було би вигіднїйше.

[3]) Сей уступ аж до табелї включно походить від заряду „Кружка“.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Др. Михайло Зобков.

Digitized by Google

Digitized by Google

культурнім центрі Галичини популярні виклади не були до тепер з'організовані; кружок довів до сього, що в кожду неділю відбували ся виклади у всіх читальнях. Виклади збудили стільки заінтересованя, що для охочих треба було устроїти ще спеціяльні курси; викладали ся такі предмети: історія України, географія, природні науки, право, німецька мова; ходило на курси коло 40 робітників в віці 14—23 років. З початком літа робота в місті стала труднійшла й треба було її перепинити. Натомісь вся енергія звернула ся на села — передівсім львівського повіта, також дуже занедбаного. В кожду неділю і сьвято відбували ся поїздки на село; в діяльнійших читальнях були виклади і розмови, занепавші і заснічені читальні люстровано і організовано на ново, в селах, де не було читалень, пороблено заходи коло їх заснованя. До кінця мая переведено люстрацію в 40 селах. Рівночасно давали прелєґенти ініціятиву до організованя крамниць, кас, „Січий". В роботі особливу увагу звертали члени кружка на бібліотеки, як на найважнійший прояв житя читалень; де було можна (у Львові), самі ставали бібліотекарями, по селах клали великий натиск на вибір інтелігентних і сумлінних людий на се становище. Щоби дати організаторам бібліотек відповідну поміч, почав кружок ладити катальог книжок для народа, при кождій книжці буде поданий зміст і відповідні замітки; робота потріває довший час. При тім почала ся й кольпортажа популярних видань, з початку на невелику міру, (в першім місяци продано всього 100 книжок), потім з великим успіхом. Щоби збільшити українську популярну літературу, кружок розпочав власне видавництво під іменем „Дешева Бібліотека"; в виборі тем брала ся під увагу потрійна крітерія: книжки мають бути а) ідейні, б) інтересні, в) дешеві. До тепер вийшли:

1. Степан Руданський. — Веселі вірші — 5.000 примірників.
2. Історичні пісні. — Впорядкував Мирослав Січинський — 15.000 прим.
3. Пан Потоцький. — Оповіданя про Каньовського і иньшу польську шляхту. — 30.000 прим.[1]).

Кожда книжка коштує 8 сот. Поза серією видано летючий листок „Казка наших днів" (про Мирослава Січинського) в 32.000 прим. по 2 сот.

Головна річ, що удержує роботу в оживленім темпі, се щотижневі сходини членів кружка. На них складають ся справоз-

[1]) На жаданє властий мусїло ся подати „конкретного" накладчика.

Digitized by Google

даня з поїздок, обговорює ся діяльність кружка і всякі просьвітні справи (нпр. причини упадку читалень, огляд діяльности „Просьвіти“, Общество Качковского Towarzystwo Szkoły Ludowej, москвофільство, агітація). В потребі творять ся до ріжних справ спеціяльні комісії; адмінїстрацію веде постійний видїл. Склад видїлу був такий: Іван Крипякевич голова, Мирослав Сїчинський містоголова, Юлїян Балицький секретар, Антін Гапяк, Володимир Зубрицький, Осип Назарук, Омелян Ревюк. Членів числить кружок поверх 100.

Розвій кружка в цифрах представляєть ся так:

Рік 1908 місяць	Число членів[1])	Виклади у Львові	Люстрації сїльських читалень	Продані книжки	Прихід
лютий	22	12	1	105	110·54 К
март	62	18	4	2.759	282·91 К
цьвітень	64	2	8	6.937	171·36 К
май	82	—	26	9.347	623·05 К

(Сей кружок, — мимо напору офіц. соціялдемократів на студ., що признають ся до тої партії, щоби виступили з „Кружка“, бо він не занимаєть ся партійною агітацією — розвиваєть ся величаво). Він „відкрив“ у львівськім і сусїднїх повітах — під носом найбільшої купи нашої полїтикуючої інтелїґенції читальнї, які від давна не істнують, хоч фїґурують у справозданях „Просьвіти“, виробив значну скількість викладів, порядкує народні бібліотеки, показує „Просьвітї“, як можна видавати і скоро ширити масу справдї дешевих видавництв (50 тисяч протягом пів року!). За ті видавництва спотикає „Кружок“ остра критика ріжних неробів. Тимчасом „Кружок“ — котрого члени раз у-раз приносять з сел домаганя селян: дайте нам цїкавих книжочок, але не таких як „Просьвіти“ — мусїв у своїх видавництвах звернути увагу передусїм на ті твори наших письменників (або народні), котрі викликують заінтересованє в найтемнїйших масах. Що він добре вивязуєть ся з свого завданя, показує попит за його видавництвами і висота небувалого у нас накладу. А що призвичаюванє до української книжки народа, котрий у многих місцевостях зачинає гурмами переходити „на польське“ — по-

[1]) Між членами є і дївчата, котрі часто приходять на засїданя „Кружка“, беруть участь у дебатах і ширенню його видавництв.

Digitized by Google

винно бути одним з головних завдань укр. інтеліґенції, сього чейже ніхто не заперечить.

Нарік, як лише з ґімназій прибуде бодай десяток охочих до праці матуристів, котрим можна буде по части передати дотеперішні аґенди „Кружка", возьмуть ся його старші члени до видаваня так потрібної часописї для молодїжи. Теорія, що у нас, мовляв, треба би вже трьох часописий для молодїжи (н. д., рад. і с. д.) се тільки — „теорія", або, як у нас кажуть — „соціольоґія". Адже фактом є, що величезна більшість акад. молодїжи є безпартійна, а з тих, що признають ся до поодиноких партій, тільки дуже незначний процент є дїяльний у партійній роботї. Але й ті признають по більшій части потребу безпартійного орґану для молодїжи, що наведемо тільки слова з листа тов. Мирослава Сїчинського: „Пише Крипякевич про плян часописї. Страх, як треба. Такої, щоби була вільна від ґазетярських стилїв, сьвятих партійних прінціпів, борби з вітраками, особистих антіпатій"...

* * *

Кінчимо наш огляд.

Велика роль, яку молодїж відґривала і ще відґрає в публичнім житю сьвідчить про те, як далеко нам іще до нормальних відносин, у яких живуть иньші народи. Та роль з природи річи мусить меншати. Тілько коби вона меншала не ізза інерції будучих академіків, але тому, що колишні академіки, „увійшовши в суспільність", внесли в неї енерґію юних днїв, днїв весни. А тої енерґії як раз тепер потреба, бо ми вступили в стадію, в котрій інтеліґенція перестала польщити ся, а зачинає польщити ся народ... — доказ, як слабо наша інтеліґенція злучена з простим народом і як мало внесла вона в той народ того, що її хоронить від польщини.

Факт, — що на великий розвиток національної сьвідомости серед укр. інтеліґенції в Ґаличинї ґлядять люди, котрі бачили перші початки того руху, — сьвідчить про його молодість, якої ми звичайно не добачуємо, нарікаючи на те, що в нас се або те ґірше чим у наших західних сусїдів. А той факт повинен нам раз-у-раз пригадувати, що нема в Европі нації, котра би в такий короткий час по розбудженю так незначної її частинки, при такім ґнетї, якого ми зазнаєм з польської сторони, під виїмковими законами і з таким боляком у нутрі, яким є москвофільство, — котра би в подібнім положеню сотворила тілько великого, міцного, ясного, культурного.

Digitized by Google

ВОЛОДИМИР ТЕМНИЦЬКИЙ.

I.

Часопись „Молода Україна“.

За почином „Академічної Громади“ у Львові відбуло ся дня 13 липня 1899 перше віче усього українського студентства висших шкіл Долитавщини. Сей перший з'їзд української академічної молодїжи дав початок акції тієї-ж молодїжи за основанєм українського університета. Розпочинаючи роботу, що видимо мала розтягати ся на довший час, українська молодїж відразу здала собі справу, що до сієї роботи потрібна тїснїйша орґанїзація цїлої української молодїжи. І віденська „Сїч“ виступила з проєктом такої орґанїзації.

Але унїверситетська справа явила ся лише безпосереднїм товчком орґанїзації молодїжи. Иньші важні причини істнували вже перед піднятєм унїверситетського питаня, істнували і опісля побіч того питаня.

Се була т. з. „боротьба молодих зі старими“, зазначена так ярко подїями на Високім Замку у Львові 1898 р.

Старі мали за собою деяку орґанїзацію, пресу, опінїю загалу — молодим сього недоставало. Їхнї серця леліяли ідеал самостійної України, високо несли національний прапор — але у практичній боротьбі почували свою безсильність.

В сїм саме найшло свій корінь почутє потреби орґанїзації, єднанє усієї молодїжи — а орґани сього єднаня: „Орґанїзацїйний Комітет“ і часопись „Молода Україна“ — своє історичне оправданє. Ту треба шукати поясненя і до програмової статї в першім числї „Мол. Укр.“ і до цїлого напрямку сього видавництва, де кладеть ся такий сильний натиск на національний ідеал українства.

На довірочних зборах молодїжи по вічу з дня 13 липня 1899 принято начерк орґанїзації з головним комітетом у Львові, з льокальними при кождій висшій школї, де лиш учить ся українська молодїж. Сю орґанїзацію згодом переведено і вона перетрівала аж до посецесійного року включно.

Digitized by Google

Другим органом молодіжи являєть ся часопись „Молода Україна“. На тих самих довірочних зборах по першім вічу порішено оснувати часопись для молодіжи. Переведенє в дїло поручено головному органїзаційному комітетови у Львові. В осени 1899 року зложено редакційний комітет (О. Грабовський, В. Старосольський, Е. Косевич, Л. Цегельський, В. Темницький, А. Крушельницький і С. Ґорук) а в сїчні 1900 появило ся перше число „Молодої України“.

„Ми хочемо стати устами української молодіжи, якими вона висказувала би свої радости, своє горе, свої молоді сьвяті ідеали. Символом сих ідеалів, стягом, що під ним спішити мемо у бій... є для нас одно велике слово Україна“.

„Наша національна ідея, се не само питанє мови, етноґрафічної відрубности — се питанє полїтичної независимости“...

„Полїтична воля, економічна рівність та соціяльна справедливість, се прикмети нашої національної ідеї“... „І ось являєть ся цїлею нашого видавництва стати органом не якоїсь там провінції, не частини малої Галичини, а органом молодіжи всеї України“.

„Одна частина молодіжи російської України не стала досї під стягом нашої національної ідеї, у другої зродив ся вузкоглядний партікуляризм. Публичне житє в Галичинї породило такий сам партікуляризм у укр. молодіжи австр. України. Сей партікуляризм, що в нас усьвятив чудернацький термін „ми галицькі Русини“, що зробив популярною назву: „галицько-руська народність“.

— — — — — — — — — — — — — — — —

„Рутенство у публичнім житю проявило ся перш всього скривленєм публичної моралї; воно позволяє нам толєрувати в публичнім житю яркі приміри національної зради, лєґіони зрадників і ренеґатів, воно зробило наші нерви невразливими на затроєнє нашого житя москвофільською пропаґандою... та ми сьміло і гордо можемо сказати, що рутенством досї не прокажена українська молодіж...“

„Та з того почутя і сьвятого переконаня виходить у нас потреба і обовязок забирати голос в справах публичного житя... та високо держати стяг наших ідеалів серед будденщини житя нашої суспільности з її вузким і тїсним партикуляризмом“... „Між молодіжю унїверситетською, а молодіжю середнїх шкіл досї немов би стояв якийсь хінський мур... „М. Укр.“, вивішуючи стяг наших спільних ідеалів, має метою знищити і сей кордон, заста-

Digitized by Google

вити до праці для спільних нам ідеалів всї гурти нашої молодїжи".

„Наші ідеали мусять найти живий відгомін в серцях товаришів і товаришок середнїх шкіл, бо се ідеали наші спільні, ідеали всеї молодої України..."

„Жіноцтво се числом половина народу. І мріти не можна про красшу будучність народу, годї вірити в побіду,... коли половина народу не буде тим самим одушевлена".

Отсї виписки з програмової статї першого числа „Мол. Укр." характеризують, як не треба лучше, і обставини серед яких „М. Укр." народила ся, і мету, до якої стреміти собі поклала. Вони дадуть ся зібрати у слїдуючі точки: 1) молодїж добачує у своєї суспільности недостачу скристалїзованого національного ідеалу; тому ставляє сей ідеал і підіймаєть ся пропагувати його в найширших кругах молодого поколїня; 2) національний ідеал, так сильно акцентований, понимає не з вузького націоналїстичного становища, але шукає йому основи в економічній рівности і соціяльній справедливости; 3) важні запори у змаганю до того ідеалу бачить: а) в рутенстві суспільности; б) в проказї москвофільства; в) в партікуляризмі витворенім штучними політичними границями; г) в нерівноправности полів; ґ) в недостачі взаємин поміж рїжними гуртками молодїжи та в різкім роздїлї на молодїж висших і середнїх шкіл.

Як бачимо з програмової статї, а ще яснїйше з цїлого напрямку часописї, „Мол. Укр." основувала ся під зглядом культурним — на вольнодумнім і поступовім, під зглядом суспільним та економічним — на соціялїстичнім сьвітоглядї. Побіч того і „Мол. Укр." і т. зв. „Орґанїзація" виступала все від імени цїлої української молодїжи.

І хто хотїв би по зверхнїм проявам судити, на їхнїй основі виробити собі гадку про сьвітогляд загалу, або хоч більшости молодїжи під тую пору — мусїв би назвати її вольнодумною та соціялїстичною. Але в дїйсности так не було. Зовсїм припадкові обставини зложили ся на се, що виступи молодїжи були не висказом її фактичного настрою, не сформулованєм способу думаня її більшости, а лише випадковою розкладу сил інтелїґенції, знаня, енерґії, а почасти навіть особистих впливів. Та інтелїґентнїйша, меткійша, енерґічнїйша ґрупка академіків по свойому сьвітоглядови була в зникаючій меншости супроти загалу, але завдяки повисшим своїм прикметам просто накинула більшости свою волю і свої змаганя; своєю закраскою затушувала усї рїжниці та надала молодїжи на зверх одноцїльний вигляд.

Digitized by Google

Але робила се у несьвідомости, у самообмані, зовсім не підозріваючи істнованія тої діспропорції. Твердо вірило ся, що воно в дійсности так є, як на зверх виглядає.

Прінціпіяльна ріжниця гадок не виринула ні разу, ні при якій нагоді. Ті, що думали инакше, що мали иньші погляди, не вважали своєю повинностю протиставити їх публично поглядам иньших товаришів, мовчали завзято. Аж опісля по поворотї з сецесії показало ся, що відома закраска була лише зверхня.

Опозиції не було. Противно виробила ся навіть — так сказати — мода на культурний і політичний сьвітогляд. Богато академіків називало себе соціялїстами не задля своїх переконань, навіть не задля своїх сімпатій чи то до програми, чи хоч би до тактики соціялїстів, але просто тому, бо не бути соціялїстом уходило за щось, чого належало би стидати ся. На жаль уже в дуже короткім часї, як лише тії люди вийшли з „Ак. Гр." і формально опустили ряди молодїжи — показало ся, як далеко, дуже далеко — було їм вже не аж до соціялїзму, але хоч би до щирої поступовости. Сьому впрочім і нема що дивувати ся. Ошибка була в тім, що академічну молодїж — цїлість з погляду формального, брало ся як цїлість з ідейного погляду. А се так само неможливо, як неможливо і абсурдно брати новочасну суспільність як цїлість з погляду на ідейні стремлїня і на сьвітогляд чи то культурний, чи політичний. Як новочасна суспільність ріжничкуєть ся під сим зглядом і наслїдком того ґрупуєть ся у ріжні партії, так само ріжничкуєть ся і молодїж, і як що її житє має бути нормальне, мусить і те ріжничкованє найти собі вислів у відповіднім ґруповаю.

Але і се, що подибуємо під тую пору посеред молодїжи, не було безуслівно штучне. Се була пора, коли наші теперішні партії находили ся in statu nascendi. Тоді саме через фузію радикалів і народовців творила ся партія національних демократів. Лїва частина радикалів орґанїзувала соціяльно демократичну партію. Межі поміж тими новими орґанїзаціями з одного боку, а старою орґанїзацією радикалів з другого, не мали ще часу так усталити ся, щоби і невправне око могло відразу помітити граничні стовпи і по них з'орієнтувати ся. Увійшовши в „Акад. Гром.", один підлягав поневільно впливови повисше схарактеризованого ґуртка — що під ту пору мав тоже і формальний провід товариства у своїх руках — і ассімілював ся. Але лише ассімілював ся. Не була то — внутрішня пропаґанда, а чисто зовнїшня ассіміляція.

Digitized by Google

І з тим усїм, а радше помимо того, принято було „Мол. Укр.“ з великими симпатіями. Відразу зголосило ся таке число абонентів, що видавництво було запевнене.

Хоча молодїж вела під ту пору ненастанну боротьбу зі старшими, а може як раз для того, „М. У.“ найшла соб богато пренумерантів поміж старшими патріотами. Як сама молодїж уважала себе за одностайну цїлість і як її виступи були тим націховані — так само і старша суспільність дивила ся на молодїж. Тому старші патріоти відчували повинність поперти матеріяльно „М. У.“, орган усеї молодїжи. Другі-ж поміж ними цїкаві були, що скажуть „землетрясці“, дохопивши ся свобідного голосу. („Землестрясцями“ прозвав молодїж дир. Борковський 1899 р. в статї „Дѣла“ написаній по поводу загальних зборів тов. „Просьвіта“, на котрих молодїж звела баталїю зі „старими“ і виборола для себе одного члена і одного заступника в Головнім Виділї „Просьвіти“). Академічна молодїж доставила „М. У.“ дуже поважне число пренумерентів, але все таки більшість читачів давали ученики середнїх шкіл. Висилка „М. У.“ тим останнїм відбувала ся за посередництвом комісантів. В кождій середнїй школї був один комісант або більше. До нього висилано кожде число „М. У.“, а він мав приєднувати читачів, розпродувати часопись і надсилати передплату адмінїстрації. Сей процедер загнав по часї адмінїстрацію „М. У.“ у безвихідне положенє і спричинив в значній мірі передчасний занепад „М. У.“. Молоді читачі пішли слїдами нашого загалу, що то часопись читав би навіть може радо — але за дурно. Комісанти не надсилали гроший, адмінїстрація ургувала і діставала від них відповідь: „товариші“ беруть часопись, але не хотять платити. Адмінїстрація звертала ся тодї з відозвою до „товаришів“ і діставала скарги, що комісант за мало енергічний за мало меткий. На пропозицію „товаришів“ адмінїстрація зміняла комісантів, але рідко, дуже рідко виходило на лучше, переважно або status quo, або ще гірше.

І проти сього не було заради! Зменшувало ся часом скількість примірників висиланих до якоїсь школи, тодї бомбардували адмінїстрацію, листами, чому — мовляв — і я, і той, і сей не дістав останнього числа, ми-ж заплатили! А адмінїстрація не могла нїколи точно розвідати, хто і кілько заплатив і мусїла дальше висилати тілько, кілько комісант жадає, і грязнути в довгах. „М. У.“ грязнула в довги в простій пропорції до скількости листів

Digitized by Google

признання для редакції і до ентузіястичних похвал, які надсилано її від „молодших товаришів".

Кромі того „М. У." відчувала болюче також редакційні недомагання. Редакція була найкрасше з'організована в першому році. Постійний редакційний комітет дуже часто сходив ся і переводив дуже основні дискусії над кождою статею. В сей спосіб комітет сповняв ще й друге, хто зна, чи не важнійше завданє: був дуже гарним кружком самообразованя, з котрого члени редакції винесли для себе богато хісна. Вже у другому році редакц. комітет ослаб і квантітативно і квалїтативно, бо його члени увійшли переважно у фазу університетських іспитів, котрі забирали їм і час і умові сили. Ся припадкова — але у редакції зложеній з самих студентів конечна — обставина від'ємно відбила ся на „М. У." Статї були слабші і годі було роздобути їх на час, числа „М. У." спізняли ся — а се знова від'ємно відбивало ся на впливі передплати. „М. У." опадала мов по схиленій площі в блудне колїсце.

На прикінці другого року видаваня „М. У." відбуло ся перше бурливе віче укр. ак. молодїжи львів. університета, в слїд за ним сецесія. Розглядаючи склад організаційного і редакційного комітета під ту пору по особам, бачимо, що вони були майже тотожні. Згадане віче і сецесія дали організац. комітетови так богато такої пильної, напнятої і денервуючої роботи, що на редагуванє „М. У." не оставало тим самим людям часу. А часи були дуже горячі! Молодїж середнїх шкіл, що через читанє „М. У." заінтересувала ся нашими публичними справами, відчувала невтишиму жажду вістий про се, шо роблять її старші товариші. Серед неї настало таке напруженє, що від 19 листопада (бурливе віче) до 11 сїчня (виїзд на сецесію) треба було видавати „М. У." що найменше раз в тиждень, аби заспокоїти цїкавість читачів, пояснити їм теоретично останнї події і не затратити контакту між академіками а учениками середнїх шкіл. Тимчасом видаванє „М. У." припинило ся задля названих причин. Замісь нормальних двох випусків за падолист і грудень вийшов всього один (ч. 11 і 12) і то аж на прикінці сїчня. Для читачів — муштарда по обідї, для „М. У." початок кінця!...

Як та армія, що прозіває відповідну до акції хвилю, мусить програти цїлу баталїю, так „М. У." прозівала відповідну хвилю — вправдї не з недбальства або легкодушности, а з непереможних причин — і баталїю програла: втратила вплив на молодїж середнїх шкіл, дала ся випхати зі своєї позиції орга-

Digitized by Google

нови, що саме в ту хвилю, як „М. У.“ мимохіть мовчала, підійшов до учеників, дав їм пожадані інформації, але заразом повів їх за собою. Се були „Гайдамаки“ Петрицького. Сей факт міг би становити незбите testimonium paupertatis для „М. У.“, як би ся у звичайних обставинах, як би не зложило ся на нього богато виїмкових причин.

Як уже сказано, „М. У.“ не виходила. Бурливе віче і сецесія спричинили, що в галицьких українсько-польських відносинах закипіло. З польського боку злість і злоба — з українського телячий восторг. Були у нас люди, які безпосередно по вічу з 19/XI і слїдуючих подіях вірили, що за рік будемо мати свій університет.

Отже був епізод телячого восторга, а він найкрасше з'образив ся у „Гайдамаках“. Чи могло-ж се не подобати ся молоденьким, а горячим хлопцям? Чи-ж не мусїли вони тїшити ся, що їхні старші товариші так сьвітло побідили? Чи-ж не мусїли вони радїти „Гайдамакам“, що з таким ентузіязмом голосили і славили ту побіду? Хвилї телячого восторга! Нїчо дивного, що гімназисти потонули у ньому висше ухів! Нїчо дивного, що пристали до „Гайдамаків“ котрі з ними так сердечно дїлили той восторг!

Але — прийшла дика відозва сенату львівського університета, прийшли релєґованя студентів, слова мінїстра Гартля, сецесія, становище „koła polsk“-ого в парлямантї — а університета, нашого, українського не було, не було навіть одної нової катедри! І „Гайдамаки“ з одного екстрему попадають у другий. Наливають ся жовчею, синїють з зависти і пускають у сьвіт крилаті фрази, з яких капає кров. Шовінїзм, крикунство, поверховність розпаношили ся в „Гайдамаках“ всевладно. Той пустий нерозумний шум йде поміж ряди нашої молодїжи середнїх шкіл і викликає заверуху.

А університетська молодїж на сецесії! Редакційний комітет „М. У.“ розбитий: сей у Львові, той у Віднї, той в Кракові, а тамтой в Празї, так само товариші, що вели адмінїстрацію, покинули Львів.

І не було кому вести „М. У.“ анї по редакційній части анї по адмінїстраційній. Так знова три місяцї павзи. 1, 2 і 3 число за рік 1902 виходить що-йно з кінцем марта як один випуск, ч. 4 замісь у цьвітнї появляєть ся що-йно в жовтнї, а ч. 6 і 7 аж в сїчнї 1903 р.! З сим числом „Друкарня Удїлова“, де досї „М. У.“ печатала ся, замкнула кредит. „М. У.“ перено-

Digitized by Google

сить ся до иньшої друкарнї. В мартї 1903 р. виходить ще один випуск як 8 і 9 число річника 1902 і на сїм „М. У." кінчає своє животїнє остаточно!

Від падолиста 1901 аж до кінця своєї жизнї „М. У." вертїла ся у блудному колїсцї: не було матеріялу, щоби на час зладити число до друку і випуск опізняв ся; читачі не діставали на час часописї, отже зі свого боку зволїкали з надсилкою пренумерати і не було гроша, щоби заплатити за папір і печатанє готового вже остаточно до друку числа — випуск знов опізняв ся. Знеохочували ся редактори, адмінїстратори і, що найгірше, читачі. Вони остаточно відпадали, шукали иньшої поживи для свого духа, поживи, яку і лекше було роздобути і не треба було тратити терпцю, вижидаючи її.

Стало ся дуже зле, що „М. У." упала, але ще гірше було стало ся, що читачі „М. У." відскочили до „Гайдамаків". В осени 1902 р. був з'їзд гімназіяльної молодїжи у Львові такий, які скликував „Органїзаційний Комітет" 1900 і 1901 р., але як дуже ріжнив ся сей останнїй від попередних! Гімназисти стояли на становищі „Гайдамаків", думали і говорили так само плитко, поверховно, крикливо, шовінїстично, як „Гайдамаки". На з'їздї явив ся п. Петрицький і гімназисти повитали його оплесками!... Менї стало прикро і страшно!...

— — — — — — — — — — — — — — — —

Опісля була проба зновити видаванє „М. У." і не удала ся, була друга проба і „М. У." знова впала! І се було цїлком природно. Академіки розуміли вагу „М. У." і хотїли навязати до її гарних традицій — читачі тямили лише занепад „М. У." і тому відвертали ся від неї. А друга причина: і між університетською молодїжю і межи молодїжю середнїх шкіл „закрав ся дух незгоди": зарисували ся партійні ріжниці. Така „М. У." як у перших роках свойого істнованя — стратила цїлком свою рацію. По поворотї з сецесії, по великім аґрарнім страйку треба було або три „М. У." - себ-то для соціял. дем-ої, для націон. дем-ої і для радикальної молодїжи, а тодї не вдержала ся би анї одна — задля матеріяльної немочи, або... і одна одинока також не могла вдержати ся задля програмових і тактичних ріжниць, задля розбрату сьвітоглядів у молодїжи...

Digitized by Google

II.

Сецесія з львівського університета.

„Може нїяка справа, яку підношено послїднїми роками, не стала так швидко популярна, не заінтересувала так живо суспільність, як справа, що її піднесла українська молодїж на вічу 1899 р. справа основаня українського університета".

„Ся справа, що — здавало ся — не зробила великого вражіня на загал, як піднесло її „Дѣло" 1897 р. в ряді статий (чч. 145, 146, 147) показала ся одною з найпопулярнїйших, коли сама момодїж піднесла її! Суспільність привитала домаганя молодїжи (можна сказати) з запалом і заявила свою солїдарність з домаганями молодїжи рядом телєґрамів та привітних письм".

„І від 1898 р. не проминуло — здаєть ся — ні одної пригожої хвилї, у якій українська суспільність не домагала ся би основаня університета. Згадаю лишень меморіял, що його внесла в тій справі молодїж 1899 р. в мінїстерство просьвіти; такі самі меморіяли внесені від товариств: „Академічна Громада", „Наук. тов. ім. Шевченка", „Просьвіта", „Руське тов. педаґоґічне" і иньші 1900 р.; вкінцї домаганя підношені академіками Українцями на українських і польських академічних вічах. Що сї всї голоси не викликали анї слова відповіди, не спонукали мінїстерство анї до одного кроку, який вказував би на інтенцію бодай в далекій будучности зреалїзувати сї домаганя — се чей же нїкого не може здивувати так само, як нам не може анї відібрати охоти, анї зменшити нашої енергії в домаганю самостійного укр. університета, поки з усїх катедр не залунає українське слово"[1]).

Наведена виписка з статї Косевича ілюструє: 1) в якій стадії находила ся справа креованя українського університета в осїнних місяцях 1901; 2) як до неї відносило ся австрійське правительство; 3) як українська суспільність; 4) яке супроти того усього було становище укр. акад. молодїжи.

По двох роках вижиданя (від віча 1899) молодїж побачила, що анї про креованє нових катедр, анї навіть про якісь вступні приготованя до сього у рішаючих сферах, се-б то у сенатї та в мінїстерстві, нема навіть гадки.

Рішила ся отже близше дефінїювати свої домаганя, роздїливши їх на катеґорію таких, які зараз можуть бути введені

---

[1]) Евген Косевич: „Українцї на львівському університетї". „Молода Україна", рік II, ч. 8 і 9, 1901 р.

Digitized by Google

в житє і на другу, які мали би реалїзувати ся постепенно, поки не доведуть до скомплєтованя цїлого українського унїверситета.

Друге віче укр. акад. молодїжи в справі унїверситета відбуло ся 8 жовтня 1901 за участию 400 академіків. Ухвалено домагати ся в категорії постулятів, так сказати, дальших: а) сістемізованя рівнорядних катедр з українською мовою викладною; б) усуненя всяких перешкод, які стоять на дорозї здаваня ріґорозів в українській мові. Сї постуляти „дальші" тому, що об'условлені сістемізацією катедр, обсадою їх що найменше надзвичайними професорами, бо екзаміторами ріґорозів мають бути лише звичайні і надзвичайні професори.

До сповненя сих постулятів треба все таки якогось часу. Натомість постуляти другої категорії могли би при добрій волї бути сповнені зараз, а то: а) іменованє екзамінаторів до усїх державних іспитів (тут можуть фунґувати ріжні радники, адвокати, практичні лїкарі і т. д.), б) заведенє до ужитку української молодїжи всїх унїверситетських друків (вписові, лєґітімаційні, індекси і т. д.). В сей спосіб поставлено перед сенатом та мінїстерством ділєму: або поступити щось домаганям Українців, або відмовити. Бо у другій категорії постулятів ані викрути, ані проволока — не оправдані і то нїчим. Навіть ті безкритичні аргументи проти — недостача кваліфікованих сил та ґрошевих засобів — ту не придадуть ся. І сенат, і мінїстерство рішили ся на відмову. Просто з'ігноровано жаданя укр. молодїжи. Що більше, сенат рішив скасувати і се, чим досї Українці користували ся чере̨з usus. Декани перестали принимати індекси виповнені по українськи, професори відмовляли тестів на таких індексах.

Супроти становища рішаючих сфер становище молодїжи не було одноцїльне. Стирали ся два напрями: один, репрезентований Ев. Косевичем і В. Старосольським, заявляв ся за лєґальщиною і у дальшій акції, другий, заступлений В. Темницьким, домагав ся острійших способів, передусїм обструкції, яка довела би в першій мірі до замкненя унїверситета, а в дальшій консеквенції примусила би рішаючі сфери вийти з становища дотеперішнього ігнорованя домаганъ Українців.

З огляду на се орґанїзаційний комітет, що перед нього ся справа передусїм прийшла, не рішив її, але віддав під розвагу довірочним зборам укр. унїв. молодїжи. На трьох довірочних сходинах 16, 17 і 18 падол. молодїж радила над повисшою альтернативою. За напрямком В. Темницького заявили ся М. Галущинський і Л. Цегельський — тодї вже не академіки. Напрямку

Digitized by Google

легальщини ніхто не заступав. Косевич і Старосольський своїх поглядів не протиставили. Молодіж ухвалила вести обструкцію.

Також теольогічна молодіж заявила ся за обструкцією. Ухвали були одноголосні, проти не піднесла ся ні одна рука, приверженці легальщини здержали ся від голосованя.

Чому так стало ся? Богато сьому причин, псіхольогія сеї ухвали дуже зложена.

Ніяка важнїйша подія, а тим паче подія масового характера, не скоїла ся ще знечевя. Терен для неї приготовлюєть ся цїлою низкою фактів, фактів ріжнородних, з ріжних областий, але з одним і тим самим підкладом. Так і сесю подію випередило богато фзктів. Поперед усього треба розріжнити сам підклад позитивний і негативний. Позитивний — зріст національної сьвідомости серед української суспільности, в першій мірі серед молодіжи, вслїд за тим почутє упослїдженя, охота вирвати ся з того, почуванє вузкости, тїсноти тих рямок, у які наш розвиток убгано проти нашої волї, всупереч нашим інтересам, внутрішнїй напір іти вперед, з розмахом, з поспіхом, щоби наздігнати других, які далеко випередили нас. Негативний — відоме становище польської шляхти та буржуазії, краєвого та центрального правительства супроти стремлїнь укр. народа.

На тім підкладї факти, факти з житя цїлого народа, з житя і розвитку Українців в Галичинї, з житя укр. молодіжи, справи загальні і чисто унїверситетські. Усї вони зі сторони Українців навіяні горячою любовю свого, могутньою охотою послужити доброму дїлу, а з боку краєвого і центрального правительства, з боку верховодячих у Галичинї верстов польського народа — усї вони і все зустрічали ся з негацією, з утиском, з переслїдованями. Такий стан мусить виробити, особливо серед вразливійшої частини нарога — отже молодіжи — якийсь псіхічний настрій, який кождому з окрема та усїм разом говорить огненними словами, що всї дотеперішні засоби і способи не ведуть до цїли, що треба ужити иньших, радикальнїйших.

Отже бурливе віче з 19 падол. не було випливом якогось одного поступку з боку академічного сенату супроти укр. молодіжи, не викликав його ані декан теол. факультета кс. Фіялек тим, що не хотів підписувати ся на індексах виповнених по українськи, ані проф. Твардовскі, що те саме робив на фільоз. факультетї, ані проф. Цьвікліньскі своїм ворожим виступом в парлямснтї проти постуляту креованя укр. унїверситета і то ані кождий поодиноко, ані усї разом. Вони зробили лише одно,

Digitized by Google

а то дали укр. акад. молодіжи лишній доказ, що обставини, серед яких живеть ся українському народови в Галичині, ані крихітки не змінили ся, що опір з ворожої сторони не то, що не зменшуєть ся в міру поступу і розвою укр. народа, але ще росте, могутніє, заострюєть ся, що дорогою, якою до тепер ішов — укр. народ не дійде до цїли.

Треба шукати иньшої дороги! І над сею квестією, чи треба иньшої, виринула ріжниця гадок серед молодіжи. Не було би її, бо не могло би бути, як би заходило питанє, чи треба реаґувати на якусь одну обиду, одно обмеженє, одну провокацію. Ту не ходило про реаґованє — але про зміну тактики, зміну на цїлій лїнії. І молодіж рішила тактику змінити. В тім именно вага події з 19 падол. Віче з 19 падол. може лише на вид виглядати як перелім, бо воно являєть ся конкретним фактом, що підпадає під обсервацію кождого. У внутрі молодіжи сей перелім приготовлював ся довго. Перші видимі його познаки проявили ся вже на вічу з 8 жовтня, а сам перелім довершив ся на довірочних нарадах молодіжи 16, 17 і 18 падол. Там витичено дорогу, а що віче з 19 падол. було першим кроком на тій новій дорозї, се нїчого иньшого як припадок. Порішену зміну тактики заманїфестовано безпроволочно. Саме тоді вела ся у парлямснтї дискусія над університетами (чеським, італїйським, почасти і словінським). У нїй не найдено місця хоч би на згадку про український університет. Молодіж рішила сю справу укр. універс. бодай в сей спосіб перефорсувати на парляментську арену. Отже вже 19 падол. о 12 в полуд. мало відбути ся віче на університетї і мало ухвалити: 1) обуренє академ. сенатови за його дотеперішнє становище в справі укр. унів., 2) обструованє викладів Твардовского, Фіялка, Закшевского і Цьвікліньского, 3) висилку депутації до парляменту і міністра з домаганєм укр. університета. Було правдоподібно, що віче буде дозволене, але — як лише схоче занимати ся пропонованими ухвалами, буде розвязане репрезентантом ректорату. Тому заздалегідь запала ухвала, що віче відбудеть ся до кінця, вічевики не повинують ся заказови ректората. Предвиджувано сцісії з ректоратом, тому і до президії підшукано чоловіка, кутого у такім дїлї на всї чотири ноги — Ев. Косевича. І заподіяно на ньому насильство. Він же був противен начатому дїлу, але під напором товаришів уступив.

Дня 18 стала відома резолюція ректорату, якою віче о 12 год. забороняєть ся, а позволяєть ся віче на 7 год. вечером,

Digitized by Google

замість салї № 3 назначуєть ся иньшу, значно меншу, і счеркуєть ся важнїйші точки дневного порядку.

Ректорат був наперед повідомлений про все, що молодїж задумує, хоч наради були довірочні. Зраджував їх перед полїцією її-ж конфідент Денис Бігун, тодї студент права, тепер уже явний ц. к. комісар полїції. Via дирекція полїції був інформований ректорат, але йому не дуже то хотїло ся брати цїлком на серіо такі інформації і тому обмежив ся лише до деяких превенційних засобів: заказав віче в полудне, а позволив вечером, щоби духовні семінаристи не могли взяти участи; визначив меншу салю, щоби фізичним способом обмежити число вічевиків; надто визначена саля мала пряме получене через другі двері з професорською авлею, значить ся, дано було репрезентантам сенату улегчену можність бічними дверми схороняти ся, як би так „щось до чогось". Обкроєно порядок нарад, счеркнено навіть „внесеня", бо Бігун поспішив ся мабуть упередити, що як раз через „внесеня" має собі і сенат і деякі професори напитати дечого неприємного.

Того-ж самого дня вечером рішено з'ігнорувати заказ і віче відбути так, як було перед тим постановлено. І справдї 19 пад. віче відбуло ся, супокійно, доки ректорат не почав інтервенїювати; його-ж заходи прикрито галасом, стуканєм, криками. Була хвиля, що ректор з професорами впали були в салю, але виперто їх за двері.

Десь коло 2 год. віче скінчило ся. Вічевики у чвірках йшли улицями міста, співаючи „Ще не вмерла" і нову тодї пісню „Не пора". Се перший раз українське студентство демонструвало на вулицях Львова і „Не пора" перший раз лунала з уст мас як гімн.

Тепер годї уявити собі вражінє сеї події з 19 падол. Воно було тим більше і тим сильнїйше, що виринуло як несподіванка для усїх, кромі укр. унів. молодїжи (і ц. к. полїції, котра, як опісля показало ся, була точнїсїнько інформована Бігуном). Старші патріоти попали в одушевленє, обцїловували нас студентів, де лише здибали. Уся наша преса замістила огнисті статї, лише п. Барвінський вивихав ся у „Руслані" як вюн. Польська преса ударила на алярм питомим собі, а усїм до переситу відомим способом. Університетські виклади застановлено зараз і зараз розпочато дісциплїнарні доходженя проти аранжерів та референтів бурливого віча. Розуміть ся, завдяки доносам відомого пана сенат відразу знав, кого і за що обвинувачувати. Цїле слїдство було лише формою, основою був донос. Релєговано

Digitized by Google

на все: Косевича за президоване, Темницького за реферованє; М. Щуровського на 4 семестри, Бурачинського на 2 за аранжерство, а В. Пачовського на 2 за виголошенє своєї вірші-поклику на бурливім вічу.

Тимчасом Бурачинський, Галущинський, Мелень і Темницький виїхали у Відень, як депутація до міністра Гартля. Зголосили ся до руського клюбу і застали тут старого Романчука, переляканого останніми подіями, як дитина. Він бідний рішучо не знав, що почати. Привитав нас словами: „Мої панове, ви гадаєте, що справі прислужили ся, а ви її цілком загирили. Діло нашого університета було на найлучшій дорозі, але тепер усьо пропало". У відповідь на се почув, що не хочемо справи розбирати, хочемо лише дістати авдієнцію у Гартля. „Як так, то я ще пораджу ся з паном совітником Барвінським і його попрошу, щоби з нами пішов, а тимчасом за вашим позволенєм мушу відійти".

Щось три дни ми ждали на обіцяну авдієнцію і вкінці приняв нас міністер у свому кабінеті в парляментарнім будинку. Не знаю, як уявив собі ц. к. австрійський міністер українських студентів на основі інформацій Дзєдушицкого, Абрагамовича, Ап. Яворского, але слідно було якесь приємне здивованє на фізіономії старого фільольога, коли наочно переконав ся, що являємо ся без гайдамацьких ножів, без вилий, а навіть без костурів. Мелень говорив, міністер супокійно слухав, а пос. Романчук споглядав затрівожений то на Меленя, то на міністра і торгав за полу Меленів фрак, як лише почув якесь острійше слово з уст нашого бесідника. Міністер відповів, що признає наші оправдані бажаня, похвалює наші стремління до власної науки, хоче нам по можности пособляти, але ми вибрали рішучо невідповідну дорогу, мусить нам беззглядно її зганити і на будуче рішучо застерегти ся проти таких засобів. Ми повинні спокійно вертати домів і там успокоювати розворушених товаришів. Тим упімненєм кінчить в надії, що скоро супокій настане. Скінчив і хвильку підіждав, видимо сподівав ся ще якоїсь відповіді. По програмі уложеній нашими послами ми мовчали, мали надію, що тепер ще вони щось скажуть від себе. Але посли мовчки склонили ся. Міністер подав руку їм і нам, і ми вийшли. Що-йно зачинили ся за нами двері, обскочили нас ріжні дневникарські репортери: „was hat er gesagt?" Посли потягнули нас на бік, у куток вестібуля, і ту почали ся впевненя, що міністер нам дуже прихильний, велика вага, мовляв, у тім що по „такім" нашім виступі у Львові принято нас на авдієнції, що міністер подав нам руку, нам, що

Digitized by Google

„таке" виправили і т. д. і т. д. „Тепер справа знова на найлучшій дорозї" заявив з великою певностю п. Романчук — „лише треба вистерігати ся якоїсь нової недоречности" і т. д. Одним словом, посли були дуже вдоволені і заходили ся усякими способами прищепити таке-ж вдоволенє і нам. Між усїм тим пос. Барвінський сказав одну дуже розумну гадку. Нинї дістав експресовий лист від свого сина (студ. фільософ.), з якого дізнав ся, що у Львові готуєть ся сецесія. Се рішучо невідповідний крок, бо означує уступленє з поля бою. Для того і лише для того, що замітка зроблена була пос. Барвінським, репрезентантом звісного напрямку в політиці, ми приняли її з обережностю і всякою резервою.

По сїм ми розпращали ся. Пос. Романчук пішов у свій клюб укладати комунїкат для преси про авдієнцію, пос. Барвінський своєю дорогою, а ми дїлили ся поміж собою вражінєм мінїстерських слів. І у нас не було ріжниці гадок. Видно панам мінїстрам за мало того, що досї стало ся. Як так, то наша повинність доказати, що можемо більше. Ми повинні недопустити тепер до викладів. Нехай львівський унїверситет так довго буде замкнений, поки нас не роздїлять, поки нехай хоч теоретично не дістанемо свого унїверситета. Успокоїмо ся тодї, як почуємо: основуєть ся у Львові укр. унїверситет. Розуміють ся, що практичне зреалїзованє приреченя може наступити що-йно згодом, в міру появи професорських сил, але прінціпіяльно справа повинна бути рішена в найкоротшому часї. Тим нашим становищем ми признали рацію словам пос. Барвінського, що робити сецесію — значить уступити з поля бою. І для того депешували до Львова: „з дальшими кроками здержати ся до нашого приїзду!"

Наше завданє у Відні ми уважали за покінчене. У нас було лише тільки гроший, що виставало на білєт до Львова звичайним поїздом. Треба було ждати 8 год. ранка другого дня.

Зійшли ся ще на вечерю з нашими послами. Заступник голови руського клюба, пос. др. Король, виступив зовсїм рішучо проти вчинків укр. студентства з останнїх днїв. Се, мовляв, нелєгально, бунтівничо, він мусить бути противний таким радикальним крокам, бо ними викликуєть ся неприхильність правительства, оправдану ворожнечу Поляків і т. под. Відповів йому Темницький, що пос. Король заступає рутенський сьвітогляд, пропагує тактику Тирольців схода і т. д. Пос. Романчук знова

Digitized by Google

почав вневнювати про прихильність міністра Гартля. Загалом ми почали дуже болюче відчувати, що попали у цілком несвоє товариство. Аж пос. Брайтер, який і на сій памятній вечері був „госпітантом руського клюба", виратував нас з прикрого положеня: „Et, pijcie, panowie, wino i róbcie swoje" — тай поставив перед нами карафку вина...

Офіціяльна частина вечері скінчила ся, а небаром ми розійшли ся.

Бурачинський від'їхав по своїм приватним ділам, Мелень остав ся у Відні, лише ми оба з Т. Галущинським вертали разом.

Другого дня вечером ми наспіли з поворотом у Краків і тут на двірці вичитали у вечірній Now-ій Reform-і, що укр. молодіж розпочала уже сецесію, що тілько а тілько студентів зголосило ся вже по сьвідоцтво відходу.

Можна собі уявити, що вістка подїлала на нас як грім з ясного неба. Ранком приїхали у Львів — на готове!... Академічний сенат видав відозву до молодіжи, у якій бурливе віче прозвав: „wstrętne bezprawie", „dziki krzyk", ложно закинув, немов вічевики побили унїверс. службу, наш виступ оцінив як „objaw dzikości" і візвав польську молодіж, щоби поведенєм націхованим „stanowczą gotowością" боронили польськости університета. Що значить „stanowcza gotowość" — звісно з приготовань і пізнійших виступів польської молодіжи проти української з буками, цюпагами і револьверами.

Супроти того обидливого відзиву офіціяльного і покликаного до всього иньшого — лише не до черненя україн. акад. молодіжи — чинника — молодіж рішила ся сецесіонувати з львівського унїверситета.

Сецесія була властиво дїлом Старосольського. По своїй вдачі нїжний, як нїхто другий, з поетичним полетом, з широким розмахом, з щирим почутєм краси, — не диво, що ідея сецесії цілком опанувала його! У нїй була і нїжність, що на обиду реагує в можливо найлагіднійший, так сказати, дївочий спосіб, у нїй був і поетичний полет і широкий розмах: „Се сини Твої покидають нині сьвяті простори Твоїх земель. На жертвенник долї Твоєї кинули нині сини Твої велике слово. І слово се палає смолоскипом і слово се дріжить розгуком великого звона і лине до Тебе; могуче, велике — віщує днї, що грядуть. Се днї вертають, що давно минули. Се воскресають горді Твої полки — лицарі спячі проснулись в могилах — на бій останнїй, на бій

Digitized by Google

великий"[1]). Сї власні слова Старосольського у цитованій статї найлучше характеризують ті сфери, у яких зродила ся ідея сецесії. Романтика!...

За сецесією, проти обструкції були аргументи, що в обструкційній боротьбі не видержимо, що по втратах, які перші кроки сеї боротьби принесуть, а які, треба сподївати ся, будуть що раз болючійші, загал молодїжи цофнеть ся, сяде маком. Чи вони були оправдані — годї сказати, але треба піднести, що загал молодїжи готовий був на жертви. Доказом сама сецесія. В хвилї, як ухвалювано її, ніхто не надіяв ся, навіть не припускав, що суспільність прийде молодїжи з грошевою помочию. Виписуючи ся з львівського університета, богато студентів готово було потратити курси і се було цїлком без впливу на поступованє і на настрій молодїжи. Може бути, що робило ся під першим вражінєм, що з часом прийшла би розвага, каянє та обережність, але з другого боку мусїли би прийти теж иньші моменти, що дїлали би на псіхіку загалу, а то примір одиниць, почутє солїдарности з тими одиницями, почутє відвічальности перед суспільностю, перед сьвітом і т. д. Менї здаєть ся, що страх перед компромітацією був неоправданий. Що сецесія зробила таке кольосальне, одушевляюче вражінє на суспільність, доказує, як мало полїтичного виробленя було серед тої суспільности.

На шахівницю національних боїв в Австрії, де кождий народ ставить проти ворожих заходів свою силу, орґанїзацію, внутрішню могучість — ми висунули своє терпінє, свої страждання. Я не вдарю на свого ворога, не буду боронити ся, лише розкрию перед сьвітом тії глибокі, болючі рани, які ворог задав менї, і нехай сьвіт розсудить, нехай в імя справедливости вставить ся за мною...

Об'єктивно беручи, сецесія була інкорпорованєм, сконкретизованєм повисшого способу думаня.

Та про те зробила велике вражінє. Вона була одним з тих моментів, що потрафили українське питанє в Австрії пересадити через і поза граничні дошки Галичини. Саме-ж дїло українського університета в Австрії сецесія впровадила перед парлямент, добула йому місце в австрійській тай заграничній пресї, виробила йому опінїю пекучого питаня. Загалом в ідеальні успіхи сецесія була богата, на внї поза молодїжю принесла у тій сфері богато додатнього.

---

[1]) „Дѣло" 3. XII. 1901: Руcько-украïнський Народе!

Digitized by Google

Цікаве було поведенє старших патріотів. З подій на університетї кождий почав для себе кувати монету. Передівсім проф. Вол. Шухевич відчув сьвяту повинність спасати Русь, і то до спілки з метроп. Шептицьким. Нині говорив з репрезентантами молодїжи, завтра біг до Шептицького, позавтра скликав львівську громаду на раду. Що се було та „львівська громада", хто до неї належав, хто мав право являти ся на такій раді — всьо залежало виключно від доброї волї та вподоби п. В. Шухевича. Я мав як заступник молодїжи являти ся на зборах тої „громади" і менї ще нині буває і сьмішно, і гидко, як згадаю, що там не дїяло ся! Бо чи не потїшно, як одного вечора радила ся була та „громада", хто має обіймити яку катедру на українському університетї? І справдї роздїлювано катедри поміж кандидатів! Для п. Шухевича рішеня і ухвали „громади" мали служити або параваном, або апробатою того, що він постановив разом з метр. Шептицьким. Щоби-ж ухвала „громади" завсїгди так випадала, як п. Шухевич бажав і як по всякій правдоподібности наперед обіцяв був метрополїтови, п. Шухевич уживав усяких способів, не дуже то коректних. Трапляло ся нераз, що таки у моїй присутности представляв становище молодїжи до даної справи зовсїм не так, як по правдї було і не так, як йому було представлено делєґатами молодїжи, але так, як потребував з огляду на пляни, уложені з Шептицьким. При першій події того рода я спростував мильне представленє, але п. Шухевич поставив справу на вістрю меча і спитав у зібраної „громади": „То хто бреше, чи я старий, чи сей молодий пан?" „Громада" нїчого не відповіла, але голосувала так, як хотїв п. Шухевич. На однім знова засїданю „громада" поводила ся надто опозиційно супроти проєктів п. Шухевича-Шептицького і тодї почула: „Мої панове, ви не маєте ту нїчого ухвалювати, бо ми вже з метрополїтом зробили і не на се вас тут спрошено". Се було коротко і ясно сказано, але „громада" дальше радила та вирекши ся своєї опозиційности, голосувала за проєктом Шухевича. Від тодї перестали являти ся на таких зборах Грушевський, Франко і ще дехто характернїйший. Та наради проте відбували ся дальше і п. Шухевич міг виказати ся перед ким йому треба було, що львівська громада ухвалила таке і таке.

По вічу з 19 падол. „Галичанинъ" писав: „Русско-народная молодежъ не участвувала въ этихъ мерзкихъ буйствіяхъ пайдократовъ". Але як події на університетї викликали ентузіязм у цїлій нашій суспільности і вона зсолїдаризувала ся з поведенєм

Digitized by Google

укр. молодїжи — у москвофілів проявив ся зворот. Добрянський et comp. почали порозуміня з старшими патріотами і то на разї не без успіхів. Молодїж з „Друга“ вислала до нас депутацію, яка заявила, що піде разом, як що половину т. зв. сецесійного фонда відступить ся в заряд „русско-народній“ партії на підмогу для „русско-народних младенцов“. Від нас було їм заявлено, що українській молодїжи поміч і солїдарність москвофільської ґрупки студентів байдужа, з нашого фонду зложеного в „Днїстрі“ не дістануть анї сотика, а виписати ся з львівського унїверситета повинні виключно в своїм власнім інтересї та інтересї своєї партії. Се їм повинно бути зрозуміле з огляду на опінїю загалу народа. На тім переговори урвали ся і опісля не було вже проби нї з сеї, нї з тої сторони навязати їх на ново.

Москвофільська молодїж зробила одначе сецесію на власну руку і на власну руку з л о м и л а її по першім семестрі, вернула ся на другий семестр у львівський унїверситет.

По сьвяточних феріях різдва молодїж виїхала у Відень, Прагу, Краків. Черновецький унїверситет не приняв сецесіонїстів. Професор Др. Гальбан, вшехполяк, ужив всього свойого впливу, аби переконати черновецький сенат, що приймити сецесіонїстів раз небезпечно для унїверситета, а друге нельояльно супроти львівського унїверситета.

Від'їзджаючу молодїж пращано оваційно і з щирим жалем і з великими надїями. Пані Білецька сказала на прощанє: „Сину, вертай зі щитом, або на щитї“. І добре, що ужила алєґорії, бо під неї міг кождий підкладати те, чого найгорячійше бажав, чого найсильнїйше надїяв ся. А коли фактично довело ся нашій молодїжи вернути у Львів і без щиту, і не на щитї — то ще і тоді можна було у чімось відшукати щит, з чогось той щит зробити і ним заслонити ся. Треба було конче чимось заслонити ся. Молодїж шукала цїлий рік такого щита. І як би полїтика польських верховодів була прозорливійша, як би не була така засліплена, що аж дає повну ілюзію, неначе сьвідомо стремить до катастроф, сьвідомо хоче спровокувати катастрофи — повинна була дати українській молодїжи такий щит. Але польські полїтики дали ще раз доказ, що у них не мож достукати ся не то почутя справедливости, але навіть розуму, розваги. Одвічальність паде на польських полїтиків, бо усї кроки мінїстерства в унїверситетській справі були подиктовані і вимушені Koło-м polsk-им.

Digitized by Google

Мінїстерські розпорядки, по тому дїлу оголошені в марті 1902 р., лєґалїзували той стан на львівському університеті загально, який в осени 1901 р. лише деякі професори, горячійші вшехполяки, заводили виїмково. Значить ся, українська мова не дістала нїяких нових прав, противно ті права, які добула вона собі дорогою звичаю, були рішучо усунені. Так само в справі іспитових комісій і в справі нових катедр не сповнено анї одного постуляту укр. молодїжи.

З огляду на се університетська молодїж на нарадах 7 цьвітня в Кракові, 8 і 9 у Відні, 10 в Празї ухвалила: „уважає рескрипт виданий ц. к. мінїстерством просьвіти, який погіршає ще правний стан укр. мови на львів. унїв., за нову шкоду, заподіяну укр. нації... загал молодїжи не добачує найменшої спромоги вернути тепер на львівський університет без пониженя своєї національної чести".

На основі сієї ухвали сецесія була продовжена і на лїтний семестр. По згаданім рескриптї мінїстерства було перед молодїжю дві дороги: або зараз повернути у Львів і розпочати заповіджену в осени обструкцію; або остати на чужих університетах і в сей спосіб демонструвати проти постанови мінїстерства.

Вернути і поводити ся супокійно — значило би капітулювати зі своїх домаганъ. Се зробили лише москвофіли з „Друга".

Укр. акад. молодїж продовжала сецесію — значить ся, вибрала пасивний спосіб демонстрації проти рескрипту.

За час сецесії вкрала ся в ряди молодїжи погана дез'орґанїзація. Передівсїм теольоґічна молодїж почала тайком, сподом фрондувати. Причина: клєрикальний сьвітогляд з претенсіями до супремації духовників. А на дїлї теольоґічна молодїж з своєю невиробленістю, неповоротністю, звязана впливами своїх наставників, оглядаючи ся постійно, що се і те теольоґам не личить, одно занадто радикальне, друге явно соціялїстичне — повинна була держати ся в тїни, як у інтересї самої справи, так і у своїм власнім. Одначе вони не хотїли зрозуміти сієї ясної правди. Виступали з претенсіями, яких і закрій і апетит був у разячій діспропорції і до їхньої інтелїґенції і до спосібности щось небудь путнього зробити. З сукурсом для семінаристів поспішили „амбітники". Одних і других дїлила пропасть сьвітогляду і цїлий, а проте фронда проти заряду орґанїзації кинула міст понад тою пропастю.

Амбітники не були анї на стільки зацофані, аби признати клєрикалам безосновні претенсії до супремації, анї на стільки

Digitized by Google

дурні, щоби солїдаризувати ся з усїми нерозумними помислами теольогічної молодїжи (прм. проєкт теол. П., який хотїв, аби укр. молодїж звернула ся з просьбою до папи Льва XIII, щоби сей видав в справі укр. університету енцїкліку!!!). Але щира охота досолити зарядови орґанїзації дала їм розгрішенє тїсно злучити ся з нарибком чорної армії і служити їм ляйбґвардією. Була ще і третя категорія невдоволених, се ті самі, що пізнїйше по поворотї творили так прозвану „опозицію зпід печі". Людцї, що їм передівсїм ходило про власну скіру. Для них університет, то стежка до жолоба наживи. Чи вона українська, чи польська, чи перейдуть її з честию, чи серед наруги і понижень — їм байдуже! Коби скорше до жолоба! Вони і так невдоволені, що робили сецесію, але проти неї виступити не мали відваги. Тої відваги, правда сумної, їм все недоставало. Вони нїколи не зважились на отвертий виступ. Все лише потайки відказували, нишком гомонїли.

І коли по звісній обидливій відозві сенату тяжко було рішити ся на веденє обструкції, бо були сумнїви, чи найдуть ся до того сили, то тепер можна було впевнити ся, що обструкції нема з ким починати. І так треба було досить з'усиль і богато арґументів, щоби ухвалити продовженє сецесії, щоби сецесія не розлетїла ся. Сього тим більше було потреба, бо були ріжні заходи і сильні впливи з боку старших патріотів, щоби з кінцем І-шого семестра кінчити сецесію, вертати до Львова, але розуміють ся — вертати не по се, по що поворот одиноко був можливий, як не мав представляти соромної здачі себе і своїх ідеалів.

З кінцем другого семестра наша молодїж вернула у Львів. Вернула з чужини цїлком иньша, ніж рік тому йшла на чужину. Передівсїм пізнала одну правду, що університет не дасть ся віддїлити від цїлости житя нації, що він є привязаний до того ступеня полїтичного значіня, на якому находить ся в дану пору дана нація, що здобутє університета для якоїсь нації зависиме від осягненя тією-ж нацією деякого полїтичного престіжа в державі.

Що молодїж дїйсно пізнала сю правду, доказує резолюція, прийнята молодїжю на вічу 25 липня 1902. У тій резолюції висказано погляд, що боротьба за укр. університет мусить розширити ся у боротьбу проти сили і власти польської шляхти, що боротьба мусить бути ведена разом зі з'орґанїзованими масами укр. народа за корінну зміну усїх суспільно-полїтичних відносин у Галичинї. Иньшими словами, укр. молодїж константувала, що

Digitized by Google

сама на власну руку і власними дїлами, які би вони і не були, укр. унїверситету не добуде! Може і мусить добути його цїлий народ дорогою свого полїтичного впливу. На тепер великою повинністю молодїжи є працювати, щоби народ зріс у полїтичну силу. Молодїж стане тепер до агітації, до організації, полїтичного осьвідомленя народніх мас.

З такого рішеня, як що воно мало бути переведене в дїло, випливала для молодїжи ще одна консеквенція. Сього нового завданя молодїж не може сповняти як молодїж сама про себе, як окрема цїлість, але кождий з молодїжи, хто схоче і зможе вести таку роботу, буде мусїв станути до праці з рамени і в рямцях котроїсь з полїтичних партій.

І наслїдком сього переводить ся в рядках молодїжи діференціяція. Затрачуєть ся поволи понятє молодїжи як щось з кождого огляду одноцїлого, се понятє, яке цїхувало виступи молодїжи в часах основаня „Мол. України“, навіть ще в часах сецесії, а на його місце повстає нове понятє молодїжи, як гурта молодих людий, звязаних лише деякими і то припадковими та переходовими моментами — вік, унїверситетські студії, унїверситетська справа, але ріжних, а навіть часто розбіжних, що до трівкійших і глибших цїх — сьвітогляд, полїтична приналежність і т. д. І від сїєї пори виступам молодїжи вже не можна надати незарисованої нїде одноцїлости, бо в ряди молодїжи... „вкрав ся вже дух незгоди“.

ВАСИЛЬ ЦМАЙЛО-КУЛЬЧИЦЬКИЙ.

Товариство „Кружок правників“ у Львові.

Що-йно основане товариство „Кружок правників“ у Львові повстало з т. зв. „Кружка правників“, який істнував вже при „Дружнім Лихвари“, відтак „Академічнім Брацтві“, а від 1896 р. при „Академічній Громаді“.

Digitized by Google

Сей „кружок", в якім гуртували ся правники-Українці спершу члени „Дружного Лихваря" і „Акад. Брацтва" а потім члени „Акад. Громади" поставив собі за задачу „помагати Русинам правникам в їх образованю фаховім" а то через „уряджуване відчитів, через здаване справоздань науково-правних, через скуповане книжок і скриптів правничих, через видаване скриптів". (Таке читаємо в першім регулямінї „кружка" з р. 1881)[1]).

„Кружок" мав так при „Ак. Брацтві", як і при „Акад. Громаді" свій власний заряд, який опирав ся на осібнім регулямінї, ухваленім першими загальними зборами в кождім адмінїстраційним роцї, тїшив ся повною автономією і був неначе товариством в товаристві.

Цїла початкова дїяльність „кружка" (при „Акад. Брацтві") ограничалась передівсїм на збираню правничих книжок і скриптів до бібліотеки і на відчитах. В р. 1882 заснувала ся в лонї „кружка" комісія, зложена з 6-ох членів, яка під проводом пок. проф. Ол. Огоновського мала заняти ся „сталенєм руської правничої термінольогії". Комісія ся не видала вправдї друком жад-

---

[1]) Може буде цїкаво знати про перші заходи основателїв „Кружка правників". В першій лїнії розходило ся нам о зложенє якої-такої бібліотеки. Надягнувши фраки, ходив я з Костем Левицьким до усїх професорів-правників львівського університету просити їх, як авторів, о книжки. З львівських професорів приняли нас дуже зичливо Др. Зьрудловскі і Др. Пєнтак. Неприхильно приняв нас проф. Др. Білїньскі, тепер губернатор австро-угорського банку. Він заявив нам, що такого товариства непотреба, бо є тов. „Biblioteki słuchaczów prawa". Коли-ж Кость Левицький зробив скромну увагу, що кружок закладаємо з інтересу національного руського, проф. Б. сказав нам коротку проповідь на тему: „to wszystko jedno" — остаточно обіцяв дати свої працї.

Кромі тих „хожденій по митарствам", писали ми листи до визначнїйших звісних нам авторів-юристів, між иньшими до проф. київського університету пок. Кистяковського. Від його дістали ми тепленьке письмо з заохотою до начатого дїла. Се письмо повинно було зберегчи ся у Д-ра Костя Левицького, або в паперах „Кружка".

Перші відчити в „Кружку" йшли в тім порядку: 1) Кость Левицький з права цивільного (тему я забув); 2) читав я про конечну оборону „Nothwehr", (манускрипт зберіг я на памятку); 3) Кароль Давидович читав — не тямлю на яку тему. На кождім відчитї була повна саля, а пок. наш друг, незабутий проф. Олекса Огоновський аж горів з задоволеня.

Деякі з наших товаришів відносили ся до наших змагань і нашої працї прямо з кпинами, не беручи нас на серіо. Коли я ладив ся до четвертого відчиту, з початком р. 1881, мене закликали до Боснії, і я лишив усе... — *Др. Андрій Чайковський.*

Digitized by Google

ного твору, однак деякі її члени не без хісна користували ся мабуть її здобутками в пізнійших своїх працях з правничої літератури (К. Левицький: „Словар правничий“)[1]).

Особлившої опіки дізнавав „кружок“ в тім часї від пок. проф. Ол. Огоновського, що бував на кождих загальних зборах „кружка“, брав участь в нарадах Виділу, дарував богато цінних правничих творів до бібліотеки, а що важнійше, давав пораду і вказівки, як вести „кружок“ з хісном для Українців-правників. Між членами визначали ся тоді: Др. Кость Левиць-

---

[1]) На тім місци мушу прилюдно піднести, яку кривду заподіяно Костеви Левицькому, закидаючи йому, що видав працю Д-ра Олекси Огоновського за свою. В тім часї я дуже близько стояв до Костя Левицького (ми разом мешкали) і можу бути клясичним сьвідком, що пок. Огоновський богато вложив своєї праці до того словаря, але автором словаря є таки Кость Левицький. Костеви помагали і иньші наші юристи, але авторства йому заперечити не можна. Справу словаря, се-б то юридичної української термінольогії, обговорювали ми з Костем широко і немало насперечали ся. Я був тої думки (тепер бачу, що неузасадненої), щоби місто словаря видати взори всїх судових резолюцій. Перемогла раціональна думка Костя Л., за якою був і пок. Олекса Огоновський, щоби видати словар.

Я вже був на судовій практиці в Самборі, коли писав до мене Кость Л., щоби при науці до судейського іспиту, який я ладив ся зробити, списувати поазбучно нїмецькі терміни і переводити на руське. На той зазив зложив я такий словарчик з гіпотечного і конкурсового закона, котрі відтак передав я Костеви. Він показав мені тоді праці иньших людий, йому понадсилані, між иньшими переклад карного закона, зладжений пок. др. Лучаковським з Тернополя.

Дальша робота відбувала ся так: Сходили ся до канцелярії „Просьвіти“, Олекса Огоновський читав текст закона. Над кождим терміном відбувала ся дебата, Кость Левицький, обложений малими книжками 8-ками, записував як секретар ухвалений термін. Помічники сходились неправильно, Олекса Огоновський і Кость були на кождім засїданю.

Коли Костя Левицького ошкальовано в кацапській ґазетї і змушено до виведеня карного процесу, в якім пок. Омелян Огоновський з грижі нагло помер, мене страшенно дивувало, чому Кость Левицький не покликав мене на сьвідка. Та-ж я знав найбільше, і він знав об тім, що я се знаю. Опісля я довідав ся, що пущено перед Костем інтриґу з противної сторони, що буцїм-то я хочу проти ньому сьвідчити, і тому він мене бояв ся.

Та коли я не мав нагоди посьвідчити правди перед судом, хайже тепер буде менї вільно се зробити і сказати, що правда є по сторонї Костя Левицького. За тим промовляє ще і той арґумент, що коли-б пок. Огоновський працював справдї сам над словарем, не був би чей же ту саму роботу робив другий раз з Костем Левицьким. — *Др. Андрій Чайковський.*

Digitized by Google

кий, др. Евген Олесницький, др. Ярослав Кулачковський, др. Андр. Чайковський, др. Мих. Зобков, др. Стеф. Федак, др. Мик. Шухевич, др. Сев. Данилович, др. Вол. Залозецький, др. Кир. Трильовський, що вложили богато праці, чи то як виділові, чи як члени звичайні, в то, щоби „кружок", коли не їм, то бодай їх наслїдникам, принїс як найбільше користи. Однак зі смертию проф. Ол. Огоновського упало житє в „кружку", бо забракло рутинованих людий, а сама молодїж розбила ся на два товариства, „Акад. Брацтво" і „Ватру". Аж коли удало ся згуртувати її в одно товариство „Акад. Громада", відживає в р. 1896 також і „Кружок правників".

В часї від 1896—1907 розвивав ся „кружок" з малими виїмками дуже гарно. Дїяльність його зазначила ся головно в видаваню викладів професорів Днїстрянського та Стебельського і в побільшуваню бібліотеки. „Кружок" брав також живу участь в боротьбі о права української молодїжи на львівськім університетї і розпочав акцію о заведенє пяти катедр на правничім виділі і о іменованє Українців членами егзамінаційних комісій. В тій справі відбуло ся в 1904 р. велике віче українського студентства, а при кінци 1906 р. вислано з рамени „кружка" делєгацію до намісника під проводом посла д-ра Евг. Олесницького. Мав і тепер „кружок" свого опікуна в особі проф. С. Днїстрянського, а бібліотека „кружка" завдячує проф. др. П. Стебельському богато творів.

Між 1907—1908/9 р. дїяльність „кружка" була перепинена боротьбою укр. акад. молодїжи і розвязанєм „Акад. Громади". Звичайно, „inter arma silent Musae". Гадка основаня осібного товариства правничого для акад.-Українців повстала вже в 1883 р. в „Кружку правників" але з огляду на матеріяльні відносини годї було її зреалїзувати. Також в 1885 р. дебатовано дуже широко над тою справою, але без наслїдків. Аж при кінци 1907 р. збори правників-академіків рішили дефінїтивно заснувати (зглядно перемінити) „Кружок правників" „Акад. Громади" в осібне товариство, яке і увійшло в житє дня 6 цьвітня 1908 (зн. в дни затвердженя статутів ц. к. Намісництвом).

Товариство „Кружок правників" не є проте якимсь новим штучним витвором серед нашої акад. молодїжи, але, як бачимо, є воно викликане силою фактичної конечности і еволюційним витвором кільканацять-лїтньої праці.

Digitized by Google

„Кружок правників“ має до тепер 80 членів, 750 томів фахових книжок в бібліотеці, а касовий оборот за марець, цьвітень і май виносив 1.000 корон.

БОГДАН ВАХНЯНИН.

Кілька слів про „Академічний хор Бандурист“ у Львові.

„Академічний хор Бандурист“ заснували львівські академіки, щоби плекати український спів, так хоральний як і сольовий, займати ся інструментальною музикою, піддержувати українські хори і товариства („Просьвіту“), уряджувати з'їзди та устроювати артистичні прогульки в краю і заграницею, видавати музичні твори, удїляти лєкцій теорії і гармонії та старати ся о розвій нашої музики. Перші загальні збори відбули ся 8. II. 1906 р. при співучасти 36 членів і вибрали до видїли Ів. Тиховського на голову, а Б. Вахнянина на секретаря. Товариство розвивало ся дуже добре і здобуло собі скоро симпатію загалу, устроюючи богато концертів у Львові і на провінції. В Шевченківських вечерницях у Львові брав „Бандурист“ також участь.

Теперішній провід товариства спочиває а руках Б. Вахнянина (голови), Ю. Юхновича (заст. гол.), Е. Чумака (секр.) і О. Березовського (діріг.). Число членів виносить 57. Бібліотека представляє вартість около 1.000 кор., а видаванє власних творів йде скорим темпом. Проби відбувають ся два рази на тиждень у власнім льокали, в комнатах „Руської консерваторії“ („Народний Дім“, ул. Вірменська 2), де товариство має при „Боянї“ до розпорядимости величаву салю з фортепяном.

Digitized by Google

ЯРОСЛАВ ГАНКЕВИЧ.

Товариство укр. студентів політехніки „Основа“ у Львові.

Від давна відчувала ся у нас потреба організації української технічної молодіжи, що з початку дуже скупо, але відтак в чим раз більшім числі загощувала в мури львівської техніки. В останнім часі воно зросло ще більше так, що в році 1897 удало ся вже заложити товариство „Основу“, що стало огнищем товариського житя і праці на поли промислу і техніки.

21 грудня 1897 р. вніс комітет зложений з техніків-Українців повідомленє до ректорату політехніки о заснованю товариства з предложенєм статутів, затверджених Намісництвом 28. III. р. 1898. — 31. III. т. р. відбули ся конститууючі загальні збори. Першим головою вибрано т. Дидинського, який сповняв з повним зрозумінєм свої обовязки і поклав тверді підвалини під розвій товариства. Українська суспільність привитала нове товариство дуже прихильно і не завела ся в надії, бо товариство „Основа“ дорівнала в праци скоро иньшим академічним товариствам і розвинула живу дїяльність. Всюди, де лиш потреба було спільної акції, „Основа“ не лишалась по заду, але йшла в однім ряді з тими, що підносили могучий протест проти насильств і кривд нашого народа, як також ставала там, де треба було заманїфестувати співучасть в народніх торжествах. З „Академічною Громадою“, з товариством „Bratnia Pomoc słuchaczy Politechniki we Lwowie“, (що завсїди спочиває в руках поступовців), з товариством поступових польських академіків „Spójnia“, з сіонїстичним товариством „Ognisko“ і з товариством поступових Жидів „Związek“ утримувала „Основа“ все приязні зносини, про що сьвідчать спільно уряджувані віча між иньшим в справі виборчої реформи (27. XI. 1905), українського університету (16. VII. 1906), замкненя лїсової школи, „w sprawie potrzeb techniki lwowskiej“, (яке уряджували „Bratnia Pomoc“ і „Основа“), в справі загальних поліційних арештовань закордоновців, і арештованя українських академіків та кільканацятьох Основян (в лютім 1907 р.).

Брало також наше товариство участь у виїмкових народніх торжествах, концертах і т. д. Живе житє панувало також в „Научнім кружку“, що уряджував і уряджує від часу до часу відчити

Digitized by Google

і дискусії. Членів числить „Основа“ пересічно 50, бібліотека 1.004 твори. 1907 р. сьвяткувало товариство 10-літній ювилей свого істнованя.

ОСИП БРИЛИНСЬКИЙ.

Краківська „Громада“.

В 1887 р. вступило на 1 рік краківського університету коло 20 Українців (майже самі медики), що з студентами старших років зробило гурток около 60 голов. Зараз в падолисті зачали ся заходи коло заснованя свото товариства, одначе воно завязало ся формально аж під весну 1888 з причини перепон зі сторони політичних властий. Сенат глядів на се неласкавим оком, а також польській молодіжи не був сей сепаратизм симпатичний: вона докладала всіляких старань, щоби нас відтягнути від тої гадки. — Одначе товариство таки засновало ся. Першим головою став пок. Іван Колесса, пізнійше головували Ів. Навроцький, Роман Яросевич, Володимир Лаврівський, я, відтак через 2 роки не памятаю хто[1]), а вкінци Сафат Шмігер.

Відразу закипіло житє в „Громаді“: засновано не велику але добірну бібліотеку, устроювано відчити — обовязково один тижнево — і майже що вечера горячо дискутовано на теми літературні, просьвітні та найчастійше, як звичайно у Русинів, на політичні. Співучасть крім Русинів брали також визначнійші товариші Поляки, з яких деякі були надзвичайними членами товариства.

Коли в 1890 р., за часів ректорату Корчиньского, сенат не щадив репресалій проти поступової молодіжи, а вкінци розвязав польську поступову „Czyteln'ю“, вписало ся около 200 польських академіків в члени „Громади“ як надзвичайні члени. В тім році

[1]) Мабуть Невестюк. — *М. Чайк.*

Digitized by Google

невелика „Ґромада“ мала провід і надавала тон житю усеї академічної молодіжи.

За час істнованя товариства устроєно три величаві концерти в память Шевченка; в однім з них співав Мишуґа і львівський „Боян“ під дірігентурою Н. Вахнянина. Пізнїйше, здає ся в наслїдок заснованя лїкарського виділу у Львові, прибувало до Кракова що раз менше Українців так, що в роцї 1895 число членів не виносило і десять, товариство не могло удержати ся і мусїло розвязати ся.

Близших даних міг би достарчити С. Шмігер, у якого мають бути протоколи товариства.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Др. Кирило Студинський.

Digitized by Google

Digitized by Google

ДР. ЗЕНОН КУЗЕЛЯ.

Історія[1]) віденської „Січи".

„Нашому Товариству „Січ" посеред усіх того рода товариств судилось заняти окремішне становище. Майже ніяке иньше товариство не було предметом так чисельних, завзятущих, оживлених, покликаних та непокликаних дискусій наших земляків, предметом симпатій чужинців і ненависти запроданців та ренеґатів, ба навіть предметом публіцистики та характеристичної, своєрідної белєтристики".

(Слова Д-ра Семанюка на заг. зборах 1900 р.

I. Основанє і розцьвіт „Січи" (1868—1877).

„Січ" основано[2]) з початком 1868 р. (статути затвердило дол.-австр. намісництво 21 січня т. р.) за почином Наталя Вахнянина і малої групи Українців, коли розбили ся заходи заложити товариство для усіх Русинів без ріжниці партій „Русская Основа", яке плянували москвофіли. „Січ" станула відразу ясно

[1]) При писаню отсього огляду послугував ся я протоколами товариства і деякими друкованими жерелами, а передовсім що до перших років „Історією Січи" Д-ра Кордуби, уміщеною в першім альманасї „Січи" (у Львові, 1898, стр. 5—24). З огляду на се, що в ній — а далї в друкованих у нашій збірці споминах і статях — містить ся богато матеріялу про перших 25 лїт, я спинив ся докладнїйше тільки на остатніх 15 лїтах, переповідаючи про перші роки лише найважнїйші факти.

[2]) Про засновини „Січи" крім статї самого основателя в нашім альманасї і Історії „Січи" Д-ра Кордуби прошу порівняти допись И-ъ-ь: Закладини Січи. — Поминки за Маркияна Шашкевича (Правда, 1868, ч. 11. стр. 132) і статю М. Подолинського: Справозданє рочне товариства „Січъ" у Відни (Ibid, ч. 46, стр. 551—2).

Digitized by Google

на українськім становищи. Вже в точках, предложених „Основі“ для порозуміня, поставили будучі Сїчовики домаганя, „щоби товариство явно висказало, що єсть малоруским, буде дїйствувати в хосен малоруского народа“ та урядувати-ме по українськи і рішучо заявили, що хотять автономії своєї мови на взір иньших славянських.

Се становище не було на руку тодїшнїм верховодячим москвофільським сферам і викликало цїлий ряд доносів, дописий і полємік по часописях. Одначе Сїчовики не дали ся зломити і повели дїло так сьвітло, що їх товариство числило в 1874 р. вже 41 членів і 428·74 злр. касового обороту. В короткім часї по основаню виробила собі „Сїч“ значний вплив між иньшими славянськими товариствами і громадила на своїх щорічних Шевченківських концертах богато чужинців, переважно Славян.

Особливо живе житє поплило в „Сїчи“ в 70-их роках, найбільше-ж між 1873 а 1877 роком, коли перемінено „Сїч“ з забавового товариства в лїтературно-наукове. До розбудженя житя і його ідейного напряму причинили ся майже рівночасно М. Драгоманов і його ученик О. Терлецький, які живим словом і листами надали новий напрям роботї в товаристві і виробили у Сїчовиків новий сьвітогляд, оснований на західно-европейськім соціялїзмі. Зі споминів Яр. Окуневського, В. Кобринського, Гр. Цеглинського і и. бачимо наглядно, який переворот викликали в „Сїчи“ апостольські слова Драгоманова, який рух зробили промови, відчити і книжки Терлецького[1]). Під їх впливом оживлюєть ся внутрішне житє в „Сїчи“, сходини відбувають ся чим раз частїйше, відчити і дискусії запалюють молоді уми і витворюють сьвіжу, боєву атмосферу, що переносить ся відтак і до Галичини, де на Сїчовиків дивили ся як на бурителїв старого ладу суспільного. Коли до тепер містила ся „Сїч“ по малих льокалях, мусїв видїл на той час винаймити простору і вигідну хату, аж за 60 кор., за суму, якої не жертвовано навіть в часах сецесії, коли товариство числило номінально около 200 членів. Показала ся також потреба бібліотеки, за якою головно побивав ся Терлецький. Його і Драгоманова заходом виросла вона скоро з пеленок і не те, що дорівнала иньшим академічним бі-

[1]) М. Драгоманов, Австро-руські спомини (1867–77). Лїт.-наук. бібл., кн. 4. Львів, 1889, passim, кн. 7–9, 1890, стор. 295 і д., В. С(таросольський), Др. Остап Терлецький. Молода Україна, III, ч. 4, стор. 98 і п.

Digitized by Google

бліотекам, але й переросла їх і числом, і добором книжок[1]). Як пильну увагу присьвячувано тій справі видно найліпше з того, що число книжок росло постійно і виносило в 1875 р. 924, а в 1876 р. 1.307, коли до 1870 року не доходило до 50 (1868 — 32, 1870 — 40).

В „Січи" згуртувало ся скоро поступове українське студентство, оживлене самими найкращими плянами. Трудно нині переглянути докладно цілий сей об'єм роботи, за яку брало ся тодішнє поколінє[2]). Найбільше цікавлено ся теоретичними питанями, які тоді поставили на порядку дневнім Драгоманов і Терлецький. В „Січи" кипіло наукове житє і захоплювало кождого; без огляду навіть на свої сили брав ся кождий за студіованє нераз не дуже легко стравних книг, сидів над рефератами, читав і дискутував, щоби лиш дігнати західно-европейську суспільність і присвоїти собі її сьвітогляд для дальшого ширеня між своїми земляками. Усюди слідні змаганя з'організувати літературно-наукову роботу і повести її певною, усталеною і обдуманою дорогою. Коли в Галичині ціла робота йшла несистематично, мала характер більш літературний і звертала ся головно до інтелігенції, Січовики звернули увагу на селянські маси, старали ся пізнати їх потреби і довести їх до сьвідомости. Вже в 1870 р. виходить заходом М. Бучинського „Сьпіванник для господарских дїточок" Федьковича, 1874 р. друкуєть ся 1 часть руської історії І. Маркевича[3]) в 1.000 примірниках, а в 1876 р. видають ся чотири книжочки поезій Шевченка для народу (1. Сотник, Марина, Титарівна; 2. Княжна, Варнак, Петрусь; 3. Неофіти, Марія: 4. Відьма) в 18.000 прим. і приготовлюють ся до друку друга часть Історії Маркевича і „Популярна Антольогія", які не появили ся

---

[1]) М. Драгоманов, Австро-руські спомини, 4, стор. 65 (під 1871 р.) і 7—9, стор. 295 і д. („Так за 1874—1875 рр. вислано було з Київа в бібліотеку Січі книг не менше, як на 500—600 рублів". — „Бібліотека-ж Січі вже в 1874—1875 рр. стала найбогатшою в усій Австрії на книги українські, а при тому й на россійські не біднійшою од бібліотеки пражського музею. Січова бібліотека між інчим мала великий вплив на виробку нових прогрессівних елементів у Галичині". „До того ж заходом О. Т... була додана... прекрасна коллекція книг західно-европейських, переважно по наукам моральним і соціальним".

[2]) Про тодішній стан гл. Др. І. Франко, З останних десятиліть XIX в. Літ.-Наук. Вістник. 1901.

[3]) Книжка вийшла в р. 1875 п. з. Коротка історія малоруского народа. Написав Иван Маркевич. Перша половина. (Відень, 1875, 8°, стор. 51). Гл. І. Е. Левицького, Гал.-русс. библіографія.

Digitized by Google

тільки задля браку гроший. Щоби розбудити інтерес до науки, розписало товариство конкурс на найліпшу працю і присудило премію п. Герасимовичеви за розвідку „Аналїза хемічна". „Сїч" відкликувала ся також живо на усї потреби житя[1]): так приміром займала ся роботою в „Просьвітї", а коли засновано Наук. Тов. ім. Шевченка, приступила зараз як член-основатель.

На жаль сей 5-лїтнїй розцьвіт підкосила звісна нагінка за соціялїстами з 1877 р.: віденських провідників поарештовано, иньших застрашено ревізіями і переслуханями так, що житє в „Сїчи" цїлком під'упало, а товариство істнувало тільки на папери.

2. „Сїч" від нагінки за соціялїстами до розвязаня (1877—1893).

„Сїч" піднесла ся що-йно з початком 80-их років. Хоть відносини були ще дуже невідрадні, а поліція перепинювала працю (заборонюючи приміром Шевченківські вечерниці в 1879 р.), удало ся видїлови, головно-ж нинїшному почетному членови Д-ру Е. Кобринському, поставити „Сїч" знов на високім ровени. В 1880 р. заложено літературний фонд з добровільних датків з тим, щоб нагороджувати найліпші твори членів і видавати їх коштом товариства, працьовано в редакції „Славянського Альманаха" і підпомагано видавництво „Дрібної Бібліотеки". В 1882—1884 р. числить вже „Сїч" около 50 членів — 1886/7 навіть 52 — і стає на ново притягаючою для чужих, неукраїнських академіків. Живчик житя зачинає бити живійше. Події, які відбували ся в Галичинї, відбивали ся і тут голосним відгомоном. Поплили на ново дискусії і відчити, а товариство у остатнє відгравало давнїйшу ролю серед загалу укр. академічної молодїжи. Тогочасні Шевченківські вечерниці були справдїшними манїфестаціями і збирали сотки гостий, в значній части чужої народности. Десятки телєґрам і письм, які приходили до товариства з тої нагоди, сьвідчили про симпатію, якою воно тїшило ся і заохочували до дальшої роботи. Так прим. на вечерниці 1884 р. надіспіло аж 40 телєґрам, а самих славянських гостий з'явило ся около 300.

Незвичайною симпатією і великим впливом тїшила ся „Сїч" серед Славян. Нинїшнїм Сїчовикам, які заєдно повторяють, що

[1]) Гл. прим. „Лист Січовика до М. Драгоманова" з 1873 р. опубліковний в Австро-руських споминах, кн. 7—9, с. 200—4. з примітками Драгоманова.

Digitized by Google

з Славянами не можна нїчого зробити, вистарчить пригадати хоть би такий момент, коли усї славянські товариства в оборонї „Сїчи“ осудили поступок „Ogniska“ в 1890 р. і погану допись в „Dziennik'y Lwowsk'iм“ (ч. 160), звернену проти „Сїчи“ за те, що не хотїла брати участи з „Ognisk'ом“ в справі основаня катедри славянської історії на віденськім унїверситетї. Про популярність „Сїчи“ сьвідчила також громадна участь в концертах, а навіть сходинах і запросини до участи в чисто славянських справах. В яких близьких зносинах стояла тодїшня „Сїч“ зі Славянами, може послужити такий характеристичний факт, що в 1883 р. тулило ся в льокали товариства сербське тов. „Зора“, а від 1884 р. „Кружокъ студентовъ изъ Россіи“.

Сей під'єм духа відбив ся і на дїяльности Сїчовиків в краю. За їх почином скликано перше українське акад. віче в Коломиї, вони причинили ся головно до удачі славних „вандрівок“: окрема 12-тка Сїчовиків збирала знов датки на народний театр.

З москвофілами не мала „Сїч“ приязних зносин, хоть нїде не видно слїдів спеціяльного ворогованя. Одначе в 1879 р., коли в Галичинї під впливом репресій повіяло консолїдаційним духом — чого виразом була у Львові злука акад. товариств „Дружний Лихвар“ і „Академическій Кружок“ — виступила і у Відні подібна поява і мало що не довела до розвязаня „Сїчи“ і до заснованя консолїдаційного товариства „Молодая Русь“ на місце „Сїчи“ і „Русс. Основи“. Деякі члени „Основи“ вступили навіть до „Сїчи“, коли намісництво не позволило на завязанє нового товариства, так що „Сїч“ має велику честь бачити між своїми бувшими членами навіть г. Дудикевича. На щастє консолїдація розбила ся скоро і вже в 1880 р. остала „Сїч“ без москвофілів і без етимольогії, якою перше з'обовязала ся була писати протоколи. До цїлковитого розриву з москвофілами прийшло одначе аж в 1883 р., коли голова „Буковини“, що завязала ся на місце „Основи“, Дудикевич, виступив проти Українців на вечерницях в честь Мікльошіча. Згода віджила на ново аж в часах нової ери, але і тодї не надовго, бо перебив її Алексевич промовою на комерсї, устроєнім в 1891 р. в честь „Бояна“, повертаючого з чеської прогульки.

По тім новім розцьвітї „Сїчи“ між 1880 а 87 р. — тодї обходжено сьвяточно ювилей товариства і порішено навіть видати Альманах або працю Терлецького: „Розвій літератури малоруської в Галичинї від 1772 до 1872 р.“ і історію „Сїчи“ — зачав ся повільний упадок, викликаний фінансовими недостачами і незгодою

Digitized by Google

між самими членами. Для браку гроший не вийшов вже ані Альманах, ані праця Терлецького, а в самім товаристві почали ся спори між приклонниками нової радикальної партії, а „новоеристами". В більшости була „Сїч" радикальна: вона одинока з-поміж укр. молодїжи запротестувала на окремих зборах проти нової ери і розвинула проти неї агітацію. Одначе меншість розпочала контрагітацію, не платила в боєвім запалї вкладок, а вкінци виступила з товариства. На домір усього кинено на „Сїч" підозрінє, що її члени брали участь в яєчній демонстрації проти Сембратовича і поліція розвязала товариство по коротких, без'успішних доходженях, 27 червня 1893 р.

Заходам голови і послів Романчука та Окуневського удало ся вправдї знести розвязанє, але „Сїч" по тім ударі не піднесла ся вже і не дійшла до того степеня розвою, який займала давнїйшими роками, а головно в перших роках до 1878 р. і від 1880 до 1887 р. Під'упав також її вплив на Галицьку Україну, спеціяльно-ж на галицьку акад. молодїж, а провід в академічнім житю Українців переходить менше-більше від тепер до Львовян, від 1896 р. до членів „Акад. Громади".

На се крім чисто льокальних обставин зложили ся причини більше загального характеру. Зі зростом сьвідомости і розростом національного житя на Руси, мусїла „Сїч" стратити своє первісне значінє „розсадника культури і нових зах.-европ. напрямів". В краю витворила ся вже була молода поступова ґенерація, що з кличем „в народ і для народа" взяла ся до інтензивної роботи. Зросло також значно число укр. академічної молодїжи у Львові, що починаючи з часів „нової ери" чим раз частїйше стала впливати на хід національного і полїтичного житя в краю. Коли в 80-их роках число усїх сьвітських студентів-Українців у Львові хитало ся між 100 а 150[1]), а до академ. орґанїзацій не належало більше як 70—90, то з початком 90-их років було вже звиж 500 Українців. Тимчасом у Відні число студентів, яке з кінцем 80-их років перевисшало значно 50 — в самій „Сїчи" було звичайно звиж 50 членів, — зачало чим раз більше спадати, головно в наслїдок заведеня медичного факультета у Львові (медики творили у „Сїчи" переважно найбільший процент) і знесеня „Barbareum".

---

[1]) В 1869,70 було на сьвітськім факультетї 151, на теольог. 291, разом 442 Українців на 1067 усїх слухачів унїверситету. Пор. L. Finkel і St. Starzyński, Historya uniwersytetu lwowskiego. Lwów, 1894, стор. 402.

Digitized by Google

3. „Сїч“ в роли льокальної орґанїзації.

Від 1893 р. находить ся „Сїч“ у третїй фазї розвою. Стративши провідну ролю в укр. поступовім русї, придбану в часах дїяльности українських емігрантів (Драгоманова і и.) і Терлецького, вона сповняє від тодї совісно свій обовязок як льокальна студентська орґанїзація: ґуртує українську молодїж без ріжниці партій, удержує льокаль, читальню і бібліотеку, старає ся оживити товариське і умове житє устроюванєм сходин, відчитів, дискусій та вечерниць і бере дїяльну участь в осьвідомлюваню укр. робітників та в роботї ново-основаних товариств („Кружок земляків“, „Поступ“, „Родина“, „Кружок техніків“).

В 1893 і 1894 р. зачала „Сїч“ ставити на ново перші кроки з 10 членами. „Тому-ж то“ — як каже у своїм справозданю Др. О. Партицький — „рік 1893/4 остав зовсїм безплодний в історії „Сїчи“ і його було навіть за мало для реституованя ладу в нутрі товариства; знемощений орґанїзм годї було нараз оживити. Давали ся вже чути голоси розпуки. Молодші з помежи нас, „малодухи“, радили розвязати „Сїч“. Уступивший видїл оголомшений єще давними ударами хватив ся послїднього — на його гадку — стредства, почав півофіціяльну, „примирительну“ акцію з иньшим руським товариством, щоб в спілцї з ним найти спасенє. Ми починали грати ролю потапаючих!“[1]). Мимо того сумного стану видїл взяв участь в сьвятї Колляра і заходив ся пильно коло сьвяткованя ювилею і виданя Альманаха.

З цїлковитого занепаду підносить ся „Сїч“ що-йно під проводом Д-ра І. Бережницького в 1894/5 р. Новий видїл показав ся меткий і роботящий, перевів внутрішню „реорґанїзацію“, уладив касові відносини, збільшив читальню, порозсилав ургенси до старих довжників і привів бібліотеку до доброго ладу, придбавши притім около 100 томів нових книжок (в р. 1893/4 було 1.644 творів в 2.318 томах, 1894/5 1.719 т. в 2.402 т.). Видїл заходив ся також щиро коло піднесеня житя в „Сїчи“, уряджував відчити (прим. д-ра Щурата про Франка, д-ра Кордуби про „історію яко умієтність“), понавязував зносини з новими товариствами, а що найважнїйше старав ся між членами виробити запал до роботи, серіозне трактованє справ і ідейність. По смерти

---

[1]) Протоколи „Сїчи“, т. V., стр. 67. Згаданим товариством була заснована „новоеристами“ Громада. Переговори ті відтак розбились.

Digitized by Google

Драгоманова запровадив виділ чотиронедільну жалобу і вислав кондолєнційні письма; кілька разів забирав публично в часописях голос в обороні чистоти Шевченківського культу. Дублєти книжок — звиж 100 — даровано читальни „Просьвіти“ і доведено справу виданя Альманаха так далеко, що дальший виділ міг її успішно закінчити.

Зносини з „Буковиною“ мимо інціденту з 1891 р. удержали ся на далї і були навіть досить сердечні. „Буковинцї“ являли ся, як зазначено в протоколї, усї на сїчових відчитах, а Сїчовики забавляли ся у них на сьвятий вечер і виголошували відповідні промови. Неприсутність Сїчового відпоручника на зборах „Буковини“ оправдувано навіть на засїданю виділу і порішено в нагороду за се вислати письмо з привітом. Навязано також зносини з львівським „Другомъ“. Зі Славянами нитки ще були не порвались: роблено собі візити, висилано репрезентації, уряджено навіть до спілки з ними концерт в честь Шафарика на дохід потерпівших від землетрясеня в Любляні (18/5) і заходжено ся коло ратункової акції на їх користь. Дивним дивом не було ворожнечі між „Сїчию“ а польським „Ognisk'ом“: делєгати ходили там через кілька лїт з ряду і виголошували промови. Ще більша згода запанувала в товаристві за двох дальших виділів (1895—7). На вечерницї в честь Драгоманова (5/2 1896) — на які, мимоходом сказавши, надіслано 54 телєграми — явили ся представителї усїх народностий і партій і взяли удїл в концертї: так співала дванацятка „Академіків-Славян“, виступав хор тамбурашів хорватського товариства „Zvonimir“, соля співав І. Кєндзєрский, акомпанїював П. Мігулович, а на фортепяні грав директор музики Л. Ґрубер. На комерсї витано між иньшими і „Буковину“ (та „Ognisko“) окремою промовою, за яку дякував Вергун. „Дружні зносини“ навязано далї з місцевим робітничим товариством „Родиною“, основаним 1896 р., з „Акад. Громадою“ у Львові і з „Чорногорою“ у Лубнї та зближено ся до „Громади“ по сконстатованю, що її істнованє не шкодить „Сїчи“.

На тлї того мирного пожитя зацвило на якийсь час (в 1896/7 р.) і умове житє. Основано два кружки, лїтературно-науковий під проводом С. Яричевського і правничий під проводом Д-ра Е. Левицького і уладжено кілька доволї інтересних відчитів, прим. Д-ра Кордуби: Про писанки на галицькій Волини, Д-ра

Digitized by Google

Е. Левицького: Соціяльні стремління в науці права і Р. Сембратовича: Братня любов у поезіях Т. Шевченка[1]).

Одначе проби розбудженя научного житя не йшли в парі з розвитком почутя обовязку. На тій точці „Сїч“ значно упала і лишила ся на неї до сецесії: не помогли нїчого хвилеві змаганя „ембріонів“. В 1896/7 розстрій в товаристві був так великий, що виділ Д-ра Петровського мусїв уступити, а також часописи „Дѣло“, „Буковина“ і т. д. заговорили, хоть в дечім пересадно, досить непідхлїбно про стан товариства. В кождім разї не був він сьвітлий! Члени не жили в згоді, що хвилї були перепалки, виключуваня членів, мирові суди і т. д. і т. д. В 1896/7 р. було аж 6 загальних зборів!!

Нїякої поправи не принїс і ювилейний рік 1897/8. Сварки йшли дальшим темпом, напіть степенували ся, виділові, то зрікали ся, то виступали і т. д. так, що сього навіть не поминено у справозданю виділу.

До розстрою в товаристві причинили ся тодїшні полїтичні обставини, які довели до остаточного розриву зі Славянами і кацапами і витворили ситуацію, що полишила ся майже без зміни до нинї.

По кровавих виборах в 1897 р., коли Поляки при помочи Славян, Чехів, тероризували Українців і опозицію, зачали і у „Сїчи“ чим раз частїйше відзивати ся голоси, щоби зірвати зі Славянами, тим більше, що вони лучили ся все з москвофілами, які зренегатїли ще більше під впливом ново-основаного „Кружка любителей русскаго языка“. Особливо побивав ся за тим пок. Р. Сембратович, звісний і пізнїйше ворог славянської полїтики та з'єднав собі більшість виділу і „Сїчи“ взагалї. До остаточного розриву дали причину спори між пражськими Чехами і Нїмцями о ношенє студентських відзнак у Празї, що довело навіть до зачиненя віденського університету. У відповідь на демонстрації нїмецьких студентів, скликала славянська молодїж з кінцем жовтня нараду („Obmännerkonferenz“), на яку запрошено і „Сїч“. Конференція узнала себе анкетою, що мала виробити відповідну резолюцію, представити її загально-славянському акад. вічови

[1]) Піднесу при тій нагодї два на ті часи досить характеристичні факти: 1) „Буковина“ звернула ся до виділу „Сїчи“ з просьбою о відпроданє творів Драгоманова; 2) Е. Бурачинський ставив внесенє, щоби члени уживали однакової правописи і одного діялєкту. Голова Петровський заявив у відповіди, що в „Сїчи“ обовязує „Желехівка“, а що до діялєкту лишаєть ся кождому вільна воля.

Digitized by Google

і надрукувати в часописях. Спершу брала „Сїч“ участь і навіть переперла деякі поправки. Одначе, коли поправки відпоручників „Сїчи“ відкинено поза їх плечима і в тій справі оголошено відозву в часописях під фірмою усїх славянських товариств, прийшло до острих непорозумінь між „Сїчию“ а Чехами. Сїчовиків на дальші наради не запрошено, а в відповідь на се ухвалили довірочні збори української молодїжи з 7 лютого 1898 — в противенстві до гадки Д-ра Кордуби, що з Слявянами не треба зривати, бо будуть ізольовані — остру заяву, яку наводжу тут як характеристичну на ті часи:

„Руська академічна молодїж у Відни заявляє, що не може солїдаризувати ся з рухом славянських студентів з отсих причин: 1) Подїї в Празї уважаємо не за борбу германїзму з Славянщиною, але за гнет Нїмців зі сторони Чехів, а видану там заборону носити корпораційні відзнаки за нарушенє академічних і громадянських свобід. 2) Провідніки славянського, акад. руху, передовсїм Чехи і Поляки, не дають нам запоруки, що стояти-муть в оборонї ісповідних, полїтичних і національних свобід, бо їх заступники в Радї державній в дискусії о галицьких виборах голосували за брутальним гнетом Русинів і тепер єще виступають як найгорячійше за автономією країв, суперечною з нашими народними інтересами“[1]). Заяву уміщено в Neue F. Presse, N. W. Tagblatt, N. W. Journal і в Öst. Rundschau.

Сей крок викликав ще й дальші наслїдки. По сторонї Славян станули москвофіли, які вже й перед тим вязали ся з Поляками і зачали розпускати поголоски, що Сїчовики вислали заяву для інтересу, щоби приподобати ся професорам Нїмцям зі страху перед іспитами. Вкінци появила ся в 30 ч. „Галичанина“ з 20 лютого допись Дошни і Новака з подібними інсінуаціями вже чорно на білім. „Сїч“ мусїла тоді покінчити і з „Буковиною“ і ухвалила резолюцію, оголошену в „Дїлї“, „Руслані“ і в „Буковинї“, в якій порішила „зірвати всякі зносини з тов. „Буковиною“ і заборонити її членам вступ до льокалю „Сїчи“. Рівночасно поручив видїл усїм товаришам дати вираз своїй погордї над клеветниками, не подаючи їм рук.

Сї події представив я умисне ширше і докладнїйше, бо вони стають тепер вихідною точкою дальшої сїчової „полїтики“. Відносини до Славян, які були колись так сердечні, не оживили ся вже нїколи, мимо того, що К. Т. у своїх дописях у „Дѣлѣ“

[1]) Дѣло, 7. II. 1908.

Digitized by Google

згадував про симпатію Славян до Сїчовиків, не піднесли ся навіть за час сецесії до того уровеня, на якім стояли давнїйшими роками. В усїх славянсько-нїмецьких непорозумінях грали відтак Українцї або ролю індіферентних, або лучили ся з Нїмцями, як приміром з нагоди пізнїйших спорів Чехів і Нїмців у Празї. На Славян зачинають на те сильнїйше впливати москвофіли з Вергуном на передї, відсунувши ся раз на все від Українців. Також і з Поляками зносини раз на все урвали ся аж до остатнїх років, коли засновано товариство польської поступової молодїжи „Spójnia".

Ще не успокоїли ся уми по давнїх справах, як прийшла нова, перервана лише відсьвятковапєм 30-лїтного ювилея. Причиною нового заколоту була справа становища молодїжи що до сьвяткованя 50 роковин знесеня панщини Українцями до спілки з москвофілами. Львівська укр. молодїж не прилучила ся до тої акції, а противно виступила проти неї, і коли Сьокало зачав на сьвятї говорити в імени руської молодїжи, задемонструвала голосно. За те обпала їх москвофільська товпа і поколотила. Голоси віденської молодїжи були подїлені, одначе більшість солїдаризувала ся з львівськими товаришами. Тимчасом через чисте непорозумінє, на основі злих інформацій про справу, вислано телєґраму — проти львівської молодїжи. Се дало привід цїлому рядови дописий і полємік: особливо сильно нищив Сїчовиків „Руслан", представляючи їх як збіговище піяків і неробів. Сї остатнї непорозуміня довели навіть до уступленя голови (Д-ра Кордуби).

По тім горячковім вибуху наступили одначе знов спокійнїйші часи (1899—1901), що тревали аж до самої сецесії. 26/11 1898 відсьвятковано ювилей Франка вечерницями і комерсом, 10/12 100-лїтнїй ювилей відродженя української лїтератури і заініціовано сьвятковапє памяти Шевченка. На зборах в тій справі останнїй раз ще дискутовано над тим, чи би не устроїти вечерниць при помочи Славян, а то Spěvackého Spolku, одначе вже без результату.

Також справа участи в загально-славянськім обходї памяти Пушкіна стрінула і у видїлї, і між членами сильний опір, так що треба було навіть скликати ad hoc надзвичайні загальні збори. Справа скомплїкувала ся ще більше, коли головою комітету через нерозумний „оклик розпуки" Яричевського став г. Вергун. Загальні збори рішили тодї відказати ся від участи в комітетї

Digitized by Google

і ухвалили отсю резолюцію, що з малими змінами ухвалюєть ся від тоді завсїди, коли участь беруть „Буковинці“:

„В виду сего, що ми не можемо відказати жадному членови комітету рівних прав членських і тим самим наражаємось на евентуальність, що до керми прийдуть люди, котрих ми вважаємо ренеґатами, дальше тому, що репрезентована всеславянська ідея, що голосить загибель слабших славянських народів є діяметрально противна нашій славянській ідеї, що віщує кращу будучність усїм, навіть найменшим славянським народам, заг. збори „Сїчи“ рішають виступити з комітету“[1]).

Подібно стилїзоване письмо вислано і в зимі 1899 р., коли Словінці при помочи Славян сьвяткували память Прешерна[2]).

Від часу уступленя Бережницького в 1895 р. зачала „Сїч“ — як висше показано — під'упадати. Проти старших повстала реакція. Молоді „ембріони“ закидували старшим Сїчовикам висиджуванє по кофейнях, ледачість і т. д. і вели проти них ненастанні боротьби. Одначе коли по кількох лїтах борби взяли керму у свої руки, то показало ся, що не потрафили піднести товариства, а зійшли ще низше, бо розплились в личних анїмозіях: старші держались принайменше купи і жили в незвичайній „традиційній“ згоді. Се признав навіть один з „ембріонів“, І. Семанюк, коли постарівшись став головою (1899/1900). Научний інтерес під'упав цїлком: старші не хотїли — як пишуть в протоколах — читати відчитів, а молодші — ще гірше — мало чим інтересувались. Коли я саме під той час прийшов до „Сїчи“, то ладу у нїй не було нїякого, діловодство було кепське, а бібліотека і каса находили ся в найбільшім неладї: сей нелад застав вже і видїл 1898/9 і 1899/1900, але вершок осягнув він в 1900/1 р., коли видїл не міг навіть здати справозданя.

4. Новий зріст Товариства. Сецесія львівської молодїжи.

„Сїч“ піднесла ся що-йно в 1901/2 р., коли з приїздом ґрупи львівських академіків (Меленя, Лозинського і т. д.) вибрано

---

[1]) Протоколи, т. V., стр. 85.

[2]) М. Кошак, Житє віденської молодїжи. Мол. Україна, І., ч. 1, стр. 27: там також докладнїйші звістки про житє „Сїчи“ в р. 1898–1900. Про ті-ж часи общирні дописи К. Т(анячкевича) в „Дїлї“ з 1898 р. з днїв 7/2, 8/2, 22/2, 13/4, 16/6, 22/6, 12/7.

Digitized by Google

головою Т. Меленя, а відтак Д-ра Р. Перфецького. Насамперед упорядковано діловодство, бібліотекар перевів основний шконтр бібліотеки, а видїл після внесеня К-ї на заг. зборах 1901 р. покликав обох заступників видїлу на стало до видїлу, придїливши одному архіварство, а другому спершу господарство, відтак заступництво бібліотекаря. В житє членів увійшов новий дух, який таким запалом переймав тодї галицьку молодїж; засновано „Научний кружок“ і на взір „Акад. Громади“ пороблено заходи коло заснованя запомогового фонду.

„Сїч“ зближила ся далї до робітничого товариства „Поступ“: в його видїлї засїдало від тодї 2—3 академіків, а на сходинах відбували ся майже що неділї відчити і дискусії. Устроєно також вечерниці в честь Федьковича.

І в публичнім житю зачала „Сїч“ поволи на ново інґерувати. Особливо живу акцію заінїціював видїл в справі украін. університету, подав петицію до Ради державної і скликав кілька віч і довірочних зборів, з яких найкраще удало ся велике віче віденської кольонії (25/11), на котре прибуло звиж 300 осіб, між тим наші посли, москвофіли і частина поступових Поляків та Росіян. „Сїч“ старала ся також популяризувати гадку укр. університету і між Славянами, одначе тут йшла робота тяжше, бо зносини зі Славянами треба було на ново навязувати. Так приміром на загально-славянськім вічу в справі слав. університетів, що випало дуже величаво і згромадило до 1.000 академіків, не допущено нашого речника до слова, хоть перед тим обіцяно було, відступити нам голос для обговореня квестії укр. університету. Се дало причину „Русланови“ закинути навіть байдужність цїлій „Сїчи“: „А де-ж були“, — питає „Руслан“ — „Сїчовики, що не піднесли справи укр. університету у Львові? Певно, що всї Славяни були би признали наше право до того, але коби то не руска байдужність!“ (ч. з 15/11). По правдї Сїчовики завинили в тій справі, одначе причин невдачі треба було шукати не в байдужности, а в неґативній „полїтиці“ „Сїчи“, від якої відводив ще Драгоманов[1]), заохочуючи до активної боротьби. Тимчасом Сїчовики тримали ся і тримають ся до нині вигідної тактики, не пхати ся нїде між Славян і ухилювати ся від всякої спільної роботи з ними під претекстом, що вони „панславісти“, „голота“, „клєрикали“ і т. д. Місто осьвідомлювати

[1]) Драгоманов, Австро-руські спомини (1867—1877). Літер.-наук. бібл., кн. 4. Львів, 1889, стр. 68 і д.

Digitized by Google

несьвідомих і збаламучених товаришів, наша молодіж тримала ся осторонь, вимавляючи ся завсіди дипльоматично, що де ренеґати, там їх нема і уступала місце активним москвофілам замісць того, щоби їх побивати і дискретитувати на публичних зборах в присутности Славян! Не помогли нїчого живі приміри: не зробили нїчого сьвітлі результати роботи сецесіоністів! „Сїч“ тримаєть ся до нині своєї тактики і висить у воздусї, бо до Славян йти не хоче, а між Нїмців не може!

На той час хвилевого піднесеня настрою „Сїчи“, що удїлив ся Сїчовикам під впливом „Акад. Громади“ та через її членів, припала сецесія укр. молодїжи з львівського університету. У „Сїчи“ завязав ся зараз окремий комітет для переведеня вступної акції: скликано нараду віденської кольонії, призбирано трохи гроший і ухвалено справу розділюваня запомог відступити новоосноваиому „Кружкови земляків“.

12 сїчня прибули наші сецесіонїсти до Відня в числї около 300, витані віденською кольонїєю тільки перед двірцем, бо поліція не дозволила вступу на перон зі страху перед демонстраціями. Зараз на другий день зачали ся вписи, причім в перших двох днях вписало ся 305 Українців: 171 теольоґів, 80 правників, 48 фільософів і 6 медиків. Сїчовики грали ролю господарів, а гостий стало так богато, що треба було шукати більшої хати. Закипіло у „Сїчи“ нове житє, почала ся нова робота[1]).

На другий день по приїздї скликано зараз довірочну нараду, де передискутовано найконечнїйші справи, а в першій мірі обговорено справу університету і рішено скликати загально-доступне віче в одній із більших саль у Відні. Віче було призначене для Славян і Нїмців, а заразом мало мати демонстративний характер, щоби міродатні сфери знали, що молодіж і у Відні не думає спустити з ока справи укр університету. Одначе поліція застрашена, як менї казав сам комісар XVIII дїльниці, реляцією зі Львова, не хотїла позволити на віче. 25 сїчня закомунї-

---

[1]) Докладнїйше розповідає про неї т. В. Темницький в своїй статї про сецесію, тому обмежу ся тут на найконечнїйші уваги більше зверхного характеру. Близші звістки про ті часи подають докладні статї в „Молодій Україні“: Л. Ц.: Національна вага університету і консеквенції її для ренеґатів (III, 1—3, стор. 1—15, 4, стор. 106-24), Кацапська пантоміна на віденському ґрунтї. (Допись). (Ibid., стор. 32-6), З Відня (Ibid., стор. 56—62), З'їзд академічної молодїжи (Ibid., 4, стор. 133—6), Справа т. зв. „сецесийного“ фонду (Ibid., 5, стор. 179—191) і дописи в „Дїлї“: (1901) з дня 25/11, (1902) 29/1, 1/2, 8/2, 9/2, 4/3, 10/3, 14/3, 11/4 і 15/7.

Digitized by Google

ковано се д. Косевичу, а на другий день кликано Меленя і мене і відраджувано від „демонстрації“. Щоби запротестувати проти того, удали ся ми, усї три, яко скликуючі віче до секретаря віденського унїверситету, Брокгаузена: тут т. Мелень у довшій промові вияснив представителеви унїверс. власти цїлу справу і просив о інтервенцію в полїції або о відступленє салї на унїверситетї. Другому нашому бажаню відмовлено з гори, бо тут нема звичаю давати унїверситетських саль на збори, а що до першого, дістали ми виминаючу відповідь. З огляду на се зрезигнували ми з чисельности віча і скликали тільки довірочні збори до „Ресурси“ на ½8 вечером, запросивши усї студентські орґанїзації з виїмком москвофілів. Коли-ж ми прийшли вже 5½ до салї, щоби поробити приготованя, застали ми там около 30 кацапів і Вєргуна з дамами на ґалєрії. На наші зазиви, щоби зараз покинули салю як не запрошені, посипались всїлякі дотинки і оклики мабуть вже підпитих яничарів. Господар був супроти того також безсильний, а комісар полїції — як тодї говорили — спроваджений заздалегідь кацапами, не допустив до довірочних зборів і опорожнив салю серед кацапських співів „Внизъ бо матушкѣ“.

Сю підлу акцію, розбивати віча Українців і обчернювати нас перед Славянами, вели кацапи далї. В дописах в „Галичанинѣ“ кидали вони клевети на провідників молодїжи і закидали їм, наче-б то вони були з доносами у ректора, забуваючи, що самі інтервенїювали в полїції, щоби розвязати наше віче. Між Славянами розвинули вони були досить широку акцію при помочи „Кружка любителей русс. языка“, одначе так як з початку користаючи з несьвідомости Славян перетягнули деяких на свою сторону, так пізнїйше стратили цїлковито ґрунт під ногами, особливо тодї, коли наші сецесіонїсти розбрились по товариствах і словом та співом зробили ся популярні. Лїберальні „Slovenija“, „Akademický Spolek“ і „Zvonimir“ перейшли скоро на нашу сторону, клєрикальних Славян (Danica, „Зора“) притягнули наші теольоґи. Коли москвофіли скликали на 7 лютого збори Славян — Сербів, Словінців і Чехів — та в рефератах Ясеницької і Сембратовича зажадали від них заяви симпатії для москв. „Буковини“ а погорди для „Сїчи“, то присутні репрезентанти „Зорі“, „Sloveni'ї“ і „Akad. Spolk'a“, хоть заскочені несподївано, бо запрошуючий Вергун не подав їм дневного порядку, заявили ся за укр. унїверситетом і ухвалили лише услівно в відповідь на „докази“ москвофілів, наче-б то Українцї поступали підло, що

Digitized by Google

„осуджують їх, коли се правда, що тут чують". На другій нараді не повело ся москвофілам ще більше, бо Славяни взагалї відкинули їх резолюцію!

Мимо перешкод зі сторони москвофілів і поліції скликано таки віче на 4 лютого під фірмою надзвичайних зборів „Сїчи" і ухвалено по промовах Меленя, Косевича, Лозинського, Посацького і и. острі резолюції з домаганєм основаня укр. унїверситету, зазивом до найострійшої боротьби і висказом недовіря послам та погорди москвофілам.

Дальші періпетії боротьби за унїверситет дотикають „Сїчи" лише в части: відбули ся ще віча 6/3 і 11/4, а остаточно покінчено сецесію з кінцем лїтного семестра 1902 р. На від'їздне уряджено сецесіонїстам пращальні вечерниці (2/7), на які запрошено усї славянські товариства. Др. Косевич виголосив інформаційний відчит про український рух за остатнїх 25 лїт, відтак витали Українцї поодиноко промовами представителїв славянських товариств, „Sloveni'ї", „Danic'и", „Зорі", „Akad. Spolk'y", „Zvonimir'a", „Кружка студ. изъ Россіи" і польської поступової молодїжи.

Через прихід сецесіонїстів збільшив ся рух в товаристві. Особливо добре розвивав ся „Научний кружок", що дав за несповна пів року звиж 20 відчитів. Не спав також за мого голованя „Співацький Кружок": його силами уряджено кілька людових концертів, між тим Шевченкізські вечерниці в „Поступі" і в „Родині", цикль відчитів з обсягу музики, курс співу і гармонії, а лїтом кілька прогульок в околиці Відня. Вечерниць в честь Драгоманова не можна було зложити, бо оперли ся тому теольоги, а сьвітська молодїж не хотїла роздвоєня між молодїжю, бо залежало їй тоді — на весну 1902 р. — дуже на солїдарности. За те сьвітло удали ся Шевченківські вечерниці, уладжені 21 лютого в одній з найкращих віденських саль, у Ронахера, при співучасти оперового співака з Франкфурту, М. Менцїнського — що умисне приїхав на концерт — і скрипака-віртуоза Дякова.

Одначе о скільки товариський рух був значний, о стільки слабше стояла каса товариства. З малими виїмками сецесіонїсти не богато інтересували ся „Сїчию" та вписувала ся до неї досить нерадо так, що на близько 400 студентів Українців належало до „Сїчи" несповна 100, а і ті або платили пів вкладки, або залягали з плаченєм, хотяй переважно були матеріяльно добре забезпечені. Загалом зробили сецесіонїсти для „Сїчи" не богато і сходили ся там лише з потреби: частїйше за те можна

Digitized by Google

їх було стрінути в „Café Wien“ або по иньших кофейнях! Се було вкінци і зрозуміле, бо-ж сецесіонїстів не вязало нїчого з „Сїчию“ і вони знайшли ся тут припадково та, як самі знали, на коротко. Видїл прикладав усїх сил, щоби утримати товариство на високім уровени і старав ся всякими способами покрити значні видатки: випродав усї свої видавництва, які ще мав на складї, забрав ся до розпродажі карт з видами і хотїв навіть заложити приватну книгарню для видань Н. Т. ім. Шевченка і Видавничої Спілки, але справа розбила ся, бо оба товариства не пристали на се.

По відходї сецесіонїстів поплило житє в товаристї, так як се було заповідало ся перед сецесією, досить живо, а 3 видїли Кузелї (1902—4) старали ся вести „Сїч“ як слїд, опираючи ся на більшім і добірнїйшім, як звичайно, числї членів. Товариство піднесло ся значно з ідейного боку. Коли перше були личні анїмози, або відтак боротьби між старшими а „ембріонами“, то тепер вела ся ідейна боротьба між соціялїстами всїляких відтїнків а народовцями та нездецидованими елєментами. Боротьба ся тягла ся аж до недавних часів, перервала навіть на короткий час роботу видїлу К-ї, одначе вела ся без бійок і поважно. Соціялїсти (і радикали) удержали ся при кермі аж до найновійших часів, коли притихла, що так скажу „боротьба сьвітоглядів“ і між молодїжю настала апатія. В 1903 р. ухвалено знов зміну статутів, одначе намісництво 5 разів відкинуло статути і не допустило до змодернїзованя товариства.

„Сїч“ відкликала ся далї на усї потреби жити: скликала віче в справі украін. унїверситету, устроїла дві манїфестації в справі варварств російського правительства і мадярських переслїдувань, прилучила ся до акції в справі славян. написів на техніці і т. д. Молодїж не відсувала ся також від роботи по других товариствах, уряджувала курси для анальфабетів, займала ся приготованєм книжок для „Просьвіти“ і запомагала бібліотеки робітничих товариств.

5. Остатнї роки. Житє в „Сїчи“ в цифрах.

В найновійших роках богато уваги звернено на бібліотеку. Заходом Індишевського і М. Сїчинського приведено її знов до доброго стану і усунено з неї ряд спеціяльних книжок по украінознавству та унїкати для виміни з виданями Н. Т. ім. Шевченка.

Digitized by Google

Переведено також нове скатальогізоване, а архів подаровано Н. Т. ім. Шевченка, щоби забезпечити перед знищенєм доволї цїнний матеріял.

На конець даю голос цифрам, о скілько їх можна було зібрати з протоколів за остатнї роки:

Число членів:

1892/93	17
1893/94	11
1894/95	24
1895/96	28
1896/97	29
1897/98	29
1898/99	14(?)
1899/00	14
1900/01	20(?)
1901/02	звиж 40(?)
1902/03	58
1903/04	74

Рух в бібліотеці:

З кінцем року	Число		Визичено	
	творів	томів	творів	томів
1892/93	1644	2318	—	—
1893/94	1719	2402	—	—
1894/95	1730	2413	147	215
1895/96	1545	2194	311	—
1896/97	1527	2183	242	—
1897/98	1627	2296	457	565
1898/99	1643	2312	212	234
1899/00	—	—	157	185
1900/01	—	—	134	172
1901/02	—	—	237	350
1902/03	—	—	174	255
1903/04	—	—	178	198

Стан каси.

Рік	Дохід	Розхід	Сальдо	Видатки на		Датки почет. членів
				читальню	бібліот.	
1892/93	—	—	недобір 57·16 К	—	—	—
1893/94	—	—	недобір	—	—	—
1894/95	660·02	651·29	8·73	111·20	92·—	—
1895/96	836·72	802·26	34·72	155·84	49·—	162·—
1896/97	465·48	444·08[1])	21·40	56·44	—	80·32
1897/98	866·60[2])	560·18	306·42	124·80	—	—
1898/99	741·32	509·36	231·96	134·92	—	—
1899/00	667·49	482·31	185·18	99·40	—	152·62
1900/01	—	—	92·76			
1901/02	1002·16	823·58	155·59[3])			
1902/03	704·25	653·93	50·32			
1903/04	599·11	568·14	29·97			
1905/06	725·28	708·90	17·30			

[1]) В тім позичка. [2]) В тім 268·50 с. з ювилейного фонду. [3]) Дїйсне сальдо 91 К.

Digitized by Google

Письм:

в році	прийшло	відійшло	в році	прийшло	відійшло
1894/95	—	—	1899/00	—	299
1895/96	157	630	1900/01	—	—
1896/97	130	234	1901/02	—	—
1897/98	247	561	1902/03	—	—
1898/99	98	390	1903/04	76	—

6. 40-літний ювилей „Січи" і привітні письма.

Сього року відсьвяткувала „Січ" 40-літний ювилей свого істнованя скромно, але сердечно. Явило ся богато позамісцевих членів (прим. Др. Кордуба, проф. Др. К. Студинський, Др. К. Білинський з Черновець, проф. Др. О. Колесса, М. Лозинський і и.) і ціла ніч зійшла на промовах, примінених до хвилї. Надіспіло також кільканацять привітних листів і телєґрам, які наводимо тут, закінчуючи ними наш невеликий огляд.

1) Від „Академічної Громади" у Львові.

З припорученя Виділу тов. „Академічна Громада" у Львові засилаємо Славним Товаришам Січовикам у Відни в ювилейнім дни 40-літного істнованя студентського січового коша у Відни найщирші желання дальшого, як найгарнїйшого розвою.

Хай ідея української національної сьвідомости і праці над українським народом, що згуртувала перших членів віденської „Січи" перед 40 роками буде дороговказом в дальшій роботі сего Товариства і хай гарні традиції сего наддунайського коша переходять на грядучі студентські поколїня.

За Виділ „Акад. Громади" у Львові.

Ст. Баран — голова.

Вас. Цмайло-Кульчицький — писар.

2) Від „Кружка укр. техніків" у Відни.

Несїть стяг поступу і свободи, як належить товариству, що його благословить дух Драгоманова! Будівля на сороклїтній

Digitized by Google

трівкій основі не так скоро подасть ся часови. Славна минувшість позваляє сьміло глянути в будучність.

Від „Сїчової посестри“ — „Кружка укр. техніків“ у Відні.

Брилинський, голова.

3) Від товаришів в Дорпату.

Витаємо славне товариство в день сорокліїнього ювилею, слава!

Товариство студентів-Українців в Дорпаті.

4) Від черновецької „Сїчи“.

Наддунайському славному кошеви товариський привіт з ювилеєм від коша над Прутом.

За Видїл: *Гладкий.*

5) Від тов. „Просьвіта“ у Львові.

З нагоди сорокліїнього ювилею славного Товариства „Сїч“ головний Видїл товариства „Просьвіта“ шле щирий привіт.

Огоновський. *Брик.*

6) Від львівських богословів.

Витайте нам, українські вірли! Ви на збочах альпейських скал, далеко від України, з'уміли звити собі могутнє гніздо, — могутнє воно, як і всїх альпейських вірлів, а квиління його вірлят несеть ся по хвилях дунайських на всю Україну! Хайже-ж воно сотки віків кріпко держить ся, хай сотки вірлів-борців висилає на українські степи у бій за сьвяте право свойого народа, — отсим бажанєм в день сорокліїнього ювилею Вашого гнїзда „Сїчи“ наповнена грудь

львівських богословів.

7) Від поодиноких членів.

Бережани. Неси, перша Ти наша „Сїче“, прапор поступу, правди, в будуччину, як і до сього дня. Учи, як стояти у службі народа, щоб єдинодушний клич: „Ще не вмерла“ був знаком провідним, щоб справдї засіяла як найскорше воля народу України і з Вами міг кликнути „Живем вільні! — „Сїчовий дїд“ *др. Ковшевич.*

Digitized by Google

Калуш. Сьвяткуючих Вас річницю 40-лїтню заложеня „Сїчи“ здоровлю сердечно і жичу, щоби віденська „Сїч“ висилала що-року десятки щирих товаришів, узброєних наукою і фаховим знанєм до борби з ворогами. — *Др. Куровець.*

Кімполюнґ. Батькам „Сїчовим“ і молодим товаришам шлемо щирий привіт і бажанє витревалої праці для добра народа. — *Др. Кобринський, др. Петровський.*

Львів. Сердечний привіт Хвальному Товариству з нагоди ювилейного сьвята. — *Петро і Гіляр Огоновські.*

Львів. Нехай живе задунайська „Сїч“ нашими традиціями, здобути відродженє козацтва і волю України! — *Др. Евген Озаркевич.*

Львів. З нагоди 40-лїтнього істнованя „Сїчи“ здоровлю всїх ПТ. Товаришів і Гостий. Духом з Вами. — *Кость Паньковський,* „Сїчовий дїд“.

Львів. Сердечний привіт шлю Вам, Братя, в днї так сьвяточнім. Нехай живе „Сїч“ і розвине широко і бодро прапор свободи і слави України! — *Евген Перфецький.*

Львів. Сердечний привіт. Нехай живе наша „Сїч“ на славу всеї України! — *Олександер Пісецький.*

Львів. Хвали не вернете нїкчемним трудом дня, ударте в дзвін! — *Сидір Твердохліб.*

Львів. Товариству, сьвяткуючому сегодня 40-лїтний ювилей свого заснованя, складаючому прилюдний звіт із свого 40-лїтного житя і дїяльности, пересилаю яко бувший член Товариства сердечний привіт — з усердним бажанєм, щоб з куренїв Товариства виходили як найчисленнїйші заступники його національного житя, неустрашимі і непохитні та характерні борцї за його волю і незалежність. — *Григорій Цеглинський,* член „Сїчи“ в рр. 1875—9.

Підгірє. Славному Товариству „Сїч“ шлю в день його великого ювилею радісний привіт. — *Др. Іван Грицай.*

Поля. Поздоровляю з ювилеєм і желаю дальшого розвитку. — *Др. Ярослав Окуневський,* дїд „Сїчовий“.

Поля. Поздоровляють: *др. Стоцький, Окуневський, Вербенець.*

Digitized by Google

Н. БУДКА.

Августінеум у Відні.

Інститут, знаний у нас під назвою „Августінеум“[1]), у Відні більше під назвою „Фрінтанеум“, називає ся офіціяльно „k. u. k. Höheres Weltpriester-Bildungsinstitut zum hl. Augustin“. Він заложений 1816 р. цїсаром Францом I. за старанєм тодїшнього надворного пароха Якова Фрінта, як центральне місце висшої науки для сьвітських священиків зі всїх дієцезій Австро-Угорщини. Цїль його була і є висше наукове і аскетичне образованє священиків, присланих сюди своїми епископами; а осягає ся ї через складанє теольогічних ригорозів, через відчити і домашні пробні розважаня. Інститут поміщений в монастири по Августинах босих і має місце для 25 священиків.

Заряд інституту є все в руках надворного пароха і чотирох домашних директорів студій, що попри веденє поодиноких груп богословського докторату і домашних викладів, є також надворними капелянами і подібно як члени інституту приходять сюди з цїлої держави, з ріжних дієцезій і народностий Між докторандами є все найбільший процент Славян.

В Августінеум було дотепер 956 священиків, з того вийшло 100 епископів. Українців було 40 з Галичини, а 10 з Угорщини. З них стали епископами: Литвинович, Сембратович ст., Яхимович, Хомишин; богато було професорами університету, деякі не зложили докторату[2]).

---

[1]) Близші дані про житє-бутє в сїм інституті гл.: 1) Frint Jacob Dr., Darstellung der höheren Bildungsanstalt für Weltpriester zum hl. Augustin. Wien 1817. 2) Joseph Scheicher, Erlebnisse und Erinnerungen, II. Bd. Wien — спомини живі неначе фотографія житя в Августінеум. 3) Zschokke, Die theologischen Studien und Anstalten, Wien 1894, ст. 571—585.

[2]) Імена галицьких Українців: В 40-вих роках: Литвинович Спир., Полянський, Сембратович Йос.; в 50-тих: Барановський, Делькевич, Никорович, Сарницький; в 60-тих: Мільницький, Товарницький; в 70-тих і по: Котарницький, Криницький, Крушельницький, Мишковський, Кміт Полїевкт, Вацик Іл., Юрик, Литвинович Григ., Грабович Евг., Ваньо, Кордуба Ів., Прешляк, Хомишин, Паньків, Базюк, Семенів, Масцюх, Уруський, Куницький, Василевич, Пинило, Єрми, Галущинський, Баран, Яремко; тепер: Медвецький, Будка, Мазуркевич, Редкевич, Решетило.

Digitized by Google

Про акад.-техн. земляцтво „Русь“ в Градци.

До столиці зеленої Стирії стали напливати наші студенти в початках 1880-их років, від коли тамошній професор німецької літератури др. Ришард Марія Вернер, обняв звичайну катедру германістики на львівськім університеті. За його старанєм почато удїлювати частїйше стипендії для галицьких студентів германістики, яких він нарочно вислав до Градця, поручаючи їх совісному проводу своїх бувших товаришів по германістиці проф. А. Е. Шенбаха і Бернгарда Зайферта.

Своїм гірським хорошим положенєм, спокійним трибом житя, ввічливостю мешканців та дешевими услівями до житя, приманював Градець деяких наших студентів, що хотїли запізнати ся з німецькими відносинами. Оттак знаходило ся в стирійській столиці все кількох молодих академіків, головно германістів, які з браку лучачого огнища нераз і не знали про побут своїх других земляків.

В виду сього приневолені ексклюзивностю корпоративних німецьких товариств змушені були сходитись в польськім акад. товаристві „Ognisko“. Численнїйший наплив земляків наступив що-йно з покликанєм Русина проф. окулїстики д-ра Михайла Борисїкевича з Інсбрука на градецький університет в жовтни 1891. Своєю операторською славою стягнув він кількох Русинів медиків, а сї рівно-ж як і попередні ґрупували ся зразу в товаристві „Ognisko“. Реакція, що наступила в Галичині по новій ері спричинила і між градецькими студентами-земляками новий зворот в товариськім житю, змушуючи їх виступати серед иньших Славян більше самостійно і викликала потребу оснувати своє власне огнище. Заходи коло заснованя власного товариства, взорованого на статутах німецьких „Landsmannschaft“-ів, пороблено в червни 1895, а з початком зимового півроку 1895/6 відбули ся конституюючі перші загальні збори, на котрих вибрано головою (сенїором) канд. мед. Романа Дорика. Усїх членів було тодї 9, переважно медиків.

За ціль поклало собі товариство: тїснїйше товариське злученє всїх студентів Русинів з Галичини, Буковини і Угорщини, студіюючих на університетї, технїці і торговельній академії

Digitized by Google

в Градци і дальше образованє їх в духовім і фізичнім напрямі через часті сходини, наукові відчити і вправи в борбництві та музиці. Відзнакою товариства є синьо-жовта лента з золотою написю „Русь".

Задля малого числа Русинів-академіків не удержувало земляцтво засадничо осібного льокалю; члени сходились в означенім часї в мешканю одного члена старшини, до котрого приходили часописи. Крім того відбували ся періодичні сходини в якімсь ресторанї, на які запрошувано і кількох перебуваючих в Градци старших Русинів. По сецесії взмогло ся товариське житє в наслїдок прибутя кільканацятьох бувших сецесіонїстів.

Земляцтво старало ся і старає ся по нинї згуртувати всїх перебуваючих там Русинів і репрезентувати гідно руську націю серед чужих елєментів на найдальше віддаленій від вітчини позиції.

Коломия, 11. II. 1908.

ГРИЦЬ ГЕРАСИМОВИЧ.

Українська Громада у Празї.

Кождий, що в послїдних роках брав участь в житю української академічної молодїжи, коли тільки згадає недавно минуле, завсїди зупиняєсь на сецесії української молодїжи. Може тому, що сецесія була величавою манїфестацією, яка стрінула ся з симпатіями не лиш своєї суспільности але й цїлого культурного сьвіта, а може й тому, що кожен зачислює досї часи сецесії до найкращих хвиль свого житя.

Ті бурливі віча, наради, демонстрації, те одушевленє а при тім та — сказати-б — наївна віра в добру справу, лишили незатерті спомини. З тим одушевленєм і вірою розбрились сецесіонїсти по чужинї, обіцюючи собі як найкращих успіхів.

Малий гурток опинив ся у Празї, де чеська суспільність приняла його прямо манїфестаційно. Та зараз на вступі показалось, що велика часть чеської суспільности не те, що не розуміла

Digitized by Google

гаразд наших змагань а ледви чи знала що про розвій української національности. „Славянська взаїмність" показалась зараз на вступі порожною фразою, проти якої приходилось нераз гостро виступати українській молодіжи.

Першою задачею сецесіоністів було заснувати своє товариство, яке згуртувавши українську молодіж, поставило собі за найголовнїщу мету, інформувати чеську суспільність про наше національне житє.

І справді „Українська Громада" в Празї, отворена 19/3 1902 р., яка згуртувала всю українську академічну молодіж, та до якої приступили п-во Горбачевські, проф. Пулюй та з Чехів проф. Ходоунски, редактор Черни і и., могла виказатись небавом гарними успіхами. Зараз таки в сецесійнім роцї за головованя д-ра І. Брика та д-ра Л. Ганкевича завдяки численним відчитам по чеських та славянських товариствах у Празї тай на провінції замічено чималий поступ. Коли з початком сецесії чеське студенство на університетськім вічу в справі українського університету бралось рішати (розуміесь з славянського становиска) про істнованє нашої національности, то пів року опісля часто-густо подибались в фейлєтонах щоденних, часто провінціональних, часописий переклади найкращих творів нашої літератури з написю: „z ukrajinského přeložil" і т. д.

Правда, не там знайшли ми сімпатії, де сподівались знайти. „Славянська взаїмність" показалась надто декоративною, щоби стати аргументом для зрозуміня наших національних змагань. Бо та „славянська взаїмність" показалась шо найменше не меншою для російських чорносотенців чим для української молодіжи.

За те зближились ми до поступової частини чеської суспільности, у якої найшли ми повне зрозумінє нащих стремлїнь. Деякі з поступового студентства стали, коли не українофілами, то горячими приклонниками нашого національного визволеня. По сецесії гурток Українців у Празї зменшив ся, та всеж „Українська Громада" числила 16 до 20 членів. Особливо прибуло досить Українців із російської України, які тут могли заробити на прожиток лєкціями російського язика.

Нема що й казати, що товариське житє, як се буває звичайно у малому гуртї, було доволї щире, невимушене. З часом вирівнались і ті ріжниці поглядів, які головно мали свою причину в відмінних політичних обставинах російської та австрійської України. Українці з Росії пізнали галицьке житє, а Гали-

Digitized by Google

чани обзнакомились з російськими суспільними і політичними обставинами та російською літературою.

Живий політичний та національний чеський рух давав українській молодіжи нагоду пізнати ту прямо горячкову роботу, яка ведесь між чеським народом. Чеський народ переживає фазу незвичайно скорої демократизації національно-політичного житя; а в парі з тим іде і поглублене політичної сьвідомости, жива дискусія над суспільними питанями, прямо горячкова продукція політичної літератури.

Розуміється ся, що се все дає спромогу українській молодіжи розширити свій сьвітогляд та порівнати чуже житє з житєм своєї суспільности.

Приходить ще згадати про участь української молодіжи в студентському житю Чехів. Вже, як передше сказано, підчас сецесії українська академічна молодіж пізнала, що не може вона шукати яких будь сімпатій у „славянофілів". Та за те далеко тіснійша була злука української молодіжи з поступовою частиною чеського студентства. Коли небудь стала ся яка важнійша подія в Галичині на тлі польсько-українських відносин, усе була сімпатія по нашій стороні. І сі сімпатії документувались доволі часто студентськими зборами. Доволі характеристичне, що за почином Українців чеське студентство зачало на добре боротьбу з „славянофільством" молодочехів та радикалів а нераз приходило до буч, коли посли Кльофач та Гайн пропагуючи „славянську політику" закидували на зборах руському клюбови „віденський централїзм" та германофільство.

* * *

„Українська Громада" у Празї, що істнує тепер 6 літ, здавалось, упаде по сецесії з браку членів. Та про се подбав вже львівський сенат, що „Українській Громаді" з року на рік прибувало по кількох членів.

Товариство має бібліотеку зложену з книжок розвязаної „Ватри" в Пшібрамі та з книжок придбаних членами товариства. Крім того удержує читальню. Коли зважити, що останніми часами доволі велике число українського студентства йде на студії поза границі Галичини, то певно й Прага буде мати й на далі українську кольонію, для якої „Українська Громада" буде осередком товариського житя.

Digitized by Google

ЕВГЕН ГАЙДУКЕВИЧ.

Розвій „Української Громади“ у Празі в цифрах.

Рік адмін.	Почесних членів	Звичайних	Членів надзвичайних
1901/02	3	27	12
1902/03	3	16	5
1903/04	3	18	5
1904/05	3	25	3
1905/06	3	16	6
1906/07	3	16	2
1907/08	3	13	2

Бібліотека складаєть ся з 520 томів, читальня має 12 українських часописий і журналів, між тим закордонні: „Рада“, „Світова зірниця“, „Свобода американська“.

МИКОЛА ЧАЙКІВСЬКИЙ.

Спомини з курсу української мови у Празі.

Зимою шк. р. 1905/6 урядив видїл тов. „Українська Громада“ у Празї на внесенє т. Осипа Бали безплатний курс української мови для Чехів. Видїл оголосив се по усїх більших чеських часописях, постарав ся о льокаль для науки (тов. „Svaz česko-slovanského studentstva“ відступило цїлком даром свою салю два рази на тиждень) і поручив менї веденє сього курсу.

На першу лєкцію зийшла ся майже повна саля, яких 60 люда: студенти, студентки, робітники і и. Курс відкрив короткою

Digitized by Google

промовою т. Фрадкин, тодїшнїй секретар товариства, познакомлюючи присутних з укр. народом. Опісля зачала ся наука. Я мав до розпорядимости рухому азбуку (картонову, видання д. Равлюка), і при її помочи навчив Чехів нашої азбуки, друкованої і писаної.

За кілька днїв спровадив я двацять кілька „Букварів“ з Галичини, які прочитали ми протягом 5—6 тижнїв. При читаню вчив я граматики, користуючи ся підручником д-ра Стоцького.

По перерві з причини великодних сьвят 1906 взяли ся ми до трохи „поважнїйшої“ лєктури, именно прочитали оповіданє Лепкого „На послуханє до Відня“, (вид. „Просьвіти“), а опісля читано вибрані поеми з Кобзаря, як: дрібні думки, „Тополю“, „Івана Гуса“ та „Кавказ“. Найбільше із усього подобав ся Чехам очивидно „Гус“. Така правильна наука відбувала ся до кінця червня 1906, опісля курс закінчив ся.

Число учеників зміняло ся доволї часто. На першій лєкції було звиж 60, на другій вже лиш трицять і кілька; від великодня не переходило число учасників нїколи 10; правильно було їх 6—8. Сей прояв зовсїм оправданий; славянофільські Чехи скоро запалили ся до думки, вивчити ся ще одної славянської мови, але так само скоро остигли в тім запалї, коли побачили, що не вистарчить саме „замилуванє“ до славянських язиків, що попри замилуванє треба вложити ще трошки працї. Під сам кінець остали лиш ті, що справдї хотїли чогось навчити ся.

Відносини між учасниками курсу а мною були дуже сердечні; поза годинами лєкцій розмовляли ми богато про наш нарід та нашу лїтературу; деякі інформували ся про наші найкращі белєтристичні твори і випитували ся, звідки їх можна спроваджувати. Мої „ученики“ опісля ще довгий час переписували ся зі мною в ріжних справах.

Відень, 30 3. 1908.

ІВАН ПЕРЕПЕЛИЦЯ.

Із житя української молодїжи у Інсбруцї.

Коли в 1890 р. знесено віденське „Barbareum“ і тим самим майже унеможливлено українській богословській молодїжи сту-

Digitized by Google

діоване за границею, старали ся наші духовні власти зарадити сьому лихови і утворили в р. 1897 руську колєгію у Римі, а в р. 1899 виєднали студентам теольогії доступ до конвікту єзуїтів в Інсбруці і кілька стипендій для спосібних теольогів на студії за границею. Найбільші-ж заслуги в тім напрямі положив митрополит Шептицький, що постійно, рік-річно, уділяє із своїх приватних фондів стипендії для кількох богословів, так що, коли сього року на заграничних студіях з перемиської епархії є двох, з станїславівської один, то з львівської дієцезії є у самім Інсбруці шістьох.

Студії богословів-Українців в Інсбруці датують ся від 1899 р. Першими були: о. Др. Осип Жук, ректор дух. семінарії у Львові (в рр. 1899—1902), о. Др. Карло Єрми (1899/00), о. Др. Анастазій Калиш ЧСВВ, секретар о. провінціяла (1899/00) і о. Осип Дженджера, парох у Печеніжині (1900/01). З року на рік число більшало. В рр. 1901—1907 студіювали там слідуючі богослови: П. Кандюк ЧСВВ (1901/2), А. Редкевич (1901 і 1905), Л. Куницький (1902—4 і 1908), О. Боцян (1902—5), М. Будка (1902—6), М. Левицький (1903/4), Др. В. Баран (1903/4), Др. Д. Яремко (1903/4), Й. Маркевич (1903/4), О. Малицький (1904/5), М. Галущинський ЧСВВ (1904/5), І. Пришляк ЧСВВ (1904—7), Гр. Плакида (1904—6), Др. Т. Галущинський (1905/6), Др. І. Лятишевський (1905/6), Др. М. Нагорянський (1905/6), М. Щепанюк (1907), І. Заверуха (1904/5 і 1906/7), А. Содомора (1905/6), Л. Скобельський (1905/7).

В біжучім шкільнім році зросло число Русинів до 15 (О. Волянський від 1904/5, Я. Фещак ЧСВВ, Др. Я. Каллай і Я. Шімряк, оба з крижевацької еп., від 1904/5, К. Богачевський від 1905, Б. Миско, П. Боднар ЧСВВ, М. Горникевич, І. Коциловський, П. Мартинюк, А. Сохацький, Н. Хомишин, усї ЧСВВ, І. Перепелиця від 1906/7, Г. Цегельський і В. Ярчмак). Загалом було в р. 1899/00 3, 1900/1 2, 1901/2 3, 1902/3 4, 1903/4 8, 1904/5 9, 1905/6 13, 1906/7 9, 1907/8 15 (в 3 остатніх роках по 2 з крижевацької епархії).

Чому українська богословська молодіж іде на заграничні студії до Інсбрука? На се склали ся дві причини: 1) наші богослови можуть мешкати в теольогічнім, взірцево провадженім конвікті, 2) можуть більше користати під зглядом науковим, чим на деяких иньших австрійських університетах. Бо інсбруцький університет виєднав собі у правительства розширенє пляну наук, коли иньші австрійські богословські видїли придержують ся старого пляну. Далї має Інсбрук славних професорів-теольогів, добре ведені семінарі та богаті фахові бібліотеки.

Digitized by Google

Українські теольоґи мешкають в теольоґічнім конвінті, де приміщено 244 питомців з усіх сторін сьвіта: найбільше Німців, відтак Угрів, Поляків (32) і Українців (15). Є ще Хорвати (5), Чехи (2), Словаки (2), Москалї (2), Румуни, Французи, Альбанцї, Голяндцї, Англїйцї і Італїйцї.

Українцї, як лиш можна, використовують добру нагоду, познакомлюють ся з відносинами иньших народів, виучують їх мови. Ведені ревнованєм, набирають більшого замилуваня до працї і кріплять фізичні сили, чому сприяє приписаний прохід з двома товаришами з чужої нації серед чудової альпейської природи. Взагалї українська кольонія не дармує, працює фахово, дописує до часописий „Нива“, „Slavorum litterae theologicae“, „Католицький Схід“, а при тім усїм живо інтересуєть ся народнїми справами і передплачує між иньшим часописи: „Дїло“, „Лїт.-Наук. Вістник“, „Руслан“, „Ниву“, „Основу“, „Місіонара“ і „Католицький Схід“.

ДР. МИРОН КОРДУБА.

З житя українських студентів у Москві.

Житє українського студентства в Росії стоїть у тїсній звязи і зависимости від місцевих загально-студентських умов, від судьби, яку переходили висші наукові заклади сеї держави, а також від полїтичних стремлїнь і перемін, які проявляли ся у тамошнїй суспільности. Се все становить немов би тло, на котрім виступають прояви національного житя і руху українського студентства; без пізнаня того тла не можна би як слїд зрозуміти причин, для яких той рух приймає такі, а не другі форми, обставин, які впливають на розвій або застій житя серед українського студентства у Росії взагалї, та з окрема у Москві.

До 1902 р. не було дозволено студентам висших наукових закладів вязати ся між собою у товариства або гуртки, хоч би й з найневиннїйшою цїлию. Студентські корпорації на спосіб нїмецьких буршеншафтів істнували лише при юрієвськім (дорпатськім) унїверситетї і то більше толєровані, чим дозволені. Були

Digitized by Google

також деякі літературні і наукові кружки на петербургськім і московськім університетах, але їхня діяльність не виходила поза рямки т. зв. семінарійних вправ. Нові основи для житя студентів висших шкіл в Росії наступають з проголошенєм „временныхъ правилъ организаціи студенческихъ учрежденій въ высшихъ учебныхъ заведеніяхъ", потверджених міністерством просьвіти 22 грудня 1901 р. ст. ст. Тим розпорядженєм оставлено управі висших научних закладів спромогу давати дозвіл на завязанє студентських кружків для научно-літературних занять, для плеканя штуки, ремесла і ріжних фізичних вправ, а також студентських ресторанів (столовыхъ), чайних, кас, комітетів з цілию підмоги бідним студентам. Для обсудженя питань з обсягу згаданих товариств допущено курсові і факультетські студентські зібраня, кождий раз за окремим дозволом начальства і поданєм дневного порядку. Ті зібраня мали також вибирати курсових і факультетських старост (на рік), котрих призначенєм було, посередничити між начальством і студентством.

Однак всї ті висше намічені організації не вспіли не то розвинути ся, але й прямо завязати ся, коли в 1902 р. почали ся по всїх університетах і висших шкільних заведенях т. зв. „безпорядки", які скінчили ся загальною забастовкою викладів. Студенти виставили домаганє цілковитої автономії і основних політичних реформ і рішили, поки се бажанє не буде сповнене, не брати участи у научних роботах. Таким чином цілий рік були університети зачинені. В двох найблизших роках панував зглядний супокій, покладено початки перших легальних студентських організацій і початки роботи по тих організаціях — коли з вибухом японської війни все бистро перемінило ся. По висших школах почав ся знова фермент; уряджувано часті сходини з протестами проти війни, проти системи правліня, проти репресій, якими задумано приговкати загальне невдоволенє. В загальнім революційнім руху, який тоді проявив ся по цілій російській імперії, беруть студенти визначну участь і уряджують часто-густо уличні демонстрації. В 1905 р. дійшов революційний рух до вершка свого тимчасового успіху. Тодї-то рішила молодїж на всїх висших закладах перервати научні зайнятя, домагати ся знова основних реформ в державі та підготовити грунт для їхнього переведеня. Під натиском скрутних обставин скликало правлінє комісію, яка в серпни 1905 р. виробила „временныя правила", надаючи університетам майже цілковиту самоуправу.

Digitized by Google

Сим сповнено однак лише частину домагань молодіжи, так як політичні реформи — Булигинська конституція — нікого не вдоволила. Вже з початком шкільного року 1905/6 почали ся часті сходки студентів, на яких раджено над політичним положенєм держави. Вправдї маніфест з 17 жовтня приніс нову конституцію, більше зближену до західно-европейських, чим Булигинська, однак з придушенєм грізних розрухів в деяких містах (між тими і в Москві) виступило правлінє з репресіями. Ті репресії звернули ся в головній мірі против студентства. Від падолиста 1905 почали ся бурливі події на всіх університетах, університетські будинки обсаджувано поліцією, почали ся масові ревізії і арештованя, почім закрито всї висші наукові заклади. За почином тодішнього міністра просьвіти гр. Ів. Толстого зібрала ся в сїчни 1906 р. нарада ректорів і виборних представителїв університетів. Проєкт реформи начертаний тим з'їздом передано міністерії і ся розпорядженєм з 12 жовтня 1906 дала знова дозвіл на заснованє студентських орґанізацій (земляцтв) і скасувала уряди інспектора студентів та його помічників. Під кличем, що „открытый университетъ больше имѣетъ значенія, чѣмъ университетъ бастующій" забрала ся в осени 1906 р. молодіж за научну роботу і за орґанізацію земляцтв. Все таки політичні події сього часу, наради і розвязанє першої думи, виборська відозва, репресії і арештованя відбивали ся сильним відгомоном в університетських мурах і спричинювали часті політичні мітінги і сходки студентства. Професорська адмінїстрація під натиском правлїня і поліції робила перепони тим сходкам і на тім ґрунтї приходило до частих і острих непорозумінь. Часті появи поліції на університетї, численні арештованя і ревізії дратували і без того розгорячену молодіж. В мартї 1907 р. прийшло до нових „безпорядків" і університети знова закрито до кінця року.

Маючи се все на увазї легко стане зрозумілим, чому мимо дозволу з 22 грудня 1901 р. не прийшло в найблизшому часї до заснованя української академічної орґанізації. Загально державні і загально студентські справи приковували до себе увагу всеї молодіжи і принуджували оставити на пізнїйше національну роботу. Загальна гадка була, що тепер не пора роздроблювати сили, не пора висовуванєм національного питаня відривати увагу від питань про корінний перестрій Росії, що з освободженєм Росії і Україна стане свобідна. Між тим на невтральнім терені, поза університетом, повстали дві українські орґанізації в Москві. З одного боку тов. ім. Шевченка — на взір Петербургського —

Digitized by Google

для подавання помочи убогим землякам та для згуртованя Українців проживаючих у Москві для спільної національної роботи. В члени того товариства поступив також гурток сьвідомого студентства. З другого боку довкола бандуриста Шевченка згуртували ся ріжні Українці і „любителї українства" та оснували „музикально-драматическое общество" з метою устроювати українські спектаклї і концерти. Нї одно нї друге товариство не могло вдоволити українського студентства. Товариство ім. Шевченка не проявило нїякої дїяльности і розлетїло ся серед московської революції в 1905 р. „Музыкально-драматическое общество" знова мало за вузку мету і не могло вважати ся національним у властивім значінню сього слова. Однак часті забастовки і закриваня університетів довго не дозваляли на згуртованє молодїжи у чисто-студентську українську організацію.

Се стало можливим аж в осени 1906 р. після реформи з 12 жовтня с. р., коли настав бодай хвилевий спокій в університетськім житю. В грудни 1906 р. засновано українське земляцтво при московськім університетї і на загальні збори явило ся около 300 членів.

Українське земляцтво стануло зараз при заснованю на иньший, ширший ґрунт, чим анальогічні російські земляцтва при університетї. Коли ті остатнї (прим. тульське, тверське, новгородське і др. земляцтва) обмежують ся на студентів університету і головною метою ставлять матеріяльну підмогу менше засібним членам — українське земляцтво приняло в свою організацію українських студентів усїх висших научних закладів у Москві і виставило головною метою роботу над національним осьвідомленєм. Се виступає виразно в статутї земляцтва, де сказано:

„§. 1. Мета земляцтва: а) З'єднання Українців для вивченя історії, мови, культури й побуту українського народу для більш продуктивної праці серед нього, б) Друга мета — матеріяльна запомога членам його".

„§. 2. Засоби здїйснення мети: а) Заснування библіотеки й читальні. б) Упорядкування рефератів по украйнознавству і по ріжним іншим питанням. в) Видавництво й ширення українскої литературы".

Дїяльність свою почало молоде земляцтво тим, що урядило 26 лютого 1907 р. український вечер в честь Тараса Шевченка, який по-при моральний успіх принїс ще й матеріяльні користи, даючи земляцтву кількасот карбованців чистого доходу. За тим земляцтво стало заходити ся коло заснованя катедри

Digitized by Google

української мови при тамошнім університеті. Уложено петицію до професорської ради і почало ся збиранє підписів — коли в марті закрито університет і сим перервала ся діяльність молодого товариства.

Коли в осени 1907 р. з'їхали ся студенти для вписів на новий шкільний рік, застали на університеті оголошені правила з 11 липня, якими між иньшим зборонено вступу до університетського будинку всім посторонним особам. При входах на університет поставлено прислугу, яка від всіх домагала ся вхідного білєта. Таким чином стали дуже утруднені сходини і збори українського земляцтва, так як для студентів других висших научних закладів, особливо-ж для курсисток, став доступ на університет прямо неможливий. Ізза сього виринула гадка реорганізації земляцтва в федеративнім напрямі, то-б то так, щоби на кождім висшім научнім закладі істнувала окрема національна організація та всі ті кружки висилали далєгатів у спільний центральний заряд. Думка такої реорганізації виринула ще перед вакаціями с. р. з иньшої причини. Ріжні висші школи в Москві віддалені від себе і від університету нераз дуже далеко; прим. рільнича академія (сельско-хозяйственный институтъ) находить ся 8 верстов за округом міста, торговельна академія (комерческій институтъ) також далеко на Замосквирічу. Через се на збори і наради на університеті був вже і перед правилами з 11 липня для багатьох доступ утруднений. Наслїдком сього студенти університету, які чисельно в земляцтві становили меншість, на нарадах мали звичайно більшість і рішали всї справи по своїй волї. Справа набрала через се прінціпіяльного значіня, що більшість університантів, членів українського земляцтва, причисляє ся до соціял-демократичної партії і відносить ся до національних українських стремлінь коли вже не ворожо, то в кождім разї байдужно. З їхніх рядів часто підносили ся закиди, що національні українські змаганя шкідливі для розвою Росії, бо відводять молодіж від революційної роботи. Не зважаючи на пізнїйший розвій соціял-демократичної тактики у відносинах до національного питаня в западній Европі, от хоч би на ухвали берненського конґресу, російська соціял-демократія (а також і українська „Спілка") — придержує ся у сїй справі очевидячки погляду висказаного Лясалем у листах до Карла Родбертус-Ягецова, погляду про конечність асімільованя дрібних націй великими культурними націями. Ізза сього мусїло скорше чи пізнїйше прийти до конфлїкту між національною і соціял-демократичною україн-

Digitized by Google

ською молодіжю, а виданє правил з 11 липня послужило лише прикривкою для рішеня сеї справи і вирваня керми земляцтва з рук соціял-демократів.

Справа реорганізації українського земляцтва в Москві займає тепер горячо уми тамошнього українського студентства. В жовтни і падолисті 1907 р. відбула ся в тій справі ціла серія нарад, на яких прийшло до острих перепалок між централістами і федералістами. Соціял-демократична група Українців стоїть за задержанєм дотеперішньої системи а зглядно за подїлом на дві секції: на університеті і на висших жіночих курсах, (так як дівчатам доступ до університетського будинку майже неможливий), національна група обстоює федеративний устрій. Коли-ж в перших днях грудня на зборах, які виїмково відбули ся в рільничій академії, значною більшостю ухвалено федеративний устрій, централісти заложили протест і опустили салю нарад. Таким чином прийде здаєть ся до рішучого розриву між обома гуртками і до витвореня двох окремих організацій. А розрив сей був би зовсїм злишний, так як в національній групі ведуть перед і переважають не вузкоглядні націонали в роді наших бл. памяти „народовців" або н. у. п—івців, але щирі прогресісти, які радо скріпили би ряди соціяльної демократії, коли би не дивне відношенє сеї останньої до українського питаня.

Москва в грудни 1907.

О. МІХНОВСЬКИЙ.

Товариство студентів-Українців у Дорпаті.

(З примітками В. Р—ого).

Дорпат — невелике місто (42.000 люд.) у Лівляндії, залюднене Естами — Москалїв нема окрім війська та урядників — а панує, як і в цілій країні, нїмецька меншість. На тутешнїм університеті одержали осьвіту поет Жуковський, лїкар а потім славнозвісний педагог Пірогов. Дехто із укр. дїячів був слухачем дор-

Digitized by Google

ńатського університету, на приклад Ґулак, член Кирило-Методієвського брацтва. Але коли і перебували в ті часи укр. студенти, то випадково і не могли скласти за своєю нечисленностю якоїсь орґанізації. Инакше стало, коли російський уряд повів енергічну політику обрусіня надбалтійського краю і забажав з дорп. університету зробить огнище сеї політики[1]). Щоб побільшити тут число російських студентів, двері дорпатського університету були відчинені для семінаристів[2]), укінчивших духовну семінарію. Разом з тим сюди посилались і російські професори, які часто-густо мали більше спільного з жандарями аніж з наукою. На щастє таких професорів, принаймні тепер, дуже не багато.

Для семінаристів дорпатський університет був відчинений з 1897 року і з сього часу він переважно стає університетом для семінаристів. Українські семінарії теж почали постачать постійний контінґент слухачів і з сього часу у Дорпаті появляєть ся більш-менш численно українська студентська кольонія. Першою формою, в яку орґанізувались студенти-Українці, природно були земляцтва по губерніям[3]).

В сі часи мав великий вплив на молодіж пріват-доцент Косач, небіж М. Драгоманова і син Олени Пчілки, від 1902 р. професор метереольоґії в Харькові, що вмер нагло на тиф в 1904 році. Із земляцтв найбільшою національною сьвідомостю відзначались Кияни, бо в київській семінарії від давна істнувала українська громада, якою ідейно керував Кониський.

При таких умовинах з'орґанізував ся в Дорпаті центр укр. кольонії, нелеґальна укр. громада. Громада ся ставила собі чисто культурні завданя, з політичного-ж боку мала кольор радікальний[4]) і давала напрям в житю земляцтв. Українська громада ширила національну самосьвідомість, давала українські вистави

---

[1]) Одначе не здолав консеквентно перевести упляновану „реформу", бо склад академічного житя й на далї таки лишив ся нїмецьким. — *Р.*

[2]) Семінарія — се властиво ґімназія для поповичів та дяковичів зі скороченим де в чім програмом (бракує напр. триґонометрії) і з додатком двох теольоґічних (9—10) років. — *Р.*

[3]) Питомим огнищем товариського житя у Дорпаті були очевидно буршеншафти (є їх ок. 7), які узґляднюють і земляцтво. Московські орґанїзували свої „земляцтва" а так само робили і „малороссы", що зрештою усюди виступали як „русскі". — *Р.*

[4]) Одначе „радікальний" не в значіню галицькім, а спеціяльно дорпатськім, що полягав на льояльности у відношеню до „поступових" Москалїв і Жидів. — *Р.*

Digitized by Google

на користь усіх студентів, бо на користь самих Українців тоді не дозволяли і придбала собі своїми публичними виступами — першим була вистава „Невольника“ в 1901 році — особливо-ж хоровими співами, велику симпатію серед мешканців Дорпату. Хором керував, незвичайно талановитий ученик Лисенка, покійний Серговський, якого друковані твори відзначались надзвичайним талаком.

В 1904 році виникло серед земляцтв бажанє лєгалізуватись і весною 1905 року зроблені були заходи виробленя статуту на підставі правил мінїстра просьвіти Вановського. В осени 1905 року загальні орґанїзаційні збори членів-фундаторів прийняли статут, затверджений Радою професорів 9 жовтня ст. ст. 1905 року і з сього часу дорпатська українська кольонїя виступає як лєґальна орґанїзація.

Що до кількости своїх членів, то при заснуваню товариства було 53 члени-фундатори. Підчас закритя університету багато товаришів перейшло до других університетів, так що з початку осїннього семестру 1906 року осталось тільки 36 членів та вступило в протязї семестру 15 чол., усього було 51. В протязї 1 семестру 1907 року було членів-фундаторів 22 душі, дїйсних членів 31 та членів співробітників 4, разом 57 членів. В осїнньому семестрі 1907 року було 88 членів та обібрано двох почесних членів: професора Михайла Грушевського та професора Сумцова. Полтавщина мала в Дорпатї 1907 р. 35 студентів, із них членами товариства було тільки 16 чоловік. Київщина мала в Дорпатї 37 студентів, в товаристві 12, Подільщина із 37 студентів дала 7 членів, Волинь дала 5 членів, Чернїгівщина 5, Харьківщина 4, Херсонщина 2, Таврія 2, Холмщина 1, Курщина 1, Дорпат 2.

Товариство наймає помешканє для зборів і читальнї, в якій мають ся кращі російські і українські часописї. Бібліотека має 350 томів крім періодичних видань.

Що року товариство дає публичну виставу (українські пєси та співи), яка користуєть ся популярністю серед тутешнїх мешканців і дає 300—400 рублїв щорічного прибутку, на чім властиво і істнує товариство.

Теоретичний інтерес товариства в остатнї часи головно був звернений на національне питанє. Теоретичне трактованє його дало зміст кільком рефератам, які були читані в товаристві для членів, так і публично для загалу студентства. Де-що з них появилось і друком.

Digitized by Google

Хоч товариство виявляє собою не більш як кольонїю серед чужої людности, але українське національне житє завсїди викликало в товаристві найбільшу увагу. Боротьба за український університет у Львові, боротьба за укр. катедри в Київі, вибори в державну думу, думська укр. фракція та її популярна часопись, усї отсї справи викликали пильну увагу товаришів, обговорювались, виносились з приводу них резолюції, допомагалось їм і словом і дїлом.

В остатнї часи товариське житє виявляєть ся досить енергічно в органїзації секцій. Істнує наукова секція, члени якої займають ся розробленєм теоретичних питань, що так чи инакше дотикають ся України, і виносять свої реферати на загал товариства. Лїтературна секція гуртує товаришів письменників, яких твори почали появляти ся в часописях. Драматична секція дбає про вистави та розвиненє штуки. Крім того істнують гуртки, наприклад, для студіованя української мови, історії, для обзнакомленя з кооперацією, для студіованя доктріни марксізма і т. и.

ВАСИЛЬ СЇМОВИЧ.

Розвиток студентського житя в Чернівцях.

Студентське житє! Як його розуміти? Безперечно в кождому краю инакше його розуміють, кождий нарід кладе до нього иньші вимоги. Що більше, той самий нарід, тільки з иньшого закутка, тільки вихований на иньшій культурі, буде певне инакше тут, инакше там дивити ся на нього. Віденський „Сїчовик“, відбитий від рідного ґрунту, прожив свій університетський час певне не так, як „Громадянин“, що на кождім кроцї на власній спинї відчуває те виїмкове, невідрадне становище, серед якого живе його нарід. Так би повинно бути і з черновецьким студентом. І він живе серед власного народа і він повинен би відгукувати ся на кожду кривду свого народу. Та він инакше вихований, на нїм нестерте пятно полишила нїмецька культура,

Digitized by Google

нїмецькі погляди, думки. І він несьвідомо відриває ся від ґрунту, наближаєть ся до віденського „Сїчовика“. Що більше, Галичанин, як тїльки побуде два-роки в Чернівцях, поволи потапає майже цїлком у морі тих думок, тих поглядів, що їх має буковинська молодь, він, як кажеть ся у нас на Буковинї, „розізнаєть ся в обставинах, приноровлюєть ся до них“. Тому-ж і житє черновецької академічної молодїжи буде иньше, чим у Відні, чим у Львові. Воно мусить мати свою принаду, то вільне університетське житє, коли до нього так зітхають, коли про нього із захопленєм оповідають ті, що його давно-давно мають за собою! Воно й має принаду для нїмецького студента, що не знає біди-журби, не журить ся завтрішнїм днем, а вживає житя, вживає молодости, вживає її так, як вживали його попередники. Бути веселим і високо держати прапор товариства, до якого належить ся — ось і цїлий зміст студентського житя нїмецької молодїжи. І наша молодїж рада-б вступити в ті слїди, та попадає на кождім кроцї в конфлїкти. Як вивязувала ся вона з них, як все ще вивязуєть ся, се показує отсей образок.

* * *

Про академічне житє в Чернівцях можемо говорити тільки починаючи з роком 1875, тоб-то з тим роком, коли в Чернівцях засновано університет. Вже й перед тим ґімназіяльна молодїж ґуртувала ся в осібних ґуртках, які мали на метї плекати національні почутя серед товаришів та заохочувати себе взаїмно до роботи на народньому полї. Річ у тім, що в тім часї руськість на Буковинї була у великій поневірцї. Хто був православний, того притьмом ріжними засобами затягали у волоський табор і молодий чоловік, син руського попа, учителя, чи селянина, відхрещував ся від народу, який як казали „до Буковини замандрував“ або „зрущив ся“, а „вертали ся“ назад до автохтонної народности, нїби то до своїх волоських предків. Волощенє руської молодїжи йшло із гори, а поступало в такім швидкім темпі, що треба буто ще яких кілька років, а руської, православної інтелїґенції на Буковинї не стало-б. Хто був православний, мав бути Волохом, хоч би не знав словечка волоської мови. Русинами звали ся тільки унїяти, що „належали до унїятської церкви на Руській вулиці“ в Чернівцях, унїяти, які мали голених попів, а які, само собою, „замандрували з Галичини“.

Щоб тому запобігти, кілька сьвідомих одиниць, під впливом товаришів унїятів, склало тайне товариство в ґімназії і наслїдки роботи того товариства були такі, що поволи стала спи-

Digitized by Google

нювати ся румунізація. Як засновано університет, було вже в Чернівцях богато сьвідомих (як на той час) людий, бо зараз приступлено до основаня академічного товариства: „Союзъ".

Тодї було вже огнище, куди сходила ся руська інтелїґенція в Чернівцях. Було ним товариство „Руська Бесїда", засноване 1869 р. Се був рід касина. Там відбувають ся наради акад. молодїжи, там обговорюють ся статути, там же містить ся довгий час льокаль нового товариства.

Дїяльність „Союза" — як на той час — широка. Члени рухливі, кидають ся на всї боки, збирають підпомоги, закладають бібліотеку, основують читальню, зачинають видавати коштом товариства метелики, а всюди манїфестують ся Русинами, щоб задокументувати, що Буковина — се не виключно волоський край, политий зверха нїмецькою культурою. Спис членів для ректора дають у „русскомъ языцѣ", а товариству „Deutscher Klub" рішає товариство відповісти по „русски" 25. II. 1875. Та язик той був ні „русский", ні який иньший, а була се мішанина всього можливого, як показують статути. Ідеї молодого товариства якісь вузкі, мрячно-славянофільські. Відзнака синьо-біло-червона. Посилають своїх заступників на вечерниці Міцкевича не тому, що він загалом великий поет, а тому, що товариство „узнало общеполезнымъ съ славянскими обществами въ пріязни жити". В 1876 р. товариство не дає жадної забави „въ то время, коли братя нашіи Сербы такъ великого пораженія дознали". Більшість членів — москвофіли. Товариство висилає депутацію на „загальное собраніе центрального общества им. Качковского въ Стрыю", записуєть ся в члени общества ім. Качковського (19. XI. 1876), іменує своїми почесними членами Наумовича, Продана, Калужняцького, Шараневича і Петрушевича (23. I. 1878). Але те москвофільство — се не русофільство теперішної москвофільскої молодежи. Такий був тодї час. Загал Русинів був „твердий", „твердою" була і молодїж. Їй головно розходило ся о те, щоб репрезентувати руськість і вона, як знала, так її репрезентувала. Про якісь спори в товаристві і то спори принціпіяльної натури не чути. Товариство справляє поминки по унїятськім Яхимовичу (5. V. 1876) але й улагоджує вечер у память православного Гакмана (1. V. 1875). Хоч москвофільське товариство, „Союзъ" рішає „оддати честь" Федьковичеви, що як раз тодї перебував в Чернівцях, „черезъ высланіе депутаціи" (10. II. 1878) і закупити „новое изданіе поезій Тараса Шевченка" (3. XII. 1877). З того-ж часу треба записати деякий вплив Драгоманова, якого листи чи-

Digitized by Google

тають ся на засїданю видїлу товариства (13. I. 1877); його-ж навіть іменують „членомъ основателемъ“ (10. XII. 1876). Мова членів то твердша, то мягша, відповідно до того, чи писарем товариства більш, чи менш „твердий“ товариш.

Перший раз суперечка за мову виринає на загальних зборах 1877: чи писати: „вкладка“, чи „вносъ“, „праця“, чи „трудъ“. Великих розмірів не прибрала отся суперечка і нїяких наслїдків не потягнула за собою, бо рішено вибрати комісію, яка мала справити новий статут що до мови. Видко більшість була що до тої справи байдужна, а суперечку вели одиниці. Вибраний до комісії „мягкий“ Г—ч зрікаєть ся свого вибору, бо він „уставъ исправивъ въ такой формѣ, якъ предложенъ есть общому собранію, тримаючися нарѣчія малорусского и выразовъ уживаемыхъ въ уставѣ обществъ русскихъ въ Галичинѣ“.

В тім часї починають ся суперечки зі старими, які винаймали „Союзови“ льокаль в „Руській Бесїдї“. Якої натури були ті суперечки, годї як небудь з протоколів дізнати ся. Досить, що на засїданю з 16. червня 1878 р. „рѣшено по вакаціяхъ вынаймыти особну комнату, понеже не згаджаєтъся съ академическою честію бути зависимымъ отъ захотѣній поодинокихъ членовъ Русской Бесѣды“.

Рік річно в память основаня товариства „Союзъ“ справляє комерс або, як у статутах записано, „кабакъ“ (4. XII. 1876), на якім бувають звичайно старші Русини і представники академічних неруських товариств, що „жили“ з „Союзом“. Гостї підписували свої імена в осібній книзї, яка заховала ся ще й досї в архіві тов. „Січ“. З неї видно, що на комерсах бувало справдї богато і то поважних людий — а се вказувало-б на великі симпатії, якими тїшило ся молоде товариство серед своїх та чужих. Воно й не диво! При товаристві був здавна „пѣвческій кружокъ, который вже въ день вечерка танцующого (18. X. 1885) отспѣвалъ нисколько хорошихъ квартетовъ“. Пісня, українська пісня, притягала і чужих і своїх на вечерки та комерси „Союза“ і товариство такою романтичною (з нашого теперішнього становища) роботою робило своє, робило богато. Воно вчило своїх любови до свого, чужих пошани для нас. Такі комерси тягнуть ся в історії „Союза“ довгий час. До них прилагоджують ся „Союзани“ з промовами, з піснями, з деклямаціями і через те ті комерси носять самі собою пятно чогось поважного, потрібного; та з часом вони переходять в чисту кнайпу, а далї цїлком тратять своє значінє і занехують ся зовсїм.

Digitized by Google

Велику мороку має „Союзъ“ з довжниками т. зв. запомогового фонду, що дуже неправильно, а то й зовсім не віддавали пожичок. Через те кождого року новий виділ на своїх засіданях жаліється ся на своїх колишніх товаришів, напоминає, лає, а навіть грозить судовою екзекуцією.

Такі грозьби повтаряють ся рік-річно, а тягнуть ся без перерви до девятьдесятих років, до часу, коли вже старий „Союзъ“ мав скінчити своє істнованє. Довги старих членів виносили, коли їх счислити разом, яких 900—1000 кор., суму, як бачимо, поважну. Та товариство показало ся супроти неточности і несловности своїх членів зовсім безсильним. Річ у тім, що в часі занепаду товариства попропадали квіти тих, що позичали гроші, а на ургенції товариства стереотипно відповідали довжники: „я віддав“ або „віддам“.

В першім пятилітю істнованя товариства протоколи „Союза“ лиш раз записують дещо про роздори, тай то, здаєть ся, приватної натури (2. III. 1879). Впрочім всюди вказуєть ся на згідливість членів. З 1879 р. зачинаєть ся нове житє в товаристві.

Не то, щоб товариство поширило свою дїяльність, ні. Але як раз в той час до товариства поступають люди енергічні, національно сьвідоміщі, чим їх старші товариші. Провал між „твердими“, а „мягкими“ стає більший. По людях, які тепер ще жиють і беруть живу участь в полїтичнім житю, можна догадувати ся, що число „мягких“ збільшуєть ся і хоч протоколи, головно з 1879 і 1880 р., писані дуже твердою мовою, хоч товариство подає о запомогу до „общества Народный Домъ“ у Львові, то все таки до товариства спроваджують твори Квітки, Кулїша та Устіяновича, декорують кімнату портретами Шевченка, Устіяновича (побіч Наумовича, Качковського та Продана 13. XII. 1881), збирають на памятник Шашкевича (7 К 60 с. 4. VI. 1881) і пропонують вечерницї в честь Шевченка (5. II. 1882). Справозданє із дїяльности товариства поміщуєть ся в „Слові“ і „Дїлї“ (21. X. 1882). Що правда — протоколи з того часу дуже скупі, не дають нам не то повного, але навіть приближного образу дїяльности „Союза“ в тім часі. Одно з них видко, а то, що товариство має тоді дуже енергічного голову, Ст. Стоцького, якого вибирає чотири рази раз-по-раз головою товариства, а який цїлу свою душу вкладає в нього. Він раз-у-раз упоминає „чтобы члени старались по колько кождому возможно о спѣвѣ, о отчеты“, (відчити, не рахунки) и о „уплаченіи членскихъ вносовъ“ (1. X. 1879). За його головства устроюєть ся більще чим

Digitized by Google

звичайно декляматорсько-вокальних вечерниць: і дорічний концерт на памятку основаня товариства (1880, 1881, 1882) і вечерок в память знесеня панщини (27. III. 1880) і „музык. декл. вечеръ въ память 100-лѣтней годовщины вступленя Йосифа II. на престолъ австрійскій въ пользу Народного Дому“ (7. XII. 1880) і вечерок „по поводу бракосочетанія Арх. Рудольфа со Стефанією (1881)“. Тих „поводовъ“, як бачимо, доволі. Та тим не кінчить ся робота товариства за часу головства Стоцького. Тоді перший раз студенти навязують зносини зі селом. Що правда, число читалень, з якими товариство зносить ся, розсилаючи туди книжки, невеличке. Всього чотири села (Раранче, Самушин, Валява і Панівці в Галичині) згадують протоколи, та все таки почин був зроблений (2. VI. 1880, 3. XII. 1880, 1. V. 1882). Що тодїшні студенти робили по читальнях і як, про се протоколи мовчать. Ще треба-б згадати про ось яку новість. Студенти зачинають притягати гімназистів до себе, які враз із ними виступають на концертах і беруть участь у „кнайпах“ (2. IV. 1881), а й „Союзъ“ гімназіястам дарує книжки до їх бібліотеки (6. V. 1882). Тодї-ж завязуєть ся „литературно-историч. кружокъ въ цѣли усовершеня наукового и поддержки духа національного межи членами въ мысль §. 2. устава“. Вже давнїйше мали відбувати ся в товаристві відчити, та лиш про один є згадка у протоколах (21. XII. 1875). Чи кружок, заснований 1880 р., сповняв свої задачі — не знати, бо про се нема нїякої записки (лиш 18. III. 1882 на загальних зборах сконстантовано, що відчитів не було; чи перед тим роком були відчити — не знати), та все таки основанє автономічного кружка при товаристві посувало справу самообразованя молодїжи наперед.

Основана 1903 р. кіцманська гімназія має за собою довгу історію. Ще в вісїмдесятих роках домагають ся бук. Русини її основаня, а і „общество Союзъ помагає комѣтету занимаючему ся устроеньемъ гимназіи въ Коцмани при представленью аматорскôмъ въ мѣсцкомъ театрѣ, при устроенью фестину огородового и при устроенью декляматорского вечерка съ аматорскимъ представленьемъ въ Коцмани“ (11. VI. 1882).

1883 р. Стоцький перестає бути головою і товариство занепадає. Від грудня до марта 1883/4 нема засїданя, членів дуже мало (на заг. зборах 1885: 11). На засїданях перемелюєть ся по сотий раз дискусії про довжників, що виїхали до Росії (се час, коли дуже богато студентів брало стипендії від російського консуля і по скінченю університету подавало ся на посади до

Digitized by Google

Росії), в товаристві дуже великий нелад, забрано гроші, що товариство виграло на льосах, функціонарі не складають справозданя зі своєї дїяльности, наслїдком того ні один член видїлу не дістає абсолюторії (19. XI. 1884).

„Обстоятельства такъ злй“ — нарікаєть ся у справозданю — „якъ нйколи; каса майже порожна, членовъ дуже мало“. Та воно й не диво, що так було. Роки 1884—1885, се переломовий час, коли „Союзъ“ еманципуєть ся зпід впливу московщини. Тепер вже сьвідомо розріжняєть ся слова: руський і російський, мова в протоколах народня, що більше виступають пуристи, які латинські слова: „функціонар“, „абсолюторія“ замінюють відповідними руськими. Згадуючи про телєґраму до Мікльосіча з нагоди його ювилею, писар додає ось що: „Миклёсичъ, котрый яко найславнѣйший языкословъ, узналъ независимôсть малоруского язика а теперъ котрого повагою мôгбы повстыдатися неодинъ родовитий Русинъ, котрый каже, що єго языкъ, то лишъ якесь нарѣчіе“ (5. IV. 1884).

Яку-б роботу ні задумували енергічнїйші, сьвідомійші люди, кацапня все псує. Лихі, що видїл зложений у більшости з Українців, кацапи роблять страшні галабурди, декомплєтують видїл, ображують своїх товаришів, інтригують Буковинців проти Галичан, православних проти унїятів і т. д. Цїлий 1885 рік тягнеть ся та страшна боротьба між одними а другими. Вкінцї Українцї, видячи, що дальше пожитє з кацапами неможливе, виключають галабурдників з товариства (24. цьвітня 1886 р.). Товариство відітхнуло свобіднїйше... Змінює мову в статутї, ленту зміняє на синьо-золоту-синю (5. VII. 1885)[1]) і „всѣ официальнй листа и письма“ рішає „писати въ языцѣ малорускôмъ, придержуючи ся граматики Осадцы“ (17. XII. 1886). Тодї то й зазначено у справозданю з вечерниць, що „т. Семака въ одушевленôй промовѣ говорив о провôдныхъ идеахъ рускои молодежи“.

Стан товариства перед 1886 р. характеризує ось як сам писар від себе: „Вправдѣ наше товариство называє ся „Союзъ“, що значить кôлько, що з в я з ь, але то теперъ бôльше поверховна назва, бо въ практицѣ мало тои звязи межи нами видно. Давнѣйше, кажутъ, було инакше, бо не лишъ що бôльше товаришôвъ приходило, але ще часомъ держано на зôбраню ôтчитъ. Нынѣ минувъ той блескъ, а намъ приходитъ ся сказати о Союзѣ

[1]) Менї сказано, що ленту змінено ще за головства Стоцького, та про се нема згадки в протоколах.

Digitized by Google

слова поети Могильницкого: Нынѣ сукмана здерто, лише самѝ латы, яке дно було, тяжко отгадати" (3. II. 1884).

Відбувши ще 1883 року ювилей свого десятилїтнього істнованя[1]), „Союзъ" скидає, як ми бачили, свою кацапську одежу і стає наскрізь народним товариством. Що правда, знесилена боротьбою з кацапами, нечисленна громада студентів-народовців крім вечерків (балїв) не виказує иньшої дїяльности, але вже на той час треба зазначити великий поступ що до ідейности членів. Вже 1887 р. бачимо перші кроки в справі заведеня фонетики в дїловодстві товариства (20. VI.). Та видко, та справа була ще надто нова, бо „внесенє за введенємъ фонетики выкликало досить живу розправу. Предсѣдатель однакожь перервавъ ю закритємъ засѣданя, видячи, що розправа дальша надъ тымъ предметомъ зостане безъ результатовъ. Такъ отже минуло ся при старомъ, щобы тримати ся граматики Осадцы". Так було до 1889 р. Перший протокол списано фонетикою дня 7. цьвітня 1889 р., а рішенєм виділу з 18. X. 1890 р. переписано давні статути фонетичною правописю і ухвалено справити фонетичну печатку.

Впрочім майже кожді загальні збори констатують, що роботи нїякої нема (крім забав і танців), що членів мало (1888 р. всього 11 разом із тими, що покінчили унїверситет[2]), а „и тїи, що лишили ся въ товариствѣ, оказували неоправдану свою байдужностъ" (11. II. 1888 р.). Воно й не диво. Така мала горстка людий не могла нїчого зробити навіть для себе. Вона мусїла бороти ся безнастанно з матеріяльними засобами (товариство не має льокалю (3. VI. 1886)), а крім того і з „Буковіною", бо кацапи, що їх виключено з „Союза", заснували собі товариство (3. VI. 1888) і ну-ж затягати туди що красшу та здібнїйшу молодіж. Союзани ухвалюють, щоб все і всюди носити ленти, щоб люди знали, що „Союз" істнує (22. III. 1888)[3]) і вписують ся

---

[1]) З тої нагоди товариство видало свій Альманах, в якім крім творів молодих і старих Союзан, містили ся поезії та повісти визначнїйших сучасних письменників. Богато річий н. пр. Кулїша, присланих до Альманаха, чомусь не увійшло до нього і довгі часи валяло ся по ріжних шафах „Союза", доки 1900 р. не вислано їх до Наук. Товариства ім. Шевченка.

[2]) Статути „Союза" позволяли лїчити себе членами товариства цїлі три роки по скінченю унїверситету.

[3]) Нїмецький звичай носити ленти все дуже перестерігаєть ся в Чернівцях. На ленту — відзнаку товариства на зверх — горді всї ті, що її носять. Здерти комусь ленту з грудий або сказати що на неї, уважаєть ся

Digitized by Google

майже всї в члени місцевої „Міщаньскої Читальні“ (29. III. 1890), здаєть ся на те, щоб не допустити туди москвофілів та їх впливу.

Давні славянофільські симпатії зовсїм гинуть і один із членів ставить внесенє, щоби із статуту викинути зовсїм точку, що „до товариства можуть належати кромі Русинів і иньші Словяни, які сприяють Русинам“[1]) (18. X. 1896). Національне почутє кріпщає о стілько, що товариство не бере участи в обходї Ґрільпарцера, щоби тим замаркувати, що на Буковинї, в українсько-волоськім краю, не повинно бути місця обходам, які скріпляють ще більш германїзацію країни, а до того „обходом займаєть ся культуртреґерська, жидівсько-нїмецька „Akademische Lesehalle“, яка нехтує національні стремлїня в Австрії. Сам-же Ґрільпарцер нї сьвітовий поет, нї буковинський; обходити його память на Буковинї, річ цїлком непотрібна. А що „ректорови унїверситету, чи кому иньшому може се не сподобати ся“, що „Союз“ не бере участи в обході — се Союзан нїчого не обходить“, бо „вони повинни йти самостійно, після своїх переконань“ (18. I. 1891)[2]).

Впрочім товариство виразно кладе собі за мету крім „образованя інтелєктуального членів“ ще й „ширенє руского слова і просьвіти“. В товаристві мали читати і розбирати: Історію руської лїтератури Огоновського і моноґрафії Костомарова. Однак задля непоборимої апатії деяких товаришів до подібних справ, постанова ся майже не ввійшла в житє. Обох авторів читано

великою образою, за яку обидник мусить давати сатисфакцію в поєдинку. (Се саме відносить ся до шапок, бо є й товариства, що крім лент носять буршівські шапочки). На знак жалоби покриваєть ся ленту чорною крепою, а крім того не даєть ся нї вечерків, нї забав на час жалоби. І ось н. пр. „Союз“ носить жалобу по Федьковичу і тому не дає балю (11. III. 1888), так само 11. II. 1889 сконстатовано, що товариство „вôддаючи честь приклонникови Русинôвъ бл. пам. Е. В. А. Рудольфови велику жалобу обходило и длятого не відбувся ані жаденъ вечерокъ ані не предпринимало (товариство) нѣчого длятого, щоби тимъ своє сожалѣнє оказати“.

[1]) Ся точка лишила ся в статутах аж до розвязаня „Союза“ в 1901 р., здаєть ся задля того, що „Союз“ мав мало членів і міг сподївати ся, що все таки якийсь Словянин, заблукавши до „Союза“, бодай не буде ворогувати на Українців, коли не симпатизувати-ме з ними. Річ у тім, що всї майже Словяни, головно Болгари та Серби, вступають до москвофільського товариства і виносять звідтам ненависть до всього, що українське.

[2]) Визвольне стремлїнє зпід впливу германїзації видно ще хоч би з тої, хоч як незначної з нашого погляду ухвали: дати як аматорську виставу Цеглинського „Соколиків“ тому, що се „твір оригінальний руский“ (11. III. 1891).

Digitized by Google

всього на двох засіданях, а лиш річницю смерти Федьковича „почтило товариство не злим тихим словом, іменно відчитанєм єго біографії". Цїкаве, що „Союз" формально не зносить ся з віденською „Сїчию", бо там самі „радикали" (24. IV. 1891).

І з того бачимо, як віднесла ся до нового сильного радикального руху більша часть буковинської молодїжи. Кажемо: більша часть (тай то нечисленна, як ми бачили), бо не думаємо, щоб не найшло ся тодї в Чернівцях горячійших людий, яких не запалили-б ідеї, ширені Драгомановим.

Що Драгоманов був у безперервній звязи із товариством, се бачили ми вже висше. Се видно ще й тепер, коли переглянемо бібліотеку колишнього „Союза". Цїлі десятки томів праць великого українського критика і иньших учених спочивають сьогоднї на полицях бібліотеки „Сїчи" з приписками та радами. Драгоманов не забував і на буковинську молодїж..

Як тілько появив ся „Народ", товариство рішило його запренумерувати і — здаєть ся — чи не під впливом думок з „Народа", „Союз" дає своїм членам, які хотїли бути рівночасно і в „Союзї" і в новозаснованім католицькім товаристві „Unitas", альтернативу: або там, або тут. „Таке товариство, як „Unitas" — читаємо в протоколах — не має у людий поступових змислу і межи сьвітлїйшими академіками навіть подібна гадка не може повстати. Ми, Русини, маємо инші тенденції і инші ідеали, ніж пропаговане католицизму; а против самого католицизму нїхто з товаришів нїколи не виступав (се відносить ся до тих, що хотїли бути в „Unitas"), бо навіть лежить все на столї Посланник" (3. II. 1891).

Певно більшість членів була поверховними націоналїстами із традиційними нац. сьвятощами. До політичної роботи, а й боротьби, (яка була тодї й непотрібна, і молодїж се знала) в нїкого не було охоти, бо всьо мало бути так, як з гори було уложено. На що було кидати ся в вир агітації, коли послом виберуть того, кого собі правительство сподобає? Се й видно із ось якої записки в протоколах. „Союзани звивали ся (на вечерницях в Кіцманї), як мухи в окропі. На другий день були вибори до парляменту, але Союзани *не брали в них участи*, бо були дуже помучені. Зрештою *не було потреби*" — замічує з гумором писар, — „бо сама їх присутність в Кіцмани так вплинула на виборців, що одноголосно як з гармати, вибрали нашого славного і многозаслуженого патріота та вспомагаючого

Digitized by Google

члена „Союза“ Д-ра Василя Воляна послом до Ради державної“[1]).

Та все таки під впливом сьвідомих одиниць (Колесса) скоро наступає метаморфоза у думках більшости членів „Союза“. Се бачимо хоч би з того, що ухвалою з 31. V. 1891 р. іменовано Франка (отже провідника галицьких радикалів), а 13. V. 1893 Драгоманова (самого гершта) почесними членами товариства. Розуміють ся між обома партіями невеличкого товариства ведеть ся потайна, нїкому нешкідлива боротьба. На се вказує дискусія над недотепною лайливою запискою в часописї „Зеркало“ на „Народ“ та й у тім, що Франка предкладаєть ся аж двічи загальним зборам до іменованя почесним членом. Видко перший раз ухвала мусїла перейти незначною більшістю голосів. Та перед ведуть у товаристві прихильники радикального напрямку і товариство може похвалити ся за роки 1891—1894 деякими успіхами в роботї. Передівсїм заходом Колесси „основано (властиво відновлено) формальний кружок науковий, який мав би на ціли індивідуальне образованє своїх членів, а то на початку через відчитуванє рефератів з перечитаних книжок з своїми увагами й дискусією, а пізнїйше через самостійні відчити“. Ухвалено, щоби кождий член „тримав що найменче один відчит і був присутний на відчитах других членів“. Справозданє з заг. зборів 5. XI. 1891 р. нараховує 9 членів научного кружка і 6 відчитів в протягу одного місяця з літератури і історії, відчитів, котрі „згорнули поважне число слухателїв і причинились немало до викованя національного“. На загальних зборах з того-ж року голова задивляє ся на академічне товариство так, що воно „має бути школою народного житя, а задача товариства лежить не лиш в тім, (щоби) репрезентувати молодїж руску, та імпонувати другим на зверх“. Загальні збори з 11. XI. 1892 вичислюють 7 відчитів за рік, в 1893 році товариство перебирає на себе співробітництво при видавництві „Бібліотеки для руської молодїжи“, а за то старі мають давати по 2 К місячно „на альманах, если би мав виходити або на инші потреби Союза“ (27. I. 1893). Того-ж року дискутуєть ся поважно над справою видаваня академічної часописи, причім підносить ся гадку, щоб до сеї справи втягнути і иньші товариства. Та ся справа розбила ся о брак гроший.

---

[1]) Того самого Воляна опісля виключено з товариства, як зрадив у соймі, злучивши ся проти волї сьвідомих політиків з Волохами (1. VI. 1893).

Digitized by Google

З кінцем 1893 р. житє в товаристві упадає. До товариства нїхто не приходить так, що треба аж внесеня, щоб „товариші сходили ся в якийсь час в означений день у тижни“ (12. XI. 1893). Вже й перше були в товаристві елєменти, „котрим цїлком не залежить добро товариства, але залежить їм на тім, аби лиш сварку викликати“ (26. X. 1891). Через те в товаристві в рядигоди мусїла панувати апатія і н. пр. т. „Колесса не міг читати своєї праці задля недбалости товаришів; мимо дворазового розписаня не прийшло їх на стілько, щоби збори могли відбути ся“ (19. VII. 1892). Як 11. XI. 1892 в товаристві дискутовано над тим, щоб „Союз“ дав ініціятиву до з'їзду руських академіків у Львові і повідомив о тім товариства: „Січ“, „Ватру“, „Акад. Брацтво“ і „Акад. Громаду“ — один з членів „уважає скликанє такого з'їзду небезпечним“ і додає, „що наше товариство не має що до своєй дїяльности аж такий розголос, щоби могло аж з'їзди скликати“.

Давні комерси переходять (3. XII. 1892) у звичайні кнайпи, „на які має ся запрошувати гімназистів і педагогів“ (для яких спроваджено Історію Руси Барвінського, аби мали що читати). Товариством мало хто інтересуєть ся. Ті, що їх товариство обходить, придумують найріжнїйші способи, щоб удержати те, що ще не розлетїло ся. Задумують утворити школу борбництва (21. X. 1893), рішають, що в товаристві вільно грати в карти і купують карти та штони. Справдї зле мусїло вже бути з товариством, яке задумало притягати до себе людий... картами. Справа гри в карти в льокалю товариства — і то до того в газардові гри — тягнеть ся червоною ниткою в „Союзї“ мало аж не до його розвязаня. Читаємо то про ухвали, щоби завести гру в карти (6. XI. 1897) то знов, „щоби виключити з товариства тих товаришів, котрих застане ся в карти грати“ (14. II. 1894, 19. XII. 1896, 8. VI. 1897, 22. X. 1899) відповідно до того, як який видїл. Як до керми доберуть ся старші члени, котрим з товариства нема нїякої користи, переходить перша ухвала, як же молодші, то друга.

По нїмецькому звичаю молодші люди, як вступлять до якого товариства, довго мусять там мовчати і лиш придивляти ся до того, що роблять ті, що були вже в товаристві, щоб, не дай Боже, не знаючи товариських традицій, не „зблямували“ чим товариства. До видїлу не так легко дістати ся новому товаришеви; та хоч би він і дістав ся, так звичай допускати на засїданя видїлу всїх членів, а ще й до того тих, що покінчили

Digitized by Google

студії і на академічне житє дивили ся з гори, той звичай нївечив не-раз і не-два добрі заходи молодших членів.

Тому то й тяжко що небудь поправити. Робить ся те, що старші врадять, а молодші мусять мовчати. Час до часу чути наріканя молодих членів, що „старші дають злий приклад, що грають в карти а молодших не просьвіщають", а через те „в товаристві заспалість" (24. I. 1896). Але вони лиху не зараджують. Та оспалість та апатія в товаристві найбільш видні в роках 1894—1898. Ше лиш 1895 р. бачимо деякі проби пробудити товариство із того сну, до якого стало воно укладати ся. І в тім році є дві партії що „поборюючи себе, спиняють всякий поступ в товариськім дїланю" — здаєть ся народовці і радикали. Але ось порушуєть ся справа відновленя научного кружка (12. I.), роздумуєть ся над тим, чи-б научний кружок не видавав популярної бібліотеки (20. II.), а навіть вибираєть ся до того осібний комітет (28. I.). Всї сї ухвали лишають ся на папері, та все таки треба піднести з'усиля молодших членів „Союза" (радикалів), з'усиля, які розбивали ся, то об апатію старших членів, то о брак гроший. За те в тім році відсьвятковує „Союз" двацятилїтнїй ювилей свого істнованя.

На настрій в товаристві вказують нам протоколи з 1894 р. Тон бесїд членів „Союза" легкий, буршікозний. Не видно поваги. Падають ріжні дотинки, а в слїд за тим лайка[1]). Сиплють ся догани; той, що дістав догану, рекурує до загальних зборів. Касієр просить, щоб шанували шахи, за се йому догана. Крик, галас — і голова розвязує засїданє (14. II. 1894). Нїхто не хоче перебирати на себе жадних функцій; загальні збори треба скликати три рази, бо „раз не зійшли ся товариші а раз товариш здекомплєтував збори, пішовши на вечерю". На загальних зборах констатуєть ся, що товариш голова „не старав ся о переведенє що до взятя участи в виставі львівскій а при уряджуваню прогулки відтягав ся, а працю звалював на других; т. касієр поїхав з грішми і не було марок на запросини, а голову то нїчо не обходило" (15. V. 1895). Протоколи не повні, хоч богато балаканини. Про товариство дбає лиш касієр Е. і бібліотекар Ф. Задля того один дістає догану одну по другій, другий „тиран", бо надто совісний. Що правда, тих доган нема що брати поважно, бо друге засїданє одноголосно їх зносить, як перше

[1]) Один з товаришів радить складати „Дзвінок" в річники, „понеже вїн лутший є навіть(,) як „Народ" та „Хлїбороб" (14. II. 1894).

Digitized by Google

одноголосно їх ухвалило... Брак товариськости та взаїмного вирозуміня доводить до того, що коли порушена кимось справа не найде більшости на засіданю, зараз підносить ся галас та крик, опісля-ж внескодавець із прихильниками виступають з товариства, а в товаристві лишають ся самі менш-більш однодумці. З часом ті, що виступили, надумають ся, або й „дістануть сатисфакцію", і вступають знов до товариства; найшовши там з часом прихильників, зневолюють своїх противників до того, що і вони, змайоризовані при голосованю, виступають з товариства. Ся „вандрівка народів", все гремяльне вступлюванє і виступлюванє з „Союза", повтаряють ся кождого року аж до самого розвязаня товариства 1901 р. і являють ся правдивим нещастєм для товариства. В самім 1894 р. вісьмох членів два рази виступає і назад вступає до товариства (7. VII., 22. X., 9. XII.). Цїкава ще записка з того року: „Ухвалено, щоб товариство маніфестувало ся яко руске і кореспондувало виключно в рускім язиці. Внесенє перейшло більшостию голосів" (9. XII. 1894).

Поважнїйші, хоч віком молодші члени „Союза" заходять ся над тим, як би то притягати гімназистів до товариства. Більшість учеників у гімназії були в тім часї москвофіли. Коли „Союз" не дістав членів з Галичини, то животїв, дякуючи лиш старшим товаришам. З буковинських гімназій молодїж майже вся йшла до „Карпата", товариства, що його основано намісць розвязаної правительством кацапської „Буковіни". „Союз" не притягав нїкого. Провінції, яку колись „Союз" піснею розбуджував із національного сну, було товариство зовсїм байдуже, гімназіяльна молодїж не хотїла його знати[1]). Про дїйсні причини, чому і провінція і гімназисти відскочили від „Союза", довідуємо ся 1898 р. коли один з товаришів жадає винайти якусь роботу в товаристві, щоби його зробити интересним: „Люди вступають до Карпата тому, що „Союз" в Народнім Домі. „Ви знаєте" — пише писар I—о — „як богато упередженя против товариства мають буковинцї тому, що Союз тут в народнім домі. Вони думають що Союз стоїть під впливом народного дому. Правда, що стан каси слабий, а як би то ми були примушені винести ся, найщли би ся гроші? Ме (!) леше (!) задля того по-

[1]) Ще в тім часї, коли „Союз" вже як так стояв на ногах (1900 р.), гімназисти устами свого речника заявили на своїх зборах в притомности кількох академиків, що вони „сьвідомі Українцї, але лагодять ся не до „Союза". Се була одна з причин, що засновано „Молоду Україну".

Digitized by Google

винні відси винести ся, щоби притягати до себе людей. Відтак незабувайте товариші (!), що нащою (!) задачею головною, приготовлювати sequentes. Ми мусемо (!) імпонувати гімназістам. Особливо великий вплив мають товариші на своєх учеників" (3. XII. 1896).

15. XI. 1894 р. радять „над способом, в який можна-б приблизити провінцію до товариства і тим зарадити одному з найбільших недомагань товаришів. Именно послужили-б по думці Б. — такій справі участвованя по храмах, уряджженя вандрівок студентских, концертів і инші подібні маніфестації". Та по оживленій дискусії рішено таки відложити сю справу на ліпші часи.

Не знати, чи ввійшла в житє ухвала „щоби товариші занимали ся читанєм і обясненєм Історії Руси два рази в тиждень" (27. XI. 1894), бо з того мала почати ся реорганізація товариства. Два роки пізнійше приймаєть ся „з одушевленєм проєкт, щоби завести іспити з рускої історії і рускої літератури, щоби раз товариство отрясти (з) заколотів", та ту ухвалу ухвалу також знесено, а рішено уряджувати відчити для молодих членів у Народнім Домі. Чи такі відчити відбували ся, в протоколах нїчого не говорить ся. В 1897 р. запротоколований один відчит, а в 1898 р. знов говорить ся про те, що товариство мусить приєднувати гімназистів вечерками, отже їх просить ся від тепер на вечерки.

А так і в 1897 р. і 1898 р. мало які зміни бачимо в товаристві. На зверх „Союз" репрезентуєть ся сяк-так. Рішає вислати дарунок Франкови з нагоди його ювилею, порозуміваєть ся що до проєктованого з'їзду українського студентства в Київі з „Академічною Громадою" (3. II. 1898), солїдаризуєть ся з „Громадою" у справі сьвяткованя ювилею знесеня панщини у Львові, рішає брати участь у столїтнїм ювилею відродженя української літератури в Чернівцях, вислати „на такий же ювілей делєґата до Львова" а „на конґрес академиків у Туринї привітне письмо по руски і по французки". Про відчити не чути, за те мило вражає внесенє про „научно-забавові вечери, якими мало ся притягати і товаришів і декого з публики".

За те в самім товаристві дуже великий нелад. Мало котре засїданє обходить ся без бучі. Ось маленький образок: Т. І. складає свій уряд. Видїл не приймає сього до відомости. Сварка. Сиплять ся докори один за другим. Два товариші закидують голові якусь особисту нехіть проти них. Голова робить закиди

Digitized by Google

видїловим і т. д. (3. II.). Або такий: Сварка. Один з товаришів видирає листок з протоколів. Ріжні дотинки. Дискусія. Кілька закидів про менторство, кілька уваг про републїканський лад у товаристві. Вкінцї один другого ображає і один із ображених виступає з товариства. Мім тим виступу видїл не хоче приняти до відомости. Знов дискусія, сварка (5. II. 1898). Протоколи страшно недбалі. Картки повидирані. На протоколах нї підпису голови, нї писаря, нї дати. В бібліотецї бракує богато книжок. Від цьвітня до жовтня голова не скликає засїданя і члени „офіцияльно, на письмі", звертають ся до голови із зазивом, „щоб скликав загальні збори" (5. IV. 1898).

Не инакше, коли не гірше житє в товаристві в 1899 р. „Союз" не має свого льокалю, бо „Народний Дім" перебудовують (14. VI. 1899). Члени сходять ся рідко. Це в 1898 р. треба було внесеня, щоб усї приходили до товариства (3. II.), та видко се не помагало, коли рішено що два тижнї сходити ся бодай на кнайпу (5. IV.). Що не инакше було 1899 р., се річ ясна. Ось як характеризує житє в товаристві 1899 р. сам голова В. К.: „Вся робота спочиває майж виключно на плечах голови товариства; а зібрати на засїданє всїх фунціонарів, се вже таки дуже тяжка річ; а знов на самім засїданю товариші дуже скоро і жваво беруть ся до поставленя якого-небудь рішеня, так, що ті рішеня летят одно по другім(,) так би сказати(,) гей-би з рукава їх хтось витрісав, то против граня в карти, то знов якесь рішенє, щоб оснувати якийсь фонд — але всї ті рішеня звичайно жиють и икзистують лиш на тоє, щоб заповнювати ними картки протоколів наших, а перевести їх в житє — се вже цїлком инша річ, о тім ся більше не думає... В остатнім часї так виступало і вступало ся назад до товариства, мов би се була якась гостинниця. Се товариші — є не тілько поведенє, яке зовсїм не пристоїт патріотичному українъско-руському академікови, але подобає таки, даруйте за слово, на цїлком дитиняче поступованє" (2. XI. 1899).

Що тодї богато „вступало ся і виступало", те має свою причину. Річ у тім, що ухвалою засїданя видїлового з 24. V. 1899 виключено з товариства члена, що не поєдинкував ся. Одні загальні збори не потвердили виключеня (27. V. 1899), отже прихильники поєдинків виступили з товариства, бо-ж їм не бути в однім товаристві з таким, що „нечесно собі поступив". Другі збори висказали ся більшостю голосів за виключенєм (2. II. 1899), отже виступають з товариства противники дуелю. Але

Digitized by Google

й без того були члени, що так собі майже без причини, то виступали, то знов вступали до „Союза“ (22. X. 1899).

Вже тоді одна часть членів „Союза“, не видячи ніякої користи з товариства, задумала вступити в члени „Академічної Громади“ у Львові. Коли-ж просьбі їх, шоб їх принято в члени „Громади“, відмовлено, вони стали думати над основанєм иньшого товариства, де-б спокійно могли працювати над собою. Але проба ся не вдала ся. Обчисливши свої сили (їх було всього 11 люда) — ті члени рішили добити ся в „Союзі“ якихсь впливів, щоб таким чином зовсім відродити товариство. Та й се їм не вдало ся і вони мусїли таки вступити ся...

А треба знати, що в „Союзі“ в 1899 р. ведеть ся довгі дебати про те, чи хто satisfaktionsfähig, чи ні, чи треба поєдинків і що зробити, „як який член попаде в колїзию з чоловіком, що не має академічного образованя“ (6. XI. 1899); „Союз“ бере участь у загально академічнім вічу, де тов. „Zephirah“ узнано „satisfaktionsunfähig“ (24. V. 1899) а голова завзиває членів, щоб не ходили з Зефіранами в лентах. Але вкінцї заходом лїпших елєментів переходить таки ухвала, що товариство „Союз“ уважає поєдинок за річ варварську і неморальну і заказує своїм членам поєдинкувати ся під загрозою виключеня з товариства (2. XI. 1899). Та ухвала, яку принято і до регуляміну; трохи за остра і зовсім непотрібна, перейшла більшостю голосів та все таки товариша, що не поєдинкував ся, виключено з товариства[1]) під претекстом, що инакше иньші товариства „werden den Sojuz in Verschiess erklären“. Коли-ж у „Bukowinaer Post“ появила ся про се нотка редактора, який додав до неї кілька слів признаня, один із завзятих прихильників поєдинку, інтерпелював голову, хто посьмів давати до часописи таку нотку і додав, що похвала „Buk. Post“, то жадна похвала (15. XI. 1899). Впрочім не можна сказати, щоб товариство в тім часї на зверх не показувало житє, головно в 1900 роцї. Воно висилає делєґатів на студентське віче в справі основаня українського унїверситету до Львова (7. VII. 1899), устроює вечерки та концерти в Чернівцях і по провінції,

[1]) Проти тої точки регуляміну все воювали прихильники дуелю, бо зараз нїмецьке товариство „Arminia“, що тодї „жило“ з „Союзом“, зірвало з ним всякі зносини. За неї йшли суперечки цїлий 1900 рік. Оборонцї поєдинку домагали ся, щоби єї знесено. Коли-ж в 1900 р. виступили з „Союза“ всї антидуелїсти і заснували „Молоду Україну“, „Союз“ вичеркнув її с регуляміну, повідомив про се „Armini“ю,... ну і „Arminia“ благоволила знов навязати зносини з „Союзом“.

Digitized by Google

„щоб руською піснею і живим словом збудити Буковину до живіщого житя“ (15. III.); відновлений научний кружок висилає перед ширшу публику своїх членів з відчитами; біблїотеку „Союза“ загадують відкрити для ужитку людий із поза товариства; в часописях оголошують, „що „Союз“ не зносить ся з ренеґатським товариством „русскихъ студентовъ Карпатъ“, не бере участи в жадних акциях, що виходять зі сторони „Карпата“, або котрі „Карпатъ“ попирає, заказує членам раз на все під загрозою виключеня з товариства брати участь у всїх забавах і манїфестациях сего товариства, чи то офіцияльно, чи неофіцияльно“ (9. VI.). І в самім товаристві куди більший лад. До жовтня 1900 року нї криків, нї сварок. Та сей спокій був тільки поверховний.

В товаристві були явні два табори, між якими безоднею лягло — вихованє. Одні, виховані на Буковинї, пересяклі наскрізь нїмецьким духом, другі Галичани, до яких горнуло ся кілька сьвідомійших одиниць, уроженців Буковини. Одні й другі мали зовсїм иньші погляди на академічне житє. Одним імпонували нїмецькі звичаї, другим бажало ся бодай у мінїятурі завести в „Союзї“ те, що було у Львові в „Громадї“. Одні других не розуміли і зрозуміти не могли. Коли додамо до того всього молоду невирозумілість, завзятущість та горячковість, так порозуміємо, що пожитє між обома партіями в однім товаристві бодай на якийсь час було неможливе. Відносини між одними а другими так загострювали ся, що бувало цїлі засїданя сходили на „принціяльних“ дискусіях. Дискусії ті, самі собою безплодні, вели ся із великою завзятістю. Про те, щоб одна партія змогла коли переконати другу, не було бесїди. Все було немов укартоване наперед, що коли забрав слово бесїдник з одної партії, то, само собою, його сторонники голосували за ним навіть, як би він говорив як найбільші дурниці. І одна і друга партія лїчила свої сили, рахувала голоси. Одні й другі мали свої наради осібно, щоб у товаристві однодушно поступати. Одні й другі докладно студіювали статути та регулямін, щоб знати, як покористувати ся яким параґрафом, коли буде того треба. Одні других стали оминати, товариські справи переносити на особисті й навпаки. Вкінцї одні й другі стали призадумувати ся над тим, як би то позбути ся противників з товариства, а навіть як би то „замкнути стару буду“, як говорило ся тодї, себ-то розвязати старий „Союз“ і завязати нове товариство на нових основах. Перші думали се зробити Буковинцї, які нараджували ся над основанєм товариства „Буковина“; се-ж мало настати тодї, як би

Digitized by Google

їх житє в „Союзї“ стало неможливим і вони були-б приневолені покинути „стару фірму“ противникам. Сї останнї первісно і в гадцї не мали забирати ся з „Союза“ вже хоч би тому, що мали велику більшість, а й до того з'уміли притягнути на свою сторону де кого з тих, що кінчили школи на Буковинї. Але-ж бо й лишати ся на далї в „Союзї“, їм було не зручно. Вони собі так уклали, що „Союз“ мав „розвалити ся“, або бодай зі зміненими статутами змінити назву, щоб то нїм, по тій „гнилій колодї, з якої хісна нема, по тій рудері з кацапськими основами, з лихою славою“ (22. XI. 1900) не лишило ся й слїду. Тодї всї думали, що все від разу змінить ся, як буде иньша назва, хоч в товаристві будуть ті самі люди... І воно так стало ся.

Про незначні рїжницї в поглядах між тими, що покінчили галицькі школи, і вихованцями Буковини, а в слїд за тим і про непорозуміня чуємо в „Союзї“ вже від давних лїт. Ще тодї, як „Союз“ не був українським товариством, читаємо в протоколах про суперечки між одними й другими. Від того часу до 1899 р. про такі непорозуміня не пишеть ся в протоколах, та, що вони були, не тяжко вичитати між стрічками. Від 1899 р. повтаряють ся вони часто. І так повстає суперечка між Галичанами і Буковинцями підчас дискусії над вибором комісії, що має заняти ся справою делєґації на академічне віче у Львові (7. VII. 1899 р.) а голова (Галичанин) резиґнує із головства, „щоби Буковинцям не стояти на перешкодї в їх роботї“ (30. III. 1900).

В часописї „Молода Україна“, що виходила у Львові, появила ся безіменна допись на „Союз“, (згадка в протоколах 23. V. 1900) де між иньшим закидуєть ся товариству, що нїчого не робить, а тілько думає над тим, як перемінити „Союз“ на буршеншафт з шапками, з мундурами, з дуелями і т. д. І як раз на тім полї виявила ся велика рїжниця між Галичанами і Буковинцями, вихованими на нїмецьких звичаях. Сї буршівські тенденції останнїх викопали гріб між молодїжю того самого народа. З того почали ся непорозуміня, за ними потягла ся сварка, а вкінець обі партії роздїлили ся.

Впрочім справа з шапками та дуелями не нова була в „Союзї“. Яких десять лїт перед розвязанєм була то сям то там згадка про буршівські звичаї, та що-йно 1900 р. установлено осібну комісію, що мала заняти ся вишуканєм взору шапок. Тепер та справа мала рішити долю „Союза“. Ще лиш треба було якої хоч би як маловажної річи — а товариство мало розпасти ся. І вона найшла ся; та маловажна річ, се був поєдинок між двома

Digitized by Google

членами „Союзанами", сим разом Галичанами. За тим, що визвав, обстали Буковинці, за визваним Галичани. Перші зажадали усуненя визваного з виділу товариства, другі спротивили ся тому, бо визваний займав тоді визначний уряд голови. Коли-ж сам голова заявив свій виступ, тоді над справою, чи приняти його виступ до відомости, чи ні, вивязала ся така широка і завзята дискусія, що доводила до пекольних сцен у „Союзі". Так далі бути не могло. На загальних зборах з 22. XI. 1900, на яких поставлено на порядку дневнім розвязанє товариства, 15 членів, не могучи добити ся розвязаня, виступило з товариства, покидаючи невеличкій горстці буковинської молодіжи богато справ, над якими радило ся цілими місяцями от н. пр. справу 25-літнього ювилею товариства, що його мали спразляти в тім то році. Що правда, Галичани маючи більшість, могли приневолити противників, щоб уступили. Але, кермуючи ся тим, що „Союз" закладали Буковинці і не слід було би їм видирати товариства, вони самі вступили ся.

Між тим, як Союзани енергічно взяли ся тепер до реорганізації товариства у своїм дусі, сецесіоністи стали серіозно призадумувати ся над основанєм нового товариства. Зладили статути на взір львівської „Академічної Громади", назвали товариство „Молодою Україною" і почали радити над інавгураційним концертом. Як раз тоді львівська молодіж рішила зробити прогульку до Чернівців. Члени „Молодої України" постарали ся, що львівська молодіж згодила ся дати концерт під фірмою „Молодої України". Концерт відбув ся 8. грудня 1900 р. і був справді величавий. Народні пісні, горячі промови, комерс із великою скількістю привітних промов, — все те могло тілько загріти молодих людий, щоби далі йшли в тім же самім дусі, який собі вибрали. І з давним своїм товариством „Молода Україна" не хотіла зривати зносин. Уважаючи ріжниці між „Молодою Україною" і „Союзом" прінціпіяльними, Молодоукраїнці хотіли з „Союзом", другим українським товариством, жити в згоді. Виразом тої згоди було привитанє „Союза" речником „Молодої України" на комерсі. Союзанці, запрошені на концерт і комерс, явили ся і представник „Союза" бажав молодому товариству як найкращого розвою. Здавало ся, що все мимо роздїлу піде як найкраще; та в ту справу вмішало ся старше поколїнє і між обома товариствами запанувала страшна ворожнеча...

І як „Молода Україна" на кождім кроці зазначувала, що бажає згоди, ходила на вечерки „Союза", Союзани, маючи за

Digitized by Google

собою „старих, старших і не дуже старших", компромітували молоде товариство між чужими та своїми. Якою „симпатією" тішила ся „Молода Україна" серед „старих" видко з того, що в Чернівцях не було одних зборів, не відбула ся одна „гарбатка", щоб не обкидано болотом молодіжи, що „розбила стару фірму" на те лиш, щоб нїчого не робити молодіжи, що „виступає проти сїдоголових патріотів, які свої зуби з'їли на патріотичній роботї та які, куди лїпше знають, як і що, нїж недовчені молокососи. Молоде товариство переходило Танталеві муки. Одно тільки жидівське товариство „Zephirah" піддержувало духа Молодоукраїнців, та сама „Zephirah", яку колись „Союз" визнав „satisfaktionsunfähig"... Ще до того правительство задля якихось формальностий відкидало двічи чи тричі статути. „Союз" ликував, а старі радї були, що, мовляв, воно якось уложить ся і що ще хто знає, чи буде нове товариство[1]).

Тимчасом по довгих короводах відбули ся 31. вересня 1901 року перші загальні збори „Молодої України". Богато привітних телєграм та письм (від гімназіяльної та семинарицької молодїжи, від міщан, від богатьох людий із провінції) дістало молоде товариство. В них зазначувало ся нову гру в житю молодїжи на Буковинї; з них віяло якоюсь радістю, бадьорістю. Товариші віджили. Зараз роздїлено роботу і житє в товаристві попляло спокійним руслом. Заведено в короткім часї доволї гарну бібліотеку, справлено інвентар, засновано видавничу спілку, яка в протягу двох лїт істнованя „Молодої України" видала кілька гарних книжок під фірмою товариства. Що тижня в понедїлок і суботу відбувають ся відчити, получені з дискусіями і згромаджують велику скількість слухачів зпоза товариства, головно гімназистів та семинаристів. Тодї-ж „Молода" навявує зносини з закордонною Україною і спричинює віче поступової молодїжи в справі гнету російського студентства правительством. Члени „Молодої України" працюють по видїлах иньших товариств, („Зоря",

[1]) Із старих лиш двох-трох назвали поступок Молодоукраїнців нетактовним, бо на що, мовляв, розбивати сили, коли їх і так нема. Другим жаль було старої фірми, що її розбито, але загал тому відказував на „М. У.", що її члени „дуже зарозумілі і не слухають старинї, не хотять признавати нїякого авторитету"... Иньші стали нарікати на „шовінїзм" молодїжи, що не хоче клонити ся перед могутньою нїмецькою культурою і виступає проти нїмеччини, що її вливала укр. інтелїґенція на Буковинї дома і поза домом. Иньші знов звали „М. У." нельояльною, радикальною, соціялїстичною і т. д. і т. д. В однім усї „старі" годили ся: вони ненавидїли „М. У.".

Digitized by Google

„Боян", „Міщанска читальня") нечасто заходять на село, грають визначну ролю в організаційній роботі черновецького відділу організації укр. молодіжи в Австрії, репрезентують її все і всюди.

Тимчасом і „Союз" немов відродив ся. Упорядкував бібліотеку. Союзани зачинають інтересувати ся міщанами. Відновлений научний кружок дає що неділі концерти для міщан із популярними викладами. Велика саля „Народного Дому" що неділі виповнена міщанами (2. XII. 1901). Невеличка горстка людий думає серіозно над ювилеєм товариства, збирає гроші, ладить ся. Аматорською виставою Цеглинського „Аргонавтів", (8. XII. 1900) яка наробила тілько шуму в клєрикальних кругах в Чернівцях, здобуває собі „Союз" симпатії поступових людий. Союзани дістають ся до видїлів ріжних товариств і своєю роботою старають ся поправити ту репутацію, яку здобули товариству їх попередники. Серед тої роботи годі думати про шапки та дуелї. Тепер треба було показати, що „Союз" живе, розвиває ся, треба було з'єднувати й собі членів між гімназистами, які цїлим серцем прилягли до „Молодої України". Тому то й остання в протоколах згадка про дискусію над „шапками і козацькими строями, яким має ся притягнути нових членів, котрим вже в гімназії шапки імпонують" — (15. VI. 1901) не має жадного значіня. Цїкаве, що тодї-ж серіозно вже говорить ся про „користну роботу для народу, щоби давати популярні відчити і концерти по селах" (17. VII. 1901). Поволи відносини до „Молодої України" укладають ся инакше. Рішенє, „щоб Молоду Україну толєрувати лиш у Народнім Домі, а так зірвати з нею всяку звязь, і, що хто поважить ся з членів піти на прогульку того то товариства, то його виключають" (21. VI. 1901) — не довго має силу. Що правда, до останка оба товариства взаїмно собі не довіряють та все таки були деякі справи, що лучили оба товариства й зближали їх чим раз більше до себе. Великим „каменем преткновенія" між одними й другими були відносини обох товариств до „старих", які „Союз" підпирали, а з якими „Молода Україна" задля їх ворожого настрою до товариства вела боротьбу. Коли-ж „Союз" попав у конфлїкт зі „старими" задля одної нетактовности одного з них супроти голови „Союза", оба товариства, заангажовані в тій справі, поволи стали братати ся. Крім сього „Союз" мав тодї енергічного голову С., родом з Галичини, що припадково опинив ся в тім товаристві. Він то вживав усїх заходів, всьої своєї енергії зуживав на те, щоб оба товариства помирити і се йому в великій мірі вдало

Digitized by Google

ся. Під його впливом зачала в „Союзі“ чим раз більше зникати ненависть до Галичан, а тим самим стало віяти прихильнійшим духом до „Молодої України“. Найбільше-ж зближила оба товариства до себе сецесія львівських академиків у 1901 році і те, що того-ж року „Карпатъ“ дістав надсподівано велике число членів з черновецької гімназії. Се був, що правда, останній контінгент... та все таки та подія перелякала одних і других і звела їх до купи. Треба було звертати увагу на гімназію, а не сварити ся з собою. Обурений рядом нетактовних поступків „старих“ супроти „Союза“, сей останній випроваджуєть ся з „Народного Дому“ і бере мешканє в тому-ж домі, де мала свій льокаль „Молода Україна“. Лиш ще стїна дїлила оба товариства між собою...

Вже в жовтні 1901 р. говорить ся про злуку обох товариств під умовою, що оба вони мають розвязати ся і члени їх мають утворити нове товариство з новою назвою та новими відзнаками (18. X. 1901). Та рани були ще занадто сьвіжі; в товариствах були-ж ті самі люди, що розійшли ся з ненавистю в серці, що собі взаїмно не вірили і не так легко могли-б були зжити ся наново в однім товаристві, хоч воно инакше називало ся... Тому-ж ще цїлий 1902 рік до осени лишаєть ся справа нерішеною. За той час ні одно товариство не робить нїчого на свою руку, хиба що вечерниці з танцями, на які являють ся члени обох товариств. А так „Молода Україна“ мріє про те, чи не добре-б зробити з „Союзом“ яке спільне віче, щоби замаркувати становище руської академічної молодїжи проти старих (15. II. 1901), а „Союз“ думає, „що крайня пора зробити яку акцию з Молодою Україною, аби тим „старим“ зазначити наше становиско взглядом того товариства“ (12. II. 1902); „Союз“ думає про вечерок у честь Драгоманова з „Молодою Україною“ (11. IV. 1902), про великий академічний баль (12. II. 1002) а навіть в тій справі відбувають ся спільні наради. Оба товариства устроюють спільне віче у справі львівських подій на університеті (в листопаді) — одним словом треба було лиш формального розвязаня обох товариств і заложеня нового, і черновецька молодїж найшла ся-б була в однім товаристві, в однім таборі. Воно і стало ся 27. жовтня 1902 року. Одного дня рано розвязано оба товариства, а по обідї відбули ся основні збори „Сїчи“ при участи 50 люда, членів обох товариств. В кілька днів потім в урядовій „Czernowitzer Zeitung“ появила ся нотатка, що оба товариства добровільно розвязали ся. Маєток обох товариств за одноголосною ухвалою членів і там і тут перейшов на „Сїч“. Та згода, види-

Digitized by Google

мим знаком якої було новозасноване, спільне товариство „Січ", була тільки поверховна. Зараз таки на перших загальних зборах виринули великі непорозуміня між Галичанами а Буковинцями, які все таки були ще в меншости. Сї останні були вже невдоволені вислїдом вибору голови, а до того стали домагати ся, щоб до новоіменованого православного владики Репти вислано депутацію з гратуляціями від товариства. Коли-ж загальні збори величезною більшостю — в тім числї і православних членів — відкинули бажаня кількох людий, речник їх загрозив, що витягне з того консенквенції. І справдї витягав їх так довго, доки не знеохотив до „Сїчи" богатьох людий, які ні з сього ні з того почули себе покривдженими Галичанами-зайдами і не розбили „Сїчи". Побачимо се зараз.

Ще перший курс жило ся в товаристві як-сяк. Що правда — жити було тяжко, дуже тяжко. Треба було дуже оглядати ся на се, що говорить ся, що робить ся, бо ні з сього ні з того могла зараз виринути „прінціпіяльна справа". І на лагодженю тих ніби-то прінціпіяльних справ спливала цїла робота в товаристві. Було се амбіцією тих людий, що злїпили ту цяцю до купи, щоб її удержати як-так, бодай на зверха, щоб вона не розлетїла ся. Цїлий перший курс Сїчовики порядковали бібліотеку, яка числила тепер до 1.400 томів, дали кілька сходин для міщан із відчитами, кілька вечерниць у Чернівцях і на провінції, устроїли основний комерс, ну і великі вечерниці. Та ті комерси, ті балї, ті вечерниці всї без виїмку давали товариству тільки до роботи, тілько мучили членів, тілько завдавали їм клопоту, що що лїпше було-б, як би їх не було. Цїлі засїданя спливають на довгих дискусіях, над тим, чому зроблено так а не инакше, чому не взято того або сього до комітету, що понижують одні других — а у слїд за тим цїлі Чернівцї, далї цїла провінція, словом всї знали, яка „кривда" стала ся сьому або тому. Зачинаєть ся в „Сїчи" те, що було в старім „Союзї". Одні виступають, другі вступають, то знов виступають. Події у „Сїчи", зовсїм маловажні, такі, що на них в иньших часах нїхто не звернув би уваги, представлюєть ся з якоюсь тенденцією, придаєть ся їм великої ваги, перекручуєть ся факти, натягаєть ся на своє, осьвітлюєть ся так, як треба — а результат ось такий: Гімназіяльна молодїж, якій замість про Македонію розказуєть ся про Галичан та про „Сїч", тратить довірє до товариства і з часом зовсїм відвертаєть ся від нього; учительство заворушуєть ся; провінція байдужнїє; черновецька інтелїґенція вірить на слово

Digitized by Google

та нарікає на Січовиків, а дівчата, милосердячи ся над „покривдженими", зітхають за тими кращими часами, часами даввього „Союза", коли на вечерницях „елєгантні" та „шиковні" Союзанці куди краще бавили їх, ніж „неотесані радикали з Галичини". І дивне диво! Коли перед двома роками часть членів „Союза", виступивши з того товариства, основувала „Молоду Україну", старше поколїнє накинуло ся на сих останніх, тепер, коли стало заносити ся на роздїл „Січи", не-раз-не-два чуло ся із уст навіть дуже поважних „старих" слова не лиш прихильности, але й прямо похвали. Значить тоді не було людини, щоб з'уміла так гарно змалювати становище одної і другої партії в однім товаристві. Тепер за нею не треба було ходити зі сьвічкою в руках. Маючи за собою гімназистів, що на одній із кнайп, прямо формально присягали ся вступити до нового, чисто буковинського товариства, маючи за собою старих, учителїв і провінцію, яка знала про найдрібнїйші річи в „Січи" у тенденційнім та часто зовсім неправдивім осьвітленю — можна було сьміло приступити до засновин нового „Союза".

Та чим се стало ся, „Січ" мусїла зводити богато боротьби з найріжнїйшими сплетнями, шириними таки самими її членами. Треба було доказувати, шо „ультиматум"[1]) предложене загальним зборам (25. III. 1903) не має змислу, що жаданя взяти його до регуляміну неможливо виконати. Треба було простувати в товаристві і поза товариством, що каса в ладї, що в касовій книжцї всї картки, що з неї нїхто не видирав нїчого так, як се розказано було чужим людям (8. II. 1903). Треба було констатувати,

[1]) Се ультіматум, підписане ріжними то „більшими то меньшими" Буковинцями (богато з них ледви в 6 клясї прийшло що лиш на Буковину) доволї цїкаве. Воно має „запобічи історичній ненависти між Галичанами а Буковинцями", а жадає: 1) щоб головою був раз Галичанин, раз Буковинець, причім Буковинцем є той, що родив ся на Буковинї, або скінчив там гімназію; 2) як головою Буковинець, заступником голови має бути Галичанин і навпаки; 3) в видїлї має засїдати все половина Галичан, а половина Буковинців; 4) в чисто буковинських справах мають Галичани лиш дорадчий голос. Се „ультиматум" дїлило прямо одно товариство на два. По відчитаню того „ультиматум" двох уроженців Буковини, т. Я. і К., що не були посьвячені в тайни його і не підписували його, запротестували проти нього, заявивши, що стидають ся за своїх товаришів, що таке могли уложити. „Ми всї Українці" — додав т. Я. на кінцї — „чи хто родив ся в Галичинї, чи на Буковинї". Богато з підписаних не знало властиво, чого властиво можна добити ся тим „ультиматум-ом" по що воно; деяким ходило тілько о те, щоб дістати ся до видїлу, а о більш нїщо. Се „ультиматум" спочиває в архіві „Січи".

Digitized by Google

що нераз заяви подавані одним членом в імени кількох, містили в собі підписи тих членів, та не ними підписувані (13. II. 1003). І богато иньших річий треба було ше поробити, щоб вкінці таки ухвалою видїлового засїданя з 13. XI. 1903 р. викинути з товариства провідника тих галабурд. Між тим в початках сїчня 1903 р. ми вже чуємо про основанє „Союза", товариства руських академиків[1]). Спихати вину за розбитє товариства виключно на одну людину, само собою не можна. Не в однім провинили ся і члени „Сїчи" родом із Галичини, та те все такі дрібниці, що серед иньшої суспільности, не серед української на Буковині, нїхто не звертав би на них уваги. (Цїкавих відсилаємо до статий в „Буковині" з 1903 р. „Clara pacta" і „Audiatur et altera pars"). В Чернівцях зараз треба було розділювати ся[2]). „Союз" висилає повідомленє про своє уконституованє „Сїчи" назвавши своє товариство реактивованим, тоб-то відновленим і зазначивши на горі 60 семестер істнованя. „Сїч" рішила, що проти нового товариства нїчого не може мати, але „жити" не може з ним так довго, „доки у його представництві є люди[3]), яких виключено з товариства за нечесне поступованє". А що до „реактивованя", рішено ось що: „Товариство укр. студ. „Сїч" в Чернівцях, будучи правним наслїдком і спадкоємцем академічного товариства: „Союз" заснованого 1875 р., а розвязаного добровільно на своїх загальних зборах дня 27. жовтня 1902 року, так як у наслїдок правосильних рішень тих зборів права і майно того товариства перейшли на новоосноване товариство українських студентів „Сїч", застерігає ся проти безосновних претенсій всїх иньших академічних товариств, наче би вони були переємниками традицій розвязаного „Союза"... А ще й тому почуває себе

---

[1]) Тим мав ріжнити ся „Союз" від „Сїчи", яка і по своїм статутам носила все назву: „товариство українських студентів".

[2]) Тут зовсїм иньші погляди на студентське житє, нїж н. пр. в Галичинї, Чехії, або й Росії. В Чернівцях вимагаєть ся більше дружнього пожитя, дружнїх відносин, а всьо иньше підрядна річ. Завести-ж такі відносини між півсотнею людий із ріжним вихованєм, із ріжними поглядами — неможливо. Тим то й поясняєть ся, що в Чернівцях богато студентських товариств, деякі-ж з них мають статутом приписане число членів, звичайно не більш 20. Се пізнїйше (1907 р.) стало ся і з „Союзом", число якого зросло було до того року до яких 60 чоловіка. З нього вилонило ся два товариства: „Православна Академія" і „Запороже". Перша з них — се товариство православних богословів, друге буршівське з капами і мундурами на взір нїмецький.

[3]) Того чоловіка вибрано заступником голови в „Союзї"; рік пізнїйше він став головою.

Digitized by Google

з окрема управненим до протеста проти аспірацій нового товариства руских академиків „Союз" з тої причини, що ще й тепер належить до тов. укр. студ. „Січ" вісьмох членів акад. тов. „Союз" а між ними й послїдний його голова, а і головою тов. укр. студ. „Січ" є як раз давний Союзанин, між тим, як тов. руських акад. „Союз" має тільки трох і то наймолодших членів давного „Союза", а головою його є як на те член давного акад. тов. „Молода Україна". Се доказ, що то нове товариство... „В кінци позволимо собі висловити ту гадку", — читаєть ся далї в протоколах „Січи" — „що стїснене обопільних зносин таки наступить колись, а поки що, коли вже мають істнувати поруч себе два академічні товариства укр. студентів, то їх дїяльність не обмежить ся на взаїмнім поборюваню, але на обопільній емуляції в службі для рідного краю" (5. III. 1904). Сеї програми придержуєть ся „Січ" й досї. А що до пожитя обох товариств, так відносини поправили ся. По ріжних перепалках оба товариства таки погодили ся 24. I. 1906 р. Лиш до цїлковитого порозуміня ще далеко. Одні другим не довіряють. Найбільше шкодять порозуміню претенсії до давних союзанських традицій, виразнїйше сказати: новий „Союз" хоче себе вважати спадкоємцем давнього „Союза" з його традиціями, а „Січ" не хоче сього признати. Поза сьою точкою оба товариства живуть тепер у як найбільшій згоді і в загально українських, а спеціяльно студентських справах ідуть усе разом.

Що-ж до гімназіяльної молодїжи, так вона, як і університетська, поділена на два табори: на прихильників „Союза" і приятелїв „Січи". Одні й другі вже заздалегідь прилагоджують ся до одного або до другого товариства. Чи воно добро такий поділ ще в гімназії, то иньша річ; та все таки є якась користь і з того: в черновецькій гімназії не найдеш москвофіла на лїк, а „Карпатъ" вже від кількох лїт животїє, дякуючи тілько студентам-ренегатам з Галичини.

На сім ми можемо уже закінчити свій огляд, раз що се часи аж надто таки нові, а по друге, що, взявши собі за задачу подати розвиток житя всього укр. студентства, ми мусїли-б втягнути до сього ескіза всї укр. товариства, що є тепер в Чернівцях. Та се останнє неможливе, вже хоч би тому, що у мене нема під рукою протоколів (і не могло бути після теперішних обставин) ні нового „Союза", ні „Православної Академії", ні „Запорожя". Я тілько користував ся протоколами „Січи" і в сій остан-

Digitized by Google

ній частині говорити-му лиш про „Сїч“; про иньші-ж товариства згадаю о стілько, о скілько про них згадка у протоколах „Сїчи“.

Тому ще кілька слів про розвиток „Сїчи“. Збойкотована в 1904 р. старшим поколїнєм за дурницю[1]), „Сїч“ замкнула ся на яких два роки сама в собі і весь сей час. спокійний час, з'у-житкувала на реорганїзацію товариства. Уладжено справу само-образованя так, що що тижня був бодай один відчит із най-ріжнїйших обсягів науки; заведено курс російської мови, про-бовано завести школу для анальфабетів-міщан в Чернівцях[2]) (зголосив ся всього один чоловік), видано дві книжки (Міщани Горкого і Стефан Баторий Весоловського), а що найважнїйше — „Сїч“ майже захопила у свої руки Сїчовий рух на Буковинї. Де тілько відкриваєть ся „Сїч“ на селї, черновецька „Сїч“ висилає референтів; в протягу самого 1904 р. 35 товаришів реферувало у 21 місцевостях (22. IV. 1904). Для товаришів видаєть ся гек-тографована або й писана часопись; „Сїчове слово“ — гумори-стична газетка на злобу дня (29. IV. 1904).

Коли-ж відносини трохи змінили ся і про бойкот троха призабуто, „Сїч“, маючи талановитих аматорів, зачинає давати аматорські драматичні вистави, або сама, або у спілцї з другими товариствами. Рік-річно, починаючи з 1904 роком, товариство продукуєть ся перед публикою в Чернівцях і на провінції і зи-скує заслужені похвали. Що до драм, товариство все стараєть ся вибирати що найкращі, що найідейнїйші (Мартин Боруля, Суєта, Понад Днїпром і т. д.). В тім же роцї „Сїч“ думає про щось у родї людового унїверситету для міщан і в 1905 р. вже відбувають ся вчклади, получені з продукціями „Міщанського Хору“ (14. IV. 1905)[3]). В 1906 р. уладжує „Сїч“ кільканацять про-гульок на села, де товариство, розпоряджаючи гарним хором, дає популярні концерти з викладами та деклямаціями (29. I. 1907), у 1907 задумує ювилейні концерти в честь Хмельницького, але, дякуючи неприхильним місцевим умовам, концерти відбувають ся всього у двох селах. Наша сїльська інтелїгенція не дуже відчу-вала вагу таких ювилейних обходів. За те в Чернівцях відбув ся величавий концерт дня 21. XI. 1907 в честь Богдана Хмельниць-

---

[1]) „Сїч“ не пішла на вечерниці, що їх уладжував „Кружок укр. дївчат“.

[2]) Якийсь час вів успішно таку школу „Союз“, як довго, не знаю.

[3]) Сю роботу з розширеною програмою перебрав на себе опісля ко-мітет, зложений з відпоручників трьох найповажнїйших товариств у Чер-нівцях.

Digitized by Google

кого, та й тут було публики обмало. Почавши з 1905 р. товариство літком уладжує концерти в честь Драгоманова у сполуці з відчитами про того, що був „розумом України", але й на тих концертах бувало небогато людий. Видко імя Драгоманова ще дуже мало популярне на Буковині. Вкінці треба згадати про те, що „Сїч" має в себе бібліотеку шкільних книжок для гімназіястів і думає відчинити свою бібліотеку для загалу. А впрочім товариство все відгукувало і відгукуєть ся на події, які ворушили наше суспільство по одному та другому боці Черемоша, по сім, та по тім березї Збруча. В університетській справі заходом членів товариства відбували ся віча (14. V. 1904, 20. VI. 1906); товариство не бере участи у вечерницях „Союза" тоді, коли львівські товариші сидять у тюрмі й голодують (29. I. 1907), зате-ж, як їх випущено, устроєно сходини, на які „Союзани" в реванж не явили ся з причин, які наводити уважають за непотрібне (9. III. 1907); в справі арештованих львівських академиків „Сїч" робить віче враз із „Союзом" і займаєть ся збиранєм складок на жертви голодівки (18. III. 1907). Як за кордоном ллєть ся кров, товариство не хоче устроювати вечерниць, ні забав (18. III. 1906). З нагоди наданя конституції в Росії товариство відбуває сьвяточне засїданє, причім висилаєть ся гратуляційну телєграму до Р. У. П. І в інавґурації ректора товариство не бере участи, бо ректор черн. університ. голосував проти загального права голосованя в соймі (16. X. 1905), і з товариства виходить ініціятива, щоб скликати загальне віче молодіжи в справі загального права голосованя до парляменту (7. X. 1905). Враз із иньшими товариствами бере „Сїч" участь в ювилею Лисенка, причім треба зазначити, що лиш на бесїду речника „Сїчи" В. відповідав ювилят (14. V. 1905) осібно, иньшим же дякував разом. Тодї наш композитор відвідав „Сїч" і на памятку свого побуту вписав кілька прихильних слів для „Сїчи". Товариство гостило в себе студентів Українців (24. II. 1905), в честь яких уладжено скромний, але за те дуже щирий привіт. Реферати, проголошені на комерсї, дотикали ся взаємин між українською молодїжю в Австрії і Росії. Товариство брало участь в ювилею Павлика, вислявши до Львова свого відпоручника (5. XII. 1904).

Із иньшнх справ треба зазначити, що „Сїч" завсїди попирала і словом і дїлом стремлїня жидівської молодїжи до признаня жидівської національности на університетї і на числениих вічах, які устроювала жидівська молодїж, заявляла свої симпатії до визвольного руху жидівського народу.

Digitized by Google

Загальні збори із 18. III. 1907 констатують потребу відлученя теольогічного факультету від університету, а в знаній афері Вармунда в 1908 році товариство солїдарно заявило ся за страйком на університеті.

Не помилимо ся, коли скажемо, що своїми виступами „Сїч" немало причинила ся до заснованя радикальної партії на Буковині. Та се справи аж надто вже нові, так, що порушувати їх годї.

Таким чином ми-б закінчили свій огляд академічного житя в Чернівцях. Що він не повний, то се певно нїхто так не відчуває, як той, що його писав. Але-ж бо й жерело, з якого черпано відомости про те житє (протоколи), аж надто незначне та мале. Тут би треба мемуарів, вражінь поодиноких людий, що переживали сей або той час, — між тим як у протоколах не найдеш усе однакової міри в оцїнюваню поодиноких фактів.

З тої причини не можна говорити про зовсїм повний образ студентського житя.

Може колись хто, як буде охочий, зробить се лїпше.

З. К.

Дещо з житя української молодіжи в Одессі.

(На підставі інформацій А. Н—ого).

Живійший рух між українською молодіжю в одеських вищих школах почав ся поправдї що-йно в 1905 р., коли провід в її житю взяли рухливійші і більш радикальні елєменти. Хоть число сьвідомих Українців не було велике, виробили собі Українцї більшу, як перше, повагу і мали свого представника в осередковім органї університета, попирані головно національними організаціями, як вірменською, грузинською і и.

Заходом Українців подано було до Ради професорів заяву з вимогами заведеня катедр по українознавству при новоросійському університетї з викладовою мовою українською. Наслїд-

Digitized by Google

ком сеї заяви треба вважати те, що до Одесси запрошено прив. доц. Ол. Грушевського, який через 3 семестри читав свій курс українською мовою (з лютого 1907 р., „Історія укр. земель під владою Литви і Польщі"), поки чорносотенна рада професорів не заборонила йому вживати укр. мову в березні 1908 р. Слухачів було від 7—20 душ. Завдяки репрезентації в осередковому орґані ухвалено на загально-студентській сходці резолюцію з домаганєм укр. катедр при одеському університеті. Більше реальних наслїдків від тої орґанїзації годї було сподївати ся, бо незабаром скінчила вона свою дїяльність під подувом реакції.

Укр. громада все-ж таки не була орґанїзована через ріжні обставини, а головним чином через те, що студентство було заангажоване в своїх партійних орґанїзаціях і не могло погодити ся. Вправдї внесено в осени 1907 р. до ради професорів статути Громади в 70 примірниках, але пора була припізнена і невідповідна — тодї влада в університетї перейшла до чорносотенців — так, що про потверджене статутів нїчого було й думати.

Одначе житє серед молодїжи не устало, а противно поплило далеко краще. З'орґанїзовано і студентів університету, і студенток з вищих жіночих курсів, і семінаристів (з Духовної Семінарії) і згуртовано значне число молодїжи для спільної роботи. Головну увагу звертало ся на сходини і реферати, що відбували ся регулярно що недїлї і сьвят, окремо для кождого гуртка. Теми рефератів були переважно з соціольогії, а також з етнографії, історії і історії лїтератури; слухачів на сходинах кождого гуртка бувало до 50. Загалом прочитано 11 рефератів на протязї 3 місяців, від сїчня до цьвітня 1908 р., між иньшим отсї: Історія сучасної держави, Теорія і практика анархізма, Історія польських полїтичних партій, Нові течії в укр. лїтературі, Етнограф. склад укр. народа.

Найбільше зносин мали одеські Українці з київською громадою: брали також участь у загально-студентській конференції у Київі і у всеславянськім з'їздї в Празї. Тепер роблять ся заходи для видаваня місцевого орґану української молодї і заснованя кооперацийного товариства.

Digitized by Google

ЛЕВ ШЕПАРОВИЧ.

Про житє українських студентів у Карльсруе.

Українці-студенти, що студіюють у Карльсруе елєктротехніку, заснували в падолисті 1906 року при російській читальні „Клюб укр. студентів в Карльсруе". Сей „Клюб" мав в першім році свого істнованя 18 членів, в другім році спало се число до 10. Задля малого числа членів не може „Клюб" істнувати як окреме товариство.

Товариство має свою бібліотеку (200 томів) і пренумерує ріжні журнали і часописи. Члени сходились зразу дуже часто, щоби удержувати товариське житє, опісля були проєкти уряджуваня відчитів для ширшого загалу, але усї забіги лишились без успіху. При товаристві істнував хор, який одначе впав по причині виїзду дірігента з Карльсруе.

Товариство сповняє тепер головно ту задачу, яку мають усї товариства Українців на чужині: інформує тамошній загал про наші відносини. Між чужинцями слїдно було велике заінтересованє усїми нашими справами. Особливо інтересувались ними Росіяни та російські Поляки. З ними обговорювали ми справу укр. університета, подію з 12 цьвітня і иньші біжучі квестії.

І так ведеть ся нам наша задача. Коло нас гуртують ся Українці, а ті, що доси не признавали себе ними, або були настільки Українцями, що „любили укр. пісні" — тепер до нас зближають ся, признають ся до української нації, а й неодин скаже: „Я тоже з України, вмів по українськи, але опісля в школї зруcіфікував ся і забув говорити по свойому".

А хоч дїло йде поволї, ми все притягаємо до себе таких неофітів, говоримо з ними по українськи і розкриваємо очі на сьвітло правди і любови для рідного народа. І все так по одному виринають із глибини людського моря Українці і лучать ся з нами.

Карльсруе, 12 червня 1908.

Digitized by Google

Спис голов „Січи“ 1868—1908.

1. 9/1—25/3 1868. Наталь Вахнянин. I р.
2. 25/3—30/11 1868. Др. Юліян Целевич. I р.
3. 30/11 1868—24/11 1869. Михайло Подолинський. II р.
4. 24/11 1869—1/12 1871. Др. Мелітон Бучинський. III і IV р.
5. 1/12 1871—30/11 1872. Др. Іван Скоморовський. V р.
6. 30/11 1872—20/11 1873. Др. Іван Пулюй. VI р.
7. 20/11 1873—31/10 1874. Петро Скобельський. VII р.
8. 31/10—19/12 1874. Остап Терлецький. VIII р.
9. 19/12 1874—7/11 1875. Щастний Сельський. VIII р.
10. 7/11 1875—3/11 1877. Др. Іван Горбачевський. IX і X р.
11. 3/11 1877—26/10 1878. Петро Огоновський. XI р.
12. 26/10 1878—25/1 1879. Софрон Неділський. XII р.
13. 25/1—25/10 1879. Іван Дольницький. XII р.
14. 25/10 1879—23/10 1880. Ярослав Окуневський. XIII р.
15. 23/10 1880—22/10 1881. Др. Іван Кос. XIV р.
16. 22/10 1881—3/11 1883. Льонгин Озаркевич. XV і XVI р.
17. 3/11 1883—1/10 1885. Іван Куровець. XVII і XVIII р.
18. 1/10 1885—5/11 1886. Др. Роман Яросевич. XIX р.
19. 5/11 1886—5/11 1887. Др. Евген Кобринський. XX р.
20. 5/11 1887—10/11 1888. Воєвудка. XXI р.
21. 10/11—19/12 1888. Яків Турин. XXII р.
22. 19/12 1888—9/11 1889. Орест Зарицький. XXII р.
23. 23/11 1889—1/11 1890. Др. Михайло Зобков. XXIII р.
24. 1/11 1890—7/11 1891. Володимир Лаврівський. XXIV р.
25. 7/11 1891—14/5 1892. Осип Партицький. XXV р.
26. 14/5 1892—28/2 1893. Евген Левицький. XXV р.
27. 28/2—10/5 1893. Льонгин Бачинський. XXVI р.
28. 10/5 1893—21/1 1894. Ярослав Бурачинський. XXVI р.
29. 21/1—16/11 1894. Др. Василь Павлюк. XXVI р.

Digitized by Google

30. 16/11 1894—11/11 1895. Іван Бережницький. XXVII р.
31. 11/11 1895—14/11 1896. Кость Гукевич. XXVIII р.
32. 14/11 1896—6/2 1897. Олекса Петровський. XXIX р.
33. 6/2—7/11 1897. Орест Бурачинський. XXIX р.
34. 7/11 1897—7/6 1898. Др. Мирон Кордуба. XXX р.
35. 12/6—12/11 1898. Др. Кость Танячкевич. XXX р.
36. 12/11 1898—26/3 1899. Роман Сембратович. XXXI р.
37. 26/3—4/11 1899. Др. Володимир Старосольський. XXXI р.
38. 4/11 1899—14/11 1900. Іван Семанюк. XXXII р.
39. 14/11 1900—9/11 1901. Михайло Галущинський. XXXIII р.
40. 9/11 1901—9/2 1902. Теофіль Мелень. XXXIV р.
41. 9/2—9/11 1902. Др. Роман Перфецький. XXXIV р.
42. 9/11 1902—24/1 1903. Др. Зенон Кузеля. XXXV р.
43. 24/1—29/6 1903. Джердж Данило. XXXV р.
44. 29/6 1903—7/11 1904. Др. Зенон Кузеля. XXXV і XXXVI р.
45. 7/11 1904—5/2 1905. Осип Назарук. XXXVII р.
46. 5/2—17/5 1905. Володимир Темницький. XXXVII р.
47. 17/5—10/12 1905. Стефан Вітвицький. XXXII р.
48. 10/12 1905—27/5 1906. Іван Макар. XXXVIII р.
49. 27/5—18/11 1906. Антін Гарасимів. XXXVIII р.
50. 18/11 1906—18/11 1907. Омелян Бачинський. XXXIX р.
51. 18/11 1907—23/2 1908. Микола Галущинський. XL р.
52. 23/2 1908— Володимир Кузьмович. XL р.

Digitized by Google

Digitized by Google

Важнїйші друкарські похибки і доповненя.

СТР.	РЯДОК	МІСТО:	МАЄ БУТИ:
2,	2 з долини,	вертати,	верстати.
8,	11 з гори,	товаришам,	товаришами.
15,	1 з гори,	ЗОБКІВ,	ЗОБКОВ.
15,	10 з гори,	„	„
17,	1 з гори,	„	„
15.	2 з гори,	звичайний,	почетний.
15,	3 з гори,	по: секретар, додати: при краєвім правительстві.	
16,	12 з гори,	павнича,	правнича.
17,	8 з долини,	**Ausdehaung,**	**Ausdehnung.**
18,	2 з долини,	Mischle,	Mischler.
20,	5 з долини,	новокреонованого,	новокреованого.
21,	9 з долини,	Unterrichtsbehörge,	Unterrichtsbehörde.
21,	2 з гори,	Studienorgnung,	Studienordnung.
25,	18 з гори,	обовявує,	обовязує.
27,	8 з долини,	jedenfells,	jedenfalls.
36,	17 з долини,	відохнути,	відотхнути.
57,	5 з долини,	Зубрицького,	Зубрицької.
135,	17 з долини,	зовсїм недоладно,	не зовсїм доладно.
209,	9 з гори,	Церкву,	Церква.
211,	4 з гори,	цїлковити,	цїлковиту.
211,	20 з гори,	еволюція,	однак еволюція.
213,	3 з долини,	фіктичного,	фіктивного.
216,	2 з долини,	та,	отся.
242,	10 з долини,	Karnealsubstanz,	Kornealsubstanz.
243,	16 з долини,	Du-Hois-Reymond's,	Du-Bois-Reymond's.
245,	8 з долини,	білковата,	білковита.
246,	5 і 4 з долини,	течию, узисканою..., що забарвлювала ся,	теч, узискана..., забарвлювала ся.
248,	13 з гори,	ОСТАП,	ОСИП.
264,	9 з долини,	des,	der.
283,	7 з долини,	1899,	1869.
284,	1 з долини,	додати: Обережнійше становище займив тільки Likowski: Kwestya unii kościoła wschodniego z zachodnim na Soborze konstanckim (Przegląd kość. t. VIII., IX), Poznań 1905.	

Digitized by Google

СТР.	РЯДОК	МІСТО:	МАЄ БУТИ:
287,	1 з гори,	не таки все,	все таки не.
292,	19 з долини,	залежність,	незалежність.
292,	6 з долини,	pie criit,	die cziit.
308,	4 з долини,	utraejtes,	praestes.
309,	15 з долини,	Японії,	Еспанії.
322,	6 з долини,	rexillo,	vexillo.
329,	8 з долини,	1576,	1596.
349,	15 з долини,	Гафте,	Гатфе.
355,	8 з гори,	збидили,	збудили.
378,	8 з гори,	і „Сїчи“,	в „Сїчи“.
381,	4 з гори,	салю товариства,	само товариство.
382,	16 з гори,	твоваришем,	товаришем.
410,	13 з гори,	Lanis,	Louis.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google